

«КОНФЕССИЯРАЛЫҚ ЖӘНЕ ӨРКЕНИЕТАРАЛЫҚ ДИАЛОГТЫ ДАМУ ЖӨНІНДЕГІ
Н.НАЗАРБАЕВ ОРТАЛЫҒЫ» КЕАҚ

ДІНИ АХУАЛДЫ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ДІНТАНУ САРАПТАМАСЫ ИНСТИТУТЫ

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДІНИ ЖӘНЕ
ДІНТАНУЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ
МЕН ДАМУ КЕЛЕШЕГІН ТАЛДАУ**

Аналитикалық баяндама

Қазақстан Республикасындағы діни және дінтанулық білім берудің ағымдағы жағдайы мен даму келешегін талдау / Е.К. Байбол, Р.И. Камарова, З.Б. Малгараева, М.Ж. Кикимбаев, А.О. Орынтай, А.А. Темирбаева, К.К. Тлеубаева, А.С. Укенов – Нұр-Сұлтан: «Конфессияаралық және өркениетаралық диалогты дамыту жөніндегі Н. Назарбаев орталығы» КеАҚ, 2020. – 154 б.

Аналитикалық баяндама Қазақстан Республикасындағы діни және дінтанулық білім беруді жетілдіру мәселелері бойынша өткізілген зерттеудің нәтижелерін қамтиды. Зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің мемлекеттік тапсырысы аясында «Конфессияаралық және өркениетаралық диалогты дамыту жөніндегі Н. Назарбаев орталығы» КеАҚ мамандарымен жүзеге асырылды.

Аналитикалық баяндаманы әзірлеу барысында отандық діни және дінтанулық білім беру саласына кешенді талдау жүргізілді. Зерттеу жұмысы тереңдетілген эксперттік сұхбаттар, студенттермен өткізілген жаппай сауалнамалар, білім беру бағдарламалар, сондай-ақ ашық қолданыстағы өзге де материалдардан алынған талдамалы деректерге негізделді. Соның нәтижесінде діни және дінтанулық білім беруді жетілдіру бойынша тиісті ұсыныстар мен ұсынымдар әзірленді. Аналитикалық баяндама мемлекеттік қызметкерлер, оқытушылар, дінтанушылар, білім беру саласының сарапшылары және қызығушылық танытқан көпшілік оқырманға арналған.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ.....	5
I-ТАРАУ. ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА ДІНТАНУ ПӘНІНІҢ ОҚЫТЫЛУЫ	8
1.1 «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқытудың оқу-әдістемелік қамтамасыз ету жағдайын талдау.....	8
1.2 Қазақстанның орта мектептерінде «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту сапасы.....	23
1.3 Жалпы білім беру ұйымдарында діндерді оқытудың халықаралық тәжірибесі.....	32
1.4 Ұсыныстар мен ұсынымдар.....	40
II-ТАРАУ. ОРТА КӘСІБИ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ДІНИ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫ.....	44
2.1 Қазақстан Республикасындағы колледж-медреселердің білім беру сапасын талдау.....	44
2.2 Қазақстан Республикасындағы христиандық діни оқу орындарының білім беру сапасын талдау.....	63
2.3. Орта кәсіптік оқу орындары деңгейіндегі діни білім берудің халықаралық тәжірибесі.....	72
2.4 Қазақстан Республикасының орта кәсіби білім беру ұйымдары деңгейінде діни білім берудің даму келешегі: ұсыныстар мен ұсынымдар.....	82
III-ТАРАУ. ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ДІНИ ЖӘНЕ ДІНТАНУЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ.....	88
3.1 Діни және дінтанулық білім берудің дифференциациясы бойынша өзекті аспектілер.....	88
3.2 Қазақстан Республикасындағы ЖОО-да даярлықтың барлық бағыттары бойынша білім беру бағдарламаларының сапасын талдау.....	90
3.2.1 Дінтану.....	96
3.2.2 Тарих-Дінтану.....	111
3.2.3 Исламтану.....	118
3.2.4 Теология.....	126
3.3. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі деңгейде діни және дінтанулық білім берудің халықаралық тәжірибесі.....	130
3.4 Қазақстан Республикасы жоғары оқу орындарында діни және дінтанулық білім берудің даму келешегі: ұсыныстар мен ұсынымдар	141
ҚОРЫТЫНДЫ	146
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	148

ҚЫСҚАРТЫЛҒАН СӨЗДЕР

АӨМУ	Қ.Жұбанов ат. Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
ЖОО	Жоғары оқу орны
ЕҰУ	Л.Н.Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті
ҚазҰПУ	Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
ҚазҰУ	Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
ҚарМУ	Е.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
ҚМПУ	Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті
ҚР АҚДМ ДІК	Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің Дін істері комитеті
ҚҰӘПУ	Қазақ ұлттық әйелдер педагогикалық университеті
КУ	Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
ХҚТУ	Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
ҚР БжҒМ	Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
БББ	Білім беру бағдарламасы
ПМПУ	Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті
ПОҚ	Профессорлық-оқытушылық құрам
ТжКББ	Техникалық және кәсіптік білім беру
ҮОБ	Үлгілік оқу бағдарлама
ШТЖІМУ	Шет тілдері және іскерлік мансап университеті
ОҚМПУ	Оңтүстік-Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

КІРІСПЕ

«Қазақстан Республикасындағы діни және дінтанулық білім берудің ағымдағы жағдайы мен даму келешегін талдау» аналитикалық баяндамасында, біріншіден, орта білім беру ұйымдарында «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту жағдайына кешенді зерттеу жүргізу мақсаты қойылды. Екіншіден, еліміздегі орта кәсіби діни оқу орындарының, яғни колледж-медресе мен христиан семинариялардың діни білім беру жағдайы зерделенді. - Үшіншіден, Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарындағы «Дінтану», «Теология», «Исламтану» және «Тарих-Дінтану» мамандықтары бойынша білім беру жүйесі мен бағыттарына талдау жүргізілді.

Зерттеудің өзектілігі қазіргі әлемде діндердің қоғам өмірінде маңызды орын алып отырғанымен байланысты. Қоғамдағы секуляризм мен мультикультурализм жағдайында діндерді қалай зерттеу керектігі жөнінде пікірталастар үнемі жүруде. Жаңа технологиялар, цифрландыру және жаһандану қаршып дамыған сайын білімге деген жаңа талаптар қойылуда.

Экстремизм мен терроризм қауіп-қатерлерінің жылдан жылға артуына байланысты діни және дінтанулық білім берудің маңызы ерекше айқындалып отыр. Діни-уәждемелі экстремизм мен терроризмнің алдын-алу және қарсы іс-қимыл жасау стратегиясын сапалы білім беру жүйесіне негіздеп қана құруға болатыны анық байқалды. Мұны, бірқатар халықаралық ұйымдардың білім беру жүйесін терроризмге қарсы құрал ретінде жетілдіруге бағытталған кешенді қадамдарынан аңғаруға болады.

Дін саласының кәсіби мамандарын – дінтанушы, исламтанушы, теологтарды даярлау барысында сапалы білім берудің маңыздылығы ерекше орын алады. Қазіргі таңда бүкіл әлемде де, Қазақстанда да діни және дінтанулық білімге ерекше мән беріліп, олардың тиімділігін арттыру дискурстары академиялық зерттеулердің күн тәртібінен түспей келеді.

Сол себептен, арнайы даярлықтың барлық деңгейлерінде, яғни жалпы білім беру ұйымдарынан бастап жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру салаларындағы діни және дінтану бағдарламаларының сапасын зерделеу қажетті болып табылады.

Осы орайда, Қазақстан Республикасындағы діни және дінтанулық білім беру жүйесіндегі ағымдағы жағдайды талдау, сондай-ақ халықаралық тәжірибені ескере отырып, келешектегі даму жолдарын анықтау зерттеудің **мақсаты** ретінде анықталды.

Зерттеудің мақсатына жету үшін келесі **міндеттер** қойылды:

- орта білім беру ұйымдарында «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқу және оқу-әдістемелік жағынан қамтамасыз ету жағдайын зерттеу;
- оқыту нәтижелерін анықтау бойынша жүргізілген жаппай сауалнама деректері негізінде «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативтік курсының оқыту сапасына талдау жүргізу;
- колледж-медреселерде діни білім берудің жағдайы мен сапасын зерттеу;
- христиандық бағыттағы діни семинарияларда діни білім берудің деңгейі мен сапасын талдау;
- Қазақстанның жоғары оқу орындарында «Дінтану», «Теология», «Исламтану» және «Тарих-Дінтану» мамандықтары бойынша білім беру сапасын зерделеу;
- діни және дінтанулық білім беру жүйесінің барлық деңгейлері бойынша халықаралық тәжірибені, негізгі ұстанымдар мен трендтерді зерттеу;
- өткізілген зерттеулер негізінде Қазақстандағы діни және дінтанулық білім беру жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу әдіснамасы мен ақпарат жинау әдістері

Белгіленген міндеттерге қол жеткізу мақсатында колледждердің 1-2 курстары және ЖОО-ның 1 курс студенттері арасында жаппай сауалнама, фокус-топтар, эксперттік сұхбат сияқты әлеуметтік зерттеулер жүргізілді.

1) Жалпы білім беру оқу орындарында «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту сапасын талдау мақсатында студенттер арасында әлеуметтік сауалнама өткізілді (1200 респондент).

2) Қазақстанның әр түрлі жоғары оқу орындарында діни және дінтанулық білім алатын студенттер арасында 10 фокус-топтар (әр топта 8-10 студент) ұйымдастырылды:

- Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қаласы;
- Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қаласы;
- «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы қаласы;
- Шет тілдер және іскерлік карьера университеті, Алматы қаласы;
- Х.А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қаласы;
- Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қаласы;
- Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе қаласы;

Фокус-топтық зерттеулер кезінде респонденттерге шартты түрде төмендегідей 4 негізгі блок бойынша түрлі сұрақтар/тақырыптар талқылау үшін ұсынылды:

- мамандықты таңдау себебі;
- жасалған таңдауға қанағаттану деңгейі;
- діни және дінтанулық білім берудің сапасы;
- отандық діни және дінтанулық білім берудің проблемалық аспектілері және келешегі.

3) Оқу орындарының басшылығымен және профессорлық-оқытушылық құрамымен 20 эксперттік сұхбат өткізілді:

- Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қаласы;
- Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қаласы;
- «Нұр-Мұбарак» Египеттік ислам мәдениеті университеті, Алматы қаласы;
- Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қаласы;
- Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қаласы;
- Х.А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қаласы;
- Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті, Павлодар қаласы;
- Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе қаласы;
- Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті, Қостанай қаласы;
- «Шымкент» колледж-медресесі, Шымкент қаласы;
- «Әбу Бәкір Сыддық» колледж-медресесі, Павлодар қаласы;
- «Үшқоңыр» колледж-медресесі, Алматы облысы, Үшқоңыр ауылы;
- «Сарыағаш» колледж-медресесі, Түркістан облысы, Ынтымақ ауылы;
- «Хибатулла Тарази» колледж-медресесі, Тараз қаласы;
- «Ақтөбе» колледж-медресесі, Ақтөбе облысы, Бестамақ ауылы;
- «Орал» медресесі, Орал қаласы;
- Православиелік рухани семинариясы, Алматы қаласы;
- «Мария – Шіркеу Анасы» Католиктік Епархияаралық Жоғары Рухани Семинариясы, Қарағанды қаласы;

Эксперттік сұхбаттар барысында шартты түрде 4 негізгі блок бойынша бөлінген 32 сұрақ қойылды:

- профессорлық-оқытушылық құрамы;
- студенттер контингенті;
- білім беру бағдарламалары;
- Қазақстандағы діни/дінтанулық білім берудің сапасын бағалау.

Аналитикалық баяндаманың құрылымы қойылған мақсатты реттілігімен және логикалық негізде қарастыру үшін үш тараудан тұрады. Әрбір тараудың соңында Қазақстан Республикасындағы діни және дінтанулық білім беруді жетілдіру бойынша ұсыныстар мен ұсынымдар берілді.

Бірінші тарау жалпы білім беру оқу орындарында дін негіздерін оқыту жүйесін қарастыруға арналған. Орта білім беру ұйымдарында «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту сапасы мен оқу-әдістемелік қамтамасыз ету жағдайына талдау жасалды. Сонымен бірге, осы тарау аясында жалпы білім беру ұйымдарында дін негіздерін оқыту бойынша халықаралық тәжірибе зерделенді.

Екінші тарауда орта кәсіби оқу орындарындағы, атап айтқанда елдегі колледж-медреселер мен христиандық рухани оқу орындарындағы діни білім берудің сапасы қарастырылды. Сонымен қатар, орта кәсіби оқу орындары деңгейіндегі діни білім берудің халықаралық тәжірибесіне талдау жүргізілді.

Үшінші тарауда діни және дінтанулық білім беру салаларын жіктеу бойынша өзекті аспектілер қарастырылды, Қазақстан Республикасындағы жоғары оқу орындарында мамандарды даярлаудың барлық бағыттары бойынша білім беру бағдарламалары талданды, сонымен қоса жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру деңгейінде діни және дінтанулық білім берудің халықаралық тәжірибесі зерттелді.

«Қазақстан Республикасындағы діни және дінтанулық білім берудің ағымдағы жағдайы мен даму келешегін талдау» аналитикалық баяндамасы 154 беттен тұрады.

I-ТАРАУ

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА ДІНТАНУ ПӘНІНІҢ ОҚЫТЫЛУЫ

1.1 «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқытудың оқу-әдістемелік қамтамасыз ету жағдайын талдау

«Дінтану негіздері» пәнінің орнына 2016-2017 оқу жылынан бастап енгізілген «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні орта білім беру ұйымдарындағы 9-шы сынып бағдарламасында факультативтік сабақ ретінде өткізілуде.¹⁷⁹

«Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша оқытудың қазіргі кездегі оқу-әдістемелік қамтамасыз етілуін анықтау мақсатында ең алдымен қолданыстағы оқулықтарға талдау жүргізілді. Орта білім беру ұйымдарындағы 9-шы сыныпқа арналған «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативтік сабағы бойынша үлгілік оқу бағдарламасы (бұдан әрі – ҮОБ) Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2014 жылдың 15 шілдесіндегі № 281 Бұйрығымен бекітілді.¹⁸⁰

ҮОБ-ың «Оқу пәнінің базалық мазмұны» атты 2-ші бөліміндегі оқу жүктемесінде 13 тақырып ұсынылып, аптасына 1 сағат және оқу жылына жалпы 34 сағат қарастырылған (1 кесте).

1 кесте

ПӘННІҢ ТАҚЫРЫПТАРЫ		САҒАТ КӨЛЕМІ
1	Кіріспе: «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің мәні	1 сағат
2	Зайырлылық және зайырлы мемлекет: ұғымы, мәні, сипаты. Зайырлы мемлекет және дін. Зайырлы этика негіздері. Білім жүйесіндегі зайырлылық қағидаттары	3 сағат
3	Діннің мәні, анықтамасы, әлеуметтік маңызы, шығу тегі, жіктелуі мен түрлері. Діннің құрылымы және функциялары. Дінтану ғылымының қалыптасуы мен дамуы. Негізгі діни ұғымдар. Дін - рухани мәдениет феномені	2 сағат
4	Діннің бастаулары мен тарихи түрлері. Көне наным-сенім нысандары және ұлттық діндер. Ежелгі Египеттегі, Грекиядағы, Римдегі діндер. Индуизм. Конфуциандық. Даосизм. Синтоизм. Иудаизм. Тора және Талмуд. Тәңірлік. Ежелгі түркі дүниетанымындағы тәңірліктің орны	3 сағат
5	Әлемдік діндер. Буддизм: діни ілімінің негіздері, тарихы, тәжірибесі және таралу аймақтары. Буддизмнің негізгі тармақтары	1 сағат
6	Христиан діні: діни ілімінің негіздері, тарихы, тәжірибесі және таралу өңірлері. Иисус Христос және Інжіл. Христиан дінінің негізгі бағыттары (православие, католицизм, протестантизм). Қазіргі заманғы христиан діні	4 сағат
7	Ислам: діни ілімінің негіздері, тарихы, тәжірибесі және таралу өңірлері. Мухаммед - пайғамбар. Қасиетті кітап - Құран. Ислам дініндегі бағыттар. Мұсылман құқығының негізгі мектептері (мазхабтар). Ханафи құқықтық мектебінің ерекшеліктері мен маңызы. Сопылық танымдық мектебі. Ислам, ғылым және мәдениет	5 сағат

179 2016-17 оқу жылында Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2016. – 4 б., 124.

180 Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2014 жылдың 15 шілдесіндегі № 281 Бұйрығының қосымшасы. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1400009691#z7>

8	Қазақстандағы діндер. Қазақстандағы ислам діні: исламның Қазақстанда таралуы. Қожа Ахмет Йасауидің діни философиясы (хикмет ілімі). Қазақ мемлекеттілігінің қалыптасуындағы исламның рөлі. XX ғасырдағы және қазіргі кезеңдегі Қазақстандағы ислам. Ханафи құқықтық нормаларының Қазақстанда таралуы	3 сағат
9	Қазақстанда христиан дінінің таралуы. Қазақстандағы православие шіркеуі. Қазақстандағы католицизм және протестантизм. Қазақстандағы христиан дінінің мәдениеті	2 сағат
10	Қазақстандағы ислам мәдениеті. Қазақстандағы исламдық сәулет өнері. Ислам жазба мәдениетінің ескерткіштері. Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұд Қашқари, Ахмет Иүгінеки, Хусамеддин Сығнақидің философиялық-ағартушылық және діни көзқарастары. XIX-XX ғасырдағы дін ғұламалары. Абай мен Шәкәрімнің діни мұралары	3 сағат
11	Жаңа діни қозғалыстар. Жаңа діни қозғалыстар туралы түсінік, сипаты және ерекшеліктері. Жаңа діни қозғалыстар мен дәстүрлі діндер дилеммасы: танымдық, психологиялық және болмыстық қайшылықтар. Теріс пиғылды діни ағымдар, олардың белгілері және зардабы. Тыйым салынған діни ұйымдар. Терроризм - дінге жат ұғым. Діни экстремизм мен терроризмнің ұлттық қауіпсіздікке қатері	3 сағат
12	Қазақстан – дінаралық келісім аумағы. Қазақстан Республикасының дін туралы заңнамасы. Зайырлылық - мемлекеттік жүйенің және ұлттық қауіпсіздіктің тұғыры. Діни сенім бостандығы туралы түсінік. Қазіргі Қазақстандағы дінаралық татулық пен келісім тұғырнамасы	3 сағат
13	Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасында және халықаралық қауымдастықта бейбітшілік пен дінаралық келісім орнату саласындағы саясаты	1 сағат

2016 жылы аталған ҮОБ-ның мазмұнына сәйкес «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша екі авторлық ұжым өздерінің арнайы оқулықтарын (қазақ және орыс тілдерінде) әзірлеп, олар Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің (бұдан әрі – ҚР БЖҒМ) пайдалануға ұсынылатын әдебиеттер тізбесіне енгізілді (2 кесте). Орта білім беру ұйымдарына арналған әдебиеттер тізбесіне аталған оқулықтардың соңғы енгізілуі ҚР БЖҒМ-ның 2019 жылдың 17 мамырындағы № 217 Бұйрығымен тіркелді.¹⁸¹

2 кесте

БАСЫЛЫМ АТАУЫ		АВТОРЛАР
ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ОҚУЛЫҚТАР		
1	Зайырлылық және дінтану негіздері. 9-сынып оқушыларына арналған оқулық. – Алматы: Білім, 2016. 296 б.	Есім Ғ., Смагулов Е.
2	Зайырлылық және дінтану негіздері. 9-сынып оқушыларына арналған оқулық. – Астана: «Арман – ПВ», 2016. 288 б.	Д. Кенжетаев, Ә. Сайлыбаев, Ө. Тұяқбаев
ОРЫС ТІЛІНДЕГІ ОҚУЛЫҚТАР		
1	Светскость и основы религиоведения. Учебник для 9 класса общеобразовательных школ с русским языком обучения. – Алматы: Білім, 2016. 296 стр.	Есим Г., Абуов А., Смагулов Е.

¹⁸¹ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2019 жылдың 17 мамырындағы «Оқулықтардың оқу-әдістемелік кешендердің, құралдардың және басқа да қосымша әдебиеттердің, оның ішінде электрондық жеткізгіштілерінің тізбесін бекіту туралы» № 217 Бұйрығы <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900018696#z10671>

2	Светскость и основы религиоведения. Учебник для 9 класса общеобразовательных школ с русским языком обучения. – Астана: «Арман – ПВ», 2016. 288 стр, иллюстр.	Кенжетаев Д., Сайлыбаев А., Новикова Г
---	---	--

«Зайырлылық және дінтану негіздері» оқулығының мазмұнын талдау (Ф. Есім және т.б.)

Оқулықтың құрылымына кіріспе, 9 тарау, терминдер сөздігі, қосымша және пайдаланылған әдебиеттер тізімі кіреді.

Жалпы алғанда, оқулық ҮОБ-ның тақырыптарын қамтығанымен, мазмұндық құрылымында біршама айырмашылықты атауға болады. Мәселен, оқу жүктемесіне бөлінген сағат көлемін сақтай отырып, ҮОБ-ның 1-2 тармақтары оқулықтағы I тарауға («Қазақстан Республикасы – зайырлы мемлекет») енгізілсе, 5-7 тармақтары IV тарауда («Әлемдік діндер») және 8-9 тармақтары V тарауда («Қазақстандағы діндер») қамтылған.¹⁸²

Оқулықтағы 271 бетті құрайтын ақпараттық материалдың 90 бетке жуығы (1/3 бөлігі) ислам дініне қатысты тақырыптарға арналған (127-204, 220-233 беттер). Жалпы, бұл жағдай ҚР БЖҒМ-ның ҮОБ-де көрсетілген пәннің мазмұны мен сағат көлеміне сәйкес келеді.

Егер оқулықтың техникалық және өзге де кемшіліктеріне тоқталатын болсақ, келесіні атауға болады. Кітаптағы III тараудың 9 тақырыбы «Шығыс өркениеттерінің тарихи діндері: индуизм, конфуциандық, даосизм, синтоизм, иудаизм және тәңіршілдік» деп аталған, алайда оның мазмұнында иудаизм мен тәңіршілдік туралы ақпарат көрсетілмеген. Аталған діндер туралы материалдар 10 және 11 тақырыптарда бөлек ұсынылып отыр.

Оқулықтағы V тараудың 26 тақырыбында Қазақстандағы христиан дінінің тарихы баяндалған, бірақ ҮОБ-дан «Қазақстандағы христиан дінінің мәдениеті» сияқты маңызды тақырып қамтылмаған.

«Қазақстан – дінаралық татуластық пен келісім мемлекеті» атты VIII тараудың 33 тақырыбында халықаралық заңдардың нормалары, ҚР Конституциясы және дін саласындағы отандық заңнамалар туралы айтылған. Біздің пікіріміз бойынша, ҚР БЖҒМ-ның ҮОБ-ның 12 тармағына 3 сағаттық жүктеме ұсынылуына байланысты, аталған тақырыптың мазмұнын 9 беттегі материал толыққанды ашуы мүмкін емес. Керісінше, IX тараудың («Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасында және халықаралық қауымдастықта бейбітшілік пен дінаралық келісім орнату саласындағы саясаты») мазмұнын ашуға 1 сағат бөлінген, алайда оған 7 бет арналып отыр.

Ешбір сілтеме немесе оқулық мәтініне ескертпе жасалмай 12 бетті құрайтын иллюстрациялық материалдардың 224 және 225 беттердің арасында орналасқанын оқулықтың тағы бір мазмұндық кемшіліктеріне жатқызуға болады.

Сонымен қатар, оқулықтың жазылуы мен әзірленуіне дін саласының мамандары мен діни бірлестіктердің өкілдерінің қатысуы оның өзге басылымнан ерекшелігі мен артықшылығы деп есептейміз. Сондай-ақ, кітаптағы дінтану пәнінің оқытушыларына айтылған алғыс сөздер білікті практик мамандардың авторлық ұжымға әдістемелік және редакциялық көмек көрсеткенін дәлелдейді.

«Зайырлылық және дінтану негіздері» оқулығының мазмұнын талдау (Д. Кенжетаев және т.б.)

Оқулықтың мазмұнына алғы сөз, кіріспе, 7 тарау, терминдер сөздігі және пайдаланылған әдебиеттер тізімі кіреді.

Оқулықта иллюстрациялық фотолар мен суреттер мәтіннің баяндалуына сәйкес беріледі, сол себепті оқулық көрнекілік жағынан тартымды көрінеді және мәтінге деген оқырманның қызығушылығын арттырады. Одан бөлек, оқулықтың мәтіндерін тереңірек ұғындыру

¹⁸² Зайырлылық және дінтану негіздері. 9-сынып оқушыларына арналған оқулық. Ф. Есім, А. Абуов, Е. Смагулов./ – Алматы: Білім, 2016. 296 б.

мақсатында терминдерді қосымша есте сақтауға арналған «Дінтану әліппесі» және танымдық «Аңыз-жазбалар» айдарлары енгізілген. Жалпы, алдыңғы кітаппен салыстырғанда, осы оқулықтағы визуалды құралдардың ұтымды қолданылуы оның мәтінін оңай қабылдауға және қызығушылықпен оқуға әсерін көбірек тигізеді.

Оқулық құрылымы ҮОБ-ың маңызды тақырыптарын қамтиды, бірақ кейбір тақырыптарды авторлар біріктірген. Мәселен, ҮОБ-ың 5, 6 және 7 тармақтары оқулықтың IV тарауында («Әлемдік діндер») біріктірілсе, 8, 9 және 10 тармақтар V тарауда («Қазақстандағы діндер»), сондай-ақ 12 және 13 тармақтар VII тарауда («Қазақстан – дінаралық татулық және келісім елі») қамтылып отыр.¹⁸³

Оқулықтағы 263 бетті құрайтын ақпараттық материалдың 80 бетке жуығы (1/3 бөлігі) ислам дініне қатысты тақырыптарға арналған (106-162, 189-210 беттер).

Авторлар III тарауға («Діннің бастаулары мен тарихи түрлері») ҚР БжҒМ ҮОБ-ның 4 тармағында кездеспейтін «Көне Месопотамия діндері» және «Көне Иран діндері» тақырыптарын қосымша енгізген.

Матуриди ақидасын ханафи мазхабының Қазақстанда таралу тарихы шеңберінде қарастырған орынды көрінуі мүмкін, алайда «Матуриди мектебінің ерекшеліктері мен тарихи рөлі» тақырыбын оқулықтағы IV тарауға («Әлемдік діндер») енгізілуі ҮОБ-ның әлемдік діндерге арналған 7 тармағының мақсатына сәйкес келмейтінін атап өту қажет.

Қазақстандағы христиан дініне арналған 23/24 тақырыптарда негізінен православие дінінің тарихына көп көңіл бөлініп, католицизм мен протестантизм тарихы қысқа баяндалғанын ҚР БжҒМ құрастырған ҮОБ-ың 9 тармағының мазмұнына толық сәйкес келмейді деп пайымдауға болады. Әсіресе, бұл кемшілік 24 тақырыпта айқын көрініс тапқан, себебі еліміздегі христиан мәдениетін сипаттау барысында негізінен православие мәдениетінің тарихы баяндалып отыр.

ҚР БжҒМ ҮОБ-ның тақырыптық мазмұны жағынан жақын болып келетін 12 және 13 тармақтары бөлініп отырған сабақ уақыты (4 сағат) сақтала отырып, оқулықтағы VII тараудың («Қазақстан – дінаралық татулық және келісім елі») төрт тақырыбында тиімді топтастырылған.

Қорытындылай келе, екі авторлық ұжымның «Зайырлылық және дінтану негіздері» оқулықтарына жасалған талдау нәтижесінде олардың мазмұнының өзектендіріп, кейбір толықтырулар енгізу керектігі анықталды. Мәселен, оқулықтар басылып шыққан 2016 жылдан бастап елімізде діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл бойынша көптеген өзгерістер орын алып (жаңа мемлекеттік бағдарламалар қабылданды, «Жусан» операциясы өткізілді және т.с.с.), сондай-ақ Қазақстан Республикасы конфессияаралық диалогты дамыту, татулық пен келісімді нығайту бойынша тың бастамаларды жүзеге асырғанын атап кетуге болады.

Сонымен бірге, әлемдік деңгейдегі COVID-19 пандемиясының әсерінен еліміздегі барлық білім беру ұйымдары оқыту үрдісін онлайн режимге көшіруіне байланысты оқулықтарды жаңа форматқа сәйкес әзірлеу қажеттілігі мен өзектілігі артып келеді.

Әлеуметтік сауалнаманың деректерін талдау

Қазақстан Республикасының мектептерінде «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту жағдайын талдау мақсатында жаппай сауалнама түріндегі әлеуметтік зерттеу өткізілді. Мектептің жоғарғы сынып оқушылары арасында зерттеулерді өткізу қиындықтарына байланысты, сондай-ақ пәнді оқытудың сапасы туралы сенімді мәліметтер алу мақсатында сауалнама «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін мектеп кезінде оқыған колледж және жоғары оқу орындарының (одан әрі – ЖОО) 1-ші курс студенттері арасында жүргізілді. Іріктелген респонденттер жиынтығы барлық өңірлерді (14 облыс және 3 республикалық маңызы бар қалалар) қамтып, колледж және ЖОО білім алушылары бойынша квоталар ескерілді (әрбір өңірден

183 Зайырлылық және дінтану негіздері. 9-сынып оқушыларына арналған оқулық./Д.Т. Кенжетеев, А.А. Сайлыбаев, Г.Н. Новикова. / – Астана: «Арман – ПВ», 2016. 288 б.

70 студент, Нұр-Сұлтан қ. – 80 студент). Сауалнамаға 1200 студент қатысты, оның ішінде колледж студенттері – 50,2%, ЖОО студенттері – 49,8%. Қазақ тілінде білім алатын респонденттер – 58,3%, орыс тілінде оқитындар – 41,7%. Гендерлік тұрғыдан алғанда респонденттердің 47,9% ер және 52,1% әйел адамдарды құрады.

Сауалнама парағының сұрақтары жабық түрінде ұсынылды, оған шартты түрде үш топқа бөлінген 24 сұрақ енгізілді:

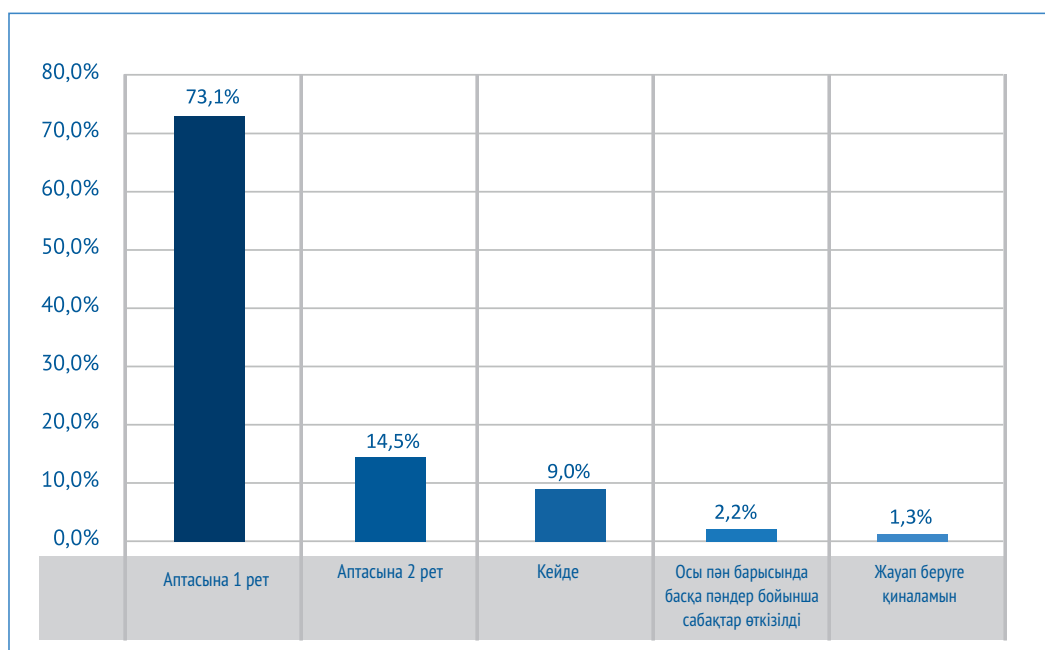
- 1) «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің оқу-әдістемелік қамтамасыз етілу жағдайы;
- 2) «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің мазмұны және оқыту сапасы;
- 3) Оқытушының (мұғалімнің) кәсіби сипаттамасы.

Әлеуметтік зерттеу нәтижелер негізінде пәннің оқу-әдістемелік қамтамасыз етілу жағдайын талдау

«Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің қазіргі кездегі оқу-әдістемелік қамтамасыз етілу жағдайын талдау үшін жаппай сауалнама барысында бірқатар мақсатты сұрақтар қойылып, тиісті жауаптардың жиынтығы алынды. Атап айтқанда, сауалнама сұрақтары респонденттердің оқу процесіне деген көзқарасын және аталған пәнді оқыту сапасын анықтауға бағытталды. Себебі, оқу процесі барысындағы күрделі мәселелерді анықтау арқылы оның жетілдіру жолдарын белгілеуге, соның ішінде «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқу-әдістемелік жағынан қамтамасыз етуді жақсартуға мүмкіндік беретін болады.

Сауалнама басында студенттерге ««Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің өткізілу жиілігі қандай болды?» деген сұрақ қойылды. Басым көпшілігі, яғни 73,1% аптасына бір рет оқытылды деп жауап берсе, респонденттердің 14,5% аптасына екі рет жүргізілді деген жауапты таңдады, жауап беруге қиналғандар – 1,3%. Жауаптардың осы көрсеткіштері факультативтік пәнді өткен кезден біршама уақыт өтуімен байланысты болуы ықтимал, өйткені колледж студенттері оны 1-2 жыл, ал ЖОО студенттері 2-3 жыл бұрын оқыған. Аталған сұраққа жауап беру кезіндегі келесі екі жауап түрі алаңдатушылық тудырады: сабақ кейде ғана өткізілгенін респонденттердің 9%, осы сабақ кезінде өзге пән жүргізілгенін респонденттердің 2,2% атаған. Осы 2 топтағы респонденттер жауаптарының жалпы пайыз 11,2% ғана құрағанымен, бұл пайыздар білім алушылардың оннан бір бөлігі сапалы оқытумен қамтылмағанын көрсетеді.

1 диаграмма ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНТАНУ НЕГІЗДЕРІ» ПӘНІНІҢ ӨТКІЗІЛУ ЖИІЛІГІ ҚАНДАЙ БОЛДЫ?

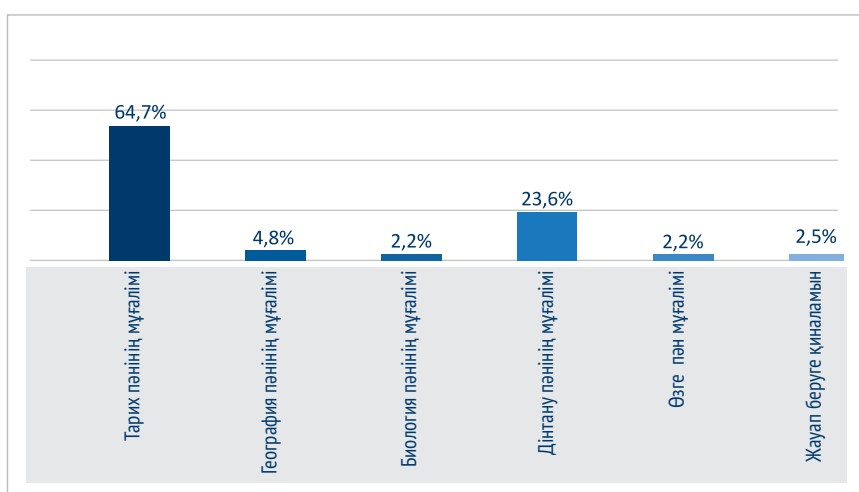

Мұғалім мектептегі оқу процесінің ең негізгі және маңызды субъектісі болып табылады. «2019-2020 оқу жылында Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы» әдістемелік нұсқау хатында «Зайырлылық және дінтану негіздері» курсын біліктілік арттыру курстарында оқыған және аталған пән бойынша сертификаттар алған тарих пәнінің оқытушылары өткізеді» деген талап қойылған. Сондай-ақ, сол жерде: «Білім беру ұйымдарының басшыларына аталған курс бойынша сабақ өткізетін тарих пәні мұғалімдерінің білімін жетілдіруге үнемі назар аударып, оларды басқа мұғалімдермен ауыстыруға жол бермеу ұсынылады», – деп нақты айтылған.¹⁸⁴

Сауалнама барысында «Сіздерге «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін кім жүргізді?» деген сұрақ қойылды. Респонденттердің 64,7% тарих пәнінің оқытушысы жүргізді деп айтса, респонденттердің 23,6% мұғалім дінтанушы болғанын атады. Яғни, шартты түрде айтатын болсақ, мұғалімдердің 88,3% арнайы талаптарға сәйкес келеді деуге негіз бар. Алайда, «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін география мұғалімі өткізді деген жауапты респонденттердің 4,8% таңдады, биология мұғалімі – 2,2%, жауап беруге қиналғандар – 2,5%, сондай-ақ өзге пән мұғалімі өткізді дегендер – 2,2%. Өзге пән мұғалімін нақтылаған кезде, оның ішінде әдебиет, орыс тілі, қазақ тілі, экономика пәндерінің оқытушылары аталды. Осы орайда, «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін сапалы өткізу үшін ҚР БжҒМ талаптарына сәйкес келетін кәсіби мамандармен қамтамасыз ету мәселесінің өзектілігі әлі де сақталғанын атап кету қажет.

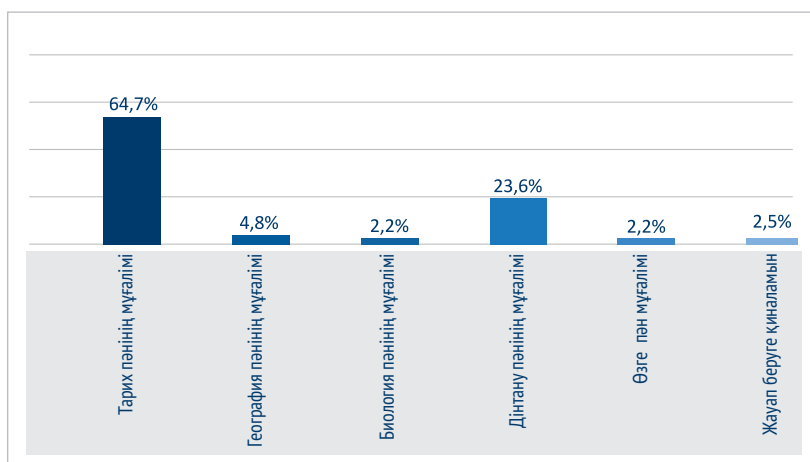
2 диаграмма СІЗДЕРГЕ «ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНТАНУ НЕГІЗДЕРІ» ПӘНІН КІМ ЖҮРГІЗДІ?

Факультативті курсты оқыған респонденттердің пәнді оқыту сапасына берген бағалары едәуір жоғары болды. Мәселен, респонденттердің 75,9% мұғалімнің сабақ білім беру сапасын «жақсы» және «өте жақсы» деп бағалады. Респонденттердің 21% қанағаттанарлық жауабын белгілесе, 1,7% қанағаттанарлық емес деген баға берді және 1,4% жауап беруге қиналды. Мектептегі бағалау шкаласы ұсынылуын ескере келе, қанағаттанарлық және қанағаттанарлықсыз бағалардың орын алуы орта білім беру ұйымдарына «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту сапасына, соның ішінде оқу-әдістемелік қамтамасыз ету жағдайына көңіл бөлуді күшейту керектігін көрсетеді.

184 2019-2020 оқу жылында Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 184 б.

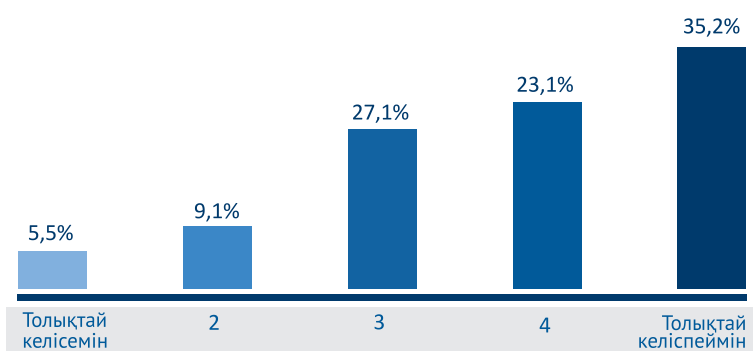
3 диаграмма СІЗ МҰҒАЛІМНІҢ САБАҚ БЕРУ САПАСЫН ҚАЛАЙ БАҒАЛАР ЕДІҢІЗ?

Оқу-әдістемелік қамтамасыз ету деңгейін талдау мақсатында «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту сапасына қатысты бірнеше параметрлер бойынша респонденттердің жауаптары алынды. Бағалаудың 5-балдық шкаласы ұсынылды («толықтай келіспеймін» – «1», «толықтай келісемін» – «5»). Жауаптарды талдау барысында «4» және «5» («келісемін» және «толықтай келісемін») оң бағалау ретінде, «1» және «2» («толықтай келіспеймін» және «келіспеймін») теріс бағалау көрсеткіштері ретінде қабылданды. Ал «3» саны пікір айтуға қиналамын, яғни келісемін мен келіспеймін көзқарастары арасындағы бейтарап позицияны білдіреді.

Бірінші параметр мұғалімнің пәнді қаншалықты маңызды етіп жеткізгеніне, яғни өзектілігін оқушыларға айқындап көрсетуіне қатысты. Пәннің өзектілігін көрсете білу оқыту әдістемесінде ең қажетті бөлігі, өйткені оқушыларды мұқият оқуға бағыттайды. Респонденттердің 62,3% аталған параметр бойынша оң баға берсе, 14,6% мұғалім пәнді маңызды және қажетті деп санамады деп көрсеткен. Кейбір мұғалімдердің пәнді маңызды деп санамауы оның факультативтік курс ретінде оқытумен байланысты болуы мүмкін.

4 диаграмма МҰҒАЛІМ ПӘННІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ҚАЖЕТТІЛІГІН КӨРСЕТЕ БІЛДІ

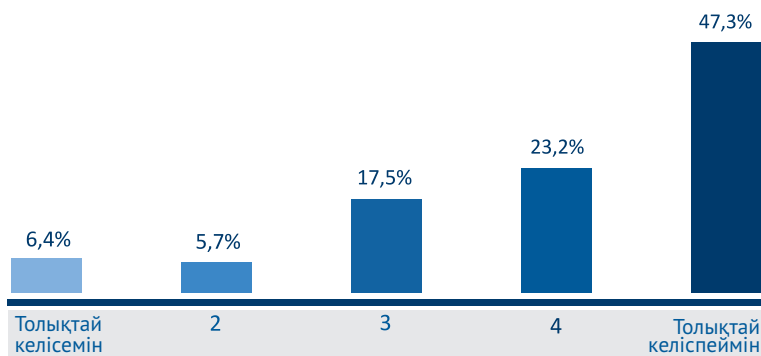

Оқыту сапасын бағалаудың екінші параметрі мұғаліммен материалды жеткізе білу қабілетін анықтауға арналған. Оқушылардың пәнді толық игеруі осы параметрге тікелей байланысты. Түбегейлі түсіндіре білу дағдысы мұғалімнің кәсіби шеберлігін көрсетеді. Респонденттердің 70,5%, яғни басым бөлігі мұғалімдердің осы қабілетіне оң баға беріп отыр.

Теріс бағалау аз үлесі құраса да, 12,1% құраған. Аталған параметр бойынша теріс бағалардың болуы мұғалімнің педагогикалық шеберлікті шындауға көңіл бөлу қажеттігі барын

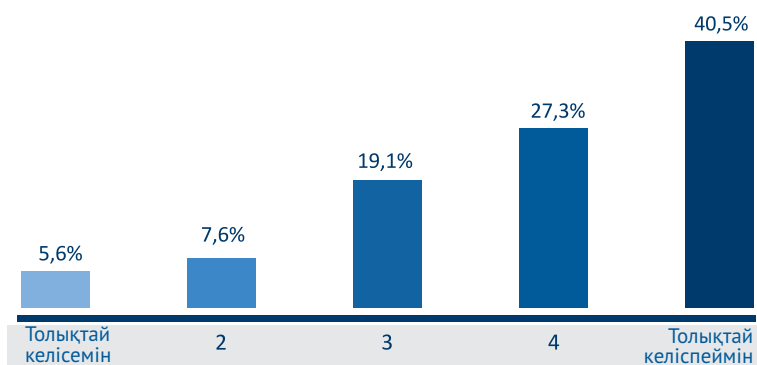
көрсетеді. Әдетте, материалдың дұрыс жеткізілмеуі мұғалімнің өз пәнін қажетті дәрежеде игермегенін білдіреді. Кейбір респонденттер «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін география, биология, тіл мұғалімдері, яғни кәсіби салалары аталған пәннен алшақ оқытушылар беретінін көрсетті. Сол себепті, біріншіден, пәнді оқыту процесінде ҚР БжҒМ-ның талаптары орындалуына көп көңіл бөлінуі керек. Екіншіден, мұғалімдердің, әсіресе жас мамандардың біліктілігін арттырып отыру қажет. Үшіншіден, «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту үшін сапалы оқу-әдістемелік база қажет.

5 диаграмма МҰҒАЛІМ ПӘНДІ ТҮСІНІКТІ ЖЕТКІЗЕ БІЛДІ

Оқыту сапасының үшінші параметрі мұғалімнің қойылған барлық сұрақтарға толық жауап беру қабілетіне байланысты. Оқытудың сұрақ-жауап түрінде ұйымдастырылуы оқу процесінің маңызды әдістерінің бірі, ол оқушыларға қызығушылықты қанағаттандырумен қатар, білмеген тұстарын толықтыруға мүмкіндік береді. Қойылған сұрақтар ізденушіліктің дамуына, сыни көзбен қарап ой қорыту қабілетінің дамуына ықпал етеді. Алынған деректерден ой түйер болсақ, респонденттердің 67,8% өздерін толғандыратын сұрақтарға жауап алған. Алайда, 13,2% сұрақтарына жауап алмаған. Тиісінше, оқушылар тиісті жауап алмаған соң оларды өздігінен іздеп, нәтижесінде сенімді ақпарат көздері бойынша сұрақтар туындайды.

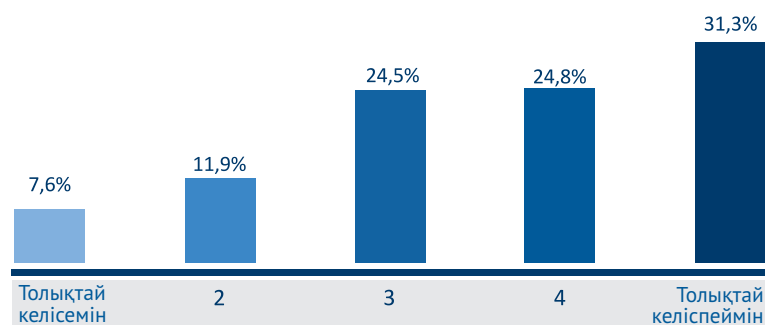
6 диаграмма МҰҒАЛІМ БАРЛЫҚ СҰРАҚТАРҒА ТОЛЫҚҚАНДЫ ЖАУАП БЕРДІ

Оқыту сапасының төртінші параметрі бойынша сабақ барысында пікірталас өткізу жағдайы бағаланды. Оқытудың интерактивті әдісі болғандықтан, дискуссия шеңберінде өз көзқарасын білдіруге, оны қорғауға, альтернативті пікірлерді тындауға, ақпарат алмасуға, яғни өз ұстанымдарының шегінен шығып, қоршаған әлемге еркін көзқараспен қарауға мүмкіндік беріледі. Сабақтар барысында мұғалімнің пікірталасқа тарта білу жоғары қабілетін респонденттердің 56,1% белгіледі. Келіспейтін респонденттердің жиынтық 19,5% проблемалар орын алағанын көрсетеді, яғни дискуссия мүлдем болмаған немесе тиісті деңгейде өтпеген. Ал, сауалнамаға

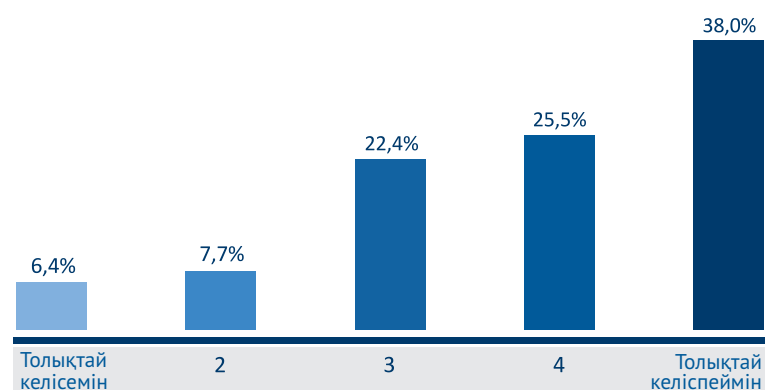
қатысқандардың төрттен бірін құраған бейтарап бағалау позициясы (24,5%) пәнді оқыту кезінде оқушылар арасында дискуссия өткеніне сенімділік ұялатпайды.

7 диаграмма МҰҒАЛИМ ОҚУШЫЛАРДЫ ТИІМДІ БАҒЫТТАП, ПІКІРТАЛАСТАРҒА ЖҰМЫЛДЫРА БІЛДІ

Респонденттердің «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің оқыту сапасын бағалау бойынша бесінші параметр мұғалімнің әр түрлі пікірлерге түсіністік таныту қабілетіне қатысты. Респонденттердің 63,5% өздерінің оқытушыларына аталған параметр бойынша оң баға берген. Теріс баға бергендер – 14,1%, пікір айтудан бас тартқандар – 22,4%. Теріс және орташа бағалаулар пәнді оқыту кезінде проблемалар орын алғанын көрсетеді. Біздің қоғамымыз көп мәдениетті екенін, соның ішінде түрлі діни ұстанымдағы және атеисттік көзқарастағы адамдар өмір сүретінін ескерсек, өзгелерге түсіністікпен қарау және толеранттылық таныту қасиеттерін тәрбиелеуге көп көңіл бөлу аса маңызды. Балалар отбасылық құндылықтар мен ұстанымдарға сәйкес өмір сүреді. Алайда, әлеуметтанушылар мен психологтардың айтуынша, балаларды әлеуметтендіру кезінде өзге де агенттер, әсіресе мектептер үлкен әсер қалдырады. Сол себепті, қоғамдағы алуан түрлі көзқарастарды құрметтеу және толеранттылық таныту ұстанымдарын мектептен бастап үйрету керек. Осы жерде мұғалімнің бейнесі толеранттылықтың паттерні ретінде аса маңызды орын алады.

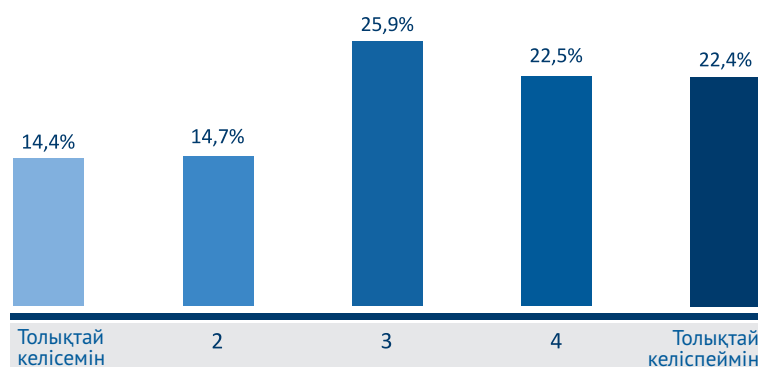
8 диаграмма МҰҒАЛИМ ӘР ТҮРЛІ КӨЗҚАРАСТАРҒА ТӨЗІМДІЛІК ТАНЫТТЫ

Оқыту сапасының алтыншы параметрі – оқыту процесін сыни ойлау қабілетін дамытуға бағыттау. Сыни ойлауды – тек логикалық тәсілдерді пайдалану негізінде қолданылатын құрал деп қабылдауға болмайды. Одан да маңыздысы, ол сыни ойлау қабілетінің ішінде құндылық компоненті болуында. Яғни, бұл қабілет қоршаған ортаны шынайы бағалауға, тұлғаның дүниетанымдық ұстанымдарын қалыптастыруға ықпал етеді. Сыни ойлау қабілеті бар адамның жауапкершілігі жоғары, өмірлік мәселелердің шешімін өзі табады, қабылдаған шешімдер мен

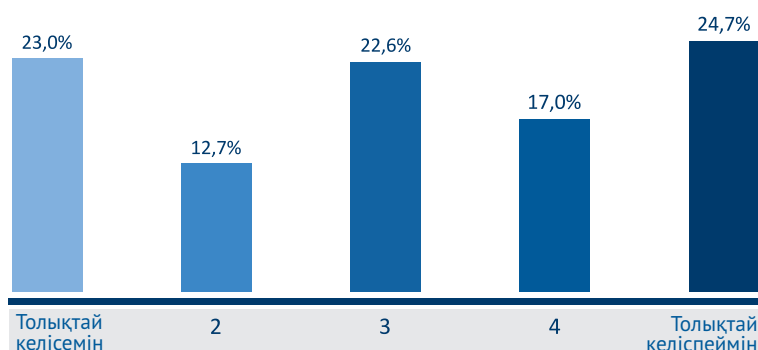
іс-әрекеттердің салдарын түсінеді, сондықтан да күмәнді идеологияның, соның ішінде теріс діни көзқарастардың жетегінде кетпейді. Сауалнама барысында мұғалім сыни ойлауды талап ететін тапсырмалар бергенін респонденттердің 44,9% ғана атаған. Жауаптардың жиынтық 29,1% пәнді оқу барысында сыни ойлау дағдысын дамытуға тиісті назар аударылмағанын көрсетеді. Осы санатқа «бейтарап» ұстанымдағы респонденттердің 25,9% жатқызған жөн, өйткені олар сыни ойлау дағдысы не екенін анықтай алмағанға ұқсайды.

9 диаграмма МҰҒАЛІМ СЫНИ ТҰРҒЫДАН ОЙЛАУДЫ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН ТАПСЫРМАЛАР БЕРДІ

Оқыту сапасын бағалау бойынша жетінші параметр техникалық құрал-жабдықтарды пайдалану белсенділігіне қатысты. Визуализация оқу материалдарының тиімділігін арттырады және оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытады. Респонденттердің 41,7% ғана мұғалім техникалық құралдарды белсенді пайдаланды деген. Техникалық оқыту құралдары болмағанын 35,7% атады. Бұл нәтиже мектептердің материалдық-техникалық жабдықтармен тиісті деңгейде қамтамасыз етілмегендігін немесе мұғалімге оларды тиімді пайдалану дағдысы үйретілмегендігін көрсетеді.

10 диаграмма МҰҒАЛІМ ТЕХНИКАЛЫҚ ОҚУ ҚҰРАЛДАРЫН БЕЛСЕНДІ ҚОЛДАНДЫ

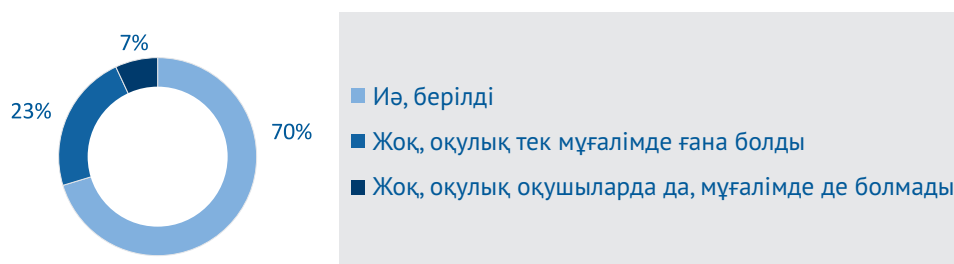
Жалпы алғанда, респонденттердің «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту сапасына берген бағасы бойынша бірқатар проблемалар бар екендігін байқауға болады, соның ішінде педагогикалық шеберлікті арттыру және пәннің оқу-әдістемелік қамтамасыз ету жағдайына ерекше назар аудару қажет етіледі.

Оқулықтармен қамтамасыз ету және қосымша әдебиеттерді пайдалану

Жоғарыда «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәніне арналған оқулықтар мазмұнына талдау жүргізілді. Оқушылардың бәрі тиісті әдебиетпен толықтай қамтамасыз етіледі деген

түсінік қалыптасқан. Сауалнама барысында оқушыларды «Зайырлылық және дінтану негіздері» оқулықтарымен қамтамасыз ету мәселесі зерттелді. Респонденттердің 70% оқулықтар барлығына берілді деген жауап берсе, 23% оқулық мұғалімде ғана болғанын, 7% оқулық мұғалімде де, оқушыларда да болмағанына атады. Жалпы алғанда, мектеп оқушыларының 30% пән бойынша базалық ақпарат көзінің болмағанын анықталып отыр. Сәйкесінше, осы пәнді оқыту сапасына қатысты орынды сұрақтар туындалады.

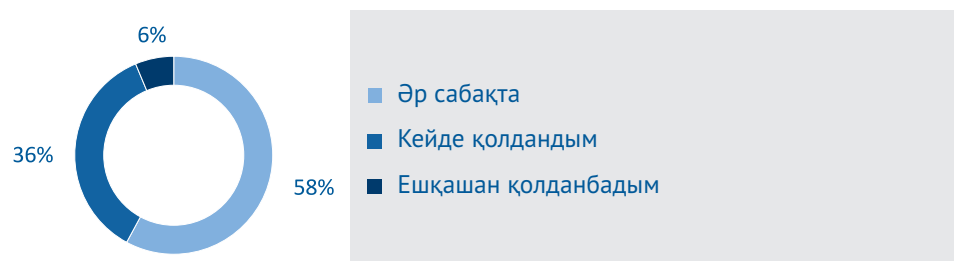
11 диаграмма СІЗГЕ «ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНТАНУ НЕГІЗДЕРІ» ПӘНІ БОЙЫНША ОҚУЛЫҚ БЕРІЛДІ МЕ?

Сауалнама барысындағы Жамбыл, Маңғыстау, Қарағанды, Солтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан және Ақмола облыстарының ЖОО мен колледждері респонденттерінің жауаптарына сәйкес, осы аймақтарда «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнің оқулықтармен қамтамасыз ету бойынша мәселелер орын алғанын көрсетті.

«Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінен оқулық болды деп көрсеткен респонденттерге оның қаншалықты жиі пайдаланғаны туралы сұрақ қойылды. Сауалнамаға қатысушылардың 58% оқулық әрбір сабақта пайдаланылды деген жауап берді. Респонденттердің 36% оқулықтарды кейде ғана қолданған және 6% ешқашан пайдаланбаған. Яғни, оқушылардың жартысына жуығы оқулықтарды тиісті деңгейде пайдаланбағаны анықталып отыр. Әрине, бұл оқушылардың сабаққа немқұрайлы қарауынан да болуы мүмкін. Алайда, аталған факт мұғалімнің оқу процесін ұйымдастыра алуына қатысты да сұрақтар тудыруда. Жалпы алғанда, егер алдыңғы сұрақта оқулық болғанынан 70% респондент белгілегенін, ал олардың жартысынан астамы ғана оқулық пайдаланғанын ескерсек, оқушылар оқулықпен толыққанды қамтылмағаны байқалады.

12 диаграмма САБАҚ БАРЫСЫНДА «ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНТАНУ НЕГІЗДЕРІ» ОҚУЛЫҒЫН ҚАНШАЛЫҚТЫ ЖИІ ҚОЛДАНДЫҢЫЗ?

Қазақстан мектептерінде «Зайырлылық және дінтану негіздері» оқулықтары тек қағаз нұсқасында қолданылады. Оған альтернативті немесе қосымша оқу-әдістемелік дерек көздер қарастырылмаған.

Ғ. Есім бастаған авторлық ұжымның оқулығын шығаратын «Білім» баспасы кітаптың электронды нұсқасын еш жерде орналастырмайды, өзінің интернет ресурсы ашылмаған. Д. Кенжетайдың авторлық ұжымы әзірлеген оқулықты шығару құқығына ие болған «Арман-ПВ» баспасының интернет-ресурсы белсенді жұмыс жүргізіп, өз баспасынан 3-11 сыныптарға

арналып шығарылған оқулықтарды тұрақты орналастырады. Алайда, «Зайырлылық және дінтану негіздері» оқулығы сайттағы 9 сынып оқушыларына арналған кітаптар қорына жүктелмеген.¹⁸⁵

Осы орайда, «Білім»/«Арман-ПВ» баспалары және авторлық ұжымдар арасындағы келісім бойынша оқулықтың электронды нұсқасын тарату, жеке интернет-ресурстарда немесе отандық электронды платформалар мен кітапханаларда орналастыру қарастырылмаған деп пайымдауға болады.

Қазіргі таңда орта білім беру ұйымдарының мұғалімдері мен оқушылары oriq.kz¹⁸⁶ және okulyk.kz¹⁸⁷ ресурстарында орналастырылған мектеп бағдарламасының оқулықтарын пайдаланады.

[Oriq.kz](http://oriq.kz) сайтына «Алматыкітап» баспасынан шыққан барлық мектеп оқулықтары жүктелген. Баспаның электронды кітаптарына ақылы түрде жазылуға болады, алайда баспа мен мектеп арасында келісім-шарт жасалған жағдайда тегін тіркелу рұқсат беріледі.

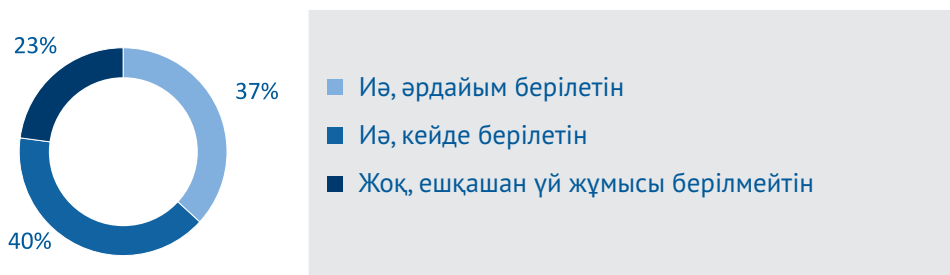
Жоғары аталған ресурсқа қарағанда, okulyk.kz сайты мектеп оқулықтарының тегін кітапханасы болып қызмет көрсетеді. Сайттағы оқушыларға арналған электронды құралдарды пайдалану жолдары: а) онлайн оқу; б) pdf форматта жүктеу; в) оқу портфеліне қосу (тіркеу болған жағдайда). Сонымен бірге, okulyk.kz сайтының оқулықтар қоры ҚР Білім және ғылым министрінің «Оқулықтардың, оқу-әдістемелік кешендердің, құралдардың және басқа да қосымша әдебиеттердің, оның ішінде электрондық жеткізгіштілерінің тізбесін бекіту туралы» 2019 жылдың 17 мамырындағы № 217 Бұйрығына сәйкес жасақталған.

Жалпы, okulyk.kz электронды кітапханасынан мектеп бағдарламасының міндетті пәндері бойынша әр түрлі кітаптарды таңдауға мүмкіндік бар, алайда факультативті курстар бойынша оқу әдебиеті жүктелмеген.

2020 жылғы пандемия жағдайын және білім беру саласының онлайн режимге өтуін назарға ала отырып, сондай-ақ «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқу материалдармен қамтамасыз ету мақсатында тиісті оқулықтарды онлайн платформаларға орналастыру қажет.

Оқыту әдістемесі сабақ уақытындағы жұмысты ғана емес, сондай-ақ үй тапсырмасы ретінде берілетін өзіндік жұмыстардың орындалуын да қажет етеді. Жаппай сауалнамаға қатысқан студенттерге «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша өзіндік жұмысқа байланысты сұрақтар қойылды. Респонденттердің 40% үй жұмысы кейде ғана тапсырылды деген жауап берді. Ал, респонденттердің 23% үй тапсырмалары мүлдем болмағанын атаған. Сауалнамаға қатысушылардың тек 37% ғана үй тапсырмасы тұрақты берілді деген жауапты таңдаған. Жоғары сыныптарда үй тапсырмасының мүлдем немесе толыққанды берілмеуі әдістеме талаптарын бұзу ғана емес, сонымен бірге пәннің маңыздылығы мен дәрежесіне түсіретін және сапалы оқыту ынтасына кері әсер ететін фактор болып есептеледі.

13 диаграмма БҰЛ ПӘН БОЙЫНША ҮЙ ЖҰМЫСЫ БЕРІЛЕТІН ЕДІ МЕ?

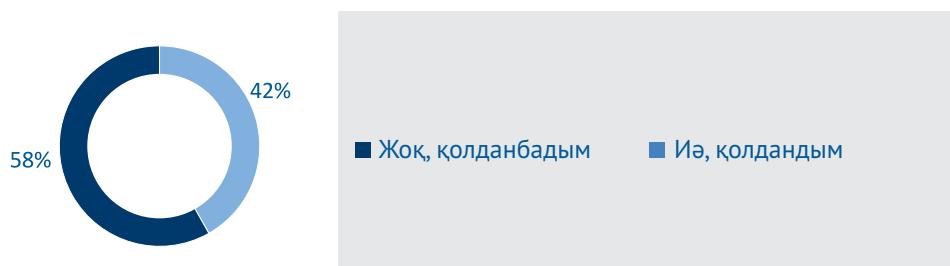
185 «Арман-ПВ» баспасы. <https://www.armanpv.com/9-klass>

186 «Алматыкітап» баспасының электронды оқулықтар платформасы. <https://www.opiq.kz/Search/Kits>

187 Қазақстан оқушыларына арналған электронды оқу құралы. <https://okulyk.kz/all-books/#9-class>

Қосымша дереккөздерді қолдану оқушылардың оқулық шеңберінен шығып, өздігінен іздену дағдыларын дамытатының оқу процесінің маңызды бөлігі болып есептеледі. «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша қосымша әдебиеттерді пайдалану жұмысы мұғалімнің бақылауында болуы қажет. Діндерге қатысты әдебиеттер көптеген авторлардың түрлі көзқарастарынан туындауына орай, оқушыларды шатастыруы әбден мүмкін. Респонденттердің 58% «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқу барысында қосымша әдебиеттерді пайдаландыңыздар ма деген сұраққа теріс жауап берген. Сауалнамаға қатысқандардың 42% ғана қосымша әдебиеттерді пайдаланған.

14 диаграмма ҚОСЫМША ӘДЕБИЕТТЕРДІ ҚОЛДАНДЫНЫЗ БА?

Қосымша әдебиетті пайдаланған респонденттерге ақпаратты қайдан алғандығы туралы сұрақ қойылды. Респонденттердің 73,4% қосымша ақпарат көзі ретінде интернет-ресурстарды атады. Осыған орай, оқушылардың сенімді сайттар мен авторлардың материалдарына жүгінуін мұғалімдер тарапынан бақылау жүргізу қажеттілігінің маңыздылығы артып отыр. Респонденттердің 30,5% қосымша ақпаратты туыстары мен таныстары береді деп белгілесе, 13,8% кітаптарға жүгінеді. Қосымша мәліметті діни ұйымдардың ақпарат көздерінен респонденттердің 6,7% қарап келсе, 4,2% кітапханалардан іздеген.

Осы жағдайда, біріншіден, «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша қосымша әдебиетпен қамтамасыз ету жұмысында мектеп кітапханасының қорын толықтыру өзекті болуда. Екіншіден, оқушылардың прозелитистік әдебиеттер «қармағына» түсу қауіп-қатердің алдын алу мақсатында мұғалімдерге қосымша әдебиет көздерін пайдалану бойынша ұсыныстар әзірлеуді назарларына алу керек. Үшіншіден, мектеп оқушыларының киберқауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін оларға интернеттен сенімді ақпарат іздеу дағдыларын үйрету қажет.

15 диаграмма ҚОСЫМША ӘДЕБИЕТТЕРДІ ҚАЙДАН АЛАТЫН ЕДІҢІЗ?

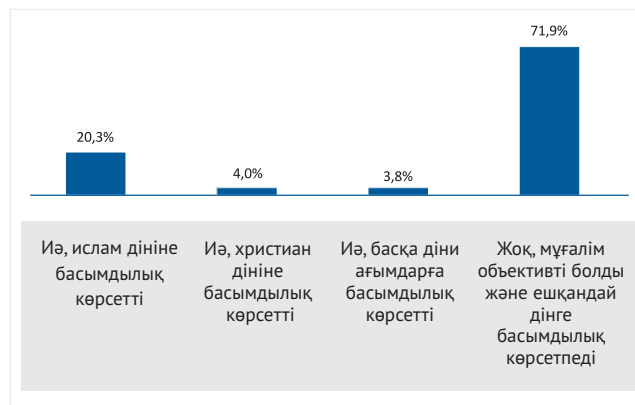
Оқыту процесінде жеке тұлғалық көзқарастарды білдірмеу қиын болса да, мұғалімге дүниетанымдық бейтараптылық сақтау аса маңызды. Оқу бағдарламалары, әсіресе «Зайырлылық

және дінтану негіздері» пәнінің мазмұны объективтілік сақтауды талап етеді. Объективтілік принципі ұсынылатын материалды бейтарап және рет-ретімен түсіндіруді талап етеді, бұл жерде «ақиқат-жалған» аясындағы бағалау ұстанымы қолданылмайды және кез-келген дүниетанымдық немесе конфессиялық артықшылықты дәріптеуге жол берілмейді.

Зерттеу кезінде «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің мұғалімі қандай да бір дінге басымдық немесе артықшылық берді ме деген сұрақ қойылды. Диаграммада көрсетілгендей, сауалнамаға қатысқандардың басым көпшілігі – 71,9% мұғалімнің объективті болғанын атады. Алайда, кері түсінік фактілері де орын алған. Мәселен, респонденттердің 20,3% мұғалім исламға басымдық берді десе, 4% мұғалім христиан дініне және 3,8% өзге діндерге басымдық берілді деп көрсеткен. Аталған фактілер алаңдаушылықтар тудырады, өйткені мектептер прозелитистік үгіт-насихат алаңына айналмауы тиіс. Бұл әрине, мұғалімнің діни құзыреттілігіне және пәннің оқу-әдістемелік қамтылуына қатысты сұрақтар.

16 диаграмма МҰҒАЛІМ БЕЛГІЛІ БІР ДІНГЕ БАСЫМДЫЛЫҚ БЕРДІ МЕ?

Респонденттермен оқулықтардың мазмұны бойынша кері байланыс орнату мақсатында сауалнама барысында «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні аясында ең алдымен қандай тақырыптарды оқыту керектігі туралы сұралды. Сауалнамаға қатысқандардың 56,6% әртүрлі діндердің тарихын оқу қажет десе, 27,4% Қазақстандағы қазіргі діни ахуалды зерттеу керектігін атаған. Респонденттердің 15,5% мектепте тек ислам діні туралы оқу керек деген жауапты таңдаған. Осы орайда, «Әрбір дінге сыйластық танытуды тұрақты үйрету» нұсқасын респонденттердің 0,3% ғана белгілегені үлкен алаңдаушылық тудырып отыр.

17 диаграмма СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, «ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНТАНУ НЕГІЗДЕРІ» ПӘНІНІҢ ШЕҢБЕРІНДЕ НЕНІ БІРІНШІ КЕЗЕКТЕ ОҚЫТУ КЕРЕК?

«Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің оқу-әдістемелік қамтамасыз ету жай-күйіне пайдаланылатын әдебиет пен жаппай сауалнама деректері негізінде жүргізілген талдау нәтижелері, біріншіден, аталған пәннің маңызы мен өзектілігін жан-жақты айқындады, екіншіден, пәнді оқыту үрдісін одан әрі жетілдіру қажеттілігін нақты көрсетті.

Қорытындылар:

1. «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша оқу процесіне тиісті өзгерістер енгізудің өзектілігі артуда. Ең алдымен Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі № 115 бұйрығымен бекітілген (2014 жылғы 15 шілдедегі № 281 бұйрықпен өзгерістер жасалды) негізгі орта білім беру деңгейінің үлгілік оқу бағдарламасына толықтырулар енгізу қажет.

Мемлекет пен қоғам өмірінде соңғы жылдары көптеген жаңа оқиғалар орын алғандықтан, діни экстремизммен күрес және Әлемдік және дәстүрлі діндер съездеріне қатысты 11-13 тақырыптардың мазмұнын өзектендіру қажет. Сондай-ақ, COVID-19 пандемиясы жағдайының ықпалымен еліміздегі білім беру кеңістігінде онлайн технологияларды қолдану үдерісі күшейтіліп, нәтижесінде ағымдағы оқу-әдістемелік ұсынымдарды соған сәйкес қайта қараудың маңыздылығы артып келеді.

2. «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша қолданып отырған оқулықтардың мазмұнын талдау нәтижесінде Қазақстан Республикасының дінаралық диалог, бейбітшілік пен келісімді нығайту бастамаларында, сондай-ақ діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдарында соңғы жылдары орын алған өзгерістер негізінде тиісті ақпараттарды өзектендіру қажеттілігі айқындалды. Мәселен, елімізде көптеген салалық бағдарламалар жаңартылып, Сирия жеріндегі қақтығыс аймақтардан отандастарды қайтару бойынша «Жусан» операциясының бірнеше кезеңі өткізілді.

Әлеуметтік сауалнамаға қатысқан респонденттермен «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту барысында әлемдегі діндердің тарихы мен Қазақстандағы қазіргі діни ахуал туралы кеңінен ақпараттандыру ұсынылды.

2020 жылғы COVID-19 пандемиясына байланысты әр түрлі деңгейдегі білім беру ұйымдарының онлайн режиміне толықтай ауысуы келешектегі кешенді өзгерістерге түрткі болатыны сөзсіз. Сол себепті, қазірден бастап оқулықтардың электронды нұсқаларын әзірлеу мүмкіндіктерін ойластыру қажет.

3. «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқулықтармен қамтамасыз ету бойынша күрделі мәселелер туындап отырғанын сауалнама нәтижелері көрсетіп отыр. Оқулықтардың көп жағдайда қолжетілсіз болатынын респонденттердің үштен бірі атап өтті. Мектепке қажетті оқу әдебиеттері бар сайттарға жүргізілген талдау нәтижесі бойынша ұсынылған оқулықтардың электронды нұсқалары ашық қолданыс үшін жүктелмегені анықталды.

4. Мектепте «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативтік курсын өткен Қазақстанның ЖОО және колледждердің 1-2 курс студенттері арасында жүргізілген әлеуметтік зерттеу нәтижесінде бірқатар мәселелер анықталды. Мәселен, кестеде бекітілген сабақты тұрақты өткізбеу фактілері орын алып отырған. Сабақтарды тарихшы мұғалімдер ғана емес, өзге пәннің мұғалімдері де өткізген, ал бұл жағдай ҚР БЖҒМ-ның әдістемелік нұсқау хаттарына түбегейлі қайшы келіп отыр.

5. Респонденттердің «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін жүргізген мұғалімдерге берген бағалау жиынтығында теріс пікірлерге қарағанда оң пікірлердің басымдылығы байқалды. Мұғалімнің артықшылығына келгенде респонденттердің үштен бір бөлігі оқыту әдістемесін жоғары бағалады. Алайда, аз да болса (12-29% аралығында) негативті бағалардың айтылғандығы оқу-әдістемелік қамтамасыз ету жұмысындағы кемшіліктерді меңзейді, олар болса өз кезегінде мұғалімнің шеберлік деңгейін көрсетуге теріс әсерін тигізуде. Оқыту әдістемесінде негізінен келесідей кемшіліктерге назар аударылды: мұғалім пәннің маңыздылығы

мен қажеттігін толыққанды жеткізбейді, материал түсінікті деңгейде баяндалмайды, оқушыларда туындаған сұрақтарға тиісті жауап берілмейді, пікірталас әдісін тиімді пайдаланбайды, өзге пікірлерге төзімділік танытпайды, сыни ойлау қабілетін дамытуға бағытталған тәсілдерді қолданбайды. Осының барлығы оқу процесінде әр түрлі деңгейде көрініс тауып, жүйелі түрдегі шешімін күтуде.

6. «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқу-әдістемелік қамтамасыз ету шеңберінде оқытудың техникалық құралдарының (ОТҚ) озық түрлерін тиімді қолдану мәселесінің өзектілігі әлі де сақталуда. Мәселен, сабақ барысында мұғалімнің техникалық құралдарды қолдану дәрежесіне оң бағаны респонденттердің жартысына жетпейтін пайызы ғана беріп отыр. ОТҚ-ның мүлдем қолданылмағанын респонденттердің 35,7% атады. Бұл кемшіліктің орын алуы мектептегі материалдық-техникалық жағдайдың төмендігіне немесе кейбір мұғалімдердің ОТҚ-ның қолдану дағдыларын игермеуіне байланысты болуы мүмкін.

7. Респонденттердің көпшілігі (70% астамы) «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша қосымша ақпарат көзі ретінде интернетті қолданған. Респонденттердің үштен бір бөлігі қосымша ақпаратты туыстары мен таныстарынан алады. Кейбір респонденттер діни ұйымдар мен кітапханалардың көмегіне жүгінді.

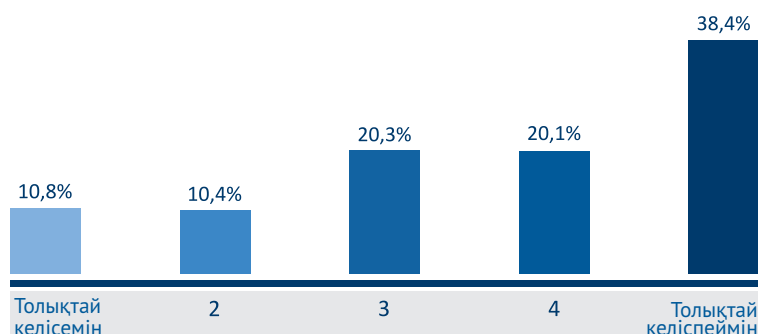
8. Респонденттердің едәуір бөлігінің айтуынша, «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқытқан мұғалімдер негізінен бейтарап позиция ұстанды, өздерінің жеке көзқарастары негізінде белгілі бір діни ілімнің артықшылығы туралы сөз қозғамаған. Алайда, өкінішке орай, мұғалімдердің тарапынан ислам, христиан немесе өзге діндердің артықшылығы мен басымығы туралы пікір айту фактілері де орын алып отырған. Бұл жағдай осы бағытта кейбір мұғалімдердің төмен біліктілігін және «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту процесі прозелитистік алаңға айналу ықтималдылығын көрсетеді.

1.2 Қазақстанның орта мектептерінде «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту сапасы

Пәннің оқыту сапасын әртүрлі параметрлер бойынша бағалауға болады. Жаппай сауалнама жүргізу барысында респонденттерге ең басында алдымен өздері мектепте оқыған «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін жалпы бағалау ұсынылған болатын. Бағалау 5-балдық «келісемін – келіспеймін» шкаласы түрінде жүргізілді, мұнда «1» толықтай келісемін, ал «5» – толықтай келіспеймін дегенді білдірді.

Ең алдымен, орта мектепте «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту қажеттігін бағалау ұсынылды. Жалпы алғанда, «келісемін» және «толықтай келісемін» пікірлері белгіленетін «4» және «5» позициялары – 58,5% құраған, яғни сауалнамаға қатысушылар аталған пәннің орта мектепте оқытылуы керек деген жауап қайырған. Ал, келісемін мен келіспеймін арасындағы орташа қатынасты құрайтын «3» бағалау позициясы 20,3% жауапта байқалған, яғни аталған пәннің қажеттілігіне қатысты бейтарап көзқарастарды көрсетіп отыр. Респонденттердің 21,2% келіспейтіндіктерін білдірген, олардың – 10,8% «толықтай келіспеймін» позициясын ұстанған. Келіспеушілік себептері білім алушылардың жеке басына қатысты қалауларынан шыққан пікірлер болуы ықтимал. Алайда, бұл аталған пәннің қажет еместігіне әкелген дұрыс оқытпау нәтижесінен де туындауы мүмкін.

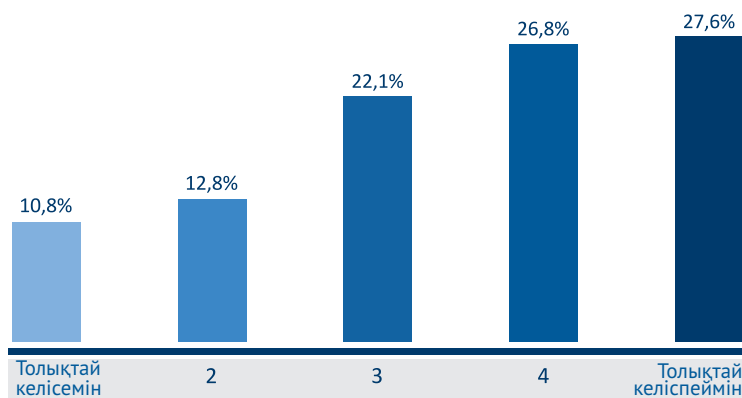
18 диаграмма БҰЛ ПӘН МЕКТЕПЕ ОҚЫТЫЛУ КЕРЕК

Оқыту процесіне қанағаттанушылық

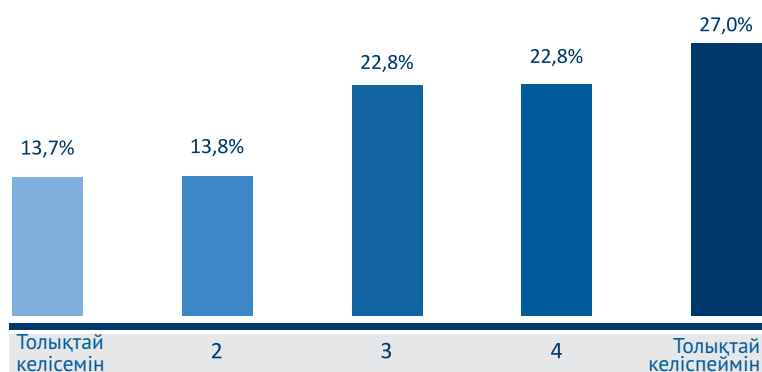
Жаппай сауалнамаға қатысушылар пәнді бірқатар параметрлер бойынша бағалап, олардың «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін мектепте оқыту қажеттігі туралы берген ортақ пікірі анықталды. Пәннің қызықты және тартымды өткізу тұрғысынан респонденттердің 54,4% оң баға берді. Сауалнамаға қатысқандардың ішінде бейтарап позиция білдіргендері 22,1% құрады. Аталған параметр бойынша теріс баға бергендер 23,6%. Сауалнамаға қатысқандардың төрттен бір бөлігіне жуығы бұл пәнді қызықты және тартымды деп есептейтінін көрсетті.

19 диаграмма ПӘН ҚЫЗЫҚТЫ ӘРІ ЕЛІКТИРЕТІН БОЛДЫ

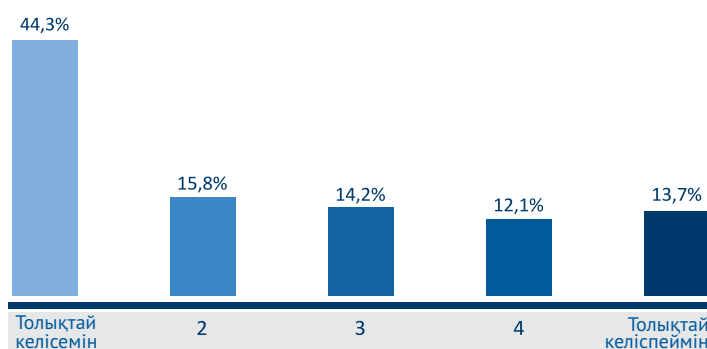
«Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін бағалаудың келесі параметрі оның пайдасын, яғни аталған пәннің қаншалықты өмірлік сұрақтарға жауап табуға көмек тигізгенін анықтау бағытталды. Қазіргі заманда адамдар өмірінде діннің қажеттілігін ескере келе, дінге сүйеніп отырып өмірлік мәні бар сұрақтарға жауаптар іздеу тұрғысынан алғанда бұл көрсеткішті бағалау аса маңызды. Диаграммада көрсетілгендей, сауалнамаға қатысқандардың 49,8% оң баға берді. Бейтарап позицияның жоғары 22,8% көрсеткіші респонденттердің аталған пәннің өздерінің сұрақтарына жауап табуға пайдасы болғанын/болмағанын әлі де түсінбегенін көрсетеді. Сауалнамаға қатысқандардың 27,5% аталған көрсеткішке теріс баға берген, яғни, олар «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқудан ешбір нәтиже шығармаған. Сонымен, аталған пәннің іс жүзінде тиімсіз екендігін мойындауға тура келеді, өйткені білім алушылардың төрттен бір бөлігі аталған пәнді оқуға арналған уақытты босқа кетті деп есептейді. Орын алып отырған осындай теріс бағалаудың негізінде аталған пәнді оқыту сапасының төмендігіне де байланысты екендігін естен шығармау керек.

20 диаграмма ПӘННІҢ МАҒАН ПАЙДАСЫ ТИДІ, КӨПТЕГЕН СҰРАҚТАРҒА ЖАУАП ТАПТЫМ

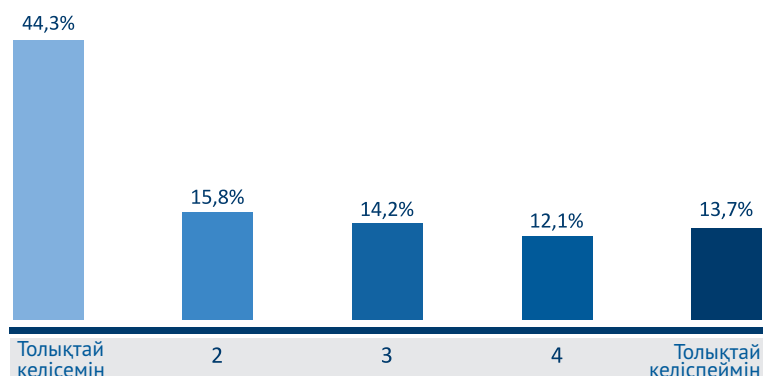
«Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің пайдасын бағалау бойынша корреляциялық параметр ретінде респонденттердің «Мен «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің не үшін керек екенін мүлдем түсінген жоқпын» деген пайымдауларын атауға болады. Егер пайдалылық ұғымы қандай да бір қажеттілікті қанағаттандыру қасиетімен байланысты болса, қажеттілік ұғымы болмыстық жай-күйден туындайды. Бұл жерде, респонденттердің қаншалықты аталған пәннің керектігін түсініп, сезінгенімен байланысты болып отыр. Сауалнама деректеріне сәйкес, зерттеуге қатысқандардың 60,1% оқыту нәтижелері бойынша бұл пәннің қажет екендігін ұғынған, өйткені олар ұсынылып отырған пікірмен келіспейтіндіктерін білдірген (төмендегі диаграмманы қараңыз). Жоғарыдағы диаграммада аталғандай алдыңғы сұраққа берілген жауаптардың тек 49,8% оны пайдалы деп тапқан. Бұл көрсеткіш білім алушылардың сұраныстарын өтеу үшін пәнді оқыту сапасын күшейту керектігін көрсетеді. Сондай-ақ, оқыту нәтижелері бойынша оқушылармен кері байланысты күшейту қажет. Аталған пәнді не үшін оқығандарын түсінбеген сауалнамаға қатысушылардың 25,8% орын алып отырған жағдайды сипаттайды. «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің факультативті курс болуына қарамастан оның өзектілігі мен маңыздылығын күшейту керек екендігін бейтарап позициясының ұстанған респонденттердің 14,2% айқындай түседі.

21 диаграмма МЕН ПӘННІҢ НЕ ҮШІН ҚАЖЕТ ЕКЕНДІГІН ТҮСІНБЕДІМ

Бағалаудың осы қатарындағы соңғы көрсеткіш «Пән қызық болған жоқ» деген пайымдауға қатысты болды. Оқушылар пәнге көңіл бөлуі үшін олардың қызығушылығын ояту маңызды параметр болып табылады. Сауалнамаға қатысқандардың 23% мектеп пәнінің олар үшін қызықты болмағанын атаған. Ал, 16,8% аталған бағалауда бейтарап позиция ұстанды. Респонденттердің 60,2% «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша сабақтар қызықты өткенін атаған.

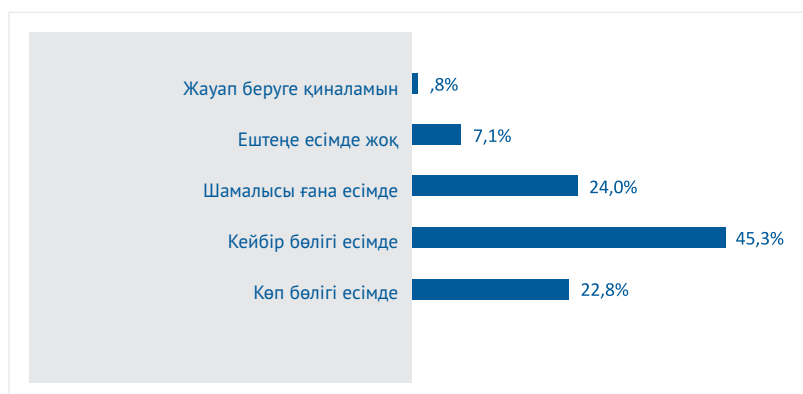
22 диаграмма ПӘН ҚЫЗЫҚСЫЗ БОЛДЫ

Білім алушылардың жадында қалған білім деңгейі

Жадында қалған білім деңгейі білім беру процесі сапасын бағалау көрсеткіштерінің бірі. Пәнді оқыту сапасын бағалауды оқу барысында алған білім туралы мәліметтер негізінде де жүргізуге болады. ЖОО мен колледж студенттеріне «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің мазмұны 1-3 жыл уақыт өткеннен кейін қаншалықты естерінде қалғанын бағалау ұсынылды. Сауалнама алынған респонденттердің көп бөлігі – 45,3% пәннің кейбір бөліктері естерінде екенін атаған. Пәннің едәуір бөлігі есімізде дегендер – 22,8%. Пәннің мазмұны дұрыс есінде қалмағандар 24%, мүлдем ештеңе еске түспейді дегендер – 7,1%.

23 диаграмма «ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНТАНУ НЕГІЗДЕРІ» ПӘНІНІҢ МАЗМҰНЫ ҚАНШАЛЫҚТЫ ЕСІҢІЗДЕ?

Сондай-ақ, колледждер мен ЖОО студенттеріне есте сақталған ең әсерлі мәлімет қандай деген сұрақ қойылды. Респонденттердің 44,5% ислам туралы материалдардың есте қалғанын атады. Мұғалімнің оқыту әдістемесінің арқасында пәннің мазмұны есте қалды деп жауап бергендер – 33,1%. Респонденттердің 27,5% жаңа діни ағымдар туралы материалдардың есте қалғанын атаған көрсетті. Зайырлылық бойынша ақпараттарды атап кеткендер – 15,8%. Респонденттердің 11,5% христиан дініне қатысты материалдар естерінде қалғанын белгіледі. Осы ретте, ешбір мәлімет есте қалған жоқ немесе жауап беруге қиналамын деген нұсқалардың төмен пайызын атап кетуге болады.

24 диаграмма ОҚУ БАРЫСЫНДА БӘРИНЕН БҰРЫН ЕСТЕ ҚАЛҒАНЫ НЕ?

Респонденттердің жадында қалған білімді тексеру үшін оларға мектеп курсы аясында өткен материалдар бойынша 7 сұрақ қойылды. Төменде қойылған сұрақтарға дұрыс жауап берген респонденттердің пайыздық қатынасы көрсетілген диаграмма келтірілді. Айта кетері, барлық сұрақтарға берілген дұрыс жауаптардың орташа балы 59,1% құраған. Жалпы алғанда, мектеп кезінен 1-3 жыл аралығында уақыт өтсе де, сауалнамаға қатысушылардың 60% жуығы сұрақтарға дұрыс жауап берген. Сондай-ақ, 5 сұрақ бойынша нәтижелер 60%-дан асып түсіп, жадында қалған білімнің жоғары көрсеткіштерін айқындады. Үлкен қиындық тудырған сұрақ миссионерлікке қатысты болды. Жалпы айтатын болсақ, «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша оқушылардың есінде қалған білімнің жақсы деңгейі байқалды.

25 диаграмма ҚОЙЫЛҒАН СҰРАҚТАРҒА БЕРІЛГЕН ДҰРЫС ЖАУАПТАРДЫҢ ҮЛЕСІ

Оқыту нәтижесіне қол жеткізуге бағытталған құндылықты-дүниетанымдық ұстанымдар

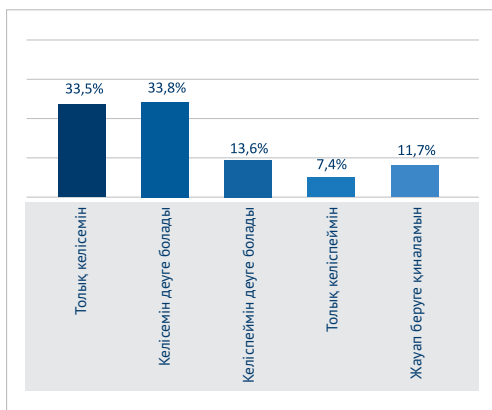
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер қатарына жататын аталған курсты оқытудың құндылығы ұсынылатын білім көлемімен емес, тұрақты дүниетанымдық ұстанымдарды қалыптастыру ерекшелігімен анықталады. «2019-2020 оқу жылында Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы» әдістемелік нұсқау хатында (бұдан әрі – Әдістемелік нұсқау хат) «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативтік курсының мақсаты мен міндеттері көрсетілген. Атап айтқанда, гуманизм мен толеранттылық, діни сенім еркіндігін құрметтеу, ұлтаралық және конфессияаралық келісімді сақтау, экстремизм мен терроризм идеологияларын қабылдамау, мемлекеттің зайырлы ережелерін құрметтеу, азаматтық кемелдену мен құқықтық жауапкершілік сияқты дүниетанымдық ұстанымдарды құндылық ретінде қалыптастыру мақсат етілді.¹⁸⁸

¹⁸⁸ 2019-2020 оқу жылында Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 184 б.

Оқыту сапасын гуманистік ұстанымдарды қалыптастыру тұрғысынан анықтау үшін сауалнама барысында бірқатар арнайы сұрақтар қойылды. Біріншіден, респонденттерге 4 пікір ұсынылып, «келісемін – келіспеуім ықтимал – келісуім ықтимал – келіспеймін – жауап беруге қиналамын» шкаласы бойынша өздерінің ойларын білдіру ұсынылды.

Бірінші пікір конфессионалдық келісім елдің тұрақты дамуының кепілі болып табылады деген сұрақтың жауабын табуға бағытталды. Аталған пікір бойынша пайымдауларды анықтау «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәніне арналған Әдістемелік нұсқау хатының 6 міндетіне сәйкес келеді.¹⁸⁹

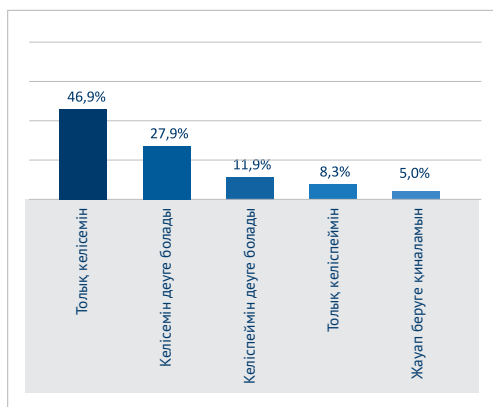
26 диаграмма КОНФЕССИЯЛЫҚ КЕЛІСІМ - ЕЛДІҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Жалпы, сауалнамаға қатысушылардың жиынтық 67,3% конфессионалдық келісім елдің тұрақты дамуының кепілі деген пайыммен келісті. Респонденттердің 21% келіспеушілік танытып, 11,7% жауап беруге қиналатыны алаңдатушылық тудырады. Аталған пікірмен келіспеушілік танытқандар елдің тұрақты дамуы үшін қоғамдық өмірдің өзге аспектілердің маңыздылығы одан да жоғары деген көзқараста болуы мүмкін.

Аталған сұрақ Әдістемелік нұсқау хатының 5 міндетінде белгіленген өзге діндерді құрметтеу сияқты құндылықтық ұстаныммен байланысты қойылды.

27 диаграмма БАСҚА ДІНДЕРГЕ ҚҰРМЕТ - ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ АДАМНЫҢ БАСТЫ СИПАТЫ

Сауалнамаға қатысқандардың басым бөлігі (74,8%) аталған пікірмен келіседі. Алайда, респонденттердің 20,2% келіспейтінін білдірсе, 5% жауап беруге қиналалды. Яғни, респонденттердің бестен бір бөлігі өзге діндерге деген көзқарастары бойынша интолерантты екендерін көрсетті. Осы тұста сауалнамаға ЖОО мен колледж студенттері қатысқанын еске сала кету қажет. Жастар ортасында өзге дүниетанымдық көзқарастарға интолерантты ұстанымдар орнығуы қауіпті үдеріс деп есептейміз. Себебі, қазақстандық қоғамның поликонфессионалдық жағдайында өзге діни көзқарастарды және жалпы мәдени алуан түрлілікті қабылдамау келе-

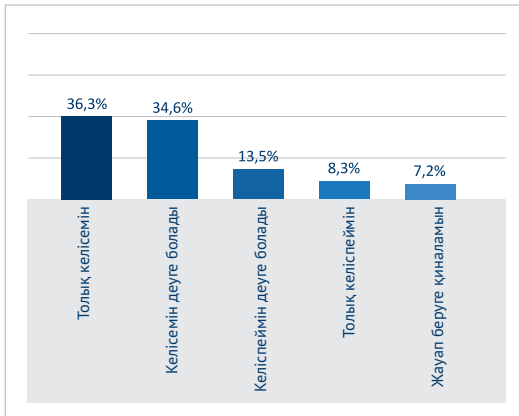
шекте күрделі мәселелерді тудыруы мүмкін.

Үшінші пікірдің шеңберінде «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні толеранттылықты тәрбиелеуге қаншалықты әсер ететінін анықтау мақсат етілді.

¹⁸⁹ Сол жерде.

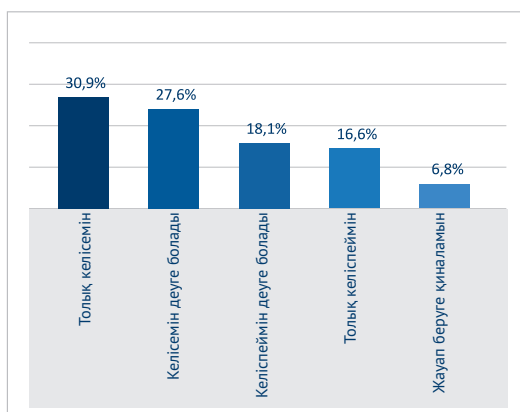
28 диаграмма МЕКТЕПТЕГІ «ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНТАНУ НЕГІЗДЕРІ» ПӘНІ БАСҚА ДІНДЕРГЕ ДЕГЕН ТӨЗІМДІЛІКТІ ДАМУҒА КӨМЕКТЕСЕДІ

Сауалнамаға қатысушылардың 70,9% төмендегі пікірмен келісетінін, 21,8% келіспейтінін білдірді. Ал, 7,2% бұл сұраққа жауап беруге қиналды. Осы өзара ұштасқан үш пайымдауларға қатысты көрсеткіштер «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту кезінде діндерді құрметтеу және толеранттылық таныту құндылықтарын қалыптастыру бағытына қажетті деңгейде көңіл бөлу қажеттілігін көрсетеді.

Респонденттерге «Заң діннен жоғары» деген қысқа әрі нұсқа пікірге өздерінің ойларын білдіру ұсынылды. Осы пікір зайырлылық принципінің маңыздылығы туралы түсінікті анықтауға бағытталып, «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативтік курсына арналған Әдістемелік нұсқау хатының 1, 2 және 8 міндеттерін жүзеге асыру қажеттіліктеріне сәйкес келеді.¹⁹⁰

29 диаграмма ЗАҢ КЕЗ КЕЛГЕН ДІННЕН ЖОҒАРЫ

Сауалнамаға қатысушылардың жартысынан астамы (58,5%) заң діннен жоғары деген пікірмен толықтай келіседі. Респонденттердің 6,8% жауап беруге қиналды, 34,7% келіспейтінін білдірді. Бұл пайыздық көрсеткіштер халықтың дінге деген қызығушылығы артуымен, соның ішінде жастар арасында діндарлық деңгейінің өсу үдерісімен байланысты болуы ықтимал. Сол себепті, аталған факт ерекше алаңдатушылық тудырады. Бұл жағдай құқықтық мәдениет пен азаматтық жауапкершіліктің жеткіліксіз деңгейде екендігін көрсетеді.

Екінші жағынан, жаппай сауалнаманың әдістемесі бойынша сұрақтар жабық түрде болғанын, яғни респонденттер ұсынылған жауаптардан ішінен өздеріне жақын нұсқаларды таңдағанын естен шығармаған жөн. Таңдалған жауап нұсқаларында әр түрлі деңгейдегі түсініктер мен интерпретациялар болуы ықтимал. Жастар арасындағы діндарлық деңгейі мен азаматтық жауапкершілігі туралы нақты қорытындылар шығару үшін талдаудың өзге әдістемелерін, соның ішінде әлеуметтану ғылымының сапалы әдістерін қолдану арқылы зерттеу жүргізу қажет.

Пәнді оқытудың оқушыларға әсер етуіне қатысты нәтижелер

Дүниетанымдық ұстанымдарды қалыптастыру тұрғысынан оқыту сапасын бағалау үшін респонденттерге «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің жеке көзқарастарға әсер ету жөнінде сұрақ қойылды. Қатысушыларға үш жауап нұсқасын таңдауға рұқсат етілді. Төмендегі диаграмма деректеріне сәйкес, респонденттердің 37,3% мектептегі пәнді оқыған соң діндерді зерттеуге қызығушылық ояғанын көрсетті. Жаппай сауалнамаға қатысушылардың 25,2% осы пәннің арқасында зайырлылық принциптерін толық түсінгенін атап отыр. Респонденттердің 24,9% дін ұстанатын адамдарға түсіністікпен қарай бастаған. Сондай-ақ, өзге дін өкілдеріне түсініктік таныта бастағандар – 17,8%, құдайға сенбейтін адамдарға түсініктікпен қарайтын

190 2019-2020 оқу жылында Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 184 б.

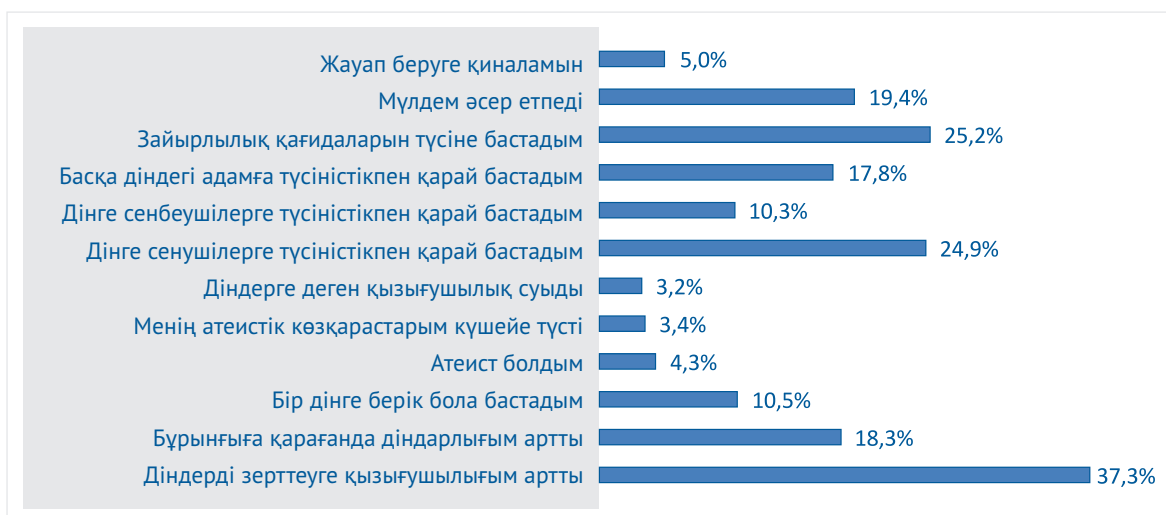
болғандар – 10,3% құрағанын атап кету қажет. Яғни, пәннің оқушыларға позитивті ықпал еткендігі, толеранттылық пен сыйластықтық деңгей артқандығы туралы сенімді түрде айтуға болады.

Діни сенім мен сенімсіздік бойынша дүниетанымдық көзқараста оран алған өзгерістер берілген жауаптарда көрініс тапты. Мәселен, респонденттердің 18,3% діни сенімі бұрынғыдан едәуір артқанын атады. Қатысушылардың 10,5% бір дінге сенімі пайда болғанын, 4,3% атеизмге біржақты келгенін көрсетті. Сондай-ақ, респонденттердің 3,4% өздерінің ұстанып келген атеисттік көзқарастары одан әрі күшейгенін атады, 3,2% діннен мүлдем алшақ жүруге шешім қабылдаған.

Сонымен қатар, респонденттердің 19,4% мектеп пәні өмірлік ұстанымдарға мүлдем әсер тигізген жоқ деп жауап берсе, қатысқандардың 5% жауап беруге қиналды.

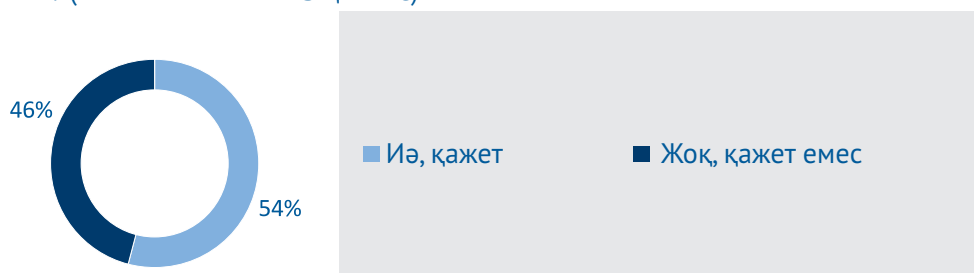
Диаграммада көрсетілгендей, «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативтік курсы оқушылардың тұлғалық қалыптасуына үлкен әсерін тигізеді, осыған орай оның сапалы оқыту процесіне мұқият көңіл бөлу қажет.

30 диаграмма ЗАҢ КЕЗ КЕЛГЕН ДІННЕН ЖОҒАРЫ

Сауалнаманың соңында респонденттерге ЖОО мен колледждерде діндер туралы оқыту қажет пе деген сұрақ қойылды. Қатысушылардың пікірлері аздаған айырмашылықпен екіге тең бөлінді деуге келеді. Респонденттердің 54% діндер туралы білім алуды жалғастыру керек деп санайды. Ал, сауалнамаға қатысқандардың 46% діндер туралы одан әрі оқытудың қажеттілігі жоқ деп есептейді.

31 диаграмма «ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНТАНУ НЕГІЗДЕРІ» ПӘНІ СІЗДІҢ КӨЗҚАРАСЫҢЫЗҒА ҚАЛАЙ ӘСЕР ЕТТІ? (ҮШ ЖАУАПТАН АРТЫҚ ЕМЕС)

Әлеуметтік сауалнаманың деректері «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативтік курсы сапалы оқыту қажеттілігі мен маңыздылығын толыққанды айқындады деуге келеді, себебі аталған пәнді оқу кезінде оқушыға жаңа білім мен дағдылар үйретіліп, оның дүниетанымы мен құндылықтар жүйесі үйлесімді түрде қалыптасуына ықпал етіледі

Қорытындылар:

1. Мектептің білім беру бағдарламасына «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні енгізілгенін респонденттердің жартысынан астамы позитивті бағалады. Респонденттердің пәнге деген қызығушылық деңгейі және тұлғаның дамуына тигізетін көмегі сияқты параметрлер бойынша берген бағалары негізінде осындай қорытынды шығаруға болады.

Алайда, сауалнамаға қатысқандардың төрттен бір бөлігіне жуығы аталған пәнді оқығандарына көңілі толмағандығын жеткізіп, оның оқытылуы қажетсіз деген пікірлерін білдірді. Орта мектепте тұлғалық тәрбие беру және тиісті білімді трансляциялау бойынша негізгі актор мұғалім екендігін ескеретін болсақ, теріс пікірлердің едәуір мөлшерін оқыту сапасындағы кемшіліктермен түсіндіруге болады. Сол себептен, «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінен сабақ беретін мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін жан-жақты шындау мәселесін тұрақты назар ұстау қажет.

2. «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша респонденттердің естерінде қалған білімді анықтау барысында олардың естерінде мазмұндағы негізгі бағыттар бойынша түсініктер қалыптасқаны байқалды. Респонденттердің өздеріне берген бағасы мен арнайы сұрақтарға берген жауаптары арасындағы корреляция жалпы алғанда сәйкес келіп отыр. Мәселен, егер респонденттердің 68,1% тақырыптардың мазмұны бойынша ақпараттың көпшілігі немесе едәуір бөлігі есімізде қалды деп жауап берсе, сауалнамадағы арнайы сұрақтардың дұрыс жауаптары 60% құрады.

«Миссионерлік дегеніміз не?» деген сұраққа дұрыс жауаптардың ең аз пайыз (40,1%) тіркелгендігін сабақ барысында аталған мәселені толыққанды қарастырмау себептерімен ғана емес, сондай-ақ бұл діни қызмет түрінің қазақстандықтардың күнделікті өмірінде жиі кездеспейтін құбылыс екендігімен де түсіндіруге болады.

«Сіздің есіңізде оқу кезінен не сақталды?» деген сұрақ бойынша зайырлылыққа қатысты материалдар деген жауап нұсқасын таңдағандар 15,8% құрағанымен, сауалнаманың арнайы тексеру сұрақтарына респонденттердің 60,1% дұрыс жауап берді. Яғни, дұрыс жауаптардың басымдығы респонденттердің көпшілігінде зайырлылық қағидаттары туралы түсінік қалыптасқанын көрсетеді.

3. Дүниетанымдық ұстанымдар мен құндылықтарға қатысты сұрақтарға берілген жауаптарды талдау нәтижесінде оқушыларға белгілі бір білім жиынтығын беріп қана қоймай, тиісті құндылықтарды тәрбиелеуге, соның ішінде зайырлы принциптерді орындау мен қоғамдағы көптеген мәдениеттерге құрметпен қарау маңыздылығын түсіндіруге, елдегі бейбіт өмір мен татулықты сақтаудың жауапкершілігін жеткізуге ерекше назар аудару қажеттілігі анықталды. Респонденттердің «Конфессияаралық келісім – елдің тұрақты дамуының кепілі», «Өзге діндерге құрмет – қазіргі заманғы адамның басты сипаты», «Мектептегі «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні басқа діндерге деген төзімділікті дамытуға көмектеседі», «Заң кез келген діннен жоғары» деген пікірлерге қатысты айқындалған көзқарастары негізінде мектептегі пәнді оқыту процесінде кемшіліктер орын алып отырғанын пайымдауға болады.

Респонденттер «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативтік курсы мектепте оқығанын және сауалнама өткізу уақытында дүниетанымдық ұстанымдары қалыптасып үлгерген ЖОО мен колледж студенттері екендігін назарға алу қажет. Осы бөлімде жүргізілген талдау нәтижесінде респонденттердің бестен бір бөлігі үшін конфессияаралық келісім және өзге діндерге құрмет сияқты құндылықтар маңызды болып есептелмейтіні анықталды. Сондай-ақ, респонденттердің бестен бір бөлігі аталған пән менің бойымда толеранттылық сезімі

қалыптасуына әсер етпеді деген нұсқаны белгіледі. Заң діннен жоғары емес деген пікірге жақын көзқарас білдірген респонденттердің үштен бір бөлігі одан да үлкен алаңдаушылық тудырады. Яғни, біздің ел құқықтық мемлекет деген көзқарас қоғамда кеңінен таралғанына қарамастан осындай пайымдаулар кездесуде.

Жалпы алғанда, «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту барысында жастардың бойында гуманизм, толеранттылық, азаматтылық сияқты дұрыс дүниетанымдық ұстанымдарды қалыптастыру мақсат етіледі. Алайда, бір пән осындай мақсат аясындағы тым ауқымды міндеттерді атқара алмайтыны сөзсіз. Бұл міндеттер жалпы әлеуметтік-гуманитарлық таным саласының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылуы қажет.

1.3 Жалпы білім беру ұйымдарында діндерді оқытудың халықаралық тәжірибесі

Соңғы жылдары қоғамдық кеңістікте діннің рөлі өзгеруіне орай, шиеленістердің алдын алып, поликонфессионалдық қоғамда бейбіт өмірді қамтамасыз ету үшін түрлі діни дәстүрлер арасында диалог жүргізудің маңыздылығы артып отыр.

Бүгінгі күні мектепте діндер туралы оқыту қажеттілігі бұқаралық кеңістігінде діннің орны өзгеріп, әлеуметтік маңызы артқан постсекулярды заманның жаңа факторларынан туындайды.¹⁹¹

Көптеген елдерде жалпы білім беру ұйымдарында діндерді оқыту мәселесі қызу дискуссиялардың тақырыбына айналды. Бір жағынан, кейбір елдер мектепте оқытылатын пәндер зайырлы сипатта болуын қолдаса, екіншілері діндерді ой-өрісті кеңейту, ар-ождан еркіндігін түсіндіру, ақпараттардың қолжетімділігін қамтамасыз ету арқылы объективті жолмен оқыту қажет деп есептейді. Алайда, бұл сұраққа да қатысты түрлі көзқарастар айтылады, білім беру ұйымдарында діндерді оқытудың мазмұны, түрлері мен маңызды мақсаттары бойынша сарапшылардың көзқарастары бір жерден шыға бермейді. Себебі, әр елде өзінің тарихи-мәдени дәстүрі мен әлеуметтік-саяси жағдайы ескеріледі.

Сонымен қатар, сыртқы экстремисттік қауіп-қатерлер мен кибершабуылдар жиі орын алуына байланысты, кез келген мемлекет үшін ұлттық қауіпсіздікті күшейтудің, әсіресе тұрғындар арасында радикалды идеялар таралауына қарсы іс-қимылдарды жүзеге асырудың маңыздылығы артып отыр. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасы барлық дамыған елдер сияқты заң үстемдігі бұзылмауын, әсіресе өз азаматтарының ар-ождан еркіндігі мен діни сенім бостандығы бойынша құқықтары қамтамасыз етілуін мақсат етеді. Осы орайда, халықаралық тәжірибенің тиімді үлгілерін зерттеу өз еліміздегі зайырлылық пен дін негіздері бойынша мәселелерді дұрыс саралауға септігін тигізетін болады.

Мектептерде діндерді оқытудың тиімді әдістемесін таңдау көптеген жағдайларға байланысты, олардың арасында білім берудің түрлері мен мазмұнына әсер ететін келесі негізгі факторлар жатады:

- қоғамдағы діни ұстанымдардың ерекшеліктері (бір конфессиялық немесе көп конфессиялық қоғам);
- елдегі діни және зайырлылық компоненттерінің өзара қатынасы;
- елдегі тарихи дәстүрдің ерекшеліктері;
- дін саласындағы мемлекеттік білім беру жүйесінің мақсаты мен ерекшеліктері.

Сондай-ақ, батыс зерттеушілері білім саласындағы кез-келген пәннің, соның ішінде діндерді оқытудың мазмұнында төрт дискурс көрініс табатынын атап өтеді. Аталған теориялық-әдіснамалық негіздер ерекше назар аударуды қажет етеді, себебі олар орта білім беру ұйымдарында және жоғары оқу орындарында діндерді оқытудың әртүрлі парадигмаларына типологизация мен классификация жүргізуге мүмкіндік береді. Төрт категория келесідей ерекшеліктерге негізделеді:

191 Витамар А., Степанова Е.А. Мектеп және дін: еуропалық тәжірибе. Ресей ғылым академиясы Орал бөлімшесінің Философия және құқық институтының журналы. 2011. Шығарылым 11. 361-376 бб.

- 1) академиялық дәстүрге негізделген оқу бағдарламасы – зерттеу нысаның академиялық және ғылыми тұрғыдан қарастыруға бағытталған бағдарлама;
- 2) әлеуметтік тиімділікке негізделген оқу бағдарламасы – болашақ қоғам мүшесі үшін маңызды болып есептелетін білімді ұсынуға мақсатталған бағдарлама;
- 3) гуманистік оқу бағдарламасы – әрбір тұлғаның жекелей дамуына қажетті болып есептелетін білімді ұсынуға мақсатталған бағдарлама;
- 4) әлеуметтік-реконструктивтік оқу бағдарламасы – қоғамдық және саяси құндылықтарды дәріптеуге басымдылық берілген бағдарлама.

Еуропа елдерінің мектептерінде дін негіздерін оқыту тәжірибелері

Көптеген еуропалық зерттеушілер, саяси қайраткерлер, азаматтық қоғам өкілдері мен оқытушылардың пікірінше, білім беру жүйесінде дін негіздерін оқыту қажеттілігі Еуропа елдеріндегі қазіргі әлеуметтік-саяси жағдайынан туындайды. Сондай-ақ, діни білім беру мәселесі азаматтықты тәрбиелеу (citizenship education) қағидасымен бірге қарастырылып, келесі бағыттар бойынша білім беруді қамтиды:

- адамның құқықтары;
- азаматтық құқықтар мен еркіндіктер;
- бейбіт өмір сүру тәжірибесі;
- жаһандық мәселелер;
- мәдениетаралық диалог;
- тәрбиелеу жұмысын әр түрлі мәдени дәстүр өкілдерімен «бірлесіп өмір сүруге» бағыттау.

Еуропа елдерінің мектеп деңгейіне діни білімді енгізу жолдары, сондай-ақ діни білім берудің жалпы мазмұны мен түрлері арқылы сол мемлекеттің конституциялық негіздерін және ұлттық бірегейлік пен конфессиялық ұстанымдардың өзгешелігін аңғаруға болады.¹⁹² Жалпы алғанда, мектептерде діндерді оқыту келесідей бағыттарда жүргізіледі:

- конфессиялық діни білім;
- конфессиялық ортадан тыс діни білім;
- инклюзивті діни білім.

Конфессиялық діни білім беру барысын діни ұйымдар қадағалайды және оқыту процессін ұйымдастыру, оқытушыларды таңдау, бағдарламаларды құрастыру және ақпарат көздерін ұсыну жауапкершілігін өз мойындарына алады (Австрия, Бельгия, Кипр, Испания, Грекия, Мальта, Польша, Португалия, Чехия). Оқытушылар үшін діни ұйымдардан біліктілікті растайтын сертификат алу міндеттеледі. Кейбір елдерде конфессиялық білім беруді қамтамасыз ету жұмысы мемлекет пен діни ұйымдардың әріптестігі негізінде атқарылады (Венгрия, Италия, Латвия, Литва, Германия, Финляндия). Діндер бойынша курстар оқу бағдарламаларына таңдау пәні ретінде енгізіледі. Италияда католицизм негіздерін оқыту 5 жастан басталып, білім беру жүйесінің барлық деңгейлеріне енгізілген, еркіндік университеттерге ғана беріледі. Сол сияқты көптеген елдерде білім беру жүйесіне, соның ішінде діндерді оқытуға қатысты бағдарламаларға өзгерістер енгізу мәселелері қоғамдық дискуссиялардың тақырыбына айналып отыр.

Сонымен бірге, еуропалық елдерде конфессиялық ортадан тыс жүйелер қалыптасып, ол жерде мемлекет пен діннің арасы нақты жіктелген және діни ұйымдар мектептің білім беру процесіне мүлдем араласпайды. Бұл жүйеде діндердің негіздерін оқыту жұмысы мемлекет тарапынан ұйымдастырылып, толық өзінің бақылауында болады. Бақылаудың аясында оқытушыларды даярлау және бағдарламаларды әзірлеу жұмысы да қамтылады. Мысалы, Францияда дін негіздері бойынша арнайы пәндер жоқ, алайда тарих, әдебиет және өнер сияқты пәндерді оқыту барысында діни білімнің ерекшеліктері туралы мәлімет беру қарастырылған.

192 Kerstin von Brömssen, Heinz Ivkovits & Graeme Nixon (2020) Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison, *Journal of Beliefs & Values*, 41:2, 132-149, DOI: 10.1080/13617672.2020.1737909 (қаралған күні: 01.10.2020)

Жоғарыда аталған жүйелермен қатар, «аралас» жүйелер де болады. Мысалы, Англия мен Уэльсте заңды діни ұйымның демеушілер қатарында болуына байланысты мектептерге білім беру процесіне белгілі бір діннің негіздерін оқыту мәселесін қарастыруға еркіндік берілген. Алайда, билік тарапынан «білім беру процесі мектепте және қоғамда оқытушының «рухани, өнегелік, мәдени, менталды және физикалық дамуын қамтамасыз етуі қажет» деген талап нақты қойылады.¹⁹³

Осы ретте, мектеп оқушыларына діндерді оқыту бойынша түрлі ұстанымдарға сүйенетін кейбір еуропалық елдердің тәжірибелеріне кеңінен тоқталып кетуге болады.

Шотландия

Шотландия елінің «Білім туралы» заңы 1872 жылы қабылданып, міндетті жалпы білім беру бойынша ұлттық жүйенің негізін бекітті. Осыған дейін шотландтық мектептерге шіркеулік құрылымдар қаржы бөліп келсе, «Білім туралы» заңы қабылданған соң, оқу ұйымдарын қаржыландыру мен қолдау көрсету қызметі толық мемлекеттің иелігіне өткізілді, нәтижесінде елдегі білім беру процесінің секуляризациясы басталды. Сонымен қатар, аталған заңға сәйкес, ата-аналар өздерінің көзқарастары негізінде балаларын дін негіздері бойынша сабақтарға қатыстыру немесе қатыстырмау құқығына ие болды.

Пәннің қазіргі кездегі ресми атауы – «Діни және өңіргелік білім беру, тәжірибелері мен салдары». Аталған пән үш негізгі аудитория өкілдеріне арналып құрастырылған: Римдік-католиктік мектептер, жалпы білім беру мектептері, конфессиядан тыс мектептер.

Мәселен, конфессиялық емес мектептерге арналған курс мазмұнында кез келген дін «адамзат тәжірибесінің» бөлігі ретінде қарастырылып, оның оқушылары діни ілімдермен қатар, діни емес дүниетанымды да оқуы көзделген.¹⁹⁴

Алайда, бұл пән үш негізгі тақырыпқа бөлінген: «христиан діні», «әлемдік діндер» және «діни сенімдер мен құндылықтар». Бірінші тақырып толығымен христиан догматикасын, шотландиялық қоғам үшін христиан дінінің тарихи маңызы мен орнын түсіндіруге арналған. Екінші тақырып ислам және буддизм діндерін қарастырады. Үшінші тақырыпта әлемдегі және Шотландия еліндегі алуан түрлі діни ұстанымдарға, өзге конфессия өкілдеріне толеранттылық пен төзімділік таныту принциптеріне назар аударылады.

Аталған бағдарлама әділ және плюралисттік қоғам құруды мақсат етуіне байланысты білім беру процесін әлеуметтік-реконструктивтік дәстүріге жатқызуға болады.

Дания

Конституцияның 6 тармағына сәйкес, «Інжілдік лютерандық шіркеу – Дания халқының шіркеуі және ол мемлекет тарапынан қолдау табады» деп нақты белгіленген. Данияның ұлттық орта мектептері тарихи тұрғыда шіркеумен тығыз байланысты. Қазіргі кезде «Христиан дінін тану» мектептің 1-10 сыныптарында аптасына бір рет өткізу жоспарланған. Алайда, 7 немесе 8-ші сыныпта сабақ өзгеше өтеді, себебі мектептер оқушыларды лютерандық конфирмация рәсіміне дайындау мақсатында жергілікті ұлттық шіркеу өкілдері оқытушы ретінде шақырады.

Орта мектептің жоғары сыныптарында діни білім тарих, әлеуметтану және философия арқылы оқытылады. Оқытушыларды даярлау университеттер мен колледждерде жүргізіледі. «Христиан дінін білу/Тіршілік негіздері/Азаматтылық» пәндері міндетті болып саналады. Соның ішінде этикаға ерекше көңіл бөлінеді. Орта мектептердің жоғарғы сынып оқытушыларына университеттердің дінтану факультеттерінде білім алу міндетті.¹⁹⁵ Бастапқы және орта

193 Jackson R. European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship // Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates. Munster: Waxmann, 2007. P. 27-56.

194 Kerstin von Brömssen, Heinz Ivkovits & Graeme Nixon (2020) Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison, Journal of Beliefs & Values, 41:2, 132-149, DOI: 10.1080/13617672.2020.1737909 (қаралған күні: 01.10.2020)

195 Понкин И.В. Зайырлы мектептерде діндер туралы білім беру: құқықтық реттеудің еуропалық тәжірибесі//Зайырлы

білім беру деңгейінде дін негіздерін оқыту процесі оқушыларды азамат және тұлға ретінде қалыптастыруға бағытталған ағартушылық және тәрбиелеу жұмысының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

Дания еліндегі мектептерде дін негіздерін оқыту бойынша осындай ұстаным әлеуметтік реконструктивизм дәстүріне жатады.

Германия

Германияның «мультиконфессионализм» саясатының негізінде елдегі діни білім мемлекет есебінен қаржыландырылады.

Мемлекеттегі діни білім жүйесі жан-жақты ойластырылып, мектеп және жоғары оқу орны деңгейлерінің өзара байланысы қамтамасыз етілген.¹⁹⁶

Мемлекет пен шіркеу қарым-қатынасының моделін құру барысында дін мен бірегейліктің индифференттілігі арасында тепе-теңдік табу мақсат етіледі. Билік тарапынан дүниетанымдық бейтараптықты қолдаумен қатар, діннің әлеуметтік-саяси міндеттерді шешу жолындағы пайдасы да мойындалады.¹⁹⁷

Сонымен бірге, Германияда діни білімге тапсырыс беруші мемлекеттің өзі болғандықтан, мемлекеттік құрылымдар білім беру ұйымының жоспарын, кестесін, емтихан алу тәртібін әзірлеуге және қажетті оқулықтармен қамтамасыз етуге жауапты болады. Мемлекет сабақтар барысында қандай да бір дискриминация орын алуына жол бермеуге міндетті. Аталған сабақтарға қатысуға ниет білдірмейтін балалар үшін басшылық өзге пәндерді ұсынады (мысалы, этика немесе философия). Сондай-ақ, мемлекет оқытушылар еңбекақысын төлеуге және дін негіздерін оқытуды жан-жақты қамтамасыз етуге жауапты.

Франция

Мектепте дін оқыту заңнамалық деңгейде тыйым салынған және де зайырлылық пен діндарлық арасында тепе-теңдік сақтау күрделі болуда. Зайырлылық принципін жаппай енгізу бұқаралық кеңістіктегі дін ықпалын азайтты, алайда діни сипаттағы қақтығыстардың пайда болуына түрткі болды. Дін туралы арнайы білімдері жоқ қазіргі жастардың постсекулярлы және мультимәдени әлемде өз бағыт-бағдарын анықтау, классикалық өнер мен әдебиетті түсіну және халықаралық шиеленістердің себептерін ұғыну үшін тиісті қабілеттері қалыптаспаған деген пікірлер жиі айтылуда.

Сонымен бірге, француз үкіметі, олардың діни ұйымдармен байланыстары бола тұра, жеке меншік бастауыш және орта мектептердің қызметіне арнайы субсидиялар бөледі, алайда олардан мемлекеттік мектептердің бағдарламаларына және академиялық стандарттарына сәйкес жұмыс жүргізуді, діни тұрғыдан кемсітушілікке және діни білімді міндеттеуге жол бермеуді талап етеді. Мәселен, агностикалық/діни емес немесе өзге діни көзқарастағы отбасылардың ата-аналары оқыту шарттарын ыңғайлы деп таныса, балаларын католиктік мектептерге орналастыруға мүмкіндігі бар. Сол себепті, оқытушыларға діни мәселелер бойынша әділдік пен бейтараптылық таныту қатаң түрде міндеттеледі.

Финляндия

Мемлекет інжілдік-лютеран шіркеуінен де, сондай-ақ дінге сенушілердің аз бөлігін құрайтын православ шіркеуінен де бөлектелген. Бұл ұстаным қоғамда секуляризация үрдісі орын алуына алып келді. Мектепте оқытылатын дін бойынша пән оқушының бірегейлігі пен дүниетанымын қалыптастырып, сондай-ақ мәдениетаралық қарым-қатынасты үйретуге бағытталып

мектептегі діни мәдениет. М.: Мемлекеттік-конфессиялық қатынастар мен құқықтар институты, 2007. 6-37 бб.

196 Мирошникова Е. М. (2016) ФРГ елінің діни білім беру жүйесіндегі теологияның орны // А.С. Пушкин атындағы Ленинград мемлекеттік университетінің журналы. № 1. 129-142 бб.

197 Мирошникова Е. М. (2007) Мемлекеттік-шіркеулік қатынастың кооперациялық моделі: тәжірибелер мен мәселелер. М.: PFA Еуропа Институты.

отырғандықтан міндетті болып есептеледі. Сол себепті, түрлі конфессияларға жататын діни топтар үшін мектеп деңгейінде арнайы 13 бағдарлама енгізілген.

Жалпы білім беру мектептер мен гимназияларда дін негіздері аптасына бір немесе екі сағат көлемінде оқытылады. Сабақты мектеп оқытушылары немесе қосымша шақыртылған мамандар жүргізеді. Егер мектепте кемдегенде үш оқушы ниет танытса, сан жағынан елдегі азшылықты құрайтын діндерді оқыту үшін де арнайы топтар ашылады. Финляндиялық білім беру органдарының оқытушыларға арналған талаптары қатал болып келеді, сол себептен шағын діни топтардың өкілдеріне мұғалім табу бойынша қиындықтар туындайды.

Діни оқу бағдарламасының мақсаты – балаларға өз діндерінің негізін үйренуге, финляндиялық және елдегі өзге де діни дәстүрлермен танысуға, сондай-ақ діндердің мәдени және гуманитарлық маңызын түсінуге көмек көрсету. Діндерді оқыту барысында балаларға түсінікті әдістермен этикалық сұрақтарды түсіндіруге ерекше назар аударылады.

Орташа статистикалық финляндиялық сыныпта оқушылардың 94% жуығы лютерандық дінге және 3% адам тіршілігіне арналған сабақтарға қатысады, қалған оқушылар православиелік, католиктік және азшылықты құрайтын діндерді оқытуға арналған топтарда оқиды. Соңғы жылдары ірі елді мекендерде тұратын иммигранттық отбасылардың балалары үшін исламды оқыту топтары ашылуда.¹⁹⁸

Швеция

Жергілікті шіркеу 2000 жылға дейін мемлекеттік статуста болуына орай, діни білім 1969 жылдан бастап мемлекет тарапынан реттеліп келуде.¹⁹⁹ Сонымен бірге, қазіргі билік мультикультурализм бағытында дамуды жоспарлап, елге келіп жатқан иммигранттарды ассимиляциялау саясатынан бас тартты және оларды интеграциялауға бағытталған қадамдар жасауда. Діни сала да бұл үрдістен тыс қалмады. Швеция әлемдегі атеисттік елдердің алдыңғы қатарында тұрғанымен, мектептерде дін сабақтары міндетті түрде оқытылады.

Негізінен христиан, иудаизм, ислам, индуизм және буддизм сияқты діндер, сондай-ақ мысыр, грек және скандинав мифологиялары оқытылады. Мәселен, 7-9 сыныптардағы діндерді оқу тақырыптары келесідей:

- христиан дінінің маңызды идеялары мен қайнар көздері, сондай-ақ протестантизм, католицизм және православие бағыттарының ерекшеліктері;
- ислам, иудаизм, индуизм және буддизм діндерінің қайнар көздері;
- қазіргі қоғамдағы әлемдік діндерге қатысты түрлі түсініктер мен тәжірибелер;
- әлемдік діндер тарихының негізгі белгілері;
- жаңа діни қозғалыстардың, жаңа діндарлық пен жекелей діндарлықтың көрініс табуы;
- қоғам мен дін арасында әр түрлі жағдайларда орын алатын байланыстар;
- қазіргі саяси оқиғалар мен шиеленістерге діндердің ықпалы;
- діни және өзге де өмірлік көзқарастардың жеке тұлғалық бірегейлік мен өмір сүру салтының қалыптасуына әсері;
- кейбір діндердің этикалық мәселелері мен көзқарастары және өзге де ұстанымдары;
- жақсы өмір сүру және жақсы адам тұжырымдарының этикадағы ізгі қасиеттермен байланысы;
- тұрақты даму, адамдар құқығы, сондай-ақ демократиялық құндылық болып саналатын еркіндік пен жауапкершілік ұғымдарының этикалық концепциялармен байланысы.²⁰⁰

Алайда, конфессиялық алуан түрлілікті сақтау саясатына қарамастан, мектептерде христиан діні швед қоғамының «мәдени мұрасы» ретінде түсіндіріледі және оның негіздерін оқу

198 Фин мектептері: діни сабақтар бірегейлік сезімдерін дамытуға көмегін тигізеді. URL: <https://finland.fi/ru/zhizn-i-obshhestvo/uroki-religii-pomogayut-detyam-razviva/> (қаралған күні: 17.09.2020)

199 Berglund J. (2013) "Swedish Religion Education: Objective but Marinated in Lutheran Protestantism", *Terminos* 49(2): 165-184.

200 Швед мектептері туралы 10 жазба. URL: <http://bit.do/flyxi> (қаралған күні: 17.09.2020)

міндетті түрде жоспарға енгізіледі.²⁰¹

2019 жылы Швецияның Білім беру бойынша ұлттық агенттігі елдегі оқу бағдарламасын сынап, мектептегі кейбір пәндерді алып тастау мәселесін көтерді. Оның орнына соғыстан кейінгі жылдардың тарихын оқытуға немесе нашақорлықтың зиянын түсіндіруге арналған пәндерді енгізу ұсынылды. Алайда, 2020 жылы Парламентте өткен қызу талқылаулардан соң, білім агенттігі сол ұсынысынан бас тартып, оқушыларға көне заман тарихы, Інжіл, діни өлеңдер мен мемлекеттік әнұран оқытуды жалғастыру туралы ортақ шешім қабылданды. Осы ретте елдің білім министрі Анна Экстрем пресс-конференция барысында «Інжіл сияқты аса маңызды діни құжаттарды мектеп бағдарламасына міндетті түрде енгізу керек. Біздің балаларымыз мектепте Інжілді оқымай қалады деп алаңдауға еш негіз жоқ», - деген биліктің шешімін жеткізді.²⁰²

Жалпы, осы талдау көрсеткендей, Еуропадағы діни білімнің жергілікті тарихи-мәдени дәстүрлерге сәйкес өз ерекшеліктері бар.

Уорвик Университетінің (Ұлыбритания) профессоры және Еуропа Кеңесі атынан мектептердегі діни білім беру бойынша ұсыныстардың құрастырушысы мен авторларының бірі Р. Джексонның айтуынша, еуропа елдерінде дискуссия тудырған тақырыптардың ішінде келесідей мәселелердің өзектілігі ерекше артып отыр: біріншіден, дінге «мәдени факт» ретінде қараудың заңдылығы; екіншіден, «мәдени расизм» күшейген уақытта оқыту процесінде акценттерді дұрыс қою маңыздылығы; үшіншіден, діндерді оқыту бойынша арнайы педагогикалық әдістерді әзірлеу; төртіншіден, жеке тұлғалық бірегейлік мәселелерін талқылау барысында мектеп оқушыларына өздерінің діни ұстанымдарын білдіру қажет пе деген сұрақты қарастыру.²⁰³

Америка Құрама Штаттары

АҚШ Конституциясында мемлекет шіркеуден бөлек екендігі нақты көрсетілген, алайда мемлекеттік мектептерде топтасып дұға (молитва) оқу тәжірибесі 1963 жылға дейін сақталып келді. Жоғарғы Соттың 1963 жылғы шешімімен ғана аталған тәжірибеге тыйым салынды. Дегенмен, кейінгі жылдары «ерікті сыйыну және Құдайға құлшылық ету» (voluntary prayer and invocation) сияқты жаңа және арнайы термин пайда болды. Осы орайда, АҚШ Білім департаментінің 2003 жылғы 7 ақпандағы өкімімен мемлекеттік мектептердің әкімшілігіне мұғалімдердің сыныптан тыс жерде «ерікті сыйыну» рәсімдері мен діни жиналыстар өткізуіне шектеулер қоюға тыйым салынды. Білім беру ұйымдарының әкімшілігі тарапынан осы ереженің бұзылуы мемлекеттік қаржыландыруды қысқартуға негіз болуы мүмкін. Сондай-ақ, елдегі көптеген конфессиялардың қызмет жүргізуіне орай, плюрализм саясаты жүзеге асырылады. Сәйкесінше, діни тұрғыдан қарайтын болсақ, АҚШ мектептерінде айырмашылықтар байқалады. Мемлекеттің зайырлы ұстанымына қарамастан мектептерде діндер бойынша сабақ беруге рұқсат етіледі. Алайда, оқытушыларға қандай да бір дінді оқыту барысында сыныпта әр түрлі мәдениет өкілдері бар екендігін естен шығармау ұсынылады.²⁰⁴

Сонымен бірге, діни тұрғыдан қандай да бір стереотипті және кемсітуге бағытталған көзқарастар студенттер немесе оқытушылардың тарапынан орын алатын болса, оларды міндетті түрде оқудан немесе жұмыстан шығарады.²⁰⁵ Осы орайда, белгілі америкалық ғалым, Гарвард семинариясының профессоры Д. Мур мектептердегі діни сауаттылық деңгейін арттыру

201 Kerstin von Brömssen, Heinz Ivkovits & Graeme Nixon (2020) Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison, *Journal of Beliefs & Values*, 41:2, 132-149, DOI: 10.1080/13617672.2020.1737909 (қаралған күні: 01.10.2020)

202 <https://ruletka.se/2020/08/31/shvedskie-shkolniki-prodolzhat-izuchat-bibliyu-i-nacionalnyj-gimn/> (қаралған күні: 01.09.2020)

203 Jackson R. *European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship // Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Munster: Waxmann, 2007. P. 27-56.

204 Johnstone, William. *Religion in society: a sociology of religion*. NJ: Prentice Hall, 2004. 456p.

205 Banks, James. *An introduction to multicultural education*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon, 1999. 330p.

қажеттілігіне ерекше назар аударуда.²⁰⁶ Мәселен, мемлекеттік және жеке меншік мектептермен қатар, шіркеулік оқу мекемелерінің жүйесі қызмет көрсетеді. Аталған мектептердің тарихына қарайтын болсақ, оларды діни ұйымдар ашып отыр. АҚШ оқушыларының шамамен 14% діни мектептерде білім алады. Алайда, қазіргі уақытта бұл оқу орындары кез келген дін мен сенім өкілдерін қабылдай береді. Осындай мектептерде дәстүрлі түрде бір ғана талап қойылады, яғни оқушыға жексенбі күндері өтетін діни рәсімдерге қатысу қажет. Аталған рәсімдер мен қызметтер негізінен дінді үйретуді емес, тәрбие беруді мақсат етеді. Мәселен, балалардың діни тәжірибе бойынша сұрақтарына жауап беріліп қана қоймай, рәсімдерді өткізу барысында махаббат, сабырлық, мұқтаж адамдарға көмек көрсету және осыған ұқсас тақырыптар да талқыланады.²⁰⁷

Канада

Тұрғындарның көпшілігі католицизм дінінде болуына орай, мектеп жүйесін ұйымдастыру кезінде католиктік мемлекеттік мектептер де құрылды. Қазіргі уақытта этникалық топтар мен діни сенімдегі топтардың алуан түрлігіне орай, католиктер ғана емес, өзге діни ұйымдар да өздерінің діни мектептерінің өңірлік бюджеттерден қаржыландыру құқығына ие екендігі жайында дебаттар жүріп отырады. Әзірге өзге ешбір конфессия мемлекеттік қаржы алу құқығына ие бола алмай отыр.

Дегенмен, түрлі конфессиялардың ақылы мектептері қызмет етуде. Оларды негізінен белгілі бір діни қауым және конфессия құрып, мектептер Қамқоршылар кеңесімен басқарылады және ақылы қызмет көрсету есебінен жұмыс жасайды. Канада еліндегі қазіргі мектептерді діни білім болу/болмау негізінде келесі бағыттарға бөлуге болады:

- діни бағыты жоқ мектептер, «зайырлы», деноминациялық (non-denominational); мемлекеттік және ақылы (тәуелсіз және жеке меншік);
- дін негіздері оқытылатын мектептер, алайда ол жерде өзге конфессия өкілдері оқи алады; оқушылар мен отбасылардан мектептің діни дәстүрін құрметтеу талап етіледі;
- конфессиялармен құрылған діни мектептер (католиктік, еврейлік және т.б.); нақты бір діни көзқарастағы отбасылардың балалары қабылданады; бос орындар болса және рұқсат берілсе ғана өзге конфессияның өкілдері қабылдануы мүмкін.

Католицизмнің діни негіздер жергілікті мектептердің негізін құрайды, яғни христиан емес тұрғындар бастауыш мектептерге түсе де алмайды деуге болады. Мемлекеттік католик мектебіне қабылданған оқушы сол жердің рәсімдері мен дәстүрін орындауға міндетті.²⁰⁸ Әрине, Канаданың аймақтарында әр түрлі өзіндік ерекшеліктер орын алуы мүмкін. Мысалы, Квебек штатында діндерді оқыту барысында негізінен жалпы ақпараттар ұсыну түріндегі академиялық ұстаным қолданылады.

Ресей Федерациясы

1997 жылғы 26 қыркүйектегі № 125 «Ар-ождан еркіндігі және діни ұйымдар туралы» салалық заңы дінге қатысты оқыту саласын «діни білім» және «дінді оқыту» түрлеріне бөледі.²⁰⁹ Атап айтқанда, біріншісі дінтану-мәдениеттану бағытта болса, екіншісі тікелей діни мәдениетке арналған білім саналады. Сондай-ақ, «Ресей азаматы тұлғасын рухани-өңегелік дамыту мен тәрбиелеудің Тұжырымдамасы» (2009) жалпы білім беру мекемелерінде діни білімді реттейтін маңызды құжаттардың қатарына жатады. Осы Тұжырымдамаға сәйкес, мектеп кезінен бастап

206 Moore Diane L. Overcoming Religious Illiteracy: A Cultural Studies Approach // World History Connected. 2006. URL: <http://worldhistoryconnected.press.uiuc.edu/4.1/moore.html> (қаралған күні: 17.09.2020)

207 АҚШ еліндегі мектептер. URL: <https://academiconsult.ru/shkoly-ssha> (қаралған күні: 17.09.2020)

208 Канада мемлекетіндегі діни білім және католик мектептері. URL: <http://bit.do/fjyxb> (қаралған күні: 17.09.2002)

209 1997 жылғы 26 қыркүйектегі № 125 «Ар-ождан еркіндігі және діни ұйымдар туралы» федералды заң. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/11523> (қаралған күні: 17.09.2020)

әрбір азамат үшін патриотизм, азаматтық, отбасы, еңбек, дәстүрлі ресейлік діндер сияқты құндылықтарды білу қажет. Тұжырымдаманы Орыс православ шіркеуі әзірлеген болатын. Сондай-ақ, 2012 жылы Ресей мектептерінің білім беру бағдарламаларына «Діни мәдениеттер мен зайырлылық этикасының негіздері» (ДМЗЭН) атауымен алты модульден тұратын пән енгізілді. Бұл пән федералды деңгейде міндетті компонент болып саналады. ДМЗЭН елдегі 20 өңірдің орта мектептерінің 4-ші сыныптарында 1 сағат көлемінде аптасына 1 рет оқытылады (жылына 34 сағат), курс соңында баға қою қарастырылмаған. Одан бөлек, оқытушыларға да тиісті талаптар қойылады. Мәселен, ДМЗЭН курсының нұсқаулығында «Мұғалім оқушыларға әлемдегі діндердің алуан түрлілігін айқын, түсінікті және қызықты түрде жеткізуді, түрлі діни ілімдердің ерекшеліктерін сипаттауды, діни дәстүр, мәдениет және өнер туралы баяндауды мақсат етуі қажет» деп жазылған.²¹⁰ Аталған пәннің мектеп бағдарламасына енгізілуі қоғамда қызу талқыланды. 2013 жылы Юрий Левада Аналитикалық Орталығы өткізген сауалнама бойынша респонденттердің 75% дінге қатысты пәндерді таңдауда әрбір адамда еркіндік болуы шарт деп санайды, тек 20% ғана пәнді міндетті түрде оқыту керек деп есептейді. Сондай-ақ, ресей зерттеушісі Ф. Козырев дінге және діни білімге қатысты сұрақтар саяси үрдістермен ұштасып кету қауіпі туралы пікірін айтуда.²¹¹

Қорытындылар:

1) Жалпы алғанда, мектептерде діндерді оқыту мәселесі бүкіл әлем бойынша, соның ішінде сарапшылардың арасында да осы күнге дейін талқылануда. Діндер мен азаматтық қоғам мәселелері жөніндегі Лондон университетінің профессоры Адам Динхемемнің осы мәселеге қатысты пікірі бойынша, қазіргі заманда діндер туралы білу ғана жеткіліксіз, сондай-ақ оқушылардың және жалпы тұрғындардың діни сауаттылығын да арттыру қажетті болуда.²¹² Америкалық зерттеуші Брюсс Грелл мектепте діндерді оқыту барысында сыни ойлау қабілетін қалыптастыру маңыздылығын ерекше атап отыр.²¹³ Сонымен қатар, мектепте діндерді оқытуға қатысты өзге де мәселелер орын алуда. Мәселен, жалпы білім беру ұйымдарында діндерді оқыту процесін ұйымдастыру кезінде туындайтын этикалық, заңнамалық және педагогикалық аспектілерді атап кетуге болады.

Халықаралық ұйымдар да жалпы білім беру ұйымдарында діндердің оқытылуын құптайды. Мәселен, еуропалық сарапшылар құрастырған «Толедолық принциптер» құжатында діндерді оқыту барысында адамның ар-ождан және діни сенім еркіндіктері бойынша құқықтары сақталып, сондай-ақ оның мазмұны қоғамдағы кереғар стереотиптер мен теріс пікірлерді жоюға бағытталуы қажет деп белгіленді.²¹⁴ ЕҚЫҰ ұйымы мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынастардың қалыптасқан моделіне қарамастан бұл принципті барлық елдерге ұсыныс ретінде жолдады.

2) Көптеген елдер діни білімді мектеп оқушыларынан плюралистік қоғамның жауапты азаматтарын тәрбиелеу үрдісінің маңызды бөлігі деп қарастырады. Халықаралық тәжірибені зерттеу нәтижесінде діни білім беру бойынша бірыңғай ұстаным жоқ екендігі айқындалды. Алайда, ғалымдар мен оқытушылар діндерді зерттеу мәселелерін әрдайым назарында

210 «Ресей Федерациясының жалпы білім беру ұйымдарында «Діни мәдениеттер мен зайырлылық этикасының негіздері» (ДМЗЭН) пәнін оқыту бойынша мұғалімдерге арналған инструкциялық-нормативті хат. URL: http://www.educom.ru/ru/news/detail/29_08_2012/meth_aug_2012.pdf

211 Kozыrev F., Federov V. «Religion and Education in Russia: Historical Roots, Cultural Context and Recent Developments». 2006. URL: https://www.academia.edu/964258/Religion_and_education_in_Russia_historical_roots_cultural_context_and_recent_developments (қаралған күні: 17.09.2020)

212 Dinham A. «Public Religion in an Age of Ambivalence: Recovering Religious Literacy after a Century of Secularism». Leiden: Brill. 2015.

213 Grelle B. (2015) «Neutrality in Public School Religion Education: Theory and Politics».

214 Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/e/29154.pdf> (қаралған күні: 17.09.2020)

ұстайды. Шетелде, әсіресе Еуропа елдерінде, дін, қоғам және мемлекет арасындағы өзара қарым-қатынастар, сондай-ақ осыған қатысты қоғамдық пікірлер тұрақты түрде зерттеледі. Зерттеу нәтижелері ең беделді ғылыми журналдарда жарияланады: «Діни білімнің британиялық журналы (British Journal of Religious Education)», «Діни білім (Religious Education)», «Дін және білім (Religion & Education)», «Білім және христиандық діни сенім журналы (The Journal of Education and Christian Belief)», «Білім мен дін бойынша халықаралық журнал (International Journal of Education and Religion)» және т.б.

3) Әлемдік тәжірибеде мектептерде дін негіздерін оқыту барысын зерттейтін ғалымдар мен оқытушыларға арналған алаңдар (орталық, ассоциация, форум) құру үрдісі кеңінен таралған. Мәселен, діндер туралы білім беретін оқытушылардың Еуропалық форумы (The European Forum for Teachers of Religious Education) Еуропа елдерінде діндерді оқыту мәселелері мен тәжірибесін (дінтану және діни тұрғыда) қарастыратын ортақ реттеуші ұйым болып саналады. Ұйымның негізгі мақсаты – Еуропа елдерінде пәндердің дамуын және оқытушылардың байланысын қамтамасыз ету үшін діндер бойынша сабақ беретін педагог мамандардың қызметін ұйымдастыру. Форумның құрамына идеялар және әдістермен алмасу мақсатында мектеп пен колледж педагогтары, жоғары оқу орындарының оқытушылары кіре алады.²¹⁵

4) Батыс елдері қазіргі заман қоғамының өзгеруіне, яғни, бір жағынан, дәстүрлі діндерлік деңгейінің төмендеуіне, екінші жағынан, шағын діни топтардың белсенділігі артуына байланысты өздерінің білім беру жүйелерін сол үрдіске сәйкестендіруде. Әрбір ел ғасырлар бойы қалыптасқан мемлекеттік-конфессиялық қатынастардың тарихи дәстүріне негізделіп, білім беру мен дін арасындағы қайшылықтарды шешу бойынша өз жолдарын іздеуде.

5) Шетелдік тәжірибеге жүргізілген талдау нәтижесінде қазіргі заман мектептерінде діндерді оқыту бойынша бірыңғай ұстанымдар және тиімділігі барлығымен бірдей мойындалған әдістемелер қалыптаспағаны, сондай-ақ сарапшылардың ортақ пікірлер жоқ екендігі анықталды.

Шет елдердің оқу бағдарламалары мен білім беру жүйелерінде ортақ және ұқсас қыры айқындалды – бұл олардың өзгешелігі, өз елінің тарихи және мәдени ерекшеліктеріне сүйену дәстүрі. Яғни, жалпы білім беру ұйымдарында діндерді оқыту бойынша объективті және бәріне бірдей тиімді ұстаным болмағандықтан, білім беру бағдарламалары әрбір жеке қоғамның зайырлы принциптерге қайшы келмейтін тарихи мұрасына сәйкес әзірленеді.

Қорытындылай келе, бүкіл әлем бойынша діни білім беру тәжірибесі кеңінен қолданылатынын атап кетуге болады, алайда оның принциптері мен әдістері қажет жағдайда қайта қарастырылады, сондай-ақ ғалымдар, оқытушылар және азаматтық қоғам өкілдерінің тарапынан үнемі талқыланып, заманға сәйкес оңтайландыру шаралары қабылданып келуде.

1.4 Ұсыныстар мен ұсынымдар

1. Мемлекет пен қоғам өмірінде соңғы жылдары орын алған оқиғалар мен өзгерістердің, сондай-ақ факультативті пәнді оқыту бойынша жинақталған тәжірибелердің негізінде «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәніне арналған Үлгілік оқу бағдарламасының мазмұнын өзектендіру.

215 Карасева С. Г. Беларусь мектептеріндегі діндер туралы білім: жағдайы мен болашағы. Моногр./С.Г. Карасева, Е. В. Шкурова. – Минск: БМУ орталығының баспасы, 2015. – 163 б.

«ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНТАНУ НЕГІЗДЕРІ» ПӘНІНЕ АРНАЛҒАН ОҚУЛЫҚТЫҢ КОНТЕНТІН ЖАҢАРТУ

- Электронды форматтағы оқулық әзірлеу
- Зайырлылық және дінтану негіздері факультативті курсы бойынша бейне сабақтарды түсіру
- Электронды оқулықты Okulyk.kz сайтына орналастыру

МҰҒАЛІМДЕРГЕ АРНАЛҒАН ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАРДЫ ӘЗІРЛЕУ

- «Зайырлылық» тақырыбы мен ұғымына және мемлекеттік саясатты ілгерілету мәселесіне ерекше мән беру
- Интерактивті әдістерді кеңінен қолдану дағдыларын дамытуға ерекше назар аудару
- Елдегі білікті мұғалімдерді және Қазақстанда көп таралған діндердің өкілдерін жұмылдыру

Білікті дінтанушылар, үздік мұғалімдер, «Өрлеу» БАҰО АҚ қызметкерлері және т.б. мамандардан құралған эксперттер қоғамдастығын осы жұмысқа жұмылдыру арқылы ҮОБ-ның жалпы білім беру пәндері шеңберіндегі «Зайырлылық және дінтану негіздері» курсына қатысты талаптарды сапалы жетілдіруге мүмкіндік туындайды.

2. Мектепте білім алушылардың жас ерекшеліктерін, мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынастар саласында көптеген оқиғалар орын алғанын, сондай-ақ COVID-19 пандемиясына байланысты оқыту процесі онлайн режимге өткенін ескере отырып, «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәніне арналған оқулықтың контентін жаңарту.

2.1 Электронды форматтағы оқулық әзірлеу. Оқулықты дайындауға білікті дінтанушы мамандарды және «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні бойынша үздік және тәжірибелі ұстаздарды жұмылдыру, сондай-ақ оқулықтың мазмұндық объективтілігін қамтамасыз ету мақсатында дін қызметшілерінің арасынан теолог ғалымдарды қатыстыру.

2.2 Оқулықтың электронды форматын әзірлеу барысында «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативті курсы бойынша бейне сабақтарды түсіру және «Өрлеу» БАҰО АҚ-ның білім беру каналына орналастыру.

2.3 «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативті курсы бойынша әзірленген электронды оқулықты Okulyk.kz сайтына орналастыру және тегін қолдануға жағдай жасау.

3. ҮОБ-ға енгізілетін өзгерістерге және электронды оқулықтың жаңартылған мазмұны мен форматына сәйкес, мұғалімдерге арналған оқу-әдістемелік ұсынымдарды (электронды нұсқасымен бірге) әзірлеу.

3.1 Оқу-әдістемелік ұсынымдарда «зайырлылық» тақырыбы мен ұғымына толыққанды назар аудару, сондай-ақ пәнді оқыту барысында оларды Қазақстандағы мемлекеттік принциптер және заңнамалық ережелермен байланыстырып түсіндіруге мән беру. Білім алушыларға құқықтық мемлекеттің принциптері мен саяси ұстанымын, мемлекеттік-конфессиялық қатынастарды реттеудің құқықтық аспектілерін түсіндіруге ерекше назар аудару қажет.

3.2 Оқу-әдістемелік ұсынымдарда кейіпкерлік ойын, пікірсайыс, интеллектуалды марафон және т.б. сол сияқты интерактивті әдістерді кеңінен қолдану қажеттілігіне ерекше мән беру. Оқыту барысында интерактивті әдістер арқылы білім игеріліп қана қоймай, ең алдымен еліміздегі конфессияаралық келісім мен татулықты нығайтуға бағытталған зайырлы принциптерді жүзеге асыру жағдайында оқушының бойында сыни ойлау дағдысын, тұрақты дүниетанымдық ұстанымдар мен құндылықтарды және қоғамдық тұрғыдан қолайлы тұлғалық мінез-құлықты қалыптастыруға мүмкіндік береді.

3.3 Еліміздегі білікті ұстаздарды және Қазақстанда кеңінен таралған діндердің өкілдерін электронды оқулық пен оқу-әдістемелік ұсынымдарды әзірлеу жұмысына жұмылдыру. Бұл қадам пәннің мазмұнын тиімді толықтыруға және оқытудың сапасын арттыруға оң әсерін тигізеді. Сонымен бірге, пәнді оқыту талаптарына сәйкес білім процесін тарихшы мұғалімдермен қамтамасыз ету мәселесін шешуге ықпал етеді.

4. ҚР БжҒМ және орта білім беру ұйымдарына «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативті курсы 9 сыныпта тұрақты өткізілуіне және оның орнына өзге пәндер жүргізу жағдайларына жол бермеуге ерекше назар аудару. Сондай-ақ, ҚР БжҒМ-нің құжаттарында көрсетілгендей, аталған пәнді біліктілік арттыру курстарын аяқтаған және арнайы сертификат алған тарихшы мұғалімдер ғана оқытуы жөнінде талапты толыққанды орындау.

5. ҚР БжҒМ және орта білім беру ұйымдарына мұғалімдердің әдістемелік даярлығына назар аудару. Әдістемелік құралдарды тиімді қолдануға негізделген педагогикалық шеберлік жақсы нәтижелерге жеткізеді. Радикалды және экстремистік көзқарастардан алшақ болу үшін оқушының дүниетанымдық дағдыларын қалыптастыра білу «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқытудың маңызды нәтижесі болып есептеледі.

5.1 Білім алушының бойында гуманистік және азаматтық құндылықтарды дамыту мақсатында қолданылатын оқытушылық әдістеде пәннің маңыздылығы мен қажеттілігін түсіндіруге, материалды толық жеткізуге, оқушылардың сұрақтарына тиісті жауаптар беруге, әр түрлі көзқарастар бар екендігін ескеруге ерекше көңіл бөлу.

5.2 Сыни ойлау қабілетін дамытатын және қоғамдық кеңістікте зайырлы принциптерді ұстану ережелерін үйрететін әдістерді кеңінен қолдану мәселесіне ерекше мән беру.

6. Мұғалімдердің біліктілік арттыру жағдайына бақылауды күшейту. Соның ішінде «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің мұғалімдеріне арналған курстар барысында заманауи әдістемелік дағдыларды дамытуға ерекше назар аудару.

6.1 Жас мұғалімдердің педагогикалық шеберлігі мен біліктілігін жетілдіру мәселесіне мақсатты түрде көңіл бөлу.

7. Орта білім беру ұйымдардың, әсіресе ауылды жерлердегі мектептердің материалды-техникалық қамтамасыз ету жағдайын одан әрі жетілдіру. Сондай-ақ, мұғалімдердің техникалық құралдарды тиімді пайдалану дағдыларын дамытып, соның ішінде арнайы біліктілік арттыру курстарына тұрақты қатысуына жағдай жасау.

Осы аспектілердің өзектілігі COVID-19 пандемиясы уақытында айрықша байқалып отыр.

8. Пәнді оқытатын ұстаздарға «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативті курсы бойынша қосымша дереккөздерді пайдалану мәселесіне назар аудару. Прозелитистік әдебиеттердің ықпалына түсіп қалмау үшін оқушыларға діндер туралы объективті ақпарат іздеу және пайдалану амалдарын үйрету қажет.

8.1 Қосымша дереккөздер ретінде қолдану үшін сенімділігі дәлелденген интернет ресурстардың тізбесін жасақтау. Оқушылардың киберқауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында оларға интернет-кеңістігінде сенімді деректерді пайдалану жолдарын үйрету қажет.

8.2 Әлемдегі діндер мен қоғамдағы зайырлы принциптер туралы, сондай-ақ конфессияаралық келісімді нығайту бойынша іс-шаралар жөнінде толыққанды және сенімді ақпарат ұсыну мақсатында оқулық пен оқу-әдістемелік ұсынымдарға қосымша ретінде мұғалімдерге арналған арнайы материалдар әзірлеу.

9. «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту барысында оқушыларға объективті білімді жеткізіп, алуан түрлі діни көзқарастарға бейтарап ұстанымды сақтау үшін, сондай-ақ сол арқылы зайырлы ұстанымдар мен құндылықтарды ілгерілету мақсатында дінтану саласы бойынша мұғалімдердің біліктілігін тұрақты түрде арттыру.

9.1 Дінтанулық біліктілікті арттыру, қазақстандық қоғамның зайырлы және құқықтық құндылықтарына сәйкес келетін ұстанымды қалыптастыру үшін дін мәселелері бойынша ақпараттық-түсіндіру топтарының мүшелеріне оқушыларымен қатар орта білім беру ұйымдарының

барлық мұғалімдерімен де мақсатты жұмыс жүргізу қажет.

Дүниетанымдық ұстанымдар мен құндылықтарды «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативті курсын оқыту аясында ғана дамыту мүмкін емес. Жалпы алғанда, олар мектептегі әлеуметтік және гуманитарлық циклдың барлық пәндерін оқыту арқылы, сондай-ақ тәрбие процесі барысында қалыптасады.

10. «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативті курсын оқытатын мұғалімдер өзара тәжірибе алмасу үшін және бірлесіп білім беру процесін жетілдіру мақсатында Республикалық әдістемелік кеңесін құру.

11. Білім беру және дін салаларының уәкілетті органдарына «Зайырлылық және дінтану негіздері» факультативті курсының сапасын одан әрі арттыру және мазмұнын толықтыру мақсатында мектептерде пәнді оқыту процесіне зерделеу жұмыстарын тұрақты жүргізуді ұсыну.

11.1 Шетелдік мектептерде дін негіздерін оқытудың жағдайы мен даму бағыттарына тұрақты түрде мониторинг жүргізу. Әлемдегі үздік тәжірибелерді әрдайым зерделеу арқылы еліміздегі орта білім беру ұйымдарында зайырлылық принциптері мен дін негіздерін оқыту барысын жетілдіруге мүмкіншіліктер анықталатын болады.

Жалпы алғанда, осы ұсыныстар мен ұсынымдар әлемдегі және еліміздегі серпінді процестерді ескере отырып, көптеген міндеттер мен мәселелерді қазіргі заманың талаптарына сәйкес шешуге септігін тигізеді. Соның ішінде, пәннің оқу-әдістемелік базасын толықтыруға, оқу әдебиеттерінің қолжетімділігін қамтамасыз етуге және орта білім беру ұйымдарында «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқытудың сапасын одан әрі арттыруға әсер ететін болады.

II-ТАРАУ

ОРТА КӘСІБИ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ДІНИ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫ

2.1 Қазақстан Республикасының колледж-медреселерінде білім беру сапасын талдау

Қазақстанда 2015 жылы қабылданған ҚМДБ-ның 2020 жылға дейін діни білім беруді дамыту жөніндегі арнайы Тұжырымдамасына сәйкес, (бұдан әрі – Тұжырымдама) медресе мен жоғары діни білім саласында реформалар жүргізу, сондай-ақ ҚМДБ имамдарының біліктіліктерін арттыру институттының жұмысын жетілдіру мақсат етілген болатын.²¹⁶ Тұжырымдаманың 5.4 бөлімінде отандық медреселердің оқу бағдарламаларына нострификация өткізу, соның ішінде әл-Азхар университеті жанындағы колледждің бағдарламаларына сәйкестендіру міндеті қойылған.²¹⁷

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің Дін істері жөніндегі комитетінің (одан әрі – ҚР АҚДМ ДІК) деректері бойынша 2020 жылдың бірінші тоқсанында елімізде барлығы 13 діни оқу орындары қызмет етуде.²¹⁸ Оның ішіне исламдық бағыттағы 11 діни білім беру ұйымдары кіреді:

- «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті;
- ҚМДБ имамдарының біліктіліктерін арттыру институты;
- 9 колледж-медресе.

Бұл бөлімде колледж-медреселерге қатысты мәселелер қарастырылатын болады. Қазақстан Республикасындағы колледж-медреселердің білім беру сапасын талдау жұмысы колледж-медреселердің басшыларымен өткізілген эксперттік сұхбаттардың материалдары негізінде жүргізілді. Сонымен қатар, ҚР АҚДМ ДІК, ҚМДБ және колледждер ұсынған ресми деректер және түрлі материалдар талданды.

2007 жылдың 27 шілдесінде қабылданған № 319-III «Білім туралы» заңының 12-бабына сәйкес орта білімге келесі деңгейлер жатады:

- жалпы орта білім;
- техникалық білім;
- кәсіптік білім.²¹⁹

ҚМДБ Тұжырымдамасында діни оқу орындарының білім беру бағдарламаларын кешенді түрде дамыту мақсатында медресе қызметін техникалық және кәсіптік білім беру стандарттарына (одан әрі – ТЖКБ стандарты) сәйкестендіру бойынша жұмыстар жоспарланды. Осы орайда, арнайы орта және кәсіби білім беру ұйымы, яғни колледж статусын алуына байланысты, ҚМДБ-ның орта деңгейдегі оқу орындары өз қызметтерін реформалау мен қайта қалыптастыру кезеңдерінен өткен болатын. Қазіргі таңда діни білім беру ұйымдарының оқу бағдарламаларын, кадрлық құрамын және инфрақұрылымын «0112000 – Исламтану» мамандығы бойынша ТЖКБ стандарттарына толыққанды сәйкестендіру жұмыстары жүргізілуде.²²⁰

216 «Идти в ногу со временем». Интервью с Муфтием Ержан кажы Малгажыулы. АО «Республиканская газета «Казахстанская правда». URL: <https://kazpravda.kz/articles/view/idti-v-nogu-so-vremenem2/?print=yes.html> (қаралған күні: 13.09.2020).

217 ҚМДБ-ның 2020 жылға дейін діни білімді дамыту Тұжырымдамасы. Ihsan.kz. URL: http://www.ihsan.kz/storage/muftiya_book_files/46/book_6176.pdf (қаралған күні: 11.09.2020).

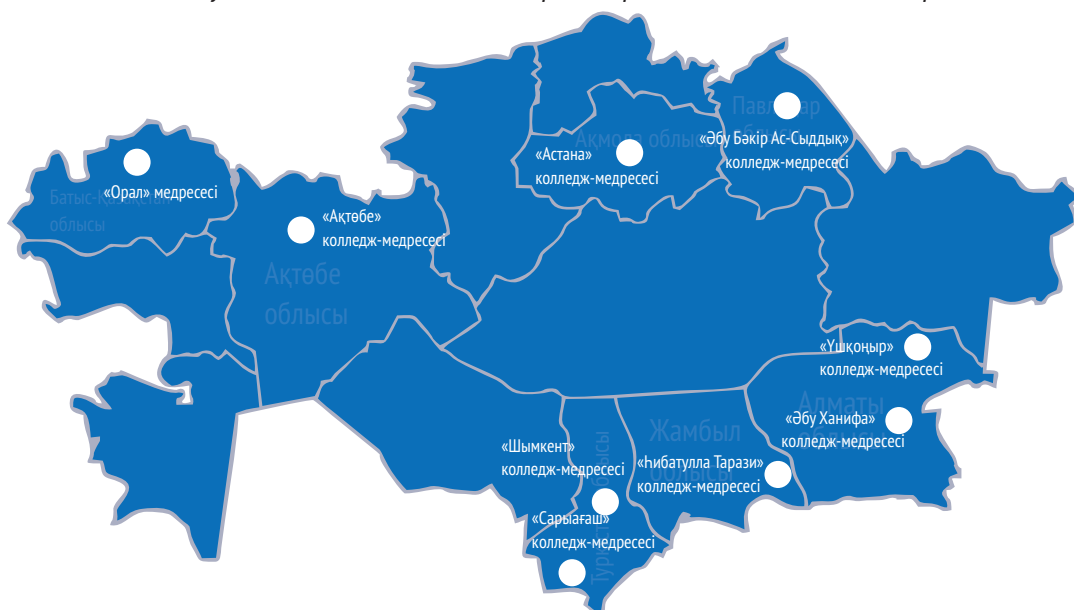
218 Тіркеуден өткен діни білім беру ұйымдарының тізбесі. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/din/documents/details/49306?lang=ru> (қаралған күні: 15.09.2020)

219 Қазақстан Республикасының 2007 жылдың 27 шілдесіндегі № 319-III «Білім туралы» заңы URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_ (қаралған күні: 12.10.2020)

220 Қазақстан Мұсылмандары Діни Басқармасының ресми сайты. URL: <https://www.muftiyat.kz/ru/kmdb/universities/> (қаралған күні: 15.09.2020 ж.).

Қазақстан Республикасының колледж-медреселері бойынша жалпы ақпарат

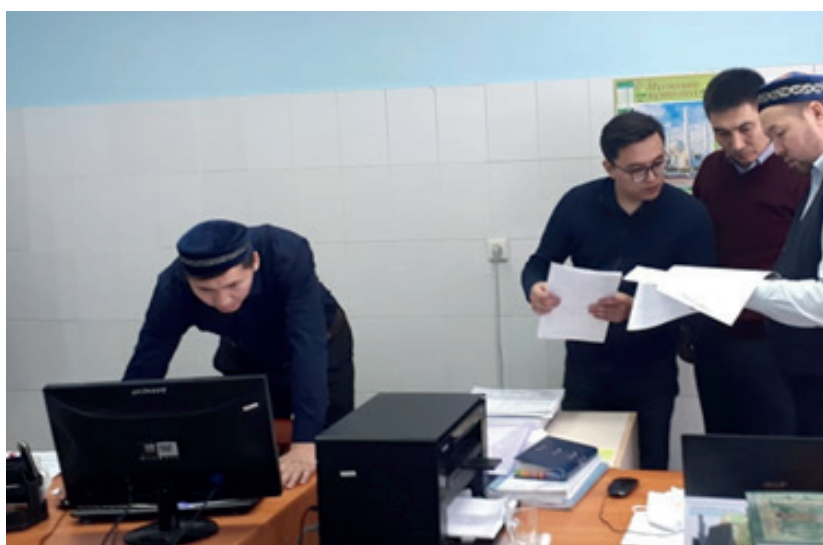
Қазақстандағы кейбір медреселер колледж статусын 2016 жылдан ала бастап, жаңа талаптарға сәйкес қызмет көрсетіп келеді. Әрине, іс жүзінде олардың діни білім беру қызметі бұрыннан бар. Мысалы, «Шымкент» және «Астана» медреселері ресми түрде барлығынан бұрын пайда болып, оқу орындарының негізін 2007 жылы қалады. Колледж-медреселерге қатысты жалпы ақпарат төмендегі кестеде ұсынылады.

3 кесте ҚМДБ-НЫҢ КОЛЛЕДЖ-МЕДРЕСЕЛЕРІ ТУРАЛЫ ЖАЛПЫ АҚПАРАТ

АТАУЫ	НЕГІЗІ ҚАЛАНҒАН ЖЫЛЫ	КОЛЛЕДЖ СТАТУСЫН АЛУ УАҚЫТЫ	ОҚЫТУШЫЛАР САНЫ	СТУДЕНТЕР КӨНТИНЕНТІ	МАМАНДЫҚТАР	САЙТ
1 «Әбу Ханифа» колледж-медресесі	2012 ж.	2016 ж.	19	127	«0112013 – Имам хатиб»	abu-hanifa.kz
2 «Ақтөбе» колледж-медресесі	2008 ж.	2016 ж.	15	65	«0112013 – Имам хатиб»	hidayat.kz
3 «Шымкент» колледж-медресесі	2007 ж.	2016 ж.	31	318	«0112013 – Имам хатиб», «0112023 – Ислам негізінің мұғалімі»	әзірлену барысында
4 «Сарыағаш» колледж-медресесі	2008 ж.	2016 ж.	55	866	«0112013 – Имам хатиб», «0112023 – Ислам негізінің мұғалімі»	сайт medrese.kz (жаңа сайт әзірленуде)
5 «Үшқоңыр» колледж-медресесі	2008 ж.	2017 ж.	32	306	«0112013 – Имам хатиб»	әзірлену барысында

6	«Астана» колледж-медресесі	2007 ж.	2020 ж.	22	140	«0112013 – Имам хатиб»	әзірлену ба-рысында
7	«Хибатулла Тарази» колледж-медресесі	2012 ж.	2020 ж.	17	62	«0112013 – Имам хатиб»	әзірлену ба-рысында
8	«Абу Бакр Ас-Сыдық» колледж-медресесі	2011 ж.	2020 ж.	12	31	«0112013 – Имам хатиб»	әзірлену ба-рысында
9	«Орал» медресесі	2008 ж.	2020 жылғы жоспарда	13	52	«0112013 – Имам хатиб»	әзірлену ба-рысында

«Ақтөбе» колледж-медресесіне іс-сапардың фотолары, Ақтөбе қ-сы

Білім беру сапасын талдау

Колледж-медреселерде білім беру сапасын талдау жұмысы эксперттік сұхбаттарға және оқу бағдарламалардың материалдарына негізделді. Эксперттік сұхбат құрылымы 4 бөлімге тұрады:

- 1) Оқытушылар құрамы
- 2) Білім алушылар контингенті
- 3) Білім беру бағдарламалары

4) Қазақстандағы «0112000 – Исламтану» мамандығы бойынша діни білім беру сапасын, соның ішінде келесі кәсіби бағыттарды бағалау:

- «0112013 – Имам хатиб»,
- «0112023 – Ислам негізінің мұғалімі».

ҚР АҚДМ ДІК келісімі негізінде аталған жобаның аясында колледж-медресе басшыларымен 7 эксперттік сұхбат өткізілді:

1. «Шымкент» колледж-медресесі (Шымкент қ-сы);
2. «Сарыағаш» колледж-медресесі (Түркістан обл., Ынтымақ ауылы);
3. «Үшқоңыр» колледж-медресесі (Алматы обл., Қарғалы ауылы);
4. «Ақтөбе» колледж-медресесі (Ақтөбе обл., Бестамақ ауылы);
5. «Һибатулла Тарази» колледж-медресесі (Тараз қ-сы);
6. «Абу Бакр Ас-Сыдық» колледж-медресесі (Павлодар қ-сы);
7. «Орал» медресесі (Орал қ-сы).²²¹

Жобаны жүзеге асыру барысында оқу орындарының жалпы жағдайы және білім беру бағдарламаларымен танысу мақсатында барлық колледж-медреселерге іс-сапармен бару көзделген болатын. Алайда, Covid-19 пандемиясына қатысты карантин жағдайына байланысты зерттеу жоспарын толыққанды жүзеге асыруға мүмкіндік болмай, нәтижесінде 7 сұхбаттың 4-уі онлайн форматта өткізілді.

1) Оқытушылар құрамы

ҚМДБ-ның колледж статусын алған барлық медреселерден жаңа жағдайда білім беру процесін жоғары деңгейде қамтамасыз ету үшін оқытушылар құрамының сапасын арттыруға бағытталған жүйелі жұмыстарды жүргізу, яғни ғалымдар мен академиялық дәрежесі бар оқытушыларды шақыру талап етіледі. Кадрлық саясатты тиімді жүргізу үшін ТЖКБ стандартының талаптарына сүйену қажет.

Республика бойынша барлық колледж-медреселер құрамындағы ғылыми және академиялық дәрежелері бар оқытушылар саны туралы ақпарат төмендегі кестеде ұсынылады (4 кесте).²²²

4 кесте ҚМДБ КОЛЛЕДЖ-МЕДРЕСЕЛЕРІ ОҚЫТУШЫЛАРЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ АКАДЕМИЯЛЫҚ ДӘРЕЖЕЛЕРІ

ОҚУ ОРНЫНЫҢ АТАУЫ	ҒЫЛЫМ ДOKTOPЫ		МАГИСТР	БАКАЛАВР	ОРТАША КӘСІПТІК БІЛІМ	БАРЛЫҒЫ
	ҒЫЛЫМ	PhD				
1 «Абу Ханифа» колледж-медресесі	1		8	10		19
2 «Ақтөбе» колледж-медресесі			4	9	2	15
3 «Шымкент» колледж-медресесі	1		12	18		31

²²¹ Сұхбаттарды өткізу кезінде (а.ж. ақпан-сәуір айлары) 5 медресе ғана колледж статусын алған болатын. «Һибатулла Тарази», «Астана» және «Абу Бакр Ас-Сыдық» медреселері лицензияға 2020 ж. III тоқсанында ие болды. «Орал» медресесі ағымдағы жылдың соңына дейін лицензия алуды жоспарлап отыр.

²²² Эксперттік сұхбаттардың нәтижелерін және колледж-медреселердің материалдарын талдау бойынша деректер.

4	«Сарыағаш» колледж-медресесі			8	47		55
5	«Үшқоңыр» колледж-медресесі			6	26		32
6	«Астана» колледж-медресесі	1	2	4	13	2	22
7	«Хибатулла Тарази» колледж-медресесі			5	10	2	17
8	«Абу Бакр Ас-Сыдық» колледж-медресесі			3	9		12
9	«Орал» медресесі			1	12		13
Барлығы		3	2	51	154	6	216

Жоғарыда ұсынылған кестеде колледж-медреселердің штатына алынған 216 оқытушының ішінде академиялық және ғылыми дәрежелері бар мамандардың саны келесідей:

- ғылым докторы немесе PhD – 5;
- магистрлер – 51.

Сондай-ақ, колледж-медреселерде 154 бакалавр және арнайы орта білім алған 6 оқытушы жұмыс жасайды.

Қазіргі уақытта 2016-2017 жылдары колледж статусын алған медреселер қатарында 2 оқу орнының штатында ғана («Абу Ханифа», «Шымкент») ғылым докторлары бар, сондай-ақ олар салыстырмалы түрде алғанда магистр дәрежесін алған мамандармен жеткілікті деңгейде қамтамасыз етілген. Сонымен бірге, ресми статусты ағымдағы жылы ғана алған «Астана» колледж-медресесі штатында 1 ғылым докторы және 2 PhD жұмыс жасайды.

Барлық оқу орындарының штатында отандық «Нұр-Мұбарак» университетінің түлектері оқытушылық қызмет атқарады. Колледж-медреселердің көпшілігінде шетелдік теологиялық ЖОО-ның түлектері жұмыс жасайды (әл-Азхар университеті, Хасеки академиясы, «Селджук» университеті, Неджметтин Эрбакан атындағы университет және т.б.). Теологиялық пәндердің оқытушылары араб тілін, сондай-ақ Түркия оқу орындарының түлектері түрік тілін еркін меңгерген.

Алайда, ғылыми және академиялық дәрежелері бар оқытушылар санының аздығы анықталды, әсіресе білім алушылар контингенті ең көп «Сарыағаш» және «Үшқоңыр» колледж-медреселерінде аталған мәселесі айқын көрініс тапты. Мәселен, 866 студент білім алатын «Сарыағаш» колледж-медресесінде 55 оқытушының ішінде 8 магистр, қалған 47 оқытушы бакалавр дәрежесінде. Осыған ұқсас мәселе «Үшқоңыр» колледж-медресесі оқытушыларының сапалық құрамын талдау кезінде де байқалады, яғни штаттағы 32 оқытушының 6-уы ғана магистр дәрежесінде, қалғандары бакалавриат аяқтап отыр.

2020 жылы тиісті статус алған «Хибатулла Тарази» және «Абу Бакр Ас-Сыдық» колледж-медреселер, сондай-ақ ағымдағы жылдың соңына дейін лицензия алуды жоспарлап отырған «Орал» медресесі құрамындағы оқытушылардың да академиялық дәреже бойынша көрсеткіштері төмен деңгейде.

Сұхбат барысында кейбір эксперттер олардың оқу орындары алыс орналасқандықтан оқытушылар штатын білікті мамандармен қамтамасыз ету қиындығын атаған. Мәселен, Ынтымақ ауылында орналасқан «Сарыағаш» колледж-медресесі Шымкент қаласынан 55 шақырымда және қазіргі облыс орталығы Түркістан қаласынан 400 шақырым қашықтықта орналасқан. Аталған колледж-медреседе ел бойынша ең көп білім алушылар оқиды (2020-2021 оқу жылында – 866 студент) және соған сәйкес оқытушылар саны да көп.

Оқу орнының шалғай ауданда және ірі қалалардан алшақ орналасуы штатқа білікті отандық

мамандарды тарту мүмкіндігін шектейді деп есептеледі.²²³

Эксперттердің пікірінше, колледж статусын алған соң оқытушылылар құрамын бейінді бағыттағы мамандармен күшейтуге мүмкіндік пайда болады. Алайда, жас мамандарды тарту үшін оларды лайықты еңбекақымен, қызметтік пәтерлермен немесе жатақханалармен қамтамасыз ету мәселесі туындайды.²²⁴

«...қазір оқытушыларды ұстап тұру аса қиындық тудыратын уақыт. Сондықтан, ең алдымен, еңбекақы мәселесі шешілуі керек деген ойдамын.»

(«Ғибатулла Тарази» колледж-медресесі, Тараз қ.)

«...жақсы оқытушыларды тарту үшін, оларға лайықты еңбекақы ұсынып, тұратын орынмен қамтамасыз ету керек. Алайда біздің жағдай осындай мүмкіндіктерге ие емес.»

(«Ақтөбе» колледж-медресесі, Ақтөбе қ.)

«Оқытушы жұмысына кедергі келтіріп, жиі аталатын себептер ретінде материалдық жағдайлары мен тұратын орындарының болмауын, сонымен қатар еңбекақының лайықты және уақытылы төленбеуін атауға болады.»

(«Орал» медресесі, Орал қ.)

Біліктілік арттыру. Колледж-медреселердің басшылары мен оқытушылары ҚМДБ-ның діни қызметкерлерге арналып Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларында мерзімді түрде өтетін курстарға қатысып тұрады. Одан бөлек, медресе-колледждер мүмкіндіктеріне қарай оқытушыларын Нұр-Мұбарак университетінің (Алматы қ.) біліктілік арттыру курстарына жібереді.

Негізінен Алматы қаласындағы курстар мен семинарларға еліміздің ірі білім беру орталығына жақын орналасқан «Әбу-Ханифа» мен «Үшқоңыр» колледж-медреселерінің оқытушылары жүйелі түрде қатыса алады. Мысалы, «Үшқоңыр» колледж-медресесінің оқытушылары Нұр-Мұбарак университеті мен Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың Шығыстану факультеті ұйымдастыратын түрлі ғылыми және білім беру іс-шараларына жыл сайын қатысуда (семинар, дөңгелек үстел, конференция және т.с.с.). Сонымен бірге, аталған колледж Абылай хан атындағы ҚазХжӘТУ-дың Шығыстану факультетімен және Абай атындағы ҚазҰПУ-мен әлеуметтік серіктестік жөнінде келісімге отырған.²²⁵

«...дәрістер өткізу үшін Нұр-Мұбарак университетінен білікті оқытушылар мен ғылым докторлары шақырылды. Менің ойымша, осындай курстарды жиі ұйымдастырған жөн»

(«Ғибатулла Тарази» колледж-медресесі, Тараз қ.)

«Оқытушылар тәжірибесін арттыру үшін әртүрлі семинарлар өткізіліп отырады. Жоспар бойынша, біздер жыл сайын исламтану саласы бойынша біліктілікті арттыру үшін жаңадан алынған мамандарымызды жіберіп отырамыз»

(«Ақтөбе» колледж-медресесі, Ақтөбе қ.)

«...біздің Діни басқармамыз белгіленген тәртіпте шаралар ұйымдастырып отырады ... өтінімдер бойынша біздер өз оқытушыларымызды жіберіп, біліктіліктерін арттырып отырамыз»

(«Абу Бакр Ас-Сыдық» колледж-медресесі, Павлодар қ.)

223 Эксперттік сұхбат материалдары, «Сарыағаш» колледж-медресесі.

224 Эксперттік сұхбат материалдары, «Орал» медресесі.

225 Эксперттік сұхбат материалдары, «Үшқоңыр» колледж-медресесі.

«Біздің колледжде біліктілікті арттыру курстары бар. Колледжге мамандар келіп, бізге түсінікті түрде оқыту курстарын жүргізіп отырады»

(«Сарыағаш» колледж-медресесі, Ынтымақ ауылы)

«Біліктілік арттыру курстары біздің Шымкент қаласында өткізіледі, қазір «Өрлеу» білім беру орталығы мен Қожа Ахмед Яссауи атындағы білім беру институты бар. Сосын әрбір жылда біз өздеріміздің оқытушыларымызды Назарбаев зияткерлік мектептеріне жіберіп отырамыз. Сонымен қатар, бізде оқытушылардың біліктіліктерін арттыру үшін ҚМДБ құрамында арнайы оқу орталығы бар.»

(«Шымкент колледж-медресесі», Шымкент қ.)

Орал қаласы медресесінің өкілі олардың ғылыми академиялық ортамен толыққанды арасуға, соның ішінде тәжірибе алмасып, біліктілік арттыруға мүмкіндіктері жоқ екендігін атап кетті.

«Бізде біліктілікті арттыру жоқ»

(«Орал» медресесі, Орал қ.)

Кейбір эксперттер колледж-медреселер арасында тәжірибе алмасу бойынша практиканы күшейту қажеттілігіне тоқталды. Мысалы, бір кездері колледж-медресе базасында тұрақты түрде арнайы курстар өткізіліп отыратын болған. «Ғибадулла Тарази» медресесінің expertі бірнеше жыл бұрын «Үшқоңыр» колледж-медресесі базасында өткізілген семинарға қатысқаны туралы әңгімелеп берді. Өткізілген шара қатысқан мамандар тарапынан жоғары бағаланды, өйткені семинар тиімді түрде тәжірибе алмасуға және студенттерді оқытудың үздік практикаларын үйренуге мүмкіндік берді.²²⁶

«Алматы қаласында «Үшқоңыр» медресесі бар. Сол жерде арнайы курстар ұйымдастырылып, медресе оқытушылары кейбір өзекті мәселелерді талқылауға мүмкіндік алды»

(«Ғибадулла Тарази» колледж-медресесі, Тараз қ.)

Сонымен қатар, жекелеген эксперттер шет елдерден ЖОО оқытушыларын шақыру практикасын жоғары бағалады. Мысалы, ҚМДБ мен әл-Азхар университеті (Каир қаласы, Мысыр Араб Республикасы) арасындағы екі жақты меморандум негізінде 2016-2017 жылдары отандық колледж-медреселеріне шетелдік оқытушылар жіберілген. Бұл практика жергілікті оқытушылардың біліктілігін арттыруға, арнайы теологиялық пәндерді оқытудың жаңа тәжірибелерін үйренуге, сондай-ақ талапкерлер арасында оқу орнының беделін жоғарлатуға ықпалын тигізді.²²⁷ Соңғы бірнеше жыл аралығында осындай практика көп қолданбайды және барлық колледж-медреселерді қамтымайтын болды. Аталған тәжірибені қайта жандандыру және күшейту колледж-медреселер оқытушыларының кәсіби тұрғыдан өсуіне оң әсерін тигізеді деп есептеледі.

«Мысыр Республикасынан университет түлектері мен оқытушылары оқыту үшін келіп тұратын. Қазір олай емес. Меніңше, мұны қайта жаңғырту керек. Егер шетел оқытушыларын шақыртуға мүмкіндік болса, тәжірибе алмасуға бізге көмегін тигізетіні сөзсіз... Бір жағынан алып қарайтын болсақ, менің ойымша, бұл біздің студенттердің араб тілін жетік меңгеруіне жақсы әсер ететін болады»

(«Ғибадулла Тарази» колледж-медресесі, Тараз қ.)

²²⁶ Эксперттік сұхбат материалдары, «Ғибадулла Тарази» колледж-медресесі.

²²⁷ Эксперттік сұхбат материалдары, «Ақтөбе», «Үшқоңыр» және «Шымкент» колледж-медреселері.

Халықаралық теологиялық университет/колледждермен тәжірибе алмасу бойынша өз бағдарламаларының болмауын да өзекті мәселеге жатқызуға болады. Барлық эксперттер атап өткеніндей, отандық медреселердің жүйелі түрде тәжірибе алмасу тәжірибесі негізінен бір-бірінің арасында жүзеге асырылады. Кейбір колледж-медреселер өз өңірлеріндегі мемлекеттік ЖОО-мен қарым-қатынастарды белсенді түрде күшейтуде. Шетелдік білім беру мекемелерімен, соның ішінде Әл-Азхар университеті және Түркия университеттерімен халықаралық әріптестік ҚМДБ-ның екі жақты меморандумдары негізінде ғана орын алуы мүмкін. Алайда, колледждардың даму жоспарларында шетелдің теологиялық оқу орындарымен (РФ, Өзбекстан, Түркия және т.б.) тәжірибе алмасу бойынша өздерінің арнайы бағдарламаларын енгізу мәселесі қарастырылмаған.

«Бізде тек әл-Азхар университетімен байланыс бар. Сондай-ақ, біздер жергілікті университеттермен қарым-қатынас орнатып отырмыз»

(Ақтөбе колледж-медресесі, Ақтөбе қ.)

*«Қазір колледжде шетелдік оқытушылар жоқ»
«Сарыағаш» колледж-медресесі, Ынтымақ ауылы)*

«Бізде отандық ЖОО-мен екі жақты келісімдер бар. Олардың ішінде Нұр-Мұбарак университеті, Әл-Фараби университеті, соның ішінде шығыстану факультеті және Абылай хан атындағы Қазақ ұлттық халықаралық қатынастар университеті бар. Сондай-ақ, 2019 жылдан бері ЮНЕСКО Ассоциациясы мүшесіміз. Шетелдік оқытушыларға қатысты айтатын болсақ, оқытушы-арабтар біздің медресеге әл-Азхар университетімен жасалған меморандум негізінде келген. Міне екі жылдай болды, бұл жұмыс тоқтап тұр»

(«Үшқоңыр» колледж-медресесі, Алматы қ.)

Сұхбаттар барысында эксперттер «Өрлеу» БАҰО АҚ мен оның өңірлік филиалдары жаңартылған білім беру бойынша жыл сайын өткізетін курстарына колледж-медресе басшылары мен оқытушыларын қатыстыруды күшейту қажеттігін атап кетті.²²⁸

Мәселен, «Өрлеу» БАҰО АҚ «Техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында педагогикалық мамандықтарды даярлау бойынша тиімді технологиялар», «Техникалық және кәсіптік білім беру ісінде заманауи педагогикалық және smart-технологияларын пайдалану» сияқты бағдарламалар бойынша курстар өткізеді.²²⁹ Жалпы алғанда, ««Өрлеу» ҰБЖО» АҚ филиалдары осы оқыту бағдарламаларын негізге алады. Басты мақсат – ТжКО саласын модернизациялау жағдайында арнайы пәндер оқытушыларының заманауи педагогикалық және smart-технологияларды пайдалану біліктіліктерін қалыптастыру. Курстардың міндеттері – тыңдаушыларды білім беру саласындағы нормативтік құқықтық актілермен таныстыру, оқытушыларды заманауи білім беру технологияларға қатысты біліммен қамтамасыз ету, арнайы пәндерді оқыту барысында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану бойынша біліктілікті жетілдіру, білім мен практикалық дағдылар деңгейін арттыру.

Қорытындылай келе, колледж-медреселердің оқытушылар құрамын талдау нәтижесінде анықталған келесі мәселелерді атап кетуге болады:

- колледж-медреселер ғылыми және академиялық дәрежедегі бар педагогикалық мамандармен жеткілікті деңгейде қамтамасыз етілмеген (ғылым докторлары мен кандидаттар,

²²⁸Эксперттік сұхбат материалдары, «Үшқоңыр» және «Ақтөбе» колледж-медреселері.

²²⁹ ««Өрлеу» Ұлттық біліктілікті жоғарылату орталығы» АҚ. URL: <http://orleu-edu.kz/Course/AboutCourse?EducationTypeId=6&EducationLevelId=10&page=4&pagesize=5>

PhD).

- ҚМДБ және Египеттік әл-Азхар университеті арасындағы жинақталған тәжірибенің, сондай-ақ өзге де шетел оқу орындарымен сол сияқты екі жақты серіктестік орнату негізінде барлық колледж-медреселерге шетелдік оқытушыларды тарту практикасын күшейту қажеттілігі анықталды.

- педагогикалық және әкімшілік-басқару жүйесін күшейту мақсатында колледж-медресе мамандарының біліктіліктерін «Өрлеу» БАҰО АҚ курстарында жүйелі түрде арттыруға жағдай жасау қажет.

- Сонымен бірге, зерттеу нәтижесінде үздіктер қатарына кіретін колледж-медреселердің базасында тәжірибе алмасу бойынша семинарларды жүйелі түрде өткізу қажеттілігі айқындалып отыр.

2) Білім алушылар контингенті

Эксперттік сұхбаттар мен колледж-медреселердің материалдарын талдау негізінде білім алушылар контингенті бойынша жалпы ақпарат жинақталып, 2020-2021 оқу жылында күндізгі бөлімде оқитын студенттер туралы ақпарат төмендегі 5 кестеде ұсынылады.

Сандық деректерге сәйкес, күндізгі бөлімде білім алушылардың жалпы контингенті – 1967 студент. Соның ішінде:

- 9 сыныптан кейін түскендер – 1112 студент (57%);

- 11 сыныптан кейін түскендер – 855 студент (43%).

Гендерлік жағынан қарайтын болсақ, ер адамдар – 1323 студент (67%), әйел адамдар – 644 студент (33%).

Білім алушылардың ең көп контингенті «Сарыағаш» колледж-медресесінде – 866 адам, яғни барлық колледж-медресе студенттер санының 44% құрайды. «Абу Бакр Ас-Сыдық» колледж-медресесінде студенттердің ең төмен саны – 31 адам (1,6%).

Сондай-ақ, оқу курстарының деректері бойынша «Шымкент», «Сарыағаш» және «Үшқоңыр» колледж-медреселері 9 және 11 сынып базаларында білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратынын байқауға болады. Қалған колледж-медреселер 11 сынып базасында ғана білім береді.

Осы ретте, 9 сыныптан кейін оқытуға рұқсат ететін лицензия алу арқылы студенттер контингентін едәуір арттыруға болатынын атап кету қажет. Білім алушылардың жалпы санына жасалған талдау нәтижесінде аталған категорияның студенттері 57% құрайтыны анықталды.

Сұхбаттар барысында білім алушылар контингентін негізгі орта білім базасындағы талапкерлер есебінен ғана айтарлықтай кеңейтуге болатыны туралы пікір айтылды. Колледж-медреселерге 11 сыныптан кейін немесе орта арнайы білім негізінде ғана оқуға қабылдау қажетті контингентті жинау мүмкіндігін шектейді. Оқу орындарының көпшілігінде 9 сынып базасында оқыту құқығы болмағандықтан, шалғай орналасқан аймақтардың талапкерлері тиісті лицензиясы бар «Шымкент», «Сарыағаш» және «Үшқоңыр» колледж-медреселеріне құжат тапсырады. «Ақтөбе» колледж-медресесі өкілінің пікірінше, бұл әсіресе еліміздің батыс өңірлеріне тән үдеріс.²³⁰

Колледж статусын алған отандық медреселер күнтізбелік жылдың басында білім беру гранттарын алу үшін ЖАО-ға өтінімі жолдайды. Мәселен, «Сарыағаш», «Шымкент» және «Ақтөбе» колледждеріне жергілікті бюджет есебінен үшінші жыл қатарынан гранттар бөлініп келуде. Қазіргі таңда, «Сарыағаш» колледж-медреседе грант бойынша 150 студент (барлығы – 866), «Шымкент» колледж-медреседе 150 студент (барлығы – 318), «Ақтөбе» колледж-медреседе 59 студент (барлығы – 65) білім алуда. Сондай-ақ, «Әбу-Ханифа» колледж-медресесі биылғы жылы алғашқы рет 50 студентті (барлығы – 127) грант бойынша қабылдап отыр.

²³⁰ Эксперттік сұхбат материалдары, «Ақтөбе» колледж-медресесі.

5 кесте КОЛЛЕДЖ-МЕДРЕСЕЛЕРДІҢ 2020-2021 ОҚУ ЖЫЛЫНЫҢ СТУДЕНТТЕР КОНТИНГЕНТІ

№	ОҚУ ОРЫН АТАУЫ	КУРСТАР																		
		ЖАЛПЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ САНЫ			1			2			3			4						
		Жалпы	ер	ғәйе	9 сынып базасында	11 сынып базасында	9 сынып базасында	11 сынып базасында	9 сынып базасында	11 сынып базасында	9 сынып базасында	11 сынып базасында	9 сынып базасында	11 сынып базасында						
1	«Әбу Ханифа» колледж-медресесі	127	127			60			29					38						
2	«Ақтобе» колледж- медресесі	65	65			28			21					16						
3	«Шымкент» колледж-медресесі	318	241	77	56	31	24	24	41	19	20	36	14	33	20					
4	«Сарыағаш» колледж-медресесі	866	487	379	124	86	51	26	50	25	52	73	66	73	73					
5	«Ушкөңір» колледж-медресесі	306	163	143	71	63		49	31		32	27		11	22					
6	«Астана» колледж- медресесі	140	95	45			37	32	29	13				29						
7	«Хибатулла Тарази» колледж-медресесі	62	62				24		23					15						
8	«Абу Бакр Ас-Сыдық» колледж-медресесі	31	31				18		5					8						
9	«Орал» медресесі	52	52				22		19					11						
Жалпы		1967	1323	644	251	149	271	82	217	57	104	100	214	14	99					115

Сонымен қатар, «Үшқоңыр» колледж-медресесі жыл сайын облыстық әкімдікке өтінімі жолдағанымен білім беру гранттарын бөлу жөнінде оң шешім әлі де қабылданған жоқ. Ресми статусты 2020 жылы алған «Астана», «Хибадулла Тарази» және «Абу Бакр Ас-Сыдық» колледж-медреселері білім беру гранттарын бөлу жөнінде өтінімдерді келесі күнтізбелік жылы жолдайтын болады.

Бұдан бөлек, 2018 жылға дейін «Ақтөбе», «Шымкент» және «Үшқоңыр» колледж-медреселері «Исламтану» мамандығы бойынша 11 сынып базасындағы сырттай оқу бөлімінің студенттерін қабылдады. Содан кейін ҚР БЖҒМ шешіміне сәйкес, колледж-медреселердің «Исламтану» мамандығы сырттай оқыту тиімсіз саналатын мамандықтардың тізіміне енгізілген болатын. Осы орайда, сырттай оқу бөліміне соңғы рет қабылданған 3 курстардың 79 студенті келесі жылы оқуын аяқтайтын болады, соның ішінде «Ақтөбе» колледж-медресесі – 10 студент, «Шымкент» колледж-медресесі – 45 студент, «Үшқоңыр» колледж-медресесі – 24 студент.

Дуалды білім беруді ұйымдастыру ережелерінің 2.6-тармағына сәйкес,²³¹ дуалды оқыту – кәсіпорынның (ұйымның), оқу орнының және білім алушының тең жауапкершілігі кезінде білім беру ұйымындағы оқытуды білім алушыларға жұмыс орындарын ұсынып және өтемақы төлемін төлей отырып, кәсіпорындағы (ұйымдағы) өндірістік оқыту мен кәсіптік практиканың міндетті кезеңдерімен ұштастыратын кадрлар даярлау нысаны.

Ислам бағытындағы орта арнайы оқу орындары колледж статусын алған уақыттан бастап дуалды білім беру құқына ие болады. Мәселен, 2019 жылы «Үшқоңыр» колледж-медресесі дуалды білім беру бағдарламасы бойынша студенттерді тұнғыш рет қабылдап, қазіргі таңда 2 курста 18 студент осы оқыту түрі бойынша білім алуда. Алайда, «Үшқоңыр» колледж-медресесі дуалды оқыту бағдарламасын жүзеге асыру қиындықтарына байланысты 2020-2021 оқу жылына студенттерді қабылдамады. Өзге колледж-медреселер де білім беру процесін сапалы ұйымдастыру мен қамтамасыз ету қиындықтарын алдын ала ескеріп, дуалды білім беру бойынша оқытуды бастаудан бас тартып отыр.

Колледж-медреселердің инфрақұрылымын дамыту қажеттілігі шешуді қажет ететін өзекті мәселелердің қатарына жатқызылады. Барлық медреселер колледж статусын алып, толыққанды жұмыстарын жүргізе бастаған соң, оқу орындарында студенттер саны ұлғаяды және өзге өңірлерден оқуға келетін талапкерлер қатары артады деп күтілуде. Сол себепті, білім алушылар санының көбею ықтималдығын ескере отырып, жатақханалар және өзге де әлеуметтік нысандар қажеттілігі туындауы мүмкін.

Бұл тұрғыдан алғанда «Ақтөбе» медресесін халықаралық Ислам орталығына айналдыруға жобасын атап кетуге болады. Атап айтқанда, Ақтөбе қаласында 2018-2021 жылдар аралығына халықаралық Ислам орталығының құрылысы жоспарланып, оның аумағына колледж, мешіт және қосымша инфрақұрылым кіреді (2 тұрғын үй, ерлер мен әйелдер жатақханалары, асхана, кітапхана, дәстүр сарайы, сауда үйі, спортзал, футбол алаңы, теннис корты және т.б.).²³² Осындай тәжірибені үлгі ретінде өзге өңірлерге де басшылыққа алуға болады.

Зерттеу барысында сұхбаттар өткізумен қатар, талапкерлер қабылдау мен контингент жинау мәселесін қарастыру аясында колледж-медреселердің сайттары мен әлеуметтік желілердегі аккаунтарына талдау жүргізілді (6 кесте). Қазіргі уақыттағы кәсіби бағдар беру жұмыстарында буклеттер үлестіру және БАҚ беттерінде жарнама тарату сияқты дәстүрлі әдістермен қатар, оқу орнының ресми сайты арқылы белсенді жұмыс жасау және әлеуметтік желілерде білім беру бағдарламаларын ілгерілету құралдарын (мысалы, SMM мен таргетинг) пайдалану маңыздылығы артуда.

231 Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылдың 21 қаңтарындағы № 50 Бұйрығының қосымшасы. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013422> (қаралған күні: 20.10.2020 ж.)

232 «Ақтөбе қаласындағы Ислам орталығын салу» жобасы. URL: <https://www.islamedu.kz/ru> (қаралған күні: 20.09.2020 ж.)

6 кесте АРНАЙЫ ОРТА ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ БЕЛСЕНДІЛІГІ

ОҚУ ОРНЫ АТАУЫ		ИНТЕРНЕТ-РЕСУРС					
		Сайт	Instagram	Facebook	ВКонтакте	Telegram	Twitter
1	«Шымкент»	-	+	+	+	-	-
2	«Сарыағаш»	+	+	+	+	+	-
3	«Үшқоңыр»	-	-	-	+	-	-
4	«Ақтөбе»	+	+	-	+	-	-
5	«Орал»	-	+	+	-	-	-
6	«Астана»	-	-	-	+	+	-
7	«Әбу-Ханифа»	+	+	-	+	-	-
8	«Һибатулла Тарази»	-	+	-	-	-	-
9	«Абу Бакр Ас-Сыдық»	-	+	-	-	-	-

Қазіргі таңда көптеген колледж-медреселердің сайттары жабық, себебі колледж статусына байланысты ресми сайттарға жаңа дизайн жасауға және олардың мазмұнын толықтыруға бағытталған техникалық шаралар жүргізілуде.

Колледж-медреселер әлеуметтік желілерде белсенді қолданатын интернет-ресурстар қатарына Instagram жатады. Екінші орында ВКонтакте ресурсы, алайда аккаунттардың басым көпшілігі белсенді емес. Facebook пен Telegram аз қолданылады, ал колледж-медреселердің Twitter аккаунттары мүлдем жоқ. Осы орайда, ресми сайттарды белсенді жүргізу және әлеуметтік желілерді ұтымды пайдалану колледждерге өздерін тиімді танытуға және болашақ студенттерді қызықтыруға ықпал ететінін назарға алу қажет етіледі.

Қорытындылай келе, колледж-медреселердің білім алушылар контингентін талдау нәтижесінде анықталған келесі мәселелерді атап кетуге болады:

- «Абу Бакр Ас-Сыдық» колледж-медреседе студенттердің ең аз контингенті анықталып отыр (31 адам). Барлық білім алушылар санына шаққанда студенттердің ең көп 44% үлесі (886 адам) «Сарыағаш» колледж-медресеге тиесілі.

- 9 және 11 сыныптардан кейінгі «Исламтану» білім беру бағдарламалары «Шымкент», «Сарыағаш» және «Үшқоңыр» колледж-медреселерінде ғана жүзеге асырылады. Өзге оқу орындарында кәсіби білім беру бағдарламасы тек 11 сыныптан кейін жүргізіледі.

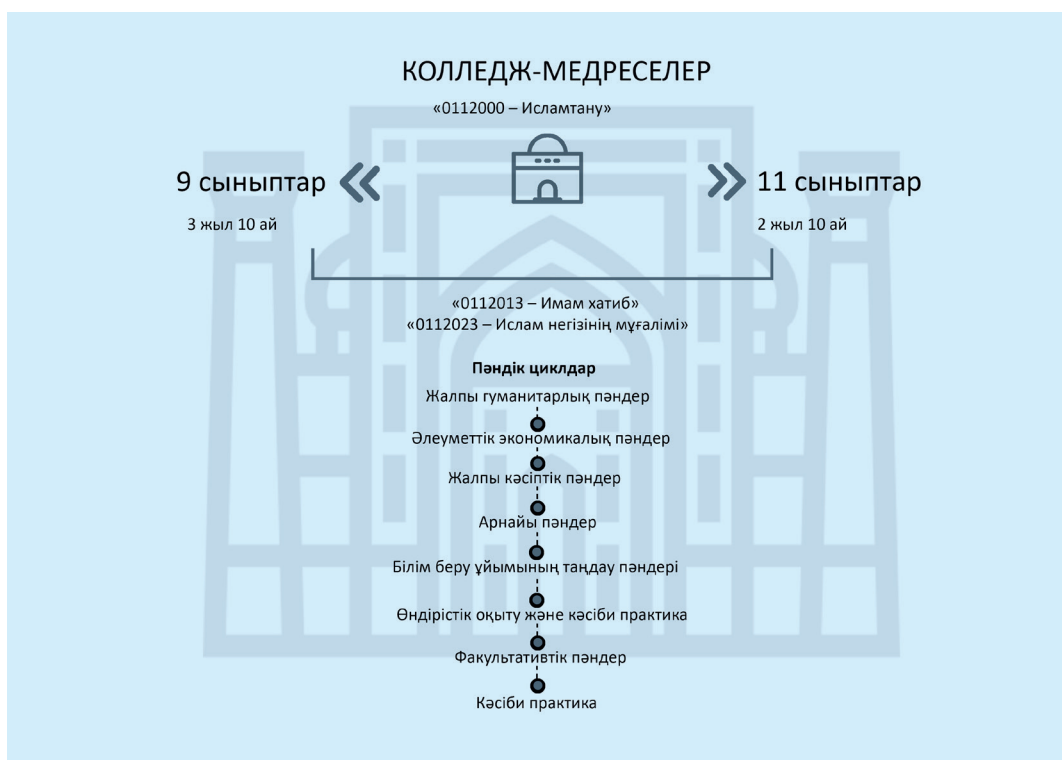
- сырттай және дуалды білім беру түрлерінен бас тарту үрдісі қалыптасқан. «Исламтану» мамандығы бойынша сырттай оқу бөлімі «Ақтөбе», «Шымкент» және «Үшқоңыр» колледж-медреселерінде жүргізіліп келеді. Алайда, ҚР БЖҒМ шешімі бойынша 2018 жылдан бастап «Исламтану» мамандығына сырттай оқуға қабылдау бағдарламасы тоқтатылды. Жоғарыда аталған колледж-медреселердің соңғы 3 курстарында оқитын 79 студент оқуларын 2021 жылы аяқтайтын болады.

- сайттар мен әлеуметтік желілерде талапкерлерді тартуға бағытталған кәсіби бағдарлау жұмыстарының белсенділігі жеткіліксіз деңгейде. Әлеуметтік желілер мен мессенджерлерде жұмыс жүргізу жақында басталып, жүйелі жолға әлі де қойылмағаны анық байқалады. Кейбір колледж-медреселердің ресми сайттары ашылмаған.

3) Білім беру бағдарламалары

Орта кәсіптік рухани білім бағдарламаларын жүзеге асыру тарихы аз мерзімді қамтитыны анық. Ең алдымен, бұның себебін кеңестік кезеңде мұсылмандық білім беру жүйесі болмауымен, тіпті толық жойылуымен байланыстыруға болады. Революцияға дейін көршілес Орталық Азия мен Ресейдің (Татарстан, Башқұртстан) өңірлерімен байланысы болған жергілікті исламдық білім беру жүйесінің дәстүрі мен мектептері жойылды. Қоғамдық өмірдегі діни тәжірибелер мен үрдістердің жандануы білікті діни мамандарға деген сұраныстың артуына әкелді.

Орта кәсіптік діни білім беру тәжірибесінің ұзақтығы 10 жылдан астам ғана уақытты құрайды. Соңғы он жылдың ішінде арнайы орта және кәсіби білім беру ұйымы, яғни колледж статусын алу мақсатында исламдық оқу орындары өз қызметтерін реформалау мен қайта қалыптастыру кезеңдерінен өтуде. Қазіргі таңда діни білім беру ұйымдарының көпшілігі оқу бағдарламаларын, кадрлық құрамын және инфрақұрылымын «0112000 – Исламтану» мамандығы бойынша ТжКБ стандарттарына сәйкестендірді деуге болады.²³³

Колледж-медреселер 9 және 11 сыныптардан кейінгі оқыту бағдарламаларын ұсынады. «0112000 – Исламтану» үлгілік оқу жоспарына (бұдан әрі – ҮОЖ) сәйкес, оқу мерзімі 3 жыл 10 ай және 2 жыл 10 айды құрап, бағдарлама түлектеріне келесідей біліктіліктер беріледі:

- «0112013 – Имам хатиб»;
- «0112023 – Ислам негізінің мұғалімі».²³⁴

ҮОЖ-ға сәйкес колледж-медреселерде келесі пәндік циклдар оқытылады:

- Жалпы гуманитарлық пәндер;
- Әлеуметтік экономикалық пәндер;
- Жалпы кәсіптік пәндер;

²³³ Қазақстан Мұсылмандары Діни Басқармасының ресми сайты. URL: <https://www.muftyat.kz/ru/kmdb/universities/> (қаралған күні: 15.09.2020 ж.).

²³⁴ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы 15 маусымдағы № 384 Бұйрығының 725 қосымшасы. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V15011690_8 (қаралған күні: 15.09.2020 ж.).

- Арнайы пәндер;
- Білім беру ұйымының таңдау пәндері;
- Өндірістік оқыту және кәсіби практика;
- Факультативтік пәндер;
- Кәсіби практика;

Колледж-медреселерде орта кәсіби деңгейінің бағдарламаларын құрастыру және ендіру барысында шетелдік және отандық теологиялық білім беру саласының тәжірибелері ескерілді. Ең алдымен әл-Азхар университеті, отандық «Нұр-Мұбарак» университеті, сондай-ақ Өзбекстандағы исламдық білім беру тәжірибелер назарға алынды.²³⁵ Эксперттік сұхбаттар көрсеткендей, бенчмаркинг, яғни оқу жоспарының мазмұны мен оқыту траекториясын жетілдіру мақсатында отандық және шетелдік білім беру бағдарламаларын салыстырмалы талдау жұмысы кейбір колледж-медреселерінде, атап айтқанда Ақтөбе, Павлодар және Тараз қалаларында жүргізіледі.

Еліміздің өңірлерінде орналасқан оқу орындары белгілі бір пәндердің тереңірек оқыту қажеттілігін өздері анықтайды. Мысалы, «Сарыағаш», «Шымкент», «Үшқоңыр», «Әбу-Ханифа» колледж-медреселері және «Орал» медресесінің оқу жоспарларында фикх пен хадистерді оқытуға ерекше көңіл бөлінген.

Сонымен бірге, «Сарыағаш», «Шымкент», «Үшқоңыр», «Әбу-Ханифа» колледж-медреселерінде және «Орал» медресесінде «Өндірістік оқыту және кәсіби практика» циклы бойынша өзіндік траектория қалыптасқан.

Колледж-медреселердің оқу жоспарларында факультативтік сабақтар бойынша да өзгешеліктер мен ерекшеліктер орын алған. Арнайы орта оқу орындарында келесідей факультативтік пәндер оқытылады:

7 кесте КОЛЛЕДЖ-МЕДРЕСЕЛЕРІНДЕ ОҚЫТЫЛАТЫН ФАКУЛЬТАТИВТІК ПӘНДЕР ТІЗІМІ

1. 2.	«Ақтөбе» колледж-медресе, «Һибатулла Тарази» колледж-медресе	Исламның өзге діндермен қатынасы
		Каллиграфия
		Діни психология
		Оқыту-тәрбиелеу процесіндегі АКТ
		Мамандық бойынша тереңдетіліп оқытылатын шет тілі
3. 4. 5.	«Үшқоңыр» колледж-медресе, «Әбу-Ханифа» колледж-медресе, «Орал» медресесі	Информатика
		Араб каллиграфиясы
		Көне қазақ жазбасы
		Ислам мен қазақ дәстүрлерінің қатынасы
		Информатика
		Тереңдетіліп оқытылатын шет тілі (араб тілі)
		Бухгалтерлік есеп және бизнес / Кәсіпкерлік қызмет негіздері
Дене шынықтыру		
Өзін өзі тану		

²³⁵ Эксперттік сұхбат материалдары, «Сарыағаш» колледж-медресесі.

6.	«Сарыағаш» колледж-медресе	Араб каллиграфиясы
		Көне қазақ жазбасы
		Ислам мен қазақ дәстүрлерінің қатынасы
		Информатика
		Тереңдетіліп оқытылатын шет тілі (араб тілі)
		Бухгалтерлік есеп және бизнес / Кәсіпкерлік қызмет негіздері
		Өзін өзі тану
7.	«Шымкент» колледж-медресе	Араб каллиграфиясы
		Көне қазақ жазбасы
		Ислам мен қазақ дәстүрлерінің қатынасы
		Информатика
		Тереңдетіліп оқытылатын шет тілі (араб тілі)
		Бухгалтерлік есеп және бизнес / Кәсіпкерлік қызмет негіздері
		Әдеп айнасы
		Өзін өзі тану

Жалпы алғанда, жоғарыда келтірілген кестенің деректері бойынша факультативтік пәндерде едәуір айырмашылық байқалмайды. Негізінен бұл бағыт бойынша оқушылардың дүниетанымын кеңейтуге бағытталған зайырлы пәндер енгізілген.

Арнайы орта білім беру орындарының оқу жоспарларына жүргізілген талдау көрсеткендей, колледж-медреселердің оқыту траекториясы ортақ болғанымен, олардың бағдарламаларында бірқатар өзгешеліктер бар екендігі анықталды.

Мәселен, «Сарыағаш» және «Үшқоңыр» колледж-медреселері «Дене шынықтыру» пәнін 1 курс студенттеріне ғана жоспарланған (152 сағат). ҚМДБ-ның 2020 жылға дейін діни білім беруді дамыту Тұжырымдамасында белгіленген «білім алушылар арасында салауатты өмір салтын ұстану, оқушылар денсаулығын нығайту, денсаулық сақтау мәдениетін қалыптастыру»²³⁶ стратегиялық міндетті ескере отырып, «Дене шынықтыру» пәні бойынша сағат көлемін арттыру немесе курстар бойынша тең деңгейде бөлу мәселесін қарастыру қажет.

Қазіргі таңда ғибадат орындарындағы жамағат алдында сөйлеу дағдыларын қалыптастыратын «Уағыз әдістемесі» сияқты пән жүргізіледі. Алайда, эксперттік сұхбаттар барысында қолданыстағы оқу жоспарларына қосымша «Ораторлық өнер» пәнін енгізу қажеттілігі туралы ұсыныс айтылды.²³⁷ Себебі, колледж-медресе түлектері көп жағдайда дін саласындағы АТТ мүшелері ретінде қызмет етеді, профилактикалық іс-шараларға қатысады, бұқаралық ақпарат құралдарына сұхбат береді, ал бұл ортада уағыз жүргізуді емес, сөйлеу өнерінің өзге дағдыларын игеру қажет етіледі.

«Қазір бізде бұл пән жоқ, менің ойымша, бұл аса маңызды ...болашақта имам болатын біздің түлектерге бұл ең негізгі, ең қажетті білім деп есептеймін»

(«Әбу Бакр Ас-Сыдық» колледж-медресесі, Павлодар қ.)

²³⁶ ҚМДБ-ның 2020 жылға дейін діни білім беруді дамыту Тұжырымдамасы, 63 бет.

²³⁷ Эксперттік сұхбат материалдары, «Ғибадулла Тарази» және «Әбу Бакр Ас-Сыдық» колледж-медреселері.

«Қазақы ораторлық шеберлікпен, шешендік өнермен танысу аса маңызды деген ойдамын»

(«Һибатулла Тарази» колледж-медресесі, Тараз қ.)

Эксперттердің пікірінше, түлектердің болашақ кәсіби қызметі үшін аса қажетті пәндер мен дағдыларды меңгеру өте маңызды. Соның ішінде компьютерлік сауаттылық пен жаңа технологияларды игеру қажеттілігі жөніндегі пікірлер жиі айтылды.

«Менің байқағаным, заманауи технологиялар мен әдістер бізде кеңінен тарала қоймаған ... ал бұл аса қажет, уақыт талаптары сондай...»

(«Әбу Бакр Ас-Сыдық» колледж-медресесі, Павлодар қ.)

Алыс және жақын шет елдердің (Ресей Федерациясы, атап айтқанда Татарстан Республикасы, Өзбекстан, Түркия т.б.) колледж-медреселерімен халықаралық әріптестік және академиялық ұтқырлықтың тиімді жүйесін құрып, сондай-ақ білім алушыларға арналған республикалық деңгейдегі академиялық ұтқырлықты дамыту қажет.

«Бізде әзірше шетелдің жоғары оқу орындарымен тікелей байланыстар орнатылмаған»

(«Ақтөбе» колледж-медресесі, Ақтөбе қ.)

«Студенттер үшін білім алмасу мүмкіндіктері қарастырылған... Алайда, екі жыл болды бұл мәселе тоқтап қалды»

(«Үшқоңыр» колледж-медресесі, Алматы қ.)

Қорытындылай келе, колледж-медреселердің білім беру бағдарламаларын талдау нәтижесінде анықталған келесі мәселелерді атап кетуге болады:

- Колледж-медреселері оқу бағдарламаларын әзірлеу барысында әл-Азхар және Нұр-Мұбарак сияқты жетекші исламдық университеттердің бағдарламаларын негізге алады. Колледждер ретінде қалыптасу үшін алғашқы қадамдар жасалып отырғанын ескере отырып, халықаралық қатынастарды күшейту қажет етіледі. Исламдық білім берудің тереңде жатқан дәстүрі бойынша тарихи байланыстарды, соның ішінде Өзбекстан, Татарстан, Башқұртстан мектептерімен қатынастарды қалпына келтіру қажет.

- Білікті шетел мамандарын тарту, оқытушылар мен студенттердің ұтқырлық жүйесін құру негізінде колледж-медреселердің имидждік беделін арттыруға және қолданыстағы білім беру бағдарламаның мазмұнын күшейтуге мүмкіндік туындайды.

- Оқу бағдарламаларын сұраныстарға сәйкес жетілдіру қажет. Мәселен, назарға алуды қажет ететін пәндердің қатарына ораторлық өнер, компьютерлік сауаттылық, дене шынықтыру және сол сияқты жан-жақты даму үшін қажет бағыттар жатады.

4) Қазақстандағы діни білім беру сапасын бағалау

Зерттеу барысында өткізілген эксперттік сұхбаттар кезінде отандық діни білім беру сапасын бағалау бойынша арнайы сұрақтар қойылды. Жалпы, эксперттердің пікірінше, елдегі арнайы орта теологиялық білімнің ағымдағы жағдайы халықаралық стандарттарға сәйкес келеді:

«...Қазақстанда құрылған діни білім траекториясы халықаралық стандарттарға сәйкес келеді деп сенімді түрде айтуға болады»

(«Һибатулла Тарази» колледж-медресесі, Тараз қ.)

«Медреседегі теологиялық оқыту бұрын да сапалы болған. Ал соңғы жылдардағы дамуды ескеретін болсақ, менің ойымша, алдағы уақытта колледж-медреселерде одан да сапалы өзгерістер болады»

(«Ақтөбе» колледж-медресесі, Ақтөбе қ.)

«Менің ойымша, халықаралық стандарттарға сәйкес келеді. Одан әрі дами түседі, өйткені ҚМДБ құрамында білім және ағарту бөлімдері ашылған, олар шетелдік білім беру тәжірибелерін зерттеп, пайдаланатын болады, жергілікті дәстүрлер мен менталитетті ескере отырып, үздік практикаларды енгізеді.»

(«Абу Бакр Сыддық» колледж-медресесі, Павлодар қ.)

Сондай-ақ, эксперттерге ислам теологиясын оқытуды жетілдіру және дамытуға қатысты ұсыныстар мен ұсынымдар бойынша сұрақтар қойылды. Осы орайда, өздерінің білім беру тәжірибелеріне сүйенген эксперттер келесідей өзекті мәселелерге назар аударуды ұсынды:

«Меніңше дәстүрлі емес діни қозғалыстар мен исламдық емес бағыттағы діндер тарихын оқыту өзекті болып табылады. Исламды және жалған исламдық сипаттағы деструктивті діни ағымдарды зерттеумен шектеліп қалмау керек.»

(«Ақтөбе» колледж-медресесі, Ақтөбе қ.)

«...түрлі дау-дамай мен шиеленістер себебі болатын тақырыптарды оқыту өзекті деп есептеймін. Болашақ теологтар мен дін қызметкерлері осы сұрақтарды жақсы білгені дұрыс.»

(«Орал» медресесі, Орал қ.)

«Ешқашан да студенттерді теологиялық пәндерді оқытумен шектемеу керекпіз, олардың ой-өрісін дамытуға және дүниетанымдарың кеңейтуге бағытталған тақырыптарды көбірек ендіру керек

(«Ақтөбе» колледж-медресесі, Ақтөбе қ.)

Сондай-ақ, арнайы орта білім берудің беделін отандық деңгейде ғана емес, жалпы халықаралық деңгейде арттыру қажеттілігі қазіргі уақыттағы өзекті мәселелердің бірі болып есептеледі. Сұхбат алу барысында Қазақстандағы діни/теологиялық білім берудің беделін арттыру жолдары бойынша арнайы сұрақ қойылды.

«Біріншіден, барлық колледж-медреселерге 9 сыныптан кейін оқыту лицензиясын алу керек. Міне солардың арасында біздің мамандыққа деген үлкен сұраныс болады. Екіншіден, жастар арасында, әсіресе әлеуметтік желілерде өз мамандықтарымызды жарнамалаудың заманауи әдістерімен нашар жұмыс жасаймыз. Үшіншіден, медресе түлектері тек мешіт имамдары болып жұмыс істей алады деген қате ұғымнан, стереотиптен арылуымыз керек. Исламтанушылардың өзге кәсіби салаларда табысты қызмет етіп жүргені туралы көптеген мысалдар келтіруге болады»

(«Ақтөбе» колледж-медресесі, Ақтөбе қ.)

«...имамның статусын жоғарылату керек, оның қоғамда алатын орны мен маңызын нақты айқындап алу керекпіз. Сонда теологиялық мамандықтарға деген қызығушылық арта түсетін болады.»

(«Һибатулла Тарази» колледж-медресесі, Тараз қ.)

«Біз назарымызды білімге көп аударамыз, алайда әлеуметтік қамтамасыз етілу мәселелерінің маңызды екенін естен шығармаған жөн (тамақтану, шәкіртақы және т.с.с.), сонымен қатар спорттық нысандарды естен шығармауымыз керек (спортзалдар, бассейндер, тренажер залдары т.б.)»

(«Орал» медресесі, Орал қ.)

«Оқу орнының беделін жоғарылату аса маңызды, оған білікті және танымал оқытушылар ықпал етеді. Медресеге атақты исламтанушыларды тарту керек, сонымен қатар колледж-медресе оқытушыларының біліктіліктерін арттырып отыру қажет»

(«Сарыағаш» колледж-медресесі, Ынтымақ ауылы)

Қазақстанның колледж-медреселерінде оқыту сапасын зерттеу барысында сұхбат жүргізу және материалдарды талдау жұмысынан бөлек, білім беру мәселелері мен даму үрдісін толыққанды айқындау мақсатында ҚМДБ өкілдерімен және колледж басшылығымен қарым-қатынас орнатылды. Нәтижесінде көптеген ақпарат пен деректер алынып, діни білім беру саласында жетілдіруді қажет ететін өзекті бағыттар нақтыланды.

Үлкен мәселелердің бірі ретінде колледж-медреселердің материалдық-техникалық және әлеуметтік жағдайын атауға болады. Мамандарды жоғары деңгейде даярлау үшін оқу ғимараттары мен жатақханаларды компьютерлік құралдар, интерактивті тақталар, кеңсе жабдықтарымен қамтамасыз ету қажет. Өкінішке орай, гранттық қаржыландыру материалдық-техникалық базаны жасақтау және жаңарту шығындарын толыққанды өтемейді.

Өңірлік әкімдіктердің колледждер тарапынан жолданатын гранттық өтінімдерді әрдайым қанағаттандыруға мүмкіндіктері бола бермейді. Көп жағдайда колледждер оқуға өзге өңір студенттерін қабылдап, оларды оқыту үшін жергілікті бюджеттерден қаражат қарастырылмайды. Колледждерге коммуналдық қызметтерді төлемдерді, студенттердің жатақханасына, күнделікті тамақтануына, оқытушыларды тұрғын үйлермен қамтамасыз етуге кететін шығындарды өтеу үшін әрдайым көмек қажет.

Қорытындылай келе, колледж-медреселердің білім беру сапанын бағалау жауаптарына жүргізілген талдау нәтижесінде келесі мәселелерді атауға болады:

- оқу бағдарламаларын жетілдіру және мазмұның сапалы түрде толықтыру бойынша жұмыстарды одан әрі күшейту қажет. Студенттердің ой-өрісі мен дүниетанымын одан әрі дамытуға арналған пәндерді енгізіп, ислам негіздерін оқумен ғана шектелмей, өзге діндер, соның ішінде жаңа діни қозғалыстар мен ағымдар туралы оқытуға назар аудару керек. Қазіргі заманның өзекті мәселелерін қамтитын тақырыптарды қарастыру қажет.

- оқу орындарының инфрақұрылымын дамыту, материалдық-техникалық және әлеуметтік жағдайын қамтамасыз ету бойынша күрделі мәселелер орын алуда.

- колледж-медреселердің беделін жан-жақты арттырып, қалыптасу мен даму жағдайындағы алғашқы кезеңінде қолдау көрсету қажет.

Қорытындылар:

Қазақстандағы исламдық кәсіби орта білім беру жүйесі қалыптасудың бастапқы кезеңінде болғанымен, оқыту сапасын жетілдіру және білім алушыларға жағдай жасау бойынша серпінді өзгерістер орын алып отырғанын байқауға болады. Қазіргі таңда елімізде 9 колледж-медресе қызмет етіп, имам-хатиб және ислам негіздерінің мұғалімін даярлау бойынша бағдарламаларды жүзеге асыруда. Дегенмен, сапалы діни білім беруді қамтамасыз ету үшін оқу орындарының бастапқы қалыптасу кезеңінде төмендегі мәселелерге назар аудару қажет есептейміз.

1. Колледж-медреселердің оқытушылар құрамын жоғары білікті кадрлармен, соның ішінде ғылыми және академиялық дәрежелері бар (ғылым докторлары мен кандидаттар, PhD) мамандармен күшейту бойынша проблемалар орын алуда.

2. Колледж-медреселердің имидждік беделін арттыру және қолданыстағы білім беру бағдарламаның мазмұнын күшейту мақсатында шетелдік білікті оқытушыларды шақыру, халықаралық әріптестік негізінде оқытушылар мен білім алушылар ұтқырлығын қамтамасыз ету тәжірибесін жандандыру қажет. Ресей Федерациясымен (Татарстан, Башқұртстан), Өзбекстан және Қырғызстан мемлекеттерімен білім беру саласы бойынша дәстүрлі байланыстарды қалпына келтіру еліміздегі исламдық оқыту жүйесін жетілдіруге және нығайтуға әсер ететін болады.

3. Колледж-медресе мамандарының біліктіліктерін «Өрлеу» БАҰО АҚ курстарында жүйелі түрде оқыту маңыздылығы артуда. Бұл жұмысты тиімді жүзеге асыру арқылы педагогикалық және әкімшілік-басқару жүйесінің сапасын едәуір күшейтуге болады.

4. Нұр-Мұбарак және жетекші колледж-медреселердің базасында тәжірибе алмасу бойынша семинарларды жүйелі түрде өткізу қажеттілігі айқындалды.

5. Колледж-медреселердің білім беру бағдарламалары негізінен 11 сыныптан кейінгі талапкерлерді қабылдауға арналған. Студенттердің жалпы контингентін арттыру мақсатында 9 сыныптан кейін де қабылдау рұқсат беретін лицензия алу қажет. Сондай-ақ, әрбір өңірдің әкімдігіне өзге өңірлердің колледж-медреселеріне оқуға ниет танытатын талапкерлерге қолдау көрсету мәселесін назарға алып, жергілікті бюджеттен грант бөлу мүмкіндіктерін қарастырған жөн.

6. Кәсіби бағдар беру және колледж-медресе танымалдылығын ілгерілету мақсатында сайттар мен әлеуметтік желілердегі жұмыстарды күшейту қажет. Әлеуметтік желілер мен мессенджерлерде жұмыс жүргізу жақында басталып, жүйелі жолға қойылмаған. Кейбір колледж-медреселердің ресми сайттары ашылмаған.

7. Оқу бағдарламаларын одан әрі жетілдіру бойынша жұмыстар жүргізу қажет. Мән беруді қажет ететін білім беру бағыттарының қатарына ораторлық өнер, компьютерлік сауаттылық, дене шынықтыру пәндері кіреді. Сондай-ақ, ислам негіздерін оқумен ғана шектелмей, өзге діндер, соның ішінде жаңа діни қозғалыстар және қазіргі заманның өзекті мәселелері сияқты студенттердің ой-өрісі мен дүниетанымын тереңдетуге арналған пәндерді енгізу мәселесін назарға алу керек.

8. Оқу орындарының инфрақұрылымын дамыту, колледж-медреселердің материалдық-техникалық және әлеуметтік жағдайын қамтамасыз ету мәселелері ерекше көңіл бөлуді қажет етеді. Дамыған инфрақұрылым мамандарды сапалы даярлаудың көптеген мәселелерін шешуге мүмкіндік береді.

Қазіргі заманның білікті мамандарын даярлау үшін білім алушыларды компьютер және өзге де техникалық жабдықтармен толыққанды қамтамасыз ету керек. Жатақханалар салу және жөндеу жүргізу жұмыстары өзекті мәселелердің қатарында. Студенттер мен қызметкерлерді тұратын орындармен және тамақтанумен қамтамасыз ету, сондай-ақ коммуналдық шығындарды төлеу мәселелерін шешу үшін демеушілер, ҚМДБ және мемлекет тарапынан көмек көрсету қажет етіледі.

9. Кәсіби орта діни білім беру саласының қалыптасу кезеңінде имамдардың статусын көтеру, колледж-медреселердің мәртебесін арттыру және оларға жан-жақты қолдауды көрсету қажет. Әсіресе бұл мәселенің өзектілігі діни-уәждемелі экстремизм мен терроризм қауіп-қатерлері аясында нақты айқындалып отыр. Жоғары білікті имамдарды даярлау және тәрбиелеу жұмысы болашақта тұрғындардың дін сұрақтары бойынша сауаттылығы толыққанды артыруына, қазақстандық қоғамда дәстүрлі емес діни қозғалыстар мен культтар қатарына кету жағдайларына тиімді тосқауыл қойылуына септігін тигізетін болады.

2.2 Қазақстан Республикасындағы христиандық діни оқу орындарының білім беру сапасын талдау

ҚР АҚДМ ДІК Төрағасы Е. Нүкежанов өзінің ресми сұхбатында отандық рухани білім беру саласының деңгейін арттыру жұмысы Қазақстан Республикасының дін саласы бойынша маңызды міндеттерінің бірі болып табылатынын ерекше атап кеткен болатын.²³⁸ Бүгінгі таңда христиандық діни білімді Алматы қаласының Православиелік рухани семинариясында және Қарағанды қаласында орналасқан «Мария – Шіркеу Анасы» Католиктік Епархияаралық Жоғары Рухани Семинариясында алуға болады.

Алматы қаласының Православиелік рухани семинариясы 2010 жылы құрылып, Қазақстан православ шіркеулерінің ғибадат орындарына қажетті діни қызметкерлерді, регенттерді (шіркеу хорының жетекшісі) және псалом орындаушыларды (православ храмының қызметкері) дайындайды.

Қарағанды қаласының Католиктік Епархияаралық Жоғары Рухани Семинариясы 1998 жылы құрылған және Орта Азияда осы бағытта діни білім беретін жалғыз оқу орны болып саналады. II Ватикандық Бүкіләлемдік Собор нормаларына және Католиктік шіркеуінің оқытушылық нұсқамаларына сәйкес, шіркеу қызметкерлерін жоғары дәрежеде дайындау католиктік семинарияның басты міндетіне жатады.

Алматы қаласының Православиелік рухани семинариясы

Діни оқу орны талапкерлер үшін күндізгі және сырттай оқу түрлерін ұсынады. Орыс тілі бойынша емтихан жазбаша және ауызша түрде қабылданып, сондай-ақ музыкалық қабілеттерге тексеру (регенттік бөлім үшін) емтиханы өткізіледі. Содан кейін қабылдау комиссиясы іріктеу сатыларынан өткен үміткерлермен сұхбат жүргізеді.

Православ семинариясына оқуға түсу үшін, стандартты құжаттарды ұсынумен қатар, келесі талаптарды орындау қажет:

- шоқыну рәсімін растайтын куәлікті (көшірмесі) ұсыну;
- некелесу жөніндегі куәлікті өткізу (үйленген/тұрмыс құрғандар үшін);
- тиісті мөрлермен расталған епархиялық архиерей немесе діни приход қызметшісінің ұсынымдарын тапсыру.²³⁹

Семинарияның болашақ студенттері дін қызметшілерінің ұсынымдары арқылы қабылданатын болғандықтан оларды жұмыспен қамту бойынша қиындықтар туындамайтыны атап кетуге болады.

Алматы қаласының Православиелік рухани семинариясының контингенті

Қазіргі таңда күндізгі және сырттай оқу бөлімдерінде жалпы саны 153 адам білім алуда. Соның ішінде күндізгі бөлімде – 37 адам, күндізгі регенттік бөлімде – 6 адам, сырттай оқу бөлімінде – 110 адам.

²³⁸ ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Дін істері жөніндегі комитетінің төрағасы Ержан Нүкежановтың сұхбаты. URL: <https://liter.kz/72619-2/> (қаралған күні: 18.09.2020 ж.)

²³⁹ Алматы қаласының Православиелік рухани семинариясына қабылдау Ережелері. URL: <https://seminaria.kz/abiturientu/> (қаралған күні: 20.09.2020 ж.)

*Алматы рухани
семинариясында
дипломдық жұмыстарды
қабылдау комиссиясы,
2019 жыл²⁴⁰*

Қарағанды қаласының Католиктік Епархияаралық Жоғары Рухани Семинариясы

Оқу орнының негізі қаланған 1998 жылдан бастап діни семинарияны 100 астам студент бітіріп, соның ішінде 17 түлек католиктік діни қызмет атқару жөнінде шешім қабылдаған. Оқуға түсу үшін талапкерлерге стандартты құжаттарды тапсырудан бөлек, нақты бір шіркеу тарапынан жолдама беріліп, сол жердегі епископ қызметшінің мақұлдау қағазын ұсыну қажет.

Қарағанды қаласының Католиктік Епархияаралық Жоғары Рухани Семинариясының контингенті

2020 жылғы жағдай бойынша семинарияда 7 студент білім алуда. Соның ішінде Қазақстанда шіркеу қызметкері болуды жоспарлаған Индонезия және Филиппин елдерінің азаматтары семинарияның соңғы курстарын аяқтауда.

Үлкен маңызы бар хиротония рәсімі оқу барысында екі сатыда өткізіледі (6-7 курс), бастапқыда студент дьякон атанады, 7 курстан соң діни қызметшісі (священник) атану құқығына ие болады.

Еліміздегі семинарияның бағдарламасы әлемдегі шіркеулік білім беру жүйесіне сәйкес келетіндіктен екі қазақстандық студент (Руслан Рахимбалимов, Дмитрий Бирюков) 2019 жылы Ватиканда білім алуға мүмкіндік алды. Осы орайда, 2017 жылы Краков қаласындағы Иоанн Павел II атындағы университетте (Польша) Руслан Рахимберлинов өзінің магистрлік жұмысын сәтті қорғап шыққанын атап кетуге болады.²⁴¹

*«Мария – Шіркеу Анасы»
Католиктік Епархияаралық
Жоғары Рухани
Семинариясының түлегі
магистр дәрежесін
қорғау сәтінен, 2017 жыл*

²⁴⁰ Алматы семинариясында дипломдық жұмыстар қорғалды. URL: <https://seminaria.kz/2019/06/15/v-almatinskoj-seminarii-sostoyalas-zashhita-diplomnyh-rabot/>

²⁴¹ Магистрлік жұмысты қорғау. URL: <http://seminariumcatholic-kazakhstan.org/naszi-nowosti/2017-2018/2017-09-29-Ruslan/index.html>

Зерттеу жұмыстары барысында католик семинариясының кейбір студенттері бірнеше жыл өткен соң жеке себептерге байланысты оқудан шығатыны анықталды. Бұның себебін көптеген жастарға целибат – католиктік діни қызметшілердің некеден бас тарту сертін қабылдау қиындығымен түсіндіруге болады. Семинария басшылары оны ерекше проблема ретінде қарастырмайды, өйткені діни өмір тәжірибесін қабылдау әрбір адамның жеке шешімі болып табылады.

Отандық христиандық семинариялардың оқыту процесін талдау нәтижесінде келесі ерекшеліктер анықталды:

- конфессиялардың дін қызметшілеріне қойылатын талаптардың өзгешеліктеріне байланысты (мысалы, католицизм дініндегі целибат) православиелік және католиктік семинарияларда студенттер саны әр түрлі болып келеді;

- талапкерлерді қабылдау православиелік және католиктік шіркеу дін басыларының ұсынымдары негізінде жүргізіледі;

- православиелік және католиктік семинария түлектері жұмыспен толықтай қамтамасыз етіледі;

- Қазақстандағы христиандық семинария түлектеріне шетелдік діни білім беру ұйымдарында оқуларын жалғастыруға жағдай жасалған. Мәселен, православиелік семинария түлектері Ресей Федерациясында (Мәскеу, Санкт-Петербург) және Украинада (Киев) білімдерін жалғастыруда. Католиктік семинарияның түлектеріне Ресей Федерациясында (Санкт-Петербург), Ватиканда және Польшада оқуға мүмкіндіктер берілген.

Христиандық семинариялардың білім беру бағдарламаларын талдау

Алматы православиелік семинариясы білім беру бағдарламаларын әзірлеу барысында Орыс Православие Шіркеуі жанындағы Оқу комитетінің ұсынымдары негізге алынады. Сондай-ақ, ғылыми-зерттеу материалдарды жаңарту бойынша оқытушылардың пікірлері мен ұсыныстары ескеріледі. Оқытушылар білім беру бағдарламасына діни пәндерді енгізу үшін Оқу комитетінің ұсынымдарын, жалпы білім беру пәндерін таңдау барысында діни білім беру саласындағы мемлекеттік стандартты басшылыққа алады.

Қазақстандағы православиелік семинарияның пастырь даярлайтын бөлімде оқу мерзімі 5 жыл (дайындық курсы - 1 жыл, негізгі курс - 4 жыл), регенттік бөлімде – 2 жыл.

Алматы православиелік семинариясында үш кафедра қызмет көрсетеді:

- Инжілдік-теологиялық кафедра;
- Шіркеулік-тарихи кафедра;
- Шіркеулік-практикалық кафедра.

8 кесте «АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ ПРАВОСЛАВИЕЛІК РУХАНИ СЕМИНАРИЯ» ОҚУ ОРНЫНЫҢ КАФЕДРА-
 ЛАРЫ, 2020-2021ОҚУ ЖЫЛЫ

КАФЕДРА		ПӘНДЕР
1	Инжілдік-теологиялық кафедра	Инжіл тарихы
		Көне Өсиет
		Жаңа Өсиет
		Догматикалық теология
		Өнегелік теология
		Салыстырмалы теология
		Негізгі теология
		Философия
		Патрология
		Катехизис
		Сектоведение
		Орыс діни философиясы
		Апологетика
		Орыс теологиясы
2	Шіркеулік-тарихи кафедра	Жалпы шіркеулік тарих
		Орыс Православиелік шіркеу тарихы
		Қазақстан тарихы
		Шіркеу өнерінің тарихы және дамуы
		Діндер тарихы
		Жергілікті Шіркеулер тарихы
3	Шіркеулік-практикалық кафедра	Пастырь қызметшілерге арналған практикалық нұсқаулық
		Литургика
		Шіркеулік славян тілі
		Шіркеулік славян тілі бойынша практикум
		Орыс тілі
		Қазақ тілі
		Гомилетика
		Риторика
		Латын тілі
		Грек тілі
		Шіркеулік ән-күй
		Логика
		Шіркеулік Құқық
		Миссиология және катехетика
		Этика және аскетика
Ғылыми жұмыс негіздері		
Экология		

Сонымен бірге, әрбір курс үшін белгілі бір көлемдегі білім беру бағдарламасы қарастырылған. Мәселен, бірінші курс студенттері қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілі, Қазақстан тарихы сияқты жалпы білім беру пәндерін өтеді. Үшінші курста православиелік дін іліміне жататын арнайы пәндермен қатар «Сектоведение» және «Діндер тарихы» пәндері оқытылады.

9 кесте «АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ ПРАВОСЛАВИЕЛІК РУХАНИ СЕМИНАРИЯ» ОҚУ ОРНЫНЫҢ ПРАВОСЛАВИЕЛІК ТЕОЛОГИЯ БАҒЫТЫ БОЙЫНША 1 КУРСҚА АРНАЛҒАН ОҚУ ЖОСПАРЫ, 2020-2021 ОҚУ ЖЫЛЫ

	ПӘН АТАУЫ	САҒАТ-ТАР САНЫ	ЖАЗБАША ЖҰМЫС	I СЕМЕСТР	II СЕМЕСТР
1	Көне Өсиеттің Қасиетті Жазбалары	4	Бақылау жұмысы	Сынақ	Емтихан
2	Жаңа Өсиеттің Қасиетті Жазбалары	4	Шығарма	Сынақ	Емтихан
3	Догматикалық теология	4	Бақылау жұмысы	Сынақ	Емтихан
4	ОПШ тарихы	4	Шығарма	Сынақ	Емтихан
5	Литургика	4	Бақылау жұмысы	Сынақ	Емтихан
6	Жалпы шіркеулік тарих	4	Бақылау жұмысы	Сынақ	Емтихан
7	Шіркеулік славян тілі	4	Диктант	Сынақ	Емтихан
8	Орыс тілі	4	Диктант	Сынақ	Емтихан
9	Қазақ тілі	4	Диктант	Сынақ	Емтихан
10	Грек тілі	2	Бақылау жұмысы	Сынақ	Емтихан
11	Ағылшын тілі	2	Бақылау жұмысы	Сынақ	Емтихан
12	Риторика	2	Бақылау жұмысы	Сынақ	Емтихан
13	Философияға кіріспе	4	Бақылау жұмысы	Сынақ	Емтихан
14	Шіркеулік ән-күй	4	-	Сынақ	Емтихан
15	Қазақстан тарихы	2	-	Сынақ	Сынақ
16	Жеке вокал	24	-	Тыңдалым	Емтихан

Өз кезегінде, католиктік семинария білім алушыларының саны аз болуына байланысты (бір топта 2-3 адам) әрбір студентке жеке уақыт бөліп, тиімді жұмыс жүргізуге мүмкіндіктер бар. Жалпы алғанда семинарияда оқу мерзімі 7 жылға созылады. Оқу келесі сатылардан тұрады:

1 жыл – пропедевтика (бастапқы кіріспе курсы);

2 жыл – философия;

3 жыл – теология (богословие);

1 жыл – ғибадат орындардағы практикадан өту, діни қауым өмірімен және шіркеу қызметшілерінің жұмысымен етене танысу.

Білім алушылар храм аумағында тұрады. Семинарияның күнделікті оқу күні таңғы 6.00-де басталады – қоңырау соғылған соң, семинаристтер таңғы дұғаларды оқуға жиналады. Философия, теология пәндерімен қатар семинаристтер жалпы білім беру пәндерін оқиды және шет тілдерін өтеді. Қазақ тілін оқытуға көп көңіл бөлінеді. Семинаристтер бос уақыттарын спортпен айналысуға арнайды. Семинарияда тренажер залы, бассейн, үстел теннис залы

және өзге де спорт нысандары ашылып, салауатты өмір салтын ұстануға жағдай жасалған.

Ватикандағы орталық шіркеу бекіткен базалық пәндермен қатар бірінші курста міндетті пәндер қатарына қазақ тілі және Қазақстан тарихы сияқты пәндер енгізілген. Одан бөлек, философиялық пәндерді (философия тарихы, діндер философиясы, құқық философиясы, этика философиясы) және әлемдік әдебиеттерді тереңдетіп оқыту арқылы семинария студенттеріне зайырлы бағыттағы білімдерін кеңейтуге мүмкіндік беріледі. Сондай-ақ, «Шіркеудің әлеуметтік ілімі» пәні жүргізіліп, білім алушылар әлемдегі алуан түрлі шіркеулік емес мәселелерге қатысты католик шіркеуінің ресми ұстанымдарын зерттейді. Мәселен, экология сияқты тақырыпқа ерекше назар аударылады. Семинарияның алғашқы курстарында діндар қауым арасындағы жұмыстың негізгі дағдысын қалыптастыратын «Сөйлеу мәдениеті» пәні мақсатты түрде оқытылады.

10 кесте «МАРИЯ – ШІРКЕУ АНАСЫ» КАТОЛИКТИК ЕПАРХИАРАЛЫҚ ЖОҒАРЫ РУХАНИ СЕМИНАРИЯНЫҢ ПРОПЕДЕВТИКАЛЫҚ КУРСЫ БОЙЫНША ОҚУ БАҒДАРЛАМАСЫ, 2019 ЖЫЛ

Курс атауы	Мақсаты
1 Діни ілім негіздері	Студенттер католицизм ілімінің негізгі мазмұнымен танысады
2 Інжілді оқу	Студенттер рухани өмір үшін қажетті кітап ретінде Інжілді зерттейді. «Lectio divina» практикасы.
3 Христос құпиясына кіріспе	Студенттерге Иисус Христос тұлғасын әртүрлі көзқарастардың тұрғысынан көрсету: христиандық сенім, христиандық емес діндер, мәдениет (өнер, живопись, әдебиет, музыка)
4 Рухани өмірге кіріспе	Христиан дініндегі адамның рухани өмірінде орын алатын ерекшеліктер туралы түсінік қалыптастыру
5 Литургиялық өмір кіріспе	Христиан дініндегі адамның литургиялық өмірінде орын алатын ерекшеліктер туралы түсінік қалыптастыру. Литургиялық канондармен танысу
6 Тақуалық (монашество) тарихы	Студенттерге христиан дініндегі тақуалық тарихы мен оның негізгі принциптері туралы очерктер ұсынылады.
7 Қазақстан тарихы	Көне дәуірлерден бастап қазіргі уақытқа дейінгі Қазақстан тарихын зерттеу. Адам қауымдастықтары пайда болуы, көне қоғамдар мен мемлекеттер тарихы, орта ғасырлық Қазақстанның этносоциология тарихы, Қазақстанның Ресей империясына қосылуы және тоталитарлық кезеңге қатысты мәселелерін қарастыру. Курстың негізгі міндеті – Қазақстанның егемендік және тәуелсіздік алу процестері бойынша ақпарат беру
8 Әлем әдебиеті	Семинаристтерді (студенттерді) әлем әдебиеті дамуының негізгі кезеңдерімен таныстыру. Курс әлемдік әдебиет қалыптасуының негізгі бағыттары мен заңдылықтарын ашып көрсетеді. Батыс Еуропа мен Ресейден шыққан әлемдік классикалық әдебиет өкілдерін оқуға ерекше назар аударылады.

Христиандық оқу орындарының білім беру бағдарламаларын салыстырмалы талдау нәтижесінде келесідей ерекшеліктерді атауға болады:

- еліміздегі зайырлы ЖОО-лар сияқты христиандық оқу орындары да жалпы білім беру пәндерін оқытады;

- православиелік және католиктік семинариялардың білім беру бағдарламаларын Қазақстан Республикасының уәкілетті мемлекеттік органдарымен қатар шіркеулердің жоғары дәрежелі басшылығы да бекітеді (православиелік оқу бағдарламасын – Орыс православиелік шіркеуінің Оқу Комитеті, католиктік бағдарламасын – Ватикан);

Профессорлық-оқытушылар құрамы мен оқу-әдістемелік қамтамасыз ету жағдайы

Алматы православиелік семинариясында оқытушылардың көпшілігі семинариядағы қызметін қосымша жұмыс ретінде атқарады, яғни оқытушылық кәсіп олардың негізгі қызметі емес. Мысалы, кейбір оқытушылар шіркеу қызметшілері немесе зайырлы ЖОО оқытушылары және т.с.с. Эксперттердің пікірінше, оқытушылар екі және одан көп жұмыс түрлерінің жүктемесін қатар алып жүргендіктен аталған жағдай оқу процесінің сапасына теріс әсер етуі мүмкін.

Оқытушылардың басым бөлігі жергілікті атқарушы органдармен, Дін істері басқармасының мамандарымен және өзге дін өкілдерімен өзара байланыс орнатып, тиісті бағыттар бойынша бірлесіп жұмыс жүргізуде. Эксперттік сұхбат барысында Алматы православиелік семинариясының профессорлық-оқытушылар құрамының шамамен 20% шет тілдерін еркін меңгергені анықталды.²⁴² Негізінен оқытушылар ресейлік христиандық оқу орындарынан шақыртылады (Мәскеу, Санкт-Петербург).

Алматы православиелік семинарияның сайтында шіркеу тарихы, библеистика, патрология және т.б. пәндер бойынша әдебиеттер жүктелген.²⁴³ Семинария кітапханасының қызметі қажетті деңгейде ұйымдастырылып, студенттер орыс, ағылшын және өзге де тілдерде шығарылған әдебиеттермен қамтамасыз етілген.

Алматы православиелік семинария кітапханасының фотосы²⁴⁴

Қарағанды қаласындағы католиктік семинария оқытушыларының көпшілігі шетел азаматтары. Білім беру процесіне зайырлы тұлғалар да жұмылдырылған, мысалы конфессияға қатыс жоқ оқытушылар қазақ тілі мен Қазақстан тарихын жүргізеді. Сондай-ақ, философия сияқты курстарды жүргізуге Қарағанды қаласындағы ЖООдың білікті оқытушылары шақырылады. Қазақстан аумағында білікті оқытушылар бар екендігін, алайда олардың тұрғылықты мекен-жайы мен жұмыс орны өзге қалаларда болуына байланысты оқу процесінде қиындықтар

242 Эксперттік сұхбат материалдары, Алматы қаласы

243 Алматы Православ иелік рухани семинариясы. URL: <https://seminaria.kz/biblioteka/>

244 URL: <https://seminaria.kz/fotogalereya/>

туындайтынын семинария өкілі сұхбат барысында ерекше атап өтті.²⁴⁵ Мысалы, базалық пән (катехетика) оқытушысы Хромтау қаласында шіркеу қызметшісі болып жұмыс жасайды, сол себепті ұзақ мерзімге Қарағанды қаласына келе алмайды. Осыған орай, кейбір пәндер «Skype» бағдарламасы арқылы онлайн форматта жүргізіледі.

Дегенмен, шетелдік оқытушылармен жұмыс жасаудың тиімді жақтары да аталды. Мәселен, олардың әрқайсысы әртүрлі жоғары діни оқу орындарында білім алғандықтан семинария студенттеріне қандай да бір пәнді жан-жақты қарастыруға мүмкіндік беріледі. Сондай-ақ, профессорлық-оқытушылар құрамының 90% ағылшын және итальян тілдерін еркін меңгерген мандар болғандықтан аталған артықшылық оқу процесіне оң әсерін тигізеді.

Католиктік семинария православиелік оқу орны сияқты жалпы білім беру пәндерін жүргізу үшін зайырлы ЖОО оқытушылардың көмегіне жүгінеді. Гендерлік тұрғыдан шектелерге жол берілмейді, ерлер де, әйелдер де оқытушылық қызметті атқара береді.

Католиктік семинарияның үлкен кітапханасында орыс, ағылшын, итальян және өзге тілдердегі әдебиеттер қоры жинақталған. Кітапхана қорында христиандық кітаптармен қатар барлық діндердің тарихына және философиялық ілімдерге арналған көптеген әдебиет, сондай-ақ көркем шығармалар бойынша үлкен топтамалар кездеседі.²⁴⁶

*«Мария – Шіркеу Анасы»
Католиктік Епархияаралық
Жоғары Рухани Семинария
кітапханасының фотосы²⁴⁷*

Эксперттік сұхбат кезінде діни білімді жетілдіру мақсатында өзге католиктік оқу орындарымен оқытушылар алмасу тәжірибесі қолданылатыны анықталды. Сондай-ақ, православиелік және католиктік семинариялар арасында тәжірибе алмасу қажеттілігі туралы пікірлер айтылды.

«...Біздер үшін тәжірибе алмасу өте пайдалы, тіптен оқытушылар үшін де...Бұл үлкен рухани байлық»

(Қарағанды семинариясы)

«Бұрын да, қазір де дінаралық диалог өзекті тақырып болып саналады. Бұл зайырлылық-діни диалог деуге болады. Бұл менің ойымша аса маңызды бағыттардың бірі»

(Алматы семинариясы)

²⁴⁵ Эксперттік сұхбат материалдары, Қарағанды қаласы.

²⁴⁶ «Қана» Сібір Католиктік Телеарнасы, Қарағанды қаласындағы «Мария – Шіркеу Анасы» семинариясы. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZoXt5Mf600g>

²⁴⁷ Фотосурет арнайы зерттеу барысында түсірілді, Қарағанды қаласы

Қазақстандағы христиандық оқу орындарының профессорлық-оқытушылар құрамы мен оқу-әдістемелік жағдайын талдау нәтижесінде келесідей ерекшеліктер анықталды:

Семинария оқытушыларының басым көпшілігі өз қызметтерін қосымша атқарады, діни оқу орнындағы жұмыс негізгі қызмет түрі болып табылмайды. Алайда, семинарияларда шетелдік оқытушыларды ұзақ мерзімге шақыру бойынша тиімді тәжірибе қалыптасқан, бұл өз кезегінде оқу процесіне позитивті ықпал етуде және білімін алушыларға білімін жан-жақты тереңдетуге мүмкіндік береді.

Қазақстандағы христиандық оқу орындарында оқытушының семинарияға келуге мүмкіндігі болмаған жағдайда қашықтықтан оқыту форматы қолданылады. Сондай-ақ, семинария студенттері мен оқытушыларының арасында шет тілдерін оқуға деген қажеттілік пен жоғары талпыныс байқалады.

Христиандық оқу орындарының ресми сайттары жұмысын тұрақты жүргізуде:

- <https://seminaria.kz/>

- <http://www.seminariumcatholic-kazakhstan.org/>

Сонымен қатар, танымал әлеуметтік желілерде оқу орындарының жеке парақшалары ашылған.

Қорытындылай келе, отандық христиандық діни білім беру жүйесі ресми Шіркеулердің ұстанымы негізіндегі бағыттар, дәстүрлер мен ережелердің арнасында жақсы деңгейде дамып келетінін атап кетуге болады. Оқу орындарында алған білім мен дағдылардың арқасында түлектер еш кедергісіз оқуларын шетелде жалғастыра алады, яғни осы қалыптасқан үрдіс семинарияда сапалы оқыту жүргізілетінін және білім беру бағдарламалары жоғары деңгейде әзірленетінін көрсетеді. Сондай-ақ, дін қызметшілері мен білім алушылардың оқыту процесі шеңберінде конфессияаралық диалог пен әріптестік орнату жөніндегі ниеттерін алдағы уақытта дамытуды қажет ететін позитивті вектор деп қабылдау қажет.

Қорытынды:

1. Православиелік және католиктік семинариялардағы білім беру жүйесі дін қызметшілерін даярлауды мақсат етеді. Бағдарламалардың траекториясы тиісті Шіркеулер бекіткен ережелер мен нұсқаулықтар талаптарының негізінде анықталады. Сонымен қатар, ҚР БЖҒМ бекіткен ТЖКБ-нің арнайы талаптары да орындалады. Мәселен, оқу жоспарларына Қазақстан тарихы және қазақ тілі сияқты міндетті пәндер енгізілді. Қазақ тілін оқытуға ерекше мән беріледі. Осы ретте семинаристтер Інжілді қазақ тілінде оқитынын атап кетуге болады.

2. Христиандық оқу орындарының профессорлық-оқытушылар құрамына қажетті мамандар негізінен қосымша сағат орындау үшін ғана орналасып, бұл жағдай едәуір қиындықтар тудырады. Алайда, кейбір жағдайларда бұл мәселені оқу орындарында, әсіресе католиктік семинарияда студенттер аз болуымен байланыстыру қажет.

3. Католиктік семинарияда 7 жыл және православиелік семинарияда 5 жыл оқу мерзімі жоғары оқу орындарының бағдарламаларына сәйкес келеді. Алайда, мысал ретінде қарайтын болсақ, 7-жылдық оқуды аяқтаған түлекке тек орта кәсіптік білім туралы диплом табысталады.

4. Семинариялар инфрақұрылымдарын қажетті деңгейге дейін жетілдірген. Білім алушының барлық өмірі семинария аумағында өтеді, сол себепті оларға барлық пәндерді нәтижелі оқу үшін, сондай-ақ демалыс уақытында жақсы тынығу жағдай жасалған.

5. Шетелдік білім беру ұйымдарымен әріптестік байланыстар орнатылып, конфессиялық оқу орындарымен оқытушылар алмасу тәжірибесі жүзеге асырылады.

6. Семинариялар мемлекеттік органдармен және ғылыми қауымдастық өкілдерімен әріптестік орнатуға және диалог жүргізуге дайын. Осы бағытта тәжірибе алмасу, сондай-ақ мәдениетаралық және конфессияаралық байланыстарды кеңейту мүмкіндіктерін алдағы уақытта тиімді пайдалану қажеттілігі айқындалып отыр.

ПРАВОСЛАВИЕЛІК ЖӘНЕ КАТОЛИКТІК СЕМИНАРИЯЛАР

2.3. Орта кәсіптік оқу орындары деңгейіндегі діни білім берудің халықаралық тәжірибесі

Қазіргі заманның мемлекеттеріне зайырлы және діни білім берудің ортақ мәселелерін қарастыру, сондай-ақ соның ішінде діни ұйымдарының орны мен міндеттерін анықтау бойынша күрделі мәселелерді шешуге тура келеді. Білім алу құқығы өз аясында діни білім алу немесе діни сенім негізінде тиісті пәндерді оқу құқықтарын да қамтиды, сол себепті мемлекеттің тұрғындардың сұраныстарымен санасып, елдің білім беру жүйесіне тиісті өзгерістер енгізуін заңдылық деп қабылдауға болады.

Әрбір мемлекет діни ұйымдардың білім беру қызметіне қатысты мәселелерді өздерінің діни және білім беру саясатына, діни тарихына, дәстүрі мен идеологиялық ұстанымына сәйкес қарастырып келеді.

Исламдық орта кәсіби білім беру

Ресей Федерациясы

Федерация субъектілерінде әртүрлі академиялық деңгейлердегі исламдық оқу орындары, соның ішінде орта кәсіби оқу орындары қызмет атқарады. РФ Әділет министрлігінің деректеріне сәйкес, 2018 жылы 78 исламдық оқу орындары, олардың ішінде орта білім беру дәрежесіндегі 53 медресе тіркеуге алынған. Олардың басым көпшілігі Солтүстік-Кавказ өңірінде орналасқан (Дағыстан – 13, Шешенстан – 13, Ингушетия – 1, Поволжье және Ресейдің орталық аймағы – 2).²⁴⁸

248 Мұртазин М. Посткеңестік мұсылмандық кеңістігіндегі исламдық білім беру жүйесі туралы. 2019. 88-102 бб.

Көптеген медреселердің тарихи-мәдени маңызы жоғары, себебі олар барлық Кеңес Одағы үшін мамандарды даярлаған болатын және осы күнге дейін ТМД елдерінде беделді оқу орындары болып саналады. Олардың қатарында тарихи тұрғыдан қарағанда Татарстан медреселерінің беделі аса жоғары. Татарстан Республикасы Мұсылмандары Діни Басқармасының деректеріне сәйкес, ел аумағында 8 медресе қызмет етеді.²⁴⁹ Орта есеппен алғанда оқу орындарында жыл сайын 500 астам адам оқиды. Татарстан медреселері исламдық орта кәсіптік білім беру бойынша бастапқы деңгейдегі стандартын жүзеге асырады. Стандарт бойынша келесі пәндер оқытылады: «Араб тілі», «Діндер тарихы», «Психология және педагогика», «Құқық негіздері», «Татар тілі мен әдебиеті», «Татарстан және татар халқының тарихы», «Ресейдегі ислам тарихы», «Исламдық діни ілім», «Құранды оқыту және есте сақтау әдістері», «Құран оқу ережелері (таджид)», «Құрантану (улюм әл-Құран)», «Құран түсіндірмесі (тәпсір)», «Құлшылық ету негіздері», «Ислам құқығы», «Ислам құқығының негіздері», «Мұхамед Пайғамбардың өмірі», «Хадистану», «Мұхамед Пайғамбар уағыздары», «Уағыз негіздері мен имам міндеттері», «Исламдағы діни ағымдар», «Исламдық ілімдерді оқыту әдіснамасы», «Исламдық этика (ақлақ)», «Ислам тарихы», «Логика». Оқыту мерзімі – 3 жыл. Медреселер дін қызметшісі және мұсылмандық бағыттағы діни ұйымдардың қызметкері мамандықтарын оқуды ұсынады. Түлектерге келесідей біліктіліктер беріледі: «Имам-хатыб», «Ислам негіздері мен араб тілінің оқытушысы», «Араб тілінің оқытушысы мен аудармашысы».

Сондай-ақ, исламдық біліммен қатар студенттер медресені тәмамдаған соң қосымша кәсіптерді бітіріп шығады (омарташы, жүргізуші, тігінші және т.с.с.). Бірқатар медреселер ЖОО-мен серіктестік туралы келісімдер жасасып, медресе шәкірттеріне сырттай оқыту бөлімінде зайырлы білім алуға мүмкіндік берген. Медресе студенттеріне жатақханалар ұсынылып, тамақтану қамтамасыз етіледі. Күндізгі бөлімге толық емес орта білімі бар (9 сынып) 15 жастағы бозбалалар мен бойжеткендер, сондай-ақ толық орта білімді (11 сынып) аяқтаған талапкерлер қабылданады. Оқуға түсу үшін қабылдау комиссияның талаптарын орындап, сұхбаттасуға қатысу керек.²⁵⁰

Ресей интернет кеңістігінде 2017 жылдың 1 қыркүйегінен бастап әлемнің орыс тілді мұсылмандарына арналған «Медина» көп сатылы онлайн оқыту орны қызмет көрсетеді. Осы онлайн оқу орны арқылы бастапқы деңгейден бастап (медресе) исламдық жоғары оқу орнының дәрежесіне (бакалавр) дейін білім алып, теологиялық даярлықтың толық курсына өтуге болады. Оқыту қашықтықтан жүргізіледі, сондай-ақ толықтай тегін және интерактивті түрде өткізіледі.²⁵¹

Жалпы алғанда, ресейлік медреселер жалпы білім беру мектептерінің 9 және 11 сыныптарын бітірген түлектерді қабылдайды, сондай-ақ мектепте оқумен қатар бір мезгілде медреседе білім алуға мүмкіндіктер беріледі. Сонымен бірге, гендерлік ерекшеліктерге қатысты бөлімдер ашылған, оқуға қабылдау жасы бойынша түрлі талаптар қойылады.

Өзбекстан Республикасы

Өзбекстандағы исламдық білім берудің тарихи тамыры терең. Кеңес Одағы жүйесі құрамында болған кездің өзінде елдегі исламдық оқу орындары өз қызметтерін жалғастырып келді. Республикада бірнеше ғасырдан астам Ташкент, Самарқан, Бұқара және т.б. қалаларда беделді діни оқыту орталықтары қызмет көрсуде. Бұл оқу орындары бір кездері барлық Орталық Азия үшін мамандар дайындау орталығы болған. Мәселен, 1992 жылғы мәлімет бойынша 100 астам медресе қызмет көрсеткен.²⁵² Айта кетері, XX ғасырда діни біліммен қатар

249 URL: http://dumrt.ru/ru/news/news_23435.html (қаралған күні: 05.10.2020)

250 URL: http://dumrt.ru/ru/news/news_20429.html (қаралған күні: 29.09.2020)

251 Жоба туралы: URL: <https://medinaschool.org/about> (қаралған күні: 28.09.2020)

252 Агзамходжаев С. 2009. Өзбекстандағы исламдық білім берудің қазіргі жағдайы. – Посткеңестік кеңістіктегі мұсылмандық білім беру жүйесінің қалыптасу мен даму мәселелері. Н.Новгород: ИД «Медина». 158 б.

жаратылыстану ілімдері де оқытыла бастады. Яғни, Орталық Азия аумағында медреселер арнайы орта және жоғары білім беру орны ретінде қызмет атқарып келді деуге болады. Қазіргі уақытта Өзбекстанда мемлекеттік аккредитациядан өткен және білім беру лицензиясын алған 9 исламдық орта білім беру орындары жұмыс жүргізуде:

- 1) «Кукалдош»,
- 2) «Мир Араб»,
- 3) «Саййид Мұхйиддин Махдум»,
- 4) «Молла Қырғыз»,
- 5) «Фахриддин ар-Розий»,
- 6) «Қожа Бұхари»,
- 7) «Мұхаммад ибн Ахмад әл-Бируни».

Одан бөлек, әйелдер медреселері қызмет көрсетеді:

- 8) Ташкенттік «Хадичаи Кубро»,
- 9) Бұхаралық «Джуйбори Калон».

Әйелдер оқу орындарының басты мақсаты – студенттерге дінтану мамандықтары бойынша арнайы білім мен практикалық дағдыларды үйретіп, әдеп мәдениеті және бастауыш араб тілінің оқытушысы мамандарын даярлау. Осы мақсатқа сәйкес әйелдер медреселері әлемдік діндердің, әсіресе исламның тарихын терең меңгерген мамандарды дайындауға міндеттеледі. Студенттер, діни пәндермен қатар химия, физика, астрономия, биология, математика, информатика, араб тілі, орыс тілі және ағылшын тілдерін оқиды. Одан бөлек, студенттерге тігін ісі, кулинария, медицина және т.б. қосымша мамандықтар ұсынылады. Бұл тәжірибе оқу бітірген қыздарға болашақта қоғам өміріне белсене сіңісіп кетуге мүмкіндік береді. Әйелдер медресесінде оқып шыққан қыз балалар мектептер мен колледждерде әлем діндерінің тарихын, араб тілін және әдеп ережелерін оқытады, махалла комитет төрағаларының діни-ағартушылық және өңіргелік тәрбиелеу мәселелері жөніндегі кеңесшілері болып қызмет атқарады.

Рухани оқу орындарына міндетті түрде орта білімді аяқтаған, яғни 9 сыныптық білімі бар талапкерлер ғана қабылданады. Барлық діни оқу орындарында діни пәндермен қатар зайырлы пәндер де оқытылады. Діни және зайырлы пәндердің үлесі шамамен 60:40 құрайды (пайызбен алғанда).

Барлық исламдық арнайы орта оқу орындарында «Жалпы пәндер» бөлімі бойынша ана тілі мен әдебиет, шет тілдері, Өзбекстан тарихы, философия, руханият негіздері, мемлекет пен құқық негіздері, қоғамтану, педагогика, психология, география, физика, химия, астрономия, биология, математика, информатика пәндері оқытылады. «Арнайы пәндер» бөліміне діндер тарихы, араб тілі, ислам тарихы, теология, мұсылмандық құқық, хадистану, тажуид, тәпсір және т.б. діни мазмұндағы курстар енгізілген. Діни оқу орындарының студенттеріне ағаш ұстасы, көркем ою, зерлі тігін ісі, кілем тоқу өнері, көркем каллиграфия және т.б. халық қолөнері мен пайдалы кәсіптер оқытылады.

Исламдық оқу орындарында жалпы саны 32 мың діни, ғылыми, саяси және рухани-ағартушылық әдебиеттер, оқулықтар мен оқу құралдары жинақталған кітапханалары жұмыс жасайды. Сонымен қатар, оқытудың техникалық құралдарын қолдануға, оқу орындарының материалдық-техникалық базаларын нығайтуға көп көңіл бөлінеді. Студенттер заманауи компьютерлік техниканы меңгеру үшін әрбір оқу орнында компьютерлік сыныптар ашылған. Сондай-ақ, оқытушылар құрамының біліктіліктерін арттыруға ерекше мән беріледі. Барлық медреселерде тек жоғары діни білім алған оқытушылар сабақ жүргізеді. Оқуларын бітірген медресе түлектері діни ұйымдарда, сондай-ақ, дін мамандарына сұраныс болғандықтан, мемлекеттік мекемелерде қызмет етеді.²⁵³

Еуропа

Еуроодақ елдерінде қазіргі таңда исламдық білім беру мәселесіне қатысты бірыңғай ұстаным қалыптаспаған. Ғаламдық мәселелер, кейбір әлемдік нарық қатысушыларына қатысты санкциялар, сондай-ақ миграция бойынша дағдарыс жағдайлары аталған саланың өзектілігін арттырып отыр. Осы орайда, кейбір еуропалық елдер христиандық, иудейлік және өзге діндермен қатар исламдық оқу бағдарламаларын тікелей енгізу мүмкіндіктерін қарастырса, өзге ұстанымдағы мемлекеттер оның орнына қаржылық деңгейі мен саяси мүмкіндіктері әртүрлі болып келетін жергілікті исламдық ұйымдарға осы бағытта қолдау көрсетуді ғана жөн санайды. Имамдарды және өзге дін қызметшілерін даярлау курстарында оқытумен шектелетін мемлекеттер де кездеседі. Жалпы алғанда, исламдық дін қызметшілерін даярлау бойынша институцияланған ортақ жүйесі әзірге қалыптаспаған.

Ұлыбритания

Ұлыбританияда мектеп/семинария/лицей/медресе жүйесі (соның ішінде отандық ұғымдағы колледждер) «faith schools» («сенім мектептері») ретінде қалыптасып, оларға дәстүрлі шіркеудің мектептері, сондай-ақ исламдық, иудейлік және т.б. діни бірлестіктердің оқу орындары жатқызылады.

Арнайы орта білім беру орындары қажетті мамандықты оқып шығуға немесе келешекте білімдерін университет деңгейінде одан әрі жалғастыруға мүмкіндік береді. Оқу орнында алған біліктілік практикалық жұмыспен айналысуға жеткілікті және түлектің бизнес немесе өндіріс саласында тиісті жұмыс түрін орындай алатынын растайды. Орта кәсіби білім беру стандарттары жұмыс беруші ұйымдардың сұраныстарына негізделіп, олардың ағымдағы қажеттіліктеріне сәйкес әзірленеді.

Елдегі исламдық орта кәсіби оқыту жүйесі бөлек білім беру деңгейі ретінде құрылмаған. Бастапқыда мемлекет имамдарды университеттер базасында оқытуды жоспарлап, тиісті қаржы бөлу арқылы пенитенциарлық мекемелерге қажетті мұсылман уағызшыларын даярлауды көздеген болатын. Алайда аталған бағдарламалар бойынша оқуға ниет білдіргендер аз немесе мүлдем болмағандықтан бұл жоспарды жүзеге асыру қиынға соқты. Сол себепті, мұсылман қауымдастықтармен келісімдер жасалған жоқ. 2011 жылы талапкерлердің аз болуына байланысты арнайы бағдарлама толықтай тоқтатылды.²⁵⁴

Дегенмен, Ноттингем қаласының қыздарға арналған «Джамиа аль-Худаа» сияқты дербес мұсылман мектептері жұмыс жүргізеді. Оқуға 11-19 жас аралығындағы қыздар қабылданады. Оқу орнында бастауыш сыныптарға (7 жыл) және жоғары сыныптарға (3 жыл) арналған екі түрлі бағдарлама жүзеге асырылады.

Жоғары сыныптарға арналған оқу бағдарламалары 16 жастан басталып, олардың жүйесі Қазақстандағы колледж-медресе жүйесіне ұқсас келеді. Оқу процесіне құрантану, хадистану, фикх, ислам тарихы, араб тілі және өзге де исламтану бойынша стандартты пәндер енгізілген. Сондай-ақ, оқу бағдарламасы GCSE («General Certificate of Secondary Education», «Жалпы орта білім жөніндегі аттестат») стандарттарына сәйкес болуы міндетті болғандықтан діни пәндермен қатар «Коммуникативтік дағдыларға кіріспе», «Көшбасшылыққа кіріспе», «Тиімді командалық жұмысқа кіріспе», «Қаржы ісіне кіріспе» және өзге де зайырлы курстар оқытылады.²⁵⁵ Оқу соңында исламтанушы маманның дипломы табысталады.

Сонымен қатар, елдегі діни орталықтар мен қауымдастықтар имамдар мен ислам оқытушыларына өздерінің түрлі біліктілік арттыру курстарын ұсынады.²⁵⁶ Елде әр түрлі исламдық колледждер ашылып, бакалавр және магистр мамандарын оқытумен қатар жоғары дәрежедегі

254 <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01416200.2018.1484697>

255 3-year Aalimah and 16+ Curriculum. URL: <http://www.jamiaalhuda.com/3-year-aalima-curriculum> (қаралған күні: 01.10.2020)

256 <https://compassionindying.org.uk/imam-training-day-at-london-muslim-centre/>

докторларлық бағдарламаларды жүзеге асырып келеді.

Австрия

Бұл елде халықтың 6,2% құрайтын мұсылман тұрғындарға неміс тіліндегі исламдық білім беру мәселесіне көп көңіл бөлінеді. Мұсылмандар католиктерден кейін саны жағынан екінші орында. Ислам мемлекеттік деңгейде мойындалған. Бірнеше жылдар бойы Австрия мұсылмандары барлығымен тең құқықты қамтамасыз етуді, әсіресе мұсылман мейрамдарын атап өтуге рұқсат беру бойынша таптарды қоюда. Аталған бастамаларды евангелисттер мен иудей өкілдері де қолдаған, алайда жағдай әлі де шешімін таппай келеді.

Жергілікті имамдардың түрік саяси ұйымдарымен байланысы анықталғандықтан бірнеше мешіт жабылып, осыған байланысты елде тұрақсыз ахуал сақталып келеді. 2015 жылы имамдарға қойылатын жаңа нормалар заңнамаға енгізіліп, оларға неміс тілін міндетті түрде білу, Австрияның заңдары мен құндылықтарын қолдау және мемлекеттік аттестацияға қатысу сияқты талаптар қойылды. Сонымен қатар, заңнамалық өзгерістердің басты мақсаты – шетелдік ислами діни ұйымдары тарапынан жүргізілетін қаржыландыру көздеріне тосқауыл қою.²⁵⁷

Нидерланды

Нидерланды еліндегі білім беру жүйесі бастапқы, орта, кәсіби орта және жоғары білім беру деңгейлеріне тұрады. Кәсіби орта білім 16 жастан асқан студенттерге арналып, өндірістердің баспасында практикалық дағдыларды үйретуге бағытталған.

Қазіргі таңда Роттердам қаласында Ибн-Сина колледжі қызмет көрсетіп, жарғысында белгіленген миссиясына сәйкес исламдық принциптерді ұстануды және студенттерді голландиялық қоғамға интеграциялауды мақсат етеді.²⁵⁸

Студенттер 1-ші курстан кейін стандартты исламдық пәндермен қатар технология, экономика немесе гуманитарлық білім бағыттары бойынша арнайы курстарды таңдауы қажет. Аталған бағыттар шеңберінде студенттерге жұмысқа орналасқанда қажет болатын дағдылар үйретіледі. Көп жағдайда студенттер өздерінің болашақ жұмыс орны деп көздейтін ұйымдар мен кәсіпорындарға барып, оның өндірістік процестерімен алдын ала танысады. Одан бөлек, колледжді тәмамдаған соң жұмыс орны ұсынылатын жөнінде жұмыс берушінің кепілдеме хатын әкеліп тапсыру практикасы қалыптасқан.

Франция

Елдегі білім беру деңгейлерінде өзіндік ерекшеліктері орын алады, атап айтқанда арнайы орта даярлық деңгейі лицейлердің жоғарғы сыныптарында 3 жылдық мерзімде жүзеге асырылады. Лицейлерде білім алушылар таңдаған мамандық бойынша орта білім алып, ЖОО-на түсуге дайындалады. Лицейлердің бірнеше түрлері бар:

1. Кәсіптік лицейлер мен шебер көмекшілерін оқыту орталықтары;
  2. Жалпы білім беретін және технологиялық лицейлер;
- Оқу орындарын бітіргеннен кейін арнайы куәлік табысталады.

Елде дәстүрлі саналатын католиктік және иудейлік діни оқу орындарымен қатар исламдық оқу орындары да ашыла бастады.

Мысалы, 2003 жылы Лилль қаласының жергілікті мешіт жанында алғашқы жеке меншік Аверроэс исламдық лицейі жұмыс жасай бастады. Бірінші жылы 12 студент оқуға қабылданды. Қаржыландыру мешітке келушілердің садақасы және оқушылардың ата-аналары есебінен жүргізіледі. Қазір таңда лицейде жүздеген адам білім алуда.

Бүгінгі таңда Аверроэс атындағы лицей Францияда осы статусты алған жалғыз исламдық

257 Австрия Білім беру министрлігі мұсылман білім алушыларына Құрбан айт және Ораза мейрамдары кезінде сабақтарға қатыспауды ұсынады.... IslamToday. URL: https://islam-today.ru/islam_v_mire/ministerstvo-obrazovania-avstrii-rekomenduet-musulmanskim-ucasimsa-ne-hodit-na-uroki-vo-vrema-kurban-bajrama-i-urazy-bajrama/ (қаралған күні: 01.10.2020)

258 Avicenna College. URL: <https://avicenna-college.com/> (қаралған күні: 01.10.2020)

оқу орны.²⁵⁹ Сонымен қатар, тек осы оқу орнында ресми түрде хиджаб киюге және өзге де діни нышандарды пайдалануға рұқсат етілген.²⁶⁰

2008 жылы лицей француз үкіметімен «sous contrat» («келісімге сәйкес») келісімін жасасып, оқу бағдарламалары жалпыұлттық стандарттар бойынша жүргізілген жағдайда мемлекет тарапынан оқытушыларға еңбекақы төленетін болды. Осы ретте 2013 жылы аталған лицей аймақтық деңгейде сапалы білім беретін ең үздік оқу орны ретінде танылғанын (мемлекет бойынша үшінші орында) атап кетуге болады.

Яғни, қатаң секуляризм саясаты жүргізілгенімен француз мемлекеті діни мектептер жалпыұлттық оқу жоспарын ұстанған жағдайда жан-жақты қаржылық қолдау көрсететінін байқауға болады.

Алайда, имамдарды арнайы даярлау тәжірибесі қоғамда түрлі пікірталастар тудырды. Осы орайда, 2020 жылдың қазан айында Франция Президенті мешіттерді басқару және имамдарды даярлау жүйесін тұрақтандыру және бақылауға алу қажеттілігі жөнінде мәлімдеме жасады. Осы ретте келесі мақсаттар қойылды:

- Францияда Ағартушылық ислам құру;
- Франциядағы исламға шетелдік ықпалды жою, мешіттерді басқару жүйесін тұрақтандыру;
- «Республика құндылықтарына үйлесімді исламды қолдайтын» имамдарды даярлау.

Сонымен қатар, Президент шетелдік ықпалға қарсы әрекет ретінде өзге елдерден имамдарды шақыру тәжірибесіне тыйым салынатынын мәлімдеді. Мемлекеттің ұстанымы бойынша шет елдерден келетін имамдар француз қоғамының құндылықтарын толық қабылдай алмайды, яғни оларды бейімдеу бойынша қиындықтар орын алады.²⁶¹

Француз мұсылмандары кеңесінің Президенті Мохаммед Муссауидің пікірінше, имамдарға коммуникативтік дағдыларды үйрету қажеттілігі оларды оқыту кезіндегі өзекті мәселе болып қалуда. Діни білім беру шеңберінде радикализация мен экстремисттік дискурстар ең көп орын алатын ортада, әсіресе жұма уағыздары кезінде және әйелдер жамағатымен жұмыс барысында қажетті дағдыларды үйретуге назар аудару қажет. Мохаммед Муссауидің айтуынша, осы екі бағытта мамандар жетіспейді, себебі оларды даярлауға ұзақ мерзім талап етіледі. Сонымен қатар, имамдарға әртүрлі қысым көрсетіледі, оларды радикалды ағым өкілдері түрлі пікірталастарға итермелеп жатады. Елдегі имамдар статусы тұрақты емес, олардың тапшылығы айқын байқалады, мемлекет оларды тиімді оқыту үшін тиісті механизмдерді ойластыруда.

Жалпы алғанда, Еуропадағы әрбір мемлекеттің білім беру жүйесінде өзіне тән өңірлік сипаты бар. Кейбір елдерде қазақстандық кәсіби орта оқу орындарына сәйкес келетін мекемелер қызмет етуде, алайда өзге елдердегі исламдық мектептер жүйесінің үлкен айырмашылығы мен өзгешелігіне байланысты отандық медресе-колледждерді олармен салыстыру мүмкін емес.

Алайда, көптеген еуропалық елдер білім беру жүйесінде зайырлы саясат ұстанымы жүргізілгенімен тиісті ықпал ету тетіктері болу үшін исламдық жеке меншік мектептерді қаржыландыру жолдарын қолданып келуде.

Түркия Республикасы

Ататүрік реформаларынан кейін ұзақ тарихы бар «медресе»-семинариялардың орынына «Имам-хатиб» мамандарын даярлайтын діни мектеп-лицейлер жұмыс жасай бастады. 2019 жылғы деректерге сәйкес мектеп-лицейлерде 1,3 млн. жуық студент білім алуда. 2018 жылы елде 700 астам діни мектеп ашылып, 2019 жылы олардың жалпы саны 5 мыңнан асып отыр. Сыныптар 99,8% деңгейінде білім алушылармен тұрақты түрде қамтамасыз етіледі.

²⁵⁹Францияның білім беру жүйесінің ерекшеліктерге сәйкес лицейде 18 жасқа дейінгі студенттер ғана оқи алады.

²⁶⁰ Франция заңдарына сәйкес, мектептерде айқын түрде қандай да бір діни ұстанымды көрсететін нышандарды киюге тыйым салынады.

²⁶¹Mosquées, imams... Les propositions de Macron pour un Islam «libéré des influences étrangères». URL: https://www.lemonde.fr/societe/article/2020/10/03/mosquees-imams-les-propositions-de-macron-pour-un-islam-libere-des-influences-etrangeres_6054621_3224.html (қаралған күні: 01.10.2020)

Қаржыландырылуы мемлекеттік бюджет есебінен жүргізіліп, оларға өзге кәсіби орта оқу орындары сияқты қолдау көрсетіледі және оқу ғимараттары мен орталықтар пайдалануға беріледі.

Талапкерлерге жалпы білім беру мектебінде 8 жыл білім алғаннан кейін кез келген діни лицейге оқуға түсу құқығына ие болады. Лицей түлектеріне жоғары оқу орындарының теологиялық факультеттерінде білімін жалғастыруға мүмкіндік беріледі.

Лицейде оқу барысында білім алушылар кең мағынада қолданылатын мәдениеттану пәндерін оқиды (экономика, әлеуметтану, шет тілдері). Оқу орындарының түлектерінде тұрғындардың діни қажеттіліктерін өтеуге, мешіт деңгейінде діни қызмет пен рәсімдерді атқаруға біліктіліктері жеткілікті болып саналады. Осы ретте, Республиканың басшысы осындай лицейдің танымал түлегі екендігін атап кетуге болады. Билік басына Реджеп Тайип Эрдоган келгеннен бастап лицейлерді қаржыландыру көлемі 68% ұлғайып отыр. Түркия Республикасының Білім беру министрлігі 2020-2022 жылдары елдегі білім берудің осы деңгейіне бюджеттен 5,1 млрд. доллар көлемінде қаржы бөлуді жоспарлауда.²⁶²

Америка Құрама Штаттары

Америка Құрама Штаттарында қалыптасқан исламдық білім беру жүйесі келесідей оқыту сатыларымен ерекшеленеді:

- жеке меншік мектептер;
- мешіт жанындағы сауаттылық ашу курстары;
- жоғары білім;
- ислам институттары;
- өзге ұйымдар;

Елде бірнеше исламдық колледж қызмет көрсетіп, олардың көпшілігі бакалавриат деңгейіне сәйкес келетін оқу бағдарламаларын ұсынады. Яғни, бұл елдің білім жүйесінде посткеңестік мемлекеттерде кездесетін орта кәсіби білім беру бағдарламалары жоқ, негізгі діни білім мектептер деңгейінде оқытылады, ал білімін жалғастырғысы келетіндер колледждер мен университеттерге түседі. Қазіргі таңда имамдарды даярлау қажеттілігі мемлекет бойынша өзекті болып саналады. Ислам дінінің ұстанатын тұрғындардың жылдан жылға көбеюіне байланысты ағылшын тілін жетік білетін және тиісті ақпаратты түсінікті етіп жеткізе алатын имамдарға сұраныс артуда.²⁶³

2020 жылғы қазан айының мәліметі бойынша АҚШ елінде ресми түрде аккредитация алған 140 жуық жеке меншік ислам мектептері жұмыс жасауда.²⁶⁴

Исламдық білім беру мекемелерінің қатарында «Ислам мектебі және «Аль-Аркам» колледжіне даярлық мекемесі» қызмет көрсетеді, оның жүйесінде бастауыш және орта білім сыныптарынан бөлек, жоғарғы сыныптардың (негізінен 15-17 жастағы оқушыларға арналған) дипломдық бағдарламалары жүзеге асырылады.²⁶⁵ Оқу орнында құрантану, тәпсір сабақтарымен қатар, химия, әлем әдебиеті, математика, таным теориясы және АКТ сияқты жалпы пәндер оқытылады. Мектептің негізгі міндеттерінің бірі – оқушыларға толеранттылық және өзге көзқарастарды құрметтеу принциптерін үйрету. Оқуға түсу үшін әдебиет пен математика пәндері бойынша емтихан тапсыру міндетті саналады.

262 «Имам Хатиб» діни мектептері 1,3 млн. түрік оқушыларына білім беруде. URL: <https://mk-turkey.ru/education/2019/10/29/mopn-religioznye-shkoly-imama-hatipa-obuchayut.html> (қаралған күні: 01.10.2020)

263 Islam's growth in U.S. creates need for imams who speak everyday English. URL: <https://www.detroitnews.com/story/news/local/wayne-county/2019/11/04/us-growth-islam-creates-need-religious-muslim-scholars/40544185/> (қаралған күні: 14.10.2020)

264 List of accredited Islamic schools in the United States. URL: <https://www.sacm.org/Arabic/sacm/pdf/AccreditedIslamicSchools.pdf> (қаралған күні 01.10.2020)

265 Al-Arqam. Islamic school and College Preparatory. URL: <https://www.alarqamislamicsschool.org/> (қаралған күні: 01.10.2020)

Қазақстандағы колледж-медресе студенттерінің жас шамасына сәйкес келетін жоғарғы сыныптардың бағдарламаларына рұқсат алу үшін барлық исламдық мектептерден жоғарыда аталған тәртіпті орындау талап етіледі.

Жалпы алғанда, қазіргі орта кәсіби деңгейдегі исламдық білім беру жүйесін талдау нәтижесінде әлем бойынша әр түрлі тәжірибелер жүзеге асырылып, олардың өзгешеліктері негізінен сол елдің тарихи-мәдени мұрасынан, діни дәстүрінен және ағымдағы сұраныстардан туындайтыны анықталды.

Осы орайда, географиялық және мәдени жақындығы бар елдерде, соның ішінде Татарстан мен Өзбекстанда қалыптасқан исламдық білім беру жүйелеріне назар аудару қажеттілігін ерекше атап өтуге болады.

Христиандық орта кәсіби білім беру жүйесі

Қазіргі заманғы христиандық теологиялық білім беру жүйесі негізгі үш конфессияның, яғни католицизм, православие, протестантизм діндерінің аясында қалыптасты. Олардың теологиялық білім беру бағдарламалары шіркеу қызметшілерін даярлауды ғана емес, сондай-ақ мемлекет аппаратына қажетті кадрларды, соның ішінде қарулы күштер мен полицияның діни қызметкерлерін (капелландарды), партия, кәсіподақ және өзге де бірлестіктердің (әйелдер, жастар, қайырымдылық ұйымдарының) мамандарын қамтамасыз етуді мақсат етеді.

Ресей Федерациясы

Ресейде дін саласы бойынша орта кәсіби білім беру бағдарламаларын негізінен Орыс Православиелік Шіркеуінің діни мектептері (училище) жүзеге асырады. Алайда, орта теологиялық білім беру бағдарламалары училище деңгейімен қатар, арнайы колледждерде, регенттік және икона салу мектептерінде, сондай-ақ жоғары оқу орындары жанындағы теологиялық, катехизаторлық, педагогикалық курстарда да оқытылады.

Мәселен, қазіргі кезде арнайы орта білім беретін 34 діни училище жұмыс жүргізуде.²⁶⁶ Оқуға қабылдану үшін келесідей талаптар қойылады: православие дінін ұстану, жалпы орта мектепті аяқтау, 35 жасқа келмеген болу, отбасылық жағдай талаптары (бойдақ, тұрмыс құрмаған және т.б.) және оқу саласы бойынша арнайы талаптар (вокалдық өнер, фортепиано музыкалық аспабында ойнай білу және т.б.).

Діни училище бағдарламасында төмендегі кәсіби бағыттар бойынша дайындық жүргізіледі:

1) шіркеулік хор жетекшісі, хор дирижері, хорлық пәндердің оқытушысы. Курс түлектері клироста (православиелік шіркеуінде әншілер мен мәнерлеп оқушыларға арналған арнайы орында) ән айтып, жексенбілік мектептерде ән-күй сабақтарын өткізе алады.

2) икона салушы, икона салу пәнінің оқытушысы. Курсты тәмамдаған түлектер православиелік шіркеу мен монастырь ғимараттарында иконаларды салады немесе оларға реставрация жүргізумен айналысады.

Оқуға 9 және 11 сынып бітірген үміткерлер қабылданады. Оқудың ұзақтығы – 3 немесе 4 жыл, жеделдетілген оқу бағдарламасын да оқуға болады. Сондай-ақ, гендерлік ерекшеліктер бойынша бөлінген топтар ашылған. Оқу жоспарлары мемлекеттік білім беру бағдарламаларына сәйкес әзірленіп, оқу соңында тиісті диплом беріледі.

Сонымен қатар, Ресейде «мейірбике ісі» мамандығы бойынша діни қызметке қыздарды дайындайтын жалғыз Қасиетті Дмитрий атындағы училище жұмыс жасауда. Бұл мамандық стандарт бойынша пәндердің жүргізілумен қатар, «мейірбике ісі» курсы және діни қызметтің компоненттері оқытылуымен ерекшеленеді. Училищеге қыздар ғана қабылданып, түлектері мамандықты аяқтағаннан кейін негізінен емханаларға, әлеуметтік көмек ұйымдарға және балалар үйлеріне жұмысқа орналасады немесе жағары оқу орындарына түсуге мүмкіндігі бар.

Ресейде православиелік орта кәсіби білім тегін оқытылады. Сонымен бірге, білім алушыларға

²⁶⁶ Челябинск митрополиясының Шіркеу мамандарын даярлау рухани орталығының ресми сайты. URL: <http://mitropolia74.ru/obrazovanie/dukhovnoe-uchilishche/> (қаралған күні: 08.10.2020)

жатақхана мен тамақтану қамтамасыз етіледі.

Қазіргі таңда елдегі католик шіркеуінің түрлі бағыттардан тұратын діни білім беру жүйесі қалыптасып үлгерді. Семинария, лицей және колледждер арнайы орта білім беру қызметін көрсетеді. Алайда, оқу бағдарламасын аяқтаған соң, түлектерден діни дәреже қабылдау және соған сәйкес қызмет атқару міндеттелмейді.

Католик колледждеріне әр түрлі дін өкілдері, сондай-ақ діни ұстанымы жоқ адамдар да оқуға қабылданады. Колледждер студенттерге рухани құралдар, құндылықтар мен білім туралы түсінік беріп, оларды секуляризм әлемінде тиісті мансаптық мақсаттарға қол жеткізу үшін дайындайды.

Ресейде 1993 жылдың 15 қазанында дін қызметшілерін даярлайтын Новосибирск қаласының семинарияға дейінгі оқыту орны ашылып, оның түлектері Санкт-Петербург қаласындағы «Мария – Апостолдар Патшаймы» Жоғары діни семинариясына оқуға жіберіледі. Оқу мерзімі – 1 жыл, алайда үміткерлер көп уақытын шіркеулерде өткізіп, семинарияға дейінгі оқыту орнының «ректорларына» діни қызметті атқаруға көмек көрсетеді. Аталған «ректорлар» штатта қызмет ететін діни ұстаздар және кураторлармен қатар білім алушы топтарына координатор болып есептеледі. Оқытудың осындай жолы үміткерлердің католиктік ғибадат үйлерінің тыныс-тіршілігімен танысуын жеңілдету үшін таңдалып отыр. Жалпы алғанда, семинарияға дейінгі оқыту орындары ашылған уақыттан оның толық курстарын 150-ден астам адам бітіріп шыққан.²⁶⁷

Жалпы, Ресей Федерациясында дін саласының қызметшілері негізінен жоғары білім бері шеңберінде білім алады деуге болады. Арнайы орта діни білім беру деңгейі шіркеу қызметін атқару және христиандық миссия аясын кеңейту үшін қажетті мамандарды қамтамасыз етуге бағытталған.

Өзбекстан Республикасы

Өзбекстанда Ресей православиелік шіркеуінің Ташкент православиелік діни семинариясы жұмыс жүргізіп, оның базасында христиан дінінің негіздерін оқытатын катехизаторлық әйелдер бөлімі және регенттік факультет ашылған. Оқуға түсу үшін семинария жарғысымен бірқатар талаптар қойылады (медициналық анықтама, шығармашылық қабілеттер, православиелік дін туралы білім). Катехизаторлық бөлімге мектепте негізгі орта немесе толық орта білім алған қыздар қабылданады. Одан бөлек, білім беру процесі күндізгі, сырттай оқу және экстернат түрінде жүргізіледі.

Білім беру процесі және жатақханада тұру тәртібі семинария жарғысымен реттеледі.²⁶⁸

Католиктік орта кәсіби білім беру ұйымдары ашылмаған, алайда шіркеулер жанында түрлі қоғамдық және ағартушылық шаралар жүзеге асырылады.

Еуропа

Еуропалық одақ елдерінде орта арнайы білім нақты бір бағыттардың, әсіресе техникалық саланың мамандарын даярлауға арналған. Сол себепті, христиандық арнайы орта білім беру ұйымдары кездеспейді. Көптеген елдер дін негіздерін жалпы білім беру және конфессиялық мектептерде оқытып, терең білім алу үшін түрлі діни бағыттағы бакалавриат бағдарламалары ұсынылады.

Мәселен, теологиялық пәндер зайырлы білім беру ұйымдарында оқытылып, сондай-ақ діни ұйымдарда зайырлы бағдарламалардың пәндері енгізілуі мүмкін.

Еуропада тарихи тамыры терең христиандық білім беру ұйымдары өздерінің алғашқы

²⁶⁷Новосибирск қаласының семинарияға дейінгі оқыту орны. URL: <https://nscathedral.ru/preobrazhenskaya-eparxiya-v-novosibirsk/eparxialnye-struktury/novosibirskaya-predseminariya/> (қаралған күні: 29.09.2020)

²⁶⁸ Орыс православие шіркеуі Мәскеу патриархатының Орта Азиялық митрополиттік аймағы Ташкент және Өзбекстан епархиясының ресми сайты: URL: http://www.pravoslavie.uz/archdiocese/Education/tashkent_theological_seminary/office/ (қаралған күні: 29.09.2020)

кездегі колледж статусын университет деңгейіне көтеріп, барлық академиялық дәрежеде бойынша мамандарды оқытады.

Білім беру ұйымдары кез келген конфессия өкілдерін немесе ешбір дінді ұстанбайтын азаматтарды оқуға қабылдай береді. Сондай-ақ, конфессияаралық, мәдениетаралық және экуменистік бағдарламалар қызмет көрсетуде.

Осы орайда, еуропалық елдерінің даму жолы діни білім беру саласында түрлі нормативті және практикалық аспектілерді ұштастыруға болатынын көрсетіп отыр.

Ұлыбритания

2017 жылы елдегі 4500 білім беру ұйымы, яғни әрбір он алтыншы мектеп Англия Шіркеуінің қарамағында болды. Шіркеуге қарайтын барлық мектептердің қызметіне қажетті қаржы мемлекеттік бюджеттен бөлінетін болғандықтан діни емес ұйымдар тарапынан сын айтылуы жиі кездеседі.²⁶⁹

Мәселен, «Dean Close School» 1886 жылы сондай мектептер ретінде құрылған болатын. Аталған мектеп христиандық қағидаларға негізделі отырып, ислам мектептері сияқты «sixth form» («алтыншы форма») бағдарламасын, яғни жоғарғы сыныптарда 2-3 жылдық білім беруді ұсынады. «Dean Close School» барлық мемлекеттік мектептер секілді жалпыұлттық оқу жоспарына сүйенеді. Міндетті пәндердің қатарына христиандық дін негіздерін оқытуға бағытталған дінтану курсы енгізілген.

Мектептің әр оқушысында «оқу мәселелерінен бастап пасторлық қызметке дейін тақырыптарды талқылауға мүмкіндік болу үшін» жеке тәлімгерлер бекітіледі.²⁷⁰ Одан бөлек, кейбір кезде студенттер шіркеуге барып жүргені жөнінде дәлелдеме қағазды дін қызметкерінен алып, білім беру орнына ұсынуы тиіс.

Франция

Діни білім жеке меншік мектептерде оқытылады. Мектептердің 90% католицизм дініне қарасты, жалпыұлттық оқу жоспарына сәйкес білім беруге келісім берілген жағдайда олардың қызметіне мемлекет тарапынан қаражат бөлінеді.²⁷¹

Жыл сайын шамамен 7 христиан мектебі ашылатынын ескеретін болсақ, діни компоненттері бар оқу орындарына ата-аналар тарапынан сұраныс артып келетінін байқауға болады.²⁷²

Осы орайда, орта кәсіби деңгейде діни білім беру бойынша халықаралық тәжірибеге жүргізілген талдау нәтижесінде отандық арнайы орта білім беру жүйесіне енгізу мүмкіндігін қарастыруға болатын бірнеше позитивті мысалдарды атап кеткен жөн.

Қорытындылар:

1. Діни бағыттағы орта кәсіби білім беру орындарында түлектер қосымша мамандық (омарташы, жүргізуші, тігінші, мейірбике, ағаш ұстасы, зерлі тігін ісінің маманы және т.б.) алып шығу үшін арнайы жағдай жасалады (*Ресей Федерациясы, Өзбекстан Республикасы*).

2. Онлайн технологиялар қарқынды дамуына байланысты білім берудің жаңа трендтері пайда болды. Қашықтық форма бойынша ақысыз оқуды және мемлекеттік үлгідегі ресми диплом алуды ұсынатын «Медина» онлайн-университетінің қызметін соның мысалы ретінде атап кетуге болады (*Ресей Федерациясы*).

269 State-funded faith schools. Humanists UK. URL: <https://humanism.org.uk/campaigns/schools-and-education/faith-schools/> (қаралған күні: 01.10.2020)

270 Sixth Form Studies and Enrichment. Dean Close School. URL: <https://www.deanclose.org.uk/wp-content/uploads/2019/11/DCS-SENIOR-Sixth-form-Enrichment.pdf> (қаралған күні: 01.10.2020)

271 Education in France. URL: <https://about-france.com/primary-secondary> (қаралған күні: 01.10.2020)

272 France Today: More Christian Schools, but Teachers are Needed. URL: <https://teachbeyond.org/news/2019/11/france-today-more-christian-schools-but-teachers-are-needed/> (қаралған күні: 01.10.2020)

3. Кейбір медреселер жоғары оқу орындарымен өзара әріптестік келісім орнатып, діни білім алушыларға зайырлы мамандықтар бойынша сырттай оқуға мүмкіндік береді (*Ресей Федерациясы*).

4. Ақысыз білім алу мен тегін жатақханада тұру, тегін тамақтану жағдайын қамтамасыз ету арқылы оқушылардың білімге зейін қоюына ықпал етіп, соның нәтижесінде оқу үлгерімнің жалпы сапасын арттыруға болады (*Ресей Федерациясы*).

5. Білім беру ұйымдарының оқу процесіне діни және зайырлы пәндер пропорционалды енгізілген. Зайырлы компоненттер шеңберінде нықты ғылымдар мен шет тілдері оқытылады (*Өзбекстан Республикасы*).

6. Еуропа елдерінде базалық діни білім беретін ұйымдардың басым көпшілігі конфессиялық бағыттарына қарамастан негізінен жеке меншік мектеп және колледж статусында қызмет етеді.

7. Діни пәндерден бөлек «Коммуникативтік дағдылар», «Көшбасшылық», «Қаржы» сияқты қосымша курстар оқытылады (*Ұлыбритания*).

8. Исламдық колледждер мамандандыру бойынша нақты бағдарламаларды (технология, экономика, гуманитарлық ғылымдар) ұсынып, студенттерді болашақ кәсіби ортаға үйрету мақсатында олардан жұмыс беруші ұйымдарға баруды талап етеді (*Нидерланды*).

9. Еуропа елдерінде зайырлылық формалары әр түрлі болғанымен барлығы да мемлекет пен діни мектептер арасындағы тиімді қатынас орнату жолдарын іздейді және қаржыландыру арқылы оларға қолдау көрсетеді (*Еуропа*).

10. Жеке меншік діни мектептер өздерінің қызметін жалпыұлттық оқу жоспарына сәйкес жүргізуге келіскен жағдайда мемлекеттік органдармен оларға қаржы бөлінеді (*Франция*).

11. Салт-дәстүр, тіл, тарихи және мәдени мұраға қатысты мемлекеттік құндылықтарға қайшы келмейтін ислам түрін қолдайтын имамдарға арнайы оқыту бағдарламалары ұсынылып, қажетті көмек көрсетіледі (*Франция*).

12. Конфессияаралық, мәдениетаралық және экуменистік бағдарламалар жүзеге асырылады (*Еуропа*).

13. Діни білім беру орындарына әр түрлі конфессиялардың өкілдерін және конфессиялық ұстанымы жоқ тұрғындарды қабылдауға рұқсат етіледі (*Еуропа*).

14. Оқудың соңына дейін жеке тәлімгерді бекіту тәжірибесі қолданылады (*Еуропа*).

2.4 Қазақстан Республикасының орта кәсіби білім беру ұйымдары деңгейінде діни білім берудің даму келешегі: ұсыныстар мен ұсынымдар

Колледж-медреселер, Алматы қаласының Православиелік рухани семинария және «Мария – Шіркеу Анасы» Католиктік Епархияаралық жоғары рухани семинариясының басшылығымен өткен эксперттік сұхбаттардың нәтижелеріне, аталған оқу орындарының білім беру бағдарламалары мен материалдарына, сондай-ақ діни білім беру бойынша халықаралық тәжірибеге жүргізілген талдау нәтижесінде келесі ұсыныстар мен ұсынымдар айқындалып отыр:

Исламдық колледж-медреселер бойынша:

1) Колледж-медреселердің оқытушылар құрамын ғылыми және академиялық дәрежелері бар мамандармен күшейту мақсатында жүйелі іс-шараларды жүзеге асыру. 2020 жылғы мәліметтер бойынша колледж-медреселерде жалпы саны 216 оқытушы жұмыс жасайды, оның ішінде ғылым докторы немесе PhD – 5 оқытушы («Астана» – 3, «Әбу Ханифа» – 1, «Шымкент» – 1), түрлі бағыттар бойынша магистрлер – 51 оқытушы, қалғандары бакалавриат немесе колледж түлектері.

2) Жыл сайын білім беру бағдарламаларына *бенчмаркинг*²⁷³ жүргізу үшін колледж-медреселерге арналған әдістемелік ұсынымдар әзірлеу.

3) Жаңартылған білім беру жағдайында оқыту процесін ұйымдастыру бойынша біліктіліктерін тұрақты жетілдіру және заманауи педагогикалық технологияларды үйрету мақсатында колледж-медреселердің оқытушыларын «Өрлеу» БАҰО АҚ және оның аймақтық филиалдарының курстарына жүйелі түрде қатыстыру.

4) Студенттерге кәсіби білім беру процесін тиімді және сапалы ұйымдастыру бағытында жинақталған тәжірибемен алмасу үшін *жетекші отандық колледж-медреселердің базасында жыл сайын оқыту курстарын өткізу*. Зерттеу көрсеткендей, оқыту әдістемелерін жетілдіру мақсатында колледж-медреселердің арасында өзара байланыс орнату қажеттілігі байқалады.

5) Шетелдік теологиялық ЖОО-мен келісімдер жасау негізінде *шетел оқытушыларын колледж-медреселерге қызметке тарту тәжірибесін одан әрі күшейту*. ҚМДБ және аль-Әзхар университеті арасындағы екі жақты ынтымақтастық негізінде аталған тәжірибе бірнеше жыл бойы қолданылып келген, алдағы уақытта да сол үлгідегі жұмыстарды жүргізу қажет етіледі.

6) *Колледж-медреселерге теологиялық пәндер бойынша қосымша сағат оқытушыларын сырттан тарту тәжірибесін тиімді қолдануды қарастыру*. Оқытушыларды білім беру ұйымының штатына емес, сырттай қосымша жүктемеге шақыру практикасы Қазақстан Республикасындағы христиандық семинариялар басшылығының тарапынан қолданады.

7) *Ресми сайттарда және әлеуметтік желілерде (Instagram, Facebook, Telegram, ВКонтакте, Twitter) жұмыс жүргізу бойынша бірыңғай алгоритм енгізу*, соның ішінде мақсатты аудитория арасында білім беру бағдарламаларын ілгерілетуге арналған арнайы құралдарды пайдалану (SMM, таргетинг және т.б.).

7.1) Колледж-медреселердің ортақ ресми интернет-ресурсын (сайтын) ашу, соның ішінде әлеуетті инвесторлар мен демеушілерге ашықтықты көрсету үшін әрбір медресенің бюджетіне арналған бөлімнің жұмысын қамтамасыз ету.

8) *Колледж-медреселердің инфрақұрылымын және материалды-техникалық жағдайын жетілдіру*.

Эксперттік сұхбаттар барысында оқу орындарының материалды-техникалық жағдайын (интерактивті тақта, компьютер, принтер, планшет), әлеуметтік базасын (студенттер үйі, спорт залдары) және кітапхана қорын дамыту қажеттілігі ерекше аталды.

Осы ретте, өзгелерге позитивті мысал ретінде «Ақтобе» колледж-медресесі жоспарлаған даму стратегиясын атап кетуге болады.²⁷⁴

Осы орайда, жергілікті атқарушы органдарға облыстық бюджеттен колледж-медреселерге қаржылық көмек көрсету мүмкіндіктерін қарастыру ұсынылады.

9) *Білім беру гранттар санын арттыру*. Қазіргі таңда оқуға түсетін талапкерлердің жалпы саны және мемлекет тарапынан бөлінетін гранттар санының арасында едәуір айырмашылық орын алуда. Зерттеу барысында колледж-медреселердің гранттар бөлу жөніндегі

273 Бенчмаркинг (ағылш. benchmarking) – нақты бір ұйымның жұмыс сапасын арттыру мақсатында өзге ұйымдардың тиімді қызмет ету үлгілері мен эталонды көрсеткіштері негізінде салыстырмалы талдау жүргізу.

274 Ақтөбе қаласында 2018-2021 жылдарға арналған ауқымды жоба әзірленіп, «Ақтөбе» колледж-медресесін халықаралық Ислам орталығына айналдыру жоспарланды. Орталық аумағына колледж және озық үлгіде салынған инфрақұрылым кіретін болады (мешіт, тұрғын үйлер, ерлер мен әйелдерге арналған жатақханалар, асхана, кітапхана, дәстүр сарайы, сауда үйі, спорт ғимараттары және т.б.)

сұраныстарына толыққанды қолдау көрсетілмейтіні анықталып отыр. Ал, іс жүзінде оқуға ниетті тұрғындардың саны артқанын байқауға болады. Осыған орай, колледж-медреселердің студенттеріне арналған гранттар санын көбейту мүмкіндігін қарастыру ұсынылады.

9.1) *Жергілікті атқарушы органдарына Қазақстанның өзге өңірлерінде орналасқан колледж-медреселерде оқитын студенттерге гранттар бөлу мәселесін қарастыру.* Зерттеу барысында колледж-медреселерде өзге өңірлердің тұрғындары білім алатыны, алайда гранттарды қаржыландыру тек жергілікті студенттерге арналғаны анықталды.²⁷⁵

10) *ҚМДБ жанынан колледж-медреселерді бірыңғай басқару орталығын құру, сондай-ақ оқу орындары орталықтың филиалдары ретінде қызмет жасауға бағытталған мүмкіндіктерді қарастыру.*

Жеке меншік статуста болғандықтан колледж-медреселердің басым көпшілігінде қаржылық қиындықтар жиі орын алады.

Осыған орай, басқару сапасын арттыру және өзекті мәселелерді шұғыл түрде шешу мақсатында оқу орындарын бір көзден қаржыландыратын, құқықтық және әкімшілік-шаруашылық жағынан қамтамасыз ететін Орталық құру ұсынылады.

Сонымен бірге, Орталықтың басшысы лауазымына Қазақстан Мұсылмандары Діни Басқармасы төрағасының – Бас Муфтидің орынбасарын немесе кеңесші/көмекші қызметкерін тағайындау қажет деп есептеледі. Колледж-медреселер қызметін орталықтандырылған басқару жүйесі ағымдағы мәселелерді, соның ішінде қаржыландыру сұрақтарын шешуге мүмкіндік беретін болады.

10.1) Білім беру ұйымдарының қызметін қаржыландыру бойынша тұрақты және сенімді механизм қалыптастыру мақсатында *Орталық жанынан эндаумент қорын құру*

10.2) *Колледж-медреселер өзін-өзі қаржыландыру жолдарын қалыптастыру үшін жағдай жасау.*

Қазақстан Мұсылмандары Діни Басқармасына «Уақып» Корпоративті қайырымдылық қорымен бірлесіп, «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасынан, жергілікті атқарушы органдарынан, Азық-түлік қауіпсіздігі жөніндегі ислам ұйымынан және Ислам Ынтымақтастық Ұйымының өзге де құрылымдарынан көмек сұрау арқылы отандық колледж-медреселер жанынан шағын кәсіпкерлік нысандарын (фермерлік шаруашылықтар, тауарлар өндірісі және түрлі қызметтер) ашу мүмкіндіктерін қарастыру ұсынылады.

Аталған шешімді жүзеге асыру арқылы колледж-медреселерді азық-түлікпен қамтамасыз етуге, қаржылық еркіндікті сақтауға, демеушілер мен қайырымдылық ақшадан тәуелділікті төмендетуге және білім беру ұйымдарының жалпы материалдық жағдайын жақсартуға қадам жасалады.

11) Орталық шешімі негізінде *колледж-медреселердің оқу бағдарламаларын «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінің бакалавриат деңгейіндегі 1-2 курстардың оқу бағдарламаларымен сәйкестендіру және бірегейлендіру мәселесін жан-жақты қарастыру қажет.* Аталған қадам колледж, жоғары білім және жоғары оқу орнынан кейінгі білім деңгейлері бойынша оқыту жүйесін өзара сабақтастырып жүргізуге ықпал етеді.

11.1) Қазақстан Республикасының зайырлы жоғары оқу орындарының үлгісі негізінде *колледж-медреселердің түлектеріне «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінің 3 курсына түсу мүмкіндігін қарастыру.* Колледж-медреселердің бағдарламаларын «Нұр-Мұбарак» университетінің 1-2 курстарға арналған оқу жоспарларымен сәйкестендіру жұмысы аталған мәселені оңтайлы шешуге мүмкіндік беретін болады.

²⁷⁵ «Шымкент» колледж-медресе директоры телефондық әңгіме барысында ұсынған ақпарат

12) *Колледж-медреселердің студенттері* аспаз, тігінші, шаштараз, медицина қызметкері және т.б. осы сияқты қосымша мамандықтар мен дағдыларды игеріп шығу мүмкіндіктерін зерттеу және қарастыру.²⁷⁶ Осындай қосымша ұсыныстар талапкерлерді қызықтыруға, сондай-ақ олардың болашақта қоғамдық өмірге оңай сіңісуге жол ашатын болады.

13) Шешендік өнер, шағын кәсіпкерлік негіздері, әлемдік діндер тарихы, жаңа діни қозғалыстар мен культтар, сондай-ақ жаһандану, экология, биоэтика сұрақтарына қатысты қазіргі заманның мәселелері бойынша білім беру бағыттарын өзектендіру немесе енгізу арқылы қолданыстағы оқу бағдарламаларының сапасын арттырып отыру. Сондай-ақ, тиісті жағдайды қамтамасыз ету негізінде компьютерлік сауаттылық пен дене шынықтыру бағыттарына ерекше назар аудару.

14) *Қазақстан Мұсылмандары Діни Басқармасына* 2020 жылға дейін діни білім беруді дамыту Тұжырымдамасының 5.4-бөлімінде көрсетілген міндеттердің орындалу нәтижелеріне сүйене отырып, *2025 жылға дейін колледж-медреселердің білім беру сапасын арттыруға арналған арнайы стратегия құруды ұсыну.*

Христиандық білім беру ұйымдарының оқыту процесі бойынша:

1) *Православиелік және католиктік семинариялардың басшыларына білім беру саласында өзара және исламдық колледж-медреселермен тәжірибе алмасуға бағытталған бағдарламалар енгізуді ұсыну.* Зерттеу көрсеткендей, оқыту әдістемелерін жетілдіру, студенттер мен ұстаздардың білім деңгейі мен сапасын арттыру және кеңейту мақсатында діни білім беру ұйымдары арасында байланыс орнату қажет.

2) Православие, католицизм және ислам арасындағы диалогты нығайту, соның ішінде Қазақстан Республикасындағы христиандық және исламдық білім беруді дамыту сұрақтарын талқылау мақсатында *православиелік, католиктік семинариялар және исламдық колледж-медреселер арасында бірлескен іс-шаралар өткізуге арналған алаң құру қажеттілігі.*

3) Дәстүрлі діндердің конфессияаралық диалогы пен қарым-қатынасын одан әрі дамыту мақсатында *христиандық семинариялар мен колледж-медреселер арасындағы ынтымақтастықты жүйелі түрде тереңдету және кеңейту.*

4) *Діндер тарихы, экуменизм, дінаралық диалог және т.б. осы сияқты пәндерді оқыту процесін ғылыми-әдістемелік тұрғысынан қамтамасыз ету.* Христиандық семинариялардың білім беру бағдарламаларын талдау барысында жоғарыда аталған пәндер жүргізілетіні анықталды. Дінаралық диалогты нығайту үшін бұл пәндердің сапасын одан әрі жетілдіру қажет етіледі. Осы орайда, христиандық семинариялардың барлық деңгейлерінде оқытылатын діни және дінтану пәндеріне тиісті өзгерістер енгізіп отыру мақсатында оқу материалдарымен өзара алмасуға болады.

5) *Қазақстан Республикасындағы зайырлы ЖОО-лар және христиандық семинариялар арасында өзара қарым-қатынас дамуына ықпал жасау.* Христиандық білім беру ұйымдарының оқу жоспарларына жалпы білім беру пәндері (қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілі, Қазақстан тарихы және т.б.) енгізілген, сол себепті студенттердің білімін арттыру мақсатында оқыту процесін кәсіби оқытушылармен қамтамасыз ету қажет. Өз кезегінде, дәстүрлі христиан бағыттарының

²⁷⁶ Ресей Федерациясы мен Өзбекстан елдерінің тәжірибесі көрсеткендей, діни оқу орындары студенттерді ағаш ұстасы, көркем ою, зерлі тігін ісі, кілем тоқу өнері, каллиграфия, тігіншілік, кулинария, медицина және т.б. сол сияқты кәсіптер мен мамандықтарға қосымша оқытады.

өкілдерін ЖОО-ның оқу бағдарламаларына, әсіресе дінтанушылар мен дін мамандарын даярлауға жұмылдыру арқылы оқыту сапасын жетілдіруге және конфессияаралық диалог мен әріптестікті дамытуға жағдай жасалады.

6) Қазақстан Республикасының арнайы орта және жоғары білім беру жүйесінде қажетті жалпы педагогикалық дағдыларды жетілдіру мақсатында христиандық семинарияларға арналған біліктілік арттыру курстарының бағдарламасын әзірлеу және өткізу. Православиелік және католиктік семинариялардың оқытушылары үшін ұстаздық жұмыс негізгі қызмет түрі болмағандықтан олардың педагогикалық дағдыларын үнемі жетілдіру қажет болып саналады.

7) Білім беру және дін салаларының уәкілетті органдарына православиелік және католиктік семинарияларын тиісті диплом ұсынатын діни бағыттағы жоғары оқу орны дәрежесіне өткізу мүмкіндігін қарастыру. Оқу мерзімі 5 және 7 жылға шақталған діни оқыту бағдарламаларына жүргізілген талдау нәтижесінде олардың мазмұны жоғары оқу орны деңгейіне сәйкес келетіні анықталды.

Орта кәсіби білім беру ұйымдары деңгейіндегі халықаралық тәжірибе бойынша:

1) Діни білім алу барысында омарташы, жүргізуші, кулинария, медицина, ағаш ұстасы, көркем ою, зерлі тігін ісі, кілем тоқу өнері, каллиграфия және т.б. сол сияқты бағыттарға сәйкес қосымша мамандық алып шығуға жағдай жасау (Татарстан, Өзбекстан).

2) Колледж-медреселер студенттерінің жұмыс беруші ұйымдарының ағымдағы қызметтік процесстеріне қатысуын күшейту (Нидерланды). Осы ретте, студенттерді жұмыс беруші ұйымдарының өндірістік процесстерімен жыл сайын жоспарлы түрде таныстыру сияқты Нидерланды елінің позитивті тәжірибесін атап кетуге болады.

3) Діни білім беру сапасын және дін қызметшілерінің біліктілігін арттыру мақсатында отандық және шетелдік мамандарды тарту арқылы онлайн форматындағы діни оқу орнын ашу мүмкіндіктерін қарастыру (Ресей Федерациясы, Ұлыбритания).

4) Біліктілік арттыру курстарында медиация және психологияның базалық дағдыларын үйрету (Франция). Себебі, кейбір кездері радикалды ағымдар өкілдерінің тарапынан дін қызметкеріне қатысты арандату, пікірталастарға тарту және өзге де қысым көрсету жағдайлары орын алады. Сонымен бірге, аталған дағдылар жамағат арасындағы тұлға-аралық, отбасылық-некелік және т.б. қатынастардың мәселелерін үйлесімді шешу үшін қажет.

5) Студенттерге діни білімді оқытып қана қоймай, олардың жан-жақты интеллектуалды дамуын қамтамасыз ету үшін оқу процесінде діни және зайырлы пәндердің тиімді үлесі мен қатынасын орнату (Өзбекстан).

6) Діни оқу орындары түлектерінің тұлғалық санасы мен көзқарасында Қазақстан Республикасының мемлекеттік-конфессиялық саясаты, еліміздің тарихи-мәдени дәстүрі, өзге діндер мен этностарға құрмет көрсету принциптері бойынша дұрыс ұстанымдар қалыптастыру үшін арнайы орта оқу орындарындағы білім беру процесіне қажетті өзгерістер енгізу (Франция, АҚШ).

7) Конфессияаралық, мәдениетаралық және экуменистік мазмұндағы жаңа бағдарламаларды оқыту процесінде қолдану мүмкіндіктерін қарастыру (Еуропа).

8) Әр түрлі діни және конфессиялық ұстанымдағы азаматтарды, сондай-ақ діни бірлестіктермен байланысы жоқ тұлғаларды *оқуға қабылдау (Еуропа)*.

9) *Оқу орындарын қаржыландыру жүйесін әзірлеу (Австрия, Франция)*, басқару әкімшілігі, оқытушылар және білім алушылар арасында радикалды идеялар таралуының алдын алу мақсатында шетелдік ұйымдардың күмәнді қаржы бөлу әрекеттерін қадағалау.

Жоғарыда айтылғанды қорытындылай келе, осы тараудың тиісті бөлімдеріне сәйкес әзірленген қажетті ұсыныстар мен ұсынымдарды назарға алу арқылы Қазақстан Республикасындағы орта кәсіби деңгейіндегі діни білім беру жүйесін одан әрі тиімді жетілдіруге болады деп есептейміз.

III-ТАРАУ

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ДІНИ ЖӘНЕ ДІНТАНУЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ

3.1 Діни және дінтанулық білім берудің дифференциациясы бойынша өзекті аспектілер

Діни және дінтанулық білім беру салаларын тиімді жіктеу мәселесінің өзектілігі дінтану ғылымы гуманитарлық білім ретінде бастау алған сәтінен орын алып, қазіргі таңда арнайы зерттеулер мен әлемдік деңгейдегі ғылыми пікірталастардың тақырыбы болып табылады.

Академиялық ортада «діни» және «дінтанулық» білімге қатысты алуан түрлі анықтамалар осы күнге дейін қолдануда және осы екі білім беру бағыттарының мақсаты мен міндеттері, сондай-ақ теориялық-әдіснамалық құралдары туралы дискуссиялар толастар емес.

Посткеңестік мемлекеттерде діни білімді көбінесе белгілі бір конфессия шеңберіндегі оқыту, білім алушыны діни сенім негіздеріне үйрету деп түсінеді. Діни білім, тиісінше, теологиялық немесе конфессиялық білім беруге теңестіріледі. Алайда, дінтанулық білім беру бағытының конфессиялық оқыту саласынан айырмашылығы туралы нақты айтып кету қажет. Негізінен дінтанулық білім беру барысында діндер туралы жалпы ақпарат беріліп, олардың тарихы және әлеуметтік, мәдени және психологиялық ерекшеліктері ғылыми әдістер негізінде қарастырылады.

Ресей ғалымы И.В.Понкинге сәйкес, «діни білім беру – белгілі бір дін аясында діни ілім, діни практика, діни мәдениет және діни бірлестіктің қызметі жөнінде оқытуға, сондай-ақ аталған діни наным-сенім мен оған тән өңгелік құндылықтар негізінде тұлғалық қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған оқыту процесі»²⁷⁷.

Педагогика ғылымдарының докторы Ф.Н. Козырев дінтанулық білім беруді анықтау үшін «конфессиялық емес діни білім беру» ұғымын пайдаланып, оған келесідей анықтама береді:

- а) профессорлық-оқытушылық құрамы мен студенттердің діни ұстанымы оқыту процесін айқындамайтын білім беру түрі;
- б) қандай да бір діни ұйым тарапынан жүргізілмейтін білім беру процесі;
- в) дін объективті әлеуметтік, психологиялық және тарихи факт ретінде ұсынылып берілетін білім;
- г) білім алушыларды қандай да бір діни сенімге тарту мақсаты қойылмай өткізілетін білім²⁷⁸.

Алайда, Ресей Федерациясы Православ Свято-Тихоновский гуманитарлық университетінің жалпы және әлеуметтік педагогика кафедрасының профессоры И.В. Метлик өз еңбектерінде жоғарыда аталған шекаралар біршама шартты екенін атайды.²⁷⁹ Мысалы, діни білім беру белгілері бар «Теология» мамандығы зайырлы жоғары оқу орны шеңберінде оқытылады, олардың бағдарламалары білім беру стандарттарымен, мемлекеттік органдармен реттеледі және мемлекеттік бюджет есебінен білім беру гранттарымен қамтамасыз етіледі.

Батыстық дәстүрде дінтанулық ғылымның пайда болу сәтінен бастап, діни және дінтанулық білім беруді дифференциациялау мәселесі көптеген ғалымдар назарын өзіне аударып келеді.

Діни және дінтанулық білім беруді толықтай ажырата білу, сондай-ақ әлемнің жетекші оқу орындарында орын алып отырған нақты жағдайды түсіну үшін дінтанулық ғылым дамуына

277 Понкин И.В. Діни білім беру / Мемлекет зайырлылығы: Сөздік / Мемлекеттік-конфессиялық қатынастар мен құқықтар институты. М., 2003. (қаралған күні 01.10.2020)

278 Козырев Ф.Н. Шетел мектептеріндегі конфессиялық емес діни білім беру: педагогика ғылымдарының докторы диссертациясының авторефераты. Мамандық: 003068063. Санкт-Петербург, 2006. 42 б.

279 Метлик И.В. Білім беру саласындағы дін негіздерін оқыту // Дереккөз: Педагогика. М., 2003.
7. URL: <http://www.verav.ru/common/mpublic.php?num=116> (қаралған күні: 01.10.2020)

қысқаша тарихи шолу жасап, жоғары оқу орындары шеңберінде теология ғылымынан демаркациялау тәжірибесіне тоқталған жөн.

Баршаға мәлім жайт, дінтанулық тұрғысынан алғанда әлемдегі мықты мектеп ретінде Йоахим Вах тарапынан ғылыми айналымға енгізілген немістің «Religionswissenschaft» немесе «Дін туралы ілім» - «Дінтану» мектебі аталады.

Германиядағы дінтану ғылымының тарихында, бұл «ресми» атау пайда болғанға дейін, оны оқыту міндеттерімен теология немесе этнология кафедралары айналысқан. Мәселен, алғашқылардың бірі болып дінді ғылыми тұрғыдан зерттеу ісімен айналысу «талпыныстары» XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында Германияның теологиялық факультеттеріндегі діни тарих мектебінің өкілдері («Religionsgeschichtliche Schule») жасаған. Христиандар дінің ұстанған зерттеушілер Інжілді иудейлік, вавилондық, персиялық және эллинистік мәдениеттер діндердің көне түрлерімен салыстырып, оларды христиандық теология тұрғысынан талдады. Мысалы, неміс лютеран теологы Эрнст Трельч христиан діни тарихын өзге діндермен салыстырмалы тұрғыда зерттей отырып, нақты осы христиан дінінде барлық діндердің жоғары құндылықтары жүзеге асырылады деген қорытындыға келген. Базель университетінің теология факультеті жанындағы жүйелі теология және догматика бөлімшесінің басшысы Р. Бернхарттың пікірі бойынша, діндердің тарихын жоғарыда аталған апологетикалық жолмен қарастыру әдісі дінтанудың теологиядан бөлінуіне жол ашты²⁸⁰.

1924 жылы Йоахим Вах дінтану ғылымының эпистемологиялық негіздері туралы шығармаларында алғаш рет дәстүрлі теология (соның ішінде дін философиясы) және өзі «Religionswissenschaft» (дін туралы ілім) деп атаған жаңа пәннің арасында айқын шекара белгіледі. Макс Вебердің және оның «эмпириялық ғылымындағы» идеяларды ұстана отырып, Й. Вах дін феноменін зерттеуде эмпириялық әдістер пайдаланылуын ерекше атаған. Атап айтқанда, Й.Вах «Religionsgeschichtliche Schule» өкілдерін біржақты көзқарастары үшін және христиан дінің зерттеуді ғана назарға алып, діндер тарихын теологияның құрамына енгізгені үшін сынға алды. Еуропалық дінтану іліміне әсер еткен оның пікіріне сәйкес, дінтану ғылымы конфессиялардан алшақ болуды және идеологиялық бейтараптылық принципін ұстануды мақсат етуі қажет. Дінтану ғылымында зерттеушінің жеке діни көзқарастарынан да және зерттеу нысанына айналған діни құбылыстардан да әдіснамалық алшақтық сақталуы тиіс. Сондай-ақ, теология іліміне қарағанда дінтану ғылымында бағалау пайымдауларға жол берілмейді.

Аталған демаркация жүргізу талпыныстарын Еуропа мен АҚШ елдеріндегі дінтану ғылымының бастапқы қалыптасу кезеңіне тән ерекшелік деп пайымдауға болады.

Мысалы, Нидерланды елінде, 1876 жылға дейін дінді ғылыми тұрғыдан зерттеу қадамдары Лейден, Гронинген, Утрехт және Амстердам университеттерінің теологиялық факультеттері аясында жасалған. Алайда, мемлекет «дін туралы ілімдер» мен «теология» арасындағы айырмашылықты нақтылауды мақсат етіп, жоғары оқу орындарында конфессиялық теологиялық және ғылыми пәндерді демаркациялау үшін 1876 жылы «duplex ordo» заңын енгізді. Нәтижесінде нидерландылық оқу орындарының теологиялық факультеттерінде дінтану мен дін философиясы бөлек оқытыла бастады.²⁸¹ Дегенмен, ғылымдардың пәндерін жіктеуге бағытталған бұл бастама және теологияның университетте маргиналдық күйге түсе бастауы Нидерланды еліндегі ғылыми қоғамдастық арасында үлкен дискуссиялар тудырды.

Қазіргі таңда Еуропа мен АҚШ университеттерінде оқытылатын теология мен дінтану ғылымдарының өзара байланысы теориялық-әдіснамалық принциптері терең ұштасқан жүйе аясында жүзеге асырылуда. Батыс теологиясы, конфессионалдық жағынан христиандық дәстүрден шыққанымен, зерттеулер жүргізу барысында негізінен дінтану ғылымының

280 R. Bernhardt, Comparative Theology: Between Theology and Religious Studies. Religions 2012, 3, 964-972. doi: 10.3390/rel3040964. (қаралған күні 01.10.2020)

281 Platvoet G.J., Close Harmonies: Science of Religions in Dutch Duplex Ordo Theology, 1860-1960, 1998, Numen 45 (2), 115-162. URL: <https://jangplatvoet.nl/wp-content/uploads/2016/03/Close-harmonies.2016-1.pdf> (дата обращение 01.10.2020)

құралдарын қолданады. Дінтану пәнаралық ғылым ретінде теологиялық факультеттерде кеңінен оқытылады (Дания, Швеция, Норвегия, Италия). Ұлыбритания, Нидерланды және басқа да бірқатар елдерде екі дәстүрдің академиялық мұрасын ұштастыратын «Теология және дінтану факультеттері» жұмыс жүргізуде.

Қазақстанда діни және дінтанулық білім беру тарихы ең алдымен қазақстандық қоғам дамуының тарихи ерекшеліктерімен байланысты.

КСРО-ның мемлекеттік идеологиясы діни және дінтанулық білім берудің даму ерекшеліктеріне әсерін еткені түсінікті: егер діни немесе теологиялық білімге тыйым салынған болса, дінтану ғылымына қатысты білім ғылыми атеизм теориясы шеңберінде оқытылды.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде 1992 жылы алғашқы рет «Дінтану» мамандығы ашылды.

Жоғары діни (теологиялық) білім берудің тарихын 2003 жылы ашылған «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінің қалыптасу кезеңдерімен байланыстыруға болады.

Қазақстан Республикасында 2011 жылдың 11 қазанында қабылданған «Діни қызмет және дін бірлестіктер туралы» заңындағы «діни білім беру ұйымдарын қоспағанда, Қазақстан Республикасында білім беру мен тәрбиелеу жүйесі дін мен діни бірлестіктерден бөлінген және зайырлы сипатта болады» деген нақты талаптар отандық діни және дінтанулық білім беру саласындағы демаркациялау процестері күшеюіне өз септігін тигізді.²⁸²

Қазіргі таңда Қазақстандағы теологиялық білім беру орындары діни мекемелер мен ұйымдарда жұмыс жүргізетін қызметшілерді оқытып келсе, отандық дінтанулық білім беру жүйесі толықтай секулярлық сипатқа ие болған және негізінен академиялық саласы мен мемлекеттік органдар үшін қажетті мамандарды даярлауда.

Қорытындылай келе, жоғары оқу орындарындағы діни және дінтанулық білім берудің арасын жіктеу қадамдарының тарихы күрделі және әрбір елдің өзіндік мәдени ерекшеліктеріне байланысты үдеріс екендігін атап кетуге болады. Батыс елдерінде екі ғылым саласын жіктеу бойынша қатаң талаптар қойылмайды, дінтану ғылымының іргелі принциптері теология кафедраларында дін қызметшілерін даярлау барысында белсенді түрде қолданылады.²⁸³ Посткеңестік елдерде діни және дінтанулық білім беру салалары қалыптасу кезеңіне тән қиындықтарды бастан өткеріп, зайырлылық ұстанымдар негізінде дамып келеді.

3.2 Қазақстан Республикасындағы ЖОО-да даярлықтың барлық бағыттары бойынша білім беру бағдарламаларының сапасын талдау

Қазақстан Республикасының дін саласындағы мемлекеттік саясатының 2017 - 2020 жылдарға арналған тұжырымдамасына сәйкес, дін саласының жағдайын жетілдіру үшін жоғары білікті мамандарды даярлау қажеттілігі бойынша «қоғамдағы түрлі топтардың арасында діни экстремизм профилактикасына белсенді қатыса алатын дінтану, теология және исламтану саласындағы кадрлардың біліктілігіне қойылатын талаптар өсуде», - деген өзекті ұстаным айқындалды.²⁸⁴

Мемлекет тарапынан қойылған осы міндетті жүзеге асыру үшін бірінші кезекте жоғары оқу орындары білім беру бағдарламалары аясында бәсекеге қабілетті мамандарды сапалы даярлау жұмысын мақсат етуі қажет.

Өз кезегінде, дін саласының өзіндік ерекшеліктеріне байланысты мамандардың қажетті

282 Кулекеев Б.К., Зайырлылықтың қазақстандық моделі: негізгі ұғымдар мен принциптер, жүзеге асыру механизмдері. Дін саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі аспектілері: оқыту семинарының материалдар жинағы. - Астана, 2017- 172 с. (19-26)

283 Толық талдау жасау үшін «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі деңгейде діни және дінтанулық білімнің халықаралық тәжірибесі» 3.3 бөлімін қараңыз

284 Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 ж. 27 шілдесіндегі «Қазақстан Республикасында дін саласына қатысты мемлекеттік саясаттың 2017-2020 жылдарға арналған Концепциясын бекіту туралы» №500 Жарлығы

қабілеттері келесідей факторлармен айқындалады:

- дінтану және теология салаларының іргелі білімін игеру, заманауи теориялар мен әдіснамаларды еркін меңгеру;

- мақсаттар мен құндылықтық бағыт-бағдардың айқындылығы;
- тұрақты тұлғалық және кәсіби дамуға мақсатталған қабілеттердің болуы;
- аналитикалық ойлау дағдыларының қалыптасуы;
- сыни ойлау қабілетінің қалыптасуы;
- ауқымды мәліметтерді саралау қабілетінің болуы;
- шығармашылық ойлау қабілетінің қалыптасуы;

Қазақстан Республикасының 2007 жылдың 27 шілдесіндегі №319-III «Білім туралы» заңына (одан әрі – «Білім туралы» Заң) сәйкес, білім беру бағдарламасы «оқытудың мақсатын, нәтижелері мен мазмұнын, білім беру процесін ұйымдастыруды және оларды іске асыру тәсілдері мен әдістерін, оқыту нәтижелерін бағалау өлшемшарттарын қамтитын білім берудің негізгі сипаттамаларының біртұтас кешені» деп анықталған.²⁸⁵ Жалпы алғанда, «білім беру бағдарламасы» оқытылатын пәндерден бастап кафедра/факультетте қызмет ететін профессорлық-оқытушылық құрамына қатысты көптеген аспектілерді қамтиды.

Осыны ескере отырып, дін саласындағы мамандарды даярлау сапасын талдау жұмысы келесі деректерге негізделген:

- ЖОО оқытушыларымен жүргізілген эксперттік сұхбат материалдары;

- барлық дайындық деңгейлеріндегі ЖОО студенттері арасында өткізілген фокус-топтық зерттеулер;

- профессорлық-оқытушылық құрамының сапалық құрамы (бұдан әрі – ПОҚ);
- білім беру бағдарламалары/оқу жоспарлары.

Зерттеу материалдарын талдау барысында «Дінтану», «Тарих-Дінтану», «Исламтану», «Теология» мамандықтарының студенттерін даярлау бойынша орын алатын өзекті мәселелерді анықтау мақсат етілді.

Зерттеуді оңтайлы ұйымдастыру мақсатында талдау жұмысының құрылымы келесідей негізде жүргізілді:

- «Дінтану», «Тарих-Дінтану», «Исламтану» және «Теология» мамандықтары бойынша дайындау деңгейлері;

- төрт мамандық бойынша ортақ мәселелер;
- 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3 тармақтарында қарастырылған әрбір мамандыққа тән мәселелер;
- діни және дінтанулық білім берудің халықаралық тәжірибесі;
- діни және дінтанулық білім беруді одан әрі жетілдіруге арналған ұсынымдар.

«Дінтану», «Тарих-Дінтану», «Исламтану» және «Теология» мамандықтары бойынша дайындық деңгейлері

Бүгінгі таңда «Дінтану» бойынша мамандарды даярлау бағдарламалары 7 жоғары оқу орындарында жүзеге асырылады.

²⁸⁵ Қазақстан Республикасының 2007 ж. 27 шілдесіндегі №319-III «Білім туралы» Заңы (07.07.2020 ж. енгізілген өзгертулері мен толықтырулары бойынша). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747#pos=141;-34 (қаралған күні: 01.09.2020)

11 кесте «ДІНТАНУ» МАМАНДЫҒЫ БОЙЫНША ДАЙЫНДЫҚ ДЕҢГЕЙІ ЖӘНЕ ПОҚ ҚҰРАМЫ

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ КАФЕДРА / ФАКУЛЬТЕТ АТАУЫ	ДАЙЫНДЫҚ ДЕҢГЕЙІ (Б – БАКАЛАВРИАТ, М – МАГИСТРАТУРА, PHD – ДОКТОРАНТУРА)
Әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университеті Дінтану және мәдениеттану кафедрасы (одан әрі – ҚазҰУ) ²⁸⁶	Б / М / PhD
Л.Н.Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті Әлеуметтік ғылымдар факультетінің Дінтану кафедрасы (одан әрі – ЕҰУ) ²⁸⁷	Б / М / PhD
«Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті (одан әрі – Нұр-Мұбарак) ²⁸⁸	Б / М / PhD
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық институтының Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы (одан әрі – ҚазҰПУ)	Б / М / PhD
Қ.А.Ясауи ат. Халықаралық қазақ-түрік университеті Гуманитарлық ғылымдар факультетінің Дінтану кафедрасы (одан әрі – ХҚТУ) ²⁸⁹	Б / М
Шет тілдері және іскерлік мансаб университеті Тарих және дінтану факультетінің Тарих және дінтану кафедрасы (одан әрі – ШТЖІМУ) ²⁹⁰	Б / М
Е.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті Философия және психология факультетінің Философия және мәдениет теориясы кафедрасы (одан әрі – ҚарМУ) ²⁹¹	Б

«Тарих-Дінтану» бағдарламасы 7 жоғары оқу орындарында бакалавриат базасында жүзеге асырылады:

- Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті (Павлодар қаласы) (одан әрі – ПМПУ);
- Қ.Жұбанов ат. Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті (Ақтөбе қаласы) (одан әрі – АӨМУ);
- Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті (Көкшетау қаласы) (одан әрі – КУ);
- Оңтүстік-Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті (Шымкент қаласы) (одан әрі – ОҚМПУ);
- Қазақ ұлттық әйелдер педагогикалық университеті (Алматы қаласы) (одан әрі – ҚҰӘПУ);
- Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы қаласы) (одан әрі – ҚҰПУ);
- Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті (Қостанай қаласы) (одан әрі – ҚМПУ).

286 Әл-Фараби ат. ҚазҰУ Дінтану және мәдениеттану кафедрасы. URL: <https://www.kaznu.kz/ru/10844/page/> (қаралған күні 01.09.2020)

287 Л.Н.Гумилев ат. ЕҰУ Дінтану кафедрасы.. URL: <http://fsn.enu.kz/subpage/religiovedeniya> (қаралған күні 01.09.2020)

288 «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті. URL: <https://nmu.kz/ru/dintanu-bbb-2/> (қаралған күні 01.09.2020)

289 МКТУ дінтану кафедрасы. URL: <http://ayu.edu.kz/faculties/faculty-of-humanities/dintanu-kaf> (қаралған күні 01.09.2020)

290 ШТЖІМУ Тарих және дінтану факультеті. URL: <https://ydu.kz/p/academic/facultes/faculty%20of%20history%20and%20religious%20study/?lang=ru> (қаралған күні 01.09.2020)

291 ҚарМУ Философия және психология факультеті.. URL: <https://www.ksu.kz/index.php?r=faculty%2Ffpf> (қаралған күні 01.09.2020)

«Исламтану» мамандығы бойынша мамандар 3 ЖОО базасында даярланады.

12 кесте «ИСЛАМТАНУ» МАМАНДЫҒЫ БОЙЫНША ДАЙЫНДЫҚ ДЕҢГЕЙІ ЖӘНЕ ПОҚ ҚҰРАМЫ

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ КАФЕДРА / ФАКУЛЬТЕТ АТАУЫ	ДАЙЫНДЫҚ ДЕҢГЕЙІ (Б – БАКАЛАВРИАТ, М – МАГИСТРАТУРА, PHD – ДОКТОРАНТУРА)
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Дінтану және мәдениеттану кафедрасы	Б / М / PhD
«Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті Исламтану кафедрасы ²⁹²	Б / М / PhD
Шет тілдері және іскерлік мансап университеті Тарих және дінтану факультетінің Тарих және дінтану кафедрасы	Б / М

Бүгінгі күні «Теология» мамандығынан мамандар дайындау 2 ЖОО базасында жүргізіледі.

13 кесте «ТЕОЛОГИЯ» МАМАНДЫҒЫ БОЙЫНША ДАЙЫНДЫҚ ДЕҢГЕЙІ ЖӘНЕ ПОҚ ҚҰРАМЫ

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ КАФЕДРАСЫНЫҢ / ФАКУЛЬТЕТІНІҢ АТАУЫ	ДАЙЫНДЫҚ ДЕҢГЕЙІ (Б – БАКАЛАВРИАТ, М – МАГИСТРАТУРА, PHD – ДОКТОРАНТУРА)
«Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінің Исламтану кафедрасы	Б / М
Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Гуманитарлық ғылымдар факультетінің Дінтану кафедрасы	Б

«Дінтану» және «Исламтану» мамандықтары бойынша білім берудің барлық үш деңгейі ҚазҰУ мен Нұр-Мұбарак университетінде ғана бар.

«Дінтану» бойынша бакалавр, магистр және докторанттарды даярлау ЕҰУ мен ҚазҰПУ ғана жүзеге асырылады.

Бакалавриат және магистратура деңгейінде дінтанушыларды ХҚТУ мен ШТЖІМУ дайындайды, ал ҚарМУ тек бакалавриат мамандарын ғана оқытады. Сондай-ақ, ХҚТУ да «Исламтану» мамандығы бойынша тек бакалавр мамандарды даярлайды.

«Тарих-Дінтану» тек педагогикалық университеттер және факультеттер шеңберінде бакалавриат деңгейінде жүргізіледі.

«Теология» бағыты бойынша мамандарды Нұр-Мұбарак және ХҚТУ оқытады.

Жалпы алғанда, қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының 9 қаласында дін саласындағы мамандар даярлауды жүзеге асыратын 13 жоғары оқу орны жұмыс жүргізуде.

Жалпы мәселелер

Эксперттік сұхбаттар мен фокус-топтық зерттеулерді талдау нәтижелері бойынша барлық жоғары оқу орындарына тән ортақ өзекті мәселелер анықталды

²⁹² «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті URL: <https://nmu.kz/ru/kafedralar/islamtanu-kafedrasyy/> (қаралған күні 24.09.2020)

ПОҚ мүшелеріне артық әкімшілік-қоғамдық жұмыстардың жүктелу мәселесі

ПОҚ жұмысы тікелей студенттерге білім берумен қатар, әкімшілік (кафедралық) және қоғамдық міндеттерден тұратыны анық. Оған білім беру бағдарламаларын құру, жалпы университеттік шараларға қатысу, аккредитациялық құжаттарды әзірлеу және т.б. сол сияқты бағыттар жатады.

Білім беру саласындағы сарапшылардың көпшілігі оқытушыларға қоғамдық жұмыстарды шамадан тыс мөлшерде жүктеу мәселесін атап кетті:

«Үнемі орын алатын және ең маңызды мәселелердің бірі – қағазбастылық, яғни қағаз толтыру жұмыстарының көптігі. Бір қызығы дінтану пәнін оқытуға еш қатысы жоқ қағаз толтыру жұмыстары көп. Бұл былайша айтқанда әкімшілік жұмыстар, оларды оқытушыларға жүктеп қояды, сол себептен ол жұмыс жасап үлгермейді, өзінің тікелей міндеттерімен айналысуға уақыт таппайды»

(ЕҰУ)

«Аккредитациялау, аттестаттау. Міне осы, яғни ирония арқылы айтатын болсақ мен ешқандай білім беру процесін жүргізбесем де болады, оның орнына талаптарға сәйкес барлық қағаздарды әдемі етіп толтырып, барлық комиссия мүшелеріне көрсетіп отырсам болады, олар менде бәрі жақсы, бәрі тамаша деп қуанып отыра береді. Ал, мен біреуге арнауға болатын барлық уақытымды соған шығындадым емес пе? Студенттерге, біліктілік арттыру курстарына, тағы сол сияқты пайдалы істерге жұмсауға болатын еді. Міне, өкінішке орай, біз әзірге осындай жағдайдамыз» (ҚарМУ).

Сонымен қатар, аталған жұмыстардың профессорлық-оқытушылық құрамына біркелкі жүктелмеу жағдайларына назар аударылды:

«Екіншіден, бұл қоғамдық жүктемелердің біркелкі үлестірілмеуі. Яғни, қоғамдық жүктемелер біркелкі бөлінбейді, осыдан сәйкесінше, аталған бағытта нақты регламенттеу тәртібі жоқ»

(ЕҰУ)

Жалпы алғанда, барлық ЖОО оқытушылары әкімшілік-қоғамдық жұмыстарды орындау қажеттігінен туындайтын уақыт жетпеушілігі салдарынан ғылыми және білім беру қызметтеріне кедергі келтіріледі және ол, өз кезегінде, оқыту сапасына әсерін тигізеді.

Дінтану бойынша қазақ тіліндегі материалдардың жетіспеушілігі

Қазіргі уақытта барлық мамандықтар бойынша қазақ тіліндегі оқу құралдарының, кітаптардың жетіспеушілігі мәселесі орын алып отырғаны баршаға мәлім.

Эксперттік сұхбаттарға сәйкес, қазақ тіліндегі әдебиеттерге қол жеткізу мәселесіне қатысты жағдай екі ұшты болып келеді. Сарапшылар, бір жағынан, оның жетіспеушілігін атады, екінші жағынан алатын болсақ, материалдардың орыс және қазақ тілдеріндегі мөлшерінің айырмашылығы жайлы осыған қайшы пікір айтылады:

«Меніңше, қазақ және орыс тілдерінде білім алатын студенттер арасында ешқандай айырмашылық жоқ»

(ҚазҰУ)

«Енді бұл тұрғыдан алғанда, менің ойымша, біздің студенттердің әдебиет көздерінің жетіспеушілігі бойынша шағымдары жоқ»

(ҚарМУ)

«Сондықтан кітапханамызды, атап айтқанда, дінтануға қажет кітаптар толыққанды бар деп айтуға болады. Қазақ тілінде де, орыс тілінде де жеткілікті»

(ХҚТУ)

Дегенмен, кейбір сұхбат берген мамандар қолжетімділік бойынша мәселелерінің бар екенін атайды:

«Бұл жерде мәселе оқулықтар мен оқу құралдарының бар-жоқтығында емес, ал электрондық нұсқада еркін қолжетімді түрде және таратылым тұрғысынан алған көлемде болуында. Қазақ тіліндегі дінтану бойынша көшіріп алатын кітаптар интернетте аз кездеседі»

(ЕҰУ)

«Өкінішке орай, отандық дінтану, біршама жаңа ілім сол себептен шығар қазақ тіліндегі оқу материалдарының тапшылығы сезіледі. Негізінен студенттер ақпараттарды орыс, түрік, кейде ағылшын тілдерінде алады» («Өкінішке орай елімізде дінтану бағыты жас ғылым саласы болғандықтан салаға қатысты пәндердің қазақ тіліндегі оқу материалдары тапшы. Студенттердің көбісі орыс, түрік тілдерінен, аз мөлшері ағылшын тілінен мағлұмат алады»)

(Нұр-Мұбарак)

Сарапшылардың барлық материалдардың қолжетімділігі жөнінде айтылған пікіріне қарамастан, студенттердің біраз бөлігі қазақ тіліндегі кітаптар мен оқулықтарды алу қиындығын атап кетті:

«Осыған дейін талай рет айтылып келетіндей, ақпараттар жетіспеушілігі өзекті мәселеге айналды»

(«Дінтану» мамандығының студенті, ШТЖІМУ)

«Қазақ тілінде материалдар жетіспейді»

(«Теология» мамандығының студенті, ХҚТУ)

PhD деңгейінде білім алу үшін міндетті талап ретінде ғылыми негіздеменің талап етілмеу мәселесі

Докторлық диссертацияның (зерттеу жоспары/концепциясы) ғылыми негіздемесі – диссертацияның зерттеу тақырыбын, міндеттерін, өзектілігін, жаңалығын, әдіснамасын және кезең-кезеңімен өткізілетін зерттеу жұмысының кестесін көрсететін болжамды жоспар.

Әлемнің барлық елдерде ғылыми негіздеме («Research Proposal») докторлық бағдарламаларға түсудің маңызды бөлігіне айналып, үміткерлерді таңдаудың негізгі шарты болып табылады.²⁹³

Қазіргі уақытта Қазақстанда докторлық диссертациялар сапасына әсер ететін басты аспектілердің бірі осы ғылыми негіздеменің болмауы. Міндетті пәндер, емтихандар, халықаралық журналдарға шығарылатын мақалалар, зерттеу практикалары мен шетелдік тағылымдамалар, сондай-ақ әкімшілік жұмыстарды ескеретін болсақ, докторанттарға диссертациялық зерттеу тақырыбын бірінші семестрде нақты айқындауға еш кедергі жоқ. Шешім қабылдау кезіндегі асығыстық болашақ зерттеулер сапасына кері әсер ету үшін осы жолды таңдауға болады.

Егер ғылыми негіздеме оқуға түсетіндерді іріктеу кезінде міндетті түрде талап етілетін болса, докторанттар ЖОО-ға қабылданған сәтінен бастап өздерінің диссертациялық тақырыптары туралы толыққанды түсінігі болар еді. Сонымен қатар, ғылыми негіздемедегі өзектілік пен жаңашылдық бойынша қатаң түрде іріктеу негізінде ғылыми зерттеулердің дұрыс даму векторын анықтауға және сол арқылы отандық дінтану ғылымында назар аударылмай келетін салаларды зерттеу мәселесін шешуге болады.

Сарапшылар тарапынан аталған пайымды растайтын келесідей пікірлер айтылды:

«Менің ойым бойынша, ғылыми негіздемені қорғау маңызды, егер сен докторантураға түскін келсе, қай саланы зерттеу қажеттігін түсінуің керек. Саған қандай бағыт қызық және қандай нәтижеге қол жеткізгің келетінін анықтау үшін»

(ЕҰУ)

Нұр-Мұбарак сарапшысының пікірінше, докторантурада біршама «уақыт алатын» оқу семестрлері мен бірнеше ғылыми практикалардың түрі бар, сол себепті *«егер докторанттың*

293 Сонымен қатар, негіздеме / жоспар жазу кез-келген ғылыми жұмысты жазудың ең маңызды аспектісі болып табылады. Қараңыз. Sudheesh K, Duggappa DR, Nethra SS. How to write a research proposal?. Indian J Anaesth. 2016;60(9):631-634. doi:10.4103/0019-5049.190617

ғылыми негіздемесі болмаса осы қарбаласқа толы үш жылдың біраз уақытын әлі бағыты айқындалмағандықтан зерттеуін бастай алмай бос өткізіп алады».

Жалпы айтқанда, дін саласындағы мамандарды даярлайтын барлық жоғары оқу орындарында білім беру процесінің сапасына әсер ететін жалпы сипаттағы мәселелер негізінен мұғалімдерге әкімшілік және қоғамдық жұмыстардың шамадан тыс жүктелуімен, дінтану бойынша қазақ тілінде материалдардың жетіспеушілігімен, сондай-ақ PhD докторантураға түсу барысында ғылыми негіздеме талап етілмеу ұстанымымен байланысты болып отыр.

3.2.1 Дінтану

Елімізде «Дінтану» мамандығы алғаш рет 1992 жылы ХҚТУ базасында оқытыла бастады. Аталған мамандық 1999 жылы ҚазҰУ-да, ал 2002 жылы ЕҰУ-да ашылды. Осы кезден бастап жоғары оқу орындарындағы дінтанулық білім беру процесі ХҚТУ және ҚазҰУ-да оқытылған «беймәлім» мамандықтардан мемлекеттік гранттар мен студенттер саны жыл сайын артып келетін қазақстандық 7 ірі ЖОО-ғы үш сатылы білім беру жүйесіне дейін өзгерді.

Профессорлық-оқытушылар құрамын талдау

Профессорлық-оқытушылық құрамының жағдайы білім беру сапасыны ықпал ететін маңызды фактор екендігі мәлім.

Сарапшылардың сұхбаттарына және дін саласының мамандарын даярлайтын кафедралардың ПОҚ бойынша ұсынған ақпараттарына жүргізілген талдау нәтижесінде бұл бағытта оң динамика орын алатыны айқындалды.

Мамандарды оқытатын алты ЖОО-дың кафедраларында көптілділіктің жоғары пайызы, яғни мемлекеттік тілден бастап парсы және араб тілдерін игеру деңгейінің жоғары екендігі байқалады.

Сондай-ақ, барлық кафедраларда отандық және халықаралық деңгейлерде біліктілікті арттыру үшін тиімді жолдары мен мүмкіндіктері көп. Мысалы, Е.Бөкетов атындағы ҚарМУ тәжірибе алмасу негізінде біліктілік арттыру мақсатында жергілікті атқарушы органдардың дін істері саласындағы қызметкерлерін жұмылдырады. Сонымен қатар, жалпы білім беру мектептерінде «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқытатын оқытушыларға арналған тренингтер мен курстар өткізу үшін ПОҚ мүшелерін қатыстыру тәжірибесі қолданылады. Аталған тәжірибенің ерекшелігі мен тиімділігін атап кету қажет, себебі оны жүзеге асыру барысында мектептерде дінтану пәнін оқыту деңгейі жоғарылап қана қоймай, білім жоғары талапкерлердің «Дінтану» мамандығына қызығушылығы туындауы мүмкін. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-да мектеп оқытушыларының біліктілігін арттыруға арналған институт ашылған. «Нұр-Мұбарак» университеті өздерінің оқытушыларының біліктіліктерін арттыру мақсатында әр бес жыл сайын тегін курстар ұйымдастырыда.

Халықаралық деңгейдегі біліктілік арттыру іс-шаралары жалпы университеттік деңгейде ұйымдастырылатын тәжірибе алмасу бағдарламалары шеңберінде жүзеге асырылады. Осы орайда, біліктілік арттыру бойынша позитивті факторлардың қатарына «Болашақ» халықаралық бағдарламасын жатқызуға болады. Мәселен, Қ.А.Ясауи ХҚТУ-дың екі оқытушысы аталған бағдарлама бойынша Түркия мен Ұлыбритания елдерінде біліктіліктерін арттыруға мақсатталған ғылыми тағылымдамадан өтуде.

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ сарапшылары өздерінің бірқатар оқытушыларында шектесетін бірнеше салалардың дипломдары болуын оң тәжірибе ретінде атайды.

Болон жүйесі принциптерін интеграциялау мақсатында «Дінтану» мамандығын жүзеге асыратын барлық ЖОО-да халықаралық байланыс қанағаттанарлық деңгейде орнатылғанын атап кету қажет. ШТЖІМУ, ХҚТУ, Нұр-Мұбарак оқу орындарында мұндай қарым-қатынастар Түркия және ТМД елдерімен жақсы жолға қойылған.

13 кесте ПОҚ САПАЛЫҚ ҚҰРАМЫ

ФАКУЛЬТЕТТІҢ/ОҚУ ОРНЫНЫҢ КАФЕДРАСЫ	ПОҚ САПАЛЫҚ ҚҰРАМЫ
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Дінтану және мәдениеттану кафедрасы (одан әрі – ҚазҰУ)	16 ф.ғ.д., 7 ф.ғ.к., 7 PhD, 17 магистр ²⁹⁴
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Әлеуметтік ғылымдар факультетінің Дінтану кафедрасы (одан әрі – ЕҰУ)	3 ф.ғ.д., 2 ф.ғ.к., 1 ә.ғ.к., 3 PhD, 3 магистр
«Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті Дінтану кафедрасы (одан әрі – Нұр-Мұбарак)	2 ф.ғ.д., 2 ф.ғ.к., 6 PhD, 5 магистр
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық институтының Саясаттану және әлеуметтік-илософиялық пәндер кафедрасы	3 ф.ғ.д., 1 ә.ғ.д., 2 п.ғ.д., 3 ф.ғ.к., 1 т.ғ.к., 1 PhD, 6 магистр
Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Гуманитарлық ғылымдар факультетінің Дінтану кафедрасы (одан әрі – ХҚТУ)	1 ф.ғ.д., 2 ф.ғ.к., 2 т.ғ.к., 3 PhD, 2 магистр
Шет тілдер және іскерлік мансаб университеті Тарих және дінтану факультетінің Тарих және дінтану кафедрасы (одан әрі – ШТ-ЖІМУ)	1 ф.ғ.к., 1 т.ғ.к., 1 PhD, 3 магистр ²⁹⁵
Е.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті Философия және психология факультетінің Философия және мәдениет теориясы кафедрасы (одан әрі – ҚарМУ)	3 ф.ғ.д., 4 ф.ғ.к., 7 магистр ²⁹⁶

Білім алушы студенттердің кафедраның ПОҚ мүшелеріне қатысты көзқарастары фокус-топтық зерттеулер негізінде анықталды.

Жоғары оқу орындарының студенттері көп жағдайда кафедралардың сапалық құрамын ерекше атап кеткен. Алайда, проблемалық аспектілерге нақты тоқталып өту қажет.

ПОҚ тарапынан студенттердің білімдерін объективті бағалау жұмысы білім беру процесін анықтайтын басты критерий ретінде қолданылады.

«Дінтану» мамандығы бойынша білім алып жүрген фокус-топ респонденттерінің көпшілігі «Сіздің пікіріңізше оқытушылар білімдеріңізді қаншалықты объективті бағалайды?» деген сұраққа оқытушылар объективті баға қояды деп жауап берген.

Сондай-ақ, әртүрлі университеттердің бірқатар студенттерімен бағаларды көтеріп қою жағдайлары кездесетіні туралы пікірлер айтылды.

Мәселен, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің кейбір студенттері ПОҚ тарапынан қойылатын бағалардың субъективті екендігін аталып кетті:

«Жалпы мен объективті деп айтпайтын едім. Өйткені осы екі жыл көлемінде көп жағдайда ешқандай себепсіз бағаны көтеру және түсіру жағдайларын көрдім...»;

Осыған ұқсас пікірлер Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Е.Бөкетов атындағы ҚарМУ студенттері тарапынан да айтылды:

²⁹⁴ Дінтану және мәдениеттану кафедрасы оқытушыларының жалпы мәліметтері

²⁹⁵ Тарих және дінтану кафедрасы оқытушыларының жалпы мәліметтері

²⁹⁶ Философия және мәдениет теориясы кафедрасы оқытушыларының жалпы мәліметтері

«Менің ойымша, студенттерді бағалау объективті емес. Көптеген оқытушылардың ата-ана тәрізді қарауынан, студенттерге аяушылықпен қарауынан солай істелетін шығар. Олар егер студенттер шәкіртақысын жоғалтса, одан студент қиналатын болады ғой?,- деп ойлайды. Ал шын мәнінде, менің ойымша студенттің өз білімін алуға қосып жүрген үлесін объективті бағалаған пайдалы болатын сияқты. Егер ол талпынбаса, өзіне лайық бағасын алуы керек» (Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ); «Меніңше, 70 пайыз жағдайда солай болады. Өйткені, кейбір студенттерге жеңілдік танытып қарайды, оның не себептен екенін білмедім, яғни жұмсақтық танытады. Мен біздің оқытушылар сондай қатыгез деп айта алмаймын, алайда қаталдау қараған дұрыс болар еді деп санаймын, енді біреуге бағасын тым асырып қояды, кейбір білімдерін беске бағалауға мүлдем келмейтін студенттердің тапсырмаларымен салыстырып жатады...»

(Е.Бөкетов атындағы ҚарМУ)

«Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті студенттерінің басым көпшілігі, керісінше, оқытушылардың объективтілігін жоғары бағалады.

ХҚТУ-дың бір студенті бағалау объективтілігіне қатысты теріс баға берді. Бұл факт ең алдымен халықаралық университет статусына тән ерекше жағдайға қатысты орын алып отыр:

*«Менің ойымша, объективті бағаламайды. Шетелден келген азаматтарға, мысалы Түркиядан келген азаматтарға шетелден келді ғой деп туған жерлеріне оралады ғой деп көтермелеп баға қояды. Бізбен бірдей боп тұрады бағалары. Оларға жеңілдік бар».*²⁹⁷

Сонымен қатар, студенттерді қызықтырып, талпынысын арттыратын заманауи әдіснамалар мен жаңа ақпараттарды кейбір оқытушылардың қолдана білмеу жағдайлары да аталды:

«Көп жағдайда «Люди старой закалки» жаңа ақпаратқа аса мән бере қоймайды екен. Ол яғни батыс басылымында шыққан жаңа ақпарат, жаңа әдістеме болсын, соған аса назар аудармайды. Сол кемшілік деп ойлаймын»

(ЕҰУ)

Осындай пікірді «Нұр-Мұбарак» студенттерінің бір бөлігі қолдап отыр:

«...ұстаздардың кемшілігі олардың уағызға ұқсас ескі оқыту әдістерді қолдануына, осы саладағы жаңашылдықтарды енгізуге талпыныстың болмауына байланысты, сол себепті осы мәселені мемлекет деңгейінде көтеру қажет...».

ХҚТУ-да дәрістер мен семинарлар кезінде әртүрлі әдістерді қолдану бойынша өзекті мәселелер орын алады:

«Көрнекілік құралдардың жетіспеушілігі. Бізде презентация және түрлі танымдық видеоларды пайдалану деңгейі төмен. Мұғалімдер тек ауызша сабақ берумен шектеледі...».

Оқытудың жаңа технологияларының қолданылуы, сонымен қатар, заманауи әдіснамалық құралдардың пайдаланылуы мамандыққа қарамастан дидактикалық тиімділік көрсеткіші болып табылады. Осы ретте, студенттер тарапынан еліміздің бірқатар ЖОО-да оқытудың жаңа әдістерін тиімді қолдану бойынша кейбір проблемалар орын алатыны аталды.

Жалпы айтқанда, материалдарды талдау нәтижесі бойынша дінтану оқытушыларының көп тілді меңгергендігін олардың артықшылығы ретінде белгілеуге болады. Оқытушылар халықаралық университеттер және кафедралармен тығыз байланыс орнатқан. Сондай-ақ, педагогикалық біліктілікті арттыруға арналған әр түрлі курстарға қатысу бойынша да қиындықтар орын алмайды. Алайда, студенттер ПОҚ сапасын талқылау барысында бағалау объективтілігі және оқытудың жаңа әдістерін қолдану сияқты екі мәселеге ерекше тоқталғандығына назар аудару қажет.

Білім беру процесіндегі өндірістік практиканың жағдайын талдау

Өндірістік практика – әр түрлі кәсіпорындардың нақты өндіріс жағдайларында өткізілетін білім беру бағдарламасының практикалық бөлігі болып есептеледі.

²⁹⁷ Осыған ұқсас жағдай «Теология» мамандығы бойынша да байқалады. 3.2.4 қараңыз.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым Министрінің 2018 жылдың 31 қазанындағы №604 «Барлық білім беру деңгейлеріндегі жалпы міндетті мемлекеттік білім стандарттарын бекіту туралы» (одан әрі – Жалпы міндетті стандарт) Бұйрығының 7 қосымшасына сәйкес, кәсіби практика базалық және бейінді пәндер қатарына жатады.²⁹⁸ Алайда, бөлінетін академиялық кредиттер көлемі нақты көрсетілмей, екі цикл бойынша қарастырылған жалпы кредиттердің ішіне енгізіліп отыр. Яғни, ЖОО-лар Жалпы міндетті стандарт бойынша көрсетілген кредиттер шамасында өндірістік практикаға бөлінетін уақытты өздері анықтайды.

«Дінтану» мамандығы бойынша өндірістік практика негізінен жергілікті атқарушы органдарда және дін саласындағы ғылыми-талдау орталықтарында өткізіледі.

14 кесте «ДІНТАНУ» МАМАНДЫҒЫ БОЙЫНША ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ӨТКІЗІЛЕТІН ӨНДІРІСТІК ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКА

ОҚУ ОРНЫНЫҢ АТАУЫ	ӨНДІРІСТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКА УАҚЫТЫ	КРЕДИТТЕР САНЫ				
		М	PhD	Б	М	PhD
ҚазҰУ	2-4 курстар соңында	2 курста	2 курста	10	11	10
ЕҰУ	2-4 курстар соңында	2 курста	2 курста	14	16	15
Нұр-Мұбарак	1, 3, 4 курстар	барлық курстарда	1 курста	6	6	5
ХҚТУ	барлық курстарда	барлық курстарда	-	27	17	-
ШТЖІМУ	3 және 4 курстарда	-	-	7	-	-
ҚарМУ	барлық курстарда	-	-	28	-	-

Оқытушылар және студенттер тарапынан аталатын басты мәселелердің бірі оқыту барысында практикаға бөлінетін уақыттың жеткіліксіздігімен байланысты.

Дін саласына қатысты теория мен практика арасындағы байланыстың үзілу мәселесі бар, себебі жұмыс берушілерге теориялық дағдылармен қатар аналитикалық, ұйымдастырушылық және менеджерлік қабілеттері қалыптасқан мамандар қажет:

«Алайда, тағы айтарым, біз практика сағаттарының көбейтілуіне сенім білдіреміз, біз осының бәрін жақсартамыз деген сенім танытамыз. Студенттерде практикадан көбірек машықтануға көбірек уақыт болады деп ойлаймыз»

(оқытушы, ҚарМУ)

«Және бұл жерде бірінші курстан төртінші курсқа дейін жалғасатын практикаларға аса мән беру керек. Ол практикалардың ұзақтылығы да көбірек қарастырылуы керек»

(ҚазҰУ)

Қарағанды қаласының сарапшысы 1-2 курстарда практикаға көп уақыт бөлуді ұсынады, себебі сол кезде студенттерде «сабақтарға деген қызығушылық ерекше білінеді» және олар «өздерін дінтанушы, маман ретінде көрсеткілері келеді» деп санайды.

Оқыту барысында практикалық тәжірибенің аздығын түлектерді жұмысқа қабылдайтын жұмыс берушілер де атайды:

²⁹⁸ Қазақстан Республикасының Білім және ғылым Министрінің 2018 жылдың 31 қазанындағы №604 «Барлық білім беру деңгейлеріндегі жалпы міндетті білім беру мемлекеттік стандарттарын бекіту туралы» Бұйрығындағы циклдарды қараңыз. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017669#z1554> (қаралған күні 01.09.2020)

«Көптеген жұмыс берушілер студенттерде практикалық дағдылардың жоқтығына шағымданады ...»

(ЕҰУ)

Сонымен қатар, фокус-топтық зерттеулер барысында білім алушылардың өздері де практикалық дайындық жетпейтінін атады. Мысалы, Нұр-Мұбарак университеті студенттерінің көпшілігі *«теория тым көп, ал практика жетіспейді»* деген пікір айтты.

Бұл жағдай өндірістік практикаға бакалавриат пен магистратурада – 6 кредит, ал докторантурада – 5 кредит қана, яғни аз бөлінуімен байланысты. Мысалы, бакалавриат деңгейінде ХҚТУ және ҚарМУ-да бұл көрсеткіш орта деңгейден 4,5 есе көп, ал ЕҰУ-да 2 ретке аз қарастырылған. Студенттердің бірі *«Сіздің қолыңызда өз оқыту процесін өзгерту құзыры бар деп санаңыз. Сонда Сіз, нені өзгертер едіңіз?»*, - деген сұраққа *«...практикалық және дінтанулық пәндер санын ұлғайтатын едім»* деп жауап берді.

Осындай пікірді ҚазҰУ студенттері де ұстанады:

«Ал әлсіз тұстарынан, меніңше, болашақ мамандар үшін әсіресе бакалавриатта практика жетіспейді»;

«Ал мен атағым келетін әлсіз тұстарды өзім оқытушы болып, кураторлық тобым болғанда көрдім. Аңғарғаным практикаға уақыт өте аз бөлінеді...».

Осындай пікірмен ШТЖІМУ көптеген студенттері де келіседі, олар практикалық сабақтарға көп уақыт бөлінуін қалайды:

«...біздің университетте тәжірибелік сабақтардың аздығы, егер мүмкін болса тәжірибелік сабақтардың уақытын ұзартып, шетелдік мамандармен кездесулер көбірек ұйымдастырса». ҚарМУ-да практикаға бөлінетін академиялық кредиттердің көп көлем болғанына студенттер тарапынан жоғары бағаланып, университеттің мықты жағы ретінде аталды:

«Яғни, бізде практика өте көп, менің ойымша бұл біздің білім алуымыздың мықты тұсы, өйткені теориямен қатар, оқытудың барша кезеңінде практика да болуы керек...».

Айта кететіні, ХҚТУ студенттері арасында өткізілген фокус-топтық зерттеу кезінде өндірістік практика тақырыбы қызу талқыланды. ХҚТУ өндірістік практикаға бөлінген кредиттер саны бойынша екінші орында тұр, яғни бакалавриатта – 27 (ҚарМУ-мен салыстырғанда біреуге ғана кем) және магистратурада – 17. Кредиттер көптігіне қарамастан, практиканың сапасы бойынша өзекті мәселелер туындайтынын респонденттердің бәрі атап кетті:

«Мен атап өткім келетін тағы бір мәселе бұл – практика. Бізде әрбір курстан соң практика бар. Алайда бірінші курста біз практика уақытында кітапханаға кітаптар тасыдық. Екінші курста кесенеде сақшы қызметін атқардық. Тек 4 курста ғана шын мәнінде практика өттік, осы кезде ғана бір нәрселерге үйренуге уақыт болды...»;

«Бізге айтатындары, практика уақытында өздеріңіз таңдаған жаққа барасыздар, практика осылай да осылай өтетін болады, алайда іс жүзінде біз оны кітапханада өткіздік. Ал 2 курста мұражайда болдық. Міне, шын мәнінде осылай болды. Тек 4 курста ғана бізге таңдау құқығы берілді».

Қорытындылай келе, өндірістік (кәсіби) практика студенттерді оқыту процесінің маңызды бөліктерінің бірі болып табылатынын атап кету қажет. «Білім туралы» Заңның 38-бабына сәйкес, бұл практиканың мақсаты оқу барысында алған теориялық білімді бекіту, сондай-ақ практикалық дағдылар мен озық үлгідегі білімді игеру.²⁹⁹ Осыны ескере келе және зерттеу материалдарына сүйене отырып, қазіргі уақытта барлық ЖОО-да кәсіби практиканың саны мен сапасын арттыру қажеттілігі байқалатынын атап кетуге болады.

299 Қазақстан Республикасының 2007 ж. 27 шілдесіндегі №319-III «Білім туралы» Заңы (07.07.2020 ж. енгізілген өзгертулері мен толықтырулары бойынша). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747#pos=141;-34 (қаралған күні 01.09.2020)

Бакалавриат деңгейіне қабылдау емтихандары бойынша жағдайды талдау

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым Министрінің 2018 жылдың 31 қазанындағы №600 «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын білім беру ұйымдарында оқуға қабылдау бойынша Үлгілік ережелерін бекіту туралы» Бұйрығының 2 қосымшасына сәйкес, «Дінтану» мамандығының талапкерлері «кәсіби сәйкестікті анықтауға бағытталған сұхбаттасу» түріндегі шығармашылық емтихан және «дін негіздері бойынша ауызша емтихан» тапсыруға міндетті.³⁰⁰

Білім саласының барлық сарапшылары осы емтихан түрлерінің оңтайлы тұстарын атайды. Дәлелдеме ретінде ұсынылған нұсқалардың ішінде келесі атауға болады:

а) студенттермен танысуға және «біздің потенциалды студенттің қандай болатынын көруге болады» (ҚарМУ);

б) «*баланың неліктен бұл мамандыққа келгісі келетіндігін*», яғни таңдау себебін анықтауға болады (ХҚТУ);

в) студенттерді сынау және «*кәсіби біліктілігін тексеру мақсатында...*» (Нұр-Мұбарак);

г) «*дүниеге көзқарасын, діни білімін*» және тоғызыншы сыныптағы дінтану курсы бойынша білімін тексеруге мүмкіндік бар (ҚазҰУ).

Студенттердің өздері негізінен оң көзқарастарын білдіреді. Мысалы, Нұр-Мұбарак, ҚарМУ, ХҚТУ-дың барлық студенттері оқуға түсу кезіндегі емтихандар барысында қиындықтар орын алған жоқ деп атаған.

ШТЖІМУ-дың фокус-топ респонденттері емтихан тапсыру барысы бірқатар қиындықтар тудырғанын, себебі барлық әдебиет түпнұсқаларын оқу және ауызша жауап беру қажеттігі болғанын атап өтті. Осыған қарамастан, респонденттердің басым көпшілігі «*әр студенттің потенциалын білдіреді, сондықтан шығармашылық емтихан керек*» деген пікірді қолдады.

Шығармашылық емтихандардың тиімді жақтарына қарамастан, олардың теріс жақтарына ерекше назар аударған жөн. Эксперттік сұхбаттарға және фокус-топтық зерттеу материалдарына сәйкес келесідей аспектілерді атауға болады:

а) шығармашылық емтихан түрінің ықтимал қиындықтарына орай, талапкерлер өзге мамандықты таңдау жөнінде шешім қабылдауы мүмкін: «*студенттер дінтану мамандығына түсе алмай қаламыз деген қауіпте болады, сол себептен олар құжаттарын тапсырмау туралы шешім қабылдайды*» (сарапшы, ЕҰУ);

б) оқуға түсетін студенттер контингенті күмән тудырады: «*Бұған қоса, өкінішке орай, біз контингентті іріктеуде ұтыламыз. Яғни, шығармашылық емтихан болмаған кезде, бізде біршама сапалы тұрғыдағы студенттер қабылданатын*»; «*Егер шығармашылық емтихан тапсыру арқылы түскен және жалпы негізде түскен білім алушылардың оқу үлгерімдерін бағалайтын болсақ, айтарлықтай айырмашылықтар байқалады. Өйткені, білім алушылардың басым көпшілігі шығармашылық емтихан бойынша түседі, олар өздері қалаған басқа мамандықтарға балл бойынша өтпеген, алайда осы мамандыққа өтетіндеріне сенімді болады*» (сарапшылар, ЕҰУ). Кейбір студенттер де осыған ұқсас пікірлер білдірді: «*Қазір осы дінтану мамандықтарының саны артып, сапасы төмендеп бара жатқан сияқты*» (ХҚТУ);

в) ЖОО арасындағы бәсекелестікке орай, кейбір оқу орындары көбірек студент қабылдау үшін бағаларды әдейі жоғары қояды (сарапшы, ЕҰУ). Бұл жағдайды кейбір студенттер де растайды: «*Меніңше бәріне бірдей жақсы балл қойды. Бұл мамандыққа студенттер қажет болғандықтан осындай қадамға барған болулары керек. Сол себептен бәрін оқуға қабылдады, бәрі өткен*» (ҚарМУ); «*Менің пікірімше, оқытушылар шығармашылық емтихан кезінде студенттер өту үшін барлығына жақсы балл қойған сияқты*» (ҚазҰУ).

г) жоғарыда аталған тармаққа сәйкес, көбіне емтихан тапсыруға төмен балл жинаған

300 Қазақстан Республикасының Білім және ғылым Министрінің 2018 ж. 31 қазанындағы №600 «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын білім беру ұйымдарында оқуға қабылдаудың Типік ережелерін бекіту туралы» Бұйрығы. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017650> (қаралған күні 01.09.2020)

талапкерлер келеді: «Онын үстіне бәрібір де екі пәннен ғана балл алған немесе жалпы төмен балл алған балалар ғана келеді» (сарапшы, ЕҰУ);

д) өзге өңірлерден нақты бір қалаға келу қиындығына орай, контингент бір өңірден ғана жинақталып, олардың саны аз болады: «Өйткені қазір мынау шығармашылық емтихан болғандықтан, тек қана бір регион талапкерлері қатыса алады, өйткені алыс регион өкілдері келе алмайды» (сарапшы, ЕҰУ).

Жоғары оқу орындарының ресми сайттарындағы оқуға қабылдау емтихандарына қатысты материалдарды талдау нәтижесінде төменде көрсетілген заңдылықтар анықталды.

Нұр-Мұбарак университетінің ресми сайтындағы шығармашылық емтиханға арналған тізімдегі 66 сұрақтың 37 сұрағы (56%) талапкерлердің исламға қатысты білімін айқындауға бағытталған. Өзге сұрақтар Қазақстандағы қазіргі діни ахуалға, сондай-ақ христиан дініне арналып құрастырылған. Тізімге көне діндерге (анимизм, фетишизм, тотемизм) және зайырлылық мәселелеріне байланысты сұрақтар енгізілмеген.³⁰¹

Салыстырмалы тұрғыдан алғанда, ХҚТУ оқытушылары шығармашылық емтихан үшін құрастырған бағдарламада барлық салалар біркелкі қамтылып отырғаны байқалды. Соның ішінде діндер тарихына, Қазақстандағы діндердің қалыптасу ерекшеліктеріне, көне діндердің түрлеріне, ұлттық және әлемдік діндерге, сондай-ақ жаңа діни ілімдерге қатысты сұрақтар қарастырылған. Емтихан бағдарламасына Қ.А.Ясауи дүниетанымына арналған арнайы сұрақтар енгізілгенін атап кетуге болады.³⁰² ЕҰУ-дың емтихан бағдарламасы 60 сұрақтан тұрады, оның 14 исламға арналған (23%). Ислам тақырыптарымен қатар зайырлылық мәселелері, заңнамалық нормалар және конфессияаралық келісім бойынша сұрақтарға да тиісті деңгейде мән берілген.³⁰³

Жалпы алғанда, сарапшылардың басым бөлігі шығармашылық емтихан түрінде оқуға қабылдау форматын оңтайлы деп бағалайды. Алайда, мемлекеттік білім беру гранттарын иеленуге қатысты бәсекелестік жағдайында талапкерлерге қойылатын талаптарды жұмсарту және бағаларды көтермелеу оқиғалары болуына байланысты білім сапасына зиян тигізетін теріс үдерістер орын алып жатқанын айтып кеткен жөн.

Баяндаманың 3.1 бөлімде аталғандай, «Дінтану» ғылыми пән болғандықтан дінтанулық ғылымның негізгі теориялық-әдіснамалық негіздерін игеру міндетті болып саналады.

Осы орайда, шығармашылық емтихандардың мазмұнына қатысты мәселелерге назар аудару қажет етіледі. Қазіргі таңда емтихан өткізу бойынша бірыңғай алгоритм мен ережелер, сондай-ақ сұрақтар мен тақырыптардың ортақ және нақты бағдарламасы қалыптаспаған. Әрбір ЖОО шығармашылық емтихандардың ішкі мазмұның өздігінен айқындайды. Сол себепті, талапкерлерді объективтілік пен ғылыми ұстаным тұрғысынан бағалау, дін саласына қажетті болашақ мамандарды сапалы іріктеу бойынша өзекті мәселелер туындауда.

Білім беру бағдарламаларын талдау

Білім беру бағдарламалары, олардың мазмұндары ерекше назар аударуды талап етеді, себебі олар білім беру процесі мен оқыту сапасының іргетасы саналады. Білім беру бағдарламаларына енгізілген пәндер арқылы болашақ мамандардың біліктілігі қалыптасады.

Жоғарыда аталып өткендей, қазіргі кездегі еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болу үшін дінтанушы мамандарға дінтану ғылымының басты принциптерін, соның ішінде жаңа теориялар мен әдіснамаларды меңгеру қажет. Аталған біліктілік, ең алдымен, тиімді оқыту траекториясы

301 Дінтану мамандығына қабылдау бағдарламасы 2020-2021. URL: <https://nmu.kz/kk/dintanu-mamandygyna-kabyldau-bagdarlamasy-2020-2021/> (қаралған күні 01.09.2020)

302 Дінтану, теология және исламтану білім беру бағдарламалары бойынша оқуға түсушілерге арналған шығармашылық емтихан бағдарламасы. URL: http://talapker.ayu.edu.kz/wp-content/uploads/2020/06/b033_dintanu.pdf (қаралған күні 01.09.2020)

303 Оқуға түсу шығармашылық емтиханының бағдарламасы. URL: <https://www.enu.kz/downloads/iyun-2020/teo-1-ru.pdf> (қаралған күні 01.09.2020)

және тиісті пәндерді оқыту арқылы қалыптасады.

Сондай-ақ, жоғары оқу орындарына автономды басқару енгізіліп, олардың өздері базалық және кәсіби пәндерді анықтайтын болғандықтан, бірыңғай немесе «тиімді» оқыту әдісін енгізу бойынша қиындықтар орын алатынын ерекше атап кетуге болады. Алайда, студенттерді бакалавриат деңгейінде іргелі пәндерге оқыту, содан кейін магистратура мен докторантура деңгейлерінде арнайы және тереңдетіліп даярлау жалпы қолданыстағы дидактикалық практика екендігін де назарға алған жөн.

Білім беру бағдарламаларының талдауы ҚР АҚДМ ДІК және ЖОО ұсынған материалдарына, сондай-ақ ҚР БЖҒМ-ның Жоғары білімді басқарудың бірыңғай жүйесіне енгізілген білім беру бағдарламалар тізімінің мәліметтеріне («ЖБББЖ») сүйене отырып жасалды.³⁰⁴

Бакалавриат

Жалпы міндетті стандарттар бойынша бакалавриат деңгейінің бірінші курсына негізінен жалпы білім беру пәндері циклына (ЖББП) кіретін пәндер оқытылады.

Осы орайда, бірінші курс студенттеріне мамандықтың жалпы сипаттамасын айқын беретін кіріспе пәндерді дұрыс таңдау аса маңызды.

Аталған пән ЕҰУ («Мамандыққа кіріспе») және ҚазҰУ («Дінтану пәніне кіріспе») енгізілген. Нұр-Мұбаракта осыған ұқсас пән 2 семестрде жүргізіледі, ал бірінші семестрде араб тілі оқытылады.

ҚарМУ студенттері мамандық бойынша алғашқы пән ретінде «Діндер тарихын» оқиды. ХҚТУ-дың бірінші семестрінде кіріспе пән ретінде «Ясауитану» жүргізілсе, ШТЖІМУ бағдарламасына «Ислам тарихы» енгізілген.

Дінтану бойынша базалық пәндерді, әсіресе дін социологиясы, дін психологиясы, дін феноменологиясы, дін философиясы, діни антропология және классикалық тілдер (араб, латын тілдері) сияқты курстарды оқыту да аса маңызды. Бұл пәндер барлық жоғары оқу орындарында жүргізіледі.

Әрбір университет негізгі дінтанулық пәндермен қатар белгілі бір дінді тереңдетіп оқытуға бағытталатын курстарды оқытады. Теологиялық (діни) білім беру бағытымен салыстырғанда, аталған пәндерді ғылыми және зайырлы негізде оқыту қажеттілігіне ерекше мән беру өте маңызды.

Осыны ескере келе, білім беру бағдарламасындағы жалпы пәндер санына қатысты конфессиялық тұрғыдан алғандағы пәндердің қатынасы қалай құрылатыны қызығушылық тудырады.

Мәселен, «ЖБББЖ» деректеріне жасалған талдауға сәйкес, ҚарМУ-дың төрт жылға арналған білім беру бағдарламасына ислам теологиясына қатысты 2 пән ғана енгізілген: «Суфизм» және «Ислам теологиясы». Бұл жалпы пәндер санының шамамен 4% құрайды.

Аталған ЖОО бағдарламасында араб тілі курстары мүлдем болмауын атап кетуге болады. Бұл жағдайды ҚарМУ-дың барлық атады:

«Мен ол пәнді қосар едім. Араб тілі оқығым келеді»;

«Мысалы, Еуразия университетінде немесе Алматыда араб тілі оқытылады және олар теологияны тереңірек оқиды. Бізде, өкінішке орай ондай жоқ»;

«Оқытудың әлісіз жағы, шынымен де, жаңа айтып кеткенімдей араб тілі жоқ, ал ол бізге керек...»

ҚазҰУ бағдарламасына, араб тілін қосатын болсақ, исламға қатысты 5 пән енгізіліп отыр («Исламдағы визуалды семиотика», «Құран мәдени ескерткіш және қасиетті жазба ретінде», «Ислам философиясы» және т.б.). Бұл пәндер жалпы санға шаққанда шамамен 13% құрайды.

ЕҰУ-да осы бағытта 7 пән оқытылып, аталған көрсеткіш 16% құрады («Құран ілімі», «Ислам теологиясы», «Исламның құқық мектептері» және т.б.).

304 ҚР БЖҒМ жоғары білімді басқарудың бірыңғай жүйесі. URL: <http://esuvo.platonus.kz/> (қаралған күні 01.09.2020)

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінде ислам пәндерінің жалпы пәндер санына қатынасы – 27%. Оның ішінде, «Хадистер іліміне кіріспе», «Қазақстандағы ислам», «Ислам құқығы», «Мазхабтар тарихы» сияқты пәндер оқытылады.

Ислам тақырыбына арналған пәндердің көп мөлшерде болу бойынша екінші орын ХҚТУ-ға тиесілі, оқу бағдарламасына 16 пән енгізілген (30%). Оның ішінде, «Ислам тарихы», «Құран ілімі», «Тәпсір әдіснамасы», «Хадис әдіснамасы», «Ислам философиясы» және т.б. пәндер.

ШТЖІМУ барлық ЖОО арасында ислам бағытына көп көңіл бөлетіндер қатарында – 29 пән оқытылып, олар жалпы пәндердің 38% құрайды («Хадистер тарихы мен әдіснамасы», «Фикх мазхабтарының тарихы», «Ислам ғибадатының тарихы», «Калам негіздері»). Сондай-ақ, бұл университетте араб тілін оқытуға арналған 6 деңгей қарастырылған.

Жалпы айтқанда, ЖҚТУ, ШТЖІМУ және Нұр-Мұбарак университетінің бағдарламаларында ислам бағытына басымдық беруге қатысты мәселе орын алып отыр, себебі «Дінтану» мамандығы бойынша оқытылатын пәндердің төрттен бірі ислам дініне байланысты болып келеді. Аталған пәндердің бір бөлігі теологиялық сипатқа ие – тәпсір әдіснамаларын зерттеу, хадистану, калам негіздері, ислами ғибадат тарихы.

Сонымен бірге, діндердің теологиялық ерекшеліктерін оқытумен қатар, шартты түрде 4 бағыт бойынша топтастыруға болатын пәндер оқытылады: дін саласы бойынша мемлекеттік заңнама, діни қозғалыстардың қазіргі жағдайы, жаңа және деструктивтік діни ағымдарға қатысты мәселелер, дінтанудың әдіснамалық және аналитикалық негіздері.

15 кесте «ДІНТАНУ» МАМАНДЫҒЫ БОЙЫНША БІРҚАТАР ПӘНДЕРДІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ КЕСТЕСІ

ЖОО атауы	Мемлекеттік заңнама	Діни ағымдардың қазіргі заманғы ахуалы	Жаңа және деструктивтік діни ағымдардың мәселелері	Дінтанудың әдіснамалық және аналитикалық негіздері
ҚазҰУ	Дін саласына қатысты мемлекеттік саясат ҚР дін туралы заңы	Қазақстандағы этноконфессионалдық қарым-қатынас Күнделікті өмірдегі дін	Қазіргі замандағы діни ағымдар мен культтар	Дін саласы бойынша далалық зерттеулер
ЕҰУ	Мемлекет-конфессионалдық қатынастар; Дін туралы мемлекеттік заңнама ; Секуляризм теориялары; Дінтану сараптамасы	Қазіргі замандағы дін, руханият және секуляризм Дінді және секуляризмді зерттеудегі антропологиялық тәсілдер Цифрлық әлемдегі дін Қазіргі замандағы діндер эволюциясы Жаһандану жағдайындағы дін	Қазіргі замандағы діни ағымдар мен культтар Діни-саяси экстремизм мен терроризм: идеология және практика	Академиялық хат Салыстырмалы дінтану
Нұр-Мұбарак	ҚР дін туралы заңдары Қазақстанның діни басылымдары	Қазіргі замандағы діндер эволюциясы Қазақстандағы діни ұйымдар Ислам құқығының заманауи негіздері	Қазіргі замандағы діни ағымдар мен культтар	Академиялық хат Дінтануды оқыту әдіснамасы және мектеп курсының негізгі Салыстырмалы дінтану
ХҚТУ	ҚР дін туралы заңы Дін және халықаралық құқық Шет елдердегі мемлекеттік-діни қатынастар тәжірибелері Дін және саясат	Қазіргі замандағы діндер эволюциясы Мәдениет аралық келісім	Дестүрлі емес діни ағымдар Діни радикализм психологиясы	Дінтануды оқыту әдіснамасы
ҚарМУ	Саясат және дін Дін туралы мемлекеттік заңнама	Қазіргі замандағы діндер эволюциясы Толеранттылық мәдениеті Қазақстандағы діни ахуал	Қазіргі замандағы діни ағымдар мен культтар Діни экстремизмнің алдын алу	Діни менталдықты зерттеудің аналитикалық әдістері Дінтануды оқытудың ғылыми негізі мен әдіснамасы
ҚазҰПУ	Дін туралы мемлекеттік заңнама	Қазіргі әлемдегі буддизм діні Қазақстандағы этнодіни детерминациясының қазіргі жағдайы	Қазіргі замандағы діни ағымдар мен культтар	Дінтануды оқыту әдіснамасы
ШТЖІМУ	Діндер туралы мемлекеттік заңдар	Қазіргі замандағы діндер эволюциясы Модернизация, қоғам мен діндердің дәстүрлері	Қазіргі замандағы діни ағымдар мен культтар Діни деструктивтік ағымдар және қазіргі заманғы мазхаб Сектатану ілімі Секталар және исламдағы діни бағыттар	Дінтануды оқыту әдіснамасы және мектеп курсының негізгі Ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру негіздері Дінтану әдіснамасының негіздері

Жоғарыдағы кестеге сәйкес, әрбір университетте ҚР мемлекеттік заңнамасына арналған пән жаппай жүргізілетін байқауға болады. Сондай-ақ, барлық ЖОО-да (ҚазҰУ қоспағанда) «Қазіргі замандағы діндер эволюциясы» сияқты пән оқытылады, сондай-ақ ХҚТБөлек өзге оқу орындаорында «Қазіргі замандағы діни ағымдар мен культтар» курсы жүргізіледі.

Өзге оқу орындарымен салыстырғанда, ЕҰУ мен ҚазҰУ-дың білім беру бағдарламаларына дінтануды оқыту бойынша пәндер енгізілмеген.

Жалпы алғанда, барлық ЖОО-да 4 топтағы пәндер қандай да дәрежеде болса өздерінің бағыты мен мазмұнына қатысты ұқсас келеді.

Фокус-топтық зерттеулерге сәйкес, студенттердің «Сіздің ойыңызша қандай пәндер қосымша түрде оқытылуы керек?» деген сұраққа келесідей жауаптар берілді:

- ҚазҰУ: сөйлеу мәдениеті/шешендік өнер, қасиетті мәтіндерді тереңдетіп оқу (атап айтқанда, Інжіл);

- ҚарМУ: араб тілі;

- Нұр-Мұбарак: шет тілі, діндер психологиясы;

- ХҚТУ: шет тілдері (араб/түрік), дін туралы заңдар;

- ШТЖІМУ: дін психологиясы, IT пәндерді.

Жаңа пәндерді енгізу, білім беру бағдарламаларын қазіргі заман талаптарына сәйкес кезеңді түрде жаңартып отыру оқыту процесінің маңызды элементі болып саналады.

Өзге ЖОО-да оқытылмайтын ерекше пәндер туралы айтатын болсақ, ЕҰУ-да 4 курс студенттеріне арналған «Когнитивті дінтану» пәнің атап кетуге болады. ҚазҰУ-да «Исламдағы визуалды семиотика», «Христиан дініндегі визуалды семиотика» пәндері оқытылады. ҚарМУ-да «Толеранттылық мәдениеті», «Діни менталдықты зерттеудің аналитикалық әдістері», «Қазақы ділдің архетиптері» сияқты курстар жүргізілсе, ШТЖІМУ-да «Түрік-ислам мәдениетінің тарихы» және «Діни музыка», ХҚТУ-да «Ясауитану» және «Дін және этнопсихология», Нұр-Мұбарак университетінде «Қазақстанның діни басылымдары» және «Көне үнді діні» пәндері енгізілген.

ЖҚТУ-да жаңа мамандықтар енгізу қажеттілігі оның халықаралық университет статусына байланысты:

«Қазақ-түрік университеті болғаннан кейін, студенттеріміздің 10 пайызы Түркияның студенттері. Әр курста 4-5тен бастап 8-9 студентке дейін Түркиядан келіп оқиды. Әзірше бакалаврит деңгейінде ғана. Сол себептен міндетті түрде түркілік дүниетаным, түркілік тарих, мысалы бізде түркі халықтарының тарихы деген сабағымыз бар, Ататүрк принциптері деген сабақ бар және бізде Ханафилік-матрудилік негізіндегі түркілік дүниетаным деген, Яссауи философиясы, Яссауи тану деген пәндеріміз бар».

Жалпы алғанда, осыдан келесі қорытынды шығаруға негіз бар:

1) әрбір университетте әлеуметтану, психология, феноменология, діндер антропологиясы сияқты базалық кәсіби пәндер енгізілген;

2) әрбір университетте ҚР дін туралы заңнамасы, жаңа діни ағымдар, дінтану әдіснамалары, сондай-ақ әр түрлі конфессиялардың жағдайына қатысты пәндерге жеткілікті дәрежеде көңіл бөлінеді;

3) кейбір университеттерде исламдық пәндердің басымдылығы байқалады;

4) әрбір университет білім беру бағдарламаларын өзектендіру аясында өзге ЖОО-да кездеспейтін авторлық курстарын енгізуде.

Магистратура

«Білім туралы» Заңның 12-бабына сәйкес, отандық білім беру жүйесі оқыту бағдарламаларының үздіксіз және сабақтастық негізінде жүзеге асыру принциптеріне негізделеді.³⁰⁵

305 Қазақстан Республикасының 2007 ж. 27 шілдесіндегі №319-III (07.07.2020 ж. енгізілген өзгертулері мен толықтырулары бойынша) «Білім туралы» Заңы. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747#pos=141;-34 (қаралған күні 01.09.2020)

Сонымен қатар, магистратурада ЖОО мен ғылыми ұйымдар үшін қажетті терең ғылыми-педагогикалық және зерттеушілік қабілеті бар мамандар даярланады.³⁰⁶

Жоғары білімнің екінші сатысы болып есептелетін магистратура, алғашқы бакалавриат деңгейімен салыстырғанда, студенттердің таңдаған мамандығы бойынша білімін тереңдетуге бағытталады. Жалпы білім алған студент-магистрант, ең алдымен, дінтану ғылымының әдіснамалық және теориялық принциптерін терең зерттеп, дінтанудың жекелеген бағыты бойынша білімдерін арттыруы қажет. Соңдай-ақ, магистратурада оқытылатын ғылыми зерттеудің әр түрлі әдіснамалары және әдістері оқу соңында магистрлік диссертацияны сапалы жазуға әсер етеді.

Осыған орай, пәндердің магистратура деңгейге сәйкес болуына талдау жүргізудің маңыздылығы артып отыр.

Жалпыға міндетті стандартқа сәйкес, «Ғылым тарихы мен философиясы», «Шет тілі (кәсіби)», «Жоғары мектеп педагогикасы», «Басқару психологиясы» сияқты бірқатар міндетті және базалық пәндер тұрақты оқытылады.³⁰⁷

Дінтанудың теориялық-әдіснамалық негіздерін оқытуға жалпы пәндерге шаққанда келесідей пайыздық шамасында көңіл бөлінеді:

- ҚазҰУ – 22%;
- ХҚТУ – 25%;
- Нұр-Мұбарак, ШТЖІМУ – 27%;
- ЕҰУ – 33%.

«ЖБББЖ» деректері бойынша екі жылдық оқу барысында міндетті компоненттерге келесі пәндер жатады:

16 кесте ЖОО КОМПОНЕНТІНІҢ БЕЙІНДІ ПӘНДЕРІ

ОҚУ ОРНЫНЫҢ АТАУЫ	ПӘНДЕРДІҢ АТАУЫ
ҚазҰУ	1) Қазргі заманғы конфессиялардағы коммуникациялар 2) Дінтану әдіснамасы 3) Ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру және жоспарлау 4) Дінтанудың заманауи мәселелері
ЕҰУ	1) Мұсылман-христиан қарым-қатынастарының тарихы 2) Жаһандану жағдайындағы дін
Нұр-Мұбарак	1) Қазргі заманғы дінтану мәселелері 2) Діни антропология тарихы мен теориясы
ШТЖІМУ	1) Отандық тарихтың мәселелеріне жаңаша концептуалды көзқарас 2) Қазіргі заманғы дінтану мәселелері
ХҚТУ	1) Академиялық ғылыми хат 2) Зерттеудің сандық және сапалық әдістері 3) Технологияларды коммерциялау негіздері 4) Зерттеулердің қолданбалы әдістері

³⁰⁶ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым Министрінің 2018 ж. 31 қазанындағы №604 «Білім берудің барлық деңгейлерінде жалпы міндетті білім беру мемлекеттік стандарттарын бекіту туралы» Бұйрығы. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017669#z1554> (қаралған күні 01.09.2020)

³⁰⁷ Сонда.

Сонымен қатар, білім беру бағдарламаларында элективті сипаттағы пәндер де жүргізіледі. Элективтік пәндердің қатарында да исламдық бағыттағы пәндердің басымдылығы орын алуда. Бұл тұрғыдан алғанда, ХҚТУ «көшбасшы» орынды иеленген – екі жыл аралығында жалпы пәндердің 25% исламды оқытуға арналып отыр («Калам ілімінің заманауи мәселелері», «Исламдық құқықтың заманауи мәселелері», «Қазіргі заман жағдайындағы исламдық мазхабтар», «Ясауи философиясы» және т.б.).

Осыған ұқсас жағдай ШТЖІМУ мен Нұр-Мұбарак университетінде де байқалады – әрқайсында пәндеге 15%-дан тиесілі.

Нұр-Сұлтан қаласындағы ЖОО бағдарламасына исламдық тақырыптағы 2 пән енгізілген (9%).

ҚазҰУ аталған конфессияға арналған бірде де бір пән қарастырылмаған.

Докторантура

Философия докторының (PhD) білім беру бағдарламасы әдіснамалық және зерттеушілік білімді іргелі деңгейде тереңдетуге, ғылыми-педагогикалық бағытын дамытуға бағытталады.

«Дінтану» мамандығы бойынша докторантура бағдарламасы үш университеттің базасында жүзеге асырылады (ҚазҰУ, Нұр-Мұбарак және ЕҰУ).

ҚазҰУ бағдарламасында міндетті пәндерге жатады:

- 1) Мемлекет пен діннің қарым-қатынасы;
- 2) Дінтанулық теорияны зерттеу әдістері мен технологиялары.

Элективті курстардың қатарына келесі пәндер енгізілген:

1. Діни антропология және танатология;
2. Ханафиттік мазхабтың негізгі парадигмалық мәтіндері
3. Қазақ халқының діни санасы мен дәстүрінің онтологиясы
4. Жаңа діни қозғалыстар
5. Рухани саладағы конфликтология
6. Исламофобия және діни сипаттағы стереотиптер
7. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы исламның заманауи түсініктемесі
8. Қазіргі діни философиядағы антропологиялық дискурс
9. Конфессияаралық қатынастардағы толеранттылық
10. Қазақстан Республикасындағы діни саясат
11. Қазіргі әлемдегі діндер
12. Дін туралы ғылымдардың өзекті мәселелері

Қазіргі заманғы отандық білім берудің өзекті мәселелесі бағдарламаларда пәндердің қайталану, үздіксіз оқыту мен сабақтастық қағидалары сақтамалмау жағдайымен байланысты.

Осыған орай, білім беру бағдарламаларының контенті әр түрлі деңгейлерде қайталану мәселесіне қатысты сұрақтар эксперттік сұхбаттың сауалнамасына енгізілген болатын. Сауалнама барысында кеелсі сұрақтар қойылды: «Бакалавриат/магистратура/докторантура деңгейлерінде білім беру бағдарламаларының дифференциациясы қалай жүргізіледі? Білім беру бағдарламаларының түрлі деңгейлерінде пәндердің және силлабус контенттерінің қайталану мәселесі бар ма?».

Эксперттік сұхбат нәтижесінде ҚазҰУ маманымен келесі пікір айтылды:

«бакалавриат төрт жыл болғандықтан, базалық білімнің негіздері, мамандық бойынша қажетті пәндер сол жерде оқытылады. Магистратура, докторантура деңгейінде сол алынған білімдерді ғылыми негізде дамыту қажет. Және олар күрделенген формада оқытылады. Мысалы, білім беру бағдарламалары мен пәндердің қайталануы болмайды. Оқу бағдарламаларын құрастырған кезде негізгі талаптардың бірі осы...».

Айтылған пікірге қарамастан, білім беру бағдарламалары контентінің қайталану қауіпі сақталуда. Мәселен, аталған университетте бакалавриат деңгейінде «Дін саласындағы

мемлекеттік саясат» және «ҚР дін туралы заңнамасы» пәндері жүргізілсе, магистратурада «Мемлекеттік-діни қарым-қатынас: шетелдік және отандық тәжірибелер», «Дін туралы мемлекеттік заңнама», докторантурада «Мемлекет пен дін арасындағы қарым-қатынастар» пәндері оқытылады.

ЕҰУ бағдарламасында міндетті пәндерге жатады:

- 1) Жоғары мектептегі дінтану және теология;
- 2) Орта Азия халықтарының дәстүріндегі діни наным-сенімдер;
- 3) Қазіргі заман діндеріндегі гендерлік процестер.

Таңдау бойынша ұсынылатын пәндер:

1. Қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайдағы діни бірегейлік;
2. Дінтану саласындағы сараптамалық-аналитикалық жұмыстар;
3. Діндердің экономикалық негіздері;
4. Секуляризация және сакрализацияның заманауи процестері;
5. Мемлекет және дін: өзара іс-қимыл модельдері.

ЕҰУ сарапшысы трапынан пәндердің қайталану ықтималдылығына қатысты сұраққа келесідей жауап берілді:

«Бар. Бұл жерде мәселе олардың қайталануында емес, бізде оқу бағдарламаларын құрастыру кезінде аталған пәндер арасында кооперация жоқ деуге болады. Егер кооперация болса, бұл пәндер бағдарламалық тұрғыдан әртүрлі формада болушы еді. Мәселен, бакалавриатта «Исламдағы дәстүрлі теологиялық-құқықтық мектептер» пәнін жүргізетін оқытушы және магистратурада «Орта Азиядағы ханафиттік мазхаб» пәнін жүргізетін оқытушы арасында байланыс болмауы мүмкін. Яғни, егер олар отырып, оқу жүктемесін реттеп алса, осы пәнді оқыту барысында ханафиттік мазхаб туралы қандай тақырыптар кіргізу қажет, қандай материалды терең оқыту керек деген мәселелерді шешіп алса, мұндай мәселелер орын алмас еді. Алайда, біздерде оқу бағдарламаларын дайындау барысында осындай байланыс қалыптаспауына орай, сіз атаған мәселелер жалғаса беретін болады...» (ЕҰУ).

ЕҰУ докторантурасында оқытылатын «Мемлекет және дін: өзара іс-қимыл модельдері» пәніне мазмұндық жағынан ұқсас пәндер бакалавриат («Мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынас», «Дін туралы мемлекеттік заңнама») және магистратура («Мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынас теориясы мен тарихы») деңгейлерінде енгізілген.

Нұр-Мұбарак университетінде докторантура деңгейінде міндетті саналатын пәндер:

- 1) Мемлекет пен діннің қарым-қатынасы;
- 2) Салыстырмалы дінтанудың мәселелері.

Докторанттар таңдауына ұсынылатын пәндер:

1. Араб тілі (жоғары деңгей / С1);
2. Академиялық мақсаттағы шет тілі;
3. Ислам әлемінің діндері туралы зерттелулер;
4. Қазіргі әлемдегі дін;
5. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы дін;
6. Қазіргі әлемдік діндер;
7. Діни психология мен әлеуметтанудың өзекті мәселелері;
8. Дінтану бойынша батыс ориенталистерінің еңбектерін талдау;
9. Қазіргі әлемдегі сектантану әдіснамалары;
10. Қазіргі заманғы дінтанудың теориялық және әдіснамалық мәселелері.

«ЖБББЖ» деректеріне сәйкес, Нұр-Мұбарак университетінде «Салыстырмалы дінтану мәселелері» пәніне ұқсас курс магистратура деңгейінде де оқытылып, міндетті пәндер қатарына енгізіліп отыр. Сондай-ақ, бакалавриат деңгейінде «Салыстырмалы дінтану» пәні оқытылады.

Университет сарапшысы ұқсастық орын алу себептерінің келесідей түсіндірмесін алға

тартты:

«ЖОО білім беру бағдарламалары алдын ала жасалып, сатылы деңгейде сабақтасып құрастырылады. Сондықтан, бакалавриат және магистратура деңгейлерінің пәндері арасында айырмашылық ескеріледі. Деңгейі жоғарылаған сайын күрделене түседі. Ол пәндердің сипаттамасы пәндер каталогына енгізіліп, толық құрылымы кешенде көрсетіледі. Пәннің атауы ұқсас болғанымен, кешенді түрде қарап көрсеңіз, оқыту әдістемесі мен құрылымы мүлдем бөлек екенін аңғару қиын емес».

Жалпы алғанда, докторантура пәндері өз деңгейіне сәйкес келеді деуге негіз бар, алайда ҚазҰУ-ғы «Жаңа діни қозғалыстар», «Қазақстан Республикасындағы дін саясаты», ЕҰУ-ғы «Мемлекет және дін: өзара іс-қимыл модельдері», Нұр-Мұбарак университетіндегі «Қазіргі әлемдік діндер», «Мемлекет пен діннің қарым-қатынасы» сияқты пәндер бакалавриат пен магистратура курстарымен сәйкес келуіне байланысты білім беру деңгейлері шеңберлерінде бағдарламалардың бағыт-бағдарын дифференциациялау мәселесі орын алуда.

Осы ретте, эксперттік сұхбаттар, фокус-топтық зерттеулер, «Дінтану» мамандығы бойынша барлық деңгейлеріндегі білім беру бағдарламалар және өзге де қолжетімді материалдарға жүргізілген талдау нәтижесінде кейбір проблемалық аспектілер анықталғанын атап кетуге болады.

ДІНТАНУ

Дінтанушы мамандар дайындау ісімен айналысып келе жатқан барлық кафедралардың күшті тұсы ретінде ПОҚ көп тілді болуын атауға болады	Көптеген ЖОО-да кәсіби практиканың сандық және сапалық тұрғыдан жетіспеушілігі байқалады
ПОҚ халықаралық университеттермен және кафедралармен тығыз қатынастар орнатылды	Бағаларды көтеріп қою және төмендетіп қою түріндегі бағалаудың объективті әдісіне қатысты өзекті мәселе орын алуы байқалған
Жалпы университеттік деңгейде ұйымдастырылатын оқытушылардың біліктіліктерін жоғарылату курстарының жеткілікті көлемінің бары анықталды	Бірқатар университеттерде оқытудың жаңа, заманауи әдістерін ендіру жеткілікті деңгейде емес
Әрбір университетте «Дінтану» мамандығына қажетті әлеуметтану, философия, психология, діндер антропологиясы тәрізді іргелі пәндер бар	Шығармашылық емтихан - оқуға қабылданатын талапкерлерге қойылатын талаптардың сапалық төмендетілуі, сонымен қатар, мемлекеттік білім беру гранттарына бәсекелестік орын алуына байланысты оқуға түсу балдарын әдейі жоғарылатып қою мәселелері бар
Барлық университеттер Қазақстанның өзге ЖОО-да жоқ өздерінің авторлық курстарын ендіруде	Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде және «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінде үш деңгейлі білім шеңберінде білім беру бағдарламалары контентін дифференциациялауға қатысты мәселелер байқалуда
	Білім берудің барлық деңгейлерінде исламды оқытуға басымдық беру мәселелері, сондай-ақ, негізінен теологиялық сипаттағы пәндерге басымдық беру мәселелері «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінде, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде, Шет тілдер және іскерлік мансаб университетінде бар

Қорытынды:

- 1) Көптеген ЖОО-да кәсіби практиканың сандық және сапалық тұрғыдан жетіспеушілігі байқалады;
- 2) Дінтанушы мамандарды даярлайтын барлық кафедраларда көп тілді меңгерген оқытушылар жұмыс жасауын артықшылық ретінде қабылдауға болады;
- 3) ПОҚ тарапынан әлемдік университеттер және кафедралармен өзара байланыс жоғары деңгейде жүзеге асырылады;
- 4) оқытушылардың біліктіліктерін арттыруға бағытталған курстар университеттік деңгейде тұрақты өткізіледі;
- 5) бағаларды көтеру немесе төмендетуге байланысты объективтілік сақтау қажеттілігі бойынша өзекті мәселе орын алуда;
- 6) бірқатар университеттерде оқытудың заманауи әдістерін енгізу үрдісі қажетті деңгейде

жүргізілмейді;

7) бір жағынан алып қарағанда, сарапшылар мен студенттердің басым бөлігі бакалавриатқа қабылдау барысында шығармашылық емтиханының оң әсерін атайды, екінші жағынан алып қарағанда – талапкерлерге қойылатын талаптар төмендеп, қорытынды бағаларды жоғарылатып қою мәселелері туындауда;

8) Шығармашылық емтихан өткізудің бірыңғай алгоритм және/немесе ережелер болмауына байланысты «Дінтану» мамандығына талапкерлерді объективтілік пен ғылыми ұстаным тұрғысынан бағалау бойынша өзекті мәселелер туындауда;

9) Е.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде араб тілі курсын оқыту мүлдем қарастырылмаған;

10) әрбір университетте «Дінтану» мамандығына қажетті әлеуметтану, философия, психология, діндер антропологиясы сияқты негізгі пәндер енгізілген;

11) барлық университеттер білім беру бағдарламасына өзге ЖОО-да кездеспейтін авторлық курстарды енгізген;

12) Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде және «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінде үш деңгейлі білім шеңберінде білім беру бағдарламаларының контентін дифференциациялау бойынша өзекті мәселелер байқалуда.

13) дінтанулық білім берудің барлық деңгейлерінде ислам дінімен байланысты пәндерді оқытуға, сондай-ақ «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінде, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде, Шет тілдер және іскерлік мансап университетінде терең теологиялық бағыттағы курстарды жүргізуге басымдық беру бойынша өзекті мәселелері орын алуда.

3.2.2 Тарих-Дінтану

Қазақстан Республикасындағы «Тарих-Дінтану» мамандығы дінтанулық даярлықтың жаңа бағдарламасы болып табылады.

Жоғары оқу орындарында аталған мамандықты енгізу себептері:

- 1) жалпы білім беру ұйымдарында дінтанушы мұғалімдерге сұраныстың артуы;
- 2) өңірлерде дінтанушы мамандардың қажеттілігі;
- 3) дуалды оқыту мамандығын ашу қажеттілігі.

2020 жылғы жағдай бойынша «6B01601 Тарих-Дінтану» мамандығы «6B01 – Педагогикалық ғылымдар» білім беру саласының «6B016 – Гуманитарлық пәндер бойынша оқытушылар дайындау» бағытына жатады.

Оқыту мерзімі:

- орта білім базасында – 4 жыл;
- жоғары білім базасында (қашықтықтан оқыту) – 2 жыл;
- орта кәсіби-техникалық білім базасында – 3 жыл (күндізгі және қашықтықтан оқыту).

Ұлттық бірыңғай тестілеу кезде әлемдік тарих пәні тасырылады.

Білім беру бағдарламалары мен эксперттік сұхбат материалдарына жасалған талдауларға сәйкес, аталған мамандықтың басты мақсаты – тарих және дінтану оқытушыларын дайындау, мектеп пен колледждерді, сондай-ақ дін саласына қатысты өзге де ұйымдарды кәсіби мамандармен қамтамасыз ету.

ПМПУ мен ОҚМПУ 2015 жылдан бастап осы білім беру бағдарламасы бойынша студенттерді алғашқы болып даярлай бастаған:

«2015 жылы алғаш рет тарих және дінтану мамандығы эксперименталды түрде жүргізіле бастады. Былтыр бізде бірінші түлектер шығарылды, бірінші түлектер саны 23 адамды құрады. Олардың ішінде 20-дан астамы грант бойынша оқыды,

*соның ішінде әкімнің гранттары да болды» (сарапшы, ПМПУ).
«Бірінші түлектерімізді шығарып отырмыз, иә. Бірінші рет. Яғни, біз алғаш ашылған-
да тамыз айы болатын және осы мамандықты ашуға бір-екі ЖОО ғана рұқсат
берілді. Енді бәрі бірдей ашу мүмкіндігіне ие бола алмаған, ашқан кезде талапкерлер
аз болған. Ешкім мұндай мамандық барын білген де жоқ. Біз үгіттеу жұмыстарын
жүргіздік, нәтижесінде талапкерлер жинап алдық...»*

(сарапшы, ОҚМПУ)

Профессорлық-оқытушылар құрамын талдау

Аталған мамандық бойынша мамандарды даярлайтын ЖОО-ның профессорлық-оқытушылық құрамы төмендегі кестеде ұсынылады.

17 кесте «ТАРИХ-ДІНТАНУ» МАМАНДЫҒЫ БОЙЫНША ПОҚ САПАЛЫҚ ҚҰРАМЫ

ОҚУ ОРНЫНЫҢ АТАУЫ	ШЫҒАРУШЫ КАФЕДРА /ФАКУЛЬТЕТ	ПОҚ ҚҰРАМЫ
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті	Гуманитарлық ғылымдардың жоғары мектебі	8 ғылым докторы, 34 ғылым кандидаты, 3 PhD, 32 магистр ³⁰⁸
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті	Тарих және дінтану кафедрасы	3 т.ғ.д., 14 т.ғ.к., 10 магистр
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті	Жалпы тарих және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы	1 п.ғ.д., 2 ф.ғ.к., 2 т.ғ.к., 6 магистр
Оңтүстік-Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті	Қазақстан тарихы және қоғамдық пәндер кафедрасы	2 т.ғ.д., 1 ф.ғ.д., 2 PhD, 10 т.ғ.к., 4 ф.ғ.к., 2 ә.ғ.к., 10 магистр
Қазақ ұлттық әйелдер педагогикалық университеті	Тарих кафедрасы	2 т.ғ.д., 9 т.ғ.к., 1 PhD, 5 магистр
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті	Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы	3 ф.ғ.д., 1 ә.ғ.д., 2 п.ғ.д., 3 ф.ғ.к., 1 т.ғ.к., 1 PhD, 6 магистр
Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті	Қазақстан тарихы кафедрасы	2 т.ғ.д., 3 т.ғ.к., 3 магистр

Эксперттік сұхбаттарға сүйенетін болсақ, ПОҚ күшті жақтарына кафедраның ғылыми дәрежелер бойынша жоғары деңгейі жатқызылады. «Тарих-Дінтану» мамандығы негізінен тарих кафедрасына жататындықтан, оның құрамында көптеген тарих ғылымдарының докторлары мен кандидаттары жұмыс жасайды:

«Айтқым келетін факт, біздің кафедра бойынша ғылыми дәрежелік 70% асады, яғни бізде кандидаттар да, ғылым докторлары да бар, профессорлар бар, олар өздерінің кәсіби қызметтерін 20 ғасырдың 90 жылдарынан бері атқарып келеді ...»

(ПМПУ)

«Енді біздің кафедрадағы профессорлар, оқытушылардың күшті жақтары – ол бізде жанағы профессорлар, оқытушы құрамындағы ғылыми атақ дәрежесі барлардың санының көптігі. Себебі бізде жанағы 4-5 ғылым докторлары, он шақты ғылым кандидаттары және онға жуық ғылым магистрі жұмыс жасайды»

(АӨМУ)

Жергілікті және мемлекеттік деңгейлерде профессорлық-оқытушылық құрамының

³⁰⁸ Барлық жоғары мектептерге қатысты жинақталған деректер. Мектеп құрамына, «Тарих-Дінтану» пәнінен өзге «Қазақ тілі мен әдебиеті», «Орыс тілі мен әдебиеті», «Шет тілдері: екі шет тілі», «Тарих» білім беру бағдарламалары кіреді

біліктілігін арттыру үшін арнайы курстар тұрақты өтіп тұрады:

«Білім және ғылым министрлігі тарапынан оқытушылар өздерінің біліктіліктерін жоғарылату үшін жағдай жасалған, ол біздің күшті жақтарымыз. Біздің өңірде, сондай-ақ Нұр-Сұлтан немесе Алматы қалаларындағы курстардан өту мүмкіндіктері бар»

(ПМПУ)

«Біліктілікті арттыру шаралары жоспарлы түрде жүргізіліп отырады. Біздегі барлық оқытушылар Алматыдағы «Өрлеуге» барып қайтқан. Үш оқытушы, соның ішінде мен де, шетелде болып қайттық. Жапония, Испания елдеріне барып келді, мен өз басым Португалияда біліктілікті жоғарылату курсынан өттім. Сонымен қатар, Астанаға барып жаңа бағдарлама бойынша оқуға болады, жаңартылған мектеп білім беру жүйесін оқу үшін. Сол себептен бізде біліктілікті жоғарылату үнемі жүргізіледі деуге негіз бар»

(ОҚМПУ)

ОҚМПУ сарапшысы кафедраның күшті жағы ретінде студенттердің ерекшеліктерін жақсы білетін жергілікті жас мамандардың болуын атады:

«Тағы бір ерекшелік – біз қанша айтқанмен оңтүстікте өмір сүреміз, иә, Шымкент қаласы ерекше орын. Мұнда әдетте өзге облыстардан көбі келгілері келмейді, бұл жерде қала алмайды. Сондықтан мұнда негізінен жергілікті мамандар келіп, жұмыс жасайды. Әрі біздің оқытушыларымыздың басым бөлігі біздің институттың түлектері, яғни өзіміздің педагогикалық институттың түлектері. Олар аталған университеттің дәстүрлерін өте жақсы біледі және табысты жұмыс жасайды».

АӨМУ базасында өткен фокус-топтық зерттеуге қатысқан «Дінтану тарихы» мамандығының барлық респондент-студенттері ПОҚ-тың күшті жақтары ретінде олардың объективтілігі мен кәсібилігін атаған:

«...біздің факультетте мұғалімдер әділ, қалай оқысаң – солай баға қойып береді. Ешкімнің көңіліне қарамай, тек оқыған студенттер ғана өз бағасын алып жатады. Және сабақ түсіндіргендері өте керемет»

(студент, АӨМУ)

ПОҚ-тың әлсіз жақтарына дінтану саласы бойынша біліктілік арттыртыру курстарының жоқтығын атауға болады:

«...қазіргі уақытта біліктілікті арттыру жалпы әдістемелік, тіптен әдіснамалық деңгейде жүргізіледі. Бірақ мамандыққа қатысты өтпейді»

(сарапшы, ОҚМПУ)

«Дінтану», «Исламтану», «Теология» мамандықтары бойынша айтылғандай, «Тарих-Дінтану» саласының сарапшылары әкімшілік жұмыстарға «тым көп уақыт кетуі», сондай-ақ «оқытушының қағазбастылығы» жиі орын алауы сияқты мәселелерді атады.

Сонымен қатар, студенттер тарапынан дінтанушы-оқытушылар жетіспеушілігі туралы айтылды:

«Бізде тарих бойынша ешқандай мәселе жоқ. Ал дінтану бойынша тек бір ғана мұғалім»

(студент, АӨМУ)

Сарапшылардың бір бөлігі өздерінің кафедраларының әлсіз тұстары ретінде шет тілдерін білетін ПОҚ төмен пайызын атаған. Мысалы, ОҚМПУ-да 32 кафедра мүшелерінен тек 10 оқытушысы шет тілдерін қанағаттанарлық деңгейде біледі. ОҚМПУ және КМУ-да IELTS сертификаттарына ие болған оқытушылар жоқ:

«Бірден айтайын, бізде IELTS алған кафедрада әзірге ешкім жоқ»

(сарапшы, КМПУ)

«Тарих-Дінтану» мамандығы бойынша ПОҚ күшті жақтары:

- тарих, философия және әлеуметтану ғылымдары докторларының, кандидаттарының жоғары пайызы;
  - тұрақты негізде республикалық («Өрлеу», Назарбаев зияткерлік мектебі, Назарбаев университеті), сондай-ақ жергілікті деңгейлерде біліктілікті арттыру курстары өткізіледі;
  - ұрпақтар сабақтастығы жалғасып келеді, сонымен қатар, өңірлік ерекшеліктер туралы жақсы білетін жергілікті мамандар болуы;
  - фокус-топтық зерттеулерге қатысқан барлық студенттер ПОҚ объективті бағалайтынын және жоғары кәсібилігін атайды;
- Әлсіз жақтары:
- дінтану бойынша оқытушылардың жетіспеушілігі;
  - ПОҚ арасында шет тілдерін білетіндердің аз пайызды құрауы;
  - профессорлық-оқытушылық құрамының әкімшілік-қоғамдық жұмыстарға көп тартылуы;
  - дінтану бойынша біліктілік арттыру курстарының жоқтығы.

Білім беру процесінің түрлі аспектілерін студенттердің көзқарасы арқылы талдау

Дінтанулық білім беру сапасын анықтау мақсатында АМУ-дың «Тарих-Дінтану» бакалавриатында оқитын 1-2 курс студенттерінің қатысуымен фокус-топтық зерттеулер жүргізілді. Фокус-топтық зерттеудің мәліметтерін талдау бойынша келесідей нәтижелер анықталды.

Мамандықты таңдау себептері

Барлық қатысушылар аталған мамандықты таңдау жөніндегі шешімді ЖОО-ға түсер уақытта ғана қабылдаған. Кейбір қатысушылар өздерінің таңдауларын екі мамандық (тарихшы және дінтанушы) алу мүмкіндігімен негіздеді:

«...жалпы мен университетке келгенде, тарих факультетіне түсемін деп келгенмін. Бірақ дінтану мамандығын тек өтінішті қабылдайтын адамның алдына барған кезде ғана таңдадым. Екі мамандық болып алып шығатындықтан, соны таңдап, қазір осында оқып жатырмын...»;

«...екі мамандықты бірге алу үшін Тарих-Дінтану мамандығын таңдадым»;

Студенттер мамандықтың маңыздылығы мен өзектілігін де атаған: «сондықтан осы мамандық болашақта керек және өзінің орнын табатын мамандық екеніне сенеміз».

Студенттерде (әсіресе бірінші курста оқитын) теологиялық және дінтанулық білім салаларының айырмашылығы жөнінде түсінік қалыптастыру ағымдағы дінтанулық білім беру сапасын анықтайтын жанама индикатор болып есептеледі. Мәселен, бір студенттің пікірінше: «Дінтану бұл мешітке барып, иман болу немесе уағыз айту емес. Дінтану бұл зайырлы мамандықтардың бірі».

Жалпы алғанда, фокус-топтық зерттеу барысында АМУ-дың «Тарих-Дінтану» мамандығын таңдаудың басты себебі ретінде бір уақытта педагогика (тарих) және дінтану мамандықтары бойынша білім алу мүмкіндігі аталды.

Аталған пікірді өзге де оқу орындарының студенттері қолдау ықтималдылығы жоғары. Шымкент қаласы сарапшысының пікірі бойынша:

«...әдетте педагогикалық ЖОО-да көбіне қыз балалар оқиды. Ал бізде болса тарих мамандығында да, тарих-дінтану мамандығында да қыздар өте аз. Негізінен ер балалар оқиды. Олардың кейбірі «мүмкін болашақта Ұлттық қауіпсіздік комитетіне жұмысқа кіретін шығармын...немесе дінтанушы маман болармын...» деген оймен келеді. Яғни, олардың диплом тіркемесінде олар тек оқытушы ғана болып шығарылмайтыны көрсетіледі, олар осы бөлімдерде, тіптен әкімшіліктерде жұмыс істейміз деген оймен түседі»;

Мамандықты таңдау нәтижесіне қанағаттану

Сауалнамаға қатысқан барлық студенттер бірден екі бағыт бойынша білім алу мүмкіндігін тағы да ерекше атап кетіп, жоғарыда келтірілген мамандық таңдаудың негізгі себебін растап отыр.

Алайда, сауалнамаға қатысқандардың көбі педагогикалық-тарихи бағыт бойынша оқуларын жалғастырғысы келетіндіктерін атады:

«Мен болашақта мұғалім болып жұмыс жасаймын. Қазір екінші курста болашақ мамандығымызға байланысты көптеген сабақтар өтіп жатыр. Оған қызығушылығым артып, болашақта мұғалім болуды жоспарлап, сол бағытта жұмыс жасап жатырмын».

«Мен де болашақта өз мамадығым бойыша жұмыс жасап, мектепте тарихтан да және дінтанудан да сабақ беремін. Өзімнің тарих ағайым да екі пәннен сабақ берген, мен де сол сияқты болғым келеді».

Бірінші курстың кейбір студенттері қазіргі уақытта оларда дінтануға қатысты пәндер жүргізілмегенін атаған:

«Мен дінтанушы да, мұғалім де болуым мүмкін. Әзірге нақты жоспарлап жатқан жоқпын, себебі бізде әлі дінтану бойынша нақты пәндер өткен жоқ. Егер алдағы уақытта дінтану бойынша сабақтар өтіп, қызығушылық пайда болып жатса, дінтанушы да болуым мүмкін. Бірақ әзірге мен уақытша жоспарда мұғалім болуды жоспарлап отырмын»;

«Тарих саласы бойынша мұғалімдер керемет. Профессорлар, докторлар бар. Ал дінтану бойынша бізде нақты сабақ әлі өтпеген...».

Айта кетері, бірінші курста дінтану бойынша қандай да бір базалық пәндердің болмауы болашақ кәсіби іс-қимыл траекториясын таңдауға әсер етуі мүмкін екенін ескерген жөн, өйткені олардың болмауы студенттердің бойында дінтану саласына деген қызығушылық туындалуына мүмкіндік бермей, кері әсер етуі ықтимал.

Жалпы алғанда, сауалнамаға қатысқан студенттердің бәрі өздерінің таңдауларына көңілдері толатынын атап, дуалды сипатта оқытылатын мамандықтың «болашағы өте зор» деген сенім білдірді.

Өзге аспектілер

Павлодар қаласы сарапшысының пікірінше, «Серпін» бағдарламасының жүзеге асыру жұмыстарын университеттің ерекшелігі ретінде белгілеуге болады.³⁰⁹

Сұхбаттарға сәйкес, АМПУ, КМПУ және ОҚМПУ қазақ тіліндегі әдебиеттер тапшылығын сезінбейді:

«Артықшылық ретінде атауға тұратыны бізде мемлекеттік тілдегі әдебиеттердің жеткілікті көлемде екендігі, олар барлық пәндерден жеткілікті. Мұнда біздің студенттер өзiмiздiң мамандығымызға қатысты әдебиеттер жетiспеушiлiгiн сезiнбейдi»

(сарапшы, ПМПУ)

«Алайда қазір оқу әдебиеттеріне қатысты теңесу жүріп жатыр. Қазір оқу әдебиеттерін біздің университет жақсы деңгейде басып шығаруда. Барлық университеттер өздерінің оқу құралдарын, министрлік грифіндегі оқулықтарын шығарады. Әрі олардың бәрі, негізінен мемлекеттік тілде жазылған»

(сарапшы, ОҚМПУ)

«Олар орыс тілінде оқып жатыр, қазақ тілінде оқып жатыр, ағылшын тілінде де оқып жатыр. Кейбір пәндер барлығында ағылшын тілінде өтеді. Сол себептен, студенттердің көпшілігі қиналмайды, оқи береді. Қазақша да оқи береді, орысша да оқи береді...»

(сарапшы, КМПУ)

³⁰⁹ Серпін – еңбек ресурстары жеткілікті еліміздің оңтүстік өңірлеріндегі жастарды маман тапшылығы байқалатын Қазақстанның шығыс, солтүстік және батыс өңірлеріне арнайы оқытып, еңбекпен қамти отырып бағыттауға арналған мемлекеттік бағдарлама

Білім беру бағдарламаларын талдау

Барлық жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламалары жалпы білім беру мекемелерінде ғана емес, дін істері бойынша мемлекеттік органдарда және өзге ұйымдарда жұмыс жасайтын жоғары білікті тарихшы мен дінтанушы мамандарды дайындауды мақсат етуіне байланысты тарихи немесе дінтану пәндеріне бір жақты басымдық бермеу және дуалды оқыту талаптарын қатаң ұстану қажет етіледі. Осы орайда, «Тарих-Дінтану» мамандығы тиісті педагогикалық және дидактикалық пәндері бар педагогика бағыты бойынша білім беру бағдарламаларының топтамасына енгізілгенін ескеру керек.

Білім беру бағдарламалары пәндерінің пайыздық қатынасы бойынша жасалған талдау нәтижесінде келесідей жағдай қалыптасып отырғаны анықталды («ЖБББЖ» веб-сайтының ашық деректері негізінде).

18 кесте ПЕДАГОГИКАЛЫҚ, ТАРИХИ ЖӘНЕ ДІНТАНУЛЫҚ БАҒЫТТАР ШЕҢБЕРІНДЕГІ ПӘНДЕРДІҢ ПАЙЫЗДЫҚ ҚАТЫНАСЫ, ПАЙЫЗ (ПӘНДЕР САНЫ)

ОҚУ ОРНЫНЫҢ АТАУЫ	ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БАҒЫТТАҒЫ ПӘНДЕР	ТАРИХ БАҒЫТЫНДАҒЫ ПӘНДЕР	ДІНТАНУЛЫҚ БАҒЫТТАҒЫ ПӘНДЕР
ОҚМПУ	15% (7)	44% (20)	38% (17)
ҚМУ	11% (6)	41% (22)	31% (17)
ҚМӘПУ	14% (8)	43% (25)	28 (16%)
АӨМУ	17% (9)	50% (26)	27% (14)
ПМПУ	11% (7)	67% (43)	11% (7)

Кестеде көрсетілгендей, барлық жоғары оқу орындары бойынша педагогикалық ғылым бағытына жатқызуға болатын пәндердің пайыздық қатынасы шамамен біркелкі (орташа пайызы – 13,6%). Олардың қатарына оқыту әдіснамалары, оқытудың жаңа әдістері, инклюзивтік білім беру және сол сияқты мектепте жүргізілетін жалпы дидактикалық пәндер жатады.

Білім беру бағдарламаларының мақсаттарына сәйкес тарих пен дінтануға қатысты пәндерге көп мән беріледі. Тарихи пәндердің жалпы көлеміне қатысты ең көп пайыздық қатынас Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетінде байқалады, ол жердегі 64 пәннің 43-і (соның ішінде міндетті және элективті) немесе 67% тарихи бағытқа жатады. АӨМУ-ның білім беру бағдарламасында осындай пәндер 50% құрайды. Ең аз пайыздық қатынас ҚМУ-дың бағдарламаларында орын алған. Тарих ғылымы пәндерінің қатарында «Еуропалық мәдениет тарихы», «Археология», «Алғашқы қауым тарихы», «Өңіртану» және т.б.

Дінтану пәндеріне қатысты жағдайды қарастыратын болсақ, қызығушылық тудыратын бірнеше мәселеге назар аудары қажеттілігін атап кетуге болады.

ОҚМПУ барлық білім беру бағдарласының көп бөлігін (40% жуығы) мақсатты түрде жүзеге асырып, оқу барысында «Діндер философиясы», «Діни кітаптар», «Діни антропология», «Құран қасиетті жазба және мәдени ескерткіш ретінде», «Қазіргі заманғы дәстүрлі емес діни қоғалыстар мен культтар», «Исламдағы діни бағыттар мен ағымдар» сияқты пәндер жүргізіледі. Бұл жағдайда пәндер тепе-теңдігі байқалады деуге негіз бар. Сарапшы «Пайыздық тұрғыдан алғанда тарих және дінтану бойынша қанша пән қарастырылған?», - деген сұраққа келесідей жауап берді:

«50 де 50. Неге дейсіз ғой? Өйткені егер аз болса онда курс мүлдем өткізілмейді. Осылай 4 жылда бізде осы курс қиылып жатады, себебі негізінен тарихи пәндер қалады, ал қалған пәндердің бәрі, элективтік пәндер, біз оларға қызық болатын курстарды енгіземіз».

Алайда, сарапшының айтуынша, дінтанулық-философиялық пәндерді көптеп енгізу білім алушылар тарапынан наразылық тудыруы мүмкін: «Енді, біз 2 жыл бұрын силлабустарға, оқу бағдарламаларына философиялық курстарды енгізу талпыныстарын жасаған болатынбыз, иә. Енді, мысалы, дін феноменологиясы, дін социологиясы, діни құқық және т.б. Өкінішке орай, бұл бастаманы студенттер мүлдем қолдамағанын сезіндім. Қызық емес деп айтады, философияда осы материалды өттік, осы жерде де қайталанады, бұның пайдасы жоқ деген уәждерін білдірді. Бізге қызығушылық тудыратын, біздің деңгейімізді көтеретін пәндер енгізіңіздер деген талап қойды. Сол себептен біз бұл тұрғыдан өзге де пәндерді енгіздік, мысалы, діндер географиясы пәнін. Бір жақтан алып қарайтын болсақ, бұл қызықты курс. Мұнда діндердің барлық әлемге қалай таралғаны және қазіргі уақытта бұл процесс қалай өтіп жатқаны оқытылады. Демографиялық, әлеуметтік, саяси, тіптен діни тұрғыдан да қарастыруға болады...».

Ұқсас пайыздар Қостанай мемлекеттік университетінде де байқалады, атап айтқанда дінтану бойынша 17 пән енгізілген (31%). Оларға «Діндер тарихы», «Діни антропология», «Діндер психологиясы», «Дін және мемлекет» сияқты пәндер жатады.

Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетінде дінтану бағытына ең аз көңіл бөлінді, 4 жылдық оқу бағдарламасында 7 пән ғана (11%) қарастырылған. Олар: Қазақ халқының рухани мәдениетінің тарихы, Археология және археологиялық дінтану, Дінтануды оқытудың әдіснамасы, Әлемдік діндер тарихы, Ұлттық діндер тарихы, Қазақстандағы діндер және ойлау еркіндігі, Қазіргі әлемдегі діндер эволюциясы.

Барлық ЖОО-да мемлекет-конфессиялық қатынас саласына арналған пәндер мүлдем жоқ екендігін және іргелі дінтанулық курстар сирек кездесетінін байқауға болады.

Дінтану бағытындағы пәндердің болмауы немесе аз көлемде болуы «Тарих-Дінтану» мамандығының білім беру сапасына кері әсер етеді, білім беру бағдарламасының бастапқы мақсаты мен міндеттеріне қайшы келеді.

Эксперттік сұхбаттарға сәйкес, мектептер мен колледждер негізгі жұмыс берушілер ретінде білім беру бағдарламаларын әзірлеуге белсенді қатысады, сонымен бірге бұл іске студенттердің өздері де ат салысады:

«Білім беру бағдарламаларына қатысты, мен мынандай факт атай аламын, біздің бірінші тапсырыс берушілеріміз бұл орта жалпы білім беру мектептері, лицейлер, колледждер...», «...Ал тілектерді ескеретін болса, біз, әрине білім беру бағдарламаларын құрастыру кезінде өзіміздің жұмыс берушілерімізді шақырамыз, осы кезде олар білім траекторияларын, келесі жылға қатысты болашақ траекторияны айқындауға көмектеседі...»; «Тәуелсіз сауалнама жинау, осы кезде студенттер өз ой пікірлерін ашық білдіреді, яғни, оларды не қызықтыратыны аталады, немесе әлі шешімін таппай келе жатқан сұрақтар көтеріледі. Сауалнамадағы пікірлерді ескере отырып, біз кейіннен жұмыстар өткіземіз»

(сарапшы, ПМПУ)

«Біз педагогикалық ЖОО-да жұмыс істейміз, біз ең алдымен мектеп оқытушыларын дайындаймыз. Ең алдымен мектептер үшін. Сол себептен біз жұмыс берушілердің жоспарларын ескеруіміз керек. Біз жұмыс берушілермен ақылдасқанда, олар бізге қандай курстарды жақсылап дайындап, оқытқан пайдалы екенін атайды, өз өтінімдерін жолдайды...»

(сарапшы, ОҚМПУ)

Сарапшылар стандартты төрт жылдық оқыту барысында дуалды мамандықты игеру қиындығын атайды, себебі өз сипаты бойынша алуан түрлі көптеген пәндер оқытылып, игерілуі қажет.

Жалпы айтқанда, білім беру дуалды түрде жүргізілетін болғандықтан «Тарих-Дінтану» мамандығы үлкен келешегі бар кәсіби бағыт болып есептеледі, алайда қазіргі таңда аталған білім беру бағдарламаларында дінтану компонентін одан әрі жетілдіру бойынша тиісті жұмыстарды жүргізу қажет етіледі.

Қорытынды:

- 1) ПОҚ мүшелерінің көпшілігінде ғылыми дәрежелері бар;
- 2) жалпы әдістемелік бағытындағы біліктілікті арттыру курстары тұрақты өткізіледі;
- 3) дінтану бойынша оқытушылардың жетіспеушілігі байқалады;
- 4) дінтану бағыты бойынша арнайы біліктілік арттыру курстары қарастырылмаған;
- 5) орыс және қазақ тілдерінде оқу-әдістемелік материалдар қолжетімді;
- 6) фокус-топтарына қатысушылардың көпшілігі кейіннен дінтанулық бағытта емес, педагогикалық-тарихи бағытта жұмыс жасағысы келетіндерін атаған;
- 7) барлық студенттер дуалды білім берудің артықшылықтарына назар аударады.

Білім беру бағдарламалары талдау барысында «Тарих-Дінтану» мамандығының басты мәселесі айқындалды – дінтанулық емес, тарих пәндеріне басымдық беріледі. Алайда, аталған білім беру бағдарламасынан дуалды білім беруді қамтамасыз ету және жалпы білім беру ұйымдарына қажетті болашақ педагог мамандарды даярлау талап етіледі.

Қазіргі уақытта жекелеген университеттер ғана пәндерді тең үлестіру бойынша жұмыс жүргізіп келеді, көптеген ЖОО-да дінтануға тікелей қатысы жоқ педагогикалық немесе тарихи пәндерге басымдық беру үрдісі сақталуда.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынас туралы білім беретін пәндердің мүлдем енгізілмеу жағдайына ерекше назар аудару қажет.

3.2.3 Исламтану

Исламтану кафедрасы 2001 жылы алғаш рет «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінде ашылған болатын. 2014 жылы мәдениеттану және дінтану кафедрасының меңгерушісі А.Д. Құрманалиеваның ықпалымен аталған мамандық Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің оқу бағдарламасына енгізілді.

Қазіргі уақытта «Исламтану» мамандығы үш деңгейде Нұр-Мубарак пен ҚазҰУ оқытылады, ал ШТЖІМУ бакалавр және магистр мамандарды даярлайды.

Нұр-Мұбаракта исламтану кафедрасында 41 оқытушы қызмет етеді: 1 профессор, 3 доцент, 16 ғылым докторы, 1 ғылым кандидаты, 6 аға оқытушы, 8 магистр.

ҚазҰУ мен ШТЖІМУ-да «Исламтану» мамандығы дінтану кафедраларында оқытылады³¹⁰.

«Дінтану» және «Теология» терминдері сияқты «Исламтану» ұғымына да ғылыми анықтама беру бойынша қиындықтар туындайды. Әдетте, исламтанудың екі типін бөліп көрсетуге болады:

1) Исламтануды зайырлы ғылым ретінде түсіну – бұл жағдайда исламтану дінтану ғылымының құрамдас бөлігі, яғни дінтанулық құралдарды пайдаланатын ислам бағыттындағы пән ретінде қабылданады;

2) Исламтануды діни білім беру жүйесі ретінде түсіну – бұл жағдайда аталған пән «конфессионалды исламтану», яғни исламды теологиялық тұрғыдан зерттейтін білім жүйесі ретінде қарастырылады³¹¹.

Өкінішке орай, отандық ғылыми қауымдастық қазіргі исламтану ғылымын дифференциациялау мәселесіне назар аудармай келеді. ҚазҰУ-дың Дінтану және мәдениеттану кафедрасының пайымдауынша, исламтану дегеніміз – «исламды, оның догматикасын, тарихын, мәдениетін, мұсылман халықтарының құқығын және исламға қатысты қоғамдық-саяси ұйымдардың құқығын және діни-құқықтық жүйелерді, бұрынғы және қазіргі уқыттағы мектептерді оқытатын ғылыми пән. Исламтану ғылымы исламның рухани құндылықтары мен бағыт-бағдарлары,

³¹⁰ Аталған кафедралардың ПОҚ сапалық құрамы 3.2.1 «Дінтану» бөлім тармағында талданған

³¹¹ Толық талдау үшін 3.3 «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім деңгейінде діни және дінтанулық білім берудің халықаралық тәжірибесі» бөлім тармағын қараңыз

оның жақтаушылары туралы ақпарат көзі болып есептеледі»³¹².

«Исламтану» дефинициясы бойынша бір жақты ұстаным болмауына қарамастан, тиісті материалдарды талдау нәтижесінде білім беру бағдарламасы бойынша орын алып отырған келесі мәселелер анықталып отыр.

Оқуға қабылдау емтихандары бойынша жағдайды талдау

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылдың 31 қазанындағы №600 «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын білім беру ұйымдарында оқуға қабылдаудың Үлгілік ережелерін бекіту туралы» Бұйрығының 2 қосымшасына сәйкес, «Исламтану» мамандығына түсу үшін шығармашылық емтихан тапсыру қажет³¹³.

Нұр-Мұбарак университетінің ресми сайтындағы деректерге сәйкес, бакалавриат деңгейіне арналған шығармашылық емтихан бағдарламасына 100 сұрақ енгізілген³¹⁴:

- барлық сұрақтар ислам теологиясына қатысты;

- діни білімге тән терминдер пайдаланылады – мысалы, сұрақтар келесі мәтінде құрылған: «Пайғамбардың (оған алланың мейірімі мен шапағаты болсын) сахабалары туралы айтып беріңіз»; «Қасиетті Құран – құдыретті Алла сөзі»;

- ғылымның дінтанулық қырларына қатысты сұрақтар кездеспейді.

Шығармашылық емтиханның осындай ерекшеліктері магистратура мен докторантура деңгейлеріне де қатысты.

Шығармашылық және оқуға түсу емтихандарының аталған аспектілері университеттер «Исламтану» мамандығын діни білім берудің бөлігі ретінде қарастыруымен байланысты болуы мүмкін. Осы пікірдің дәлелі ретінде келесідей екі жағдайды атап кетуге болады:

а) Нұр-Мұбарак түлектерінің жалпы санының 60%-дан астамы Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының ұйымдары мен мекемелеріне жұмысқа орналасады;

б) болашақ исламтанушылардың фокус-топтық зерттеулер барысында білдірген пікірлері. Олардың көпшілігі «Сіздердің діни сенімдеріңіз кәсіп таңдауға әсерін тигізеді ме?» деген сұраққа төмендегідей нұсқаға ұқсас жауаптар берді:

«маған бұл мамандықты таңдауда діни сенім маңызды рөл атқарды, біздің отбасымыз діндар болғандықтан, ағамнан, әпкемнен алдым десем болады, тікелей әсер етті...».

«Исламтану» мамандығының көптеген студенттері оқуға түсу емтихандарының қиын болғанын атайды:

«Оқуға түскен уақытта шығармашылық емтихан тапсырдық, сұрақтар беріледі, арасында қиын сұрақтар болды, білім деңгейімізге сай келмейтін сұрақтар болды...»

(студент, Нұр-Мұбарак)

«қиындықтар болды, қазір тереңірек білген соң оңай болды...»

(студент, ҚазҰУ)

Осы орайда, қабылдау емтихандарына жасалған талдау бойынша келесідей қорытынды шығаруға болады:

- Нұр-Мұбарак университетінде «Исламтану» мамандығы дінтанулық білім ретінде емес, теологиялық білім берудің құрамдас бөлігі ретінде қабылданады;

³¹² Исламтану. ҚазҰУ Дінтану және мәдеиттану кафедрасы. URL: <https://www.kaznu.kz/ru/19383/page/> (қаралған күні 01.10.2020)

³¹³ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым Министрінің 2018 ж. 31 қазанындағы №600 «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын білім беру ұйымдарында оқуға қабылдаудың Типік ережелерін бекіту туралы» Бұйрығы URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017650> (қаралған күні 01.09.2020)

³¹⁴ Исламтану мамандығы бойынша шығармашылық емтихан бағдарламасы. Нұр-Мұбарак. URL: <https://nmu.kz/kk/islamtanu-mamandygy-bojynsha-shygarmashylyk-emitihan-bagdarlamasy/> (қаралған күні 01.10.2020)

- студенттердің айтуынша, оқуға қабылдаудың емтихан сұрақтары талапкерлердің білім деңгейлеріне сәйкес келмейді, жалпы мектепті бітіріп келген талапкермен салыстырғанда медресе бітірген студенттердің артықшылығы болады: «...мектептен келетін балалар бар, мектепте дін туралы аз оқиды, медреседен келетін балалар бар, олардың деңгейі жоғары» (студент, Нұр-Мұбарак).

Білім беру процесінің түрлі аспектілерін студенттердің көзқарасы арқылы талдау

Зерттеу аясында ҚазҰУ мен Нұр-Мұбарак университетінің әр түрлі білім деңгейлерінде «Исламтану» мамандығы бойынша оқитын студенттермен фокус-топтар өткізілді.

Мамандықты таңдау себептері

Әлеуметтік зерттеулер деректері көрсеткеніндей, студенттердің «Исламтану» мамандығын таңдау шешіміне негізінен мешіттердің ресми қызметшілері әсер еткен:

«Менің өзім таджуит ілімін 8-9 жасымда үйренген болатынмын. Менің бір таныс кісім бар еді мешітте, мен 11 сыныпта физика-математиканы таңдаймын ба деп ойланып жүрген кезде сол кісі маған ұсыныс айтты – «неге сен Нұр-Мұбарак университетіне бармайсың?», - деп. Содан бастап мен жайлап өз ойымды өзгерттім»

(студент, Нұр-Мұбарак)

«11 сынып оқып жүргенде мен Талғардағы подкурста болдым, 3-4 ай бойы оқыдым, сол жерде қыздар болды, содан кейін ұстаздар маған сен неге осы универге бармайсың деп ұсыныстар жасаған болатын, солардың арқасында ата-анам да қолдады...»

(студент, Нұр-Мұбарак)

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде мамандық таңдауға діни ұстанымдардың ықпалы төмен екендігі байқалады, дін өкілдерінің әсері болғандығын бір студент ғана айтты:

«Мамандықты таңдауыма ата-анам, мешітте сабақ берген ұстазда мен имамдар кеңес берді;

ҚазҰУ-дың көптеген студенттері мамандықты өздері таңдаған, олардың шешіміне ешкім ықпал етпеген.

Жоғарыда аталғандай, Нұр-Мұбарак университеті студенттерінің кәсіби жолдарын таңдауға өздерінің діни сенімдері әсер етіп отыр.

ҚазҰУ-да өзгеше жағдай анықталды, студенттердің бір бөлігі «аталған мамандықты таңдауыма діни сенім әсер етті» дегендей пікірлер білдірсе, екінші бөлігі «менің сенімім мамандық таңдауыма ешқандай әсерін тигізген жоқ» деген жауаптарды ұсынып отыр.

Мамандық таңдау шешіміне қанағаттану

Фокус-топтық зерттеулерге қатысқан ҚазҰУ мен Нұр-Мұбарак университетінің барлық студенттері мамандық таңдау шешімін дұрыс деп санайды:

«Мен өкінбеймін, керісінше жылдан жылға қызығушылығым артып келе жатыр» (Нұр-Мұбарак).

Студенттердің көпшілігі өздерінің кәсіби мансаптарын аталған мамандықпен байланыстырады:

«Болашағымды осы мамандықпен байланыстырамын, бірақ ұстаз ретінде емес. «Шапағат», «Аңсар» деген орталықтар бар ғой, солардың бірінде жұмыс жасағым келеді» (Нұр-Мұбарак);

«Мен осы мамандық бойынша жұмыс жасаймын деген ойдамын, магистратураны бітірген соң ұстаздық қызметін жалғастырамын»

(ҚазҰУ)

Аталған мамандық саласында жұмыс жасағысы келетін студенттердің көп болуына

қарамастан, кейбір білім алушылар өздерінің қызметтерін өзге салада жалғастырғылары келеді:
«Кәдімгідей исламтанушы боламын деп айта алмаймын, исламдық экономикаға қатысты қызмет істеймін»

(Нұр-Мұбарак)

«Бакалавриат деңгейінде исламтануды бітіріп, магистратураға психологияға түскім келеді, одан кейін ҰҚК-де немесе араб тілінің аудармашысы болып жұмыс жасаймын деген ойдамын»

(ҚазҰУ)

Жалпы алғанда, студенттердің басым бөлігі өздерінің таңдауымен және оқыту процесімен қанағаттанады.

Өзге аспектілер

Нұр-Мұбарак университетінің барлық студенттері білім беру бағдарламасына «Психология» пәнін ендіру керек деп санайды.

ҚазҰУ студенттері аталған пәнді оқу қажеттілігімен қатар, шешендік өнер және ағылшын тілі курстарын енгізу керектігін атады:

«...ораторлық шеберлік міндетті түрде керек, аудиториямен жұмыс жасау керек. Медиация саласындағы пәндер қажет, дін саласындағы алауыздықты шешудегі жолдарын білу маңызды, сол қажетті және жақсы пән»

(ҚазҰУ)

«...негізі ағылшын тілі бір ғана жыл болады, соны әрі қарай тереңдетсе екен, сондай-ақ араб тілін оқытса»

(2 курс студенті, ҚазҰУ)

Сонымен бірге, ҚазҰУ-дың студенттері араб тілін оқыту бойынша академиялық сағаттар жетіспеушілігіне назар аударды:

«...біз тек араб тілінен қиналамыз, басқа ешқандай қиындық жоқ»;

«...араб тілі сәл қиындау және де сағаты аз, үлгермейміз».

Студенттердің сұранысын және жұмыс берушілер тарапынан түлектерге қойылатын талаптарды ескере отырып, 2020-2021 оқу жылынан бастап «Шешендік өнер» пәні енгізілген болатын.

Нұр-Мұбарак университетінің студенттерімен халықаралық білім беру орталықтарымен, әсіресе Еуропаның жоғары оқу орындарымен тәжірибе алмасу қажеттілігі туралы ұсыныстар айтылды. Респонденттердің пікірінше, елдегі исламтану ғылымын оқыту әдіснамасы ресейлік бағдарламаларға сәйкес жасалған, ал Оксфорд, Гарвард сияқты Еуропаның жетекші ЖОО-ның тәжірибелері ескерілмейді.³¹⁵

«...тәжірибе жинақтауға мүмкіндік бар, тек Түркияға ғана емес басқа да елдерге жіберсе»;

«Біздің университетте шет елдермен байланыс бар, бірақ соны жақсарту керек».

Одан бөлек, студенттер өндірістік практиканың жетіспеушілігін немесе сапасыз өткізілетінін атап кетті:

«Бізде теория көп, практика жоқ, педагогикалық практика болсын, кәсіптік практика болсын, оның жағдайын жақсы талдап, ажырата алатын мамандар, мықты сарапшылар жоқ, қолданбалы зерттеулер жүргізілмейді...»; «...бірақ басқа жағынан ғылым, исламтанушы ретінде діннің қоғам, саясат, экономикаға ықпалын жан-жақты талдап бере алатын мамандар жоқ, сол бізде сәл жетіспей тұрған сияқты. Бізде тек діни іліммен, шариғи заңдармен ғана оқытады, соны тереңдету керек. Исламтану мамандары тек мешіттердегі имамдар, теолог қана болып қана қоймай, қоғам қайраткерлері болса екен, көпшілікке танылып жатса жақсы болар еді»

(Нұр-Мұбарак)

315 Батыс елдерінің ЖОО-да «Исламтану» мамандығын толығырақ талдау үшін, 3.4 бөлім тармағын қараңыз

Білім беру бағдарламаларын талдау

Білім беру бағдарламаларын талдау жұмысы бакалавриат, магистратура мен докторантура білім беру деңгейлері бойынша жіктеліп, «ЖБББЖ» жүйесінің ашық деректеріне негізделді.

Бакалавриат

Қазақстандық академиялық ортада «Исламтану» ұғымының мәнін анықтау бойынша бірыңғай пікірдің болмауынан бөлек, аталған мамандық шеңберінде білім беру жағдайына да терең зерттеулер жүргізілмеді.

Осыған орай, қазіргі дінтанулық/діни білім беру саласында көптеген қайшылықтар жиі орын алады.

Қазақстандық үш университетте «Исламтану» білім беру бағдарламасы ортақ шифр бойынша жүзеге асырылғанымен, олардың алдарына қойған мақсат пен міндеттері әртүрлі болып келеді.

ҚазҰУ-дың бакалавриат деңгейіндегі білім беру бағдарламасының мақсаты бойынша «әдіснамалық талаптар негізінде дінтану мен исламтану саласына қатысты процестерді теориялық талдау мақсатында ғылыми ақпараттарды пайдалана алатын мамандар даярланады». Сондай-ақ, аталған білім беру бағдарламасы аясында мамандарды «дінді ғылыми көзқараспен талдауға» үйрету қажет.³¹⁶ ҚазҰУ-дың «Исламтану» мамандығының студенттеріне бірінші кезекте үйретіледі:

- исламтау салаларының негізгі ұғымдарын ғылыми тұрғыдан жіктей білу;
- Мұхамед Пайғамбар хадистері сенімділігін көрсететін тізбекті еркін анықтау, оларды діни сұрақтарды талқылау барысында қолдану, оларға ғылыми негіздеме беру;
- қасиетті жазбаларды талдау мақсатында теориялық білімді пайдалану, оларды діни көзқарастардың негіздерін түсіндіру үшін қолдану;
- кәсіби дағдыларды жүзеге асыру барысында ҚР заңдарын тиімді қолдана білу;
- әлеуметтік мәселелерді шешу және деструктивтік ағымдарға қарсы іс-қимыл барысында ислам этикасы мен өнегесін және тасавууф ілімін тиімді пайдалану;
- теориялық діни білімді және діни зерттеулер әдістерін тәжірибе жүзінде пайдалану.

Сонымен бірге, Нұр-Мұбарак білім беру бағдарламаларының мақсаты бойынша «біліктілігі қазіргі еңбек нарығының және жұмыс берушілердің талаптарына сәйкес келетін, Матуриди мектебі мен ханафиттік мазхаб ілімінің көмегімен қазақстандық қоғамда діни тұрақтылықты қамтамасыз етуге қабілетті кәсіби мамандар даярланады».

Оқыту соңында келесі нәтижелеріге жету қажет:

- қазіргі заманғы мәдениет пен өркениетте исламтанудың орнын, оның интеграциялық процестердегі маңызын, қазіргі кезеңдегі ислам мәселелерін айқындау білу;
- әлемдік және қазақстандық исламтанудың негізгі тұжырымдары, исламдық ғалымдар, мектептер және бағыттардың маңызды көзқарастары, сондай-ақ қазіргі исламның негізгі мәселелері бойынша түсінік қалыптастыру;
- Матуриди ақидасы мен ханафиттік мазхабтың ілімі негізінде Құран мәтіндерін оқу және талдау;
- діни рәсімдерді, практикаларды, ғұрыптарды орындай білу және өмірдің түрлі жағдайларында діни білімді пайдалану;
- ислам канондарының түрлі дәстүрлері негізінде діни тәжірибелерді түсіндіру.

Жалпы айтқанда, ҚазҰУ-дың исламтану бағдарламасы зайырлы ғылымдарға жақын нұсқада жүзеге асырылып, Нұр-Мұбарак университетінің бағдарламасы конфессионалдық, яғни

316 Қазақстан Республикасының Білім және ғылым Министрлігі. Жоғары білім беруін басқарудың бірыңғай жүйесі. Бакалавриат «Исламтану». URL: http://esuvo.platonus.kz/#/register/education_program/application/18223 (қаралған күні 01.10.2020)

теологиялық формада оқытылады деуге негіз бар.

ҚазҰУ-дың бағдарламасындағы базалық пәндерге «Исламдағы азаматтық қатынастар», «Ислами философия және дінаралық диалог», «Халифат тарихы», «Құран ғылымы», «Фикхтың қазіргі заманғы мәселелері», «Тажуид», «Хадистану», «Құран оқу ілімі» және араб тілінің түрлі деңгейдегі курстары жатады.

Нұр-Мұбарак университетінде базалық пәндер ретінде «Матуриди акидасы», «Ислам философиясына кіріспе», «Хадистану кіріспесі», «Зекет пен қажылық», «Хадистанушылар әдістері», «Ханафи мазхабының негіздері», «Діни насихат және оның әдістері», «Шарифат заңдары» және араб тілінің түрлі деңгейдегі курстары оқытылады.

Дінтанулық зерттеулер әдіснамасын оқытуға Нұр-Мұбарак университетінде «Ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру және жоспарлау», ҚазҰУ-да «Зерттеу әдістерінің негіздері» сияқты пәндер арналған. Сондай-ақ, Нұр-Мұбарак университетінде «Дінтануға кіріспе» пәні оқытылады.

ҚазҰУ-да «Логика және діни риторика» пәні ораторлық шеберлікті қалыптастыруға бағытталған, алайда Нұр-Мұбарак университетінде осыған ұқсан пән 2020-2021 оқу жылынан бастап қана енгізіліп отыр.

Екі университетте де зайырлы және дінтанулық пәндердің аз екендігін атауға болады. Осы бағытта ҚазҰУ-да «Ислам және саясат», «Ислам өркениетінің тарихы», «Қазақстандағы Қазақстанда», «Халифат тарихы», Нұр-Мұбарак университетінде «Құран ғылымына кіріспе», «Құранның грамматикалық принциптері», «Ислам тарихы», «Қазақстандағы ислам тарихы», «Мазхабтар тарихы», «Шығыстану ғылымының әдістері», «Қазақстан Республикасындағы қазіргі діни ахуал», «Діни ағымдар мен ұйымдар», «Ислам эсхатологиясы» пәндер жүргізіледі.

ҚазҰУ және Нұр-Мұбарак университетінің білім беру бағдарламаларына Қазақстан Республикасының дін саласы бойынша заңдарды оқытуға арналған пәндер енгізілмеген.

Магистратура

Білім беру бағдарламаларының мақсаты:

- «бәсекеге қабілетті, толерантты және білікті, жоғары деңгейдегі дінтанулық мәдениет пен қоғамдық санаға ие, исламтану саласындағы іргелі білімі қалыптасқан, өндірістік міндеттерді кәсіби тілде пайымдай білетін және оларды заманауи технологиялар көмегімен шеше білетін мамандарды дайындау...» (ҚазҰУ);³¹⁷

- «исламтану саласында басқару, ұйымдастыру, кеңес беру, талдаулар жасау және ғылыми, педагогикалық зерттеулерді орындай алатын мамандарды дайындау» (Нұр-Мұбарак)³¹⁸

ҚазҰУ-дың магистратурасында оқытудың басты нәтижелері:

- заманауи исламтану мәселелерінің шығу тегі мен өзіндік ерекшеліктерін және қазіргі қоғамдағы діни және ислами құндылықтарды талдай білу, сондай-ақ қазіргі интеграциялық процестерде исламтанудың рөлін айқындау;

- әлемдік және қазақстандық исламтанудың негізгі заманауи тұжырымдары бойынша кәсіби дағдыларды қолдану, олардың басты өкілдерін, мектептері мен бағыттарын білу, араларындағы концептуалды айырмашылықтарды ажырату, сондай-ақ қазіргі ислами дискуссиялардың мазмұнын түсіну;

- қоғамдағы әлеуметтік, экономикалық және рухани-мәдени тенденциялар негізінде исламтанулық, дінтанулық, философиялық, әлеуметтік-саяси әдебиеттерді талдау.

Нұр-Мұбарак университетінде түлектердің бойында келесідей дағдыларды қалыптастыру мақсат етілді:

317 Қазақстан Республикасының Білім және ғылым Министрлігі. Жоғары білім беруін басқарудың бірыңғай жүйесі. Магистратура «Исламтану», ҚазҰУ. URL: http://esuvo.platonus.kz/#/register/education_program/application/11788 (қаралған күні 01.10.2020)

318 Қазақстан Республикасының Білім және ғылым Министрлігі. Жоғары білім беруін басқарудың бірыңғай жүйесі. Магистратура «Исламтану», Нұр-Мұбарак. URL: http://esuvo.platonus.kz/#/register/education_program/application/4079 (қаралған күні 01.10.2020)

- исламтану мәселелерінің табиғаты мен ерекшеліктері, қазіргі өркениет пен мәдениетте исламтанудың алатын орны турлы түсінік қалыптастыру;
- әлем мен Қазақстандағы негізгі заманауи исламтану тұжырымдамалары, құқықтық мектептері (мазхабтар) және ағымдар бойынша кәсіби білім деңгейін көрсету, исламдық құқық (фикх) пен діни сенім (ақида) арасындағы қайшылықтардың басты мазмұнын түсіну;
- ғылыми-педагогикалық зерттеулер өткізудің тиімді әдістерін таңдай білу, сондай-ақ қолданыстағы әдістерді үнемі жетілдіру дағдыларын игеру;
- исламтану саласы бойынша ғылыми жобаларға қатысу.

Нұр-Мұбарак университетінде міндетті компонентке «Ғылыми зерттеу сұрақтары», «Шариғаттың мақсаттары», «Зерттеу тәжірибесі», «Құран мақсаттарын ұғыну» сияқты курстары жатады. ҚазҰУ-да аталған цикл бойынша «Исламтанудың әдіснамалық мәселелері», «Шариғаттағы жалпы ережелер», «Ғылыми қызметті ұйымдастыру және жоспарлау», «Фикхтың заманауи зерттеулері» пәндері оқытылады.

Таңдау компоненті бойынша ҚазҰУ-да «Ислами ілімдердің заманауи мәселелері», «Каламның классикалық мәтіндері», «Шариғаттағы некелік-отбасылық қатынастар», «Сунниттік теологияның қалыптасуы: Матуриди және Ашғари мектептері», «Исламдағы қазіргі заманғы теологиялық мәселелер мен ағымдар», «Құранды талдау әдістері» пәндері, Нұр-Мұбарак университетінде «Заманауи идеологиялық ағымдар», «Діни мәтіндерді зерттеу», «Ақиданы тақырыптар бойынша оқыту», «Пайғамбарлық сүннет мақсаттарын ұғыну», «Ислам шариғатындағы медициналық сұрақтар» тақырыбындағы пәндер ұсынылады.

Докторантура

Екі университеттің докторантура деңгейіндегі білім беру бағдарламалары бойынша мақсаттары:

- сараптама жүргізу, кеңес беру, ұйымдастыру және басқару сияқты дағдыларды қалыптастыру және дамыту, исламтану саласында зерттеушілік және педагогикалық қызметтерді атқару (Нұр-Мұбарак);
- мемлекеттік мекемелер мен білім беру саласы үшін дүниетанымдық тұрғыдан исламды терең түсінетін, практикалық дағдылары қалыптасқан, аналитикалық және сараптамалық зерттеулер жүргізе алатын, исламдық зерттеулердің әдістерін меңгерген, еңбек нарығы мен Қазақстанның ғылыми, әлеуметтік-экономикалық және рухани даму жағдайына бейімделген білікті ғылыми және педагогикалық мамандарды даярлау (ҚазҰУ).

Нұр-Мұбарак университетінде оқыту нәтижесінде қалыптасатын дағдылар:

- исламның мәдениет пен өркениеттегі орнын айқындап, қазіргі исламдық мәселелердің табиғаты мен сипатын айыра білу;
- қазіргі әлемдік және қазақстандық исламтану ғылымының негізгі тұжырымдамаларын, авторлардың мәтіндері мен бағыттарын, олардың өзара айырмашылықтарын, философия мен құқықтану салаларындағы дискуссиялардың мазмұнын білу;
- атқарылған жұмыстар бойынша есептер, рефераттар, мақалалар жазу, ғылыми нәтижелерді уақытында ұсыну;
- исламтану пәнін оқыту барысында кәсіби білімді пайдалана білу;
- бұқаралық ақпарат құралдарына, түрлі деңгейдегі мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдарда дін саласы бойынша ақпараттар беруді үйрену.

Осы орайда, Нұр-Мұбарак университетінің магистратура мен докторантура деңгейлерінде «атқарылған жұмыстар бойынша есептер, рефераттар, мақалалар жазу» сияқты дағды түрі қайталанатынын атап кетуге болады.

Бұл нәтиже түрі ҚазҰУ-дың бағдарламасында ұтымды түрде нақты және тереңдетіліп көрсетілген:

- жаңа ақпараттық және коммуникативтік технологияларды пайдалана отырып, мемлекеттік

органдар, білім беру ұйымдары және өзге мекемелеріне исламтану және дінтану сипатындағы ғылыми материалдарға (монография, мақала, бейнебаян, аудиожазба және т.б.) сараптамалық қорытындылар беру;

- исламтанудың түрлі мәселелері, деструктивтік псевдосалафиттік ағымдарды бойынша талдамалық есептерді жазу барысында исламтану ғылымының теориялық-әдіснамалық жетістіктері мен инновациялық ақпараттық-техникалық бағдарламаларын пайдалана білу;

- исламтанудың күрделі мәселелері бойынша эксперименталды зерттеулер жүргізген кезде зерттеу процесін мемлекеттік және шет тілдеріндегі заманауи компаративисттік және өзге әдіснамалық тәсілдер мен ақпараттық технологияларды пайдалана отырып өткізу;

- исламтану және дінтану салаларында ұсынымдар, талдамалық анықтамалар және өзге де ақпараттық материалдарды дайындау барысында заманауи ғылыми-әдістемелік және техникалық жетістіктерді пайдалану, сондай-ақ исламтану және дінтану салалардағы практикалық және әлеуметтік зерттеулер нәтижелерін үйлесімді қолдана білу.

Нұр-Мұбарак университетінің міндетті пәндері:

- Мемлекет пен діннің өзара қарым-қатынасы;

- Исламдық ойлау мен сана.

Таңдау компонентінің пәндері:

- Пайғамбарлардың діни насихаттарын ислами тұрғыдан талдау;

- Ислам әлемдегі діндер мен наным-сенімдер туралы зерттеулер;

- Ханафиттік құқық ережелері және олардың қазіргі заманда қолдануы;

- Қазіргі заманның әлемдік діндері;

- Миссионерлік қызмет;

- «Усул» принциптері және олардың шарифат бойынша үкімдерге әсері;

- Діндер мен діни ағымдар;

- Исламдағы мемлекеттік басқару жүйесі.

ҚазҰУ-да міндетті пәндер ретінде оқытылады:

- Исламның негізгі мәтіндері;

- Ханафиттік мазхаб исламның діни дәстүріндегі диалог жолы ретінде.

Таңдау компонентінің пәндері:

- Ислам дінінің қайнар көздері мен тарихы;

- Исламдық діни сенімнің негізгі қайнар көздері;

- Құрантану негіздері;

- Сунниттік теологияның қалыптасуы мен дамуы;

- Мұхаммед Пайғамбардың диалогтық миссиясы;

- Ислам және жаһандану: өзара ықпалдасудың негізгі үрдістері;

- Исламофобия және діни стереотиптер;

- Сунниттік теология және мұсылмандық діни-философиялық ойдың эволюциясы;

- Суфизмнің тарихта алатын орны;

- Ислам өркениетінің феномені;

- Шииттік теология және философиялық дәстүр;

- Исламдағы шииттік бағыт: догмалар және рәсімдер.

Нұр-Мұбарак университетінде «Мемлекет пен діннің өзара қарым-қатынасы» және «Қазіргі әлемдегі діндер» пәндері, ҚазҰУ-да Нұр-Мұбаракта, «Исламның негізгі мәтіндері», «Ислам доктринасының негізгі қайнар көздері» жалпы ақпараттық сипатта оқытылады. Осы орайда, бакалавриат немесе магистратура деңгейінде қолданылатын ұстанымды пәндерді терең оқытылуы тиіс докторантура деңгейінде пайдалану бойынша қайшылықтар орын алып отыр.

Сонымен қатар, Нұр-Мұбарак университетінің БАҚ өкілдеріне діни сала бойынша ақпарат ұсыну қабілетін қалыптастыру, ҚазҰУ-дың исламтанулық және дінтанулық әдіснамалар

негізінде эксперттік қорытындылар жазу дағдыларын қалымтастыру нәтижелері және доктор-антурада үш жыл бойы оқытылатын пәндер арасында өзара байланыс толыққанды сақталмай-тынын байқауға болады. Басқаша айтқанда, білім беру бағдарламаларындағы пәндер оқыту нәтижелері бойынша тиісті дағдылардың қалыптасуына әкелмейді деген сөз.

Жалпы айтқанда, білім беру бағдарламаларын талдау, эксперттік сұхбаттар мен фокус-топтық зерттеулерді зерделеу нәтижесінде «Исламтану» мамандығының іргелі қағидаларын анықтау бойынша қиындықтар туындайтынын және оны жүзеге асырудың бірқатар өзекті мәселелері анықталғанын атап кетуге болады.

Қорытынды:

- 1) қазіргі қазақстандық ғылыми ортада исламтану ғылымына анықтама беру бойынша ортақ ұстаным қалыптаспаған;
- 2) «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінде исламтану ғылымы діни білім ретінде қарастырылады. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті білім беру шифры ортақ «Исламтану» мамандығын дінтану ғылымына жақын ғылыми пән ретінде қабылдайды;
- 3) бакалавриат деңгейіндегі қабылдау емтихандары талапкерлер үшін күрделі формада өткізіледі;
- 4) Нұр-Мұбарак студенттерінің басым бөлігі мамандық таңдау шешіміне имамдар мен өзге де діни қызметшілер әсер еткенін атады; ҚазҰУ-да ондай ықпал жоқ, имамдардың әсерін бір студент ғана көрсетті;
- 5) екі университетте де таңдаған мамандықтарына студенттердің көңілдері толады, олар өздерінің кәсіби қызметтерін діни ұйымдарда және мемлекеттік органдар мен мекемелерде жалғастыруды жоспарлауда;
- 6) Нұр-Мұбарак университетінің барлық студенттері білім беру бағдарламасына психологиялық пәндерді енгізу, сондай-ақ ағылшын тілін терең оқыту қажеттілігін атады;
- 7) Нұр-Мұбарак университетінде жетекші батыс университеттерімен тәжірибе алмасу жетіспеушілігі анықталды;
- 8) зайырлы және дінтану пәндердің санын арттыру қажеттілігі айқындалды;
- 9) ҚР дін саласындағы заңнамасы бойынша пәндердің жетіспеушілігі орын алуда;
- 10) Нұр-Мұбарак университетінде білім беру деңгейлерінде мақсатты түрде қалыптастыруды қажет ететін біліктіліктер бойынша қайталану жағдайлары анықталды;
- 11) оқытылатын пәндер мен оқыту нәтижесі бойынша қалыптастырылуі тиіс дағдылар арасында қайшылықтар орын алуда;

3.2.4 Теология

Қазіргі уақытта «Теология» мамандығының білім беру бағдарламасы екі жоғары оқу орында-ры базаларында жүзеге асырылады – «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінің дінтану кафедрасында және Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде.³¹⁹

Оқуға қабылдау емтихандары бойынша жағдайды талдау

«Дінтану», «Исламтану» мамандықтары сияқты, «Теология» мамандығына түсуге ниетті талапкерлер шығармашылық емтихан тапсырады.

Емтихан форматы дін саласына қатысты өзге мамандықтар бойынша қолданылатын оқуға қабылдау емтихандарына ұқсас келеді.

Ашық қолданыстағы деректерге сәйкес, Нұр-Мұбарак университетіндегі емтихан 78 сұрақтан тұрады. Оның 36-сы ислам туралы білімге, 23-і дінтанудың жалпы сұрақтарына, 5-уі христиан дініне, 4-уі мемлекеттік-конфессиялық қатынастарға, 7-уі өзге сипаттағы сұрақтар (иудаизм, индуизм т.с.с.) арналған.

³¹⁹ ПОҚ сапалық құрамы 3.1 «Дінтану» бөлім тармағында келтірілген

ХҚТУ студенттерінің сауалнамаларын талдау бойынша оқуға қабылдау емтихандарының аталған форматында қайшылықтар орын алатыны анықталды. Білім алушылардың пікірлері әр түрлі, кей кезде қарама-қайшы болып келеді.

Кейбірі шығармашылық емтихан форматына қажеттілік бар деп санайды:

«Тиімді деп есептеймін. Теологтар кішкене ерекшелену болу керек және сол арқылы олардың ұстанымдарын байқауға болады...».

«Шығармашылық емтиханның плюсы да минусы да бар. Плюсы – адам осы мамандықты қалап келеді, мен түсемін деп...»

Өзгелері бұл форматты мүлдем алып тастау керек деп санайды:

«Біздің мамандыққа қажет емес деп ойлаймын»;

Осы орайда, дін саласындағы өзге мамандықтар сияқты «Теология» мамандығы бойынша да шығармашылық емтиханға қатысты қарама-қайшы пікірлер байқалады. Сол себепті, оқуға қабылдау кезінде емтихан мазмұнының сапасы және бағалау объективтілігі бойынша әрдайым өзекті мәселелер туындайды.

Білім беру процесінің түрлі аспектілерін студенттердің көзқарасы арқылы талдау

Мамандықты таңдау себептері және таңдау шешіміне қанағаттану

Студенттер фокус-топтық зерттеулер барысындағы дискуссиялар кезінде аталған мамандықты өздері таңдап, ешкімнің ықпалы болмағандығын атады. Алайда, кейбір студенттер білім беру гранттары қолжетімді болғандықтан келгендерін көрсетті:

«Мен мамандықты емес, мамандық мені таңдады. Бұл мамандықты қалап түскен жоқпын. Грант болған соң түстім. негізі мен хореографияға тапсырғанмын»;

«...мен де таңдаған жоқпын, грант болғандықтан түскем, мамандық бізді таңдады».

Барлық студенттер таңдаған мамандықтары аясында кәсіби мансаптарын жалғастыруды көздейді. Жұмыс орнын таңдауға қатысты сұраққа, респонденттердің басым көпшілігі құқық қорғау органдарында және жергілікті атқарушы органдарда жұмыс жасау ниеттерін білдірген, кейбіреулері зерттеу орталықтарында жұмыс жасағылары келетінін атаған.

Студенттердің көпшілігі оқу кезінде мемлекеттік-конфессиялық қатынастарды түсіндіруге арналған пәндер болмағанына қанағаттанбайды. Мәселен, көптеген студенттер төмендегі пікірді қолдады:

«Заңды оқыту керек, бізде заңды ешкім білмейді, нақты айтқанда заң жүйесінде дін саласы қалай болу керек, зайырлы мемлекеттің ішінде қайсымен тоқталу керектігін білмейміз ғой. Сол үшін заңды да оқыту керек...».

Өзге аспектілер

Білім беру процесінің әлсіз аспектілері ретінде студенттер ең алдымен араб тілін оқытуға қатысты орын алатын мәселелерді атаған:

«...араб тілін 1 семестрде түрік ағай берді. Үйрендік деп айта алмаймын. Сол себепті қазақ тілінен бастаған дұрыс деп есептеймін»

Сонымен қатар, білім алушыларды объективті бағалау мәселесі де бар. Бірқатар студенттер, шетелдік студенттерге ешбір негізсіз басымдылық берілетіні туралы ойларын білдірді:

«Меніңше, объективті емес сияқты. Алида айтқандай, бізде мектепте сияқты сабаққа қатысқанымыз үшін баға қойылады, бірақ біздің группамыздағы шетелдік студенттерге көп жеңілдік беріледі, сабаққа келмесе де, бізбен бірдей баға алады, өйткені олар шетелден келіп оқып жатыр».

Жоғарыда аталғандай, студенттер бірауыздан мемлекеттік тілде кітаптар жоқтығына шағымданады. Кітапханада материалдардың болмауы білім алушыларды көбіне интернет ресурстарына жүгінуге мәжбүрлейді.

Кафедра оқытушыларының біліктілігіне қатысты мәселелер бар. Мәселен, бір студенттің айтуы бойынша:

«...Егер сіз тақырып бойынша сұрақ қойсаңыз, олар оған жауап бере алмауы мүмкін. Сонда ол маман болатын саланы біле ме деген сұрақ туындайды...».

Білім беру бағдарламаларын талдау

«Теология» мамандығының білім беру бағдарламаларында көрсетілген мақсаттар:

- Нұр-Мұбарак университетінде: еңбек нарығының сұраныстарына сәйкес теориялық және практикалық білімі қалыптасқан, заманауи зерттеу әдістерін пайдалану бойынша білікті теолог мамандарды дайындау;³²⁰

- ХҚТУ-да: практикалық оқытуға және арнайы базалық білімдерін жетілдіруге, зерттеу дағдыларын шыңдауға, зерттеу жұмыстарын кәсіби орындауға қабілетті білікті теолог мамандарды дайындау.³²¹

Нұр-Мұбарак университетінде аталған мамандық бойынша оқытудың басты нәтижелері:

- Теологияның ғылым саласының бағыты ретінде қалыптасу мен даму сатыларын білу, діни мәселелерге талдау жасаудың негізгі теориялық және әдіснамалық әдістерін игеру;
- Теолог маманның кәсіби қызметінің мақсатын, әдістерін және әдіснамасын білу;
- Мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынастардың функциялық заңдылықтарын білу;
- Діндер дамуындағы жалпы заңдылықтарды негіздей алу, дін саласына қатысты алуан түрлі ақпараттарды талдай білу;
- Діндер эволюциясының жалпы заңдылықтарын түсіндіре білу.

Сонымен бірге, ХҚТУ-да студенттердің бойында қалыптастыруды қажет ететін нәтижелерге келесі аспектілер де жатады:

- Қарым-қатынастың этикалық нормаларын қолдану, олардың қоғамдағы рухани құндылықтарды сақтау және дамыту үшін маңыздылығын түсіну, сыни тұрғыдан ойлай білу, тарихи дәйектер мен принциптерді пайдалану;

- Қазақстан Республикасының дінтуралы заңын түсіндіре білу;

- Діни-философиялық шығармаларды талдай білу;

- Әлемдік және негізгі діндердің діни-теологиялық жүйелерінің мәні мен ерекшеліктерін көрсете білу; теология пәні мен оның әдіснамасын, теологиялық ғылымдар жүйесіндегі орнын, діндер тарихын білу;

- Ерте замандардан бастап қазіргі уақытқа дейінгі Құран, хадис, тәпсір және исламдық құқықтану тарихы мен әдіснамасы туралы сұрақтарға жауап беруге дайын болу.

Осы орайда, ХҚТУ сарапшысы дін саласындағы болашақ мамандардың кәсіби стандарттарын қабылдау қажеттігі туралы келесідей пікір білдірді:

«Білесіздер, дінтану, теология, исламтану бағытында кәсіби стандарттар жоқ. Даярланбай отыр. Міне, сол жасалу керек деп ойлаймын. Сол жасалынса, бізге де оңай болатын еді. Мысалы, кәсіби қызмет саласы көрсетілу керек. Олар қандай қабілетке иә болу керек, негізгі, маңызды қандай құзіреттерді алып шығу керек, міне осы бағыттарды көрсететін бізге проф.стандарт керек. Кәсіби стандарты керек. Оның болмау себебінен біз жұмыс берушілермен жұмыс істейміз. Тек қана біздің районда ғана емес, біздің өңірде ғана емес, біздің түлектер қайда жұмыс істеп жатыр солармен де жұмыс жасаймыз. Ол жақта қандай мүмкіндіктер бар, қандай қажеттіліктер бар екендігін сұрап отырамыз. Телефонмен, почтамен. Сол жұмыс берушілермен отырып білім беру бағдарламасын жасаймыз».

2019-2020 жылғы білім беру бағдарламасына сәйкес, Нұр-Мұбарак университетінде бірінші курсында міндетті пәндер ретінде араб тілі, исламдағы дұғаға қатысты сұрақтар, исламдық теология, екінші курста – діндер тарихы, дін социологиясы, ислам философиясына кіріспе,

320 Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті. Теология білім беру бағдарламасының паспорты. URL: <https://nmu.kz/wp-content/uploads/2018/04/BBB-Bakalavriat-Teologiya-4-zhyl.pdf> (қаралған күні 01.10.2020)

321 ХҚТУ. Теология. ЕСУВО. URL: http://esuvo.platonus.kz/#/register/education_program/application/23353 (қаралған күні 01.10.2020)

қазақы дәстүрлер, дін және әлеуметтік шиеленістер, дін психологиясы, үшінші курста – діни насихат және оның әдістері, қазіргі заманғы діни қозғалыстар мен культтар, төртінші курста – академиялық хат пәні оқытылады.³²²

Элективтік пәндер қатарына эстетика және діни өнер, монотеисттік діндер, салыстырмалы дінтану, ислам тарихы, христиан теологиясы, Матуриди акидасы, діни герменевтикаға кіріспе, мазхабтар тарихы, радикализм және психология, шиеленістер психологиясы, ханафиттік мазхаб негіздері, Орталық Азиядағы ислам тарихы, Қазақ ойшылдарының дін туралы ойлары, дін саласындағы заңдар сияқты пәндер жатады.

Осы ретте, бірінші курста ислам негіздеріне, екінші курста – дінтанулық пәндерге, үшінші курста – заманауи діни қозғалыстарға және олардың мәселелеріне, ал төртінші курста – академиялық хат пәніне назар аударылатынын айтуға болады.

ХҚТУ-да міндетті компоненттерге ислам тарихы, діндер тарихы, түркі халқыларының тарихы, құрантану, конфессияаралық-мемлекеттік қатынастар, ислам дінінің негіздері, араб тілі, діни радикализм психологиясы, діни философия, түрік тілі, ясауитану, ислам философиясы, ислам өнері, ханафизм мен матуридизм негізіндегі қазақтардың діни дәстүрлері, тасаввуф, теологиялық оңалту сияқты пәндер кіргізілген³²³.

Элективті пәндер ретінде библеистика, Иса пайғамбардың өмірбаяны, исламдық антропология, исламдық этика, католиктік шіркеу тарихы, православие тарихы, қалам, ислам құқығының тарихы, литургия, католицизм сенімінің негіздері, тәпсір мен хадис негіздері, патристика мен апологетика, дін психологиясы, дін социологиясы, протестантизм ағымдары, теологиялық коммуникация сияқты курстар оқытылады.

Қазақстан жағдайында жоғары сұраныс орын алуына байланысты «Теологиялық оңалту» пәні енгізілгенін ерекше атап кетуге болады.³²⁴

Басқа жағынан алғанда, дінтану пәндері бойынша міндетті курстар жоқтығын атап кету қажет. Жоғары оқу орнының білім беру контенті ислам дініне байланысты, психология және әлеуметтану сияқты пәндер таңдау компонентіне жатады.

Сонымен қатар, ХҚТУ-да көптеген студенттер білім беру бағдарламаларында пәндердің қайталану жағдайларын жиі байқайды:

«Бір өткен сабақты 3 семестр бойы қайталап өткен кездер болды. Ол бізге қызықсы, біз уже жалығып кеттік»;

«Бір сабақты 3-4 семестр айналып өте береміз. Білім беру сапасы жүйесіз құрастырылды».

3.2.1 бөлімде ХҚТУ-дың «Дінтану» білім беру бағдарламасы бойынша айтылғандай, «Дінтану» және «Теология» сияқты екі түрлі бағыттардың оқу жоспарларында исламды оқытуға басымдылық беріліп, білім беру негіздерін дифференциациялау мәселесінің өзектілігі сақталуда.

Мәселен, «ЖБББЖ» сәйкес, ислам тарихы, құрантану, конфессияаралық-мемлекеттік қатынастар, діни радикализм психологиясы, ясауитану, тәпсір негіздері, хадис негіздері (дінтануда – тәпсір әдіснамасы, хадис әдіснамасы), діни құқық негіздері, ханафизм және матуридизм негізіндегі қазақтардың діни дәстүрлері, теологиялық коммуникация (дінтануда – діни коммуникация) ұқсас мазмұндағы пәндер қатарын жатады. Сол себепті, бір мамандық курстары шеңберінде ғана емес, бір оқу орны ішіндегі пәнаралық деңгейлерде де қайталану мәселесі байқалады.

322 Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті теология білім беру бағдарламасының паспорты. URL: <https://nmu.kz/wp-content/uploads/2018/04/BBB-Bakalavriat-Teologiya-4-zhyl.pdf> (қаралған күні 01.10.2020)

323 ХҚТУ. Теология. ЕСУВО. URL: http://esuvo.platonus.kz/#/register/education_program/application/23353 (қаралған күні 01.10.2020)

324 Мысалы, өзектілік келесі нормативтік құжаттармен айқындалады, мәселен Қазақстан Республикасы Ішкі істер Министрінің 2020 ж. 26 наурызындағы №247 «Тергеу-айыбын өтеу жүйесі мекемелерінде сотталған адамдармен теологиялық реабилитациялау жұмыстарын ұйымдастыру Ережелерін бекіту тарылы» Бұйрығы. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020200> (қаралған күні 01.10.2020)

Жалпы алғанда, материалдарды талдаулар нәтижесінде «Теология» мамандығын даярлау бойынша жетілдіруді қажет ететін бірқатар ерекшеліктер мен мәселелер анықталды.

Қорытынды:

- 1) шығармашылық емтихан бойынша дін саласында өзге мамандықтармен ұқсас мәселелер орын алуда;
- 2) мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынас саласын оқытуға аз сағаттар бөлінген;
- 3) Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде араб тілін сапалы оқыту жағдайына назар аудару қажет;
- 4) ХҚТУ-да жергілікті және шетелдік студенттердің білімін объективті бағалау бойынша нарызылыққа негізделген пікірлер орын алуда;
- 5) мемлекеттік тілдегі материалдардың тапшылығы бойынша мәселелер туралы айтылды;
- 6) ХҚТУ-дың «Теологиялық оңалту» пәнін оқыту бойынша тәжірибесіне назар аудару қажет;
- 7) ХҚТУ-дың дінтанулық пәндер бойынша міндетті пәндер жетіспеушілігі байқалады;
- 8) ХҚТУ-да оқыту курстары шеңберінде білім беру бағдарламаларының мазмұндары қайталану бойынша жағдайлар жиі орын алады;
- 9) «Дінтану» және «Теология» сияқты екі түрлі мамандықтарының кейбір пәндері өзара ұқсастығы және қайталануына орай, білім беру бағдарламаларын дифференциациялау қажеттілігі анықталып отыр;

3.3. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі деңгейде діни және дінтанулық білім берудің халықаралық тәжірибесі

Осы талдамалық баяндаманың 3.1 бөлімінде баяндалып кеткен дифференциациялау бойынша өзекті мәселелерді ескере отырып, шетелдік діни және дінтанулық білім беру салаларын екі бағытқа бөліп талдау дұрыс болып көрінеді. Әрине, Батыс елдерінде діни (теологиялық) және дінтанулық білім беру жүйелерінің арасындағы шекара көп жағдайда шартты сипатқа ие екендігі баршаға мәлім. Аталған ерекшелік батыс қоғамының эволюциясы барысындағы әлеуметтік-мәдени оқиғалар мен жағдайлардың ықпалынан туындап отыр. Алайда, екі бағыттың түрлі пәндік негіздері мен мақсаттарын ескеріп, осы бөлімді екіге жіктеп қарастыруды жөн көрдік: діни және дінтанулық білім беру салаларының ерекшеліктері жоғары білім деңгейінде (бакалавриат) және жоғары оқу орнынан кейінгі деңгейде (магистратура, докторантура) сараланатын болады.

Сарапшылардың барлығы қазіргі заманғы үдерістерге сәйкес дінтану мен теология мамандықтарының білім беру бағдарламаларын жетілдіру үшін бенчмаркинг әдісін қолдану маңыздылығын, сондай-ақ халықаралық тәжірибені ескеру қажеттілігін ерекше атап өтті:

«Халықаралық тәжірибе білім беру бағдарламасын дайындау кезінде ескеріледі. Бірнеше шетелдік оқу орындарының, соның ішінде Йель және Канзас университеттерінің, Еуропа елдеріндегі жоғары оқу орындарының стандарттары, дінтану білімі бойынша оқу бағдарламалары салыстырылып, түлектердің біліктілігіне қойылатын негізгі мақсаттар пен міндеттер назарға алынады...» (ҚазҰУ)

ҚарМУ сарапшысы әсіресе жаһандану жағдайындағы халықаралық тәжірибенің бағыттарын зерттеуге мән беру қажет деп есептейді. Нұр-Мұбарак университетінің сарапшысы өзінің саласындағы ерекшеліктерге сүйеніп, аталған пікірге ұқсас ойларын білдірді. Сонымен бірге, мамандар батыс университеттерінде білім беру бағдарламаларын жүзеге асыру бойынша еркіндік беріліп, олардың мазмұнын жоспарлау жұмысында қажетті мөлшерде креативтілік танытуға жағдай жасалған деп санайды.

Осы орайда, білім беру бағдарламаларын әзірлеу бойынша халықаралық тәжірибелерді зерттеудің маңыздылығы артып, олардың мазмұндары мен ерекшеліктерін талдау негізінде отандық білім беру жүйесіне енгізуге болатын компоненттерді ескеру қажет етіледі.

Жоғары білім алу деңгейіндегі діни білім берудің жүйесі

Әлемдегі білім және ғылым салаларында, соның ішінде посткеңестік елдердің академиялық орталықтарында да «діни білім беру» дефинициясының нақты анықтамасы бекітілмеген.

Ресей Федерациясында діни (теологиялық) білім алу мүмкіндігі 29.12.2012 N 273-ФЗ (31.07.2020 ред.) «Ресей Федерациясындағы білім беру туралы» Федералды заңының 87-бабында нақты көрсетілген: «Отбасылық және қоғамдық рухани-адамгершілік және әлеуметтік-мәдени құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және дамыту мақсатында білім беру бағдарламаларына Ресей Федерациясы халықтарының рухани мұрасының негіздерін, өңгелік принциптерін, әлемдік діндердің тарихи және мәдени дәстүрлерін оқытуға бағытталған оқу пәндері, курстарды, модульдарды енгізуге рұқсат етіледі».³²⁵ Осы заңға сәйкес, құжаттарды ұсынып отырған діни бірлестіктің іліміне сәйкестігін анықтау үшін білім беру бағдарламаларын дінтанулық сараптамадан өткізу міндеттеледі. Сонымен қатар, аталған пәндерді оқытуға орталықтандырылған діни ұйымдар ғана қатыса алады.

Қазіргі таңда теологиялық бағыт бойынша даярлық бағдарламалары бірқатар жоғары оқу орындарында жүргізіледі. Мәселен, Ресей ислам институты (Қазан қаласы) «Теология» мамандығы бойынша бакалавр және магистр дәрежесін алғысы келетіндерге арналған бағдарламаларды жүзеге асырып келеді.³²⁶ Аталған ЖОО-да теологиялық мамандықпен қатар, мазмұнында конфессионалдық ерекшеліктері басым болып келетін «Лингвистика» және «Журналистика» бағдарламалары енгізілген (араб тілі терең оқытылатын исламдық журналистика мен лингвистика). «Теология» білім беру бағдарламасында исламтану ғылымына арналған жалпы міндетті пәндерден бөлек «Діни риторика», «Мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынас», «Жаңа діни қозғалыстар» сияқты пәндер де қарастырылған.

Жалпы, осы елде дін саласы бойынша мамандарды бірқатар ЖОО даярлайды: Мәскеу мемлекеттік лингвистика университеті, Православ Свято-Тихонов гуманитарлық университеті, Қазан федералды университеті, Омбы мемлекеттік университеті, Иркутск мемлекеттік университеті және т.б.

Православ Свято-Тихонов гуманитарлық университетінде «Теология» және «Сурет өнері» (негізнен шіркеулік сурет) сияқты теологиялық мамандықтармен қатар, зайырлы бағыттағы «Әлеуметтік жұмыс», «Экономика», «Филология», «Педагогика» бойынша білім беру бағдарламалары жүзеге асырылады. Зайырлы білім беру бағдарламаларын талдау барысында келесідей жайттарды аңғаруға болады. Атап айтқанда, «Экономика» бағдарламасы шеңберінде негізінен экономикалық курстар оқытылады, алайда «Литургиялық Әпсаналарға кіріспе», «Көне христиан шіркеуінің тарихы», «Православ іліміне кіріспе» сияқты бірқатар элективті пәндер де енгізілген.³²⁷

Новосибирск мемлекеттік техникалық университетінің доценті Д.А.Цыплаков Ресей Федерациясында мемлекеттік білім беру кеңістігінде теологиялық тұрғыдан алғанда дін енгіздерін оқыту бойынша екі стратегия қалыптасқанын атап отыр.³²⁸ Бірінші стратегия – діни пәндер мен мамандықтарды (кейбір жағдайларда кафедралар мен факультеттерді) жергілікті білім беру орындарының құрамына енгізу (Пятигорск мемлекеттік университеті, Ресей мемлекеттік әлеуметтік университеті, Қиыр шығыс федералды университеті және т.б.) немесе қызметін зайырлы үлгілер негізінде жүзеге асыратын жаңа діни институттар құру. Екінші стратегия – бұрыннан қызмет көрсететін рухани (діни) оқыту мекемелерді мемлекеттік аккредитациядан

325 «Ресей Федерациясындағы білім беру» 2012 жылғы 29 желтоқсандағы № 273 Федералды заңы (ред. От 31.07.2020) URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/0de7845187501423002e9572e4903056b41b3f7f/#dst101160 (қаралған күні 01.09.2020)

326 Ресей ислам институты. URL: <http://www.kazanrii.ru/sveden/education/> (қаралған күні 01.09.2020)

327 Білім беру процесін регламенттейтін құжаттар. ПСТГУ. URL: <http://old.pstgu.ru/sveden/education/> (қаралған күні 04.09.2020)

328 Цыплаков Д.А. Ресейдегі діни білім беру: интеграция мәселелері. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/religioznoe-obrazovanie-v-rossii-problema-integratsii/viewer> (қаралған күні 01.09.2020)

өткізу. Автордың пікірінше, бірінші стратегия зайырлы қағидаттарға бастапқыдан негізделетін болғандықтан іс жүзінде тиімді нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Қырғыз Республикасында жоғары оқу орындары деңгейлерінде діни білім беруді жүзеге асыру үшін Қырғыз Республикасының Дін істері жөніндегі мемлекеттік комиссиясынан (ҚР ДІМК) арнайы куәлік алу қажет. Осындай тексеруден өткен соң, діни оқу орны заңнамалық талаптарға сәйкес заңды тұлға ретінде мемлекеттік тіркеуден өтеді.³²⁹

Сондай-ақ, Қырғызстанда діни бағыттағы орта кәсіби оқу орындары мен ЖОО-дың бағдарламаларына келесідей міндетті және зайырлы пәндер енгізіледі:

- Қырғызстан тарихы және әлемдік тарихы;
- Азаматтану;
- Дінтану
- География
- Әлеуметтану
- Психология және педагогика
- Қырғыз және орыс тілдері;
- Ақпараттық технологиялар.

Зайырлы оқу орны дипломы (әдетте, мектеп аттестаты) болған жағдайда жоғарыда аталған пәндерді оқу міндетті саналмайды.

Барлық діни оқу орындарын бақылайтын мемлекеттік орган болып табылатыны қоса алғанда ҚР ДІМК мен Білім және ғылым Министрлігі. Алайда лінтанымдық білім беру Қырғыз Республикасының Білім және ғылым Министрлігінің тікелей «құзыретінде».

ҚР ДІМК есебіне сәйкес, 2017 жылы Қырғызстандық ислам университеті, «Расул Акрам» университеті, «Хазрети Осмон» ислам институты, Нұр әл-Ислам институты сияқты діни жоғары оқу орындары тіркеуден өткен.

Түркияның Анкара университеті құрамындағы теология факультетінде «Теология» және «Құдайтану» бакалавр мамандары даярланады. Ресми сайттағы мәліметтерге сәйкес, аталған бағдарламалар әртүрлі мақсаттарды көздейді – «Теология» бірінші кезекте «жалпы ислам туралы терең білім беруге...» бағытталса, «Құдайтану» мамандығында иудаизм, христиандық, индуизм және т.б. шығыс діндері бойынша білім алуға болады. «Теология» бағдарламасына исламдық пәндермен қатар, зайырлылық бағыттағы «Ататүрк принциптері және революция тарихы», АКТ, «Логика», «Философияға кіріспе», «Дін психологиясы», «Діндер тарихы» міндетті пәндер және «Психологияға кіріспе», «Әлеуметтануға кіріспе» сияқты элективті курстар енгізілген.

Исламдық жоғары білім беру бойынша Малайзия Халықаралық ислам университетінің бағдарламасына назар аудару қажет. Аталған оқу орны «QS World University Ranking»³³⁰ ұйымының 2020 жылғы рейтингіне сәйкес, «Теология, құдайтану және дінтану» мамандарын даярлау бойынша әлемнің үздік университет тізімінде 37 орынға орналасып, осы тізімдегі ислами құндылықтар мен принциптерге сүйеніп оқытатын жалғыз ЖОО болып табылады.³³¹

Бұл университетте 14 факультет пен орталық жұмыс жасайды: тілдер және университетке дейінгі академиялық даму орталығы, құқықтану, архитектура, экономика, білім беру, инженерия, ақпараттық және коммуникациялық технологиялар, исламдық білім мен гуманитарлық ғылымдар және т.б. сол сияқты факультеттер.³³² Барлық білім беру бағдарламалары ислами

329 «Қырғыз Республикасында білім беру тәртібі туралы». URL: https://www.sfcg.org/wp-content/uploads/2019/10/Handbook_on_provision_of_religious_education_in_the_Kyrgyz_Republic.pdf (қаралған күні 03.09.2020)

330 QS World University Ranking. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2020/theology-divinity-religious-studies> (қаралған күні 03.09.2020)

331 Барлық өзге ЖОО-ын қандай да бір түрде батыс христиан дәстүрлеріне негізделген мекемелерге жатқызуға болады. Мысалы: Нотр-дам университеті, KU Leuven, Ludwig-Maximilians-Universität München.

332 International Islamic University Malaysia. URL: <https://www.iiu.edu.my/programme/index/undergraduate/7> (қаралған күні 05.09.2020)

құндылықтарға негізделеді. Мысалы, «Саясаттану» мамандығы бойынша магистратураның білім беру бағдарламасында «Саясаттанудағы исламизация мәселелері», «Исламдағы саяси тәртіп теориялары» тәрізді міндетті пәндер бар. Докторантура деңгейінің «Ағылшын тілі» бағдарламасында «Тіл ғылымдары мен әдебиетте исламизацияның зерттелуі» міндетті пән енгізілген. «Мейірбикелік іс» зайырлы мамандығының докторантурасында «Исламның медицинаға қосқан үлесі» пәні міндетті түрде оқытылады.

Діни білім беру бойынша батыс елдерінің тәжірибелері қызығушылық тудырады. Сол елдерде теология, құдайтану және жалпы дінтанулық білімді оқытатын университет, семинария және өзге де рухани оқу орындары көп болғандықтан, олардың ішінен жыл сайын әлемнің ең үздік университеттер тізіміне кіретін оқу орындарын қарастырған жөн.

Мысалы, Оксфорд университетінде «Теология және дін», «Теология және философия», «Дін және шығыстану» мамандықтары бойынша бакалавр мамандарды даярлайтын теология және дін факультеті бар.³³³ «Теология және дін» мамандығының студенттері алғашқы үш семестрде 3 міндетті курс оқиды: «Дін және діндер», «Інжіл іліміне кіріспе», «Иисустың бейнесі».³³⁴ Сондай-ақ, таңдау бойынша тілдерді оқуға болады: ежелгі грек тілі, інжілдік иврит, араб тілі, шіркеулік латын тілі, пали, санскрит. «Дін және діндер» курсының силлабусына әлеуметтану, психология, діндер философиясына қатысты тақырыптарға енгізілген.

Өзге семестрлерде студенттер 4 бағыт бойынша (Библеистика, жүйелі теология және этика, діндер тарихы, дін және діндер) 7 мақала жазуы керек (әрқайсысы 10000 сөзден кем емес). Қорытынды емтихан мақала-эссе жазу форматында өткізіледі.

Діни оқыту бағдарламалары Оксфорд университетінің зайырлы білім беру жүйесіне үйлесімді енгізілген. Мамандықтар христиан бағытында болуына қарамастан араб немесе өзге тілдерді оқуға еш кедергі келтірілмейді. Сондай-ақ, теологиялық пәндермен қатар, ұлттық және әлемдік діндер оқытылады.

³³³ University of Oxford. Undergraduate. Theology and Religion. URL: <https://www.ox.ac.uk/admissions/undergraduate/courses-listing/theology-and-religion> (қаралған күні 05.09.2020)

³³⁴ Оксфорд университетінде академиялық жыл үш семестрден тұрады – Миклмасс (күзгі), Хилари (қысқы) және Тринити (көкемгі).

Бельгияның Левен католиктік университеті ерекше назар аударуға болатын оқу орны болып саналады. Бұл оқу орны католик университеті ретінде қызмет етеді, оның штатында ресми түрде католицизм дініндегі және шіркеу қызметкері болып саналатын көптеген профессорлар жұмыс жасайды. Аталған оқу орны Еуропадағы беделді университеттердің қатарына кіреді.

«KU Leuven» теология және дінтану факультетінде (дифференциация жоқтығын атап кеткен жөн) 180 кредиттен тұратын «Теология және дінтану» бағыты бойынша бакалаврлар оқытылады. Оқыту мерзімі – 3 жыл.³³⁵

Білім беру бағдарламасы 5 міндетті компоненттен тұрады:

1) Теологиялық компонент – библеистика, жүйелі теология, теологиялық этика, шіркеулер тарихы және теология, пасторалдық теология;

2) Дінтанулық компонент – үш жылдық оқу барысында студенттер исламға кіріспе, діндер антропологиясы, дінтану, иудаизм, діндер психологиясы және шығыс діндеріне кіріспе курстарын өтеді. Аталған пәндер үш жылда бір рет оқытылады, сол себепті әрбір оқуға түскен студент оларды әр жылдары оқуы мүмкін;

3) Философиялық компонент – студенттер әр жыл сайын аталған компоненттен бір пән таңдайды. Оның қатарында «Философияға кіріспе», «Метафизика» мен «Таным теориялары» және т.б. пәндер;

4) Элективті компонент – бірінші жылы бір элективті пән, келесі екі жылда екі пәннен таңдау қажет. Студенттер классикалық тілдерден (латын, грек, неміс, иврит, француз) кем дегенде бір курсты және «Канондық құқық» циклынан кем дегенде бір пәнді оқиды;

5) Жеке компонент – бірінші курста барлық студенттер «Теологияға кіріспе» пәнін оқиды. Екінші және үшінші курста «Теологиялық мәтіндердің оқылуы: шіркеу және экуменизм» немесе «Теологиялық мәтіндердің оқылуы: христология және құдайтану» пәндерінің біреуін таңдаулары керек.

Қазақстандағы білім беру саласындағы теологиялық бағытқа міндетті дінтанулық компоненттерді кіргізу сияқты тәжірибені қолдануды қарастыру қажет. Бұл компонентте өзге әлемдік және ұлттық діндерді оқыту міндетті болып саналады. Бұдан бөлек, философиялық компоненттерге де басымдылық беріліп, сыни және аналитикалық ойлау қабілеттерін дамытуға назар аударылады.

Осы бағытта оқыту әдісін Канаданың МакГилл университеті де ұстанады. Міндетті христиандық теологиялық пәндерден бөлек, студенттер жыл сайын иудаизм, ислам, діни ағымдардың мәселелері, философия мен классикалық тілдер бойынша курстарды оқиды.³³⁶

Сонымен қатар, Эдинбург,³³⁷ Гарвард,³³⁸ Дарем³³⁹ және т.б. университеттер құрамындағы теологиялық факультеттерінде болашақ дін қызметшілері мен теология мамандарына әр түрлі пәндердің синтезіне (соның ішінде, зайырлы дінтану) негізделген курстарды оқыту практикасы кеңінен қолданылады.

Осы ретте, діни білім берудің халықаралық тәжірибесіне жасалған талдау бойынша бұл салада секуляризация мен мультиконфессионалдық принциптеріне бағытталған үрдістер орын алып отырғанын атап кетуге болады.

Посткеңестік елдердің білім саласындағы заңнамалық актілерге сәйкес, негізінен алғашқы

335 KU Leuven. Bachelor of Theology and Religious Studies. URL: https://onderwijsaanbod.kuleuven.be/opleidingen/e/CQ_50074163.htm#activetab=diploma_omschrijving (қаралған күні 05.09.2020)

336 McGill University. Religious Studies (Bachelor of Theology). URL: <https://www.mcgill.ca/undergraduate-admissions/religious-studies-bachelor-theology> (қаралған күні 05.09.2020)

337 Degree Programme Table. The University of Edinburgh. URL: <http://www.drps.ed.ac.uk/20-21/dpt/utdivdf.htm> (қаралған күні 05.09.2020)

338 MDiv Requirements. Harvard University. URL: <https://hds.harvard.edu/academics/degree-programs/mdiv-program/mdiv-requirements> (қаралған күні 05.09.2020)

339 BA Theology and Religion. Durham University. URL: <https://www.dur.ac.uk/theology.religion/undergrad/programmes/theorel/> (қаралған күні 05.09.2020)

курстарда жалпы білім беретін зайырлы пәндер оқытылады (мысалы, отандық тарих, география және т.б.). Бұған қоса, осы елдердегі діни білім мемлекеттік-конфессиялық қатынастар саламен тығыз байланысты.

Батыс университеттерінде жағдай өзгешелеу, себебі оларда мамандық бойынша міндетті жалпы білім беру пәндері деген түсінік жоқ. АҚШ, Ұлыбритания, Бельгия, Нидерланды, Канада, Германия елдерінің діни оқу орындарында теологиялық пәндермен қатар, міндетті түрде өзге діндерге арналған пәндер, философия және кейбір ЖОО-да дінтану пәндері оқытылады.

Дінтану бойынша білім беру

Дінтанулық білім беру саласындағы оқу бағдарламаларын қарастырмай тұрып, әрбір елдегі «Дінтану» («Religious Studies») мамандығына оқуға қабылдау емтихандарының форматына назар аудару қажет деп есептейміз.

Ресей Федерациясында «Дінтану» бағдарламасын жүзеге асыратын көптеген университеттер талапкерлерді бірыңғай мемлекеттік емтихан (БМЕ) нәтижелері бойынша қабылдайды. Кейбір оқу орындары, соның ішінде М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті «Қоғамтану» пәні бойынша қосымша жазбаша емтихан өткізеді. Татарстан елінің Қазан федералды университетіне түсу үшін талапкерлерге БМЕ нәтижелері жеткілікті (орыс тілі, тарих, қоғамтану).

АҚШ-та мамандыққа түсу үшін «SAT» («Scholastic Aptitude Test» - «Академиялық бағалау тесті») нәтижелері ұсынылады. Оның ішінде 5 нұсқалы жауабы бар тест сұрақтары, сондай-ақ эссе жазу және мәтін талдау сияқты жазбаша тапсырмалар болады. Сонымен қатар, ЖОО-лар білім беру процесін ұйымдастыру бойынша автономды болғандықтан, өздерінің тарапынан уәждемелі хат жазу немесе мектеп мұғалімдерінен ұсыным хат тапсыру сияқты қосымша талаптарды енгізуі мүмкін (Принстон университеті,³⁴⁰ Орегон мемлекеттік университеті³⁴¹). Әсіресе, уәждемелі хат жазу талабына ерекше мән беріледі.

Уәждемелі және ұсыным хаттар әзірлеу нидерландтық жоғары оқу орындарында да, соның ішінде Гронинген және Левен католиктік университеттерінде талап етіледі.

Барлық батыс университеттері докторантураға қабылдау кезінде диссертациялық зерттеудің жұмыс жоспары, әдебиеттер тізімі, өзектілігі және әдіснамасы көрсетілген ғылыми негіздемені талап етеді. Ақылы немесе грант бойынша түсуге келген барлық үміткерлер аталған негіздемені жазып, оның релеванттығы, ЖОО үшін зерттеудің қажеттілігі мен тақырыптық бағытылығы бағаланады.

Ғылыми негіздеменің талаптары өзгеріп тұруы ықтимал, алайда талдау нәтижесінде келесі ортақ элементтер анықталды:

- кіріспе (зерттелетін тақырыптың сипаттамалық бөлімі, мәселенің өзектілігі);
- теория және әдіснамалар (диссертация жазу барысында қолданылатын дінтанулық теориялық-әдіснамалық модельдері);
- әдебиеттерге шолу жасау (негіздеменің аса маңызды бөлігі, таңдалған тақырып бойынша білімді анықтайтын индикатор болып саналады);
- диссертацияның негізгі мәселесі (тақырыптың жаңалығы);
- зерттеу жоспары (оқу мерзімінде зерттелетін бағыттар, орындау мерзімі және зерттеу нысандары);
- қорытынды;
- пайдаланылған әдебиеттер тізімі.

Ресей Федерациясының Федералды мемлекеттік білім беру стандарттарына сәйкес, дінтану

340 Application Checklist. Undergraduate Admission. Princeton University. URL: <https://admission.princeton.edu/how-apply/application-checklist> (қаралған күні 05.09.2020)

341 Religious Studies, B.A. or B.S. Oregon State University. URL: <https://ecampus.oregonstate.edu/online-degrees/undergraduate/religious-studies/curriculum.htm> (қаралған күні 05.09.2020)

мамандығының түлегі келесі біліктіліктерді игереді:

- дінтану саласындағы әр түрлі пайымдар мен аргументацияларды логикалық тұрғыдан талдай білу;

- дінтанулық ғылымдардың теориялық-әдіснамалық құралдарын пайдалана білу;

- дінтану саласы бойынша ғылыми ақпараттарды саралап, негіздей білу.³⁴²

1959 жылы М.В.Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінде ашылған Атеизм тарихы мен теориясы және діндер кафедрасы (қазіргі таңда Дін философиясы және дінтану кафедрасы) дінтану саласы бойынша ең алғашқы ашылған кафедра болып саналады. Кафедрада міндетті түрде дінтанудың барлық базалық пәндері (әлеуметтану, философия, антропология, діндер психологиясы), сондай-ақ жаңа діни қозғалыстар, оқыту әдіснамалары, отандық және шетелдік дінтанудың тарихы сияқты пәндер оқытылады. Оқытылатын курстар қазақстандық ЖОО-да енгізілген пәндерге ұқсайды.

М.В.Ломоносов атындағы ММУ-дың Дін философиясы және дінтану кафедрасының аға ғылыми қызметкері П.Н. Костылевтың пікірінше, ресейлік дінтану ғылымына тән проблемалардың бірі – дінтану ғылымын философияның бөлігі ретінде қарастыруда, «оның ядросы дін философиясы болып табылады» деген көзқарастың кеңінен таралуында.³⁴³ Нәтижесінде, дінтанулық білім беру саласында философиялық пәндерге басымдық беріліп, нақты дінтанулық пәндерге аз көңіл бөлінеді.

Сондай-ақ, Қазан федералды университетінің Әлеуметтік-философиялық ғылымдар және бұқаралық коммуникациялар институтында да «Дінтану» мамандығы бойынша бағдарламалар жүзеге асырылады.³⁴⁴ Білім беру бағдарламаларына сәйкес, дінтанудың барлық негізгі бағыттары міндетті пәндер ретінде оқытылады, сонымен берге осы қатарға христиан діні мен исламның теологиялық негіздері де кіреді. Бакалавриаттың бірінші курсында «Мамандыққа кіріспе», «Шетелдік дінтану тарихы» (Отандық дінтану тарихы 2-ші курста оқытылады), «Этнодіни процестерді ақпараттық талдау негіздері» (үш курс бойы оқытылады), «Көне діндер мен наным-сенімдер», «Шығыс діндерінің тарихы» және «Ғылыми жұмысты жазу әдіснамасы» сияқты пәндер қарастырылған. Соңғы пән қазақстандық ЖОО-да негізінен тек төртінші курста оқытылады. Бұған қоса, аталған университеттің бакалавриат деңгейінде практиканың 4 түрі енгізілген: бастапқы біліктіліктерді, соның ішінде ғылыми-зерттеу дағдыларды қалыптастыратын практика (2-ші курста), зерттеу практикасы (3-ші курста), диплом алды практика және педагогикалық практика (екеуі де 4-ші курста).

Қазан федералды университетінің білім беру бағдарламасын (соның ішінде міндетті және элективті курстарды) талдау нәтижесінде 101 пәннің ішінен ислам бағытына 9-ы (9%) және христиан бағытына 11-і (11%) арналғаны анықталды. Дінтанудың теориялық және іргелі пәндері (әлеуметтану, діндер психологиясы, діндер теориялары, дінтану тарихы, ЖДҚ, дінтану әдіснамасы, діни конфликтология т.б.) жалпы пәндердің 38% құрайды. Татарстанның Қазақстанмен ұқсас діни ландшафтта болуына қарамастан (тұрғындарының басым бөлігінің ханафиттік мазхабта болуы), исламды оқытындар пайызы жалпы бағдарламаның аз бөлігін ғана құрайды, ал басымдылық дінтанудың негізін құрайтын пәндеріне берілген. «Дінтану» мамандығынан оқуға қабылдау БМЕ нәтижелері негізінде өтеді.

Еуропаның жетекші университеттерінің бірі саналатын Нидерланды еліндегі Гронинген университетінде «Дінтану» мамандығы бойынша оқыту мерзімі – 3 жыл.³⁴⁵ Жалпы білім беру

342 Федеральный государственный образовательный стандарт высшего образования. Направление подготовки «47.03.03 Религиоведение». URL: file:///C:/Users/NIAC8/Downloads/fgos_ru_47_03_03.pdf.pdf (күшіне ену күні 05.09.2020)

343 Костылев П.Н. Религиоведческое образование в России, 2014. URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/26259-religiovedcheskoe-obrazovanie-v-rossii.html> (қаралған күні 05.09.2020)

344 Учебный процесс. Основные образовательные программы. Казанский федеральный университет. URL: <https://kpfu.ru/isfntmk/uchebnyj-process/osnovnye-obrazovatelnye-programmy> (қаралған күні 05.09.2020)

345 Bachelor-full time. Religious Studies. URL: <https://www.rug.nl/bachelors/religious-studies/#!programme> (қаралған күні 06.09.2020)

пәндерінің болмауына орай, бірінші курс студенттері бірден әрқайсысы 7,5 кредит құрайтын келесідей дінтанулық пәндер оқуға кіріседі: Тұжырымдамалар мен әдістер, Иудаизм, Діндер антропологиясы, Индуизм және буддизм, Христиан діні, Дін психологиясы мен социологиясы (бірлескен курс), Ислам, Дін және философия. Екінші курста дінтану тұжырымдамалар мен әдістері бойынша оқыту жалғастырылады (оқыту 4 семестр бойы өткізіледі), сондай-ақ «Рәсімдердің теориясы мен практикасы», «Дін, медиа және поп-мәдениет», «Дін және саясат», «Дін, алуан түрлілік пен бірегейлік» сияқты жаңа пәндер қосылады. Соңғы үшінші курста араб тілі (екі деңгейлі), секуляризм, сондай-ақ таңдау бойынша өзге пәндер оқытылады. Одан бөлек, студенттерге диплом жұмысын жазуға көмегін тигізуге арналған «Дипломдық жұмыс бойынша семинарлар» атты курс қарастырылған.

Болашақ талапкерлерді тарту мақсатында ресми интернет-ресурсқа интерактивті презентация-брошюра жүктеліп, студенттерді мамандықпен, оның ерекшеліктерімен және қазіргі замандағы маңыздылығымен таныстырады.³⁴⁶

*Кітапшаны
көрсету сәті.
Слайд «Бағдарлама
мазмұны»*

Университеттердің ресми веб-сайттарында дінтанудың өзектілігі мен маңыздылығын көрсетуге және кафедраны/факультетті жарнамалауға арналған көркемсуреттер, фотосуреттер мен бейнежазбалар тұрақты түрде жүктеліп, жаңартылып тұрады. Сайттарда студенттер берген сұхбаттар және түлектер қалдырған пікірлер кездеседі. Бірқатар университеттерде әрбір факультет өзінің сайттарына, оның дизайнына ерекше назар аударады. Осыған ұқсас шаралар мықты студенттерді қызықтыруға ықпал етеді.

Мак Гилл университетінде 9 кредитті құрайтын «Дінтану: батыс діндері» бакалаврлық біліктілігі бойынша үш міндетті курсты өту қажет: «Иудаизм, христиан діні және ислам», «Дін теориялары», «Семинарлар» (дінтанудағы заманауи трендтерді талқылау).³⁴⁷ Одан бөлек, «Дінтану: Азия діндері», «Дінтану: әлемдік діндер» және «Дін және жаһандану» бағыттарын таңдауға мүмкіндік беріледі.

Ұлыбританияның Кент университеті де «Дінтану» бағдарламасын жүзеге асырады.³⁴⁸

³⁴⁶ Brochure. Religious Studies. University of Groningen. URL: https://rug.online-magazine.nl/nl/magazine/11277/809324/what_is_religious_studies.html (қаралған күні 06.09.2020)

³⁴⁷ Ecalendar, Faculty of Arts, Honours Religious Studies – Western Religions <https://www.mcgill.ca/study/2020-2021/faculties/arts/undergraduate/programs/bachelor-arts-ba-honours-religious-studies-western-religions> (қаралған күні 05.09.2020)

³⁴⁸ Religious Studies – BA (Hons). University of Kent. URL: <https://www.kent.ac.uk/courses/undergraduate/54/religious-studies> (қаралған күні 05.09.2020)

Міндетті пәндер келесі тәртіпте оқытылады: 1-ші курста – «Дін дегеніміз не?», 2-ші курста – «Ғаламдық салыстыру: теория және әдіс», 3-ші курста – «Құдайға тіл тигізу: секс, жанжал және дін», «Дін және жапон мәдениеті», «Шығыс Азиядағы денсаулық, медицина және дене теориялары». Әрбір міндетті пән 15 кредиттен тұрады. Сонымен қатар, элективті пәндердің ішінде «Қазіргі әлемдегі дін», «Иудаизм мен исламға кіріспе», «Дін социологиясы», «Өлім мен өлімнен кейінгі өмір» сияқты курстар ұсынылады. Университетте өндірістік практика немесе студенттік ұтқырлық түрінде бір жылдық үзіліс алуға болады. Бірінші опция жағдайында практика шығындары төленеді және оқу ақысы едәуір төмендетіледі.

Ұлыбритания еліндегі дінтанулық білім беру саласын толығырақ қарастырып, кейбір қызықты ерекшеліктеріне тоқталып кету қажет. Британия Академиясының «Ұлыбританияның жоғары білім беру мекемелеріндегі теология мен дінтанудың жағдайы» («Theology and Religious Studies Provision in UK Higher Education») зерттеулеріне сәйкес, соңғы жылдарда оқу бағасының жоғарылауына байланысты «Дінтану» мамандығына түсушілер саны азайып отыр.³⁴⁹ Сондай-ақ, дінтану бойынша жекелеген кафедраларды жабу, «Дінтану» мамандығын өзге факультеттер мен кафедраларға қосу жағдайлары орын алуда. Алайда, оның есесіне дін саласын зерттеуге бағытталған өзге пәнаралық мамандықтар ашылуда.

Батыс Еуропа университеттеріндегі докторлық бағдарламалардың да өзіндік ерекшеліктері бар. Мәселен, Данияда PhD табысты аяқтау үшін 30 кредиттік бағдарламаны игеру керек, оларды университеттің өзінде, даниялық әріптес ЖОО-да немесе өзге елдердің институттарында өтуге болады. Сонымен қатар, педагогикалық және кәсіби практикалардан (кафедраларда) өту міндетті саналады.³⁵⁰ Швецияның оқыту процесі осыған ұқсас, алайда міндетті курстар 60 кредитті құрап, оқыту мерзімі 4 жылға созылады.³⁵¹ Бұдан бөлек, скандинав елдеріндегі (Дания, Норвегия, Швеция және Финляндия) ерекшелік бойынша, барлық докторанттар тиісті кафедралардың штатына зерттеуші немесе қызметкер ретінде жұмысқа қабылданады. Осылайша барлық білім алушылар университеттермен еңбек шарттарын жасасып, оларға еңбекақы төленеді. Сонымен бірге, докторлық диссертация жазудың орнына баламалы әдіс ұсынылады – ол үшін ғылыми журналдарда талаптарға сәйкес бірнеше мақала жариялау қажет³⁵².

АҚШ-тың Стендфорд университетінде докторантураның оқу бағдарламасына теория мен әдістер бойынша 2 семинар, дінтанудағы заманауи трендтар бойынша 1 дәріс, диссертацияға қатысты таңдау бойынша 2 пән және педагогикалық бағыттағы 1 семинар кіреді.³⁵³ Көптеген еуропалық университеттермен салыстырғанда, бұл оқу орнында шығарушы кафедрамен бірлесіп ғылыми мақала жариялау қажет. Сондай-ақ, міндетті педагогикалық практика қарастырылған.

Йель университеті докторанттарды 11 бағыт бойынша даярлайды: америкалық діни құқық, көне христиан діні, азиялық діндер, жерорта теңіздік және батыс азиялық көне діндер, исламтану, иудаика, Жаңа өсиет, Көне өсиет, дін философиясы, дін және қазіргі заман, діни этика және теология. Оқыту мерзімі – 4 жылдан 7 жылға дейін. Әрбір бағытта өзінің қабылдау талаптары, силлабустары және оқу жоспарлары қарастырылған. Барлығына ортақ пән – «Әдіс және теория». Сондай-ақ, таңдалған бағытына қарай кем дегенде екі классикалық тілді оқу талап

349 Theology and Religious Studies Provisions in UK Higher Education. The British Academy, May, 2019. URL: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/288/theology-religious-studies.pdf> (қаралған күні 06.09.2020)

350 General rules and guidelines for the PhD programme at the University of Copenhagen. URL: https://teol.ku.dk/uddannelser/ph_d_uddannelse/dokumenter/General_rules_and_guidelines_for_the_PhD_programme_2014.pdf (қаралған күні 06.09.2020)

351 Regulations for third-cycle education at the Faculties of Humanities and Theology. Lund University. URL: https://www.ht.lu.se/fileadmin/user_upload/ht/filserver/doktorand/Forskarutbildningsplaner-engelska/HT_FU-bestaemmelser_191211_ENG.pdf (қаралған күні 06.09.2020)

352 Programme Structure – PhD. The Faculty of Theology, University of Oslo. URL: <https://www.tf.uio.no/english/research/phd/structure/index.html#Programme%20plans%20and%20regulations> (қаралған күні 06.09.2020)

353 Stanford. Religious Studies. URL: <https://religiousstudies.stanford.edu/graduate-programs/requirements> (қаралған күні 06.09.2020)

етіледі. Оқудың үшінші курсында төрт емтихан тапсырылады. Өзге курстар диссертация жазуға арналған.

Қазақстанда «Исламтану» мамандығының әдіснамалық негіздерін нақтылау қиындықтарына орай, халықаралық тәжірибеде бойынша ұқсас бағдарламаларды даярлау жағдайын талдау қажет.

Ұлыбританияның Лидс университетінде «Исламтану» мамандығы бойынша оқу мерзімі үш жылды құрайды. Міндетті және элективті пәндерге кіреді:

- 1-ші жыл: міндетті пәндер – араб тілі, мұсылмандар сенімі: теологиядан сунниттік-шиитік сарындағы секталарға дейін, көне және орта ғасырлық ислам тарихы; элективті пәндер – парсы немесе түрік тілі, араб-ислам өркениеттіне кіріспе, қазіргі Британиядағы дін;

- 2-ші жыл: міндетті пәндер – шариат: теория, практика және трансформация, араб әлеміндегі мәдениет пен қоғам, Құран: тарих, мәтін және интерпретация; элективті пәндер – палестиналық және араб-израильдік шиеленістер, араб елдерінің медиа саласы, саясат пен қоғам, ғаламдық жихад: талибан қозғалысынан ДАИШ-қа дейін, Таяу шығыстың қазіргі заман тарихы, қара нәсілді Еуропа;

- 3-ші жыл: міндетті курстар – ислам және қазіргі заман, хадис: тарих, критицизм және канонизация; элективті пәндер – Таяу шығыс саясаты: режимдер, қоғамдастықтар және шиеленістер, материалдық мәдениет пен тұтыну мәдениеті, отарсыздандыру саласын зерттеу жолдары, түрлі мәдениеттердің әлеуметтік қозғалыстары.

Әрбір пән 20 кредит құрайды (мысалы, отандық білім беру бағдарламаларының орташа кредиті – 5 кредит), бұл бірнеше көлемді пәндерді терең және сапалы оқуға мүмкіндік береді.

Австралияның Мельбурн университетінде «Исламтану» мамандығы бойынша оқуды табысты аяқтау үшін 3 жыл аралығында 24 пәнді игеру керек. Бірінші курста гуманитарлық ғылымдар саласына қатысты жалпы білім беру пәндері міндетті түрде оқытылады. Білім беру бағдарламаларының кезеңдері:

- 1-ші жыл: жалпы білім беру пәндерінің бірі енгізіледі (бірегейлік, тіл, билік, себептер, ғаламдағы алғашқы адамдар, репрезентация); екі пәннің бірі таңдалады – ғаламдық ислам саясаты немесе қазіргі әлемдегі ислам;

- 2-ші жыл: міндетті пән – Құран пәніне кіріспе; элективті пәндер – израильдіктер мен палестиналықтар: шиеленіс, бейбітшілік, қақтығыс аймағы: Таяу шығыс елдерінің саясаты, ислам руханиятына кіріспе, ислам тарихының алғашқы ғасырлары, халықаралық қатынастар: өзекті сұрақтар, Индонезия әлемі;

- 3-ші жыл: міндетті пән – қазіргі заманғы сын-қатерлер және ислам; элективті пәндер – әлеуметтік контекстегі азиялық діндер, исламдағы этикалық дәстүрлер, қазіргі заманғы Таяу шығыс, шиеленістер аймағы: көтерілстер дәуірі, адам құқығы, мұсылмандар және ислам құқығы.

Аталған бағдарламадан зайырлылық курстар оқытуға және қазіргі әлемдегі исламдық ахуалды талдауға ерекше мән берілетінін байқауға болады. Әрбір пән 12,5 кредиттен тұрады.

Британияның ислам колледжінде оқу мерзімі 3 жыл. Бакалавриат бағдарламасының 1 курсында исламдық ойлау, исламтанудағы зерттеу әдіснамасы, араб тілі, исламның ғибратты құндылықтары, Пайғамбар өмірі, исламның қалыптасу кезеңдері, исламдық құқыққа кіріспе сияқты міндетті пәндер енгізілсе, 2-ші курста исламдық құқықтану, хадистану, исламдағы отбасылық құқық, ислам философиясы, араб тілі, ал 3-ші курста араб тілі, исламдағы қылмыстық құқық, заманауи ислам тарихы, Құрандағы эсхатология, ислами мистицизм пәндері таңдау бойынша оқытылады. Қажетті кредиттердің жалпы саны – 360.

Техас университетінде,³⁵⁴ Американдық ислам колледжінде,³⁵⁵ Джорджтоун

354 Middle Eastern Studies. The University of Texas at Austin. URL: https://liberalarts.utexas.edu/mes/undergraduate/islamic_studies_ba/degree_plan.php (қаралған күні 01.10.2020)

355 BA Islamic Studies. American Islamic College. URL: <https://aicusa.edu/academics/undergraduate/bais> (қаралған күні

университетінде³⁵⁶ бакалавр мен магистр деңгейінде дінтанулық пәндер міндетті компонент болып саналады.

Ұлыбританияның жоғары оқу орындары, ислам колледжін есептегенде, ислам дінің саясаттану, дінтану, мәдениеттану, философия және әлеуметтану ғылымдарымен ұштастырып, ғылыми және академиялық арнада оқытуды мақсат етеді.

Жалпы алғанда, өзге елдердегі діни білім беру бағдарламаларының ерекшеліктерін қоғамдық дамудың тарихи-мәдени жағдайы, соның ішінде білім беру саласының ағымдағы жай-күйі анықтайтынын атап кетуге болады.

Қорытынды:

Діни білім беру бойынша:

- 1) посткеңестік елдердің ЖОО деңгейіндегі діни білім беру бағдарламаларына мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынас бойынша пәндер, сондай-ақ мемлекеттік білім беру стандарттарымен бекітілген зайырлы жалпы пәндер міндетті түрде енгізіледі;
- 2) әлемдегі жетекші ислам университеттері ислам құндылықтары мен қағидаларына негізделген зайырлы мамандықтарды да даярлайды;
- 3) негізінен христиандық дәстүрге сүйнетін батыс университеттерінде діни білім беру бойынша өзіндік тәжірибесі қалыптасқан:
  - а) Оксфорд, Кембридж, Гарвард университеттерінде емтихан ғылыми мақала/эссе түрінде қабылданады;
  - б) Оксфорд университетінде жоғары білім берудің христиандық дәстүріне қарамастан, араб немесе өзге тілдерді оқуға мүмкіндік беріледі;
  - в) Еуропа мен Солтүстік Американың католик университеттерінің факультеттерінде негізінен теологиялық пәндер оқытылады. Алайда, дінтану мен философия ғылымдары бойынша міндетті компоненттер енгізілген;
- 4) соңғы он жыл аралығында батыстық діни білім беру бағдарламаларына мақсатты түрде дінтану теориялары мен әдістеріне арналған пәндер енгізіліп, соның нәтижесінде сциентизация, секуляризация және мультikonфессионализм үрдістері күшеюде;
- 5) шетелдік университеттердің мемлекеттік білім беру стандарттарынан тәуелсіздігі мен академиялық еркіндігі оқу бағдарламаларына креативті және инновациялық әдістерді, арнайы пәндерді және оқыту траекторияларын енгізуге мүмкіндік беріп отыр;

Дінтанулық білім беру бойынша:

- 1) АҚШ және Еуропа елдерінде бакалавриат деңгейіндегі мамандықтарға, соның ішінде «Дінтану» бағдарламасына қабылдау мектеп емтихандарының нәтижелері бойынша жүргізіледі. Алайда, іріктеу сатыларынан сәтті өту үшін талапкерлер тапсыратын уәждемелі және ұсыным хаттардың маңызы зор;
- 2) Ресей Федерациясында болашақ дінтанушылар негізінен БМЕ нәтижелері бойынша қабылданады. Сонымен бірге, кейбір университеттерге (мысалы, М.В. Ломоносов атындағы ММУ) өздерінің жазбаша емтихандарын өткізуге рұқсат берілген;
- 3) PhD бағдарламасына түсу үшін көп жағдайда диссертациялық зерттеудің ғылыми негіздемесі талап етіледі. Ғылыми негіздеме кандидаттарды сапалы іріктеудің кепілі болып есептеледі;
- 4) Ресей Федерациясы және Қазақстан Республикасы университеттерінің білім беру бағдарламаларында ұқсас және ортақ траекториялар көп кездеседі;
- 5) Еуропа мен Солтүстік Америка елдерінің кейбір университеттерінде бакалавриат

01.10.2020)

356 Graduate School of Arts and Sciences. Georgetown University. URL: <https://grad.georgetown.edu/arabic-and-islamic-studies/> (қаралған күні 01.10.2020)

деңгейіндегі «Дінтану» («Religious Studies») мамандығы бойынша оқу мерзімі 3 жылды ғана құрайды;

6) батыс елдерінің жоғары оқу орындарында басты назар діндерді зерттеудің теориялары мен әдістерін, сондай-ақ академиялық хат жазудың дағдыларын үйретуге бағытталған;

7) ресми веб-сайттарды талдау нәтижесінде жоғары оқу орындары тарапынан талапкерлерді қызықтыру үшін интерактивті презентация мен бейнематериалдар жүктеліп, факультеттердің парақшаларында студенттер мен түлектердің мамандықтары бойынша сұхбаттары және айтылған пікірлері тұрақты шығарылатыны анықталды;

8) Ұлыбритания еліндегі Кент университетінде 2 және 3 курс аралығында (оқыту мерзімі – 3 жыл) академиялық демалыс алып, жұмыс беруші тарапынан төленетін кәсіби практикадан өтуге жағдай жасалған;

9) Ұлыбритания елінде дінтану мамандықтарына талапкерлер санының азаюы байқалады, сондай-ақ дәстүрлі теологиялық-дінтанулық кафедралар жабылып, оның орнына пәнаралық кафедралар ашылуда;

10) скандинавия елдерінде докторанттармен еңбек шарты бекітіліп, олар өз кафедраларында зерттеуші ғалым ретінде еңбекақы алып отырады;

11) сонымен бірге, Скандинавия елдерінде дәстүрлі диссертация жазудың орнына беделді ғылыми журналдарға бірнеше ғылыми мақала жариялауға мүмкіндік берілген;

12) әлемнің көптеген университеттерінде дінтану мамандығы бойынша екі классикалық тілді оқу міндеттеледі (араб, латын, иврит, көне грек, санскрит және т.б.).

3.4 Қазақстан Республикасы жоғары оқу орындарында діни және дінтанулық білім берудің даму келешегі: ұсыныстар мен ұсынымдар

Жоғары оқу орындарындаға діни және дінтанулық білім беру жүйесін жетілдіру бойынша тиімді нәтижелерге қол жеткізу үшін бірқатар мемлекеттік органдардың бірлескен кешенді және жүйелі іс-шараларды жүзеге асыруы қажет екендігі анық.

Эксперттік сұхбаттар, фокус-топтық зерттеулер және білім беру бағдарламаларына жүргізілген талдау бойынша жекелеген және жалпы сипаттағы бірқатар мәселелер анықталып, олардың шешімі ретінде келесі ұсынымдарды назарға алу қажет деп есептейміз:

1) *Профессорлық-оқытушылық құрамына жүктелетін әкімшілік және қоғамдық жұмыстарды азайту*

Қазіргі уақытта «Дінтану», «Тарих-Дінтану», «Исламтану» және «Теология» мамандықтарын даярлайтын кафедралар мен факультеттердің профессорлық-оқытушылық құрамына түрлі бағыттағы жұмыстарды мөлшерден тыс жүктеу бойынша жүйелі проблема орын алып келеді. Аталған жұмыстардың көптігі түрлі аккредитациялар өткізу, білім беру бағдарламаларын әзірлеу, олардың электронды және қағаз нұсқаларын ЖОО-ның әкімшілігіне тапсыру, сондай-ақ өзге де қоғамдық жұмыстарды орындаумен байланысты.

Осы ретте, ПОҚ атқаратын әкімшілік жұмыстарды азайту және жүйелеу мақсатында ұсынылады:

1.1 *Қажетті есеп беру құжаттамасы бойынша нормативті түрде нақтыланған бірыңғай үлгідегі тізілімді енгізу*

Жыл сайын сұраныс мазмұны мен талаптары қайталанып келетін кафедралық есептердің және оқытушылардың жеке есептерінің санын қысқарту үшін ең алдымен барлық құжаттаманың айнылымын реттейтін нормативтік регламент ережелерін енгізу қажет етіледі.

1.2 *«Жоғары білім беруді басқарудың бірыңғай жүйесі» интернет-порталының қызметін қолдану бойынша мүмкіндіктерді кеңейту*

Кафедраларға қажетті құжаттар, есептер және білім беру бағдарламаларын жүктеу бойынша бірыңғай алгоритм ұсыну мақсатында функционалды мүмкіндіктерді кеңейту арқылы

«ЖБББЖ» сайты жетілдіру қажеттілігі туралы ұсыныс айтылды.

Осы ретте, білім беру үдерісін толыққанды цифрландыру үшін барлық құжаттардың электронды нұсқасын ғана жүктеу міндетті нормативті түрде бекіту қажет. Бұл қадам қағаз көшірмелерді мөлшерден тыс тапсыру жағдайын реттеп, қазіргі кезде мұғалімдерге жүктелетін қосымша жұмысты азайтады.

Сонымен қатар, «ЖБББЖ» сайтының функционалды қызметі кеңейтілген жағдайда пайдаланушылар, соның ішінде барлық ЖОО оқытушылары мен студенттері тиісті пәндердің тізімдемесіне енгізілген мәліметтерге жедел түрде қол жеткізе алады. Өз кезегінде, бұл өзгеріс транспаренттілік принципін сақтап, бенчмаркинг негізінде білім беру бағдарламаларын одан әрі жетілдіруге мүмкіндік береді.

2) «Дінтану бойынша қазақ тіліндегі 100 жаңа кітап» жобасын жүзеге асыру мәселесін қарастыру

Дінтану / теология / исламтану білім беру бағыттары бойынша оқытушылар мен студенттерге арналып қазақ тілінде шығарылған оқу материалдардың аз болуына байланысты, «Рухани жағыру» жобасы аясындағы «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасының үлгісінде «Қазақ тіліндегі дінтану бойынша 100 жаңа кітап» жобасын қолға алу қажет етіледі.

Дінтану бойынша ең үздік және танымал шетел әдебиеттерін аудару арқылы оқытушылар мен студенттерге әлемдік ғылымның жетістіктерін оқуға мүмкіндік ашылып, соның нәтижесінде отандық дінтану / теология / исламтану ғылымдарының бәсекеге қабілеттілігі артатын болады.

Алайда, аталған жобаны жүзеге асыру барысында формалды іс-әрекеттерге жол бермей, шетелдік кітаптарды мұқият таңдау, сондай-ақ практика жүзінде тиімді іске асыру (аудару, шығару, көбейту, тарату) жұмысына ерекше назар аударған жөн.

3) Бакалавриат деңгейінде оқыға қабылдау үшін енгізілген шығармашылық емтихан түрін одан әрі қолдану тиімділігін қайта қарастыру

Сарапшылар мен студенттердің шығармашылық емтихан түрінің тиімді жақтары туралы оң пікірлеріне қарамастан, мемлекеттік білім беру гранттары бойынша оқуға қабылдау кезінде талапкерлердің емтихан бағаларын негізсіз жоғары қою жағдайлары орын алып, діни және дінтанулық білім беру сапасының төмендеуіне кері әсерін тигізуде. Сондай-ақ, талдау барысында шығармашылық емтихан мазмұнында да күрделі мәселелер бар екендігі анықталды.

Жоғары білім беру бағдарламаларын іске асыратын оқу орындарына қабылдауға арналған Үлгілік ережелердің 2-қосымшасына сәйкес, «Дін және Теология» білім беру бағдарламасы бойынша шығармашылық дайындық қажет етіледі. Алайда, «Дінтану», «Исламтану», «Теология» шығармашылық немесе арнайы дағдыларын қажет ететін шығармашылық мамандықтар болып табылмайды. Сол себепті, дін саласына қатысты мамандықтар үшін мектеп деңгейіндегі «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзілік тарих», «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәндері бойынша оқытылған жалпы білім жеткілікті еп есептеледі.

Осы орайда, дін саласына қатысты барлық мамандықтар бойынша бакалавриат деңгейінде енгізілген шығармашылық емтихан түрін алып тастау мәселесін қарастыру ұсынылады.

4) Докторлық диссертацияның ғылыми негіздемесін жазу, сондай-ақ докторанттардың Ұлттық ғылыми кеңестердің зерттеу жұмыстарына қатысу міндеттілігін енгізу

Ғылыми негіздеме әлемдегі жетекші университеттердің докторанттарды іріктеу бойынша басты талап болып саналады. Аталған талапты қою арқылы диссертациялық тақырыптары отандық дінтанулық ғылымды жетілдіруге бағытталатын ең үздік үміткерлер іріктеледі. Сол себепті, диссертацияның ғылыми негіздемесін жазу және ұсыну бағыты қатаң бақылауға алынуы тиіс.

Сонымен қатар, докторанттар ғылыми жобаларға қатысу арқылы өздерінің қазақстандық ғылыми кеңістікте орны мен бағытын анықтап, одан әрі дін саласындағы отандық мамандардың жалпы ғылыми әлеуетін дамытуға ықпал ететін болады.

5) Кәсіби тәжірибелердің түрлерін және оларға бөлінетін сағат санын арттыру

Сарапшылар мен студенттердің барлығы білім беру процесінде орын алатын өзекті мәселесі ретінде өндірістік тәжірибенің аздығын атап кетті. Сарапшылардың пікірінше, білім беру бағдарламаларында кәсіби тәжірибеге арналған сағаттар (кредиттер) санын арттыру керек. Ол үшін қажет етіледі:

а) «Білім берудің барлық деңгейлерінде мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы» ҚР БЖҒМ-ның Бұйрығында көрсетілген академиялық кредиттер санын арттыру;

б) білім беру бағдарламаларында енгізуге рұқсат етілген шекті деңгейдегі кредиттер шеңберінде кәсіби тәжірибеге арналған академиялық кредиттер санын максималды түрде арттыру;

Одан бөлек, тәжірибе орындарына кейбір студенттердің қатынаспау және формалды өту жағдайлары орын алып, кәсіби тәжірибенің сапасы мен мазмұнына кері әсерін тигізеді. Сол себепті, мамандарды даярлаушы кафедра, ҚР БЖҒМ, сондай-ақ ҚР АҚДМ ДІК тараптарынан білім алушылардың кәсіби тәжірибеден өту процесіне үш жақты мониторинг жүргізу қажет.

6) «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінде, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде және Шет тілдері және іскерлік мансап университетінде енгізілген «Дінтану» білім беру бағдарламаларының дінтанулық пәндер компонентін күшейту

Талдау барысында қолданыстағы білім беру бағдарламаларында исламдық пәндерге басымдылық беріліп, сондай-ақ «Дінтану» мамандықтарының бағдарламасында таза теологиялық пәндер енгізілгені анықталды. Бұл жағдай өзге діни ілімдерді зерттеуге, дінтанудың жалпы әдіснамалық және теориялық пәндерін оқуға теріс ықпал тигізетіні сөзсіз.

Осыған орай, ислам бағытындағы пәндердің санын азайту, жаңа пәндер енгізу және/немесе қолданыстағы дінтанулық пәндер оқытылуын күшейту, сонымен бірге теологиялық мазмұндағы барлық пәндерді алып тастау ұсынылады.

7) Әлемдегі үздік университеттердің тәжірибесі негізінде академиялық мәтін жазу пәндерінің мазмұнын күшейту

Дінтанушы мамандардың кәсіби қызметіне қойылатын маңызды талаптардың бірі ғылыми және аналитикалық мақалалар жазу қабілетіне байланысты. Халықаралық тәжірибеге сәйкес, жоғары оқу орнының бірінші курсынан бастап аталған дағдыны қалыптастыруға ерекше мән беріледі.

Қазіргі таңда академиялық хат бойынша пәндер барлық отандық ЖОО-дың соңғы төртінші курсына ғана оқытылады. Аталған пәндерді алғашқы курстан бастап оқыту ғылыми мәтіндердің деңгейі мен сапасын арттырып, дипломдық жұмысты жазу кезінде де, сондай-ақ болашақ кәсіби қызмет саласында да оң нәтиже беретін болады.

7.1 Түлектерді даярлайтын кафедраларға ғылыми эссе / мақала жазуды емтихан ретінде енгізу мүмкіндіктерін қарастыруды ұсыну

Халықаралық тәжірибе көрсетіп отырғандай, әлемнің үздік университеттері дәстүрлі емтихан түрлерімен қатар эссе жазу әдісін белсенді қолданады. Қорытынды бақылаудың бұл түрі студенттерді ғылыми және академиялық мәтін жазуға бейімдеп, дипломдық жұмыс / диссертация дайындау үшін қажетті дағдыларды қалыптастырады.

8) *«Тарих-Дінтану» білім беру бағдарламасына мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынас туралы жан-жақты білім беруге бағытталған арнайы пәндерді енгізу*

«Тарих-Дінтану» білім беру бағдарламасында дін саласындағы заңнаманы оқытуға бағытталған пәндер мүлдем қарастырылмаған. Осы орайда, «Дінтану» білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын университеттердің үлігісі негізінде аталған тақырып аясындағы пәндерді енгізу ұсынылады.

9) *«Тарих-Дінтану» мамандығы бойынша дінтанулық бағыттағы пәндерді оқытуға дінтанушы мамандарды шақыру*

«Тарих-Дінтану» мамандығына педагогикалық және тарихи сипат тән болғандықтан түлектерді даярлайтын кафедраларда дінтанушы оқытушылардың жетіспеушілігі өзекті мәселе болып есептеледі.

Аталған мәселені шешу жолы ретінде жергілікті атқарушы органдардың, сондай-ақ үкіметтік емес ұйымдардың дінтанушы мамандарын оқытушылық қызметке шақыру ұсынылады.

10) *«Тарих-Дінтану» білім беру бағдарламаларын іске асыратын кафедралардың жергілікті атқарушы органдармен өзара байланысын күшейту*

Зерттеу жұмысы көрсеткендей, «Тарих-Дінтану» мамандығының студенттері кәсіби тәжірибелерін негізінен мектептер мен колледждерде өтеді.

Алайда, оқуды үш жылдық жұмыспен өтеу міндеттілігін ескере отырып, шығарушы кафедралар мен дін істері бойынша жергілікті атқарушы органдар арасында өзара ынтымақтастықты күшейту қажеттілігінің маңыздылығы артып келеді.

11) *Уәкілетті мемлекеттік органдарға дін саласындағы мамандарға арналған кәсіби стандарт әзірлеуді назарға алу*

Жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларын талдау бойынша негізгі жұмыс беруші ұйымдар мен мекемелер БББ құрастыру кезінде ең маңызды стейкхолдер болып табылатыны айқындалды. Жұмыс берушілер кәсіби қызметке қойылатын талаптар енгізілген сапалы стандарттар ұсынған жағдайда университеттер білім беру бағдарламаларын әзірлеу және жетілдіру барысында олады ескеруге мүдделі болатыны анық.

Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 25 қарашадағы No 414-V ЗРК Еңбек кодексінің 117-бабына сәйкес, кәсіби стандарт – кәсіби қызметтің нақты саласында біліктілік пен құзыреттілік деңгейіне, мазмұнына, сапасына және еңбек жағдайларына қойылатын талаптарды анықтайтын стандарт болып табылады.

Еңбек нарығындағы тәжірибе көрсеткендей, кәсіби стандарт білім беру бағдарламаларының тиімділігіне әсер етіп, кәсіби білім беру мен еңбек саласы арасындағы алшақтықты қысқартады.

Дін саласына қатысты білім беру бойынша әзірленген кәсіби стандарт келесі мәселелерді шешуге ықпал етеді:

- 1) нақты өндірістік жағдайда жұмыс жасау үшін қажетті нақты кәсіби дағдыларды дамыту;
- 2) «Исламтану», «Теология» мамандықтары бойынша мақсаттар мен міндеттердің өзара ұштасу мәселесін шешу, сондай-ақ оларды зерттеу салаларына сәйкес одан әрі жіктеу;
- 3) «Дінтану», «Теология» және «Исламтану» білім беру бағдарламаларының мазмұны қайталану жағдайларының алдын алу;

11.1) *Уәкілетті мемлекеттік органдарға кәсіби стандарт негізінде «Исламтану» және «Теология» мамандықтары бойынша зайырлы және діни пәндерді енгізу мақсатында дін саласындағы білім беру бағдарламаларын жетілдіру бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу*

Қазіргі таңда білім беру бағдарламаларын жүзеге асыру бойынша келесідей мәселелер анықталды:

- а) «Тарих-Дінтану» мамандарын оқыту барысында тарихи пәндерге басымдық беріледі;

б) «Исламтану» және «Теология» мамандықтарының бағдарламаларына зайырлы және дінтанулық пәндер аз енгізіледі.

Дін саласындағы білім беру бағдарламаларын жетілдіруге арналған ұсынымдар әзірлеу, сондай-ақ оларды тиісті кафедраларда белсенді енгізу жұмыстары жоғарыда аталған мәселелерді шешуге оң ықпал ететін болады.

11.2) *Н.Назарбаев конфессияаралық және өркениетаралық диалогты дамыту орталығының Діни ахуалды талдау және діни сараптамасы институтының базасында дін саласында жұмыс жүргізетін мамандардың біліктілігін арттыруға арналған құрылымдық бөлімше ашу*

Дін саласындағы білім беру бағдарламаларын іске асыратын кафедралар үшін университеттік деңгейдегі әр түрлі курстардың, біліктілікті арттыру семинарларының болуына қарамастан, олардың барлығы жалпы әдіснамалық сипатқа ие екендігі анық. Сарапшылар дінтану саласындағы біліктілікті арттыруға арнайы мақсатталған курстар өткізілмейді деген пікір білдіріп, аталған бағытты күшейту қажеттілігін ерекше атап отыр.

Сонымен бірге, кәсіби стандарт әзірленген жағдайда мамандардың кәсіби біліктілігін тұрақты арттыру қажет болады. Ұсынылып отырған құрылымдық бөлімшеде дін саласындағы мамандар орталықтандырылған түрде кәсіби біліктілігін тұрақты арттырып, сапалы дайындықтан өтетін болады.

12) *«Дінтану», «Тарих-Дінтану», «Исламтану» және «Теология» мамандықтары бойынша білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын кафедралардың ресми веб-сайттарын жетілдіру*

Талапкерлердің көпшілігі мамандық таңдау барысында ең алдымен жоғары оқу орындарының ресми интернет-ресурстарында тиісті кафедраны іздейтіні белгілі.

Осы орайда, дін саласындағы мамандықтар бойынша талапкерлерді сапалы бағдарлау мақсатында еліміздегі кафедралар мен факультеттердің веб-сайттарын халықаралық университеттер үлгісінде жетілдіру қажет.

Сонымен қатар, оқу орнының өзіндік артықшылығы мен ерекшелігін көрсету мақсатында әрбір кафедраға жарнамалық бейнероликтер түсіру және интернет арқылы белсенді таратау ұсынылады.

13) *Дін саласындағы мамандарды даярлайтын кафедралардың әдістемелік кеңесін құру*

Академиялық ынтымақтастық пен тәжірибе алмасуды нығайту үшін «Дінтану», «Исламтану», «Теология», «Тарих-дінтану» білім беру бағдарламаларын іске асыратын барлық жоғары оқу орындары кафедраларының ортақ әдістемелік кеңесін құру қажет. Аталған бастама келесідей тиімді нәтижелерге қол жеткізуге септігін тигізеді:

а) бүкіл республика бойынша дін саласындағы мамандардың ғылыми әлеуетін шоғырландырады;

б) әр түрлі жоғары оқу орындарының оқытушылары арасында терең академиялық байланыс орнатылады;

в) кафедралар арасындағы студенттер бойынша ұтқырлық тәжірибесі оңтайландырылады;

г) Қазақстан Республикасында діни және дінтанулық білім беруді кешенді түрде одан әрі жетілдіруге бағытталған іс-шаралар бірлесіп ұйымдастырылады.

14) *Барлық отандық жоғары оқу орындарына шетелдік білім беру орталықтарымен академиялық әріптестікке негізделген байланыс орнату*

Діни және дінтанулық білім беруді одан әрі жетілдіру мақсатында Еуропа, Солтүстік Америка, Ресей Федерациясы, Ауғанстан, ШҰАА, Моңғолияның жетекші жоғары оқу орындарымен академиялық ынтымақтастық орнату қажет. Аталған бастамалар оқу орындарының білім беру бағдарламаларын жетілдіруге, оқытушылар мен студенттердің академиялық ұтқырлығын дамытуға, сондай-ақ әлемдік ғылыми кеңістікке интеграциялануға ықпал етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

«Қазақстан Республикасындағы діни және дінтанулық білім берудің ағымдағы жағдайы мен даму келешегін талдау» аналитикалық баяндамасында түрлі әлеуметтік зерттеу әдістерін пайдалану арқылы барлық академиялық деңгейлері бойынша дін саласындағы білім беруді кешенді және жүйелі түрде талдау мақсат етілді.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасындағы діни және дінтанулық білім беру саласы еліміздегі барлық жалпы білім беру ұйымдарын, 9 колледж-медреселерді, 2 рухани семинарияны және 13 жоғары оқу орнын қамтитын күрделі және көп құрылымды жүйе болып табылады.

Осы зерттеуді жүзеге асыру барысында келесі нәтижелерге қол жеткізілді.

Біріншіден, «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнін оқыту сапасына талдау жүргізілді. Оқу және оқу-әдістемелік материалдарды сапалы түрде жаңарту маңыздылығы анықталды. - Негізгі білім деңгейі жеткілікті болғанымен, дүниетанымдық құндылықтар мен ұстанымдарды қалыптастыруға, оның ішінде зайырлы принциптерді терең түсінуге бағытталған міндеттерді өзектендіру қажеттілігі айқындалып отыр. Зерттеу нәтижесінде аталған пәнді одан әрі жетілдіру үшін ұсынылды: оқулықтардың электрондық нұсқасын шығару, мұғалімдерге арналған оқу-әдістемелік ұсынымдар әзірлеу, интернет-ресурстардың тиімділігі дәлелденген тізбесін құру, «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні мұғалімдерінің Республикалық әдістемелік кеңесін құру.

Екіншіден, исламдық колледж-медреселер мен христиандық рухани семинарияларының білім беру сапасы зерттелді. Талдау барысында колледж-медреселерде ғылыми және академиялық дәрежелері бар педагогикалық кадрлардың тапшылығы, талапкерлердің арасында кәсіптік бағдар беру деңгейінің жеткіліксіздігі, сондай-ақ білім беру мекемелерінің инфрақұрылымын дамыту қажеттілігі анықталды. Сонымен қатар, барлық медреселерде қаржыландыруға қатысты күрделі мәселелер әр түрлі деңгейде орын алатыны айқындалып отыр. Осы мәселелердің шешімі ретінде келесі шараларды назарға алу ұсынылды: бенчмаркинг жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу, «Өрлеу» БАҰО АҚ курстарында оқытушыларды жүйелі түрде оқытуды қамтамасыз ету, білім гранттарының санын көбейту, колледж-медреселер үшін бірыңғай басқару орталығын құру, оқу жоспарларын «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінің білім беру бағдарламаларымен интеграциялау, тәуелсіз қаржыландыру жүйесін құру үшін жағдай жасау.

Христиандық рухани семинариялар жұмысын талдау нәтижесінде православиелік семинария, католиктік семинария және колледж-медреселердің арасында, сондай-ақ олардың діни және дінтанулық білім беруді жүзеге асыратын зайырлы жоғары оқу орындарымен өзара байланыс орнату және тәжірибе алмасу қажеттілігі анықталып отыр. Осыған орай, келесідей қардамдар жасау ұсынылды: тәжірибе алмасу бағдарламаларын енгізу, конфессияаралық диалог пен ынтымақтастықты қамтамасыз ету және ілгерілету мақсатында бірыңғай платформалар құру, оқу жоспарларын талдау негізінде семинарияларға жоғары оқу орындарының мәртебесін беру мүмкіндігін қарастыру.

Үшіншіден, жоғары оқу орындарындағы діни және дінтанулық білім беру сапасына зерттеу жүргізілді. Талдау нәтижелері бойынша барлық жоғары оқу орындарында оқытушылық міндеттерге қосымша әкімшілік жұмыстар жүктелетіні, мемлекеттік тілдегі материалдар жетіспейтіні, өндірістік практика сағаттарын арттыру қажеттілігі, «Дінтану», «Исламтану», «Теология» мамандықтары бойынша бағдарламалардың мазмұнын жіктеу және нақтылау маңыздылығы, «Тарих-Дінтану» мамандығы бойынша оқытушылар тапшылығы, дінтану саласы бойынша жоғары оқу орындарының оқытушыларына арналған біліктілік арттыру курстары ұйымдастырылмайтыны анықталды.

Зерттеу жүргізу барысында зерттеу объектілеріне қол жеткізу бойынша кейбір қиындықтар туындады. Сондай-ақ, Covid-19 пандемиясына қатысты жарияланған карантин жағдайы

еліміздің білім беру ұйымдарындағы оқыту процесімен жақын және тікелей танысуға, яғни білім беру сапасын тереңірек саралауға объективті тұрғыдан кедергі келтірді.

Білім саласындағы діннің орнына қатысты аспектілердің әрқилы болуы, бір тақырыптың ішінде бірнеше зерттеу объектілердің белгіленуі жобаның ауқымдылығын анықтады, сол себепті баяндаманы әзірлеу барысында жалпы сұрақтар мен үрдістерді ғана қамтуға мүмкіндік берді. Дегенмен, білім беру саласындағы діннің орны жөніндегі мәселелер қоғамдық дискуссиялардың, мемлекеттік саясаттың, ғылыми және академиялық ізденістердің күн тәртібінен ешқашан түспейтінін әлемдік тәжірибе көрсетіп отыр. Осы орайда, дін саласындағы білім берудің сапасын арттыру жұмысы Қазақстандағы зайырлылық ұстанымды нығайтудың стратегиялық бағытына жататынын ескере отырып, жобаның шеңберінде қарастырылған әрбір бағытты дербес зерттеу тақырыбы ретінде жалғастыру қажет деп есептейміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ

Қазақстан Республикасының заңнамасы

1. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2014 жылдың 15 шілдесіндегі № 281 Бұйрығының қосымшасы. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1400009691#z7>
2. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2019 жылдың 17 мамырындағы «Оқулықтардың, оқу-әдістемелік кешендердің, құралдардың және басқа да қосымша әдебиеттердің, оның ішінде электрондық жеткізгіштерінің тізбесін бекіту туралы» № 217 Бұйрығы <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900018696#z10671>
3. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2016 жылдың 21 қаңтардағы № 50 Бұйрығының қосымшасы. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013422> (қаралған күні: 20.10.2020г.)
4. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2015 жылдың 15 маусымдағы № 384 Бұйрығының 725 қосымшасы. URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/V15011690_8#z37 (қаралған күні: 15.09.2020г.)
5. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы «Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы» № 604 бұйрығы URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017669#z1554> (қаралған күні: 01.09.2020)
6. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шылдедегі «Білім туралы» №319-III Заңы (07.07.2020 ж. өзгерістер және толықтырулармен). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747#pos=141;-34 (қаралған күні: 01.09.2020)
7. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарына оқуға қабылдаудың үлгілік қағидаларын бекіту туралы» № 600 бұйрығы URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017650> (қаралған күні: 01.09.2020)
8. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2020 жылғы 26 наурыздағы «Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталған адамдармен теологиялық оңалту жұмыстарын ұйымдастыру жөніндегі қағидаларды бекіту туралы» № 247 бұйрығы. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020200> (қаралған күні: 01.10.2020)

Шетел мемлекеттердің заңнамасы

9. «Сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» № 125 Федералды заңы, 26.09.1997 ж. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/11523> (қаралған күні: 17.09.2020)
10. «Ресей Федерациясындағы білім беру» № 273 Федералды заңы, 29.12.2012 ж. (31.07.2020 ж. редакция бойынша) URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/0de7845187501423002e9572e4903056b41b3f7f/#dst101160 (қаралған күні: 01.09.2020)
11. Жоғары оқу орндарына арналған федералды мемлекеттік білім беру стандарты «47.03.03 Дінтану» даярлық бағыты. URL: file:///C:/Users/NIAC8/Downloads/fgos_ru_47_03_03.pdf (қаралған күні: 05.09.2020)
12. «Қырғыз Республикасында білім беру тәртібі туралы». URL: https://www.sfcg.org/wp-content/uploads/2019/10/Handbook_on_provision_of_religious_education_in_the_Kyrgyz_Republic.pdf (қаралған күні: 03.09.2020)

Академиялық дереккөздер

13. Витамар А., Степанова Е.А. Мектеп және дін: еуропалық тәжірибе. Ресей ғылым академиясы Орал бөлімшесінің Философия және құқық институтының журналы. 2011. Шығарылым 11. 361-376 бб.

14. Понкин И.В. Зайырлы мектептерде діндер туралы білім беру: құқықтық реттеудің еуропалық тәжірибесі//Зайырлы мектептегі діни мәдениет. М.: Мемлекеттік-конфессиялық қатынастар мен құқықтар институты, 2007. 6-37 бб.

15. Мирошникова Е. М. (2016) ФРГ елінің діни білім беру жүйесіндегі теологияның орны // А.С. Пушкин атындағы Ленинград мемлекеттік университетінің журналы. № 1. 129-142 бб.

16. Мирошникова Е. М. (2007) Мемлекеттік-шіркеулік қатынастың кооперациялық моделі: тәжірибелер мен мәселелер. М.: PFA Еуропа Институты.

17. Понкин И.В. Діни білім беру / Мемлекет зайырлылығы: Сөздік / Мемлекеттік-конфессиялық қатынастар мен құқықтар институты. М., 2003. URL: http://cddk.ru/gos_i_religia/edu/rel-edu/001.htm (қаралған күні: 01.10.2020)

18. Козырев Ф.Н. Шетел мектептеріндегі конфессиялық емес діни білім беру: педагогика ғылымдарының докторы диссертациясының авторефераты. Мамандық: 003068063. Санкт-Петербург, 2006. 42 б.

19. Метлик И.В. Білім беру саласындағы дін негіздерін оқыту // Дереккөз: Педагогика. М., 2003. №

20. Цыплаков Д.А. Ресейдегі діни білім беру: интеграция мәселелері. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/religioznoe-obrazovanie-v-rossii-problema-integratsii/viewer> (қаралған күні: 01.09.2020)

21. Костылев П.Н. Ресейдегі дінтанулық білім беру, 2014. URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/26259-religiovedcheskoe-obrazovanie-v-rossii.html> (қаралған күні: 05.09.2020)

22. Кулекеев Б.К., Зайырлылықтың қазақстандық моделі: негізгі ұғымдар мен принциптер, жүзеге асыру механизмдері. Дін саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі аспектілері: оқыту семинарының материалдар жиынағы. - Астана, 2017- 172 с. (19-26)

23. Карасева, С.Г. Беларусь мектептеріндегі діни білім: жағдайы мен болашағы. моногр. / С. Г. Карасева, Е. В. Шкурова. – Минск: БГУ, 2015. – 163 б

24. Агзамходжаев С. 2009. Өзбекстандағы исламдық білім берудің қазіргі жағдайы. – Посткеңестік кеңістіктегі мұсылмандық білім беру жүйесінің қалыптасу мен даму мәселелері. Н.Новгород: ИД «Медина». 158 б.

25. Муртазин М. Посткеңестік мұсылмандық кеңістігіндегі исламдық білім беру жүйесі туралы. 2019. 88-102 бб. Муртазин М., О системе исламского образования на постсоветском мусульманском пространстве. 2019. С. 88-102.

БАҚ

26. Фин мектептері: діни сабақтар бірегейлік сезімдерін дамытуға көмегін тигізеді. URL: <https://finland.fi/ru/zhizn-i-obshhestvo/uroki-religii-pomogayut-detyam-razviva/> (қаралған күні: 17.09.2020)

27. Швед мектептері туралы 10 жазба. URL: <http://bit.do/fJyxі> (қаралған күні: 17.09.2020)

28. <https://rulletka.se/2020/08/31/shvedskie-shkolniki-prodolzhat-izuchat-bibliyu-i-nacionalnuy-gimn/> (қаралған күні: 01.09.2020)

29. АҚШ мектептері. URL: <https://academconsult.ru/shkoly-ssha> (қаралған күні: 17.09.2020)

30. Канада мемлекетіндегі діни білім және католик мектептері. URL: <http://bit.do/fJyxb> (қаралған күні: 17.09.2002)

31. «Заманымен қатар жүру қажет». Муфтий Ержан кажы Малғажыұлымен сұхбат. URL:

<https://kazpravda.kz/articles/view/idti-v-nogu-so-vremenem2/?print=yes.html> (қаралған күні: 13.09.2020г.).

32. «Ақтөбе қаласындағы Ислам орталығын салу» жобасы. URL: <https://www.islamedu.kz/ru> (қаралған күні: 20.09.2020 ж.)

33. ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Дін істері жөніндегі комитетінің төрағасы Ержан Нүкежановтың сұхбаты. URL: <https://liter.kz/72619-2/> (қаралған күні: 18.09.2020 ж.)

34. Австрия Білім беру министрлігі мұсылман білім алушыларына Құрбан айт және Ораза мейрамдары кезінде сабақтарға қатыспауды ұсынады.... IslamToday. URL: https://islam-today.ru/islam_v_mire/ministerstvo-obrazovania-avstriei-rekomenduet-musulmanskim-ucasimsa-nehodit-na-uroki-vo-vrema-kurban-bajrama-i-urazy-bajrama/ (қаралған күні: 01.10.2020)

35. «Имам Хатиб» діни мектептері 1,3 млн. түрік оқушыларына білім беруде. URL: <https://mk-turkey.ru/education/2019/10/29/mopr-religioznye-shkoly-imama-hatipa-obuchayut.html> (қаралған күні: 01.10.2020)

36. «Кана» Сібір Католиктік Телеарнасы, Қарағанды қ. аласындағы «Мария – Шіркеу Анасы» семинариясы. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZoXt5Mf600g>

37. Исламдық әйелдер оқу орындары. Al Samarkand. URL: <https://alsamarkand.com/ru/jenskie-uchebnie-zavideniya/> (қаралған күні: 29.09.2020)

38. Қазан қаласында катехизаторлық курстарға түсуге болады. Татарстан еліндегі Православие. URL: https://tatmitropolia.ru/newses/eparh_newsес/kaznews/?id=48255 (қаралған күні: 29.09.2020)

39. Білім беру жүйесінде дінді оқыту. Сенім мен Уақыт. URL: <http://www.verav.ru/common/mpublic.php?num=116> (қаралған күні: 01.10.2020)

Оқу-әдістемелік әдебиет

40. 2016-17 оқу жылында Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2016. – 4 б., 124.

41. 2019-2020 оқу жылында Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 184 б.

42. Арман-ПВ баспасы. URL: <https://www.armanpv.com/9-klass> (қаралған күні: 01.10.2020)

43. «Алматыкітап» баспасының электронды оқулықтар платформасы. <https://www.opiq.kz/Search/Kits>

44. Қазақстан оқушыларына арналған электронды оқу құралы. <https://okulyk.kz/all-books/#9-class>

45. «Ресей Федерациясының жалпы білім беру ұйымдарында «Діни мәдениеттер мен зайырлылық этикасының негіздері» (ДМЗЭН) пәнін оқыту бойынша мұғалімдерге арналған инструкциялық-нормативті хат. URL: http://www.educom.ru/ru/news/detail/29_08_2012/meth_aug_2012.pdf

46. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі. Жоғары білім беруді басқарудың бірыңғай жүйесі. Бакалавриат «Исламтану». URL: http://esuvo.platonus.kz/#/register/education_program/application/18223 (қаралған күні: 01.10.2020)

Оқу орындары

47. Алматы Православиелік рухани семинариясы. URL: <https://seminaria.kz/> (қаралған күні: 20.09.2020г.)

48. Католиктік Епархияаралық Жоғары Рухани Семинариясы. URL:

seminariumcatholic-kazakhstan.org/ (қаралған күні: 20.09.2020г.)

49. «Медина» Академиясы. URL: <https://medinaschool.org/about> (қаралған күні: 20.09.2020г.)

50. Әулие Фома институты: сұхбатқа арнау. URL: <http://sfoma.ru/education/> (қаралған күні: 29.09.2020)

51. Челябинск митрополиясының Шіркеу мамандарын даярлау рухани орталығының ресми сайты. URL: <http://mitropolia74.ru/obrazovanie/dukhovnoe-uchilishche/> (қаралған күні: 08.10.2020)

52. Новосибирск қаласының семинарияға дейінгі оқыту орны. URL: <https://nskcathedral.ru/preobrazhenskaya-eparhiya-v-novosibirsk/eparxialnye-struktury/novosibirskaya-predseminariya/> (қаралған күні: 29.09.2020)

53. Евроазиаттық богословиелік семинария. URL: <https://www.etsem.org/cornerstone.html> (қаралған күні: 09.10.2020)

54. Қазан православиелік рухани семинария. URL: <https://kazpds.ru/> (қаралған күні: 29.09.2020)

55. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті URL: <https://www.kaznu.kz/> (қаралған күні: 01.09.2020)

56. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. <http://enu.kz/> (қаралған күні: 01.09.2020)

57. «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті. URL: <https://nmu.kz/ru/> (қаралған күні: 01.09.2020)

58. Халықаралық қазақ-түрік университеті. URL: <http://ayu.edu.kz/> (қаралған күні: 01.09.2020)

59. Шет тілдер және іскерлік карьера университеті. URL: <https://ydu.kz/> (қаралған күні: 01.09.2020)

60. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті. URL: <https://www.ksu.kz/> (қаралған күні: 01.09.2020)

61. «Өрлеу» Ұлттық біліктілікті жоғарылату орталығы» АҚ. URL: <http://orleu-edu.kz/>

62. Ресей ислам институты. URL: <http://www.kazanriu.ru/sveden/education/> (қаралған күні: 01.09.2020)

63. Қазан федералды университет. URL: <https://kpfu.ru/> (қаралған күні: 05.09.2020)

64. Свято-Тихоновский православиелік гуманитарлық университет. URL: <http://old.pstgu.ru/sveden/education/> (қаралған күні: 04.09.2020)

Діни бірлестіктер мен ұйымдар

65. Қазақстан Мұсылмандары Діни Басқармасы. URL: <https://www.muftyat.kz/> (қаралған күні: 15.09.2020г.).

66. Татарстан Республикасы Мұсылмандары Діни Басқармасы. URL: <http://dumrt.ru/ru/> (қаралған күні: 05.10.2020)

67. Орыс православие шіркеуі Мәскеу патриархатының Орта Азиялық митрополиттік аймағы Ташкент және Өзбекстан епархиясы. URL: http://www.pravoslavie.uz/archdiocese/Education/tashkent_theological_seminary/office/ (қаралған күні: 29.09.2020)

68. «Приход «Воздвижение Святого Креста» рим-католик шіркеуі. URL: http://kazan.dscs.ru/?page_id=422 (қаралған күні: 29.09.2020)

69. ҚМДБ-ның 2020 жылға дейін діни білімді дамыту Тұжырымдамасы. Ihsan.kz. URL: http://www.ihsan.kz/storage/muftiya_book_files/46/book_6176.pdf (қаралған күні: 11.09.2020г.).

Шет тіліндегі дереккөздер

70. Kerstin von Brömssen, Heinz Ivkovits & Graeme Nixon (2020) Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison, *Journal of Beliefs & Values*, 41:2, 132-149, DOI: 10.1080/13617672.2020.1737909 (қаралған күні: 01.10.2020)
71. Jackson R. *European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship // Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Munster: Waxmann, 2007. P. 27-56.
72. Kerstin von Brömssen, Heinz Ivkovits & Graeme Nixon (2020) Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison, *Journal of Beliefs & Values*, 41:2, 132-149, DOI: 10.1080/13617672.2020.1737909 (қаралған күні: 01.10.2020)
73. Berglund J. (2013) "Swedish Religion Education: Objective but Marinated in Lutheran Protestantism", *Termenos* 49(2): 165-184.
74. Kerstin von Brömssen, Heinz Ivkovits & Graeme Nixon (2020) Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison, *Journal of Beliefs & Values*, 41:2, 132-149, DOI: 10.1080/13617672.2020.1737909 (қаралған күні: 01.10.2020)
75. Jackson R. *European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship // Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Munster: Waxmann, 2007. P. 27-56.
76. Johnstone, William. *Religion in society: a sociology of religion*. NJ: Prentice Hall, 2004. 456p.
77. Banks, James. *An introduction to multicultural education*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon, 1999. 330p.
78. Moore Diane L. *Overcoming Religious Illiteracy: A Cultural Studies Approach // World History Connected*. 2006. URL: <http://worldhistoryconnected.press.uiuc.edu/4.1/moore.html> (қаралған күні: 17.09.2020)
79. Kozyrev F., Federov V. «Religion and Education in Russia: Historical Roots, Cultural Context and Recent Developments». 2006. URL: https://www.academia.edu/964258/Religion_and_education_in_Russia_historical_roots_cultural_context_and_recent_developments (қаралған күні: 17.09.2020)
80. Dinham A. «Public Religion in an Age of Ambivalence: Recovering Religious Literacy after a Century of Secularism». Leiden: Brill. 2015.
81. Grelle B. (2015) "Neutrality in Public School Religion Education: Theory and Politics".
82. Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/e/29154.pdf> (қаралған күні: 17.09.2020)
83. Avicenna College. URL: <https://avicenna-college.com/> (қаралған күні: 01.10.2020)
84. Mosquées, imams... Les propositions de Macron pour un islam «libéré des influences étrangères». URL: https://www.lemonde.fr/societe/article/2020/10/03/mosquees-imams-les-propositions-de-macron-pour-un-islam-libere-des-influences-etrangeres_6054621_3224.html (қаралған күні: 01.10.2020)
85. Islam's growth in U.S. creates need for imams who speak everyday English. URL: <https://www.detroitnews.com/story/news/local/wayne-county/2019/11/04/us-growth-islam-creates-need-religious-muslim-scholars/40544185/> (қаралған күні: 14.10.2020)
86. List of accredited Islamic schools in the United States. URL: <https://www.sacm.org/Arabic/sacm/pdf/AccreditedIslamicSchools.pdf> (қаралған күні: 01.10.2020)
87. Al-Arqam. Islamic school and College Preparatory. URL: <https://www.alarqamislamicsschool>

org/ (қаралған күні: 01.10.2020)

88. State-funded faith schools. Humanists UK. URL: <https://humanism.org.uk/campaigns/schools-and-education/faith-schools/> (қаралған күні: 01.10.2020)

89. Sixth Form Studies and Enrichment. Dean Close School. URL: <https://www.deanclose.org.uk/wp-content/uploads/2019/11/DCS-SENIOR-Sixth-form-Enrichment.pdf> (қаралған күні: 01.10.2020)

90. Education in France. URL: <https://about-france.com/primary-secondary> (қаралған күні: 01.10.2020)

91. France Today: More Christian Schools, but Teachers are Needed. URL: <https://teachbeyond.org/news/2019/11/france-today-more-christian-schools-but-teachers-are-needed/> (қаралған күні: 01.10.2020)

92. Eastern Christian Schools. URL: <https://www.easternchristian.org/academics/biblical-distinctives/> (қаралған күні: 01.10.2020)

93. Scheper E. Comparing Public and Private Schools. URL: https://digitalcommons.wku.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1443&context=stu_hon_theses (қаралған күні: 01.10.2020)

94. Bernhardt R., Comparative Theology: Between Theology and Religious Studies. *Religions* 2012, 3, 964-972. doi: 10.3390/rel3040964. (қаралған күні: 01.10.2020)

95. Platvoet G.J., Close Harmonies: Science of Religions in Dutch Duplex Ordo Theology, 1860-1960, 1998, *Numen* 45 (2), 115-162. URL: <https://jangplatvoet.nl/wp-content/uploads/2016/03/Close-harmonies.2016-1.pdf> (қаралған күні: 01.10.2020)

96. QS World University Ranking. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2020/theology-divinity-religious-studies> (қаралған күні: 03.09.2020)

97. International Islamic University Malaysia. URL: <https://www.iium.edu.my/programme/index/undergraduate/7> (қаралған күні: 05.09.2020)

98. University of Oxford. Undergraduate. Theology and Religion. URL: <https://www.ox.ac.uk/admissions/undergraduate/courses-listing/theology-and-religion> (қаралған күні: 05.09.2020)

99. KU Leuven. Bachelor of Theology and Religious Studies. URL: https://onderwijsaanbod.kuleuven.be/opleidingen/e/CQ_50074163.htm#activetab=diploma_omschrijving (қаралған күні: 05.09.2020)

100. McGill University. Religious Studies (Bachelor of Theology). URL: <https://www.mcgill.ca/undergraduate-admissions/religious-studies-bachelor-theology> (қаралған күні: 05.09.2020)

101. Degree Programme Table. The University of Edinburgh. URL: <http://www.drps.ed.ac.uk/20-21/dpt/utdivdf.htm> (қаралған күні: 05.09.2020)

102. MDiv Requirements. Harvard University. URL: <https://hds.harvard.edu/academics/degree-programs/mdiv-program/mdiv-requirements> (қаралған күні: 05.09.2020)

103. BA Theology and Religion. Durham University. URL: <https://www.dur.ac.uk/theology.religion/undergrad/programmes/theolrel/> (қаралған күні: 05.09.2020)

104. Application Checklist. Undergraduate Admission. Princeton University. URL: <https://admission.princeton.edu/how-apply/application-checklist> (қаралған күні: 05.09.2020)

105. Religious Studies, B.A. or B.S. Oregon State University. URL: <https://ecampus.oregonstate.edu/online-degrees/undergraduate/religious-studies/curriculum.htm> (қаралған күні: 05.09.2020)

106. Bachelor-full time. Religious Studies. URL: <https://www.rug.nl/bachelors/religious-studies/#!programme> (қаралған күні: 06.09.2020)

107. Brochure. Religious Studies. University of Groningen. URL: https://rug.online-magazine.nl/magazine/11277/809324/what_is_religious_studies.html (қаралған күні: 06.09.2020)

108. Ecalendar, Faculty of Arts, Honours Religious Studies – Western Religions <https://www.mcgill.ca/study/2020-2021/faculties/arts/undergraduate/programs/bachelor-arts-ba-honours-religious-studies-western-religions> (қаралған күні: 05.09.2020)

109. Religious Studies – BA (Hons). University of Kent. URL: <https://www.kent.ac.uk/courses/>

undergraduate/54/religious-studies (қаралған күні: 05.09.2020)

110. Theology and Religious Studies Provisions in UK Higher Education. The British Academy, May, 2019. URL: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/288/theology-religious-studies.pdf> (қаралған күні: 06.09.2020)

111. General rules and guidelines for the PhD programme at the University of Copenhagen. URL: https://teol.ku.dk/uddannelser/ph_d_uddannelse/dokumenter/General_rules_and_guidelines_for_the_PhD_programme_2014.pdf (қаралған күні: 06.09.2020)

112. Regulations for third-cycle education at the Faculties of Humanities and Theology. Lund University. URL: https://www.ht.lu.se/fileadmin/user_upload/ht/filserver/doktorand/Forskarutbildningsplaner-engelska/HT_FU-bestaemmelser_191211_ENG.pdf (қаралған күні: 06.09.2020)

113. Programme Structure – PhD. The Faculty of Theology. University of Oslo. URL: <https://www.tf.uio.no/english/research/phd/structure/index.html#Programme%20plans%20and%20regulations> (қаралған күні: 06.09.2020)

114. Stanford. Religious Studies. URL: <https://religiousstudies.stanford.edu/graduate-programs/requirements> (қаралған күні: 06.09.2020)

115. Middle Eastern Studies. The University of Texas at Austin. URL: https://liberalarts.utexas.edu/mes/undergraduate/islamic_studies_ba/degree_plan.php (қаралған күні: 01.10.2020)

116. BA Islamic Studies. American Islamic College. URL: <https://aicusa.edu/academics/undergraduate/bais> (қаралған күні: 01.10.2020)

117. Graduate School of Arts and Sciences. Georgetown University. URL: <https://grad.georgetown.edu/arabic-and-islamic-studies/> (қаралған күні: 01.10.2020)

118. 3 year Aalimah and 16+ Curriculum. URL: <http://www.jamiaalhuda.com/3-year-aalima-curriculum> (қаралған күні: 01.10.2020)

119. Altinyelken H., Sözeri S. (2019) Importing mosque pedagogy from Turkey: an analysis of contextual factors shaping re-contextualisation processes in the Netherlands. *Comparative Education* 55:1, pages 47-65.

120. Sudheesh K, Duggappa DR, Nethra SS. How to write a research proposal?. *Indian J Anaesth.* 2016;60(9):631-634. doi:10.4103/0019-5049.190617

121. Imam Training Day at London Muslim Centre. Compassion in Dying. Supporting your choices. URL: <https://compassionindying.org.uk/imam-training-day-at-london-muslim-centre/> (қаралған күні: 01.10.2020)

НАО «ЦЕНТР Н. НАЗАРБАЕВА ПО РАЗВИТИЮ МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОГО
И МЕЖЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ДИАЛОГА»

ИНСТИТУТ АНАЛИЗА РЕЛИГИОЗНОЙ СИТУАЦИИ И РЕЛИГИОВЕДЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Аналитический доклад

**АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ РЕЛИГИОЗНОГО И РЕЛИГИОВЕДЧЕСКОГО
ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Нур-Султан, 2020

Анализ текущей ситуации и перспективы развития религиозного и религиозно-педагогического образования в Республике Казахстан / Байбол Е.К., Камарова Р.И., Малгараева З.Б., Кикимбаев М.Ж., Орынтай А.О., Темирбаева А.А., Тлеубаева К.К., Укенов А.С. – Нур-Султан: НАО «Центр Н. Назарбаева по развитию межконфессионального и межкультурного диалога», 2020. – 153 с.

Данный аналитический доклад содержит результаты исследования по вопросам совершенствования религиозного и религиозно-педагогического образования в Республике Казахстан. Исследование было выполнено НАО «Центр Н. Назарбаева по развитию межконфессионального и межкультурного диалога» в рамках государственного заказа Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан.

В аналитическом докладе проведен комплексный анализ отечественного религиозного и религиозно-педагогического образования. Исследование основывалось на анализе экспертных глубинных интервью, массовом опросе студентов, образовательных программ, а также других материалов, находящихся в открытом доступе. Предоставлены рекомендации и предложения по совершенствованию религиозного и религиозно-педагогического образования. Аналитический доклад предназначен для государственных служащих, преподавателей, религиоведов, экспертов в области образования, а также всех заинтересованных лиц.

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	161
ГЛАВА I.	
ПРЕПОДАВАНИЕ РЕЛИГИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ.....	164
1.1 Анализ учебно-методического обеспечения преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения».....	164
1.2 Качество преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения» в средних школах Казахстана.....	180
1.3 Международный опыт изучения религий в общеобразовательных учебных заведениях.....	188
1.4 Рекомендации и предложения.....	197
ГЛАВА II.	
РЕЛИГИОЗНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В СРЕДНИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ.....	201
2.1 Анализ качества образования в колледжах-медресе Республики Казахстан.....	201
2.2 Анализ качества образования в христианских духовных учебных заведениях Республики Казахстан.....	219
2.3. Международный опыт религиозного образования на уровне средних профессиональных учебных заведений.....	228
2.4 Перспективы развития религиозного образования в средних профессиональных учебных заведениях Республики Казахстан: рекомендации и предложения.....	239
ГЛАВА III.	
РЕЛИГИОЗНОЕ И РЕЛИГИОВЕДЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ.....	244
3.1 Актуальные аспекты дифференциации религиоведческого и религиозного образования.....	244
3.2 Анализ качества образовательных программ по всем направлениям подготовки в ВУЗах Республики Казахстан.....	247
3.2.1 Религиоведение.....	252
3.2.2 История-Религиоведение.....	267
3.2.3 Исламоведение.....	274
3.2.4 Теология.....	283
3.3. Международный опыт религиозного и религиоведческого образования на уровне высшего и послевузовского образования.....	287
3.4 Перспективы развития религиозного и религиоведческого образования в высших учебных заведениях Республики Казахстан: рекомендации и предложения.....	299
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	304
СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ.....	306

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

АРГУ	Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова
ВУЗ	Высшее учебное заведение
ЕНУ	Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева
КазНПУ	Казахский национальный педагогический университет им. Абая
КазНУ	Казахский национальный университет им. Аль-Фараби
КарГУ	Карагандинский государственный университет им. Е. Букетова
КГПУ	Костанайский государственный педагогический университет
КДР МИОР РК	Комитет по делам религий Министерство информации и общественного развития
КНЖПУ	Казахский национальный женский педагогический университет
КУ	Кокшетауский университет им. Ш. Валиханова
МКТУ	Международный казахско-турецкий университет им. Х.А.Ясави
МОН РК	Министерство образования и науки Республики Казахстан
ОП	образовательная программа
ПГПУ	Павлодарский государственный педагогический университет
ППС	профессорско-преподавательский состав
ТиПО	Техническое и профессиональное образование
ТУП	Типовая учебная программа
УИЯиДК	Университет иностранных языков и деловой карьеры
ЮКГПУ	Южно-казахстанский государственный педагогический университет

ВВЕДЕНИЕ

Аналитический доклад «Анализ текущей ситуации и перспективы развития религиозного и религиоведческого образования в Республике Казахстан» является результатом комплексного исследования, во-первых, преподавания предмета «Светскость и основы религиоведения» в организациях среднего образования. Во-вторых, состояния религиозного образования в средних профессиональных учебных заведениях: в исламских колледжах-медресе и христианских семинариях. В-третьих, изучению образовательных программ по специальностям «Религиоведение», «Теология», «Исламоведение» и «История-религиоведение» в университетах Республики Казахстан. Актуальность настоящего исследования обусловлена тем, что в современном мире религии продолжают играть большую роль в жизни обществ. В условиях секуляризма и мультикультурных обществ постоянно идут дискуссии о том, как изучать религии. С развитием новых технологий, цифровизацией и глобализацией к образованию выдвигаются новые требования.

Особенно значение религиозное и религиоведческое образование приобретает с нарастающими угрозами экстремизма и терроризма. Качественное образование способствует эффективной профилактике религиозно-мотивированного экстремизма и терроризма. Это подтверждается усилиями ряда международных организаций по совершенствованию образовательных систем в качестве инструмента по противодействию терроризму.

Роль качественного образования становится еще более значимой при подготовке специалистов в области религии – религиоведов, исламоведов, теологов. Религиозному и религиоведческому образованию на сегодняшний день, как во всем мире, так и в Казахстане, уделяется все больше внимания, дискурсы по улучшению их эффективности находятся в центре академических исследований.

В связи с этим, необходимым является изучение качества религиозного и религиоведческого образования на всех уровнях подготовки, начиная от общеобразовательных школ и заканчивая послевузовским образованием.

На основании вышеуказанного **целью** настоящего исследования является анализ текущей ситуации в системе религиозного и религиоведческого образования в Республике Казахстан, а также выявление перспектив дальнейшего развития с учетом международного опыта.

Для достижения поставленной цели, определены следующие **задачи**:

- изучить состояние учебного и учебно-методического обеспечения дисциплины «Светскость и основы религиоведения» в организациях среднего образования;
- провести анализ качества преподавания факультативного курса «Светскость и основы религиоведения» на основе данных массового опроса по результатам обучения;
- исследовать состояние и качество религиозного образования в колледжах-медресе;
- изучить уровень и качество религиозного образования в духовных семинариях христианского направления;
- проанализировать качество образования по специальностям «Религиоведение», «Теология», «Исламоведение» и «История-религиоведение» в высших учебных заведениях Казахстана;
- изучить международный опыт, основные подходы и тренды в сфере религиозного и религиоведческого образования на всех уровнях;
- на основе всего изученного, дать рекомендации и предложения по улучшению религиозного и религиоведческого образования в Казахстане.

Методология исследования и методы сбора информации

С целью достижения поставленных задач, были использованы следующие методы социологического исследования – массовый опрос среди студентов 1-2 курсов колледжей и 1 курсов ВУЗов, фокус-группы, экспертные интервью.

1) Социологический опрос среди студентов (1200 респондентов) был проведен с целью анализа качества преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения» в общеобразовательных учебных заведениях. Региональная составляющая представлена 14 административными центрами и 3 городами республиканского значения Республики Казахстан. Исследование проводилось во II квартале 2020 года. Анкета опроса включала в себя 24 вопроса закрытого типа.

2) 10 фокус-групп, каждая из которых состояла из 8-10 студентов, получающих религиозное и религиоведческое образование в разных высших учебных заведениях Казахстана:

- Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан;
- Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы;
- Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак», г. Алматы;
- Университет иностранных языков и деловой карьеры, г. Алматы;
- Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясави, г. Туркестан;
- Карагандинский государственный университет им. академика Е.А. Букетова, г. Караганда;
- Актюбинский региональный государственный университет, г. Актобе;

Во время фокус-групповых исследований, респондентам предлагались различного рода вопросы / темы для обсуждения, условно разделенных на 4 основных блока:

- мотивация выбора профессии;
- удовлетворенность сделанным выбором;
- качество религиозного и религиоведческого образования;
- проблематичные аспекты и перспективы отечественного религиозного и религиоведческого образования.

3) 20 экспертных интервью с руководством и профессорско-преподавательским составом были проведены в следующих учебных заведениях:

- Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г.Нур-Султан;
  - Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы;
  - Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак», г. Алматы;
  - Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, г. Шымкент;
  - Карагандинский государственный университет им. академика Е.А. Букетова, г.Караганда;
  - Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясави, г. Туркестан;
  - Павлодарский государственный педагогический университет, г. Павлодар;
  - Актюбинский региональный государственный университет, г. Актобе;
  - Костанайский государственный педагогический университет, г. Костанай;
  - колледж-медресе «Шымкент», г. Шымкент;
  - колледж-медресе «Абу Бакир Сыдык», г. Павлодар;
  - колледж-медресе «Ушканыр», Алматинская область, с. Ушканыр;
  - колледж-медресе «Сарыагаш», Туркестанская область, с. Ынтымак;
  - колледж-медресе «Хибатулла Тарази», г. Тараз;
  - колледж-медресе «Актобе», Актюбинская область, с. Бестамак;
  - медресе «Орал», г. Уральск;
  - Алматинская православная духовная семинария, г. Алматы;
  - Межъепархиальная высшая духовная семинария «Мария – Матерь Церкви», г. Караганда;
- Экспертные интервью состояли из 32 вопросов, условно разделенных на 4 основных блока:
- профессорско-преподавательский состав;
  - контингент студентов;

- образовательные программы;
- оценка качества религиозного / религиоведческого образования в Казахстане.

Структура аналитического доклада состоит из трех глав, следующих последовательно, логическому раскрытию поставленной цели. В конце каждой главы даны рекомендации и предложения с целью дальнейшего совершенствования религиозного и религиоведческого образования в Республике Казахстан.

Первая глава посвящена рассмотрению системы преподавания религии в общеобразовательных учебных заведениях. Проанализировано учебно-методическое обеспечение и качество преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения» в организациях среднего образования. Кроме того, в рамках данной главы изучен международный опыт изучения религий в общеобразовательных учебных заведениях.

Во второй главе проанализировано качество религиозного образования в средних профессиональных учебных заведениях, а именно в колледжах-медресе и христианских духовных учебных заведениях страны. Кроме этого, рассмотрен международный опыт религиозного образования на уровне средних профессиональных учебных заведений.

В третьей главе рассмотрены актуальные аспекты дифференциации религиозного и религиоведческого образования, проанализировано качество образовательных программ по всем направлениям подготовки в ВУЗах РК, изучен международный опыт религиозного и религиоведческого образования на уровне высшего и послевузовского образования.

Аналитический доклад «Анализ текущей ситуации и перспективы развития религиозного и религиоведческого образования в Республике Казахстан» состоит из 153 страниц.

ГЛАВА I

ПРЕПОДАВАНИЕ РЕЛИГИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

1.1 Анализ учебно-методического обеспечения преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения»

Дисциплина «Светскость и основы религиоведения» является факультативным курсом для обязательного изучения в 9-ом классе системы среднего образования и была введена с 2016-17 учебного года вместо предмета «Основы религиоведения»¹.

Для проведения анализа учебно-методического обеспечения преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения», прежде всего, обратимся к анализу учебников.

Типовая учебная программа (далее – ТУП) по курсу «Светскость и основы религиоведения» для 9 класса организаций среднего образования утверждена Приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 15 июля 2014 года № 281.²

Во 2 части ТУПа дано «Базовое содержание учебного предмета», которое включает 13 тем с расчетом учебной нагрузки: 1 час в неделю, 34 часа в год (Таблица 1).

ТАБЛИЦА 1

№	ТЕМЫ ДИСЦИПЛИНЫ	ОБЪЕМ ЧАСОВ
1	Введение: предмет курса «Светскость и основы религиоведения»	1 час
2	Светскость и светское государство: определение понятия, ее значение и характер. Светское государство и религия. Основы светской этики. Принципы светскости в системе образования	3 часа
3	Значение религии, ее определение, социальное предназначение, генезис, классификация. Структура и функции религии. Формирование и развитие науки о религии – религиоведения. Основные религиозные понятия, институты. Религия как духовно-культурный феномен	2 часа
4	Источники и исторические формы религии. Формы древних верований и национальные религии. Религии в Древнем Египте, Греции, Риме. Индуизм. Конфуцианство. Даосизм. Синтоизм. Иудаизм. Танах и Талмуд. Божество. Роль божества в древне-тюркском мировоззрении	3 часа
5	Мировые религии. Буддизм: основы учения, история, практика (опыт) и регионы распространения. Основные направления буддизма	1 час
6	Христианство: основы вероучения, история, практика (опыт) и регионы распространения. Иисус Христос и Евангелие. Основные направления христианства (православие, католицизм, протестантизм). Христианство в современном мире	4 часа

1 Об особенностях организации образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2016-17 учебном году: Инструктивно-методическое письмо – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2016. – с.4, 124.

2 Приложение к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 15 июля 2014 года № 281. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1400009691#z7>

7	Ислам: основы вероучения, история, практика (опыт) и регионы распространения. Пророк Мухаммед. Сакральная книга Коран. Направления в исламе. Основные школы мусульманского права (мазхабы). Исторические условия распространения и укоренения в Казахстане ханафитской богословско-правовой школы. Ее связанность с национальной культурой. Школы суфизма. Ислам, наука и культура	5 часов
8	Религии в Казахстане. Ислам в Казахстане: распространение ислама в Казахстане. Религиозная философия Ходжа Ахмета Иасауи (хикметы). Роль ислама в формировании и развитии казахской государственности. Ислам в XX веке и в современном Казахстане. Распространение в Казахстане ханафитских правовых норм и практики	3 часа
9	Распространение христианства в Казахстане. Православная церковь в Казахстане. Католицизм и протестантизм в Казахстане. Культура христианства в Казахстане	2 часа
10	Культура ислама в Казахстане. Исламское архитектурно-монументальное искусство в Казахстане. Памятники исламской рукописной культуры. Философско-просветительские и религиозные взгляды ал-Фараби, Жусупа Баласагуни, Махмуда Кашгари, Ахмета Йугинеки, Хусам ад-дина Сыгнаки. Богословы XIX-XX вв. Духовное наследие Абая и Шакарима	3 часа
11	Новые религиозные движения. Учение, формы и особенности новых религиозных движений. Дилемма новых религиозных движений и традиционных религиозных систем: познавательные, психологические и бытовые противоречия. Признаки и последствия деятельности деструктивных течений. Запрещенные религиозные объединения. Религиозный экстремизм и терроризм: определение, признаки проявления и последствия. Терроризм – чуждое для религии явление. Опасность религиозного экстремизма и терроризма для национальной безопасности	3 часа
12	Казахстан – страна межрелигиозного мира и согласия. Религиозное законодательство Республики Казахстан. Светскость – платформа государственной системы и национальной безопасности. Понятие о свободе религиозного вероисповедования. Платформа межрелигиозного согласия и диалога в современном Казахстане	3 часа
13	Политика Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева по установлению межрелигиозного диалога, мира и согласия в Казахстане и мировом сообществе	1 час

В 2016 году, в соответствии с содержанием ТУПа, двумя разными коллективами автором подготовлены и изданы учебники «Светскость и основы религиоведения» (на казахском и русском языках), которые МОН РК ежегодно вносила в перечень рекомендуемой литературы (Таблица 2). В последний раз данные учебники были внесены в перечень литературы для средних учебных заведений Приказом МОН РК от 17 мая 2019 года № 217³.

³ Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217 «Об утверждении перечня учебников, учебно-методических комплексов, пособий и другой дополнительной литературы, в том числе на электронных носителях». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900018696#z10671>

ТАБЛИЦА 2

НАИМЕНОВАНИЕ ИЗДАНИЯ		АВТОРЫ
УЧЕБНИКИ С КАЗАХСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ		
1	Зайырлылық және дінтану негіздері. 9-сынып оқушыларына арналған оқулық. – Алматы: Білім, 2016. 296 б.	Есім Ғ., Смағұлов Е.
2	Зайырлылық және дінтану негіздері. 9-сынып оқушыларына арналған оқулық. – Астана: «Арман – ПВ», 2016. 288 б.	Д. Кенжетаев, Ә. Сайлыбаев, Ө. Тұяқбаев
УЧЕБНИКИ С РУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ		
1	Светскость и основы религиоведения. Учебник для 9 класса общеобразовательных школ с русским языком обучения. – Алматы: Білім, 2016. 296 стр.	Есим Г., Абуов А., Смағұлов Е.
2	Светскость и основы религиоведения. Учебник для 9 класса общеобразовательных школ с русским языком обучения. – Астана: «Арман – ПВ», 2016. 288 стр, иллюстр.	Кенжетаев Д., Сайлыбаев А., Новикова Г

Анализ содержания учебника «Светскость и основы религиоведения» (Есим Г. и др.)

Учебник состоит из предисловия, 9 глав, словаря терминов, приложения и списка использованной литературы.

В целом, учебник охватывает темы ТУПа, хотя имеются существенные отличия в структуре содержания. Например, 1 и 2 пункты ТУПа объединены в I главе «Республика Казахстан – светское государство», 5, 6 и 7 пункты – в IV главе «Мировые религии», а также 8 и 9 пункты – в V главе «Религии в Казахстане» с сохранением объема учебного времени.⁴

В учебнике, из 271 страниц информативного материала текста, около 90 страниц (1/3 часть) занимают материалы, посвященные исламу (стр 127-204, 220-233), что, в целом, продиктовано указанным в ТУПе МОН РК содержанием и объемом учебного времени дисциплины.

Если говорить о технических и иных недостатках учебника, то можно отметить следующее. В книге допущена неточность в 9 теме III главы, где в названии указывается – «Исторические религии восточных цивилизаций: индуизм, конфуцианство, даосизм, синтоизм, иудаизм и тенгрианство», но в содержании отсутствует информация об иудаизме и тенгрианстве. Материалы о них изложены отдельно в 10 и 11 темах данной главы.

В 26 теме V главы изложена история распространения христианства в Казахстане, но из ТУПа дисциплины не охвачена такая важная тема как «Культура христианства в Казахстане».

В 33 теме, которая является единственной в VIII главе «Казахстан – страна межрелигиозного мира и согласия» изложены нормы международных законов, Конституции РК и отечественного законодательства в сфере религий. На наш взгляд, при рекомендуемом на данную тему объеме учебного времени в 3 часа, недостаточно полно на 9 страницах текста охвачено содержание 12 пункта ТУПа МОН РК. Тогда как, содержание IX главы «Политика Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева по установлению межрелигиозного диалога, мира и согласия в Казахстане и мировом сообществе» изложено на 7 страницах, при объеме учебного времени в 1 час.

Недостатком является и то, что 12 страниц иллюстраций сгруппированы между 224 и 225

⁴ Светскость и основы религиоведения. Учебник для 9 класса общеобразовательных школ с русским языком обучения. Г. Есим, А. Абуов, Е. Смағұлов. / – Алматы: Білім, 2016. 296 стр.

страницами без ссылок и примечаний к тексту самого учебника.

Несомненным достоинством и преимуществом учебника является то, что были привлечены специалисты и представители самих религиозных направлений и их объединений. Кроме этого, выраженная в учебнике особая благодарность в редактировании и оказании методических консультаций, говорит о том, что в его создании были задействованы учителя религиоведения средних школ.

Анализ содержания учебника «Светскость и основы религиоведения» (Кенжетаяев Д. и др.)

Учебник состоит из предисловия, введения, 7 глав, словаря терминов и списка использованных источников.

Иллюстративные фотографии и рисунки в учебнике даются по ходу изложения материала, что визуально привлекает внимание и вызывает интерес к самому тексту. Кроме этого, с целью привлечения внимания к тексту в каждой теме дополнительно применяются рубрика «Азбука религиоведения» для закрепления терминов и познавательная рубрика «Легенда-летопись». В целом, по сравнению с предыдущим учебником, данный учебник смотрится более интересным и читабельным в плане использования визуальных инструментов.

Структура содержания учебника охватывает ключевые темы ТУПа, хотя некоторые из них также были объединены по усмотрению авторов. Например, 5, 6 и 7 пункты ТУПа объединены в учебнике в IV главе «Мировые религии», 8, 9 и 10 пункты – в V главе «Религии в Казахстане», а также пункты 12 и 13 – в VII главе «Казахстан – страна межрелигиозного мира и согласия».⁵

В учебнике из 263 страниц информативного материала около 80 страниц (так же 1/3 часть) охватывают материалы, посвященные исламу (стр 106-162, 189-210).

Следует отметить, что авторами в содержание III главы «Источники и исторические формы религии» дополнительно включены темы «Религии Древней Месопотамии» и «Религия Древнего Ирана», которые не указаны в 4 пункте ТУПа МОН РК.

В IV главу «Мировые религии» дополнительно включена тема «Особенности и историческая роль школы Матуриды», которая, даже если и предполагается при становлении ханафитского мазхаба в Казахстане, не обозначена в 7 пункте ТУПа МОН РК для изложения истории мировых религий.

Как неполное соответствие 9 пункту ТУПа следует отметить то, что в 23 и 24 темах, посвященных, в целом, всему христианству в Казахстане, больше внимания сфокусировано на истории православия и весьма кратко изложена история католицизма и протестантизма. Особенно это заметно в 24 теме, где при описании культуры христианства в нашей стране вся информация посвящена только истории православной культуры.

Тематически близкие по содержанию 12 и 13 пункты ТУПа МОН РК в книге удачно объединены в 4 темах VII главы «Казахстан – страна межрелигиозного мира и согласия» при сохранении общего объема учебного времени (4 часа).

Таким образом, анализ содержания обоих учебников «Светскость и основы религиоведения» показывает, что требуется их актуализация и дополнения. В частности, с момента издания учебников в 2016 году произошли значительные изменения в сфере противодействия религиозному экстремизму и терроризму (обновлены государственные программы, проведение операции «Жусан» и др.), а также в инициативах Республики Казахстан по обеспечению межрелигиозного диалога, мира и согласия.

Также создание нового формата учебников продиктовано возникшей в 2020 году ситуацией с пандемией COVID-19, когда обучение в организациях образования различных уровней перешло в режим онлайн.

⁵ Светскость и основы религиоведения. Учебник для 9 класса общеобразовательных школ с русским языком обучения. / Д.Т. Кенжетаяев, А.А. Сайлыбаев, Г.Н. Новикова. / – Астана: «Арман – ПВ», 2016. 288 стр, иллюстр.

Анализ данных социологического опроса

Для анализа состояния преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения» в средних школах Республики Казахстан было проведено социологическое исследование посредством использования метода массового опроса. В связи со сложностями доступа в средние школы, и с целью получения достоверных сведений по результатам обучения, опрос проводился среди студентов первых курсов колледжей и высших учебных заведений (далее – вузы), изучавших в школьные годы предмет «Светскость и основы религиоведения». Выборочная совокупность охватывала все регионы страны (14 областей и 3 города республиканского значения) с соблюдением квоты по обучающимся в колледжах и вузах (по 70 студентов из каждого региона, в г. Нур-Султан – 80 студентов). Всего в анкетировании приняло участие 1200 студентов, из которых студентами колледжей являлись 50,2% и студентами вузов – 49,8%. Число респондентов, обучающихся на казахском языке, составило 58,3%, на русском языке – 41,7%. В гендерном отношении 47,9% опрошенных респондентов были представителями мужского пола и 52,1% – женского пола.

Анкета представляла собой закрытый опросный лист, состоявший из 24 вопросов, условно разделенных на три блока:

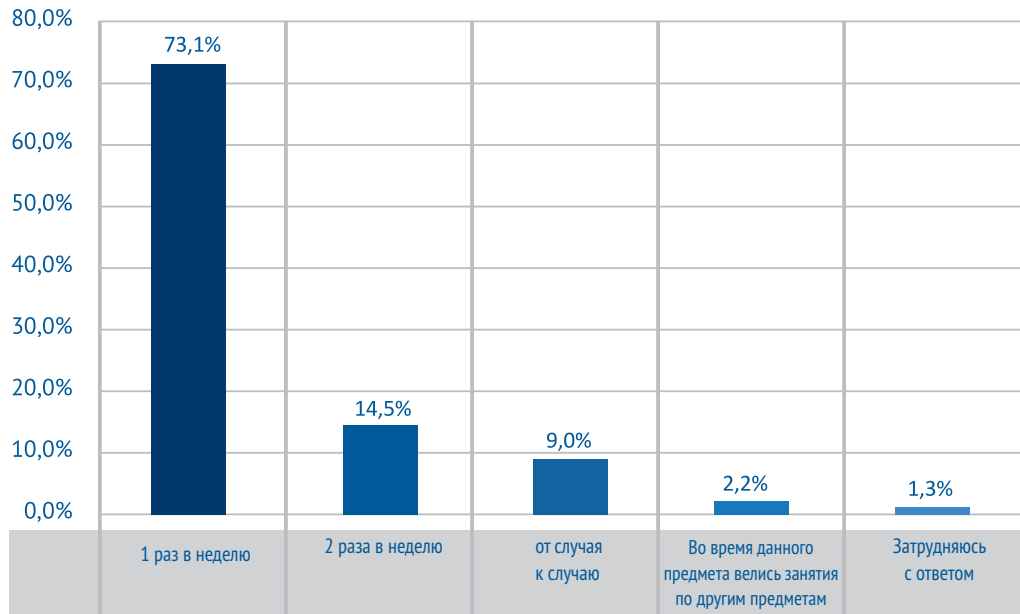
- 1) Учебно-методическое обеспечение предмета «Светскость и основы религиоведения»
- 2) Содержание и качество преподавания предмета «Светскость и основы религиоведения»;
- 3) Профессиональные качества преподавателя.

Анализ учебно-методического обеспечения на основе результатов социологического исследования

Для анализа учебно-методического обеспечения дисциплины «Светскость и основы религиоведения» взяты ответы на ряд вопросов в ходе массового опроса. В частности, вопросы были непосредственно связаны с оцениванием самого учебного процесса и преподавания учителями данного предмета. Обнаружение проблемных моментов в ходе учебного процесса, позволит наметить пути улучшения, в том числе, по актуализации учебно-методического сопровождения предмета «Светскость и основы религиоведения».

В начале опроса студентам был задан вопрос «Как часто преподавался предмет «Светскость и основы религиоведения»? Подавляющее большинство респондентов – 73,1% отметили, что предмет велся один раз в неделю. 14,5% респондентов ответили, что предмет велся дважды в неделю, и 1,3% респондентов затруднились с ответом. Данные ответы, возможно, связаны с определенной давностью прохождения предмета, так как студенты колледжей его изучали 1-2 года назад, а студенты вузов 2-3 года назад. В ответе на данный вопрос вызывают беспокойство другие 2 категории ответов: 9% респондентов указали, что предмет проводился от случая к случаю, и 2,2% – что во время учебного времени, выделенного на данный предмет, проводились другие занятия. Хотя, эти отмеченные 2 группы респондентов и составляют небольшой процент – 11,2%, но, фактически, это говорит о том, что десятая часть всех обучающихся была лишена возможности полноценного изучения данного предмета.

Диаграмма 1 КАК ЧАСТО ПРЕПОДАВАЛСЯ ДАННЫЙ ПРЕДМЕТ?

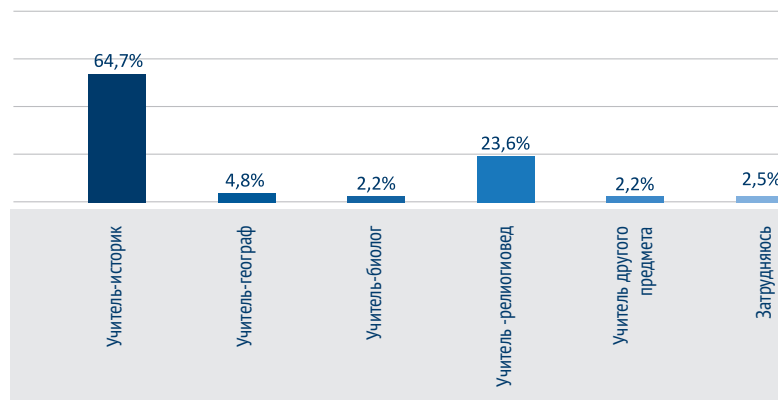
Одним из ключевых участников учебного процесса в школе является учитель. В Инструктивно-методическом письме «Об особенностях организации учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан в 2019-2020 учебном году» обозначено, что «Курс «Светскость и основы религиоведения проводят учителя-историки, прошедшие курсы повышения квалификации и имеющие сертификаты о прохождении курсов по дисциплине». И чуть ниже также указано: «Руководителям организаций образования рекомендуется углублять специализацию учителей истории, ведущих данный курс, и не допускать их замены другими учителями».⁶

В ходе опроса был задан вопрос: «Кто у Вас вел предмет «Светскость и основы религиоведения?». 64,7% респондентов указали, что предмет вел учитель-историк. 23,6% респондентов ответили, что их учил учитель-религиовед. В общем, можно условно сказать, что 88,3% учителей соответствуют указанным выше требованиям. Но обеспокоенность вызывает, что 4,8% респондентов обозначили, что учителем по предмету «Светскость и основы религиоведения» были учителя географии; 2,2% указали на учителя биологии; 2,5% затруднились ответить. 2,2% выбрали опцию: учитель другого предмета, и при конкретизации ими были обозначены учителя литературы, русского языка, казахского языка, экономики. Таким образом, проблема обеспечения предмета «Светскость и основы религиоведения» профессиональными кадрами, соответствующими требованиям МОН РК, остается актуальной.

⁶ Об особенностях организации учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан в 2019-2020 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Нур-Султан: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2019. – с.184.

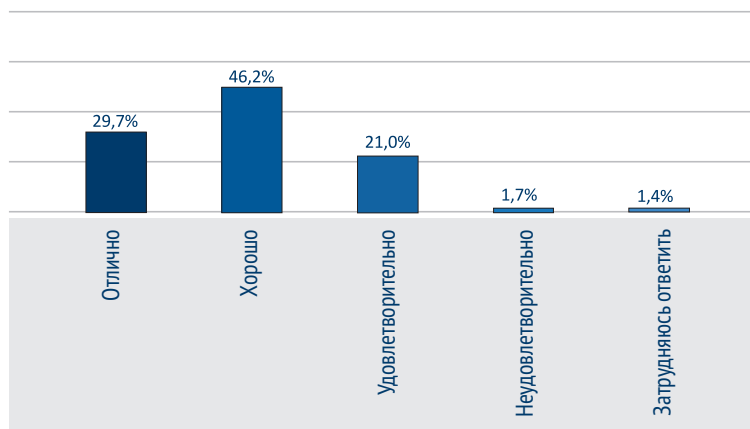

Диаграмма 2 КТО У ВАС ВЕЛ ПРЕДМЕТ «СВЕТСКОСТЬ И ОСНОВЫ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ?»

Оценка качества преподавания респондентами, когда-то изучавшими дисциплину, была достаточно высока. Так 75,9% респондентов оценили качество преподавания своего учителя на «хорошо» и «отлично». Удовлетворительную оценку дали 21% респондентов, неудовлетворительную оценку – 1,7%. 1,4% респондентов затруднились с оценкой. Учитывая, что была предложена школьная шкала оценок, присутствие удовлетворительных и, тем более, неудовлетворительных оценок говорит о том, что организациям среднего образования необходимо уделять больше внимания вопросу качественного преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения», в том числе, ее учебно-методическому сопровождению.

Диаграмма 3 КАК ВЫ ОЦЕНИВАЕТЕ КАЧЕСТВО ПРЕПОДАВАНИЯ ВАШЕГО УЧИТЕЛЯ?

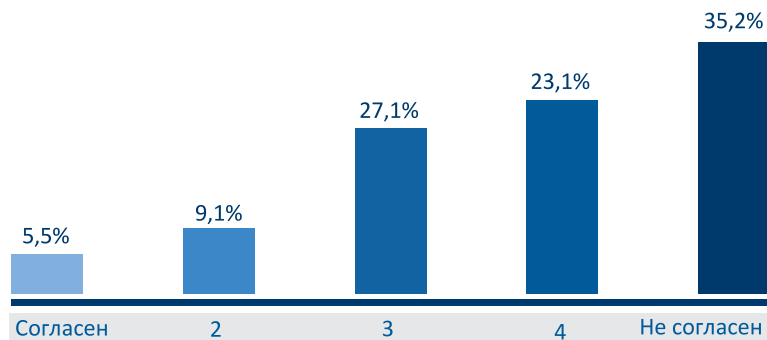

Для анализа учебно-методического обеспечения были взяты ответы респондентов по оценке качества преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения» по нескольким параметрам. Для оценки была предложена 5-балльная шкала, где «1» означало «абсолютное несогласие, а «5» – «абсолютное согласие». В анализе ответов за положительные оценочные показатели возьмем «4» и «5» («согласен» и «абсолютно согласен»); за отрицательные оценочные показатели – «1» и «2» («абсолютно не согласен» и «не согласен»). Показатель «3» означает позицию воздержания от суждения, то есть нейтральную позицию между согласием и несогласием.

Первый параметр касался оценки того, насколько учитель придавал предмету важность и значимость, то есть насколько он был актуализирован. Придание актуальности предмету является необходимым моментом в методике преподавания, так как нацеливает учеников на его

внимательное изучение. 62,3% респондентов дали положительную оценку по этому параметру. 14,6% ответов говорит о том, что учитель не придавал важности и значимости предмету. Отсутствие придания важности и значимости предмету, возможно связано с тем, что это факультативный курс.

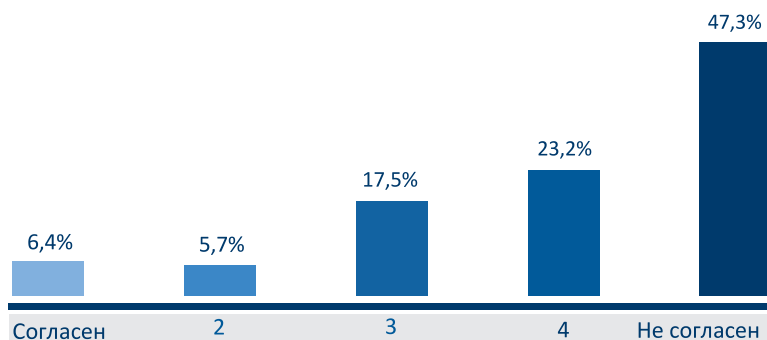
Диаграмма 4 УЧИТЕЛЬ ДЕМОНСТРИРОВАЛ ЗНАЧИМОСТЬ И ВАЖНОСТЬ ПРЕДМЕТА

Второй параметр оценки качества преподавания предмета касался доступности изложения, подачи материала учителем. От данного параметра зависит понимание учениками предмета. Умение доступно объяснять характеризует профессиональное мастерство учителя. Положительную оценку учителям здесь дали 70,5% – подавляющее большинство респондентов.

Отрицательная оценка, хоть и в незначительной доле, но все же присутствует, она составляет 12,1%. Присутствие отрицательной оценки по данному параметру говорит о том, что необходимо уделять внимание педагогическому мастерству учителя. Как правило, недоступное изложение, подача материала связано с тем, что учитель сам не в достаточной степени владеет материалом дисциплины. Выше уже указывалось, что респонденты отмечали, что преподают предмет «Светскость и основы религиоведения» учителя географии, биологии, языков и т.д., то есть профессиональная сфера данных учителей, конечно, далека от данной дисциплины. Следовательно, во-первых, необходимо уделять большое внимание выполнению требований МОН РК к тому, кто допускается к преподаванию данного предмета. Во-вторых, необходимо повышение квалификации, особенно, молодых учителей. В-третьих, необходима качественная учебно-методическая база для преподавания предмета «Светскость и основы религиоведения».

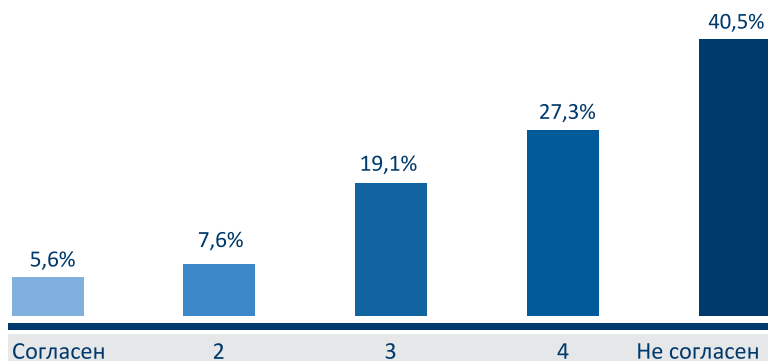
Диаграмма 5 УЧИТЕЛЬ ОБЪЯСНЯЛ ПРЕДМЕТ ДОСТУПНО

Третий параметр качества преподавания касался вопроса, отвечал ли учитель подробно на все вопросы. Вопрос-ответная форма обучения является одной из важных методик в учебном процессе, которая позволяет ученикам не просто удовлетворять любопытство и восполнять пробелы в незнании. Задавание вопросов является основой развития поисковых способностей, развития критического мышления. Исходя из полученных данных, видно, что большая

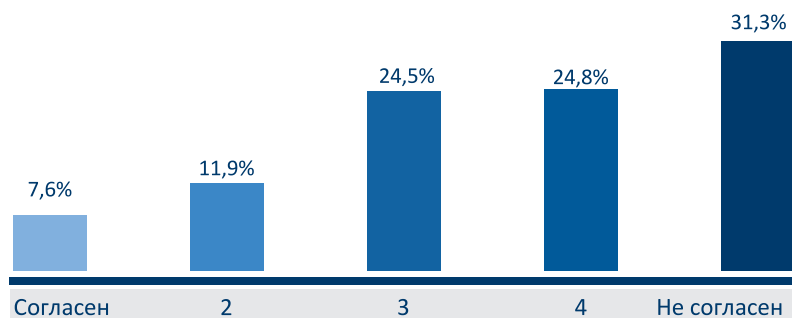
часть респондентов – 67,8% получали ответы на интересующие их вопросы. Но, к сожалению, 13,2% ответов не получали. Как известно, ответы потом школьники ищут самостоятельно и, в данном случае, возникает объективный вопрос об источниках информации и достоверности.

Диаграмма 6 УЧИТЕЛЬ ОТВЕЧАЛ ПОДРОБНО НА ВСЕ ВОПРОСЫ

Следующим, четвертым параметром качества преподавания выступила оценка эффективности дискуссий. Дискуссии, как интерактивная методика преподавания, позволяет, как выражать, отстаивать свою точку зрения, так и знакомиться с альтернативными точками зрения, обмениваться информацией, выходить за рамки своих позиций и иметь возможность посмотреть на вещи другими глазами. Эффективность вовлечения и направления хода дискуссий учителем во время уроков отметили чуть больше половины респондентов – 56,1%. В оценке от 19,5% респондентов мы видим проблематичность: либо дискуссий не было, либо они проводились неумело. Так называемая нейтральная оценка в 24,5%, что, фактически, составляет четверть опрошенных, также не вызывает оптимизма по качеству использования дискуссионной методики в ходе изучения предмета.

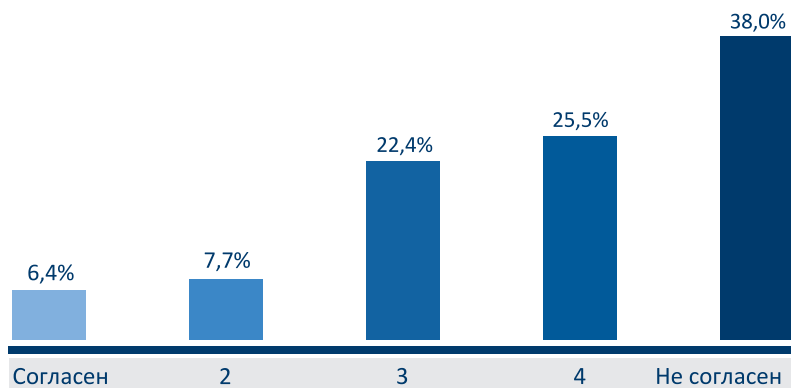
Диаграмма 7 УЧИТЕЛЬ ЭФФЕКТИВНО НАПРАВЛЯЛ И ВОВЛЕКАЛ УЧЕНИКОВ В ДИСКУССИИ

Пятым параметром оценки респондентами качества преподавания предмета «Светскость и основы религиоведения» выступало терпеливое отношение учителя к разным точкам зрения. 63,5% респондентов положительно оценили своих бывших учителей по этому параметру. Отрицательную оценку дали 14,1%; воздержались от суждения 22,4% опрошенных респондентов. Наличие отрицательной оценки и средней также говорит нам о проблематичности в преподавании дисциплины. Учитывая поликультурное пространство нашего общества, в котором присутствуют носители различных мировоззрений, включая различные религиозные взгляды, атеистические позиции, важно большое внимание уделять пониманию разнообразия, толерантного отношения к иным взглядам, воззрениям. Дети являются, как правило, носителями семейных ценностей и установок. Но, как отмечают социологи и психологи, большое влияние на взгляды детей оказывают и другие агенты социализации, в частности, школа. Именно

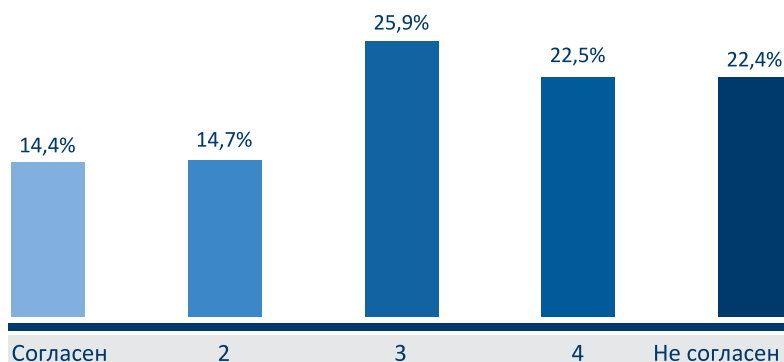
в школе должны умело учить тому, что в обществе живут люди разных мировоззренческих ориентаций, формироваться навыки толерантности. И фигура учителя здесь важна, в том числе, и как образца – паттерна толерантности.

Диаграмма 8 УЧИТЕЛЬ ТЕРПЕЛИВО ОТНОСИЛСЯ К РАЗНЫМ ТОЧКАМ ЗРЕНИЯ

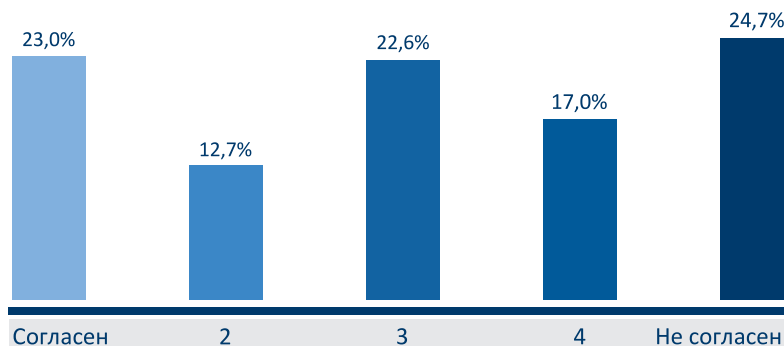
Шестой параметр качества преподавания – измерение направленности обучающего процесса на развитие критического мышления. Критическое мышление – это не просто инструментальная вещь с использованием логических задач. Важнее то, что развитие навыков критического мышления содержит ценностные компоненты. То есть, это формирование оценочных решений, личностных мировоззренческих позиций. Человек, обладающий критическим мышлением, имеет ответственное самосознание, способен самостоятельно решать жизненные вопросы, отвечать за свои решения и поступки, а не идти на поводу сомнительных идеологий, в том числе, имеющих религиозную основу. В ходе опроса только 44,9% отметили, что учитель давал задания, требующие критического мышления. 29,1% ответов свидетельствует об отсутствии развития навыков критического мышления в ходе изучения предмета. К данной категории можно отнести и 25,9% респондентов, находящихся в «нейтральной» позиции, так как, скорее всего, они не могли определить, что такое критическое мышление.

Диаграмма 9 УЧИТЕЛЬ ДАВАЛ ЗАДАНИЯ, ТРЕБУЮЩИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Последним, седьмым параметром оценки качества преподавания было активное использование технических средств обучения. Визуализация повышает доступность и эффективность учебных материалов, развивает творческие способности обучающихся. Только 41,7% респондентов положительно отметили, что учитель активно использовал технические средства. Об отсутствии использования технических средств говорят 35,7% ответов. Скорее всего, это связано с отсутствием должной материально-технической оснащенности школ, либо с отсутствием навыков использования технических средств обучения у самих учителей.

Диаграмма 10 УЧИТЕЛЬ АКТИВНО ИСПОЛЬЗОВАЛ ТЕХНИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ

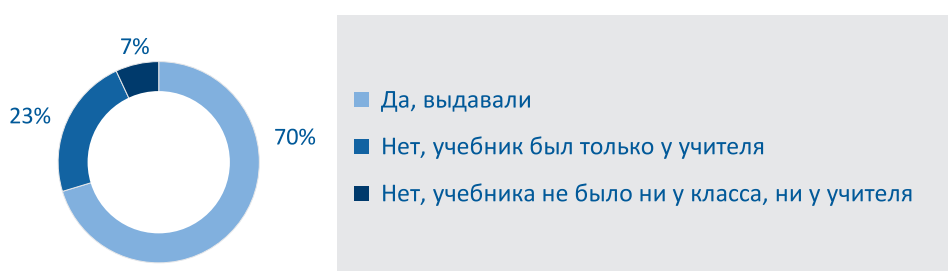

Таким образом, оценки респондентами качества преподавания их учителей по дисциплине «Светскость и основы религиоведения» ярко свидетельствуют, что есть определенные проблемы, в том числе, касающиеся педагогического мастерства, повышение которого требует уделить особое внимание учебно-методическому обеспечению предмета.

Обеспеченность учебниками и использование дополнительной литературы

Выше был проведен анализ содержания учебников по предмету «Светскость и основы религиоведения». Предполагается, что все обучающиеся должны иметь на руках учебники по изучаемому предмету. В ходе опроса изучался вопрос обеспеченности учащихся учебниками по предмету «Светскость и основы религиоведения». Подавляющее большинство респондентов – 70% ответили, что им выдавался учебник. 23% респондентов указали, что учебник был только у учителя. 7% отметили отсутствие учебников, как у учителя, так и у ученика. Это означает, что суммарно у 30% школьников не было базового источника информации по предмету. Соответственно, возникают объективные вопросы о качестве изучения дисциплины.

Диаграмма 11 ВЫДАВАЛИ ЛИ ВАМ УЧЕБНИК «СВЕТСКОСТЬ И ОСНОВЫ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ?»

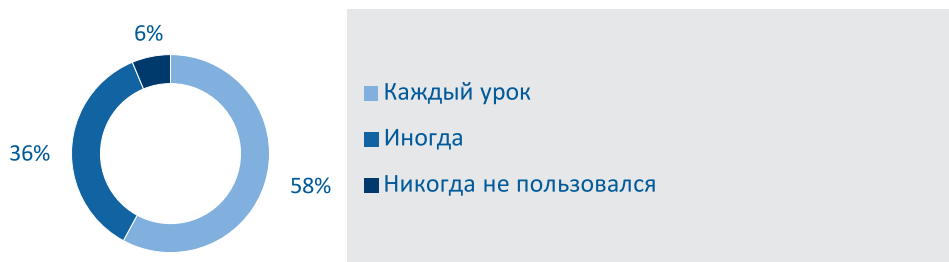

По данным опроса в вузах и колледжах в Жамбылской, Мангистауской, Карагандинской Северо-Казахстанской, Восточно-Казахстанской и Акмолинской областях, ответы респондентов указывают на недостаточную обеспеченность учебниками по предмету «Светскость и основы религиоведения».

Респондентам, которые указали, что у них был учебник по предмету «Светскость и основы религиоведения», задавался вопрос о том, как часто они им пользовались. Более половины участников опроса – 58% ответили, что учебник использовался ими на каждом занятии. 36% респондентов указали, что иногда пользовались учебником во время занятий. И 6% респондентов указали, что никогда не пользовались учебником. Фактически, получается, что чуть менее половины учащихся не использовали учебники в надлежащих целях. Конечно, это может быть их недобросовестное отношение к занятиям. Но также данный факт вызывает большие нарекания со стороны организации учебного процесса учителем. В целом, если учесть, что

в ответе на предыдущий вопрос только 70% имели на руках учебники, а из них только чуть больше половины пользовались учебниками, то складывается картина о несоответствующем учебном обеспечении дисциплины.

Диаграмма 12 КАК ЧАСТО ВЫ ПОЛЬЗОВАЛИСЬ УЧЕБНИКОМ «СВЕТСКОСТЬ И ОСНОВЫ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ» ВО ВРЕМЯ ЗАНЯТИЙ?

В школах Казахстана имеющиеся учебники «Светскость и основы религиоведения» используются только в бумажном варианте. Альтернативных или дополнительных источников учебно-методического обеспечения не предусмотрено.

Издательство «Білім», выпустившее учебник под авторством Г. Есима и др., не имеет своего интернет-сайта для размещения электронного варианта учебника. Издательство «Арман-ПВ», имеющее права на учебник под авторством Д. Кенжетоева и др., имеет достаточно продвинутый интернет-ресурс, где размещаются изданные типографией учебники с 3 по 11 классы. Однако, среди учебной литературы для 9 классов учебник «Светскость и основы религиоведения» не размещен.⁷

Возможно, между издательствами «Білім» и «Арман-ПВ», а также авторскими коллективами не предусматривается использование учебника в электронном формате, его размещение на своих ресурсах или отечественных электронных платформах и библиотеках.

В настоящее время ученики и учителя средних учебных заведений Казахстана имеют возможность использования электронных учебников школьной программы, размещенных на интернет-ресурсах opiq.kz⁸ и okulyk.kz.⁹

На сайте opiq.kz издательства «Алматы кітап» размещены школьные учебники, изданные в собственной типографии. Издательство сделало платный доступ к электронным учебникам, но при наличии договора школы и издательства доступ для учеников является бесплатным.

В отличие от предыдущего ресурса, сайт okulyk.kz является бесплатной библиотекой всех школьных учебников для разных классов. Электронные пособия для учеников на сайте можно: а) читать онлайн; б) скачать pdf; в) добавить в учебный портфель (при наличии регистрации). Кроме этого, перечень учебников на сайте okulyk.kz составлен на основании Приказа Министра образования и науки РК от 17 мая 2019 года № 217 «Об утверждении перечня учебников, учебно-методических комплексов, пособий и другой дополнительной литературы, в том числе на электронных носителях».

В целом, в электронной библиотеке сайта okulyk.kz имеется достаточно широкий выбор разных учебников по обязательным предметам школьной программы, но нет учебной литературы по факультативным курсам.

Учитывая ситуацию с пандемией в 2020 году и переходом образования на онлайн режим, а также для решения проблемы с обеспеченностью учебниками по предмету «Светскость и основы религиоведения», необходимо их размещение на онлайн платформах с обеспечением доступа для учителей и обучающихся.

7 Издательство Арман-ПВ. <https://www.armanpv.com/9-klass>

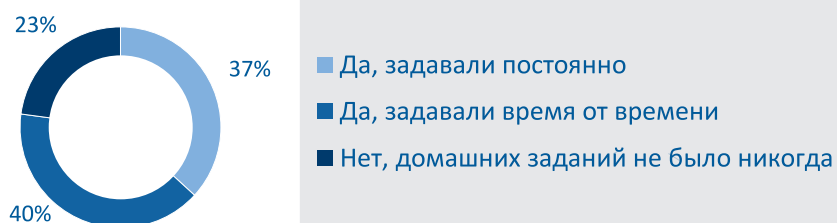
8 Платформа электронных учебников издательства «Алматыкітап». <https://www.opiq.kz/Search/Kits>

9 Электронное пособие для учеников Казахстана. <https://okulyk.kz/all-books/#9-class>

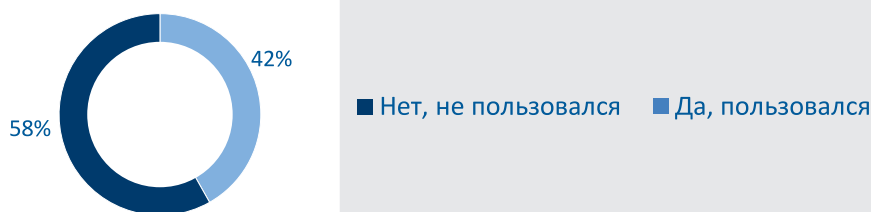
Методика преподавания предполагает не только работу на занятиях, но и самостоятельную работу, которая определяется домашними заданиями. Студентам, участвовавшим в массовом опросе, были заданы вопросы, связанные с самостоятельной работой учащихся по предмету «Светскость и основы религиоведения». На вопрос, задавались ли домашние задания, большая часть респондентов – 40% отметили, что домашние задания задавались лишь время от времени. 23% респондентов отметили полное отсутствие домашних заданий по предмету. И только 37% участников опроса ответили, что домашняя работа задавалась постоянно. Полное отсутствие, либо частичное отсутствие домашних заданий на систематической основе в старших классах является не только нарушением методики, но демотивирующим элементом в преподавании, понижающим как статус предмета, его важность, так и развитие навыков самостоятельной работы.

Диаграмма 13 ЗАДАВАЛИ ЛИ ВАМ ДОМАШНИЕ ЗАДАНИЯ ПО ДАННОМУ ПРЕДМЕТУ?

Привлечение в учебный процесс дополнительных источников является важной частью учебного процесса, позволяющего выйти за рамки учебников и развивающего поисковые навыки учеников. Использование дополнительной литературы по предмету «Светскость и основы религиоведения» должно быть под учительским контролем. Обилие имеющейся литературы по религиям, может отражать различные мировоззренческие ориентиры авторов, вследствие чего может и дезориентировать учащихся. На вопрос, пользовались ли в ходе изучения предмета «Светскость и основы религиоведения» дополнительной литературой, больше половины респондентов – 58% ответили отрицательно. Только 42% опрошенных ответили, что использовали дополнительную литературу по предмету.

Диаграмма 14 ПОЛЬЗОВАЛИСЬ ЛИ ВЫ ДОПОЛНИТЕЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ?

Респондентам, указавшим на использование дополнительной литературы, был задан вопрос об их источниках, то есть откуда они ее берут. Ожидается, что самый большой процент – 73,4% пришелся на Интернет как источник дополнительной информации. В связи с этим, является очень важным руководство со стороны учителя и ориентирование учеников по использованию надежных сайтов, авторов по религиозной тематике. Следующим по востребованности дополнительным источником – 30,5% выступают родные и знакомые. 13,8% респондентов указали на книги. Ресурсами религиозных учреждений пользовались 6,7%. Только 4,2% указали на библиотеку как источник дополнительной литературы.

В данном случае, актуальными являются, во-первых, школьные библиотечные ресурсы по обеспечению дополнительной литературы по дисциплине «Светскость и основы религиоведения». Во-вторых, учителям необходимо держать в фокусе внимания использование дополнительных источников, с тем, чтобы ориентировать учеников на поиск и выбор объективной информации о религиях, чтобы они не попадались «на удочку» прозелитической литературы. В-третьих, с целью обеспечения кибербезопасности школьников, необходимо их обучать поиску достоверных источников в интернет-пространстве.

Диаграмма 15 ОТКУДА ВЫ БРАЛИ ДОПОЛНИТЕЛЬНУЮ ЛИТЕРАТУРУ?

Мировоззренческая нейтральность в личностном аспекте учителя – желательна, хотя и труднодостижима, потому что в процессе обучения сложно исключить свои личные убеждения. Но, тем не менее, процесс обучения требует объективности, тем более в ходе изучения предмета «Светскость и основы религиоведения». Принцип объективности предполагает сбалансированное, объективированное, беспристрастное изложение и интерпретацию изучаемого материала, здесь не должны присутствовать оценочные классификации в системе «истина – ложь», тем более не должно быть места любой мировоззренческой ангажированности или конфессиональной пристрастности.

В ходе исследования, был задан вопрос, отдавал ли предпочтения учитель в ходе преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения» определенной религии. Как видно из диаграммы, значительное большинство – 71,9% опрошенных отметили объективность учителя. Но, к сожалению, отмечались и факты предвзятости. Так, 20,3% респондентов ответили, что учитель отдавал приоритет изучению ислама; 4% указали на то, что учитель отдавал приоритет изучению христианства; 3,8% – приоритет отдавался другим религиозным течениям. Данные факты вызывают беспокойство, так как школьная площадка не может превращаться в объект прозелитической деятельности. Это опять-таки вопросы религиоведческой компетентности учителя и учебно-методического сопровождения дисциплины.

Диаграмма 16 ОТДАВАЛ ЛИ УЧИТЕЛЬ ПРИОРИТЕТ ИЗУЧЕНИЮ ОПРЕДЕЛЕННОЙ РЕЛИГИИ?

В качестве обратной связи на тематическое содержание, в рамках опроса респондентам было предложено высказать свои мнения о том, что, прежде всего, необходимо изучать в рамках школьного предмета «Светскость и основы религиоведения». Больше половины опрошенных – 56,6% считают, что необходимо изучать историю разных религий. 27,4% указали на необходимость изучения религиозной ситуации в современном Казахстане. 15,5% указали на то, что в рамках школьного предмета нужно изучать только ислам. Большую озадаченность вызывает тот факт, что только 0,3% респондентов указали на такой важный пункт как «Прививать уважение к каждой религии», который является одной из ключевых задач предмета в целом.

Диаграмма 17 КАК ВЫ ДУМАЕТЕ, ЧТО, ПРЕЖДЕ ВСЕГО, НУЖНО ИЗУЧАТЬ В РАМКАХ ПРЕДМЕТА «СВЕТСКОСТЬ И ОСНОВЫ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ»?

Таким образом, анализ учебно-методического обеспечения дисциплины «Светскость и основы религиоведения» на основе изучения учебной литературы и данных массового опроса по результатам обучения показывает, с одной стороны, востребованность дисциплины, а с другой стороны, необходимость дальнейшего улучшения процесса преподавания.

Выводы:

1. Осуществление образовательного процесса по дисциплине «Светскость и основы религиоведения» требует изменений. Прежде всего, необходимо осуществлять корректировку Типовых учебных программ по общеобразовательным предметам основного среднего образования, утвержденных приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 3 апреля 2013 года № 115 (с внесенными изменениями на 15 июля 2014 года № 281 по

предмету «Светскость и основы религиоведения»).

В связи с тем, что происходят новые события в жизни государства и общества, темы 11-13, касающиеся борьбы с экстремизмом на религиозной почве, проведенными Съездами лидеров мировых и традиционных религий, требуют обновления. Также ситуация с пандемией COVID-19 внесла коррективы в режим образовательного пространства, прежде всего, связанного с применением онлайн технологий, что также требует некоторого пересмотра в учебно-методических рекомендациях.

2. Анализ содержания имеющихся учебников по дисциплине «Светскость и основы религиоведения» показывает, что необходимо их обновление в связи с изменениями в инициативах Республики Казахстан по обеспечению межрелигиозного диалога, мира и согласия, в сфере противодействия религиозному экстремизму и терроризму. Так, фактически обновлены государственные программы, было проведено несколько этапов операции «Жусан» по возвращению соотечественников из боевых зон в Сирии.

Анализ социологического опроса показал, что изучавшие предмет «Светскость и основы религиоведения», рекомендовали больше обращать внимание на изучение истории религий и на освещение религиозной ситуации в Казахстане.

Особенно важным посылом к изменению является возникшая в 2020 году ситуация с пандемией COVID-19, когда обучение в организациях образования различных уровней перешло в режим онлайн. Необходимо, в связи с этим, рассмотреть возможности создания нового электронного формата учебников.

3. Данные опроса показали, что существует проблема с обеспеченностью учебниками по дисциплине «Светскость и основы религиоведения». Треть опрошенных отметила факт отсутствия учебников по данной дисциплине на руках. Анализ сайтов с учебной литературой также показывает отсутствие в электронном доступе рекомендованных учебников.

4. Данные социологического опроса среди студентов 1-2 курсов колледжей и вузов Казахстана, проходивших факультативный курс «Светскость и основы религиоведения» в средней школе, указывают на ряд имеющихся проблем. Так, отмечаются факты нерегулярного проведения занятий. Опрос показывает, что занятия велись не только учителями-историками, но и другими предметниками, что противоречит требованиям ежегодных Инструктивно-методических писем МОН РК.

5. Оценка респондентами в ходе опроса качества преподавания учителем предмета «Светскость и основы религиоведения» показала, что, в целом, положительные отзывы преобладают над отрицательными. При оценке преимуществ учителя, треть респондентов указала на методику преподавания учителя. Но присутствие, хоть и в незначительной пропорции, отрицательных оценок – от 12 до 29% – говорит о пробелах в учебно-методическом обеспечении дисциплины, которое сказывается на уровне педагогического мастерства учителей. Отрицательные оценки присутствуют в таких упущениях в методике преподавания, когда учитель не акцентирует внимание на важности и значимости дисциплины, не излагает материал доступно, не отвечает на возникающие вопросы учащихся, не использует эффективно дискуссии, не проявляет терпения к разным точкам зрения, не использует возможностей развития навыков критического мышления. Все эти факты, хоть и не в значительной мере, но все-таки присутствуют в учебном процессе и требуют своего решения.

6. В учебно-методическом сопровождении дисциплины «Светскость и основы религиоведения» проблемным моментом выступает использование технических средств обучения (ТСО). В оценках качества преподавания меньше половины респондентов дали положительную оценку по параметру активного использования учителем технических средств обучения. Об отсутствии использования ТСО высказались 35,7% респондентов. Причинами таких показателей могут быть, как слабая материально-техническая оснащенность организаций среднего образования, так и отсутствие навыков использования ТСО у учителей.

7. Исследование ожидаемо показало, что в качестве источников дополнительной литературы по дисциплине «Светскость и основы религиоведения» обучающиеся в большинстве своем обращались к интернету (более 70%). Треть респондентов также указали как дополнительный источник родных и знакомых. Незначительное количество обращались непосредственно в религиозные учреждения и библиотеки.

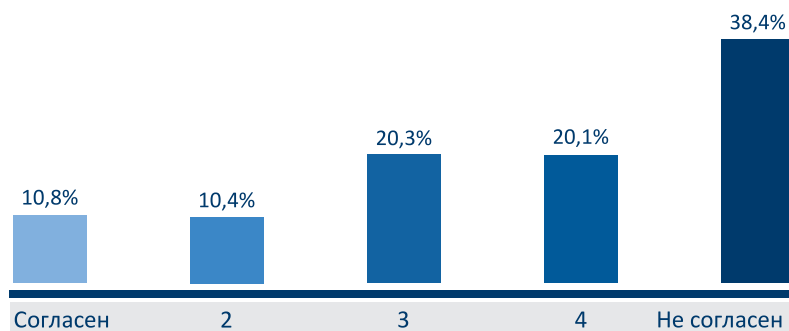
8. Значительное количество участников опроса отметили объективные позиции учителей в ходе преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения», когда ими не демонстрировались их личные взгляды, не отдавалось предпочтений определенной религии. Но, к сожалению, также отмечались и факты предвзятости, когда учителя отдавали приоритет изучению ислама, христианства, других религиозных течений. Это указывает на имеющуюся низкую религиоведческую компетентность учителей и то, что изучение предмета «Светскость и основы религиоведения» может выступать площадкой прозелитической деятельности.

1.2 Качество преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения» в средних школах Казахстана

Качество преподавания дисциплины можно оценивать по самым различным параметрам. В ходе массового опроса респондентам в самом начале предлагалось оценить, в целом, предмет «Светскость и основы религиоведения», который они изучали в школе. Оценка осуществлялась по 5-балльной шкале «согласен – не согласен», где «1» означало абсолютное несогласие, а «5» – абсолютное согласие.

Прежде всего, было предложено оценить, есть ли необходимость в дисциплине «Светскость и основы религиоведения» в средней школе. В совокупности позиций «4» и «5», в которых выражаются мнения «согласен» и «абсолютно согласен», - 58,5% участников опроса ответили, что данный предмет необходимо изучать в школе. 20,3% ответов, находящихся в оценочной промежуточной позиции «3», которая занимает срединное положение между согласием и несогласием, по существу выразили нейтральное отношение к необходимости данного предмета. Несогласие выразили в совокупности 21,2% респондентов - 10,8% из которых дали оценку «абсолютно не согласен». Причины несогласия, хотя и не были фокусом данного исследования, возможно, кроются в индивидуальных предпочтениях обучающихся. Но, также, это может быть и результатом обучения, приведшим к мнению о ненужности изучения данного предмета.

Диаграмма 18 ПРЕДМЕТ ВСЕМ НЕОБХОДИМ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ В ШКОЛЕ

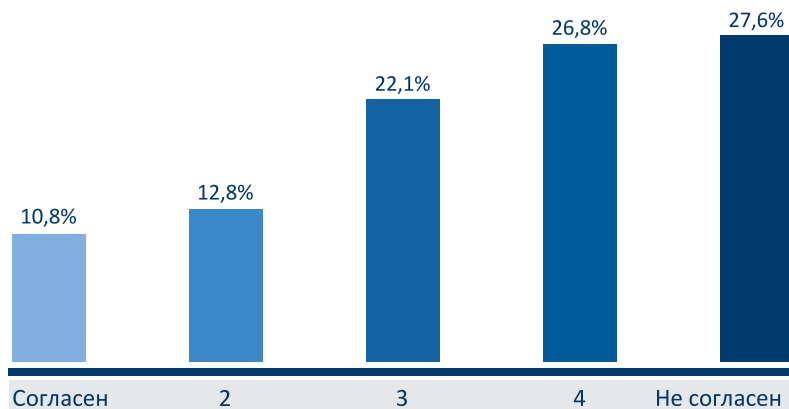

Удовлетворенность процессом обучения

Далее, участники массового опроса оценили предмет по ряду параметров, которые, в среднем, как будет видно, отражают их же оценку необходимости изучения предмета «Светскость и основы религиоведения» в школе. Положительную оценку предмета в плане того, что он был интересным и увлекательным, дали 54,4% респондентов. В нейтральной позиции выступило

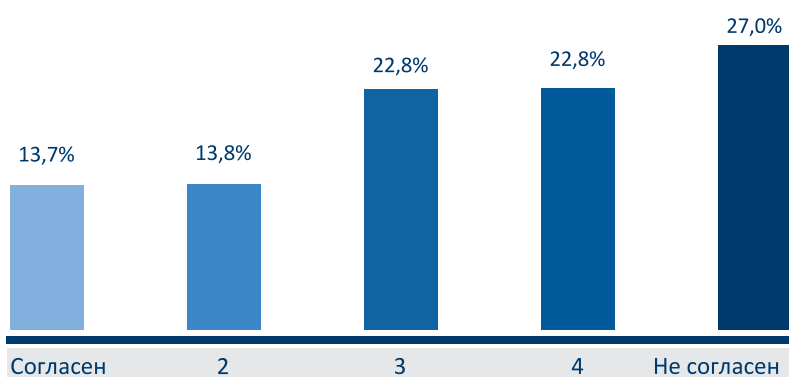
22,1% опрошенных. Отрицательную оценку по данному параметру дали 23,6%. Практически, почти четвертая часть опрошенных не нашли данный предмет интересным и увлекательным.

Диаграмма 19 ПРЕДМЕТ БЫЛ ИНТЕРЕСНЫМ И УВЛЕКАТЕЛЬНЫМ

Следующей оценкой предмета «Светскость и основы религиоведения» выступил критерий его полезности, то есть насколько данный предмет помог ответить на возникающие вопросы. Учитывая востребованность религий в жизни людей в современном обществе, поиск ответов на смысло-жизненные вопросы с опорой на религии, оценка по данному критерию очень важна. Как показывает диаграмма, чуть менее половины – только 49,8% опрошенных дали положительную оценку. 22,8% нейтральных оценок говорят о том, что респонденты, даже по истечении нескольких лет так и не поняли, помог ли данный предмет им найти ответы на их вопросы. 27,5% опрошенных, давших отрицательную оценку по данному критерию, получают, не извлекли никакой пользы от изучения предмета «Светскость и основы религиоведения». Можно, фактически, говорить о неэффективности данного предмета, так как чуть более четверти обучающихся зря потратили год на его изучение. Не следует упускать из виду, что такая достаточно низкая оценка имеет в своей основе и качество преподавания данного предмета.

Диаграмма 20 ПРЕДМЕТ БЫЛ ПОЛЕЗЕН ДЛЯ МЕНЯ, ПОМОГ ОТВЕТИТЬ МНЕ НА МНОГИЕ ВОПРОСЫ

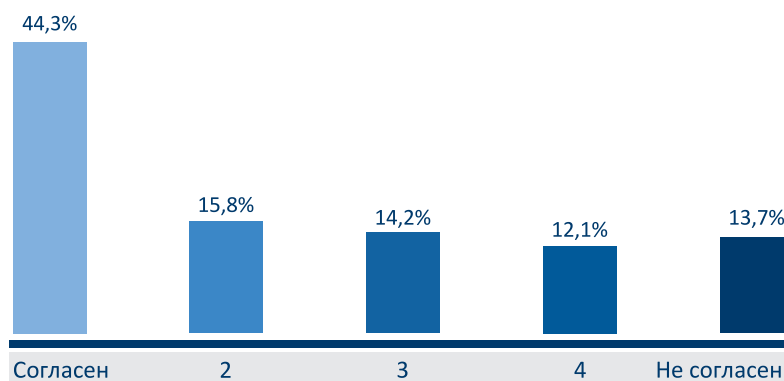

В определенной степени коррелирующим параметром по оценке полезности предмета «Светскость и основы религиоведения», является выражение респондентами мнения по следующему суждению: «Я вообще не понял, для чего нужен предмет «Светскость и основы религиоведения»». Если категория полезности связана со способностью удовлетворить потребность в чем-либо, то категория необходимости связана с насущной потребностью, с определенным долженствованием. В данном случае, это связано с тем, насколько респонденты осознали

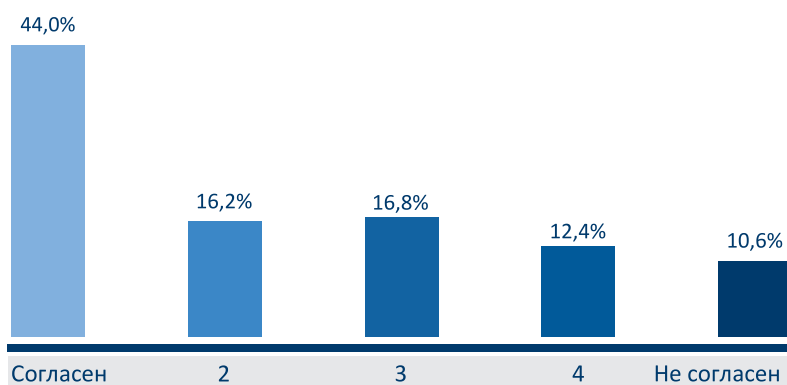
надобность, необходимость данной дисциплины. Можно сказать, что 60,1% опрошенных, согласно данным опроса, по результатам обучения осознала необходимость этой дисциплины, так как они выразили несогласие с предлагаемым суждением (см. диаграмму ниже). Как было отмечено в верхней диаграмме и описании ответов на предыдущий вопрос, только 49,8% нашли ее полезной. Это говорит о том, что нужно усиливать качество преподавания предмета, чтобы отвечать на его востребованность, необходимые запросы со стороны обучающихся. Можно усилить обратную связь со стороны учеников по результатам обучения. Об этом говорят и 25,8% опрошенных, которые положительно ответили, что они так и не поняли, для чего им нужен был этот предмет. Нейтральная позиция 14,2% респондентов тоже усиливает тот факт, что, несмотря на то, что предмет «Светскость и основы религиоведения» является факультативным курсом, необходимо акцентировать внимание на его актуальности и значимости.

Диаграмма 21 Я ВООБЩЕ НЕ ПОНЯЛ, ДЛЯ ЧЕГО ОН НУЖЕН

Последний критерий в данном ряду оценки был связан с суждением: «Предмет был неинтересным». Интерес является важным параметром для привлечения внимания школьников к дисциплине. 23% указали, что школьный предмет был для них неинтересным. 16,8% выразили нейтральную позицию по данной оценке. Больше половины респондентов – 60,2% ответили, что уроки по предмету «Светскость и основы религиоведения» были интересными для изучения.

Диаграмма 22 ПРЕДМЕТ БЫЛ НЕИНТЕРЕСНЫМ

Уровень остаточных знаний обучающихся

Остаточные знания являются одним из критериев качества образовательного процесса. Оценка качества преподавания дисциплины может проводиться и на основании сведений о полученных знаниях в ходе изучения. Студентам вузов и колледжей, по прошествии 1-3 лет, было предложено дать самооценку, насколько хорошо они помнят содержание предмета «Светскость и основы религиоведения». Большая часть, составляющая почти половину опрошенных респондентов, – 45,3% ответили, что помнят некоторую часть. На то, что помнят большую часть, указали 22,8%. 24% ответили, что слабо помнят, о чем был предмет и 7,1% - что вообще ничего не помнят.

Диаграмма 23 НА ДАННЫЙ МОМЕНТ, НАСКОЛЬКО ХОРОШО ВЫ ПОМНИТЕ СОДЕРЖАНИЕ ПРЕДМЕТА «СВЕТСКОСТЬ И ОСНОВЫ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ»?

Также студентам колледжей и вузов был задан вопрос, что им больше всего запомнилось в ходе изучения предмета. Наибольшее количество респондентов – 44,5% указали, что им запомнились материалы об исламе. 33,1% ответили, что предмет запомнился, благодаря методике преподавания учителя. 27,5% респондентов отметили, что им запомнились материалы про новые религиозные течения. 15,8% указали, что в памяти остались материалы про светскость. 11,5% респондентов из предмета запомнили материалы про христианство. Стоит отметить, низкий процент (1,8%) тех, кто ответил, что ничего не запомнилось и затруднились ответить.

Диаграмма 24 ЧТО ВАМ БОЛЬШЕ ВСЕГО ЗАПОМНИЛОСЬ В ХОДЕ ОБУЧЕНИЯ?

Чтобы все-таки проверить уровень остаточных знаний, участникам было задано 7 вопросов в рамках пройденного школьного курса. Ниже приведена диаграмма с указанием процентного соотношения респондентов, правильно ответивших на поставленные вопросы. Необходимо

отметить, что средний балл по правильным ответам на все вопросы составил 59,1%. Таким образом, по прошествии от 1 года до 3 лет, почти 60% всех участников опроса верно ответили на поставленные вопросы. Также на 5 вопросов результаты составили свыше 60%, что свидетельствует о высоких показателях остаточных знаний. Наибольшее затруднение вызвал вопрос по определению миссионерства. В целом, необходимо отметить хороший уровень остаточных знаний по предмету «Светскость и основы религиоведения».

Диаграмма 25 ПРАВИЛЬНЫЕ ОТВЕТЫ НА ПОСТАВЛЕННЫЕ ВОПРОСЫ

Ценностно-мировоззренческие установки как результат обучения

Ценность изучаемого предмета, особенно социально-гуманитарного цикла, заключается не столько в получении определенной суммы знаний, сколько в формировании устойчивых мировоззренческих позиций. В Инструктивно-методическом письме «Об особенностях организации учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан в 2019-2020 учебном году» (далее: Инструктивно-методическое письмо) обозначены цели и задачи факультативного курса «Светскость и основы религиоведения». В них обозначены требования к формированию таких ценностных мировоззренческих установок, как гуманизм, толерантность, уважение свободы совести, соблюдение межнационального и межконфессионального согласия, неприятие идеологии экстремизма, терроризма и религиозного радикализма, уважение к положениям светского государства, гражданская зрелость и правовая ответственность¹⁰.

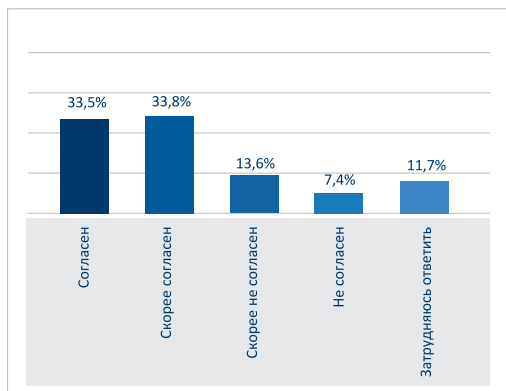
Для выявления качества обучения с точки зрения формирования нравственно-гуманистических позиций, в рамках анкетирования был задан ряд вопросов. Во-первых, респондентам были заданы 4 высказывания, по которым им необходимо было выразить свое мнение по шкале: «согласен – скорее согласен – скорее не согласен – не согласен – затрудняюсь ответить».

Первое выражение касалось суждения, что конфессиональное согласие является залогом стабильного развития страны. Данное суждение связано с 6 задачей по дисциплине «Светскость и основы религиоведения» Инструктивно-методического письма¹¹

¹⁰ Об особенностях организации учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан в 2019-2020 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Нур-Султан: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2019. – с.184-185.

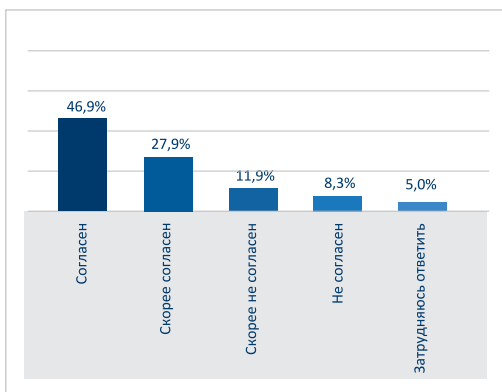
¹¹ Об особенностях организации учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан в 2019-2020 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Нур-Султан: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2019. – с.185.

Диаграмма 26 КОНФЕССИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ – ЗАЛОГ СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Итак, суммарно 67,3% участников массового опроса указали, что согласны, что конфессиональное согласие является залогом стабильного развития страны. Озабоченность вызывает, что 21% респондентов выражает несогласие с этим утверждением. 11,7% указали, что затрудняются ответить. Вероятно, не согласные с данным утверждением, считают что для стабильного развития страны более существенными являются другие аспекты общественной жизни. Следующее предложенное утверждение выражало ценностный аспект, касающийся уважения к иным религиям, который отражен в 5 задаче Инструктивно-методического письма.

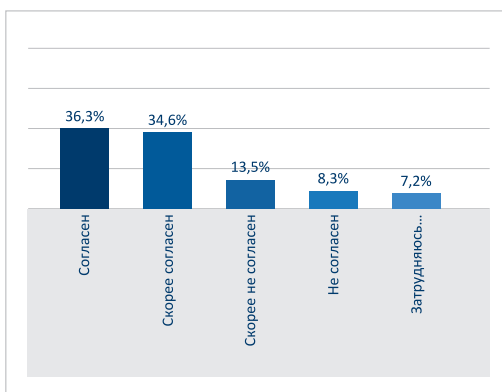
Диаграмма 27 УВАЖЕНИЕ К ИНЫМ РЕЛИГИЯМ ЯВЛЯЕТСЯ КАЧЕСТВОМ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

Подавляющее большинство – 74,8% опрошенных, согласны с данным утверждением. Но, практически, как и при выражении мнения по предыдущему высказыванию, 20,2% выразили несогласие. 5% участников ответили, что затрудняются ответить. Фактически, пятая часть отвечавших респондентов выражает свою интолерантность в отношении иных религий. Опять же заметим, что в опросе участвовали студенты вузов и колледжей. Присутствие в молодежной среде интолерантности по отношению к другим мировоззренческим взглядам является тревожным сигналом. Это говорит о том, что в условиях поликонфессиональности нашего казахстанского общества, могут возникать проблемы на почве неприятия других религиозных мировоззрений и вообще культурного многообразия общества.

В третьем суждении предлагалось выразить мнение в отношении того, помогает ли предмет «Светскость и основы религиоведения» развитию толерантности к религиям.

Диаграмма 28 ПРЕДМЕТ «СВЕТСКОСТЬ И ОСНОВЫ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ» В ШКОЛЕ ПОМОГАЕТ В РАЗВИТИИ ТОЛЕРАНТНОСТИ К РЕЛИГИИ

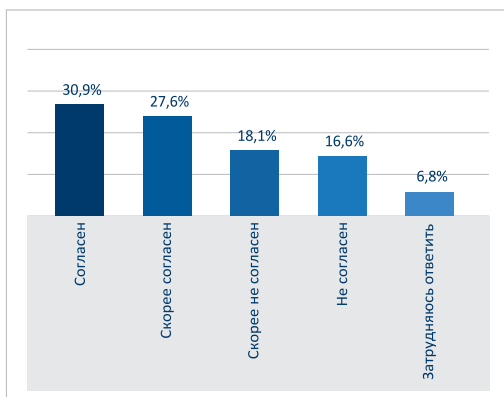

Согласие выразили 70,9% участников опроса. 21,8% опрошенных высказали несогласие по данному вопросу. 7,2% указали, что затрудняются ответить на вопрос. Показатели по трем, в определенной степени, взаимосвязанным суждениям, показывают, что в обучении предмету «Светскость и основы религиоведения» уделяется недостаточно внимания формированию ценностных установок по уважению к религиям, выработке толерантности.

Четвертое высказывание, по которому должны были выразить свое мнение респонденты, звучало лаконично: «Закон выше религии». Данное суждение связано с пониманием значимости принципа

светскости, с реализацией 1,2,8 задач Инструктивно-методического письма по факультативному курсу «Светскость и основы религиоведения».¹²

Диаграмма 29 ЗАКОН ВЫШЕ РЕЛИГИИ

Более половины – 58,5% участников анкетирования согласны с утверждением, что закон является выше религии. 6,8% затруднились ответить. 34,7% респондентов выразили несогласие с данным суждением. Вероятно, это связано с общей заинтересованностью в религии и повышением уровня религиозности молодого поколения. Данный факт вызывает особую обеспокоенность. Также это может быть индикатором недостаточной правовой культуры и незрелой гражданской ответственности.

С другой стороны, необходимо иметь в виду, что методика проведенного массового опроса предпо-

лагала использование анкет с вопросами закрытого типа, когда респондентам предлагалось выбрать наиболее подходящий, по их мнению, вариант ответа из предложенных. Выбранные варианты ответов могут нести в себе различные уровни понимания и интерпретации. Для получения более обоснованных выводов о степени религиозности и гражданской ответственности молодежи необходимо проводить дальнейшие исследования с применением других методик анализа, в том числе качественных методов в социологии.

Результаты влияния изучения предмета на обучающихся

Для оценки качества преподавания в плане формирования мировоззренческих аспектов, в ходе анкетирования участникам был задан вопрос, как повлиял школьный урок «Светскость и основы религиоведения» на их взгляды. В ходе ответов участники могли обозначить до трех параметров. Как показывают данные нижеприведенной диаграммы, максимальные показатели, а именно 37,3% опрошенных указали, что после прохождения данной дисциплины в школе, у них появился интерес к изучению религий. Более четверти участников массового опроса – 25,2% отметили, что благодаря изучению данного предмета лучше стали понимать принципы светскости. 24,9% респондентов ответили, что стали с пониманием относиться к верующим людям. Примечательно, что 17,8% отметили, что стали с пониманием относиться к людям иной веры, а 10,3% – то, что стали с пониманием относиться к неверующим. То есть можно говорить о позитивном влиянии предмета, о повышении уровня толерантности и уважения к людям независимо от их мировоззрения.

Изменения в личностных мировоззренческих ориентирах отразились в ответах по изменениям места веры и безверия в их жизни. Так, 18,3% опрошенных ответили, что, благодаря предмету, они стали более религиозными, чем были. 10,5% указали на то, что они стали приверженцами одной религии. 4,3% стали атеистами. У 3,4% респондентов укрепились атеистические взгляды, а у 3,2% участников данный предмет вызвал отторжение от религии.

Наряду с этим, 19,4% респондентов посчитали, что данный школьный предмет никак не повлиял на их взгляды. 5% опрошенных затруднились с ответами.

¹² Об особенностях организации учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан в 2019-2020 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Нур-Султан: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2019. – с.185.

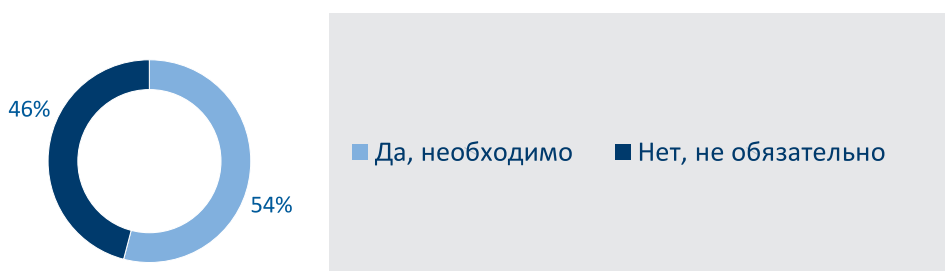
В целом, как показывает диаграмма, изучение предмета «Светскость и основы религиоведения» оказывает большое влияние на мировоззренческое формирование учащихся, в связи с чем, необходимо еще больше уделять внимание его качественному преподаванию.

Диаграмма 30 КАК ПОВЛИЯЛ ПРЕДМЕТ «СВЕТСКОСТЬ И ОСНОВЫ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ» НА ВАШИ ВЗГЛЯДЫ? (НЕ БОЛЕЕ ТРЕХ ОТВЕТОВ)

В конце опроса участникам был задан вопрос, необходимо ли изучение религий в колледжах и вузах. Мнения участников разделились почти наполовину. 54% респондентов ответили, что нужно продолжать получать знания о религиях. Тогда как, 46% опрошенных считают, что в этом нет необходимости.

Диаграмма 31 КАК ВЫ ДУМАЕТЕ, НЕОБХОДИМО ЛИ ИЗУЧЕНИЕ РЕЛИГИЙ В КОЛЛЕДЖАХ И/ИЛИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ?

Таким образом, данные социологического опроса показывают важность качества преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения» в организациях среднего образования, так как это дает не только определенную сумму знаний и навыков, но и оказывает влияние на формирование мировоззренческих и ценностных аспектов.

Выводы:

1. Больше половины опрошенных респондентов позитивно оценили наличие предмета «Светскость и основы религиоведения» в школьной программе. Это было выявлено из их оценок по таким параметрам как вызванный интерес к предмету и его содержанию в ходе изучения, нахождение его полезным, в том числе и в плане поисков ответов на волновавшие их вопросы.

Но, наряду с этим, примерно четверть опрошенных оказались неудовлетворенными изучением данной дисциплины, нашли ее ненужной и неинтересной. Учитывая, что одним из важных акторов в средней школе выступает фигура учителя, влияние которого как личности и как транслятора знаний и ценностей очень высока, такую неудовлетворенность можно объяснить недостаточным качеством преподавания. Следовательно, необходимо уделять большое внимание повышению педагогического мастерства учителей, ведущих предмет «Светскость и основы религиоведения».

2. Проверка уровня остаточных знаний в ходе опроса по предмету «Светскость и основы религиоведения» показал, в целом, его достаточность. Есть соответствующая корреляция между самооценкой респондентов и ответами на несколько вопросов в рамках данной дисциплины. Так, если 68,1% респондентов в совокупности отметили, что помнят большую часть, либо некоторую часть из изученного предмета, то правильные ответы, в среднем, составили 60%.

Отмеченный самый низкий процент правильных ответов на вопрос «Что такое миссионерство?» (40,1%) может говорить не только о том, что ему недостаточно уделили внимания в ходе обучения, но и о том, что данное явление не столь явно присутствует в жизни казахстанского общества.

Несмотря на то, что только 15,8% респондентов указали в ответе на вопрос «Что Вам больше всего запомнилось в ходе обучения?» на материалы про светскость, правильный ответ по определению самого понятия «светскость» дали 60,1%. Факт правильного ответа показывает, что, в целом, большинство имеют понимание принципов светскости.

3. Ответы респондентов на вопросы, связанные с выражением мнений, касающихся их мировоззренческо-ценностных установок, требуют обращения внимания в процессе обучения не только на получение определенной суммы знаний, но и на формирование ценностей, в том числе касающихся важности соблюдения принципов светскости, уважительного отношения к наличию разнообразия культур в обществе, ответственности каждого гражданина за сохранение мира и стабильности в стране. Анализ отношения к таким высказываниям как «Конфессиональное согласие – залог стабильного развития страны», «Уважением к иным религиям является качеством современного человека», «Предмет «Светскость и основы религиоведения» в школе помогает в развитии толерантности к религиям», опосредованно позволяет делать заключения о существовании вопросов к качеству преподавания.

Необходимо принять во внимание, что респонденты прошли факультативный курс «Светскость и основы религиоведения» в школе, также на момент опроса они уже обучались в колледжах и вузах, то есть, фактически, они приобрели определенный мировоззренческие установки. Проведенный в данном подразделе анализ показывает, что для пятой части опрошенных не существует ценностей конфессионального согласия в нашей стране и уважения к иным религиям. Также пятая часть отметила, что изучение предмета не развило у них чувства толерантности.

Такие факты нельзя упускать из виду, так как это часть молодежи, которая будет активно строить будущее. Следовательно, необходимо обращать пристальное внимание формированию ценностно-мировоззренческих установок у молодежи. Один предмет «Светскость и основы религиоведения» не решит таких глобальных задач. Это должно быть частью социально-гуманитарного познания вообще.

1.3 Международный опыт изучения религий в общеобразовательных учебных заведениях

Изменение роли религии в публичном пространстве, произошедшее в последние годы, привело к тому, что все большее признание получает необходимость диалога между различными вероучительными традициями, что должно способствовать предотвращению конфликтов

и достижению мирного сосуществования в поликонфессиональном обществе.

Сегодня необходимость преподавания религии в школе обусловлена новыми факторами, связанными с наступлением постсекулярной эпохи, которая характеризуется изменением места религии в публичном пространстве и повышением ее социальной значимости.¹³

Изучение религий в общеобразовательных учреждениях является предметом дискуссий в разных государствах. Так, одни поддерживают только предметы светского характера в рамках школьного образовательного процесса, другие выступают за необходимость изучения религий с объективных позиций: расширение кругозора, свобода совести, доступ к информации и пр. Кроме того, существуют разные подходы к данному вопросу, эксперты не всегда могут прийти к общему мнению относительно содержания, форм и ключевых целей преподавания религий в образовательных учреждениях. Стоит отметить, что в каждой стране учитываются историко-культурные традиции и социально-политическая ситуация.

Кроме того, в связи с возросшими внешними угрозами экстремисткой деятельности и кибератаками, для государств актуальными становятся вопросы национальной безопасности, а именно предупреждение, пресечение и профилактика распространения радикальных идей среди населения. С другой стороны, развитые государства, в том числе и Казахстан, стараются обеспечить верховенство закона, в частности, соблюдения права на свободу совести и вероисповедания своих граждан. Соответственно, изучение международного опыта помогает ориентироваться в вопросах изучения основ светскости и религий в нашей стране.

Преподавание религий в школах зависит от множества различных аспектов, среди которых можно выделить следующие основные факторы, влияющие на форму и содержание обучения:

- религиозная принадлежность общества (моноконфессиональное или поликонфессиональное общество);
- взаимоотношение религиозной и светской составляющей той или иной страны;
- историческая традиция той или иной страны;
- характер и цели государственного образования в сфере религий.

Кроме этого, западными исследователями в области образования выделяется четыре типа дискурса содержания любого предмета, включая преподавание религий. Данная теоретико-методологическая основа представляет собой особый интерес, так как позволяет типологизировать и классифицировать разные парадигмы преподавания религий как в школах, так и в высших учебных заведениях. Четыре категории заключаются в следующем:

- 1) академически традиционалистская учебная программа – программа, где главный фокус и ориентир направлен на сам изучаемый объект с академических, научных позиций;
- 2) социальная эффективная учебная программа – программа, где знания для будущего гражданина являются наиболее важными и ценятся превыше всего;
- 3) гуманистическая учебная программа – программа, где знания, позволяют развиваться каждому индивидууму в отдельности, ценятся превыше всего;
- 4) социально-реконструктивистская учебная программа, где особо подчеркивается социальный и политический потенциал программы.

Опыт преподавания религий в школах на примере европейских стран

Необходимость присутствия религий в образовании, как полагают многие европейские исследователи, политические деятели, представители гражданского общества и учителя, непосредственно вытекает из реально существующей социально-политической ситуации в странах Европы. Более того, проблема религиозного образования обсуждается в тесной связи с воспитанием гражданственности (citizenship education), которое включает в себя образование:

- в области прав человека;
- гражданских прав и свобод;

¹³ Витамар А., Степанова Е.А. Школа и религия: европейский опыт. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2011. Вып. 11. С. 361-376 (с. 362)

- мирного сосуществования;
- глобальных проблем;
- межкультурного диалога;
- направленности воспитания на способность «жить вместе» людей, представляющих разные культурные традиции.

Присутствие религий в школьном образовании европейских стран, а также содержание и формы религиозного образования отражают конституциональные основы конкретного государства, особенности национальной идентичности и конфессиональных предпочтений¹⁴. В целом существуют следующие разновидности преподавания религий в школе:

- конфессиональное религиозное образование;
- внеконфессиональное религиозное образование;
- инклюзивное религиозное образование.

Конфессиональное образование характеризуется тем, что процесс религиозного образования контролируется религиозными организациями, которые несут ответственность за обучение и выбор преподавателей, за составление программы и выбор источников (Австрия, Бельгия, Кипр, Испания, Греция, Мальта, Польша, Португалия, Чехия). Преподаватели религий должны быть сертифицированы религиозными организациями. В некоторых странах (Венгрия, Италия, Латвия, Литва, Германия, Финляндия) государство и религиозные организации сотрудничают в выполнении задачи обеспечения религиозного образования. В большинстве случаев религия является предметом по выбору. В Италии преподавание католицизма обеспечивается государством на всех уровнях образовательной системы, начиная с 5-летнего возраста, за исключением университетов. Во многих странах активно дискутируется с общественностью введение изменений в образовательные программы, в том числе касающиеся изучения религий.

Кроме того, в европейских странах функционируют внеконфессиональные системы, то есть, когда выражено присутствие политика отделения государства от религий и религиозные организации не играют никакой роли в школьном образовании. При данной системе изучение религий организуется и контролируется государством. Этот контроль подразумевает подготовку учителей и разработку программ. Например, во Франции не обучают религии, но в таких предметах как история, литература, искусство элементы религиозного знания затрагиваются.

Наряду с вышеуказанными системами существуют «смешанные» системы, например в Англии и в Уэльсе, где предпочтения в преподавании той или иной религии могут быть связаны с наличием или отсутствием у школы спонсора в виде религиозной организации. При этом устанавливается, что «основной целью образования является «духовное, моральное, культурное, ментальное и физическое развитие учеников в школе и в обществе».¹⁵

Также рассмотрим более подробно опыты отдельных европейских стран, которые демонстрирует разнообразие подходов в изучении религий школьниками.

Шотландия

Закон «Об образовании» 1872 г. официально создал национальную систему общеобразовательной школы, носящий обязательный характер. До этого, церковные структуры финансировали шотландские школы, после внедрения Закона «Об образовании» поддержка и финансирование учебных учреждений закрепилось за государством и, как следствие, начался процесс секуляризации образования. Кроме этого, согласно данному закону право за посещением занятий по изучению религии остается за родителями в соответствии с их собственными убеждениями.

14 Kerstin von Brömssen, Heinz Ivkovits & Graeme Nixon (2020) Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison, *Journal of Beliefs & Values*, 41:2, 132-149, DOI: 10.1080/13617672.2020.1737909 (дата обращения 01.10.2020)

15 Jackson R. *European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship // Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Munster: Waxmann, 2007. P. 27-56.

На сегодняшний день официальное название предмета – «Религиозное и моральное образование, опыт и последствия». Данный предмет состоит из трех основных направлений, предназначенных для разных аудиторий: римско-католических школ и общеобразовательных, внеконфессиональных школ.

Так, к примеру, в содержании курса для внеконфессиональных школ, религия рассматривается как часть «человеческого опыта», и ученики должны изучать как религиозное, так и нерелигиозное мировоззрение¹⁶.

Однако, данный предмет разделен на три основные темы: «христианство», «мировые религии» и «верования и ценности». Первая тема полностью сопряжена с изучением христианской догматики, о значении и роли христианства в исторической перспективе для шотландского общества. Вторая тема связана с изучением ислама, буддизма. Третья тема изучает многообразие религиозного мира как в целом, так и внутри Шотландии, о толерантности и терпимости по отношению к другим конфессиям.

Данная программа относится к социально-реконструктивитской традиции, так как призывает к справедливому, плюралистическому обществу.

Дания

В соответствии с параграфом 6 Конституции страны, «Евангелическая лютеранская церковь – это церковь народа Дании, и ее поддерживает государство». Датская народная средняя школа исторически тесно связана с национальной церковью. В современности школьный предмет «Знание христианства» проводится еженедельно и ему посвящен один урок с 1-го по 10-й класс. Однако, исключением являются ученики 7 или 8-го классов, где преподавание религии проводит поместная народная церковь с целью подготовки учеников к лютеранской конфирмации.

В старших классах средней школы религиозное образование рассматривается как предмет, дающий знания о религии на основе истории, социологии и философии. Подготовка учителей проводится в университетах и колледжах. Обязательными предметами выступают: «Знание христианства / Основы жизнедеятельности / Гражданственность». Особое внимание уделяется этике. Учителя старших классов средней школы получают образование на религиозоведческих факультетах университетов.¹⁷ В начальном и среднем образовании религиозное образование рассматривается как часть просвещения и воспитания школьников и формирования в качестве граждан и личностей.

Данный подход к изучению религий в школах также относится к традиции социального реконструктивизма.

Германия

Благодаря политике «мультиконфессионализма», религиозное образование в Германии финансируется за счет государства.

Действует продуманная и четко отлаженная система религиозного образования, где уровень школьный и вузовский теснейшим образом взаимосвязаны¹⁸.

Модель государственно-церковных отношений характеризуется стремлением найти баланс между индифферентностью религии и идентификацией. Наряду с мировоззренческим

16 Kerstin von Brömssen, Heinz Ivkovits & Graeme Nixon (2020) Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison, *Journal of Beliefs & Values*, 41:2, 132-149, DOI: 10.1080/13617672.2020.1737909 (дата обращения 01.10.2020)

17 Понкин И.В. Преподавание знаний о религии в светской школе: европейский опыт правового регулирования // Религиозная культура в светской школе. М.: Институт государственно-конфессиональных отношений и права, 2007. С. 6-37.

18 Мирошникова Е. М. (2016) Теология в системе религиозного образования в ФРГ // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. № 1. С. 129–142.

нейтралитетом государства признается полезность религии для решения социально-политических задач¹⁹.

Более того, в Германии заказчиком религиозного образования является государство, соответственно государственные структуры ответственны за разработку учебных планов, расписание, порядок проведения экзаменов, обеспечение учебниками. Государство обязано обеспечить недопущение какой бы то ни было дискриминации на занятиях. Учитывается и тот факт, что для детей, не желающих посещать данные занятия, руководство должно предоставить альтернативный предмет (например, по этике или по философии). Более того, государство ответственно также и за финансовое обеспечение труда преподавателей, и за материальное обеспечение самого процесса преподавания знаний о религиях.

Франция

Преподавание религий в школе запрещено на законодательном уровне, при этом соотношение между светскостью и религиозностью остается весьма сложным. Парадокс заключается в том, что воплощение принципа светскости привело к ослаблению роли религии в публичном пространстве, и в то же время инициировало конфликты на религиозной почве. В настоящее время в стране все больше мнений о том, что молодым людям, не имеющим специальных знаний о религиях, непросто ориентироваться в современном постсекулярном, мультикультурном мире, понимать классическое искусство и литературу, разбираться в причинах международных конфликтов.

Кроме того, французское правительство активно субсидирует частные начальные и средние школы, даже те, которые связаны с религиозными организациями, при условии, что они применяют ту же учебную программу, что и государственные школы, с теми же академическими стандартами и не допускают дискриминации по признаку религиозной принадлежности и не допускают обязательное религиозное образование. Так, например, часто дети из агностических / нерелигиозных семей или детей из семей других религий помещаются в католические школы, если их родители считают, что эти школы предлагают лучшие условия обучения или более удобны. Кроме того, от учителей требуется абсолютная беспристрастность и нейтральность в отношении религиозных вопросов.

Финляндия

Государство отделилось как от Финской евангелическо-лютеранской церкви, так и от Финской православной церкви, представляющей традиционное меньшинство верующих. Это привело к секуляризации общества. Религия, как обязательный школьный предмет, считается необходимым, так как он помогает ребенку формировать идентичность и мировоззрение, а также создает почву для межкультурного общения. Существует 13 эксклюзивных программ для каждой религиозной группы, представляющих разные конфессии.

Религия преподается в общеобразовательных школах и гимназиях от одного до двух часов в неделю. Уроки ведут школьные учителя, или временно приглашенные специалисты. Группа для изучения религий меньшинств формируются, если из одной школы в нее набирается, как минимум, три ученика, исповедующих одну религию. Финские органы образования устанавливают высокий уровень преподавательской квалификации, поэтому найти учителей для школьного обучения религиозных меньшинств бывает непросто.

Цель религиозной учебной программы научить детей основам их собственной веры, познакомить с финскими и другими религиозными традициями, а также помочь осознать культурную и гуманитарную значимость религии. Ключевой момент в религиозном преподавании – это изучение этических вопросов в приемлемой для детей форме.

В среднестатистическом финском классе около 94% учащихся проходят лютеранскую

19 Мирошникова Е. М. (2007) Кооперационная модель государственно-церковных отношений: опыт и проблемы. М.: Институт Европы РАН.

религию, 3% школьников посещают уроки по науке жизни, остальные распределяются между православными, католическими и другими группами религиозных меньшинств.

В последние годы в школах крупных населенных центров для детей из иммигрантских семей создаются группы изучения ислама²⁰.

Швеция

С 1969 года регулирование религиозного образования перешло в руки государства, так, до 2000 года церковь имела государственный статус.²¹ Более того, государство приняло решение развиваться в рамках мультикультурализма и теперь вместо ассимиляции прибывающих в страну иммигрантов, страна предприняла шаги в сторону интеграции. Религиозная сфера не является исключением. Хотя Швеция входит в список самых атеистических стран мира, в школах преподают религию.

В основном изучаются такие религии как христианство, иудаизм, ислам, индуизм и буддизм, также, разумеется, затрагиваются и некоторые мифологии вроде египетской, греческой и скандинавской. Так, тематика изучения религий в 7-9 классах включает следующее:

- ключевые идеи и истоки христианства, а также отличительные черты трех основных направлений христианства: протестантизм, католицизм и православие;
- основные постулаты и истоки мировых религий: ислама, иудаизма, индуизма и буддизма;
- различные интерпретации и практики в мировых религиях в современном обществе;
- основные черты истории мировых религий;
- новые религиозные движения, новая религиозность и частная религиозность и как это выражается;
- связь между обществом и религией в разное время и в разных местах;
- роль религий в некоторых текущих политических событиях и конфликтах;
- как религии и другие взгляды на жизнь могут формировать идентичность и образ жизни людей;
- этические проблемы и мировоззрение некоторых религий, и другие взгляды на жизнь;
- как концепции хорошей жизни и хорошего человека связаны с различными этическими аргументами, такими как этика добродетели;
- этические концепции, которые могут быть связаны с вопросами устойчивого развития, прав человека и демократических ценностей, таких как свобода и ответственность.²²

Однако, несмотря на поликонфессиональную ориентированность, христианство в шведских школах преподносится в качестве «культурного наследия» шведского общества и предусмотрено обязательное изучение его основ.²³

Так, в прошлом, 2019 году на Национальное агентство по образованию в Швеции обрушились с резкой критикой, и было предложено исключить ненужные предметы из школьной программы. Освободившееся время предлагалось посвятить послевоенной истории, изучению вреда наркотикам. Но, после жарких споров в Парламенте агентству образования пришлось отступить и в 2020 году принято согласованное решение о том, что шведские школьники продолжают изучать историю древности, Библию, псалмы и государственный гимн. «Наиболее важные религиозные документы, такие как Библия, должны быть четко включены в школьную программу. Вам не нужно беспокоиться о том, что ваши дети не будут изучать Библию в школе»,

²⁰ Финские школы: уроки религии помогают детям развивать чувство идентичности. URL: <https://finland.fi/ru/zhizn-i-obshchestvo/uroki-religii-pomogayut-detyam-razviva/> (дата обращения 17.09.2020)

²¹ Berglund J. (2013) "Swedish Religion Education: Objective but Marinated in Lutheran Protestantism", *Termenos* 49(2): 165-184.

²² 10 заметок о шведских школах. URL: <http://bit.do/flyxi> (дата обращения 17.09.2020)

²³ Kerstin von Brömssen, Heinz Ivkovits & Graeme Nixon (2020) Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison, *Journal of Beliefs & Values*, 41:2, 132-149, DOI: 10.1080/13617672.2020.1737909 (дата обращения 01.10.2020)

- заявила на пресс-конференции министр образования Анна Экстрём.²⁴

В целом, как видно из проведенного анализа, религиозное образование в Европе весьма различается в зависимости от историко-культурной традиции.

Р. Джексон, профессор Университета Уорвик (Великобритания) и один из разработчиков рекомендаций в области религиозного образования в школах от имени Совета Европы, указывает, что в сегодняшних дискуссиях в европейских странах на первый план выходят следующие проблемы: во-первых, правомерность представления религии в качестве «культурного факта»; во-вторых, акценты в преподавании религии в условиях усиления «культурного расизма»; в-третьих, разработка специальных педагогических методов в преподавании религии; в-четвертых, вопрос о том, следует ли школьникам выражать свои религиозные предпочтения при обсуждении проблемы личностной идентичности.²⁵

Соединенные Штаты Америки

В Конституции США закреплено отделение церкви от государства, однако, до 1963 года в государственных школах практиковалась групповая молитва. Однако, по решению Верховного Суда от 1963 года данная практика была отменена. Хотя, со временем появился новый, специальный термин «добровольная молитва и обращение к Богу» (voluntary prayer and invocation). В этой связи 7 февраля 2003 года Департамент образования США издал распоряжение, согласно которому администрация государственных школ не вправе запрещать «добровольную молитву» и религиозные собрания учителей вне класса. Нарушение этого правила руководством образовательных учреждений может привести к сокращению государственного финансирования. Кроме того, в стране признается плюрализм, в связи с многоконфессиональностью. Соответственно в религиозном плане школы в США не являются однородными. Религии, вопреки светскому характеру государства, можно изучать в школах. Тем не менее, в процессе изучения той или иной религии преподавателям настоятельно рекомендуется учитывать поликультурность классов²⁶.

Вдобавок, за стереотипный подход и/или оскорбительные замечания в адрес тех или иных меньшинств по религиозному признаку со стороны студентов и преподавателей, ждут наказания в виде отчисления и увольнения соответственно²⁷. Более того, известный американский ученый Д. Мур, профессор Гарвардской семинарии, тоже отмечает важность повышения уровня религиозной грамотности в школах.²⁸ Так, наряду с государственными и частными школами, функционируют религиозные школы, которые представлены сетью церковных учебных заведений. Такие школы исторически были организованы религиозными группами. Примерно 14% всех школьников США обучается в религиозных школах. Однако, в настоящее время, данные учебные заведения принимают учащихся всех религий и вероисповеданий. Традиционное правило таких школ – посещение церковных служб по воскресеньям. При этом, стоит отметить, что подобные службы носят скорее не религиозный, а воспитательный характер. Так, внимание уделяется не только вопросам религиозной практики, но на них обсуждаются такие аспекты как: любовь друг к другу, терпение, помощь слабым и др.²⁹

24 <https://ruletka.se/2020/08/31/shvedskie-shkolniki-prodolzhat-izuchat-bibliyu-i-nacionalnyj-gimn/> - дата посещения 01.09.2020

25 Jackson R. European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship // Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates. Munster: Waxmann, 2007. P. 27-56.

26 Johnstone, William. Religion in society: a sociology of religion. NJ: Prentice Hall, 2004. 456p.

27 Banks, James. An introduction to multicultural education. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon, 1999. 330p.

28 Moore Diane L. Overcoming Religious Illiteracy: A Cultural Studies Approach // World History Connected. 2006. URL: <http://worldhistoryconnected.press.uiuc.edu/4.1/moore.html> (дата обращения 17.09.2020)

29 Школы в США. URL: <https://academconsult.ru/shkoly-ssha> (дата обращения 17.09.2020)

Канада

Поскольку католики представляли наибольшую часть населения, то, когда организовывалась система государственных школ, была создана и католическая государственная школьная система. В наше время при разнообразии этнических групп и вероисповеданий идут периодически дебаты о том, что не только католики, но и другие религиозные организации имеют право на финансирование своих религиозных школ из провинциального бюджета. Пока ни одна конфессия не смогла получить государственные деньги.

При этом существуют платные школы различных конфессий. Они все в основном созданы той или иной общиной и конфессией, управляются школьным Попечительским советом и существуют за счет платности своих услуг. Сегодня в Канаде есть школы, различаемые по наличию той или иной степени религиозного обучения или его отсутствия:

- без религиозной направленности, «светские», деноминационные (non-denominational); государственные и платные (независимые и частные);
- с религиозным элементом, где преподаются основы религии, но можно поступить и учиться детям других конфессий; основным условием является уважение учащимися и семьей религиозных традиций школы;
- религиозные, основанные на принадлежности к той или иной конфессии (католические, еврейские и т.п.); принимаются только дети из семей, исповедующих ту или иную религию; дети других конфессий принимаются при наличии мест и разрешения.

Более того, государственные католические религиозные основы являются столпами школы, т.е. нехристиане практически не могут поступить в начальную школу. В случае приема в государственную католическую школу, они обязаны соблюдать обряды и традиции католичества³⁰. Стоит отметить, что в разных провинциях Канады существуют свои особенности, так, например, в Квебеке в отношении изучения религий выбрали более академический подход с предоставлением общей информации для учащихся.

Российская Федерация

Отраслевой закон «О свободе совести и о религиозных объединениях» № 125-ФЗ от 26.09.1997 года разделяет образование в сфере религий на «религиозное образование» и «обучение религии».³¹ Так, первое имеет религиоведческо-культурологическое направление, а второе является непосредственно погружением в религиозную культуру. Кроме того, ключевым документом, регулирующим религиозное образование в общеобразовательных учреждениях в России, является «Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России» (2009). Согласно данной Концепции, каждый гражданин со школьной скамьи должен знать базовые ценности: патриотизм, гражданственность, семья, труд, традиционные российские религии. Стоит отметить, что разработчиком выступила Русская православная церковь. Более того, с 2012 года в образовательную программу школ России введена дисциплина, состоящая из шести модулей под названием «Основы религиозных культур и светской этики» (ОРКСЭ). Данный предмет является обязательным федеральным компонентом. Так, ОРКСЭ изучается в 4 классе средних школ, только в 20 регионах страны 1 раз в неделю по 1 часу, что в общей численности составляет 34 часа в год, по окончании курса оценка не предусмотрена. Более того, существуют требования к учителям. Так, инструкция для учителей курса ОРКСЭ отмечает, что «Учитель должен точно, корректно и интересно представить учащимся многообразие религий, существующих в мире, осветить особенности учений различных религий, описать религиозную традицию, культуру, а также искусство».³² Введение данного предмета в школьную

30 Религиозное образование и католические школы в Канаде. URL: <http://bit.do/fjuxb> (дата обращения 17.09.2002)

31 Федеральный закон от 26.09.1997 г. № 125-ФЗ «О свободе совести и о религиозных объединениях» URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/11523> (дата обращения 17.09.2020)

32 Инструктивно-нормативное письмо «Об обучении основам религиозных культур и светской этики (ОРКСЭ) в обще-

программу широко обсуждалось в обществе, так Аналитический Центр Юрия Левады в проведенном опросе в 2013 году выявил, что 75% респондентов считают, что изучение предметов связанных с религией должны быть добровольными, и только 20% выступили в поддержку обязательного изучения. Кроме того, российский исследователь Ф. Козырев высказывает свои опасения о политизации вопросов, связанных с религией и религиозным образованием.³³

Выводы:

1. Таким образом, важно отметить, что на сегодняшний день в мире, в частности, в среде экспертов до сих пор обсуждаются вопросы изучения религий в школах. По этому поводу интересное замечание было сделано профессором Лондонского университета по проблемам религии и гражданского общества Адамом Динхемем, который утверждает, что знать о религиях недостаточно, и указывает на необходимость повышения религиозной грамотности среди учащихся и всего населения в целом.³⁴ В дополнение, Американский исследователь Брюсс Грелл указывает на важность критического подхода в изучении религий в школах³⁵. Помимо этого, существуют и другие проблемы в изучении религий в школьных учреждениях. Например, этические, юридические и педагогические аспекты в процессе преподавания религий в общеобразовательных учреждениях.

Международные организации также приветствуют изучение религий в общеобразовательных учреждениях. Так в основе документа «Толедские принципы», разработанных европейскими экспертами, рекомендуются, чтобы в процессе преподавания религий необходимо соблюдать права человека на свободу совести и вероисповедания, а также, помочь обществам избавиться от негативных стереотипов и предрассудков³⁶. Данный принцип рекомендован организацией ОБСЕ всем странам вне зависимости от модели государственно-конфессиональных отношений этих стран.

2. В большинстве стран религиозное образование рассматривается в качестве важной составной части воспитания школьников в качестве ответственных граждан плюралистического общества. Нет единого подхода к религиозному образованию. Но вопросы изучения религий всегда находятся в фокусе внимания ученых и педагогов. За рубежом, прежде всего в Европе, исследование процесса образовательного взаимодействия религии, общества и государства, а также общественного мнения на этот счет является постоянным. Результаты исследований публикуются в авторитетных научных журналах: «Британский журнал религиозного образования (British Journal of Religious Education)», «Религиозное образование (Religious Education)», «Религия и образование (Religion & Education)», «Журнал образования и христианской веры (The Journal of Education and Christian Belief)», «Международный журнал образования и религии (International Journal of Education and Religion)» и др.

3. В мировой практике развито создание общих площадок (центров, ассоциаций, форумов) учителей и ученых, занимающихся изучением преподавания знаний о религиях в школах. Так, например, общим координирующим центром вопросов и практики преподавания знаний о религии в Европе (как в религиоведческом, так и в религиозном ключе) является Европейский форум учителей, преподающих знания о религии (The European Forum for Teachers of Religious

---

образовательных учреждениях Российской Федерации» для учителей и организаторов введения курса. URL: http://www.educom.ru/ru/news/detail/29_08_2012/meth_aug_2012.pdf

33 Kozyrev F., Federov V. «Religion and Education in Russia: Historical Roots, Cultural Context and Recent Developments». 2006. URL: https://www.academia.edu/964258/Religion_and_education_in_Russia_historical_roots_cultural_context_and_recent_developments (дата обращения 17.09.2020)

34 Dinham A. «Public Religion in an Age of Ambivalence: Recovering Religious Literacy after a Century of Secularism». Leiden: Brill. 2015.

35 Grelle B. (2015) «Neutrality in Public School Religion Education: Theory and Politics».

36 Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/e/29154.pdf> (дата обращения 17.09.2020)

Education). Его цель – организовывать педагогов, преподающих знания о религии для сотрудничества и развития этой дисциплины в Европе. Членами форума являются педагоги школ и колледжей, преподаватели высших учебных заведений, которые готовы сотрудничать в обмене идеями и методами работы.³⁷

4. Сегодня западные страны вовлечены в единый процесс приведения образовательных систем в соответствие с изменяющейся природой современного общества, в котором происходит процесс ослабления уровня традиционной религиозности, с одной стороны, и усиление присутствия религиозных меньшинств, с другой. Каждая страна ищет свой собственный путь решения проблемы соответствия между образованием и религией в зависимости от конкретной исторической традиции государственно-конфессиональных отношений.

5. Анализ зарубежного опыта преподавания религии в школах показывает, что в современном мире еще не выработаны единые подходы преподавания религии в школах, отсутствует общепризнанные эффективные методики, кроме того, отсутствует единое мнение экспертов.

Анализ зарубежных учебных программ и систем образования показывает характерную черту для всех стран – это их нюансированность, специфика, зависящая от исторических и культурных особенностей той или иной страны. Так, не существует объективного подхода к преподаванию религии в общеобразовательных учреждениях, а программа выстраивается согласно историческому наследию того или иного общества, что не противоречит светским принципам государства.

Таким образом, следует отметить, что во всем мире, в целом, практика собственно религиозного образования сохраняется достаточно широко, но его принципы и методы переосмысливаются, находятся в поле дискуссий ученых, учителей, общественности и оптимизируются согласно меняющимся условиям.

1.4 Рекомендации и предложения

1. Необходимо актуализировать содержание Типовой учебной программы по предмету «Светскость и основы религиоведения» на основе новых событий в жизни государства и общества, а также наработанного опыта в преподавании данного факультативного курса.

Привлечение экспертного сообщества в лице ведущих религиоведов, лучших учителей-предметников, экспертов АО «НЦПК «Өрлеу» и др. позволит усовершенствовать содержание ТУПа по общеобразовательным предметам основного среднего образования в части, касающейся предмета «Светскость и основы религиоведения».

ОБНОВИТЬ КОНТЕНТ УЧЕБНИКА «СВЕТСКОСТЬ И ОСНОВЫ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ»

- Создать учебник в электронном формате
- Записать видеоуроки по курсу «Светскость и основы религиоведения»
- Разместить электронный учебник на сайте Okulyk.kz

РАЗРАБОТАТЬ УЧЕБНО- МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ДЛЯ УЧИТЕЛЕЙ

- Уделить отдельное внимание теме и понятию «светскость» и продвижению политики государства
- Обратить внимание на активное использование интерактивных методик
- Привлечь квалифицированных учителей со всей страны, а также представителей наиболее представленных религий в Казахстане

37 Карасёва, С.Г. Знания о религии в школах Беларуси: состояние и перспективы : моногр. / С. Г. Карасёва, Е. В. Шкурова. – Минск: Изд. центр БГУ, 2015. – 163 с.

2. Обновить контент учебника по предмету «Светскость и основы религиоведения» с учетом возрастных особенностей, актуализации событий в сфере государственно-конфессиональных отношений, а также переходом обучения на онлайн режим в связи с пандемией COVID-19.

2.1 Создать учебник в электронном формате. К разработке привлечь лучших специалистов-религиоведов, ведущих учителей-практиков, успешно преподающих курс «Светскость и основы религиоведения», а также ученых-теологов из числа священнослужителей для обеспечения объективного контента.

2.2 При разработке электронного формата учебника необходимо записать видеоуроки по факультативному курсу «Светскость и основы религиоведения», в том числе, с их размещением на образовательном канале АО «НЦПК «Өрлеу».

2.3 Разместить электронный учебник по факультативному курсу «Светскость и основы религиоведения» на сайте Okulyk.kz и обеспечить к нему бесплатный доступ.

3. Разработать учебно-методические рекомендации (в том числе, в электронном формате) для учителей в соответствии с предполагаемыми обновлениями в ТУПе и обновленным контентом учебника и его электронным форматом.

3.1 В учебно-методических рекомендациях уделить отдельное внимание теме и понятию «светскость» и тому как преподавать его и связанные с ним принципы и законодательные положения в Казахстане в ходе изучения дисциплины. Особое внимание обратить на усиление понимания обучающимися принципов правового государства и продвижение политики государства, правовых аспектов регулирования государственно-конфессиональных отношений.

3.2 В учебно-методических рекомендациях обратить внимание на активное использование интерактивных методик, такие как, ролевые игры, дебаты, интеллектуальный марафон и другие. Использование интерактивных методик в обучении должно способствовать не только приобретению знаний, но, прежде всего, на формирование критического мышления, устойчивых ценностно-мировоззренческих установок, приемлемого поведения личности в социуме, в условиях реализации светских принципов для межконфессионального мира и согласия.

3.3 Необходимо привлечение квалифицированных учителей со всей страны, а также представителей наиболее представленных религий в Казахстане для создания электронного учебника и учебно-методических рекомендаций. Это позволит обогатить содержание предмета и помочь в осуществлении качественного преподавания. Также это поможет решить проблему обеспечения преподавания предмета учителями-историками в соответствии с требуемыми правилами.

4. МОН РК и организациям среднего образования обратить внимание на обеспечение обязательности прохождения факультативного курса «Светскость и основы религиоведения» в 9 классах, не допуская замены другими предметами. А также необходимо обеспечить соблюдение требований МОН РК, касающихся преподавания данной дисциплины только учителями-историками, в том числе имеющими сертификаты о прохождении курсов повышения квалификации.

5. МОН РК и организациям среднего образования уделять внимание методической подготовке учителей. Именно педагогическое мастерство, которое зиждется на грамотном использовании методических приемов, дает хорошие результаты. В преподавании дисциплины «Светскость и основы религиоведения» важным результатом является формирование мировоззренческих навыков, которые не дадут возможность уходить в крайности радикальных и экстремистских установок.

5.1 В фокусе внимания в преподавательских приемах должны быть: придание важности и значимости предмету, доступность изложения материала, ответы на вопросы учеников,

терпеливое отношение к разным точкам зрения, с тем, чтобы развивать гуманистические и гражданские ценностно-мировоззренческие установки.

5.2 Особое внимание надо уделять методикам развития навыков критического мышления и обучению правилам поведения в публичных, общественных пространствах в условиях реализации принципов светскости.

6. Осуществлять строгий контроль по повышению квалификации учителей. Усиливать внимание на развитие методических навыков в ходе курсов повышения квалификации учителей по предмету «Светскость и основы религиоведения».

6.1 Специальное внимание необходимо уделять повышению педагогического мастерства молодых учителей.

7. Обратит внимание на материально-техническое оснащение организаций среднего образования, особенно, в сельских местностях. Также необходимо развитие навыков использования технических средств обучения у учителей, в том числе, через использование курсов повышения квалификации.

Значимость уделения внимания этим аспектам особенно актуализировалось и в связи с пандемией COVID-19.

8. Учителям предмета уделять внимание вопросу использования дополнительных источников для изучения предмета «Светскость и основы религиоведения». Необходимо умело ориентировать учеников на поиск и выбор объективной информации о религиях, чтобы они не попадались под влияние прозелитической литературы.

8.1 Необходимо создать перечень рекомендуемых верифицированных интернет ресурсов для использования их в качестве дополнительных источников. С целью обеспечения кибербезопасности школьников, необходимо их обучать поиску достоверных источников в интернет-пространстве.

8.2 Разработать дополнительные материалы к учебнику и учебно-методическим рекомендациям для учителей с целью предоставления верифицированной информации о религиях, с расширенным разъяснением принципов светскости, поддержания межконфессионального мира и согласия.

9. Повышать религиоведческую компетентность учителей, с тем, чтобы они транслировали объективные знания в ходе преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения», демонстрировали беспристрастность по отношению к различным религиозным мировоззрениям и, наряду с этим способствовали развитию ценностных установок межконфессионального согласия в светском государстве.

9.1 Информационно-разъяснительным группам в сфере религий необходимо работать как со школьниками, так и со всеми учителями организаций среднего образования с целью формирования религиоведческой компетентности и ценностных установок в отношении светских и правовых ценностей казахстанского общества.

Мировоззренческие и ценностные установки не могут развиваться только в ходе факультативного курса «Светскость и основы религиоведения». Они, в целом, должны формироваться в ходе изучения всех дисциплин социального и гуманитарного цикла, а также воспитательного процесса вообще.

10. Создать Республиканский методический совет учителей, преподающих факультативный курс «Светскость и основы религиоведения», с целью обмена опытом и улучшения учебного процесса.

11. Уполномоченным органам в сфере образования, в сфере религии рекомендовать на постоянной основе изучать состояние преподавания факультативного курса «Светскость и основы религиоведения» в организациях среднего образования с целью его дальнейшего улучшения и качественного наполнения.

11.1 Необходимо уделять внимание постоянному исследованию состояния и трендов развития изучения религий в школах за рубежом. Учет лучших мировых практик позволит улучшать изучение принципов светскости и основ религий в организациях среднего образования в Казахстане.

В целом, данные предложения и рекомендации позволят решить множество задач с учетом динамических процессов в жизни страны и мира в соответствии с требованиями современных реалий. Это поспособствует еще более полному учебно-методическому обеспечению дисциплины, доступности учебной литературы, повышению качества преподавания дисциплины «Светскость и основы религиоведения» в организациях среднего образования.

ГЛАВА II

РЕЛИГИОЗНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В СРЕДНИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

2.1 Анализ качества образования в колледжах-медресе Республики Казахстан

В 2015 году в Казахстане была принята Концепция развития религиозного (духовного) образования ДУМК до 2020 года (далее – Концепция), в которой особое внимание уделено реформированию медресе и высшего религиозного образования, а также совершенствованию Института повышения квалификации имамов.³⁸ В Концепции поставлена задача нострификации учебных программ отечественных медресе, в том числе на соответствие программам колледжа университета аль-Азхар (глава 5.4).³⁹

Согласно данным Комитета по делам религий Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан (далее – КДР МИОР РК) за первый квартал 2020 года в стране функционируют 13 религиозных учебных заведений.⁴⁰ Из них, 11 духовных организаций образования исламского направления:

- Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак»;
- Исламский институт повышения квалификации имамов ДУМК;
- 9 колледжей-медресе.

В данном подразделе будут рассматриваться медресе-колледжи. Анализ качества образования в колледжах-медресе Республики Казахстан построен на изучении материалов экспертных интервью с руководством колледжей, проведенных в ходе исследования. Также проводится анализ официальных источников данных и различных дополнительных материалов, предоставленных Комитетом по делам религий МИОР РК, ДУМК, колледжами.

Согласно статье 12 Закона РК «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III к среднему образованию относятся:

- общее среднее образование;
- техническое образование;
- профессиональное образование.⁴¹

В Концепции ДУМК для комплексного развития образовательных программ религиозных учебных заведений, было запланировано провести работу по обеспечению соответствия деятельности медресе стандартам технического и профессионального образования (далее – ТиПО). В этой связи, учебные заведения среднего звена прошли этапы реформирования и переформатирования своей деятельности, связанные с получением статуса средне-специального и профессионального учреждения – колледжа. В настоящее время ведется работа по полному обеспечению соответствия учебной программы, кадрового состава и инфраструктуры религиозных учебных заведений требованиям ТиПО по специальности «0112000 – Исламоведение»⁴².

38 «Идти в ногу со временем». Интервью с Муфтием Ержан кажы Малгажыулы. АО «Республиканская газета «Казахстанская правда». URL: <https://kazpravda.kz/articles/view/idti-v-nogu-so-vremenem2/?print=yes.html> (дата обращения: 13.09.2020г.).

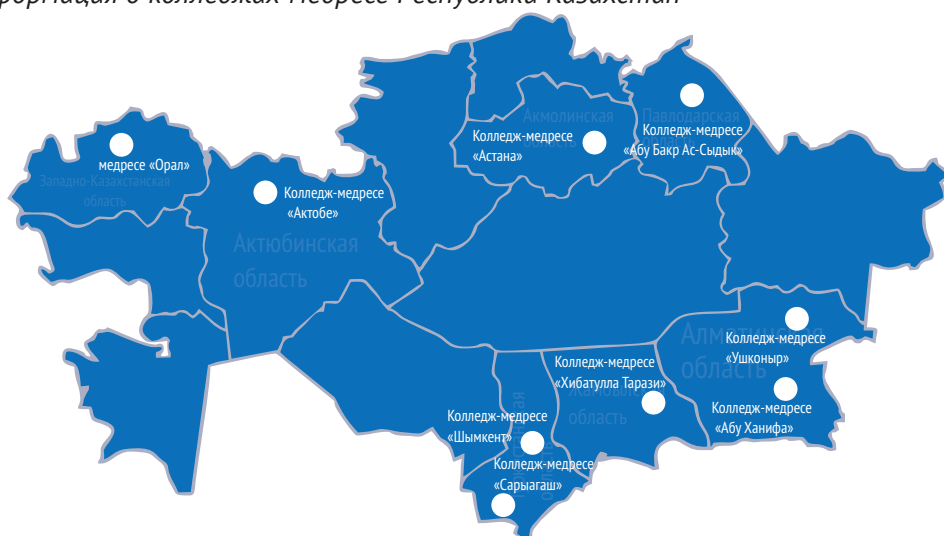
39 Концепция развития религиозного (духовного) образования ДУМК до 2020 года. Ihsan.kz. URL: http://www.ihsan.kz/storage/muftiya_book_files/46/book_6176.pdf (дата обращения: 11.09.2020г.).

40 Перечень зарегистрированных духовных (религиозных) организаций образования. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/din/documents/details/49306?lang=ru> (дата обращения: 15.09.2020г.)

41 Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_ (дата обращения: 12.10.2020г.)

42 Официальный сайт Духовного Управления Мусульман Казахстана. URL: <https://www.muftyat.kz/ru/kmdb/universities/>

Общая информация о колледжах-медресе Республики Казахстан

Медресе в официальном статусе колледжей в Казахстане начинают свое развитие с 2016 года. Фактически же они возникли в духовном образовательном пространстве раньше. Например, самыми старшими из них были медресе «Шымкент» и «Астана», которые были основаны в 2007 году. Самые общие сведения о колледжах-медресе представлены ниже в таблице.

Таблица 3 ОБЩАЯ ИНФОРМАЦИЯ О КОЛЛЕДЖАХ-МЕДРЕСЕ ДУМК

	НАИМЕНОВАНИЕ	ГОД ОСНОВАНИЯ	ПОЛУЧЕНИЕ СТАТУСА КОЛЛЕДЖА	КОЛИЧЕСТВО ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ	КОНТИНГЕНТ СТУДЕНТОВ	СПЕЦИАЛЬНОСТИ	САЙТ
1	Колледж-медресе «Абу Ханифа»	2012 г.	2016 г.	19	127	«0112013 – Имам хатиб»	abu-hanifa.kz
2	Колледж-медресе «Актобе»	2008 г.	2016 г.	15	65	«0112013 – Имам хатиб»	hidayat.kz
3	Колледж-медресе «Шымкент»	2007 г.	2016 г.	31	318	«0112013 – Имам хатиб», «0112023 – Учитель основ Ислама»	на стадии разработки
4	Колледж-медресе «Сарыагаш»	2008 г.	2016 г.	55	866	«0112013 – Имам хатиб», «0112023 – Учитель основ Ислама»	сайт medrese.kz (новый сайт на стадии разработки)
5	Колледж-медресе «Ушкoныр»	2008 г.	2017 г.	32	306	«0112013 – Имам хатиб»	на стадии разработки

(дата обращения: 15.09.2020г.).

6	Колледж-медресе «Астана»	2007 г.	2020 г.	22	140	«0112013 – Имам хатиб»	на стадии разработки
7	Колледж-медресе «Хиба-тулла Тарази»	2012 г.	2020 г.	17	62	«0112013 – Имам хатиб»	на стадии разработки
8	Колледж-медресе «Абу Бакр Ас-Сыдык»	2011 г.	2020 г.	12	31	«0112013 – Имам хатиб»	на стадии разработки
9	Медресе «Орал»	2008 г.	Планируют получить в 2020 г.	13	52	«0112013 – Имам хатиб»	на стадии разработки

Фото из командировки в Колледж-медресе «Актобе», г.Актобе

Анализ качества образования

Анализ качества образования в колледжах-медресе основан на материалах экспертных интервью и учебных программ. Структура экспертных интервью состояла из 4 блоков:

- 1) Преподавательский состав
- 2) Контингент обучающихся
- 3) Образовательные программы
- 4) Оценка качества религиозного образования в Казахстане по специальности «0112000 –

Исламоведение», которая включает профессиональные квалификации:

- «0112013 – Имам хатиб»,
- «0112023 – Учитель основ Ислама».

В рамках данного проекта по согласованию с КДР МИОР РК экспертные интервью были проведены с руководством 7 колледжей-медресе:

1. колледж-медресе «Шымкент» (г. Шымкент);
2. колледж-медресе «Сарыагаш» (Туркестанская область, с. Ынтымак);
3. колледж-медресе «Ушконыр» (Алматинская область, с. Каргалы);
4. колледж-медресе «Актобе» (Актюбинская область, с. Бестамак);
5. колледж-медресе «Ғибатулла Тарази» (г. Тараз);
6. колледж-медресе «Абу Бакр Ас-Сыдык» (г. Павлодар);
7. медресе «Орал» (г. Уральск).⁴³

Проект предполагал посещение всех колледжей-медресе с целью ознакомления на местах с состоянием и оценкой качества реализации программ обучения. Но, к сожалению, пандемия Covid-19 не позволила реализовать планы исследования в полном объеме, и 4 интервью из 7 были взяты в формате онлайн.

1) Преподавательский состав

Получение статуса колледжа обязывает все медресе ДУМК РК проводить системную работу по повышению качества преподавательского состава для обеспечения учебного процесса на высоком уровне, что предполагает привлечение ученых и преподавателей с академическими степенями. Эффективное выстраивание кадровой политики выполняется в соответствии с требованиями ТипО.

В нижеприведенной таблице указана информация о наличии ученых и академических степенях текущего состава преподавателей колледжей-медресе Республики (Таблица 4)⁴⁴.

Таблица 4 УЧЕНЫЕ И АКАДЕМИЧЕСКИЕ СТЕПЕНИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ КОЛЛЕДЖЕЙ-МЕДРЕСЕ ДУМК

	НАЗВАНИЕ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ	ДОКТОРА НАУК	PHD	МАГИСТРЫ	БАКАЛАВРЫ	СРЕДНЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ	ВСЕГО
1	Колледж-медресе «Абу Ханифа»	1		8	10		19
2	Колледж-медресе «Актобе»			4	9	2	15

43 На момент проведения (февраль-апрель т.г.) интервью только 5 медресе имели статус колледжа. Медресе «Ғибатулла Тарази», «Астана» и «Абу Бакр Ас-Сыдык» получили лицензии в III квартале 2020 г. Медресе «Орал» планирует получить лицензию до конца текущего года.

44 Данные по результатам экспертных интервью и анализа материалов колледжей-медресе.

3	Колледж-медресе «Шымкент»	1		12	18		31
4	Колледж-медресе «Сарыагаш»			8	47		55
5	Колледж-медресе «Ушкoныр»			6	26		32
6	Колледж-медресе «Астана»	1	2	4	13	2	22
7	Колледж-медресе «Хибатулла Тарази»			5	10	2	17
8	Колледж-медресе «Абу Бакр Ас-Сыдык»			3	9		12
9	Медресе «Орал»			1	12		13
Всего		3	2	51	154	6	216

Из вышеуказанной таблицы видно, что среди 216 преподавателей в штате колледжей-медресе имеются следующие академические и ученые степени:

- 5 докторов наук или PhD;
- 51 магистров.

В колледжах-медресе работают также 154 бакалавра и 6 человек со средне-специальным образованием.

Следует отметить тот факт, что в настоящее время из медресе, получивших статус колледжа в 2016-2017 годы, только 2 учебных заведения («Абу Ханифа» и «Шымкент») имеют в своем штате докторов наук, а также сравнительно большое количество специалистов со степенью магистра. Также, 1 доктор наук и 2 PhD работают в штате колледжа-медресе «Астана», который получил статус колледжа лишь в текущем году.

В преподавательском штате всех учебных заведений работают выпускники отечественного Университета «Нур-Мубарак». В большинстве колледжей-медресе имеются выпускники зарубежных теологических ВУЗов (Университет аль-Азхар, Академия Хасеки, Университет «Селджук», Университет имени Неджметтина Эрбакана и др.). Преподаватели теологических дисциплин владеют арабским языком, выпускники учебных заведений Турции в совершенстве владеют турецким языком.

Вместе с тем, отмечается недостаточное наличие ученых и академических степеней у преподавателей, особенно в колледжах-медресе «Сарыагаш» и «Ушкoныр», которые имеют самую высокую численность учащихся. Например, в колледже-медресе «Сарыагаш», при имеющемся контингенте в 866 студентов, из 55 преподавателей в штате лишь 8 имеют академическую степень магистра, остальные 47 преподавателей являются бакалаврами. Схожая проблема наблюдается при анализе качественного состава преподавателей колледжа-медресе «Ушкoныр», где из 32 преподавателей в штате лишь 6 из них являются магистрами, остальные имеют степень бакалавров.

Колледжи-медресе «Хибатулла Тарази» и «Абу Бакр Ас-Сыдык», получившие данный статус в 2020 году, а также медресе «Орал», который планирует завершить процесс получения лицензии до конца текущего года, также имеют низкие показатели по наличию академических степеней среди преподавательского состава.

Некоторые эксперты в ходе интервью отмечали трудности по качественному обеспечению преподавательского штата квалифицированными кадрами в связи с отдаленностью местоположения учебного заведения. В частности, колледж-медресе «Сарыагаш» расположен в

с. Ынтымак, который находится в 55 км от г. Шымкент и в 400 км от нынешнего областного центра г. Туркестан. Колледж-медресе имеет самый многочисленный контингент обучающихся по стране (2020-2021 учебный год – 866 студента) и, соответственно, преподавательский штат.

Предполагается, что местоположение и отдаленность от крупных городов, ограничивает возможности привлечения в штат квалифицированных отечественных специалистов.⁴⁵

Эксперты отмечают, что получение статуса колледжа открывает им возможности усиления штата специалистами профильного направления. Но для привлечения молодых кадров возникает необходимость их обеспечения достойной заработной платой, служебными квартирами или общежитием.⁴⁶

«...сейчас такое время, когда сложно удержать преподавателей. Поэтому, в первую очередь, считаю, что нужно решить вопрос с зарплатой»

(колледж-медресе «Нибатулла Тарази», г. Тараз)

«...для того, чтобы получить хороших преподавателей, им нужно хорошо платить и найти место, где жить. Однако наша ситуация этого не позволяет»

(колледж-медресе «Актобе», г. Актобе)

«Наиболее частыми причинами, препятствующими работе преподавателя, являются материальное положение, отсутствие жилья, а также, то, что зарплата не выплачивается должным образом и вовремя»

(медресе «Орал», г. Уральск)

Повышение квалификации. Руководство и преподаватели колледжей-медресе периодически участвуют на курсах ДУМК, организуемых для священнослужителей в городах Нур-Султан и Алматы. Кроме этого, медресе-колледжи по возможности направляют своих преподавателей на повышение квалификации в Университет Нур-Мубарак (г. Алматы).

В основном систематически участвовать на курсах и семинарах в г. Алматы имеют возможность колледжи-медресе «Абу-Ханифа» и «Ушконыр», находящиеся вблизи крупных образовательных центров страны. Например, преподаватели колледжа-медресе «Ушконыр» ежегодно участвуют на различных научных и обучающих мероприятиях (семинары, круглые столы, конференции и др.), организуемых Университетом Нур-Мубарак и факультетом востоковедения КазНУ имени Аль-Фараби. Кроме этого, социальными партнерами колледжа являются факультет востоковедения КазУМОиМЯ, КазНПУ имени Абая.⁴⁷

«...были приглашены квалифицированные преподаватели и доктора наук из Университета Нур-Мубарак для проведения лекций. Я считаю, что такие курсы нужно проводить чаще»

(колледж-медресе «Нибатулла Тарази», Тараз)

«Проводятся различные семинары для повышения опыта преподавателей. По плану мы ежегодно отправляем новых специалистов для повышения квалификации в области исламоведения»

(«колледж-медресе «Актобе», г. Актобе)

«...наше духовное управление регулярно организывает ... по запросу мы отправляем наших преподавателей и повышаем их квалификацию»

(колледж-медресе «Абу Бакр Ас-Сыдык», г. Павлодар)

⁴⁵ Материалы экспертного интервью, колледж-медресе «Сарыагаш».

⁴⁶ Материалы экспертного интервью, медресе «Орал».

⁴⁷ Материалы экспертного интервью, колледж-медресе «Ушконыр».

«В нашем колледже есть курсы повышения квалификации. Приезжают специалисты и преподают в нашем колледже в доступной для нас форме»

(колледж-медресе «Сарыагаш», с. Ынтымак)

«Повышение квалификации проводится в нашем городе Шымкент, теперь есть образовательный центр «Өрлеу» и образовательный институт имени Ходжи Ахмеда Ясави. Затем каждый год мы отправляем наших учителей в Назарбаев интеллектуальные школы. Кроме того, у нас есть специальный учебный центр для имамов при ДУМК для повышения квалификации преподавателей»

(«колледж-медресе Шымкент», г. Шымкент)

Представители колледжа-медресе г. Уральск, отметили, что не имеют такой включенности в научную академическую среду, в том числе по обмену опытом и повышению квалификации.

«У нас нет повышения квалификации»

(медресе «Орал», г. Уральск)

Некоторые эксперты отдельно отметили необходимость усиления практики по обмену опытом среди колледжей-медресе. Например, раньше постоянно проводились специальные курсы на базе одного из колледжей-медресе. Эксперт из медресе «Ҡибатулла Тарази» рассказал о том, что несколько лет назад участвовал на семинаре, который прошел на базе колледжа-медресе «Ушконыр». Мероприятие было высоко отмечено специалистами, так как способствовало обмену опытом и изучению лучших практик организации обучения студентов.⁴⁸

«В Алматы есть медресе «Ушконыр», были организованы курсы, где учителя медресе смогли обсудить некоторые вопросы»

(колледж-медресе «Ҡибатулла Тарази» Тараз)

Кроме этого, отдельные эксперты рассказали о положительной практике привлечения преподавателей зарубежных ВУЗов. Например, ДУМК в 2016-2017 годах на основе двухстороннего меморандума приглашал в отечественные колледжи-медресе преподавателей Университета аль-Азхар, г. Каир, Арабская Республика Египет. Это способствовало повышению компетенций местных преподавателей, получению нового опыта преподавания специальных теологических дисциплин, а также укреплению статуса учебного заведения среди абитуриентов и т.д.⁴⁹ В последние несколько лет такая практика ослабла и не охватывает все колледжи-медресе. Возобновление и усиление данного опыта оказало бы позитивное влияние на профессиональный рост ППС в колледжах-медресе.

«Преподавать приезжали выпускники и преподаватели из Республики Египет. Теперь это не так. Я считаю, что это необходимо. Если есть возможность, присутствие иностранных преподавателей поможет нам обмениваться опытом... С одной стороны, я думаю, что это положительно скажется на способности наших студентов овладеть арабским языком»

(колледж-медресе «Ҡибатулла Тарази», г. Тараз)

Еще один момент касается вопроса отсутствия самостоятельных программ по обмену опытом с международными теологическими университетами/колледжами. Как отметили практически все эксперты, систематический обмен опытом отечественных медресе, в основном, осуществляется между собой. Некоторые колледжи-медресе активно взаимодействуют с государственными ВУЗами в своем регионе. Международное партнерство с зарубежными образовательными учреждениями, в том числе с Университетом Аль-Азхар и университетами Турции осуществляется через ДУМК на основе двухсторонних меморандумов. Однако,

48 Материалы экспертного интервью, колледж-медресе «Ҡибатулла Тарази».

49 Материалы экспертного интервью, колледжи-медресе «Актобе», «Ушконыр», «Шымкент».

самостоятельных специальных программ по обмену опытом с зарубежными учебными заведениями теологической направленности (РФ, Узбекистан, Турция и др.) в планах развития не предусмотрено.

«Мы взаимодействуем только с Университетом Аль-Азхар. Мы также контактируем с местными университетами»

(колледж-медресе Актобе», г. Актобе)

«Сейчас в колледже нет иностранных преподавателей»

(колледж-медресе Сарыагаш», с. Ынтымак)

«У нас есть двусторонние соглашения с отечественными вузами. Среди них университет Нур-Мубарак, Университет Аль-Фараби, в том числе факультет востоковедения и Казахский национальный университет международных отношений имени Абылай хана. Мы также являемся членами Ассоциации ЮНЕСКО с 2019 года. Что касается учителей из-за рубежа, преподаватели-арабы приезжали в наши медресе на основании меморандума с университетом аль-Азхар. Прошло два года, а вопрос остановился.» (колледж-медресе «Ушконыр», г. Алматы)

В ходе интервью эксперты обратили внимание на то, что требуется усилить участие руководства и преподавателей колледжей-медресе на курсах обновленного содержания образования, ежегодно проводимых АО «НЦПК «Өрлеу» и его региональными филиалами.⁵⁰

Например, АО «НЦПК «Өрлеу» проводит курсы по таким программам как «Эффективное преподавание образовательных технологий по педагогическим специальностям в организациях ТиПО», «Использование современных педагогических и smart-технологий в техническом и профессиональном образовании».⁵¹ Филиалы АО «НЦПК «Өрлеу», в целом, ориентируются на данные программы обучения. Главная цель – формирование компетенций преподавателей специальных дисциплин в условиях модернизации ТиПО, направленных на использование современных педагогических и smart-технологий. Задачи курсов – ознакомить слушателей с нормативными правовыми актами в области образования, обеспечить преподавателей знаниями в области современных образовательных технологий, повысить компетентность по применению информационно-коммуникационных технологий в преподавании специальных дисциплин, повысить уровень знаний и практических навыков.

Таким образом, анализ преподавательского состава колледжей-медресе показал следующее:

- Колледжи-медресе в недостаточной мере обеспечены педагогическими кадрами с учеными и академическими степенями (доктора, кандидаты наук, PhD).

- Существует необходимость усиления практики привлечения во все колледжи-медресе иностранных преподавателей как на основе имеющегося опыта двухстороннего сотрудничества ДУМК с египетским университетом аль-Азхар, так и с другими иностранными учебными заведениями.

- Необходимо обеспечение на системном уровне повышения квалификации кадров колледжей-медресе в АО «НЦПК «Өрлеу», что позволит значительно усилить качество педагогического и административно-управленческого процесса.

- Также, как показало исследование, существует потребность в проведении систематических семинаров по обмену опытом на базе ведущих колледжей-медресе.

2) *Контингент обучающихся*

В Таблице 5 дана общая информация по контингенту студентов очного обучения

⁵⁰ Материалы экспертного интервью, колледжи-медресе «Ушконыр» и «Актобе».

⁵¹ АО «Национальный центр повышения квалификации «Өрлеу». URL: <http://orleu-edu.kz/Course/AboutCourse?EducationTypeId=6&EducationLevelId=10&page=4&pagesize=5>

колледжей-медресе на 2020-2021 учебный год, которая составлена на основе экспертных интервью и анализа материалов колледжей-медресе.

Согласно количественным данным, общий контингент обучающихся очного отделения во всех учебных заведениях – 1967 студентов. Из них:

- на базе 9 класса – 1112 студентов (57%);
- на базе 11 класса – 855 студентов (43%).

В гендерном отношении обучающиеся мужского пола – 1323 студента (67%), женского пола – 644 студента (33%).

Наибольшее количество обучающихся в колледже-медресе «Сарыагаш» – 866 человек, что составляет 44% от всего контингента студентов колледжей-медресе. Наименьший контингент студентов в колледже-медресе «Абу Бакр Ас-Сыдык» – 31 человек (1,6%).

Также из данных по курсам обучения видно, что колледжами-медресе «Шымкент», «Сарыагаш» и «Ушкoныр» реализуются образовательные программы как на базе 9 класса, так и на базе 11 класса. Остальные колледжи-медресе ведут обучение только на базе 11 класса.

Наличие лицензии на обучение после 9 класса дает значительные возможности для расширения контингента студентов. Анализ количества обучающихся показал, что данная категория студентов составляет 57% от их общего числа.

В ходе интервью было отмечено, что значительно расширить контингент обучающихся возможно лишь за счет абитуриентов на базе основного среднего образования. Обучение только на базе 11 классов или средне-специального образования значительно ограничивает возможности набора абитуриентов в колледжи-медресе. Отсутствие возможности набора в регионах программ на базе 9 класса приводит к тому, что абитуриенты из отдаленных регионов поступают в имеющие лицензию колледжи-медресе «Шымкент», «Сарыагаш» и «Ушкoныр». По мнению эксперта из колледжа-медресе «Актобе» данная тенденция особенно заметна в западных регионах страны ⁵².

52 Материалы экспертного интервью, колледж-медресе «Актобе».

Таблица 5 КОНТИНГЕНТ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖЕЙ-МЕДРЕСЕ НА 2020-2021 УЧЕБНЫЙ ГОД

№	НАЗВАНИЕ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ	КУРСЫ														
		1			2			3			4					
		на базе 9 класса	на базе 11 класса	на базе 9 класса	на базе 11 класса	на базе 9 класса	на базе 11 класса	на базе 9 класса	на базе 11 класса	на базе 9 класса	на базе 11 класса	на базе 9 класса	на базе 11 класса			
Всего	Муж	жен	Муж	жен	Муж	жен	Муж	жен	Муж	жен	Муж	жен	Муж	жен		
															на базе 9 класса	на базе 11 класса
1	Колледж-медресе «Абу Ханифа»	127	127		60					29						
2	Колледж-медресе «Актобе»	65	65		28					21						
3	Колледж-медресе «Шымкент»	318	241	77	31	24	24	24	96	41	19	20	36	14	20	
4	Колледж-медресе «Сарыагаш»	866	487	379	51	26	94	94	96	50	25	52	50	66	73	
5	Колледж-медресе «Ушканыр»	306	163	143			49	31				32	27	11	22	
6	Колледж-медресе «Астана»	140	95	45	37	32				29	13		29			
7	Колледж-медресе «Хибадулла Тарази»	62	62		24					23			15			
8	Колледж-медресе «Абу Бакр Ас-Сыдык»	31	31		18					5			8			
9	Медресе «Орал»	52	52		22					19			11			
	Всего	1967	1323	644	251	149	167	127	127	217	57	104	214	14	99	115

Отечественные медресе получившие статус колледжей в начале каждого календарного года подают в МИО заявки на получение грантов для учебного заведения. Например, «Сарыагаш», «Шымкент» и «Актобе» уже третий учебный год предоставляют гранты за счет местного бюджета. В настоящее время в колледже-медресе «Сарыагаш» за счет гранта обучаются 150 студентов (всего – 866), в колледже-медресе «Шымкент» 150 студентов (всего – 318), в колледже-медресе «Актобе» 59 студентов (всего – 65). Также, колледж-медресе «Абу-Ханифа» с текущего года осуществил набор 50 студентов (всего – 127) на грантовое обучение.

Вместе с тем, колледж-медресе «Ушканыр» до сих пор не может получить одобрение на выделение грантов для учебного заведения, хотя заявки в областной акимат подаются ежегодно. Колледжи-медресе «Астана», «Хибатулла Тарази», «Абу Бакр Ас-Сыдык», которые получили статус колледжа в 2020 году, заявки на образовательный грант будут подавать в следующем календарном году.

Кроме этого, до 2018 года в колледжах-медресе «Актобе», «Шымкент» и «Ушканыр» по специальности «Исламоведение» на базе 11 класса осуществлялся набор на заочное отделение. Однако, согласно решению МОН РК «Исламоведение» в колледжах-медресе вошло в перечень специальностей, по которым считается нецелесообразным дальнейшая реализация образовательной программы по заочной форме. В этой связи, в текущем учебном году планируется завершить обучение 79 студентов 3 курса, относящихся к последнему набору заочного отделения в колледжах-медресе «Актобе» (10 студентов), «Шымкент» (45 студентов) и «Ушканыр» (24 студентов).

Согласно пункту 2.6 Правил организации дуального обучения,⁵³ дуальное обучение – форма подготовки кадров, сочетающая обучение в организации образования с обязательными периодами производственного обучения и профессиональной практики на предприятии (в организации) с предоставлением рабочих мест и компенсационной выплатой обучающимся, при равной ответственности предприятия (организации), учебного заведения и обучающегося.

С обретением статуса колледжа средне-специальные учебные заведения исламского направления имеют право на реализацию дуального образования. В 2019 году по программе дуального образования первый набор студентов осуществил колледж-медресе «Ушканыр», где в настоящее время на 2 курсе по данной форме обучаются 18 студентов. В 2020 году колледж-медресе «Ушканыр» отказался от набора студентов на 2020-2021 учебный год, в связи со сложностями реализации данной программы. Остальные медресе, имеющие статус колледжа ввиду трудности организации и обеспечения образовательного процесса, а также сложности набора студентов в группы, отказываются от дуальной формы обучения.

Актуальным остается необходимость развития инфраструктуры колледжей-медресе. С получением статуса колледжа всеми медресе ожидается увеличение в них количества студентов, в том числе, из других регионов. В этой связи, в перспективе может возникнуть потребность в увеличении общежитий и других социальных объектов с учетом возможного роста контингента обучающихся.

В этом плане представляется интересным масштабный проект преобразования медресе «Актобе» в международный Исламский центр. Так, строительство Исламского центра в г. Актобе запланировано на 2018-2021 годы и будет включать колледж, мечеть и всю сопутствующую инфраструктуру (2 жилых дома, мужские и женские общежития, столовая, библиотека, Дворец традиций, торговый центр, спортзал, футбольное поле, теннисный корт и др.).⁵⁴ Такой опыт можно распространить и на другие регионы.

Помимо проведения интервью, в ходе исследования для того, чтобы понять обозначенную

53 Приложение к Приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 21 января 2016 года № 50. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013422> (дата обращения: 20.10.2020г.)

54 Проект «Строительство Исламского центра в городе Актобе». URL: <https://www.islamedu.kz/ru> (дата обращения: 20.09.2020г.)

проблему с набором абитуриентов, были проанализированы сайты и социальные сети колледжей-медресе (Таблица 6). В современной профориентации, кроме традиционных методов распространения буклетов и публикаций рекламы в СМИ, требуется активная работа официального интернет-сайта учебного заведения и внедрение инструментов по продвижению образовательных программ в социальных сетях (например, SMM и таргетинг).

Таблица 6 ПРЕДСТАВЛЕННОСТЬ СРЕДНЕ-СПЕЦИАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

	НАЗВАНИЕ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ	ИНТЕРНЕТ-РЕСУРС					
		САЙТ	INSTAGRAM	FACEBOOK	ВКОНТАКТЕ	TELEGRAM	TWITTER
1	«Шымкент»	-	+	+	+	-	-
2	«Сарыагаш»	+	+	+	+	+	-
3	«Ушкoныр»	-	-	-	+	-	-
4	«Актобе»	+	+	-	+	-	-
5	«Орал»	-	+	+	-	-	-
6	«Астана»	-	-	-	+	+	-
7	«Абу-Ханифа»	+	+	-	+	-	-
8	«Ғибатулла Тарази»	-	+	-	-	-	-
9	«Абу Бакр Ас-Сыдык»	-	+	-	-	-	-

В настоящее время сайты большинства колледжей-медресе закрыты, так как в связи с получением нового статуса проводятся технические работы по дизайну и наполнению содержания сайтов.

Среди социальных сетей наиболее популярным и активным интернет-ресурсом колледжей-медресе является Instagram. На втором месте ВКонтакте, хотя большинство аккаунтов неактивны. Менее популярны Facebook и Telegram, и совсем нет аккаунтов колледжей-медресе в Twitter. Активное развитие сайтов колледжей и использование социальных сетей помогут колледжам положительно зарекомендовать себя и привлечь для обучения новых студентов.

Таким образом, анализ контингента обучающихся колледжей-медресе показал следующее:

- Наименьший контингент студентов (31 человек) наблюдается в колледже-медресе «Абу Бакр Ас-Сыдык». Наибольший показатель 44% (886 чел.) от всего контингента студентов обучаются в колледже-медресе «Сарыагаш».

- Образовательные программы «Исламоведение» на базе 9 и 11 классов реализуются только в 3 колледжах-медресе «Шымкент», «Сарыагаш» и «Ушкoныр». В остальных учебных заведениях ведут профессиональное обучение только на базе 11 класса.

- Наблюдается отказ от заочной и дуальной форм обучения. По специальности «Исламоведение» заочное отделение функционирует в колледжах-медресе «Актобе», «Шымкент» и «Ушкoныр». Однако, по решению МОН РК с 2018 года прекращен набор на специальность «Исламоведение» заочной формы обучения. Последний выпуск 79 студентов 3 курса обучения вышеуказанных колледжей-медресе планируется завершить в 2021 году.

- Недостаточно активно ведется профориентационная работа с целью привлечения абитуриентов на сайте и в социальных сетях. Работа в социальных сетях и мессенджерах начата недавно и в настоящее время не систематизирована. У некоторых колледжей-медресе отсутствует собственный официальный сайт.

3) Образовательные программы

Реализация программ среднего профессионального духовного образования практически имеет небольшой опыт. Это было связано, прежде всего, отсутствием, а еще вернее ликвидацией мусульманского образования в советский период. Дореволюционные традиции духовного исламского образования, имевшие традиционные школы и связи с соседними регионами Центральной Азии и России (Татарстан, Башкортостан), были разрушены. Возрождение религиозной составляющей жизнедеятельности общества привело к востребованности в религиозных кадрах.

Опыт религиозного образования в среднем профессиональном звене составляет чуть более 10 лет. Последнее десятилетие учебные исламские заведения среднего звена проходят этапы реформирования и переформатирования своей деятельности, связанные с получением статуса средне-специального и профессионального учреждения – колледжа. В настоящее время большинство религиозных учебных заведений, обеспечили соответствие учебной программы, кадрового состава и инфраструктуры требованиям технического и профессионального образования по специальности «0112000 – Исламоведение» и стали получать статус колледжей-медресе⁵⁵.

Колледжи-медресе реализуют программу обучения на базе 9 и 11 классов – срок обучения соответственно 3 года 10 месяцев и 2 года 10 месяцев в соответствии с Типовым учебным планом специальности «0112000 – Исламоведение» (далее – ТУП) после завершения, которого выпускник получает квалификации:

- «0112013 – Имам хатиб»;
- «0112023 – Учитель основы Ислама».⁵⁶

Согласно ТУП в колледжах-медресе преподаются следующие блоки дисциплин:

⁵⁵ Официальный сайт Духовного Управления Мусульман Казахстана. URL: <https://www.muftyat.kz/ru/kmdb/universities/> (дата обращения: 15.09.2020г.).

⁵⁶ Приложение 725 к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 15 июня 2015 года № 384. URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/V15011690_8#z37 (дата обращения: 15.09.2020г.).

- Общегуманитарные дисциплины;
- Социально экономические дисциплины;
- Общепрофессиональные дисциплины;
- Специальные дисциплины;
- Дисциплины по выбору организации образования;
- Производственное обучение и профессиональная практика;
- Факультативные занятия;
- Профессиональная практика;

При создании и внедрении программы средне-специального звена в колледжах-медресе учитывается зарубежный и отечественный опыт теологического образования. В первую очередь, учитывается опыт университета аль-Азхар, отечественного университета «Нур-Мубарак», а также исламское образование в Узбекистане.⁵⁷ Как показал анализ экспертных интервью бенчмаркинг, то есть сравнение образовательных программ с отечественными и зарубежными аналогами, в целях совершенствования его содержания и траектории обучения проводится в колледжах-медресе городов, в частности, Актобе, Павлодар, Тараз.

Стоит отметить, что в разных регионах страны в учебных заведениях уклон делается на разные дисциплины. Так, например, в учебных планах колледжей-медресе «Сарыагаш», «Шымкент», «Ушканыр», «Абу-Ханифа» и «Орал» значительный упор в образовательном процессе сделан на изучение фикха и хадисов.

Кроме того, собственный цикл «Производственное обучение и профессиональная практика» сформировали колледжи-медресе «Сарыагаш», «Шымкент», «Ушканыр», «Абу-Ханифа» и «Орал».

Факультативные занятия в учебных планах колледжей-медресе также имеют отличия и свои особенности. В средне-специальных учебных заведениях преподаются следующие факультативные дисциплины:

Таблица 7 ПЕРЕЧЕНЬ ФАКУЛЬТАТИВНЫХ ДИСЦИПЛИН В КОЛЛЕДЖАХ-МЕДРЕСЕ СТРАНЫ

1.	Колледж-Медресе Актобе	Отношение ислама с другими религиями
2.	Колледж-Медресе Ибатулла Тарази	Каллиграфия
		Религиозная психология
		Учебно-воспитательный процесс АКТ
		Углубленный иностранный язык по специальности
		Информатика
3.	Колледж-медресе Ушканыр», «Абу-Ханифа» «Орал»	Арабская каллиграфия
4.		Древняя казахская письменность
5.		Взаимосвязь ислама и казахских традиций
		Информатика
		Углубленный иностранный язык (арабский)
		Бухгалтерский учет и бизнес / Основы предпринимательской деятельности
		Физическая культура
		Самопознание

⁵⁷ Материалы экспертного интервью, колледж-медресе «Сарыагаш».

6.	Колледж-медресе «Сарыагаш»	Арабская каллиграфия
		Древняя казахская письменность
		Взаимосвязь ислама и казахских традиций
		Информатика
		Углубленный иностранный язык (арабский)
		Бухгалтерский учет и бизнес / Основы предпринимательской деятельности
		Самопознание
7.	Колледж-медресе «Шымкент»	Арабская каллиграфия
		Древняя казахская письменность
		Взаимосвязь ислама и казахских традиций
		Информатика
		Углубленный иностранный язык (арабский)
		Бухгалтерский учет и бизнес / Основы предпринимательской деятельности
		Зеркало приличия
		Самопознание

Данные вышеуказанной таблицы указывают, что, в целом, блок факультативных дисциплин существенно не отличается. Преимущественно в него входят светские дисциплины, расширяющие кругозор учащихся.

Анализ учебных планов средне-специальных учебных заведений показывает, что в колледжах-медресе учебные программы незначительно, но все же отличаются.

В колледжах-медресе «Сарыагаш» и «Ушканыр» дисциплина «Физическая культура» запланирована только на 1 курс (152 часа). Учитывая стратегическую задачу Концепции развития религиозного образования ДУМК до 2020 года, направленной на «содействие в соблюдении здорового образа жизни, укреплении здоровья учеников, формирования культуры здоровья»⁵⁸, следует рассмотреть вопрос увеличения и равномерного распределения объема учебного времени по дисциплине «Физическая культура».

В настоящее время есть дисциплина «Методика проповедей», которая способствует обретению навыков выступления внутри культовых сооружений перед мусульманской общиной. Но, вместе с тем, эксперты в ходе интервью отметили необходимость введения в учебные планы предмета «Ораторское искусство».⁵⁹ Нередко выпускники колледжей-медресе работают членами ИРГ в сфере религии, участвуют в профилактических мероприятиях, выступают в СМИ, где требуются, отличные от проповедей, навыки публичного выступления.

*«Сейчас у нас этого предмета нет, я думаю, это очень важно ... потому что это самые базовые, необходимые знания в работе будущих имамов, наших учеников»
(колледж-медресе «Абу Бакр Ас-Сыдык», г. Павлодар)*

*«Считаю важным познакомиться с казахским ораторским искусством»
(колледж-медресе «Ғибатулла Тарази», г. Тараз)*

Эксперты в ходе интервью отмечали, что выпускникам очень важно усвоить те дисциплины,

58 Концепция развития религиозного (духовного) образования ДУМК до 2020 года, стр 63.

59 Материалы экспертного интервью, колледж-медресе «Ғибатулла Тарази», «Абу Бакр Ас-Сыдык»

которые необходимы для современной профессиональной деятельности. Наиболее часто отмечают необходимость для выпускников освоения навыков компьютерной грамотности и знания новых технологий.

«Я заметил, что современные технологии и методы не получили широкого распространения у нас ... это нужно, в соответствии с требованиями времени...»

(колледж-медресе «Абу Бакр Ас-Сыдык», г. Павлодар)

Существует необходимость разработки действенной системы международного сотрудничества, академической мобильности с колледжами-медресе дальнего и ближнего зарубежья (Российская Федерация, в частности Республика Татарстан, Узбекистан, Турция и др.), а также внутреннего республиканского обмена учащимися.

«Прямых контактов с зарубежными вузами у нас пока не установлено»

(колледж-медресе «Актобе», г. Актобе)

«Для студентов предусмотрена возможность обмена знаниями... Но два года как данный вопрос остановился»

(колледж-медресе «Ушканыр», г. Алматы)

Таким образом, анализ образовательных программ колледжей-медресе показал следующее:

- Учебные программы колледжей-медресе ориентируются на программы ведущих исламских университетов, таких как Аль-Азхар и Нур-Мубарак. Учитывая становление колледжей, необходимо усиливать международное сотрудничество. Необходимо восстанавливать исторические связи исламского образования, имевшие глубокие традиции, в частности, со школами Узбекистана, Татарстана, Башкортостана.

- Привлечение лучших зарубежных специалистов, обмен преподавателями и студентами позволят усилить позиции колледжей-медресе, как на имиджевом уровне, так и с точки зрения качественного наполнения содержания образования.

- Необходимо работать над улучшением учебных программ. Так, в зоне внимания должны находиться такие дисциплинарные сферы, как ораторское искусство, компьютерная грамотность, физическая подготовка и др.

4) Оценка качества религиозного образования в Казахстане

В рамках настоящего исследования в ходе интервью экспертам были заданы вопросы по их оценке качества религиозного образования в Республике. В целом, исходя из самооценок, эксперты считают, что текущее состояние средне-специального теологического образования в стране соответствует международным стандартам:

«...можно с уверенностью говорить о соответствии выстроенной в Казахстане траектории религиозного образования международным стандартам»

(колледж-медресе «Нибатулла Тарази», г. Тараз)

«Теологическое обучение в медресе и раньше было качественным. А с ростом и развитием последних лет, думаю, в колледжах-медресе произойдут еще более качественные изменения»

(колледж-медресе «Актобе», г. Актобе)

«Думаю, что соответствует международным стандартам. И получит дальнейшее развитие, так как при ДУМК открыт отдел образования и просвещения, который будет и дальше изучать зарубежный опыт образования, внедрять лучшие практики с учетом местных традиций и менталитета»

(колледж-медресе «Абу Бакр Сыдык», г. Павлодар)

Также экспертам был задан вопрос, касательно их предложений / рекомендаций для совершенствования и развития преподавания исламской теологии. В этой связи, эксперты, руководствуясь собственным опытом в образовательном процессе, предложили следующие актуальные аспекты:

«Считаю актуальным преподавание истории нетрадиционных религиозных движений не исламского направления. Нельзя ограничиваться изучением ислама и деструктивных религиозных течений псевдоисламского толка»

(колледж-медресе «Актобе», г. Актобе)

«...наиболее актуальным является изучение тем, которые становятся причиной споров и конфликтов. Будущие теологи и священнослужители должны быть подкованы в этих вопросах»

(медресе «Орал», г. Уральск)

«Ни в коем случае нельзя ограничивать студентов изучением теологических предметов, необходимо внедрять побольше тем, направленных на их интеллектуальное развитие и расширение кругозора»

(колледж-медресе «Актобе», г. Актобе)

Также, одним из актуальных вопросов в настоящее время является повышение престижа средне-специального образования не только на отечественном, но и на международном уровне. В рамках интервью, в качестве одного из важных вопросов данного блока экспертам был задан вопрос о методах повышения престижа религиоведческого / теологического образования в Казахстане.

«Во-первых, все колледжам-медресе важно получить лицензии на обучение после 9 класса. Именно среди них наибольший спрос на нашу специальность. Во-вторых, плохо работаем с современными способами рекламы своей специальности среди молодежи, особенно в социальных сетях. В-третьих, необходимо ломать стереотип о том, что выпускники медресе могут быть только имамами мечетей. Есть множество примеров, когда исламоведы достигают успехов в других профессиональных сферах»

(колледж-медресе «Актобе», г. Актобе)

«...необходимо повышать статус имама, четко определить его место и значение в обществе. Тогда и повысится интерес к теологическим специальностям»

(колледж-медресе «Гибатулла Тарази», г. Тараз)

«Мы акцентируем внимание на образовании, но нужно помнить и о социальном обеспечении (питание, стипендии и т.д.), а также об спортивных объектах (спортзалы, бассейны, тренажерные залы и т.д.)»

(медресе «Орал», г. Уральск)

«Важно повышать престиж учебного заведения, который определяют квалифицированные и известные преподаватели. Необходимо привлекать в медресе именитых исламоведов, а также повышать квалификацию преподавателей колледжей-медресе»

(колледж-медресе «Сарыагаш», с. Ынтымак)

В ходе исследования по обеспечению качества преподавания в колледжах-медресе Казахстана, помимо интервью, анализа документов, также активно использовались коммуникации с представителями ДУМКа, руководителей колледжей, чтобы детально выяснить все аспекты состояния и перспектив образования. Было получено много информации и сведений,

на которых следует сделать акцент для улучшения и продвижения религиозного образования.

В качестве одной из самых больших проблем выступает материально-техническая и социальная база колледжей-медресе. Чтобы готовить специалистов на высоком уровне, необходимо оснащение учебных корпусов и общежитий компьютерным оборудованием, интерактивными досками, оргтехникой. Грантовое финансирование, к сожалению, не покрывает расходов на содержание и обновление материально-технической базы.

Акиматы регионов не всегда удовлетворяют заявок колледжей на гранты. Зачастую колледжи принимают на обучение студентов из других регионов и вынуждены обучать их без поддержки со стороны местных бюджетов. Колледжи нуждаются в поддержке оплаты коммунальных услуг, питания и обеспечения общежитиями студентов и жильем преподавателей.

Таким образом, качества образования в колледжах-медресе показал следующее:

- Необходима дальнейшая работа над совершенствованием и качественным наполнением учебных программ. Необходимо внедрение дисциплин на дальнейшее интеллектуальное развитие и расширение кругозора студентов; изучение не только основ ислама, но и обращение внимания на другие религии, в том числе новые религиозные движения; рассмотрение актуальных тем современности.

- Существует проблемный аспект в недостаточно развитой инфраструктуре учебных заведений, материально-техническом и социальном обеспечении.

- Есть необходимость повышения престижа колледжей-медресе, поддержка их в становлении и развитии.

Выводы:

Таким образом, исследование показывает, что исламское среднее профессиональное образование в Казахстане, хоть и находится на начальных этапах своего становления, но уже отмечается позитивная динамика качества образования и улучшение условий для учащихся. На сегодняшний день в нашей стране имеется 9 медресе-колледжей, которые реализуют программы по подготовке имамов хатибов и учителей основ ислама. Но именно стадия начального развития требует обратить внимание на следующие проблемные стороны, с тем, чтобы обеспечить качественное духовное образование.

1. Существует проблема обеспечения колледжей-медресе высококвалифицированными педагогическими кадрами, в том числе с учеными и академическими степенями (доктора, кандидаты наук, PhD).

2. Необходимо возобновить практику привлечения в колледжи-медресе лучших иностранных преподавателей и обмена преподавателями и студентами с международными партнерами, что позволит усилить позиции колледжей-медресе, как на имиджевом уровне, так и с точки зрения качественного наполнения содержания образования. Восстановление традиционных связей в образовании с Российской Федерацией (Татарстан, Башкортостан), Узбекистаном, Кыргызстаном позволят развивать и укреплять исламское образование.

3. Актуальным является повышение квалификации кадров колледжей-медресе в АО «НЦПК «Өрлеу». Это позволит усилить качество педагогического и административно-управленческого процесса.

4. Существует потребность в проведении систематических семинаров по обмену опытом на базе ведущих колледжей-медресе и университета «Нур-Мубарак».

5. Образовательные программы в колледжах-медресе, в основном, реализуются только на базе 11 класса. С целью увеличения количества студентов необходимо осуществлять прием и на базе 9 классов, после получения среднего образования. Также акиматам необходимо оказывать грантовое финансирование своих студентов, обучающихся в колледжах других регионов.

6. Для активного проведения профориентации и имиджевого продвижения колледжей-медресе необходимо активно использовать сайты и социальные сети. Работа в социальных сетях

и мессенджерах начата недавно и в настоящее время не совсем систематизирована. У некоторых колледжей-медресе отсутствует собственный официальный сайт.

7. Необходимо работать над улучшением учебных программ. Так, в зоне внимания должны находиться такие дисциплинарные сферы, как ораторское искусство, компьютерная грамотность, физическая подготовка. Также требуют внедрения дисциплины на дальнейшее интеллектуальное развитие и расширение кругозора студентов; изучение не только основ ислама, но и обращение внимания на другие религии, в том числе новые религиозные движения; рассмотрение актуальных тем современности.

8. Необходимо особое внимание уделять развитию инфраструктуры учебных заведений, материально-техническому и социальному обеспечению колледжей-медресе. Развитая инфраструктура решает многие вопросы качества подготовки специалистов.

Полное обеспечение компьютерами и сопутствующей оргтехникой является необходимым условием современной подготовки кадров. Требуют внимания строительство, ремонт общежитий. Организация питания и создание условий для проживания студентов и сотрудников, а также оплата коммунальных платежей должны решаться не только самими колледжами, но и должна оказываться помощь со стороны меценатов, ДУМК, государства.

9. На этапах становления среднего профессионального религиозного образования существует потребность в повышении статуса имама, повышении престижа колледжей-медресе, всесторонняя их поддержка. Особенно это актуально в связи с угрозами религиозно мотивированного экстремизма, терроризма. Образование и воспитание высокообразованных имамов поможет решать вопросы религиозной неграмотности населения, обращения в нетрадиционные для казахстанского общества религиозные движения и культуры.

2.2 Анализ качества образования в христианских духовных учебных заведениях Республики Казахстан

Как отметил Председатель КДР МИОР РК Нукежанов Е., одной из важных задач Республики Казахстан в религиозной сфере является повышение качества отечественной системы духовного образования⁶⁰. На сегодняшний день христианское религиозное образование можно получить в Алматинской православной духовной семинарии в г. Алматы и в католической Межъепархиальной высшей духовной семинарии «Мария – Матерь Церкви» в г. Караганда.

Алматинская православная духовная семинария, которая была образована в 2010 году и осуществляет подготовку священнослужителей, регентов (руководитель церковного хора) и псаломщиков (служитель православного храма) для приходов православных церквей Казахстана.

Карагандинская католическая Межъепархиальная Высшая Духовная Семинария была основана в 1998 году и в настоящее время является единственным во всей Средней Азии учебным заведениям в этом направлении. Первостепенная задача семинарии состоит в том, чтобы подготовить достойных служителей церкви в соответствии с нормами II Ватиканского Вселенского Собора и указаниями Учительства Католической Церкви.

Алматинская православная духовная семинария

Данное религиозное учебное заведение осуществляет подготовку абитуриентов по очной и заочной формам обучения. Вступительные экзамены проводятся в письменном и устном форматах, по русскому языку, а также музыкальное прослушивание (для регентского отделения). После успешного прохождения данных стадий отбора проводится собеседование с приемной комиссией.

⁶⁰ Интервью председателя Комитета по делам религий Министерства информации и общественного развития РК Ержана Нукежанова. URL: <https://liter.kz/72619-2/> (дата обращения: 18.09.2020г.)

Для поступления в православную семинарию кроме стандартного набора документов необходимы:

- свидетельство о крещении (копия);
- свидетельство о венчании (для женатых / замужних);
- рекомендация епархиального архиерея или приходского священника, заверенная печатью епархии или прихода⁶¹.

В связи с тем, что все студенты семинарии имеют подобные рекомендации, это способствует дальнейшему трудоустройству выпускников.

Контингент Алматинской православной духовной семинарии

Общая численность очного и заочного отделений составляет 153 человека. Из них на очном пастырском отделении учатся 37 человек, на очном регентском отделении - 6 человек, на заочном отделении - 110 человек.

Защита дипломных работ в Алматинской духовной семинарии, 2019 год⁶²

Карагандинская Католическая Межъпархиальная Высшая Духовная Семинария

С момента основания в 1998 году религиозное обучение прошло свыше 100 студентов, из них 17 выпускников являются католическими священнослужителями. Для поступления абитуриентам кроме стандартного набора документов необходимо одобрение епископа, то есть, чтобы будущий священник был отправлен на обучение от определенной церкви.

Контингент Карагандинской Католической Межъпархиальной Высшей Духовной Семинарии

В 2020 году в семинарии проходит обучение 7 студентов. Стоит отметить, что на последнем курсе обучаются студенты-граждане из Индонезии и Филиппин, которые приехали в Казахстан, чтобы стать в будущем священнослужителями.

Одним из важных аспектов является рукоположение, которое проходит в две ступени (6-7 курс), сначала студент становится дьяконом, только после 7 курса он может стать священником.

В связи с полным соответствием отечественной образовательной программы семинарии общемировой церковной системе, два казахстанских студента, а именно Руслан Рахимбалимов и Дмитрий Бирюков в 2019 году получили возможность обучаться в Ватикане. Стоит отметить, что в 2017 году состоялась защита магистерской работы выпускника отца Руслана Рахимбалимова в Папском университете имени Иоанна Павла II в Кракове (Польша).⁶³

61 Правила поступления в Алматинскую Православную Духовную семинарию. URL: <https://seminaria.kz/abiturientu/> (дата обращения: 20.09.2020г.)

62 В Алматинской семинарии состоялась защита дипломных работ URL: <https://seminaria.kz/2019/06/15/v-almatinskoj-seminarii-sostoyalas-zashhita-diplomnyh-rabot/>

63 Защита магистерской работы. URL: <http://seminariumcatholic-kazakhstan.org/naszi-nowosti/2017-2018/2017-09-29->

*Выпускник Межъпархиальной
Высшей Духовной Семинарии
«Мария – Матерь Церкви»
на защите магистерской
степени, 2017 год*

Как показало исследование, после нескольких лет обучения в католической семинарии небольшая часть студентов прекращает учебу по личным мотивам. Это связано с тем, что для многих молодых людей сложно принять целибат - обязательное безбрачие католических священников. Руководство семинарии не выделяет это как проблему, так как принятие данного обета является личным решением каждого человека.

Анализ процесса обучения в отечественных христианских семинариях показал следующее:

- количество студентов в православной и католической семинариях отличается в связи с особенными требованиями к священникам в данных конфессиях (например, целибат в католичестве);
- прием на обучение осуществляется на основе рекомендации вышестоящего духовенства православной и католической церквей;
- дальнейшее трудоустройство выпускников православной и католической семинарий осуществляется полностью;
- выпускники христианских семинарий Казахстана могут продолжать дальнейшее обучение в зарубежных учреждениях. Так, выпускники православной семинарии обучаются в Российской Федерации: г. Москва, г. Санкт-Петербург; в Украине: г. Киев. Выпускники католической семинарии продолжают обучение в в Российской Федерации: г. Санкт-Петербург, в Ватикане, Польше).

Анализ образовательных программ христианских семинарий

Основным фактором при формировании образовательных программ в Алматинской православной семинарии является рекомендации Учебного комитета Русской Православной Церкви. Помимо этого, учитывается мнение преподавателей по обновлению научно-исследовательского материала. При выборе предметов, входящих в образовательную программу, преподаватели руководствуются рекомендациями Учебного комитета и государственным стандартом в области религиозного образования в части общеобразовательных дисциплин.

Срок обучения в казахстанской православной семинарии на пастырском отделении составляет 5 лет (подготовительный курс, 4 года основной курс), на регентском отделении – 2 года.

В Алматинской православной семинарии функционирует три кафедры:

- библейско-богословская кафедра;
- церковно-историческая кафедра;
- церковно-практическая кафедра

Таблица 8 СТРУКТУРА КАФЕДР В УО «АЛМАТИНСКАЯ ПРАВОСЛАВНАЯ ДУХОВНАЯ СЕМИНАРИЯ» НА 2020-2021 УЧЕБНЫЙ ГОД

№	КАФЕДРА	ДИСЦИПЛИНЫ
1	Библейско-богословская кафедра	Библейская история
		Ветхий Завет
		Новый Завет
		Догматическое богословие
		Нравственное богословие
		Сравнительное богословие
		Основное богословие
		Философия
		Патрология
		Катехизис
		Сектоведение
		Русская религиозная философия
		Апологетика
		Русское богословие
2	Церковно-историческая кафедра	Общецерковная история
		История Русской Православной церкви
		История Казахстана
		История и развитие церковного искусства.
		История Религий
		История Поместных Церквей

3	Церковно-практическая кафедра	Практическое руководство для пастырей
		Литургика
		Церковнославянский язык
		Практикум по Церковнославянскому языку
		Русский язык
		Казахский язык
		Гомилетика
		Риторика
		Латинский язык
		Греческий язык
		Церковное пение
		Логика
		Церковное Право
		Миссиология и катехетика
		Этика и аскетика
		Основы Научной работы
Экология		

Вместе с тем, для каждого курса предусмотрена определенная образовательная программа. Так, например, на первом курсе студентам преподаются общеобразовательные предметы, такие как казахский, русский и английский языки, история Казахстана. Кроме изучения предметов, относящихся к православному богословию, на третьем курсе есть предметы «Сектоведение» и «История религий».

Таблица 9 УЧЕБНЫЙ ПЛАН 1 КУРСА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТА В ОБЛАСТИ ПРАВОСЛАВНОГО БОГОСЛОВИЯ В «АЛМАТИНСКАЯ ПРАВОСЛАВНАЯ ДУХОВНАЯ СЕМИНАРИЯ» 2020-2021 УЧ. ГОД

	НАИМЕНОВАНИЕ ПРЕДМЕТА	КОЛИЧ. ЧАСОВ	ПИСЬМЕННАЯ РАБОТА	I СЕМЕСТР	II СЕМЕСТР
1	Священное Писание Ветхого Завета	4	Контрольная работа	Зачет	Экзамен
2	Священное Писание Нового Завета	4	Сочинение	Зачет	Экзамен
3	Догматическое богословие	4	Контрольная работа	Зачет	Экзамен
4	История РПЦ	4	Сочинение	Зачет	Экзамен
5	Литургика	4	Контрольная работа	Зачет	Экзамен
6	Общецерковная история	4	Контрольная работа	Зачет	Экзамен
7	Церковнославянский язык	4	Диктант	Зачет	Экзамен
8	Русский язык	4	Диктант	Зачет	Экзамен

9	Казахский язык	4	Диктант	Зачет	Экзамен
10	Греческий язык	2	Контрольная работа	Зачет	Экзамен
11	Английский язык	2	Контрольная Работа	Зачет	Экзамен
12	Риторика	2	Контрольная работа	Зачет	Экзамен
13	Введение в философию	4	Контрольная работа	Зачет	Экзамен
14	Церковное пение	4	-	Зачет	Экзамен
15	История Казахстана	2	-	Зачет	Зачет
16	Индивидуальный вокал	24	-	Прослушивание	Экзамен

В свою очередь, в католической семинарии в связи с малочисленностью обучающихся (по 2-3 человека в группе), имеется возможность индивидуального подхода к каждому студенту. В целом обучение в семинарии длится 7 лет. Учеба организована следующим образом:

- 1 год – пропедевтика (предварительный вводный курс);
- 2 года – философия;
- 3 года – богословие;

1 год – практика в приходе, во время которой семинаристы более близко знакомятся с жизнью общины и деятельностью приходских священников.

Учащиеся живут при храме. Будничный день в семинарии начинается в 6-00 утра – со звоном колокола семинаристы собираются на утреннюю молитву. Кроме уроков философии, богословия, семинаристы учат общеобразовательные предметы, иностранные языки. Большое внимание уделяется изучению казахского языка. Свободное время семинаристы могут посвящать занятиям спортом. Для этого в семинарии существуют тренажерный зал, бассейн, зал для игры в настольный теннис и другие условия для активного отдыха.

Несмотря на базовые дисциплины, утвержденные центральной церковью в Ватикане, имеются такие обязательные предметы как казахский язык, история Казахстана на первом курсе. Кроме того, углубленное изучение философии (история философии, философия религии, философия права, философия этики), мировой литературы дают студентам семинарии возможность расширить свои знания и в светском направлении. Дополнительно к этому имеется отдельный предмет «Социальное учение Церкви», которое направлено на изучение позиции официальной церкви на различные нецерковные проблемы. Например, уделяется особенное внимание такой теме, как экология. На младших курсах есть предмет «Культура речи», который в дальнейшем будет основным навыком для работы с прихожанами.

Таблица 10 ПРОГРАММА ОБУЧЕНИЯ ПРОПЕДЕВТИЧЕСКОГО КУРСА МЕЖЪЕПАРХИАЛЬНОЙ
ВЫСШЕЙ ДУХОВНОЙ СЕМИНАРИИ «МАРИЯ – МАТЕРЬ ЦЕРКВИ», 2019 ГОД

НАЗВАНИЕ КУРСА	ЦЕЛЬ
1 Основы вероучения	Студенты должны иметь общее ознакомление с основным содержанием католического вероучения.
2 Чтение Библии	Ознакомление студентов с Библией как книга для духовной жизни. Практика «Lectio divina».

3	Введение в тайну Христа	Ознакомление студентов с личностью Иисуса Христа с разных точек зрения: христианская вера, нехристианские религии, культура (искусство, живопись, литература, музыка).
4	Введение в духовную жизнь	Дать общее понимание специфики духовной жизни христианина.
5	Введение в литургическую жизнь	Дать общее понимание специфики литургической жизни христианина. Первые ознакомление с литургическими нормами.
6	История монашества	Студентам предоставляется очерк по истории христианского монашества и основные принципы монашеской жизни.
7	История Казахстана	Изучение Истории Казахстана в период с древнейших времен до настоящего времени. Освещение проблем возникновения человеческого сообщества, истории древних обществ и государств, этнополитическая история средневекового Казахстана, вопросы присоединения Казахстана к Российской империи и период тоталитарного времени. Основной задачей курса является освещение процесса приобретения государственного суверенитета и независимости Казахстана
8	Мировая литература	Ознакомление семинаристов (студентов) с основными этапами развития мировой литературы. Курс раскрывает основные направления и тенденции становления мировой литературы. Особый наклон дается на изучение классиков мировой литературы Западной Европы и России.

Сравнительный анализ образовательных программ христианских учебных заведений показал следующее:

- общеобразовательные предметы преподаются в христианских духовных учебных заведениях, как и в светских ВУЗах страны;
- образовательные программы православной и католической семинарии утверждаются не только уполномоченными государственными органами Республики Казахстан, но и высшим руководством церкви (православная учебная программа – Учебный Комитет Русской православной церкви в г. Москва, католическая учебная программа – Ватикан);

Профессорско-преподавательский состав и учебно-методическое обеспечение

В Алматинской православной семинарии у большинства преподавателей работа в семинарии происходит по совместительству, то есть преподавание не является основным видом деятельности. Например, некоторые преподаватели работают в храмах, либо являются преподавателями светских ВУЗов и т.д. Как отмечают эксперты, это может отрицательно отразиться на учебном процессе, в связи с большой нагрузкой при совмещении двух и более видов деятельности.

Наряду с этим, большая часть преподавателей взаимодействует с местными исполнительными органами, экспертами из Управления по делам религий, представителями других религий и др. Как было отмечено в ходе экспертного интервью, среди профессорско-преподавательского состава Алматинской православной семинарии около 20% знают иностранные языки⁶⁴. Приглашаются преподаватели в основном из российских христианских учебных заведений (г. Москва, г. Санкт-Петербург).

Более того, на сайте Алматинской православной семинарии опубликована литература по

64 Материалы экспертного интервью, г. Алматы

таким направлениям, как церковная история, библеистика, патрология и другие⁶⁵. В самой семинарии расположена библиотека, в которой есть необходимая литература для обучения студентов на русском, английском и других языках.

*Фотография библиотеки
Алматинской
православной
семинарии⁶⁶*

В Карагандинской католической семинарии значительная часть преподавателей являются иностранцами. К преподаванию допускаются и светские лица, например преподавание казахского языка и истории Казахстана. Также привлекаются известные преподаватели из вузов Караганды, например, по философии. Как было отмечено в материалах экспертного интервью, на территории Казахстана есть компетентные преподаватели, однако существует вопрос в отдаленном местоположении⁶⁷. Например, преподаватель по базовой дисциплине (катехетике) проживает в г. Хромтау и является там священником, в связи с чем не может приезжать в г. Караганда на постоянной основе. В связи с этим, обучение по некоторым предметам проходит в формате онлайн-занятий посредством программного обеспечения «Skype».

Однако, отмечают и положительные стороны при работе с иностранными преподавателями. Так, например, каждый из них получил образование в разных высших духовных учебных заведениях зарубежом, что дает возможность студентам семинарии получить широкое видение того или иного предмета. Кроме того, большинство профессорско-преподавательского состава, а это 90%, владеют иностранными языками – английским и итальянским.

Как уже было отмечено, по общеобразовательным предметам, как и в православной семинарии, привлекаются преподаватели из светских ВУЗов. Нет никаких ограничений в гендерном плане, преподавателями могут быть, как и мужчины, так и женщины.

В католической семинарии расположена большая библиотека, в которой имеется необходимая литература на русском, английском, итальянском и других языках. В библиотечном фонде, помимо литературы христианского направления, содержится много литературы по истории религий всех направлений, по всем философским направлениям; имеется большое количество художественной литературы. Кроме того, студенты семинарии пользуются переводом Библии на казахском языке⁶⁸.

65 Алматинская православная духовная семинария. URL: <https://seminaria.kz/biblioteka/>

66 URL: <https://seminaria.kz/fotogalereya/>

67 Материалы экспертного интервью, г. Караганда.

68 Сибирское Католическое Телевидение «Кана», Семинария «Мария – Матерь церкви» в Караганде. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZoXt5Mf600g>

Фотография библиотеки
Межъпархиальной Высшей
Духовной Семинарии
«Мария – Матерь Церкви»⁶⁹

Вместе с тем, в материалах экспертного интервью было отмечено, что для совершенствования религиозного образования осуществляется обмен преподавателями. Также были выражены пожелания по обмену опытом между православной и католической семинариями.

«...Для нас обмен очень полезный, даже для преподавателей...Это такое большое богатство»

(Карагандинская семинария)

«Актуальной темой и раньше, и сейчас особенно является межрелигиозный диалог. Это светско-религиозный диалог. Это, на мой взгляд самый важный момент»

(Алматинская семинария)

Анализ профессорско-преподавательского состава и учебно-методического обеспечения христианских учебных заведений Казахстана выявил следующие особенности:

Преимущественно большая часть преподавателей семинарий работают по совместительству, и работа в семинарии не является основным видом деятельности. При этом, в семинариях существует позитивная практика привлечения зарубежных преподавателей, что оказывает положительное влияние на учебный процесс в семинариях и позволяет расширить кругозор семинаристов.

Кроме того, в христианских учебных заведениях Казахстана в процессе обучения применяется формат дистанционных занятий в случаях, если преподаватель не может приехать в семинарию. Более того, среди студентов и преподавателей семинарий существует потребность в знании иностранных языков.

Стоит отметить, что в обоих учебных заведениях имеются действующие официальные сайты:

- <https://seminaria.kz/>
- <http://www.seminariumcatholic-kazakhstan.org/>

Кроме того, учебные заведения представлены в популярных социальных сетях.

Таким образом, отечественное христианское религиозное образование развивается в русле задаваемых направлений, традиций и правил официальных Церквей и находится на достаточно хорошем уровне. Благодаря полученным знаниям и навыкам у выпускников есть возможность продолжать обучение зарубежом, что свидетельствует о качественной подготовке и разработанности образовательных программ. Позитивным вектором является желание священнослужителей и учащихся учебных заведений в межконфессиональном диалоге и сотрудничестве в образовательном процессе.

⁶⁹ Фотография сделана в рамках полевого исследования, г.Караганда

Выводы:

1. Образование в христианских семинариях – православной и католической – осуществляется для подготовки священнослужителей. Программы задаются Церквями соответственно в русле существующих общепринятых правил и руководств. Наряду с этим, выполняются требования МОН РК в соответствии с ТипО. Так, в учебный план включены дисциплины: история Казахстана, казахский язык. Изучению казахского языка уделяется большое внимание. Например, семинаристы изучают Библию на казахском языке.

2. В христианских учебных заведениях профессорско-преподавательский состав работает, в основном, на условиях совместительства, что создает определенные проблемы. Но это также связано с малочисленностью студентов в семинариях, особенно, в католической.

3. Обучение 7 лет в католической семинарии и 5 лет в православной семинарии сопоставимо с учебной программой высших учебных заведений. Но на практике, после 7-летнего обучения семинаристы получают диплом только о среднем профессиональном образовании.

4. В семинариях имеется развитая инфраструктура. Вся жизнь семинаристов проходит на территории семинарий, соответственно, имеются места для всех видов занятий, в том числе активного отдыха.

5. Разработана связь с зарубежными образовательными учреждениями, обмен преподавателями и зарубежными конфессиональными образовательными учреждениями.

6. Семинарии открыты к сотрудничеству и диалогу как с государственными органами, так и с научным сообществом. В дальнейшем возможно применение практики обмена опытом и расширения межкультурного и межконфессионального взаимодействия.

ПРАВОСЛАВНЫЕ И КАТОЛИЧЕСКИЕ ДУХОВНЫЕ СЕМИНАРИИ

2.3. Международный опыт религиозного образования на уровне средних профессиональных учебных заведений

Современному государству приходится решать сложные вопросы, связанные как со светским и религиозным образованием в целом, так и ролью в этом образовании религиозных организаций, в частности. Право на образование включает и право на религиозное образование или право на образование на основе религиозных убеждений и с религиозными элементами, с которыми должно считаться и государство, допуская их, в той или иной степени, в образовательную систему страны.

Каждое государство решает вопросы, связанные с образовательной деятельностью религиозных организаций в соответствии со своей религиозной и образовательной политикой, религиозной историей, традицией и идеологическими установками.

Мусульманское средне-профессиональное образование

Российская Федерация

В субъектах Федерации функционируют мусульманские учебные заведения разного академического уровня, в том числе средне-профессионального. Так, по сведениям Министерства юстиции РФ в 2018 году было зарегистрировано 78 мусульманских учебных заведений, из них 53 относятся к средним учебным заведениям-медресе. Большинство из них располагаются в Северо-Кавказском регионе: Дагестан – 13, Чечня – 13, Ингушетия – 1, Поволжье и Центральная часть России – 2.⁷⁰

Многие медресе имеют историко-культурную ценность для регионов, некогда они готовили специалистов для всего Советского Союза и до сих пор являются авторитетными учебными заведениями в странах СНГ. В их ряду исторически высокий авторитет имеют медресе Татарстана. Согласно данным Духовного Управления Мусульман Республики Татарстан в стране функционируют 8 медресе.⁷¹ В среднем ежегодно в данных учебных заведениях обучаются свыше 500 человек. Медресе Татарстана реализуют стандарт среднего профессионального мусульманского образования начального уровня. В стандарт входят следующие предметы: «Арабский язык», «История религий», «Психология и педагогика», «Основы права», «Татарский язык и литература», История Татарстана и татарского народа», «История ислама в России», «Исламское вероучение», «Чтение и запоминание Корана», «Правила чтения Корана (таджвид)», «Корановедение (улюм аль-Куран)», «Толкование Корана (тафсир)», «Основы поклонения», «Исламское право», «Основы исламского права», «Жизнеописание пророка Мухаммада», «Хадисоведение», «Изречения пророка Мухаммада», «Основы проповеди и обязанности имама», «Религиозные течения ислама», «Методика преподавания исламских наук», «Исламская этика (ахляк)», «История Ислама», «Логика». Срок обучения – 3 года. В медресе студентам предлагают получить специальность священнослужителя и сотрудников религиозных организаций мусульманского вероисповедания. Выпускникам присваиваются квалификации: «Имам-хатыб», «Преподаватель основ Ислама и арабского языка», «Преподаватель и переводчик арабского языка».

Также, помимо исламской направленности, студенты по окончании медресе получают ещё дополнительную профессию (пчеловод, водитель, швея и т.д.). Ряд медресе имеют дополнительные партнерские соглашения с ВУЗами, в которых учащиеся имеют возможность параллельно (на заочной форме) получать светское образование. Студентам медресе в период обучения предоставляется возможность проживания в общежитии и питание. На дневное отделение принимаются юноши и девушки с 15 лет, имеющие неполное среднее образование (9 классов), и полное среднее образование (11 классов). Для поступления также необходимо выполнить требования приемной комиссии, кроме того, пройти собеседование.⁷²

С 1 сентября 2017 года в российском интернет пространстве функционирует многоступенчатое учебное онлайн-заведение «Медина» для русскоязычных мусульман всего мира, посредством которого можно пройти полный курс традиционной богословской подготовки от начального уровня (медресе) до степени выпускников исламских высших учебных заведений (бакалавр). Обучение осуществляется дистанционно, кроме того, абсолютно бесплатное и полностью интерактивное.⁷³

70 Муртазин М., О системе исламского образования на постсоветском мусульманском пространстве. 2019. С. 88-102.

71 URL: http://dumrt.ru/ru/news/news_23435.html (дата обращения: 05.10.2020)

72 URL: http://dumrt.ru/ru/news/news_20429.html (дата обращения: 29.09.2020)

73 О проекте URL: <https://medinaschool.org/about> (дата обращения: 28.09.2020)

Таким образом, в российских медресе обучение осуществляется по окончании 9, 11 классов общеобразовательной школы, а также одновременно в школе и дополнительное образование в медресе. Также функционируют отделения по гендерному признаку, существуют разные возрастные требования.

Республика Узбекистан

Религиозное мусульманское образование в Узбекистане имеет глубокие исторические корни. Стоит отметить, что, даже находясь в составе Советского Союза, в стране продолжали действовать мусульманские учебные заведения. Так, в Республике не одно столетие действуют авторитетные образовательные центры в таких городах как Ташкент, Самарканд, Бухара и др. Эти учебные заведения некогда были кузницей кадров для всей Центральной Азии. Так, в 1992 г. действовало свыше 100 медресе.⁷⁴ Стоит отметить, что в XX в. наряду с религиозным образованием преподавались и естественные науки. То есть, медресе в определенной мере заменяли систему среднего специального и высшего образования на территории всей Центральной Азии. В настоящее время в Узбекистане работает 9 средних исламских образовательных учреждений, имеющих государственную аккредитацию и лицензии на право осуществления образовательной деятельности:

- 1) «Кукалдош»,
- 2) «Мир Араб»,
- 3) «Саййид Мухйиддин Махдум»,
- 4) «Мулла Киргиз»,
- 5) «Фахриддин ар-Розий»,
- 6) «Ходжа Бухари»,
- 7) «Мухаммад ибн Ахмад аль-Бируни».

Кроме того, действуют женские медресе:

- 8) «Хадичаи Кубро» в Ташкенте,
- 9) «Джуйбори Калон» в Бухаре.

Основная цель женских учебных заведений – дать студентам знания и практические навыки по специальности религиоведение с присвоением квалификации: преподаватель культуры поведения и начального арабского языка. Главной задачей женских медресе является подготовка специалистов, обладающих глубокими знаниями о религии, хорошо знающих историю мировых религий, в особенности, ислама. Студенты, наряду с религиозными дисциплинами, также изучают химию, физику, астрономию, биологию, математику, информатику, арабский, русский и английский языки. Более того, студентов обучают дополнительным специальностям, таким как швейное дело, кулинария, медицина и др. Это дает выпускницам возможность активно участвовать в общественной жизни страны. Окончившие женские медресе, девушки преподают в школах и колледжах историю религий мира, арабский язык, правила поведения, работают советницами председателей махаллинских комитетов по вопросам религиозно-просветительской работы и нравственного воспитания.

Прием абитуриентов в духовные учебные заведения осуществляется только из числа людей, имеющих обязательное среднее образование, то есть окончивших 9 классов. Во всех религиозных учебных заведениях наряду с религиозными дисциплинами преподаются и светские. Соотношение религиозных дисциплин и светских составляет 60:40 (в процентах).

Во всех средних специальных исламских учебных заведениях по блоку «общие дисциплины» преподаются родной язык и литература, иностранные языки, история Узбекистана, философия, основы духовности, основы государства и права, обществоведение, педагогика, психология, география, физика, химия, астрономия, биология, математика, информатика.

74 Агзамходжаев С. 2009. Современное состояние исламского образования в Узбекистане. – Проблемы становления и развития мусульманского образования на постсоветском пространстве. Н.Новгород: ИД «Медина». 158 с.

В блоке «специальные дисциплины» студенты изучают историю религий, арабский язык, историю ислама, теологию, мусульманское право, хадисоведение, тажвид, тафсир.

Студентов духовных учебных заведений обучают также народным ремеслам и полезным профессиям, таким как резьба по дереву, художественный орнамент, золотошвейное дело, ковроткачество, каллиграфия, кройка и шитье и др.

Необходимо отметить, что исламские учебные заведения имеют собственные библиотеки, в которых, в общей сложности, хранятся 32 тысячи религиозной, научной, политической, духовно-просветительской литературы, учебники и учебные пособия. Кроме того, уделяется большое внимание использованию технических средств обучения, укрепляется материально-техническая база учебных заведений. В каждом учебном заведении открыты компьютерные классы, в которых студенты овладевают современной компьютерной техникой. Также уделяется внимание повышению квалификации преподавательского состава. Во всех медресе преподают специалисты, имеющие религиозное высшее образование. По окончании выпускники медресе работают в религиозных организациях, а также в государственных учреждениях, где имеется потребность в кадрах с религиозным образованием.⁷⁵

Европа

В странах ЕС в настоящее время не сложилось единого подхода в вопросах исламского образования. Глобальные процессы, введение санкций участниками мирового рынка, а также усугубление положения в связи с миграционным кризисом актуализировали данную сферу. Так, в одних европейских странах составляют программу обучения исламу наряду с христианскими, иудейскими и иными религиями, в то время как в других странах предпочитают вместо этого поддерживать частные исламские учреждения с различными политическими и финансовыми возможностями. Некоторые страны ограничиваются курсами подготовок имамов и других религиозных деятелей. Как таковой институционализированной системы подготовки исламских священнослужителей не существует.

Великобритания

В Великобритании, школы/семинарии/лицеи/медресе (включая колледжи в отечественном понимании) называются «faith schools» («школы веры») и относятся как к традиционным церковным школам, так и к другим школам иной веры, включая исламскую, иудейскую и др.

Средне-специальное образование в стране дает возможность учащимся получить профессию, либо продолжить академическое обучение в университетах. Данная квалификация предназначена для практической работы и подтверждает способность выпускника выполнять определенную работу в той или иной сфере бизнеса или производства. Стандарты среднего профессионального образования основаны на реальных требованиях работодателей и отражают их практические нужды.

Мусульманское средне-профессиональное образование в стране как отдельный уровень образования отсутствует. Предполагалось, что подготовка имамов будет осуществляться на базе университетов, куда государство субсидирует финансовые средства с целью подготовки исламских проповедников и их дальнейшего трудоустройства в пенитенциарную систему. Однако существуют затруднения, так как желающих поступить на эти программы очень мало, либо вовсе отсутствуют. Соглашения о сотрудничестве с мусульманскими общинами так и не были заключены. В 2011 году из-за недостаточного интереса абитуриентов программа была прекращена.⁷⁶

Несмотря на это в стране имеются локальные мусульманские школы, такие как «Джамиа

75 URL: <https://alsamarkand.com/ru/jenskije-uchebnie-zavideniya/> (дата обращения: 29.09.2020)

76 <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01416200.2018.1484697>

аль-Худаа» для девушек в г. Ноттингем. Возраст обучения от 11 до 19 лет. Существует две разные программы для младших классов (7 лет обучения) и для старших (3 года обучения).

Учебная программа для старших классов, начиная с 16 лет, в некотором роде совпадает с системой медресе-колледжей в Казахстане. При обучении, проходят такие стандартные для исламоведения предметы, как корановедение, хадисоведение, фикх, история ислама, арабский язык и так далее. Помимо этого, программа соответствует GCSE («General Certificate of Secondary Education», «Аттестат об общем среднем образовании»), и преподаются помимо вышеназванных дисциплин, такие предметы как «Введение в коммуникативные навыки», «Введение в лидерство», «Введение в эффективную командную работу», «Введение в финансы» и другие светские курсы.⁷⁷ По окончании выдается диплом исламооведа.

Также в стране предлагаются различные курсы повышения квалификации для имамов и учителей ислама на базе мусульманских центров и сообществ.⁷⁸ В стране действуют различные мусульманские колледжи, которые предлагают обучение как бакалавров, магистров, так и докторов высшего звена по различным программам, связанным с исламом.

Австрия

В стране уделено особое внимание развитию исламского образования на немецком языке для мусульман – жителей страны, составляющих 6,2% населения. После католиков, мусульмане вторая по численности община. Страна признает ислам на государственном уровне. Уже несколько лет мусульмане Австрии пытаются добиться равных прав, в частности признания главных мусульманских праздников. Стоит отметить, что в поддержку данных инициатив выступают и представители евангелистов и иудеев, однако ситуация все еще остается нерешенной.

В стране существует нестабильная обстановка в связи с выявленной аффилированностью имамов с турецкими политическими организациями, вследствие чего были закрыты несколько мечетей страны. В 2015 году поправки в законодательство были дополнены новыми требованиями к имамам: обязательное владение немецким языком, лояльное отношение к Австрии, ее законам и ценностям, а также прохождение государственной аттестации. Кроме того, одна из главных задач закона – заблокировать финансирование мусульманских религиозных организаций из-за рубежа.⁷⁹

Нидерланды

В Нидерландах образовательную систему можно разделить на начальное, среднее, средне-профессиональное и высшее образование. Средне-профессиональное образование предназначено для студентов от 16 лет и тесно связано с обучением практических навыков на производственной основе.

В связи с этим, в г. Роттердам на сегодняшний день функционирует колледж Авиценны, в миссии которого обозначается приверженность исламским принципам и обучение студентов процессам интеграции в голландское общество.⁸⁰

Помимо стандартных исламских дисциплин, студенты обязаны после 1-го курса выбрать одно из трех направлений: технологии, экономика или гуманитарные науки. В данных направлениях студенты обучаются необходимым узким навыкам, необходимых для дальнейшего трудоустройства. Студенты часто посещают будущие, потенциальные организации с целью

77 3 year Aalimah and 16+ Curriculum. URL: <http://www.jamiaalhudaa.com/3-year-aalima-curriculum> (дата обращения: 01.10.2020)

78 <https://compassionindying.org.uk/imam-training-day-at-london-muslim-centre/>

79 Министерство образования Австрии рекомендует мусульманским учащимся не ходить на уроки во время Курбан Байрама и Уразы Байрама.... IslamToday. URL: https://islam-today.ru/islam_v_mire/ministerstvo-obrazovania-avstrii-rekomenduet-musulmanskim-ucasimsa-ne-hodit-na-uroki-vo-vrema-kurban-bajrama-i-urazy-bajrama/ (дата обращения: 01.10.2020)

80 Avicenna College. URL: <https://avicenna-college.com/> (дата обращения: 01.10.2020)

ознакомления с производственным процессом. Кроме этого, имеется практика получения гарантийного письма от работодателей для некоторых студентов, после окончания колледжа, гарантирующего место работы.

Франция

В стране имеются свои особенности уровней образования, а именно средне-специальную подготовку получают в лицеях, то есть в старшей школе, где обучение длится 3 года. В лицеях учащиеся получают среднее образование по выбранной специальности и готовятся к поступлению в вуз. Существует несколько видов лицеев:

1. Профессиональные и центры обучения подмастерьев;
2. Общеобразовательные и технологические;

По окончании выдается свидетельство.

В стране наряду с традиционными для страны католическими и иудейскими религиозными учебными заведениями стали открываться мусульманские учебные заведения.

Так, в 2003 г. была открыт первый частный мусульманский лицей им. Аверроэса в г. Лилль при местной мечети. В первый год набор студентов состоял из 12 человек. Изначально финансирование основывалось на пожертвованиях прихожан и родителей учеников. Сейчас лицей насчитывает несколько сотен человек.

На настоящий день лицей им. Аверроэса – это единственное мусульманское учебное заведение во Франции, имеющий статус лицея.⁸¹ Кроме этого, это единственное учебное заведение, где официально разрешено носить хиджабы или другие символы принадлежности к религии.⁸²

Примечательно, что в 2008 г. лицей заключил так называемый статус «sous contrat» («по контракту») с французским правительством, согласно которому, государство выплачивает учителям заработную плату, а учебная программа должна следовать общенациональному стандарту. Стоит сказать, что в 2013 г. лицей признали самым качественным учебным заведением в регионе, и третьим по всей стране.

Таким образом, несмотря на жесткую политику секуляризма, французское государство финансирует частные религиозные школы, если те, в свою очередь, следуют общенациональному учебному плану.

Однако, стоит отметить, что подготовка имамов в стране и обществе вызывает различные реакции. Так, в октябре 2020 года Президент Франции выступил с заявлением, что намерен стабилизировать управление мечетями и обучать имамов в стране. Он объявил о следующих мерах:

- создание во Франции ислама Просвещения;
- освобождение ислама во Франции от иностранного влияния, стабилизация управления мечетями;
- подготовка во Франции имамов, «которые защищают ислам, полностью совместимый с ценностями Республики».

Кроме того, против иностранного влияния, Президент подтвердил отказ от системы отдельных, приглашаемых имамов из других стран. Проблема, по мнению государства, заключается в их неспособности адаптироваться и в некоторых случаях к полному игнорированию ценностей французского общества.⁸³

Мохаммед Муссауи, Президент французского совета мусульман считает, что актуальным

81 Согласно особенностям образовательной системы Франции, в лицее могут учиться студенты в возрасте до 18 лет.

82 Согласно законам Франции, ношение символов в школах, явно демонстрирующих приверженность к какой-либо религии, запрещено.

83 Mosquées, imams... Les propositions de Macron pour un islam «libéré des influences étrangères». URL: https://www.lemonde.fr/societe/article/2020/10/03/mosquees-imams-les-propositions-de-macron-pour-un-islam-libere-des-influences-etrangeres_6054621_3224.html (дата обращения: 01.10.2020)

вопросом в подготовке имамов являются коммуникативные навыки в работе с населением. В рамках религиозного образования наиболее сложными задачами и наиболее подверженными вызовам радикализации и экстремистским дискурсам является пятничная проповедь и работа с женским сообществом. При этом он отмечает, что именно в этих двух направлениях большой дефицит кадров, более того, подготовка требует длительного обучения. Помимо этого, на имамов оказывается различного рода давление, их вовлекают в религиозные дебаты представители радикальных течений. В целом, в текущее время статус имамов в стране нестабильный. В стране имеется дефицит имамов, государство занимается разработкой механизма обучения.

Таким образом, каждая страна в Европе имеет свою, региональную специфику образовательной системы. Некоторые страны имеют аналогичный казахстанскому образовательный уровень в виде средне-профессиональных учебных заведений, в других странах сравнение медресе-колледжей с исламскими школами в Европе не представляется возможным.

Однако стоит отметить, что многие европейские страны, так или иначе, находят пути для финансирования исламских частных школ, несмотря на светский характер образовательной системы.

Турецкая Республика

После реформ Ататюрка исторические «медресе»-семинарии для подготовки религиозных работников заменили религиозные школы-лицеи «Имам-хатиб». По данным на 2019 год в данных учреждениях обучается около 1,3 млн. человек. За 2018 год в стране открылось свыше 700 религиозных школ, в 2019 учебном году действовало свыше 5 тысяч лицеев. Причем, как отмечается, заполняемость классов составляет 99,8%.

Финансирование осуществляется из государственного бюджета, оказывается поддержка на государственном уровне, и наряду с другими средне-профессиональными учебными заведениями, предоставляются дополнительные образовательные центры.

После 8 лет обучения в общеобразовательной школе, учащиеся имеют право поступить в религиозный лицей. По окончании у выпускников есть возможность продолжить обучение на теологических факультетах университетов.

В рамках обучения учащиеся изучают общие культурологические дисциплины (экономика, социология, иностранные языки). Выпускники данных учреждений удовлетворяют религиозные потребности граждан и исполняют религиозные обряды, службы. Стоит отметить, что глава Республики сам является выпускником подобного лицея. Именно с приходом к власти Р. Эрдогана финансирование увеличилось на 68%. На 2020-2022 годы Министерство образования предлагает выделение бюджета в размере 5,1 млрд. долларов на данное образование в стране.⁸⁴

Соединенные Штаты Америки

Исламское образование в стране представлено несколькими ступенями:

- частные школы;
- образовательные курсы при мечетях;
- высшее образование;
- исламские институты;
- другие организации;

В стране также существует несколько мусульманских учебных заведений-колледжей, большинство из которых предлагают различные программы обучения по исламу, при этом уровень подготовки соответствует бакалавриату. То есть средне-профессионального образования, как в постсоветских странах нет, базовое религиозное образование учащиеся получают в мусульманских школах, желающие продолжить обучение поступают в колледжи и университеты.

⁸⁴ Религиозные школы Имама Хатиба обучают 1,3 млн. турецких учеников. URL: <https://mk-turkey.ru/education/2019/10/29/mopn-religioznye-shkoly-imama-hatipa-obuchayut.html> (дата обращения: 01.10.2020)

Подготовка имамов является актуальным вопросом для страны. Рост мусульманского населения создает потребность в имамах, знающих английский язык и способных доступно доносить информацию.⁸⁵

США по состоянию на октябрь 2020 г., насчитывается около 140 частных исламских школ, прошедших официальную аккредитацию.⁸⁶

Среди мусульманских школ функционируют такие учебные заведения как «исламская школа и подготовка к колледжу «Аль-Аркам», где, помимо начальных, средних классов, предлагается дипломная программа для старших классов (как правило, от 15 до 17 лет).⁸⁷ Совместно с корановедением, уроками тафсира, изучаются общеобязательные предметы, такие как химия, мировая литература, математика, теория познания, ИКТ. Одна из главных целей школы заключается в обучении молодых людей принципам толерантности, уважения к другим. При поступлении обязательным является сдача экзаменов по литературе и математике.

Подобной схемы придерживаются практически все частные исламские школы, имеющие право подготавливать старшие классы, которые по возрастной категории совпадают с учениками медресе-колледжей в Казахстане.

Таким образом, анализ современного мусульманского образования среднего профессионального уровня в мире показывает разнообразие практик реализации, которые, в основном, дифференцируются по содержанию в соответствии с историческими корнями, традициями и востребованностью в современный период.

Во внимание надо, прежде всего, брать практики мусульманского образования в ближнем зарубежье, на примере Татарстана, Узбекистана.

Христианское средне-профессиональное образование

Современное христианское теологическое образование развивается на базе вероучений трёх основных конфессий: католицизма, православия, протестантизма. Одна из целей теологического образования является подготовка кадров не только для служения в церкви, но и для государственного аппарата, включая капелланов вооруженных сил, полиции, а также для партий и профсоюзов, женских, молодёжных, благотворительных и др. организаций.

Российская Федерация

Среднее профессиональное образование в сфере религии в России реализуется преимущественно в учебных заведениях – духовных училищах при Русской Православной Церкви. Среднее богословское образование представляют специальные духовные учебные заведения, такие как духовные училища, колледжи, регентские и иконописные школы, а также богословские, катехизаторские (обучающие основам религии), педагогические и пастырские курсы при высших учебных заведениях.

Так, в настоящее время функционирует 34 духовных училищ, приравненных к среднему специальному образованию.⁸⁸ Для поступления существует ряд требований: конфессиональная принадлежность – православие, среднее общее образование, возраст до 35 лет, семейное положение (холост/ не замужем, в первом браке) и другие согласно будущей специализации (навыки вокальной техники, игры на фортепиано и др.)

85 Islam's growth in U.S. creates need for imams who speak everyday English. URL: <https://www.detroitnews.com/story/news/local/wayne-county/2019/11/04/us-growth-islam-creates-need-religious-muslim-scholars/40544185/> (дата обращения: 14.10.2020)

86 List of accredited Islamic schools in the United States. URL: <https://www.sacm.org/Arabic/sacm/pdf/AccreditedIslamicSchools.pdf> (дата обращения 01.10.2020)

87 Al-Arqam. Islamic school and College Preparatory. URL: <https://www.alarqamislamicschool.org/> (дата обращения: 01.10.2020)

88 URL: Духовный центр подготовки церковных специалистов, официальный сайт Челябинской митрополии <http://mitropolia74.ru/obrazovanie/dukhovnoe-uchilishche/> (дата обращения: 08.10.2020)

В духовных училищах готовят по следующим направлениям:

1) руководитель церковного хора, хоровое дирижирование, преподаватель хоровых дисциплин. Окончившие могут петь на клиросе (в православной церкви место, на котором во время богослужения находятся певчие и чтецы), преподавать пение в воскресных школах.

2) иконописец, преподаватель иконописи. Выпускники по окончании могут писать, реставрировать иконы в православных храмах и монастырях.

Принимаются лица, окончившие 9 и 11 классы средней образовательной школы. Обучение в среднем занимает от 3 до 4 лет, имеется ускоренная программа обучения. Имеются также группы, разделенные по гендерному признаку. Учебные планы регламентируются государственными образовательными программами. По окончании выпускникам выдаются дипломы.

Кроме того, действует единственное в России Свято-Димитриевское училище сестер милосердия по специальности «сестринское дело». Уникальность училища в том, что наравне со стандартными дисциплинами, изучение которых входит в курс по специальности «сестринское дело», здесь также изучают духовные аспекты профессии. Принимаются исключительно лица женского пола. Выпускницы, окончившие училища сестер милосердия, имеют право работать медсестрами в больницах, социальных учреждениях, воспитателями детских домов, а также могут продолжить обучение в высших учебных заведениях.

Стоит отметить, что православное среднее профессиональное обучение в сфере религии в России является бесплатным. Более того, для учащихся предоставляется проживание и питание.

В настоящее время большую сеть духовных учебных заведений всех типов имеет католическая церковь. К средне-специальному звену относятся семинарии, лицеи и колледжи. При этом стоит отметить, что процесс обучения не обязательно связан с принятием духовного сана.

Католические колледжи принимают к обучению представителей разных вероисповеданий, а также лиц без религиозной принадлежности. Католические колледжи помогают студентам правильно подготовиться к своей карьере в мире секуляризма, обучая их духовным инструментам, ценностям и знаниям.

В России действует Новосибирская предсеминария, которая была основана 15 октября 1993 года с целью подготовки кандидатов к священству, которые в дальнейшем направляются на обучение в Высшую духовную семинарию «Мария – Царица Апостолов» в г. Санкт-Петербург. Срок обучения – 1 год, при этом большую часть времени кандидаты проводят в приходах, помогая настоятелям, которые являются «ректорами» предсеминарии и ответственными за формацию семинаристов, наряду с духовником и координатором предсеминарии. Такая реорганизация преследует цель облегчить кандидатам близкое знакомство с реалиями российских католических приходов. В целом, за время работы предсеминарии в ней прошли подготовку более полутора сотен человек.⁸⁹

Таким образом, в Российской Федерации подготовка священнослужителей осуществляется преимущественно в рамках высшего образования. Средне-специальный уровень образования направлен на подготовку кадров, обеспечивающих церковные богослужения и для распространения христианской миссии.

Республика Узбекистан

В Узбекистане действует Ташкентская православная духовная семинария РПЦ, на базе которой функционирует женское отделение по изучению основ христианской религии (катехизаторское) и регентский факультет. Уставом семинарии установлен ряд требований для поступления в учебное заведение (медицинские справки, творческие способности и минимальные знания основ православия). На катехизаторское отделение принимаются девушки, получившие неполное среднее или полное среднее образование. Кроме того, проводится обучение по следующим формам: дневное, заочное, экстернат.

⁸⁹ Новосибирская предсеминария. URL: <https://nskcathedral.ru/preobrazhenskaya-eparxiya-v-novosibirske/eparxialnye-strukturny/novosibirskaya-predseminariya/> (дата обращения: 29.09.2020)

Учебный процесс и проживание в общежитии семинарии регламентируются уставом семинарии.⁹⁰

Католических средне-профессиональных учебных заведений в стране нет, однако, в стенах храмов проводятся различные общественные и просветительские мероприятия.

Европа

Средне-специальное образование в странах Европейского союза направлено по большей мере на подготовку специалистов определенных отраслей, преимущественно технических. В свою очередь, христианское средне-специальное образование в европейских странах фактически не представлено. Число средне-специальных учебных заведений не так велико, в связи с тем, что во многих странах учат основам религии в общеобразовательных и конфессиональных школах, а для углубленного изучения предоставляются различные программы бакалавриата в университетах, где предлагается разнообразное образование в сфере религий.

Так богословские дисциплины могут преподаваться в светских учреждениях, и, наоборот, на базе религиозных организаций могут преподаваться светские программы.

Многие христианские учебные заведения, имея глубокие исторические корни, сменили статус от колледжей до университетов, осуществляющих подготовку специалистов всех академических степеней.

Стоит отметить, что учебные заведения принимают студентов с разной конфессиональной принадлежностью, либо вовсе не относящих себя к какой-либо религии. Кроме того, существуют межконфессиональные, межкультурные и экуменические программы.

Опыт различных европейских стран указывает на возможности комбинации нормативных и практических аспектов в религиозном обучении.

Великобритания

В 2017 г. каждая шестнадцатая средняя школа в стране относилась к Церкви Англии, что составляло около 4500 учебных заведений. Практически все школы, аффилированные с официальной Церковью, финансируются за счет государственного бюджета, что вызывает критику со стороны нерелигиозных организаций.⁹¹

К примеру, одна из таких школ - «Dean Close School» основана в 1886 году. Данная школа, основываясь на христианских принципах, предлагает, как и в случае с исламскими школами, так называемую «sixth form» («шестую форму») – 2-3 годичное обучение в старших классах, подготавливающих учеников к поступлению в высшее учебное заведение. Как и все государственные школы, «Dean Close School» следует общенациональному учебному плану. Одной из обязательных дисциплин является религиоведение, центральный фокус которого направлен на изучение христианства.

Примечательным фактом является то, что в данной школе, как и во многих других, обязательным условием является наличие персонального наставника, с которым «можно обсудить темы от учебы до пасторства».⁹² Кроме этого, в некоторых случаях, требуется письменное подтверждение от пастыря церкви о том, что тот или иной студент посещает церковь.

Франция

Религиозное образование реализуется в частных школах. Во Франции на 90% они состоят из католических школ, большинство из которых финансируется государством, с условием

90 Официальный сайт Ташкентской и Узбекистанской епархии Среднеазиатского митрополичьего округа Русской православной церкви Московского патриархата. URL: http://www.pravoslavie.uz/archdiocese/Education/tashkent_theological_seminary/office/ (дата обращения: 29.09.2020)

91 State-funded faith schools. Humanists UK. URL: <https://humanism.org.uk/campaigns/schools-and-education/faith-schools/> (дата обращения: 01.10.2020)

92 Sixth Form Studies and Enrichment. Dean Close School. URL: <https://www.deanclose.org.uk/wp-content/uploads/2019/11/DCS-SENIOR-Sixth-form-Enrichment.pdf> (дата обращения: 01.10.2020)

соблюдения общенационального учебного плана.⁹³

Наблюдается рост интереса родителей в подобных школах – около 7 новых христианских школ открываются ежегодно.⁹⁴

Таким образом, анализ международного опыта в сфере религиозного образования на уровне средне-профессиональных учебных заведений показал несколько позитивных аспектов, которые могут быть имплементированы в казахстанскую систему средне-специального образования.

Выводы:

1. В религиозных средне-профессиональных учебных заведениях существует возможность получения дополнительной профессии (пчеловод, водитель, швея, сестра милосердия – медсестра, резьба по дереву, золотошвейное дело и др.) (*Российская Федерация, Республика Узбекистан*).

2. Наблюдаются новые тренды в связи с новыми онлайн технологиями. Примером служит функционирование мусульманского онлайн-университета «Медина», с возможностью получения бесплатного качественного образования с получением диплома официального образца (*Российская Федерация*).

3. Ряд медресе имеют партнерские соглашения с ВУЗами, в которых учащиеся имеют возможность параллельно (на заочном отделении) получить светское образование (*Российская Федерация*).

4. Обеспечивается бесплатное обучение, проживание и питание учащимся, что позволяет максимально сосредоточиться на обучении и позитивно сказывается на качестве образования. (*Российская Федерация*).

5. Соблюдается пропорциональное соотношение религиозных и светских дисциплин. В рамках светских предметов изучаются точные науки и иностранные языки. (*Республика Узбекистан*).

6. Практически все европейские религиозные школы, вне зависимости от конфессиональной принадлежности, чаще всего имеют статус частных школ и колледжей.

7. В религиозных учебных заведениях, помимо религиозных дисциплин, изучаются дополнительные курсы, такие как «Коммуникационные навыки», «Лидерство», «Финансы». (*Великобритания*).

8. Имеется практика получения узкой специализации (технология, экономика, гуманитарные науки) и обязательность посещения студентами исламских колледжей организаций-работодателей с целью дальнейшей интеграции студентов в профессиональное пространство. (*Нидерланды*).

9. Несмотря на различные уровни светскости, европейские страны находят пути эффективного взаимодействия государства с религиозными школами в виде финансирования и поддержки последних. (*Европа*).

10. Государство финансирует частные религиозные школы, если те в свою очередь, следуют общенациональному учебному плану. (*Франция*).

11. Осуществляется подготовка и поддержка имамов, защищающих ислам, полностью совместимый с ценностями страны (традиции, обычаи, язык, исторические и культурные аспекты). (*Франция*).

12. Действуют межконфессиональные, межкультурные и экуменические программы. (*Европа*).

13. На обучение принимаются представители разной религиозной и конфессиональной принадлежности. (*Европа*).

93 Education in France. URL: <https://about-france.com/primary-secondary> (дата обращения: 01.10.2020)

94 France Today: More Christian Schools, but Teachers are Needed. URL: <https://teachbeyond.org/news/2019/11/france-today-more-christian-schools-but-teachers-are-needed/> (дата обращения: 01.10.2020)

14. Имеет место практика персонально наставника на весь период обучения. (*Европа*).

2.4 Перспективы развития религиозного образования в средних профессиональных учебных заведениях Республики Казахстан: рекомендации и предложения

На основании анализа экспертных интервью с руководством колледжей-медресе, Алматинской православной духовной семинарии и Католической Межъепархиальной высшей духовной семинарии «Мария – Матерь Церкви», образовательных программ и материалов указанных религиозных учебных учреждений, а также международного опыта религиозного образования выделены следующие рекомендации и предложения:

По образованию в исламских колледжах-медресе:

1) *Принять системные меры по укреплению преподавательского состава колледжей-медресе специалистами с научными и академическими степенями.* По состоянию на 2020 год, из 216 преподавателей колледжей-медресе только 5 являются докторами наук или PhD («Астана» – 3, «Абу Ханифа» – 1, «Шымкент» – 1), магистрами по разным направлениям – 51 преподаватель, остальные бакалавры или выпускники колледжей.

2) *Разработать методические рекомендации для колледжей-медресе по проведению ежегодного бенчмаркинга⁹⁵ для повышения качества образовательных программ.*

3) Обеспечить систематическое обучение преподавателей колледжей-медресе на курсах АО «НЦПК «Өрлеу» и его региональных филиалов в целях повышения компетенций по организации учебного процесса в условиях модернизации образования, а также применению современных педагогических технологий в профессиональном обучении.

4) *Внедрить практику ежегодного проведения на базе ведущих колледжей-медресе обучающих курсов для обмена наработанным опытом по эффективной и качественной организации профессионального обучения студентов.* Как показало исследование, существует необходимость взаимодействия между колледжами-медресе для совершенствования методик преподавания.

5) *Усилить опыт привлечения в колледжи-медресе иностранных преподавателей на основе соглашений с зарубежными теологическими ВУЗами.* За прошедшие годы ДУМК уже имел опыт двухстороннего сотрудничества с университетом аль-Азхар, который требует дальнейшей реализации.

6) *Рассмотреть колледжам-медресе вопросы более эффективного применения практики привлечения преподавателей в качестве совместителей по теологическим дисциплинам.* Практика привлечения не в штат преподавателей, а на ставку совместителя применяется руководством христианских семинарий в Республике Казахстан.

7) *Внедрить единый алгоритм работы колледжей-медресе на официальных сайтах и социальных сетях (Instagram, Facebook, Telegram, ВКонтакте, Twitter), в том числе с использованием специальных инструментов продвижения образовательных программ среди целевой аудитории (через SMM, таргетинг и др.).*

7.1) *Создать единый официальный сайт для всех колледжей-медресе с отдельным разделом,*

⁹⁵ Бенчмаркинг (англ. benchmarking) – сопоставительный анализ на основе эталонных показателей и имеющихся примеров эффективного функционирования организации с целью улучшения собственной работы.

посвященным бюджету каждого медресе с целью демонстрации его прозрачности для привлечения потенциальных инвесторов и спонсоров.

8) Развивать инфраструктуру и материально-техническое обеспечение колледжей-медресе

В ходе экспертного интервью была отмечена необходимость развития материально-технической (интерактивные доски, компьютеры, принтеры, планшеты), социальной базы учебных заведений (студенческие дома, спортивные залы), а также библиотечного фонда.

В данном случае позитивным примером является стратегия развития колледжа-медресе «Актобе».⁹⁶

В связи с этим местным исполнительным органом рекомендуется рассмотреть вопросы привлечения дополнительного финансовой помощи медресе-колледжам из областного бюджета.

9) Увеличить число выделяемых образовательных грантов

На настоящий момент существует проблема несоответствия количества поступающих абитуриентов и выделяемых государственных образовательных грантов. Исследование показывает, что заявки на грантовое финансирование, подаваемые колледжами-медресе в акиматы, удовлетворяются не в полной мере. А фактически желающих обучаться гораздо больше. В связи с этим, рекомендуется рассмотреть вопрос об увеличении количества грантов для абитуриентов медресе-колледжей.

9.1) Рассмотреть вопрос о выделении грантов местными исполнительными органами для студентов, выезжающих на обучение в медресе-колледжах в другие регионы Казахстана. В ходе исследования выяснилось, что в колледжах-медресе обучаются студенты, прибывшие из других регионов, а финансирование осуществляется акиматом, на территории которого колледж-медресе и только для студентов из этого региона⁹⁷.

10) Рассмотреть возможность создания единого центра управления всех колледжей-медресе под эгидой ДУМК, при этом колледжи-медресе будут являться филиалами

В связи со статусом частных учреждений, большинство колледжей-медресе испытывают трудности с финансовым обеспечением.

В связи с этим, рекомендуется основать Центр, с единым источником финансирования, правовым, административно-хозяйственным обеспечением для всех колледжей-медресе с целью повышения качества управления и оперативного решения актуальных проблем.

Предлагается, чтобы руководитель данного Центра одновременно занимал в Духовном управлении мусульман Казахстана должность заместителя Верховного Муфтия или советника / помощника Верховного Муфтия. Централизация и вертикализация колледжей-медресе позволит своевременно решать проблемы, в том числе необходимого финансирования.

10.1) При созданном Центре сформировать эндаумент фонд, который будет выступать надёжным источником финансирования образовательных учреждений.

10.2) Создать условия независимого финансирования медресе-колледжей

Рекомендуется Духовному управлению мусульман Казахстана совместно с Корпоративным благотворительным фондом «Казахстанский фонд «Уақып» рассмотреть вопрос открытия при каждом медресе-колледже субъектов малого предпринимательства (фермерские хозяйства, производство товаров и услуг) с привлечением Национальной палаты предпринимателей «Атамекен», местных исполнительных органов, Исламской организации по продовольственной

⁹⁶ В Актобе на 2018-2021 годы запланирован масштабный проект по преобразованию колледжа-медресе «Актобе» в международный Исламский центр, который включает колледж и развитую инфраструктуру (мечеть, жилые дома, мужские и женские общежития, столовая, библиотека, дворец традиций, торговый центр, спортивные сооружения и др.)

⁹⁷ Из телефонного разговора с директором колледжа-медресе «Шымкент»

безопасности и иными структурами Организации исламского сотрудничества.

Данная мера позволит обеспечить продуктами питания собственного производства, а также собственную финансовую свободу колледжей-медресе, снизить зависимость от отдельных спонсоров и пожертвований, а также, в целом, улучшить финансовое благосостояние учебных заведений.

11) При Центре рассмотреть вопрос синхронизации и унификации учебных программ всех медресе-колледжей с 1-2 курсом обучения образовательных программ бакалавриата Египетского университета исламской культуры «Нур-Мубарак». Данная мера поспособствует созданию непрерывной системы образования, начиная от уровня колледжей до высшего и послевузовского образования. Также это будет способствовать повышению качества преподавания общих интегрированных дисциплин.

11.1) Рассмотреть возможность предоставления выпускникам колледжей-медресе поступления на 3 курс Египетского университета исламской культуры «Нур-Мубарак» по опыту светских высших учебных заведений в Республике Казахстан. Синхронизация программ колледжей-медресе с учебными планами 1-2 курса университета «Нур-Мубарак» позволит обеспечить решение этого вопроса.

12) Изучить и рассмотреть возможности приобретения студентами колледжей-медресе дополнительных специальностей и навыков, таких как повар, швея, парикмахер, медицинский работник и др.⁹⁸ Это позволит привлечению абитуриентов, а также более глубокой интеграции выпускников в социальную жизнь.

13) Улучшать качество содержания учебных программ, внедряя актуальные навыки и знания, такие как ораторское искусство, основы микропредпринимательства, история мировых религий, новые религиозные движения и культы, актуальные проблемы современности, связанные с глобализацией, экологией, биоэтикой и др. Отдельное внимание необходимо уделять развитию компьютерной грамотности, физической подготовки с созданием соответствующих инфраструктур.

14) Рекомендовать ДУМК разработать специальную стратегию развития качества образования в колледжах-медресе до 2025 года, основываясь на итогах реализации задач по совершенствованию деятельности медресе, в том числе обозначенных в разделе 5.4 Концепции развития религиозного образования ДУМК до 2020 года.

По образованию в христианских учебных заведениях

1) Рекомендовать руководству православной и католической семинарий внедрение программы по обмену опытом в сфере преподавания, в том числе с мусульманскими колледжами-медресе. Как показало исследование, существует необходимость во взаимодействии между религиозными образовательными учреждениями для совершенствования методик преподавания и повышения качества и углубления знаний у студентов и преподавателей.

2) Необходимость создания площадки для проведения совместных мероприятий (семинары, круглые столы и др.) руководства и преподавателей православной, католической семинарий и мусульманских колледжей медресе для обсуждения вопросов укрепления диалога между православием, католицизмом и исламом, в том числе через сотрудничество по развитию

⁹⁸ Как показывает опыт Российской Федерации и Узбекистана, студентов духовных учебных заведений обучают также народным ремеслам и полезным профессиям, таким как резьба по дереву, художественный орнамент, золотошвейное дело, ковроткачество, каллиграфия, кройка и шитье, кулинария, медицина и др.

христианского и исламского образования в Республике Казахстан.

3) *Необходимость установления тесного сотрудничества христианских семинарий с колледжами-медресе* для развития межконфессионального диалога и сотрудничества среди представителей традиционных религий.

4) *Обеспечить научно-методическое сопровождение в рамках преподавания истории религий, экуменизма, межрелигиозного диалога и т.д.* При анализе образовательных программ христианских семинарий было отмечено, что студентам преподаются указанные предметы. В связи с этим, необходимо дальнейшее повышение качества преподавания данных дисциплин для укрепления межрелигиозного диалога. Можно будет осуществлять обмен данными материалами с целью их имплементации в преподавании религиозных и религиоведческих дисциплин на всех уровнях образования.

5) *Способствовать взаимодействию между христианскими семинариями и светскими ВУЗами Республики Казахстан.* Общеобразовательные предметы (казахский, русский, английский языки, история Казахстана и др.) входят в учебную программу христианских учебных заведений, в связи с этим необходимо обеспечить высококвалифицированные кадры для повышения уровня знаний по данным предметам у студентов. В свою очередь, участие представителей традиционных христианских направлений в учебных программах вузов, особенно, в рамках религиоведческой и религиозной подготовки поможет улучшить качество преподавания и будет способствовать развитию межконфессионального диалога и сотрудничества.

6) *Разработать и организовать курсы повышения квалификации для преподавателей христианских семинарий по совершенствованию общих педагогических компетенций,* применяемых в системе средне специального и высшего образования Республики Казахстан. В связи с тем, что большая часть ППС православной и католической семинарий преподавание не является основным видом деятельности, необходимо обеспечить возможность повышения квалификации по профилю педагогической деятельности.

7) *Уполномоченным органам в сфере образования и религий рассмотреть возможность перевода православной и католической семинарий в разряд организаций высшего духовного образования с выдачей дипломов о высшем образовании.* Анализ учебных программ, рассчитанных на сроки обучения в 5 и 7 лет, показывает, что их содержательное наполнение, фактически, соответствуют уровню высшего образования.

По международному опыту религиозного образования на уровне средних профессиональных учебных заведений:

1) *Создать условия для получения дополнительной профессии в ходе обучения (Татарстан, Узбекистан),* например: пчеловод, водитель, швейное дело, кулинария, медицина, народные ремесла и полезные профессии: резьба по дереву, художественный орнамент, золотошвейное дело, ковроткачество, каллиграфия и др.

2) *Усилить интеграцию студентов колледжей-медресе в производственный процесс работодателей (Нидерланды).* Позитивным представляется опыт Нидерландов по обязательному ежегодному посещению организаций и компаний работодателей с целью знакомства студентов с производственным процессом.

3) *Рассмотреть возможность открытия онлайн религиозного учебного заведения*

(Российская Федерация, Великобритания) посредством привлечения лучших специалистов как отечественных, так и зарубежных, что поспособствует повышению качества религиозного обучения и повышению квалификации будущих религиозных служителей.

4) *Обучать на курсах повышения квалификации имамов базовым навыкам медиации и психологии (Франция).* Нередки случаи провокации священнослужителей со стороны представителей радикальных течений, вовлечение в полемику и др. виды давления. Кроме того, данные навыки необходимы для оказания помощи в межличностных, семейно-брачных отношениях, с детьми и др.

5) *Установить соотношение светских и религиозных дисциплин (Узбекистан)* с целью обучения не только религиозным дисциплинам, но и формированию более широкого кругозора у обучающихся.

6) *Процесс обучения в средне-специальных организациях (Франция, США)* выстроить таким образом, чтобы выпускники следовали государственно-конфессиональной политике Казахстана, поддерживали историко-культурные традиции страны, толерантность и уважение к другим.

7) *Рассмотреть возможность внедрения новых образовательных программ (Европа),* такие как межконфессиональные, межкультурные и экуменические.

8) *Принимать на обучение (Европа)* представителей разной религиозной и конфессиональной принадлежности, в том числе религиозно не аффилированных лиц.

9) *Разработать систему финансирования учебных заведений (Австрия, Франция),* исключить недостоверное финансирование от зарубежных организаций с целью пресечения распространения иностранных радикальных идей среди администрации, преподавателей и учащихся.

Принятие во внимание выводов в подразделах, а также рекомендаций и предложений на их основе, позволит совершенствованию среднего профессионального религиозного образования в Республике Казахстан и повышению его качества.

ГЛАВА III

РЕЛИГИОЗНОЕ И РЕЛИГИОВЕДЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

3.1 Актуальные аспекты дифференциации религиоведческого и религиозного образования

Проблема дифференциации религиозного и религиоведческого образования остается актуальной с момента самого зарождения религиоведения как гуманитарной науки и является предметом исследований и дебатов в мировой научной мысли.

До сих пор существует многообразие определений «религиозного» и «религиоведческого» образования в академических кругах, предметом дискуссий которых выступают, в первую очередь, цели и задачи двух направлений, а также их теоретико-методологический инструментарий.

На постсоветском пространстве под религиозным образованием, чаще всего, подразумевается образование в рамках какой-либо определенной религии, где осуществляется приобщение обучающихся к этой вере. Религиозное образование, как правило, приравнивается к теологическому, конфессиональному образованию. В то же время, религиоведческое образование рассматривается как неконфессиональное образование. Под религиоведческим образованием понимают, как правило, получение определенных знаний о религиях вообще, их истории, научных методах изучения религии как общественного, культурного и психологического феномена.

Согласно российскому ученому И.В.Понкину, «религиозное образование – это целенаправленный процесс обучения и воспитания, осуществляемый на основе определенного религиозного вероучения и сопровождающийся приобретением знаний о религиозном вероучении, религиозной практике, религиозной культуре и деятельности представляющих эту религию религиозных объединений, а также формированием качеств личности на основе этого религиозного вероучения и присущих ему нравственных ценностей»⁹⁹.

Ф.Н.Козырев, доктор педагогических наук, используя термин «неконфессиональное религиозное образование» для обозначения религиоведческого образования, определяет его как:

- а) образование, где религиозная принадлежность профессорско-преподавательского состава и самих студентов не является определяющим аспектом образовательного процесса;
- б) образовательный процесс, который не осуществляется какой-либо религиозной организацией;
- в) образование, где религия выступает в качестве объективного социального, психологического и исторического факта;
- г) образование, где целью не является обращение учащихся в какую-либо веру¹⁰⁰.

Однако, в своих трудах И.В. Метлик, профессор кафедры общей и социальной педагогики педагогического факультета Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета в Российской Федерации, отмечает, что вышеназванные границы весьма условны и не имеют четкого разделения¹⁰¹. Так, например, специальность «Теология», имеющая признаки религиозного образования, преподается в светских высших учебных заведениях, программа которых

99 Понкин И.В. Религиозное образование / Светскость государства: Словарь / Институт государственно-конфессиональных отношений и права. М., 2003. URL: http://cddk.ru/gos_i_religia/edu/rel-edu/001.htm (Дата обращения 01.10.2020)

100 Козырев Ф.Н. Неконфессиональное религиозное образование в зарубежной школе: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. Специальность: 003068063. Санкт-Петербург, 2006. 42 с.

101 Метлик И.В. Изучение религии в системе образования // Источник: Педагогика. М., 2003. № 7. URL: <http://www.verav.ru/common/mpublic.php?num=116> (дата обращения: 01.10.2020)

регламентируется общеобязательными стандартами, государственными органами и обеспечиваются за счет государственного бюджета в виде выделения государственных образовательных грантов.

В западной традиции также с самого момента зарождения религиоведческой науки, проблема дифференциации религиозного и религиоведческого образования привлекает внимание многих ученых.

Для того, чтобы всецело понять проблемы различия религиозного и религиоведческого образования, а также настоящую ситуацию в ведущих высших учебных заведениях мира, необходимо продемонстрировать краткий исторический обзор религиоведческой науки и ее демаркации от теологии в рамках высших учебных заведений.

Общеизвестно, что одной из самых сильных школ религиоведения является немецкая, так называемая «Religionswissenschaft» или «Наука о религии» - «Религиоведение», термин, введенный в научный оборот Йоахимом Вахом.

История религиоведческой науки в Германии показывает, что изначально, задачами религиоведения до его «официального» возникновения, занимались кафедры теологии или этнологии. Так, первыми «попытками» научного изучения религии предпринимались последователями школы религиозной истории («Religionsgeschichtliche Schule») в конце XIX – начале XX века на теологических факультетах Германии. Исследователи, будучи верующими христианами, анализировали Библию в контексте изучения ранних форм иудейской, вавилонской, персидской и эллинистической культур и религий с позиции христианской теологии. Например, Эрнст Трельч, немецкий лютеранский теолог, изучая историю христианства в сравнении с другими религиями, пришел к заключению о том, что именно в христианстве реализуются высшие ценности всех религий. По мнению Р. Бернхарта, руководителя систематической теологии и догматики факультета теологии при Базельском университете, считает, что использование истории религий в подобном апологическом контексте, сподвигло дальнейшее разделение религиоведения от теологии¹⁰².

В 1924 году, Йоахим Вах, в своих размышлениях об эпистемологических основаниях религиоведческой науки, впервые провел четкую грань между теологией (в том числе философией религии) и новой дисциплиной, которую он назвал «Religionswissenschaft» (наука о религии). Следуя идеям Макса Вебера и его «эмпирической науке», Й.Вах особенно подчеркивал использование эмпирических методов в изучении феномена религии. Так, Вах критиковал «Religionsgeschichtliche Schule» за ее предвзятость и сосредоточенность исключительно на христианстве, и включение истории религий в теологию. Согласно его мнению, которое впоследствии повлияло на развитие всего европейского религиоведения, религиоведение должно следовать принципам внеконфессиональности, быть идеологически нейтральным, не придерживаться какой-либо позиции и являться ненормативным. Религиоведение должно сохранять методологическую дистанцию как от религиозных взглядов исследователя, так и от религиозных явлений, являющихся объектами его исследования. Кроме этого, в религиоведении необходимо отказаться от каких-либо оценочных суждений, в отличии от теологии.

Подобная демаркация являлась отличительной особенностью ранних этапов становления религиоведения по всей Европе и США.

К примеру, в Нидерландах, до 1876 года попытки научного изучения религии предпринимались в рамках теологических факультетов в университетах Лейдена, Гронингена, Утрехта и Амстердама. Однако, в 1876 г. государство предприняло активные шаги по разделению «науки о религии» и «теологии», которое выразилось в предоставлении вышеназванным высшим учебным заведениям статуса так называемого «duplex ordo», закона, официально демаркирующего конфессиональные теологические дисциплины от научных. Результатом стало внедрение

102 R. Bernhardt, Comparative Theology: Between Theology and Religious Studies. Religions 2012, 3, 964-972. doi: 10.3390/rel3040964. (дата обращения 01.10.2020)

религиоведения и философии религии в качестве отдельных дисциплин на теологических факультетах нидерландских учебных заведений¹⁰³. Но подобное разделение и маргинализация теологии в университетах вызвало широкие дискуссии в научном сообществе Нидерландов.

В настоящее время, ситуация со взаимоотношением теологии и религиоведения в университетах Европы и США представляет собой систему с тесным переплетением взаимных теоретико-методологических принципов. Западная теология, несмотря на свою конфессиональную принадлежность христианской традиции, активно использует в своих исследованиях инструменты, как правило, присущие религиоведческой науке. Религиоведение же, являясь междисциплинарной наукой, часто преподается внутри теологических факультетов (Дания, Швеция, Норвегия, Италия). В Великобритании, Нидерландах и других странах существует ряд университетов, называющих свои факультеты «Факультет теологии и религиоведения», призванные объединить две традиции.

В Казахстане история религиозного и религиоведческого образования также связана с историческим контекстом развития казахстанского общества.

Государственная идеология СССР, безусловно, повлияла на развитие религиозного и религиоведческого образования: если получение религиозного образования или теологии было под запретом, то религиоведческое образование было сосредоточено, прежде всего, на теории научного атеизма.

С получением независимости, впервые специальность «Религиоведение» была открыта в Международном казахско-турецком университете им. Х.А.Ясави в 1992 году.

Высшее религиозное образование, в первую очередь, связано с историей Египетского университета исламской культуры «Нур-Мубарак», который открылся в 2003 году.

Свою роль в процессах демаркации религиозного и религиоведческого образования в Казахстане сыграл Закон РК от 11 октября 2011 года № 483-IV «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» в котором указано, что «система образования и воспитания в РК, за исключением духовных (религиозных) организаций образования, отделена от религии и религиозных объединений и носит светский характер»¹⁰⁴.

В настоящий момент религиозное (теологическое) образование в Казахстане понимается как подготовка специалистов для работы в духовных учреждениях, тогда как религиоведческое образование имеет строго секулярный характер, призванный готовить кадров, прежде всего, для работы в академических и государственных структурах.

Таким образом, как показывает анализ, дифференциация религиозного и религиоведческого образования в высших учебных заведениях имеет сложную, неоднозначную историю, зависящую от историко-культурных особенностей той или иной страны. На Западе подобного строгого отделения не наблюдается, фундаментальные принципы религиоведческой науки активно используются на кафедрах теологии, при подготовке священнослужителей¹⁰⁵. На постсоветском пространстве религиозное и религиоведческое образование находится в процессе становления и развивается на основе принципов светскости.

103 Platvoet G.J., *Close Harmonies: Science of Religions in Dutch Duplex Ordo Theology, 1860-1960*, 1998, Numen 45 (2), 115-162. URL: <https://jangplatvoet.nl/wp-content/uploads/2016/03/Close-harmonies.2016-1.pdf> (дата обращения 01.10.2020)

104 Кулекеев Б.К., *Казахстанская модель светскости: основные понятия и принципы, механизмы реализации. Основные аспекты государственной политики РК в сфере религии: сборник материалов обучающего семинара. Под общ.ред. Абдрасилкызы А.- Астана, НИАЦ, 2017- 172 с. (19-26)*

105 См. раздел 3.3 «Международный опыт религиозного и религиоведческого образования на уровне высшего и послевузовского образования» для более подробного анализа

3.2 Анализ качества образовательных программ по всем направлениям подготовки в ВУЗах Республики Казахстан

Согласно Концепции государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2017-2020 годы, одним из приоритетных направлений совершенствования состояния религиозной сферы в стране является подготовка высококвалифицированных специалистов в области религии: «Возрастают требования к квалификации кадров в области религиоведения, теологии и исламоведения, способных принимать активное участие в профилактике религиозного экстремизма среди различных групп общества»¹⁰⁶.

Заданная государством вышеуказанная задача, прежде всего, реализуется посредством качественного образования в высших учебных заведениях, готовых выпускать конкурентоспособных специалистов в сфере религии.

В свою очередь, конкурентоспособность специалистов в области религии имеет собственные особенности и определяется следующими факторами:

- владение фундаментальными знаниями в области религиоведения и теологии, в том числе свободное оперирование современными теориями и методологиями;
- четкость целей и ценностных ориентаций;
- способность к постоянному саморазвитию и профессиональному росту;
- аналитическое мышление;
- критичность мышления;
- способность работать с большими объемами данных и т.д.;
- творческое мышление.

Согласно п. 9-2) статьи 1 Закона Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 г. №319-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.) (далее – Закон «Об образовании»), образовательная программа определяется как «единый комплекс основных характеристик образования, включающий цели, результаты и содержание обучения, организацию образовательного процесса, способы и методы их реализации, критерии оценки результатов обучения»¹⁰⁷. Так, в широком смысле слова, понятие «образовательная программа» охватывает большое количество аспектов обучения – от самих преподаваемых дисциплин до профессорско-преподавательского состава той или иной кафедры или факультета.

Принимая это во внимание, последующий анализ качества подготовки специалистов в сфере религии основывается на следующих данных:

- материалах экспертных интервью с преподавателями вузов;
- фокус-групповые исследования среди студентов вузов всех уровней подготовки;
- качественный состав профессорско-преподавательского состава (далее – ППС);
- образовательные программы/учебные планы.

Анализ исследуемых материалов нацелен на выявление проблемных аспектов, имеющих в ходе подготовки студентов по специальностям «Религиоведение», «История-религиоведение», «Исламоведение», «Теология».

Для удобства исследования, структура анализа будет выглядеть следующим образом:

- уровни подготовки по специальностям «Религиоведение», «История-религиоведение», «Исламоведение» и «Теология»;
- общие проблемы для всех четырех специальностей;
- характерные проблемы для каждой специальности, раскрытых в подглавах 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3;

¹⁰⁶ Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2017-2020 годы» от 27 июня 2017 г. №500

¹⁰⁷ Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 г. №319-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747#pos=141;-34 (дата обращения 01.09.2020)

- международный опыт религиозного и религиоведческого образования;
- предлагаемые рекомендации с целью дальнейшего совершенствования религиозного и религиоведческого образования.

Уровни подготовки по специальностям «Религиоведение», «История-религиоведение», «Исламоведение» и «Теология»

На сегодняшний день подготовка кадров по специальности «Религиоведение» в Казахстане реализуется на базе 7 вузов.

Таблица 11 УРОВНИ ПОДГОТОВКИ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ» И СОСТАВ ППС, В РАЗРЕЗЕ ВУЗОВ

НАИМЕНОВАНИЕ КАФЕДРЫ / ФАКУЛЬТЕТА/ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ	УРОВНИ ПОДГОТОВКИ (Б – бакалавриат, М – магистратура, PhD – докторантура)
Кафедра религиоведения и культурологии факультета философии и политологии Казахского национального университета им. Аль-Фараби (далее – КазНУ) ¹⁰⁸	Б / М / PhD
Кафедра религиоведения факультета социальных наук Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева (далее – ЕНУ) ¹⁰⁹	Б / М / PhD
Кафедра религиоведения Египетского университета исламской культуры «Нур-Мубарак» (далее – Нур-Мубарак) ¹¹⁰	Б / М / PhD
Кафедра политологии и социально-философских дисциплин Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая (далее – КазНПУ)	Б / М / PhD
Кафедра религиоведения факультета гуманитарных наук Международного казахско-турецкого университета им. Х.А.Ясави (далее – МКТУ) ¹¹¹	Б / М
Кафедра истории и религиоведения факультета истории и религиоведения Университета иностранных языков и деловой карьеры (далее – УИЯиДК) ¹¹²	Б / М
Кафедра философии и теории культуры факультета философии и психологии Карагандинского государственного университета им. Е.Буке-това (далее – КарГУ) ¹¹³	Б

108 Кафедра религиоведения и культурологии КазНУ им. Аль-Фараби. URL: <https://www.kaznu.kz/ru/10844/page/> (дата обращения 01.09.2020)

109 Кафедра религиоведения. ЕНУ им. Л.Н.Гумилева. URL: <http://fsn.enu.kz/subpage/religiovedeniya> (дата обращения 01.09.2020)

110 Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак». URL: <https://nmu.kz/ru/dintanu-bbb-2/> (дата обращения 01.09.2020)

111 Кафедра религиоведения. МКТУ. URL: <http://ayu.edu.kz/faculties/faculty-of-humanities/dintanu-kaf> (дата обращения 01.09.2020)

112 Факультет истории и религиоведения. УИЯиДК. URL: <https://ydu.kz/p/academic/facultes/faculty%20of%20history%20and%20religious%20study/?lang=ru> (дата обращения 01.09.2020)

113 Факультет философии и психологии. КарГУ. URL: <https://www.ksu.kz/index.php?r=faculty%2Ffpf> (дата обращения 01.09.2020)

Специальность «История-религиоведение» реализуется только на уровне бакалавриата на базе 7 высших учебных заведений:

- Павлодарский государственный педагогический университет (г.Павлодар) (далее – ПГПУ);
- Актюбинский региональный государственный университет им. К.Жубанова (г.Актобе) (далее – АРГУ);
- Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова (г.Кокшетау) (далее – КУ);
- Южно-казахстанский государственный педагогический университет (г.Шымкент) (далее – ЮКГПУ);
- Казахский национальный женский педагогический университет (г.Алматы) (далее – КНЖПУ);
- Казахский национальный педагогический университет им. Абая (г.Алматы) (далее – КазНПУ);
- Костанайский государственный педагогический университет (г.Костанай) (далее – КГПУ).

Подготовка кадров по специальности «Исламоведение» реализуется на базе 3 вузов.

Таблица 12 УРОВНИ ПОДГОТОВКИ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ИСЛАМОВЕДЕНИЕ» И СОСТАВ ППС, В РАЗРЕЗЕ ВУЗОВ

НАИМЕНОВАНИЕ КАФЕДРЫ/ФАКУЛЬТЕТА/УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ	УРОВНИ ПОДГОТОВКИ (Б – БАКАЛАВРИАТ, М – МАГИСТРАТУРА, PhD – ДОКТОРАНТУРА)
Кафедра религиоведения и культурологии факультета философии и политологии Казахского национального университета им. Аль-Фараби	Б / М / PhD
Кафедра исламоведения Египетского университета исламской культуры «Нур-Мубарак» ¹¹⁴	Б / М / PhD
Кафедра истории и религиоведения факультета истории и религиоведения Университета иностранных языков и деловой карьеры (далее – УИЯиДК)	Б / М

На сегодняшний день подготовка кадров по специальности «Теология» реализуется на базе 2 вузов.

Таблица 13 УРОВНИ ПОДГОТОВКИ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ТЕОЛОГИЯ» И СОСТАВ ППС, В РАЗРЕЗЕ ВУЗОВ

НАИМЕНОВАНИЕ КАФЕДРЫ / ФАКУЛЬТЕТА / УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ	УРОВНИ ПОДГОТОВКИ(Б – БАКАЛАВРИАТ, М – МАГИСТРАТУРА, PhD – ДОКТОРАНТУРА)
Кафедра исламоведения Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак»	Б / М
Кафедра религиоведения факультета гуманитарных наук Международного казахско-турецкого университета им. Х.А.Ясави	Б

Таким образом, специальности «Религиоведение» и «Исламоведение» всех трех уровней подготовки имеются только в КазНУ и Нур-Мубарак.

¹¹⁴ Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак». URL: <https://nmu.kz/ru/kafedralar/islamtanu-kafedrasyl/> (дата обращения 24.09.2020)

Бакалавров, магистров и докторантов по «Религиоведению» также готовят ЕНУ и КазНПУ. На уровне бакалавриата и магистратуры религиоведов готовят МКТУ и УИЯиДК, а КарГУ только на уровне бакалавриата. МКТУ также реализует только программу бакалавриата по специальности «Исламоведение».

«История-религиоведение» реализуется исключительно в рамках педагогических университетов только на уровне бакалавриата.

Специалистов по направлению «Теология» готовят два ВУЗа – Нур-Мубарак и МКТУ.

Таким образом, на настоящее время функционируют 13 высших учебных заведений в 9 городах в Республике Казахстан, реализующих подготовку специалистов в сфере религии.

Проблемы общего характера

Как показывает анализ экспертных интервью, фокус-групповых исследований, наблюдаются идентичные проблемы, характерные для всех вышеперечисленных высших учебных заведений.

Проблема перегруженности ППС административно-общественными работами

Общеизвестно, что работа ППС, помимо непосредственного обучения студентов, состоит из административных (кафедральных) и общественных работ. Данный вид работы включает в себя широкий спектр направлений – от составления образовательных программ до участия в общеуниверситетских мероприятиях, подготовке документов к аккредитации и т.п.

Многими экспертами в области образования была отмечена проблема чрезмерной загруженности преподавателей общественными работами:

«Один и самый важный – это слишком много бумаг. При чем бумаг, которые не имеют никакого отношения к преподаванию религиоведения. Это просто административная работа, которая скопом валится на преподавателя, и он не успевает работать и заниматься своими непосредственными обязанностями»

(ЕНУ)

«Аккредитация, аттестация. Получается вот то есть если так иронизировать я могу никакого образовательного процесса не вести, ничего не делать, но красиво составляю все эти требуемые по форме бумаги, покажу их всем членам комиссии и они вот порадуются, что у меня все так замечательно и красиво и все. А я получаю потратил на это все время, которое мог бы потратить на кого? На студентов, те же какие-то курсы и так далее, и так далее. Вот, к сожалению, мы пока в такой ситуации находимся»

(КарГУ)

Отмечается также неравномерность распределения данных видов работ среди профессорско-преподавательского состава:

«Второе, это рациональное распределение общественных нагрузок. То есть, общественная нагрузка распределяется неравномерно, и соответственно, нет четкой регламентации в данном направлении»

(ЕНУ)

Так, преподаватели практических всех ВУЗов, из-за нехватки времени, вызванной необходимостью административно-общественных работ, испытывают проблемы с собственной научной и образовательной деятельностью, что, в свою очередь, сказывается на качестве преподавания.

Проблема нехватки материалов по религиоведению на казахском языке

Общеизвестно, что на данный момент существует нехватка учебных пособий, книг на казахском языке по всем специальностям.

Согласно экспертным интервью, настоящая ситуация с доступом к литературе на казахском языке представляется двойственной. С одной стороны, эксперты отмечают ее нехватку, но, с другой стороны, говорят об отсутствии в разнице количества материалов на русском и казахском языке:

«Я считаю, что нет никакой разницы между студентами, получающими знания на казахском и русском языках»

(КазНУ)

«И в этом смысле я думаю, что, наши студенты они у нас не жалуются на недостаток литературы»

(КарГУ)

«Поэтому у нас в библиотеке книг, именно по религиоведению, хватает. И на казахском языке, и на русском языке хватает»

(МКТУ)

В то же время, некоторые интервьюируемые отмечают проблематичность доступа:

«Проблема заключается не в наличии самых учебников и учебных пособий, а в наличии в электронном варианте в свободном доступе и в количестве тиражирований. Мало книг на казахском языке по религиоведению находится в свободном доступе в интернете, чтобы их можно скачать»

(ЕНУ)

«К сожалению, в виду того, что отечественное религиоведение является довольно новой наукой, имеется нехватка учебных материалов на казахском языке. В основном студенты получают информацию на русском, турецком и иногда на английском языках»

(Нур-Мубарак)

Несмотря на утверждения экспертов о доступности материалов, некоторая часть студентов жалуются на трудность в получении книг и учебников на казахском языке:

«Как и говорили до этого, нехватка информации является проблематичным моментом»

(студент специальности «Религиоведение», УИЯиДК)

«Нехватка материалов на казахском языке»

(студент специальности «Теология», МКТУ)

Проблема отсутствия научного обоснования как одного из обязательных элементов поступления на PhD

Научное обоснование докторской диссертации (план/концепция исследования) – это приблизительный план будущей диссертационной работы с указанием темы исследования, задач, актуальности, новизны, методологии и ориентировочного графика последовательных этапов исследования.

Научное обоснование («Research Proposal») является важнейшей частью поступления на докторские программы практически во всех странах и является главным критерием отбора претендентов на соискание докторской степени¹¹⁵.

В настоящее время одним из главных аспектов, влияющих на качество докторских диссертаций в Казахстане является отсутствие обязательного написания научного обоснования. Учитывая обязательные дисциплины, экзамены, публикации в международных журналах, исследовательские практики и зарубежные стажировки, а также административные работы, докторанты должны, как правило, определиться с темой диссертационного исследования в первый

115 Более того, написание обоснования/плана является наиважнейшим аспектом предварительного написания любой научной работы. См. Sudheesh K, Duggappa DR, Nethra SS. How to write a research proposal?. Indian J Anaesth. 2016;60(9):631-634. doi:10.4103/0019-5049.190617

семестр своего обучения. Поспешность в принятии решения прямо влияет на качество будущего исследования.

В случае, если научное обоснование, являлось бы обязательным компонентом и носило бы определяющий характер при отборе поступающих, то докторанты на момент зачисления в ВУЗ уже имели бы представление о теме своей диссертации. Кроме этого, строгий отбор абитуриентов по принципам актуальности и новизны научного обоснования поспособствует правильному векторному развитию научных исследований, тем самым заполняя «пробелы» в отечественном религиоведении.

Эксперты подтверждают данные аргументы:

«Но я считаю, что научное обоснование необходимо, потому что если ты поступаешь на докторантуру, ты должен понимать что ты хочешь изучать. Какое направление тебе интересно, и какой результативности ты примерно хочешь добиться»
(ЕНУ)

«Конечно, поступающий на докторантуру должен уже иметь определенный уровень. У него должен быть опыт работы. В целом, он должен уметь прогнозировать, что он будет делать на докторантуре, чем будет заниматься...»
(ЕНУ)

Эксперт из Нур-Мубарака считает, что во время обучения у докторанта есть учебные семестры и несколько научных практик, которые «отнимают время»: *«Если у докторанта изначально отсутствует научное обоснование своего исследования, то, по причине загруженности и занятости в течении трех лет, они потеряют много времени так и не имея возможности его начать».*

Так, основные проблемы общего характера, присущие всем высшим учебным заведениям, подготавливающих специалистов в области религии, которые влияют на качество образовательного процесса, заключаются в чрезмерной загруженности преподавателей административно-общественными работами, нехватке материалов по религиоведению на казахском языке, а также в отсутствии научного обоснования как определяющего фактора поступления на PhD.

3.2.1 Религиоведение

Специальность «Религиоведение» впервые была открыта в МКТУ в 1992 году. В 1999 г. подобная специальность открылась в КазНУ, а в 2002 г. в ЕНУ. С момента своего становления, религиоведческое образование в высших учебных заведениях постепенно, поэтапно эволюционировало с достаточно узких и «неизвестных» специальностей в МКТУ, КазНУ до уровня трехступенчатого образования в 7 крупных ВУЗах Казахстана, с ежегодным приростом количества государственных грантов и поступающих студентов.

Анализ профессорско-преподавательского состава

Безусловно, одним из факторов, определяющих качество образования, является профессорско-преподавательский состав.

Анализ экспертных интервью и ППС кафедр, реализующих подготовку кадров в сфере религии, показал в основном положительную динамику развития.

Главной отличительной особенностью всех шести ВУЗов является большой процент полиязычности кафедр – от знания государственного языка до знаний фарси и арабского.

Кроме этого, на всех кафедрах отмечается наличие путей повышения квалификации – от местного до международного уровня. Так, например, в КарГУ им. Е.Букетова повышение квалификации происходит посредством привлечения сотрудников местных исполнительных органов в сфере религии, с целью обмена практическим опытом. Более того, интересен опыт привлечения самого ППС к проведению тренингов и курсов для учителей общеобразовательных

школ, преподающих предмет «Светскость и основы религиоведения». Стоит сказать, что подобный опыт является уникальным и продуктивным – повышается уровень преподавания религиоведения в школах, что потенциально может привести к большей заинтересованности сильных абитуриентов специальностью «Религиоведение». В КазНУ им. Аль-Фараби имеется отдельный институт по повышению квалификации преподавателей. «Нур-Мубарак» организует бесплатные курсы по повышению квалификации для своих преподавателей каждые пять лет.

На международном уровне повышение квалификации происходит по программам обмена опытом, реализуемых на общеуниверситетском уровне. Одним из позитивных факторов повышения квалификации служит международная программа «Болашак». Так, к примеру, в МКТУ им. Х.А.Ясави, по данной программе двое преподавателей проходят повышения квалификации и научную стажировку в Турции и в Великобритании.

Эксперты с ЕНУ им. Л.Н.Гумилева отмечают наличие дипломов смежных специальностей у ряда своих преподавателей в качестве положительного опыта.

В целях интеграции принципов Болонской системы, можно отметить, что во всех ВУЗах, реализующих специальность «Религиоведение» международное сотрудничество установлено на удовлетворительном уровне. В УИЯиДК, МКТУ, Нур-Мубарак подобное сотрудничество более тесно установлено с учебными заведениями Ближнего зарубежья и Турции.

Таблица 14 КАЧЕСТВЕННЫЙ СОСТАВ ППС

НАИМЕНОВАНИЕ КАФЕДРЫ/ФАКУЛЬТЕТА/УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ	КАЧЕСТВЕННЫЙ СОСТАВ ППС
Кафедра религиоведения и культурологии факультета философии и политологии Казахского национального университета им. Аль-Фараби (далее – КазНУ)	16 д.ф.н., 7 к.ф.н., 7 PhD, 17 магистров ¹¹⁶
Кафедра религиоведения факультета социальных наук Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева (далее – ЕНУ)	3 д.ф.н., 2 к.ф.н, 1 к.с.н., 3 PhD, 3 магистра
Кафедра религиоведения Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак» (далее – Нур-Мубарак)	2 д.ф.н., 2 к.ф.н, 6 PhD, 5 магистров
Кафедра политологии и социально-философских дисциплин Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая	3 д.ф.н., 1 д.с.н., 2 д.п.н., 3 к.ф.н., 1 к.и.н., 1 PhD, 6 магистров
Кафедра религиоведения факультета гуманитарных наук Международного казахско-турецкого университета им. Х.А.Ясави (далее – МКТУ)	1 д.ф.н, 2 к.ф.н., 2 к.и.н., 3 PhD, 2 магистра
Кафедра истории и религиоведения факультета истории и религиоведения Университета иностранных языков и деловой карьеры (далее – УИЯиДК)	1 к.ф.н., 1 к.и.с., 1 PhD, 3 магистра ¹¹⁷
Кафедра философии и теории культуры факультета философии и психологии Карагандинского государственного университета им. Е.Букедова (далее – КарГУ)	3 д.ф.н., 4 к.ф.н., 7 магистров ¹¹⁸

¹¹⁶ Обобщенные данные преподавателей кафедры религиоведения и культурологии

¹¹⁷ Обобщенные данные преподавателей кафедры истории и религиоведения

¹¹⁸ Обобщенные данные преподавателей кафедры философии и теории культуры

Интересным представляется взгляды самих обучающихся студентов на ППС, анализ которого основывается на фокус-групповых исследованиях.

В большинстве случаев студенты всех ВУЗов отмечают качественный состав выпускающей кафедры. Однако стоит более подробно остановиться на проблемных аспектах.

Одним из главных критериев образовательного процесса является объективное оценивание знаний студентов со стороны ППС.

Большинство респондентов фокус-групп, обучающихся по специальности «Религиоведение» ответили на вопрос «Насколько объективно, на ваш взгляд, преподаватели оценивают ваши знания?» утвердительно, отмечая объективность преподавателей.

Однако стоит отметить, что мнения ряда студентов с разных университетов о необъективности оценивания в виде завышения оценок совпадают.

Так, некоторые студенты ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, отмечают субъективность выставляемых оценок со стороны ППС:

«В целом, я бы не сказала, что оценки объективные. Потому что в течении двух лет обучения, я видела много случаев безосновательного занижения и завышения оценок...».

Схожее мнения о завышении оценок наблюдаются и у студентов КазНУ им. Аль-Фараби, КарГУ им. Е.Букетова:

«Мне кажется порой и часто оценивание студентов не объективное. В виду того, что многие преподаватели относятся как-то по-родительски к студентам что ли. Они думают ну да ладно они потеряют стипендию, что от этого хорошее будет этому студенту? А на самом деле, мне кажется, было бы полезнее объективно оценивать вклад студента в его образование. Если он не вкладывается, то он должен получить, что заслужит»

(КазНУ им. Аль-Фараби)

«Наверное, процентов на 70. Потому что к некоторым студентам относятся более лояльно, неизвестно о по каким причинам, как бы более мягче. Я не скажу, что у нас преподаватели какие-то тираны, но можно было бы и по строже относиться, в плане кому-то завышаются оценки, а чьи-то задания сравнивают с теми же студентами, знания которых нельзя оценивать на пятерку»

(КарГУ им. Е.Букетова)

В Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак», напротив, большинство дали положительные оценки объективности преподавателей.

В МКТУ один студент также высказал свое отрицательное мнение об объективности оценивания. Данный факт связан прежде всего с специфическими условиями статуса международного университета:

«По-моему мнению оценивают не объективно. К прибывшим из-за рубежа студентам, например с Турции, ставят завышенные оценки, так как говорят, что они же приехали из-за рубежа. Ставят оценки также как и нам. У них есть послабления»¹¹⁹.

Кроме этого, отмечается незнание некоторыми преподавателями современных методик и новой информации, которые бы могли завлечь и заинтересовать студентов:

«Во многих случаях «люди старой закалки» не уделяют внимания новой информации. А именно той новой информации и новых методик, которые поступают с Запада, они не уделяют этому внимания. Я считаю, что одна из слабых сторон»

(ЕНУ)

Подобного мнения придерживаются и часть студентов «Нур-Мубарак»:

«...слабая сторона – это приоритет преподавателей к проповедничеству, препятствованию внедрения новых знаний, было бы хорошо, если бы эти вопросы поднимались бы на государственном уровне...».

В МКТУ существует проблема с применением разных методов лекций и семинаров:

«Недостаточность визуальных материалов. У нас не так часто пользуются презентациями,

119 Подобное наблюдается и по специальности «Теология». См. 3.2.4

познавательными видеоматериалами. Преподаватели ведут свои предметы только устно...».

Применение новых технологий обучения, а также внедрение современных методологических инструментов является показателем дидактической эффективности вне зависимости от специальности. Однако на данный момент студентами отмечается небольшие проблемы с обновленными методами обучения в некоторых ВУЗах страны.

Таким образом, анализ материалов продемонстрировал, что одной из самых сильных сторон преподавателей религиоведения является их полиязычность. Кроме этого, отмечается также тесные контакты преподавателей с международными университетами и кафедрами. Доступ к различным курсам повышения педагогической квалификации, также, по всей видимости, не является на настоящий момент проблемой. Однако студенты, при обсуждении о качестве ППС, отмечают две главные проблемные аспекты: объективность оценивания и использование новых методик обучения.

Анализ производственной практики во время образовательного процесса

Производственная практика – это практическая часть образовательной программы, проходящая, как правило, на различных предприятиях в условиях реального производства.

Согласно Приложению 7 Приказу Министра образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования» (далее – Общеобязательные стандарты) от 31 октября 2018 г. №604 профессиональная практика входит в цикл базовых и профилирующих дисциплин¹²⁰. Однако количество выделяемых академических кредитов не уточняется и входит в общее количество кредитов, выделяемых для двух циклов. Таким образом, время, выделяемое на производственную практику, определяется самостоятельно ВУЗом в пределах кредитов, обозначенных в Общеобязательных стандартах.

По специальности «Религиоведение» производственная практика, чаще всего, проходит на уровне местных исполнительных органов, научно-аналитических центров в сфере религии.

Таблица 15 ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ» В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

НАИМЕНОВАНИЕ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ	ВРЕМЯ ПРОИЗВОД- СТВЕННОЙ/ ПЕДАГОГИЧЕ- СКОЙ ПРАКТИ- КИ	КОЛИЧЕСТВО КРЕДИТОВ				
		М	PhD	Б	М	PhD
КазНУ	В конце 2-4 курсов	На 2 курсе	На 2 курсе	10	11	10
ЕНУ	В конце 2-4 курсов	На 2 курсе	На 2 курсе	14	16	15
Нур-Мубарак	1, 3, 4 курсы	На всех курсах	1 курс	6	6	5
МКТУ	На всех курсах	На всех курсах	-	27	17	-
УИЯиДК	3 и 4 курсы		-	7	-	-
КарГУ	На всех курсах	-	-	28	-	-

120 Смотрите более подробно о циклах в Приказе Министра образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования» от 31 октября 2018 г. №604. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017669#z1554> (дата обращения 01.09.2020)

Одной из главных проблем, выделяемой как преподавателями, так и самими студентами, является недостаточность количества времени, уделяемой практике во время учебы.

Существует проблема разрыва между теорией и практикой в сфере религии – работодателям помимо теоретических навыков необходимы специалисты, владеющие аналитическими, организаторскими и менеджерскими навыками:

«Но еще раз говорю, что мы надеемся, что введут увеличение часов практики, что это мы это все будем как бы улучшать. Что у них как бы будет больше возможности практиковаться»

(КарГУ)

«Нужно уделять особое внимание практике, начиная с первого, заканчивая четвертым курсом. Нужно рассмотреть вопрос о продлении времени самой практики»

(КазНУ).

Эксперт с г. Караганды предлагает уделить практике больше внимания на 1-2 курсах, мотивируя это тем, что у студентов «интерес более такой живой» и они сами хотят «проявить себя в качестве религиоведов, специалистов».

На проблему нехватки практического опыта во время обучения указывают и работодатели, принимающие на работу выпускников:

«Очень многие работодатели жалуется на то, что у студентов нет практического опыта...»

(ЕНУ)

Кроме этого, в фокус-групповых исследованиях, сами обучающиеся также отмечают недостаточность практических навыков. К примеру, большинство студентов Нур-Мубарака отмечает «чрезмерность теории, недостаточность практики».

Данный факт является следствием малочисленности кредитов, уделяемой производственной практике – 6 на бакалавриате и магистратуре, 5 на докторантуре. К примеру, в МКТУ и КарГУ данный показатель на уровне бакалавров в 4,5 раза больше, в ЕНУ в 2 раза. Один из студентов, на вопрос «Представьте, что в Ваших силах изменить что-либо в Вашем обучении. Что бы Вы изменили?» ответил следующее: «...увеличил бы практические и религиоведческие дисциплины».

Подобного мнения придерживаются и студенты КазНУ:

«А из слабых сторон, наверное, не хватает для будущих специалистов особенно бакалавриата практики»;

«А вот слабые стороны я увидела, когда сама стала преподавателем, когда у меня была группа кураторская. То, что очень мало времени на практику...».

Согласны с этим и многие студенты УИЯиДК, желающие внедрения больших часов для практических занятий:

«...у нас в университете мало практических предметов, было бы хорошо, если бы увеличили время практики и была бы возможность встретиться с зарубежными специалистами».

Большое количество академических кредитов, выделяемых для практики в КарГУ, вызывает положительный эффект у студентов, которые отмечают это как одну из самых сильных сторон:

«То есть у нас очень много практики, я думаю это сильная сторона нашего обучения, потому что наравне с теорией должна быть и практика на весь период обучения...».

Примечательно, что тема производственной практики вызвало интенсивное обсуждение во время фокус-группы среди студентов МКТУ. МКТУ находится на втором месте по количеству кредитов по производственной практике – 27 на бакалавриате (на 1 меньше, чем в КарГУ) и 17 на магистратуре. Несмотря на подобное большое количество кредитов, существует проблема качества прохождения практики, которую отметили практически все респонденты:

«И еще одна вещь, которую я бы хотел затронуть – это практика. У нас после каждого

курса есть практика. На первом курсе мы во время практики носили книги в библиотеке. На втором курсе были охранниками в мавзолее. И только на 4 курсе мы проходили практику, на которой можно было чему-то научиться...»;

«Нам говорят, что во время практики вы пойдете туда, куда выберете, говорят практика пройдет так и так, однако на первом курсе мы прошли ее в библиотеке. На 2 курсе в музее. Вот так вот было. И только на 4 курсе нам дали право выбора».

Таким образом, производственная (профессиональная) практика является одной из важнейших частей образовательного процесса студентов. Согласно статье 38 Закона «Об образовании», целью данной практики является закрепление теоретических знаний, полученных в ходе обучения, а также приобретение практических навыков и освоение передового опыта¹²¹. Учитывая это, а также материалы исследования, в настоящее время наблюдается острая нехватка в количестве и качестве прохождения профессиональной практики практических во всех ВУЗах, проблему которой затронули как эксперты, так и сами студенты.

Анализ ситуации с вступительными экзаменами на бакалавриат

Согласно Приложению 2 Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении Типовых правил приема на обучение в организации образования, реализующие образовательные программы высшего и послевузовского образования» от 31 октября 2018 г. №600, абитуриенты, желающие поступить на специальность «Религиоведение» обязаны сдавать творческий экзамен в виде «собеседования на выявление профессиональной пригодности» и «устного экзамена по основам религии»¹²².

Практически все эксперты в сфере образования отмечают положительные стороны данного вида экзаменов. Среди аргументов можно выделить следующие положения:

- а) познакомиться со студентами и «увидеть, что из себя представляет наш потенциальный студент» (КарГУ);
- б) понять причину «почему ребенок захотел прийти на эту профессию» (МКТУ);
- в) проверить «профессиональную квалификацию» студентов (Нур-Мубарак);
- г) посмотреть на «его мировоззрение, знания о религиях», а также проверить его знания после обучения религиоведения в девятом классе (КазНУ).

Сами студенты также отмечают в основном положительные стороны. К примеру, в Нур-Мубараке, КарГУ, МКТУ все студенты отмечают, что трудностей при сдаче экзаменов при поступлении не возникало.

Респонденты фокус-группы в УИЯиДК утверждают, что сдача экзаменов сопровождалась определенными трудностями, в виде необходимости заучивания всех первоисточников и необходимостью устного ответа. Несмотря на это, большинство высказывало мнение, что подобный вид экзаменов необходим с целью качественного отбора студентов: «это выявляет потенциал каждого студента, поэтому творческий экзамен необходим».

Несмотря на позитивные стороны творческих экзаменов, стоит особое внимание обратить на их негативные последствия. Согласно экспертным интервью и материалам фокус-групповых исследований, можно отметить следующие аспекты:

- а) творческий экзамен вынуждает абитуриентов поступать на другие специальности в виду его представляемой сложности: «студенты опасаются, что не поступят на религиоведение, они предпочитают не подавать документы для участия в конкурсе» (эксперт, ЕНУ);
- б) вызывает сомнение качество контингента поступающих студентов: «Плюс, к сожалению,

121 Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 г. №319-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747#pos=141;-34 (дата обращения 01.09.2020)

122 Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении Типовых правил приема на обучение в организации образования, реализующие образовательные программы высшего и послевузовского образования» от 31 октября 2018 г. №600 URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017650> (дата обращения 01.09.2020)

мы потеряли в контингенте. То есть когда не было творческого экзамена, у нас был более качественный прием студентов»; «Если брать из расчета того, проанализировать качество успеваемости обучающихся поступивших при творческом экзамене, и качество обучающихся поступившие на общем основании, соответственно разница разительная. Так как большинство обучающихся поступают по творческому экзамену зная, что они пройдут, в виду того, что они не попали по баллам на другие специальности, которые хотели» (эксперты, ЕНУ). Некоторые студенты-респонденты также высказывают схожее мнение: «Сейчас, кажется, специалистов по религиоведению становится все больше, а качество снижается» (МКТУ);

в) в связи с конкуренцией между ВУЗами, некоторые учебные заведения специально завышают оценки с целью большего набора студентов (эксперт, ЕНУ). Это подтверждают и некоторые студенты: «Мне кажется всем одинаково хороший балл поставили. Возможно, потому что нужны были студенты на эту профессию. Поэтому мне кажется всех зачислили, все прошли» (КарГУ); «Я считаю, что на экзамене творческом, преподаватели ставили тоже такие хорошие баллы, чтобы конечно поступили студенты» (КазНУ);

г) в связи с вышеупомянутым пунктом, чаще всего на сдачу экзамена приходят абитуриенты с низкими баллами: «Кроме этого, все равно приходят абитуриенты, получившие баллы только за два предмета или получившие низкие баллы» (эксперт, ЕНУ);

д) набор происходит только из одного региона в связи со сложностью приезда с регионов в город и, как следствие, малочисленность поступающих: «Потому что сейчас из-за творческого экзамена, абитуриенты могут поступать только с одного региона, так как другие, с дальних регионов, не могут приехать» (эксперт, ЕНУ).

Анализ доступных материалов, касающихся вступительных экзаменов, на официальных сайтах высших учебных заведений, выявили следующие тенденции.

В списке вопросов творческого экзамена на официальном сайте Нур-Мубарака из 66 вопросов 37 вопросов (56%) относятся так или иначе к выявлению знаний абитуриентов об исламе. При этом остальные вопросы касаются прежде всего современной ситуации в религиозной сфере Казахстана, а также христианской религии. Стоит отметить, что в списке нет вопросов, рассматривающих исторические корни религии (темы анимизма, фетишизма, тотемизма), а также нет тем, затрагивающих проблемы светскости¹²³.

В сравнительном аспекте, в программе вступительных творческих экзаменов МКТУ вопросы распределены равномерно. Имеются вопросы про историю религии, в том числе про историю религии в Казахстане, про примитивные формы религии, национальные и мировые религии, а также про религии в современном мире. Примечательно, что в списке тем для экзаменов отдельный блок уделяется вопросом про мировоззрение Х.А.Ясави¹²⁴. В ЕНУ программа творческого экзамена состоит из 60 вопросов, из которых 14 относится к исламу, что составляет 23% от общего количества вопросов. При этом, наряду с исламской тематикой, внимание уделяется темам светскости, законодательству РК, а также межконфессиональному согласию¹²⁵.

Таким образом, большинство экспертов положительно оценивают формат вступительных испытаний в виде творческих экзаменов. Однако необходимо учитывать отрицательные последствия, которые выражаются в виде, согласно экспертным мнениям, снижения качества принимаемых абитуриентов и намеренного завышения оценок ВУЗами в условиях конкуренции за государственные образовательные гранты.

Специальность «Религиоведение», как было упомянуто в подразделе 3.1, является научной

123 Дінтану мамандығына қабылдау бағдарламасы 2020-2021. URL: <https://nmu.kz/kk/dintanu-mamandygyna-kabyldau-bagdarlamasy-2020-2021/> (дата обращения 01.09.2020)

124 Дінтану, теология және исламтану білім беру бағдарламалары бойынша оқуға түсушілерге арналған шығармашылық емтихан бағдарламасы. URL: http://talapker.ayu.edu.kz/wp-content/uploads/2020/06/b033_dintanu.pdf (дата обращения 01.09.2020)

125 Программа вступительного творческого экзамена. URL: <https://www.enu.kz/downloads/iyun-2020/teo-1-ru.pdf> (дата обращения 01.09.2020)

дисциплиной, и одним из важнейших результатов обучения является овладение основными теоретико-методологическими установками религиоведческой науки.

В контексте этого, существует проблема с содержанием творческих экзаменов. В настоящее время не существует единого алгоритма или правил ведения экзаменов, определенного списка вопросов или приблизительных тем. Каждый ВУЗ самостоятельно определяет внутренний контент творческих экзаменов. В связи с этим, существует проблема оценивания абитуриентов с позиции объективности и научности, всестороннего охвата оценивания будущих специалистов в области религии.

Анализ образовательных программ

Отдельного внимания заслуживают сами образовательные программы и их содержание, так как они являются фундаментальной основой образовательного процесса и качества преподавания. От включенных в ОП дисциплин зависит профессиональные компетенции будущих специалистов в области религии.

Как уже было сказано, в современном рынке труда одним из ключевых факторов конкурентоспособных религиоведов является владение базовыми принципами религиоведческой науки, в том числе новейшими теориями и методологиями. Данная компетенция обеспечивается, прежде всего, правильно выстроенной траекторией обучения и преподаваемыми дисциплинами, направленными на углубленное изучение основ религиоведения.

Стоит также подчеркнуть, что в связи с автономией высших учебных заведений и возможностью самостоятельного определения базовых и профильных дисциплин, не существует единого или «эффективного» метода обучения. Однако обучение студентов фундаментальным дисциплинам на уровне бакалавриата, а затем более углубленное и узконаправленное изучение на уровне магистратуры и докторантуры является общепринятой дидактической практикой.

Анализ образовательных программ основывается на материалах, полученных от КДР МИОР РК, от самих ВУЗов, а также на реестре образовательных программ Единой системы управления высшим образованием МОН РК («ЕСУВО»)¹²⁶.

Бакалавриат

Первый курс бакалавриата, согласно Общеобязательным стандартам, состоит преимущественно из цикла общеобразовательных дисциплин (ООД).

В этой связи, важным представляется правильный выбор вводной дисциплины для студентов первого курса, имеющий описательный характер выбранной специальности.

Подобная дисциплина введена в ЕНУ («Введение в специальность») и КазНУ («Введение в религиоведение»). В Нур-Мубараке подобного рода предмет ведется на 2 семестре, а на первом – арабский язык.

Студенты КарГУ изучают на том же семестре «История религии» в качестве первого предмета по специальности. Вводным предметом на первом семестре в МКТУ является «Ясавиведение», а в УИЯИДК – «История ислама».

Важным также представляется изучение базовых дисциплин по религиоведению: социология религии, психология религии, феноменология религии, философия религии, религиозная антропология, классические языковые предметы (арабский, латинский). Данные предметы преподаются во всех высших учебных заведениях.

Помимо основополагающих религиоведческих дисциплин, каждый университет осуществляет обучение по предметам, направленным на изучение определенной религии. Важно понимать, что, в отличие от теологического (религиозного) образования, преподавание данных

¹²⁶ Единая система управления высшим образованием МОН РК. URL: <http://esuvo.platonus.kz/> (дата обращения 01.09.2020)

предметов должно носить научный, светский характер.

Учитывая это, интересным представляется рассмотрение соотношения дисциплин в конфессиональном разрезе к общему количеству предметов в образовательной программе.

Так, например, согласно анализу данных «ЕСУВО», в образовательной программе КарГУ имеется всего лишь 2 предмета, так или иначе касающихся исламской теологии за все четыре года обучения: «Суфизм» и «Исламская теология». Это составляет около 4% от общего количества дисциплин.

Проблематичным аспектом данного ВУЗа является полное отсутствие курсов арабского языка. Данный факт отмечается и всеми студентами КарГУ:

«И я бы добавила предмет. Хотелось бы изучать арабский язык»;

«Например, в Евразийском университете или в Алма-Ате там изучают арабский язык и теологию они углубленно изучают. У нас такого, к сожалению, нет»;

«Слабая сторона обучения, действительно, как уже говорили, нет арабского языка, а он действительно нужен...»

В КазНУ имеется 5 предметов, включая изучение арабского языка. Например: «Визуальная семиотика в исламе», «Коран как культурный памятник и священный текст», «Исламская философия» и т.п. Это составляет около 13% от общего количества.

В ЕНУ данный показатель – 16% или 7 дисциплин: «Коранистика», «Исламская теология», «Исламские правовые школы» и т.п.

В Египетском университете исламской культуры Нур-Мубарак, соотношения исламских дисциплин к общему количеству составляет 27%. Это такие предметы как «Введение в учение хадисов», «Ислам в Казахстане», «Исламское право», «Истории мазхабов» и т.д.

На втором месте по самому большому количеству предметов, уделяемых исламской тематике, стоит МКТУ с 16 предметами или 30%. Это уже вышеуказанный предмет «История ислама», а также «Корановедение», «Методика тафсира», «Методика хадиса», «Исламская философия» и так далее.

УИЯиДК уделяет наибольшее внимание среди всех ВУЗов исламскому направлению – 29 предметов, что составляет 38% от общего количества: «История и метод хадиса», «История фикских мазхабов», «Основы исламского поклонения», «Основы науки калам». Стоит сказать, что в данном университете целых 6 различных уровней уделяется изучению арабского языка.

Таким образом, существует проблема отдачи приоритетного внимания изучению ислама в Нур-Мубараке, МКТУ и УИЯиДК – больше четверти изучаемых дисциплин по специальности «Религиоведение» относится к исламу. Часть данных дисциплин носят теологический характер – изучение методов тафсира, хадисоведение, основы калама, основы исламского поклонения.

Кроме этого, помимо изучения теологических особенностей тех или иных религии, преподается целый ряд многих других дисциплин, которые условно можно разделить на 4 группы: государственное законодательство в сфере религии, современное состояние религиозных движений, проблемы новых и деструктивных религиозных движений, и методологические и аналитические основы религиоведения.

Таблица 16 СРАВНИТЕЛЬНАЯ ТАБЛИЦА РЯДА ПРЕДМЕТОВ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ», В РАЗРЕЗЕ ВУЗОВ

Наименование ВУЗа	Государственное законодательство	Современное состояние религиозных движений	Проблемы новых и деструктивных религиозных движений	Методологические и аналитические основы религиоведения
КазНУ	Государственная политика в сфере религии Законодательство РК о религии	Этноконфессиональное взаимодействие в Казахстане Религия в повседневной жизни	Современные религиозные движения и культы;	Полевые исследования в религии
ЕНУ	Государственно-конфессиональные отношения; Государственное законодательство о религии; Теории секуляризма Религиоведческая экспертиза	Религия, духовность и секуляризм в современном мире Антропологические подходы к изучению религии и секуляризма Религия в цифровом веке Эволюция религии в современном мире Религия в контексте глобализации	Современные религиозные движения и культы; Религиозно-политический экстремизм и терроризм: идеология и практика;	Академическое письмо Сравнительное религиоведение
Нур-Мубарак	Законы религии РК Религиозные издания Казахстана	Эволюция религии в современном мире Религиозные организации в Казахстане Современные основы исламского права	Современные религиозные движения и культы	Академическое письмо Методика преподавания религиоведения и основы школьного курса Сравнительное религиоведение
МКТУ	Законодательство РК о религии Религия и международное право Опыт государственно-религиозных отношений зарубежных стран Религия и политика	Эволюция религии в современном мире Межкультурное соглашение	Нетрадиционные религиозные движения Психология религиозного радикализма	Методика преподавания религиоведения
КарГУ	Политика и религия Государственное законодательство о религии	Эволюция религии в современном мире Культура толерантности Современная религиозная ситуация в Казахстане	Современные религиозные движения и культы Профилактика религиозного экстремизма	Аналитические методы изучения религиозной ментальности Научные основы и методика преподавания религиоведения
КазНПУ	Государственное законодательство о религии	Буддизм в современном мире Этнорелигиозная детерминация современного Казахстана	Современные религиозные движения и культы	Методика преподавания религиоведения
УИЯиДК	Государственное законодательство о религии	Эволюция религии в современном мире Модернизации, традиции современного общества и религий	Современные религиозные движения и культы Религиозные деструктивные течения и современный мазхаб Сектоведение Секты и направления в исламе	Методика преподавания религиоведения и основы школьного курса Основа организации научно-исследовательской работы Основа методологии религиоведения

Как видно, в каждом из университетов преподается предмет о государственном законодательстве в РК. Кроме этого, во всех ВУЗах, кроме КазНУ имеется идентичный предмет «Эволюция религии в современном мире», а предмет «Современные религиозные движения и культы» есть везде, кроме МКТУ.

Стоит отметить, что в ОП ЕНУ и КазНУ, в отличие от всех остальных заведений, не имеются предметы, касающиеся преподавания религиоведения в учебных заведениях.

В целом, во всех ВУЗах предметы в данных 4 группах в той или иной степени схожи по своему направлению и содержанию.

Согласно фокус-групповым исследованиям, большинство ответов студентов ВУЗов на вопрос «Какие предметы, на Ваш взгляд, должны дополнительно изучаться по Вашей специальности?» выглядит следующим образом:

- КазНУ: культура речи/ораторское искусство, углубленное изучение священных текстов (в частности, Библии);
- КарГУ: арабский язык;
- Нур-Мубарак: иностранный язык, психология религии;
- МКТУ: иностранные языки (арабский/турецкий), законодательство о религии;
- УИЯиДК: психология религии, IT предметы.

Важным элементом обучения также является и внедрение новых дисциплин, периодическое обновление образовательных программ, соответствующих требованиям современного мира.

Говоря об уникальных дисциплинах, не имеющих аналогов в других ВУЗах, в ЕНУ внедряется дисциплина «Когнитивное религиоведение» для студентов 4 курса. В КазНУ к подобным предметам относятся «Визуальная семиотика в исламе», «Визуальная семиотика в христианстве». В КарГУ это «Культура толерантности», «Аналитические методы соблюдения религиозной ментальности», «Архетипы казахского менталитета», в УИЯиДК «История турецкого-исламского искусства», «Религиозная музыка», в МКТУ «Ясавиведение», «Религия и этнопсихология», в Нур-Мубарак «Религиозные издания Казахстана», «Древняя индийская религия».

Внедрение новых специальностей в МКТУ, к примеру, определяется его статусом международного университета:

«В связи с тем, что наш университет казахско-турецкий, 10% наших обучающихся – это студенты из Турции. В каждом курсе от 4-5 до 8-9 студентов приехали с Турции. Пока только на бакалавриате. По этой причине, в обязательном порядке, у нас имеются предметы по тюркскому мировоззрению, тюркской истории, например, у нас есть предметы по истории тюркских народов, принципы Ататюрка, и также есть такие предметы как тюркское мировоззрение в контексте матрудитского ханафизма, философия Ясави, Ясавиведение».

Таким образом, можно утверждать, что:

- 1) в каждом университете имеются базовые профильные дисциплины, такие как социология, психология, феноменология, антропология религии;
- 2) в каждом университете достаточное внимание уделяется предметам по законодательству о религии в РК, новым религиозным движениям, методологиям религиоведения, а также современному состоянию различных конфессий;
- 3) существует серьезная проблема приоритетности исламских дисциплин в ряде университетов;
- 4) каждый университет в рамках периодического обновления контента образовательных программ внедряет свои, авторские курсы, не имеющих аналогов в других ВУЗах Казахстана.

Магистратура

Согласно ст. 12 Закона «Об образовании» система образования основывается на принципах

непрерывности и преемственности образовательных программ¹²⁷. Кроме этого, магистратура призвана подготовить специалистов для ВУЗов и научных организаций, которые будут обладать углубленной научно-педагогическими и исследовательскими знаниями¹²⁸.

Так, являясь второй ступенью высшего образования, магистратура должна, в отличие от бакалавриата, углубить знания студентов по выбранной специальности. Получив знания общеобразовательного, общепрофильного характера, студент-магистрант должен, прежде всего, глубже ознакомиться с методологическими и теоретическими принципами религиоведческой науки, а также расширить свои знания по узким направлениям религиоведения. Кроме этого, важным элементом обучения на магистратуре является ознакомление и изучение различных методологий и методов организации научных исследований, способствующих успешному написанию магистерской диссертации по окончанию учебы.

В связи с этим, представляется необходимым проведение анализа изучаемых дисциплин на соответствие магистерскому уровню.

Ряд обязательных, базовых дисциплин утвержден Общеобязательными стандартами и включает в себя следующие дисциплины: «История и философия науки», «Иностранный язык (профессиональный)», «Педагогика высшей школы», «Психология управления»¹²⁹.

Теоретико-методологическим основам религиоведения в той или иной форме уделяется следующее внимание:

- в КазНУ – 22% от общего количества предметов;
- в МКТУ – 25%;
- в Нур-Мубараке и УИЯиДК – по 27%;
- в ЕНУ – 33%.

К обязательным компонентам (ПД ВК – профильные дисциплины, вузовский компонент), согласно данным «ЕСУВО», за два года обучения, относятся следующие дисциплины:

Таблица 17 ПРОФИЛЬНЫЕ ДИСЦИПЛИНЫ ВУЗОВСКОГО КОМПОНЕНТА, В РАЗРЕЗЕ ВУЗОВ

НАИМЕНОВАНИЕ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ	ПД ВК
КазНУ	1) Коммуникации в современных конфессиях 2) Методология религиоведения 3) Организация и планирование научного исследования 4) Современные проблемы религиоведения
ЕНУ	1) История мусульманско-христианских отношений 2) Религия в условиях глобализации
Нур-Мубарак	1) Проблемы современного религиоведения 2) История и теория религиозной антропологии
УИЯиДК	1) Новый концептуальный подход к проблемам Отечественной истории 2) Проблемы современного религиоведения

127 Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 г. №319-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747#pos=141;-34 (дата обращения 01.09.2020)

128 Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования» от 31 октября 2018 г. №604. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017669#z1554> (дата обращения 01.09.2020)

129 Там же.

МКТУ	1) Академическое научное письмо 2) Количественные и качественные методы исследования 3) Основы коммерциализации технологий 4) Прикладные методы исследования
------	---

Помимо этого, в образовательных программах также реализуются дисциплины элективного характера.

Стоит вновь отметить проблему преобладания предметов исключительно исламского направления в числе элективных дисциплин. В этом отношении, также «лидирует» МКТУ – 25% от общего количества предметов за два года отдается изучению ислама («Современные проблемы учения калам», «Современные проблемы исламского права», «Современные исламские мазхабы», «Философия Ясави» и т.д.).

Подобная тенденция наблюдается и в УИЯиДК, и в Нур-Мубараке – по 15%.

В столичном ВУЗе 2 предмета касаются ислама, что составляет 9%.

В КазНУ нет ни одного предмета, уделяемого данной конфессии.

Докторантура

Образовательная программа доктора философии (PhD) призвана углубить на фундаментальном уровне методологические и исследовательские знания, внести вклад в развитие научно-педагогическое направление.

Докторантура по специальности «Религиоведение» реализуется на базе трех университетов: КазНУ, Нур-Мубарак и ЕНУ.

К обязательным дисциплинам в КазНУ относятся:

- 1) Взаимоотношения государства и религии;
- 2) Методы и технологии изучения религиоведческих теорий

К элективным курсам в данном учебном заведении относятся такие предметы как:

1. Религиозная антропология и танатология;
2. Основные парадигмальные контексты ханафитского мазхаба
3. Онтология религиозного сознания и религиозных традиций казахского народа
4. Новые религиозные движения
5. Конфликтология в духовной сфере
6. Исламофобия и стереотипы на религиозной почве
7. Ислам в традиционном казахском обществе в современной интерпретации
8. Антропологический дискурс в современной религиозной философии
9. Толерантность в межконфессиональных отношениях
10. Религиозная политика в Республике Казахстан
11. Религии в современном мире
12. Актуальные проблемы науки о религии

Одной из актуальных проблем современного отечественного образования является повтор дисциплин в разрезе уровней образования, не соблюдение принципов преемственности и непрерывности.

В связи с этим, вопрос повтора контента образовательных программ в разрезе уровней обучения являлся частью экспертного интервью. Вопрос был сформулирован следующим образом: «Как проходит дифференциация ОП среди бакалавриата/магистратуры/докторантуры? Существует ли проблема повтора предметов и контента syllabus на разных уровнях образовательных программ?».

Анализ экспертных интервью выявил следующие мнения в КазНУ:

«...И на уровне бакалавриата базовые знания, предметы по специальности, в виду того что в бакалавриате четыре года обучения, их основы преподаются в бакалавриате. А на

магистратуре, докторантуре, полученные знания усиливаются с научных позиций. И даются более усложнённые их формы. Например, не существует повтора образовательных программ и дисциплин. При составлении образовательных программ – это главный критерий...».

Однако не смотря на высказанное мнение, угроза повтора контента образовательных программ остается. Это подтверждается тем, что на уровне бакалавриате в данном университете уже преподаются «Государственная политика в сфере религии» и «Законодательство РК о религии». На уровне магистратуры также имеются предметы «Государственно-религиозные отношения: зарубежный и отечественный опыт», «Государственное законодательство о религии», что совпадает с обязательным предметом «Взаимоотношения государства и религии» в докторантуре.

К обязательным предметам в ЕНУ относятся:

- 1) Религиоведение и теология в высшей школе;
- 2) Религиозные верования в традиции народов Центральной Азии;
- 3) Гендерные процессы в современных религиях.

К предметам по выбору относятся:

1. Религиозная идентичность в современной социокультурной реальности
2. Экспертно-аналитическая работа в сфере религиоведения
3. Экономические основы в религиях
4. Современные процессы секуляризации и сакрализации
5. Государство и религия: модели взаимодействия

На тот же вопрос, озвученный выше, по поводу повтора дисциплин, эксперт с ЕНУ отвечает следующее:

«Есть. Скорее всего не в том, что они повторяются, а скорее всего в том, что у нас кооперации в составлении учебных программ между этими дисциплины. Если бы была кооперация, то эти дисциплины имели бы разные формы программы. Вот, к примеру, преподаватель который ведет курс «Традиционный теолого-правовые школы в исламе» или преподаватель который ведет в магистратуре дисциплину «Ханафитский мазхаб в Центральной Азии». То есть если они сели и распределили учебную программу, что будет в этой дисциплине от ханафитского мазхаба, а что они более углубленно будут изучать только там, то они бы не соприкасались. Но так как у нас нет такого тесного взаимодействия при подготовке учебных программ, у нас происходит такая проблема...» (ЕНУ).

Как и в случае с предыдущим ВУЗом, в ЕНУ предмет «Государство и религия: модели взаимодействия» имеют схожие аналоги у бакалавров: «Государственно-конфессиональные отношения», «Государственное законодательство о религии», а также у магистров: «Теория и история государственно-конфессиональных отношений».

К обязательным курсам на уровне докторантуры в Нур-Мубараке относятся:

- 1) Отношение государства и религии;
- 2) Проблемы сравнительного религиоведения.

К предметам, доступным для выбора докторантов, относятся:

1. Арабский язык (продвинутый уровень / С1);
2. Иностранный язык для академических целей;
3. Исследования о религиях исламского мира;
4. Религия в современном мире;
5. Религия в средствах массовой информации;
6. Современные мировые религии;
7. Актуальные проблемы религиозной психологии и социологии;
8. Анализ трудов западных ориенталистов по религиоведению;
9. Методология сектоведения в современном мире;
10. Теоретические и методологические проблемы современного религиоведения.

В Нур-Мубарке, согласно «ЕСУВО», аналогичный предмет «Проблемы сравнительного религиоведения» имеется на уровне магистратуры, где данная дисциплина также является обязательной к изучению. Кроме этого, на уровне бакалавриата также преподается предмет «Сравнительное религиоведение».

Однако эксперт из данного университета объясняет причину подобных совпадений:

«Образовательные программы ВУЗа формируются заранее и построены на иерархической основе. Поэтому существует разница между предметами уровня бакалавра и магистратуры. При повышении уровня, повышается и сложность. Описание этих дисциплин находится в каталоге дисциплин, а полное содержание в комплексе (прим. авт. УМКД – учебно-методический комплекс дисциплин). Несмотря на схожесть названий, если вы откроете комплекс, то нетрудно увидеть, что методика и структура разительно отличаются».

Можно утверждать, что предметы на уровне докторантуры в целом соответствуют своему уровню, однако такие предметы как «Новые религиозные движения» «Религиозная политика в Республике Казахстан» в КазНУ, «Государство и религия: модели взаимодействия» в ЕНУ, «Современные мировые религии», «Отношение государства и религии» в Нур-Мубарке в некоторой степени совпадают с курсами бакалавриата и магистратуры, что может вызвать проблему дифференциации образовательных программ в разрезе уровней образования.

Таким образом, анализ экспертных интервью, фокус-групповых исследований, образовательных программ всех уровней образования по специальности «Религиоведение» и других материалов исследования выявил ряд проблемных аспектов.

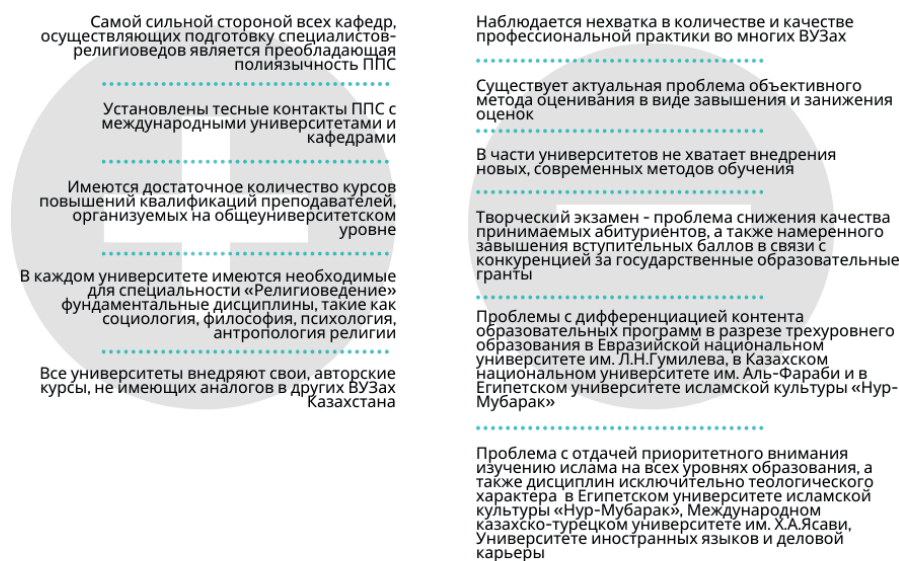
Выводы:

- 1) наблюдается нехватка в количестве и качестве профессиональной практики во многих ВУЗах;
- 2) самой сильной стороной всех кафедр, осуществляющих подготовку специалистов-религиоведов является преобладающая полиязычность ППС;
- 3) установлены тесные контакты ППС с международными университетами и кафедрами;
- 4) имеются достаточное количество курсов повышений квалификаций преподавателей, организуемых на общеуниверситетском уровне;
- 5) существует актуальная проблема объективного метода оценивания в виде завышения и занижения оценок;
- 6) в части университетов не хватает внедрения новых, современных методов обучения;
- 7) с одной стороны, большинство экспертов и студентов отмечают положительный эффект вступительных творческих экзаменов на бакалавриат, с другой стороны – существует проблема снижения качества принимаемых абитуриентов, а также намеренного завышения вступительных баллов в связи с конкуренцией за государственные образовательные гранты;
- 8) существует проблема внутреннего содержания творческих экзаменов в связи с отсутствием единого алгоритма и/или правил ведения подобных экзаменов, что, в свою очередь, вызывает проблемы с адекватным оцениванием абитуриентов с позиции объективности и научности, свойственной специальности «Религиоведение»;
- 9) полностью отсутствуют курсы арабского языка в Карагандинском государственном университете им. Е.Букетова;
- 10) в каждом университете имеются необходимые для специальности «Религиоведение» фундаментальные дисциплины, такие как социология, философия, психология, антропология религии;
- 11) все университеты внедряют свои, авторские курсы, не имеющих аналогов в других ВУЗах Казахстана;
- 12) потенциально наблюдаются проблемы с дифференциацией контента образовательных программ в разрезе трехуровневого образования в Евразийском национальном университете

им. Л.Н.Гумилева, в Казахском национальном университете им. Аль-Фараби и в Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак».

13) имеется проблема с отдачей приоритетного внимания изучению ислама на всех уровнях образования, а также дисциплин исключительно теологического характера в Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак», Международном казахско-турецком университете им. Х.А.Ясави, Университете иностранных языков и деловой карьеры, что сказывается на овладении всесторонних знаний будущими религиоведами.

РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ

3.2.2 История-Религиоведение

Специальность «История-религиоведение» является относительно новой для религиоведческого пространства Республики Казахстан.

Причины внедрения подобной специальности в высшие учебные заведения заключались в следующем:

- 1) потребность в преподавателях-религиоведах в общеобразовательных учебных заведениях;
- 2) потребность в специалистах-религиоведах в регионах;
- 3) необходимости создания дуальных специальностей.

Специальность «6В01601 История-религиоведение» по состоянию на 2020 год входит в область образования «6В01 – Педагогические науки», группу образовательных программ «6В016 – Подготовка учителей по гуманитарным предметам».

Сроки обучения:

- на базе среднего образования – 4 года;
- на базе высшего образования (дистанционное обучение) – 2 года;
- на базе среднего профессионально-технического образования – 3 года (очное и дистанционное обучение).

Профильными предметами при сдаче Единого национального тестирования являются всемирная история и история.

Согласно анализу образовательных программ и экспертным интервью, главной целью данной специальности является подготовка специалистов в сфере образования - учителей истории и религиоведения, а объектами профессиональной деятельности являются общеобразовательные школы, колледжи, а также различные организации в сфере религии.

Одним из первых университетов, начавших обучение студентов по данной образовательной программе является ПГПУ и ЮКГПУ в 2015 году:

«В 2015 году, у нас была, впервые экспериментальная специальность история религиоведения, экспериментально. В прошлом году у нас был выпуск, первый выпуск у нас составили, так 23 человека было. Среди них было более 20 грантов, в том числе и грантов акима»

(эксперт, ПГПУ)

«Первый раз выпускаем, да-да. Первый раз. То есть мы когда открывали это был август месяца, и эта специальность только фактически в нескольких вузах дали возможность открыть. Ну не все могли открыть, но мы успели, все таки открыли и даже абитуриентов не было. Никто не знал, что есть такая специальность. Мы проводили агитацию, ну собрали...»

(эксперт, ЮКГПУ)

Анализ профессорско-преподавательского состава

Профессорско-преподавательский состав семи ВУЗов, реализующих подготовку специальности, выглядит следующим образом.

Таблица 18 КАЧЕСТВЕННЫЙ СОСТАВ ППС ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ИСТОРИЯ-РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ»

НАИМЕНОВАНИЕ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ	ВЫПУСКАЮЩАЯ КАФЕДРА/ФАКУЛЬТЕТ	СОСТАВ ППС
Павлодарский государственный педагогический университет	Высшая школа гуманитарных наук	8 доктора наук, 34 кандидата наук, 3 PhD, 32 магистра ¹³⁰
Актюбинский региональный государственный университет им. К.Жубанова	Кафедра истории и религиоведения	3 д.и.н., 14 к.и.н, 10 магистров
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова	Кафедра всеобщей истории и социально-гуманитарных дисциплин	1 д.п.н., 2 к.ф.н, 2 к.и.н, 6 магистров
Южно-казахстанский государственный педагогический университет	Кафедра истории Казахстана и общественных дисциплин	2 д.и.н., 1 д.ф.н., 2 PhD, 10 к.и.н., 4 к.ф.н., 2 к.с.н, 10 магистров
Казахский национальный женский педагогический университет	Кафедра истории	2 д.и.н., 9 к.и.н., 1 PhD, 5 магистров
Казахский национальный педагогический университет им. Абая	Кафедра политологии и социально-философских дисциплин	3 д.ф.н., 1 д.с.н., 2 д.п.н., 3 к.ф.н., 1 к.и.н., 1 PhD, 6 магистров
Костанайский государственный педагогический университет	Кафедра истории Казахстана	2 д.и.н., 3 к.и.н., 3 магистра

¹³⁰ Обобщенные данные всей высшей школы. В состав школы, помимо «Истории-религиоведения» входят также ОП «Казахский язык и литература», «Русский язык и литература», «Иностранные языки: два иностранных языка», «История»

Согласно экспертным интервью, сильная сторона ППС состоит в остепененности кафедры. В связи с тем, что «История-религиоведение» входит чаще всего в кафедру истории, в них работает большое количество докторов и кандидатов исторических наук:

«Хотел бы отметить наш факт, что у нас остепененность по кафедре составляет более 70 %, то есть у нас есть и кандидаты, и доктора наук, и профессора, которые ведут свою профессиональную деятельность, уже начиная с 90 годов 20 века...»

(ПГПУ)

«Сильные стороны наших профессоров, преподавателей заключается в наличии у них множества ученых степеней. Потому что у нас работают 4,5 докторов наук, десятки кандидатов наук и около десятки магистров...»

(АРГУ)

Экспертами также отмечаются и плановые, постоянные курсы повышения квалификации профессорско-преподавательского состава, как местного, так и государственного уровня:

«Сильные стороны по линии министерства образования и наук дается возможность для наших преподавателей повышать их квалификацию. Как в нашем регионе, так и за нашими пределами, то есть в Нур-Султане, либо в Алматы»

(ПГПУ)

«Повышение квалификации у нас вообще плановое ведется. У нас почти все преподаватели съездили в «Орлеу», в Алматы. Побывали, трое преподавателей, в том числе и я побывали за границей, в Японии, Испании, Португалии я была на повышении квалификации. Помимо этого, у нас в Астану приезжают по обновленке, по обновленной программе обучения школьной образовательной системы. Поэтому повышение квалификации у нас фактически постоянно»

(ЮКГПУ)

Эксперт в ЮКГПУ отмечает в качестве положительной стороны кафедры наличие молодых, местных кадров, хорошо знающих локальную специфику студентов:

«Еще один нюанс – мы все-таки живем на юге, да, город Шымкент. Сюда обычно из других областей мало кто хочет, обосновываться здесь. Поэтому сюда приезжают и работают в основном местные кадры. И большинство наших преподавателей являются выпускниками нашего института, нашего педагогического института. Очень хорошо знают традиции этого университета и в общем то, работают».

Все без исключения респонденты-студенты специальности «История-религиоведение», в проведенном фокус-групповом исследовании в АРГУ (описанной в следующем разделе), отмечают в качестве сильных сторон ППС их объективность и профессионализм:

«...преподаватели на нашем факультете честные, как учишься – так и ставят оценки. Несмотря на чьи-либо эмоции, получают оценки только те, кто учатся. И очень хорошо объясняют предметы»

(студент, АРГУ)

Среди слабых сторон ППС можно отметить отсутствие курсов по повышению квалификации в сфере религиоведения:

«...сейчас повышение квалификации ведется на общеметодическом, даже на методологическом уровне. Но не по специализации»

(эксперт, ЮКГПУ)

Как и в случае с проблематичными моментами образовательного процесса по специальностям «Религиоведение», «Исламоведение», «Теология», экспертами затрагиваются вопросы по чрезмерной нагрузке административной работой, загруженностью «преподавателя бумаготворчеством», которое «очень много времени отнимает».

Кроме этого, студентами отдельно отмечается проблема острой нехватки преподавателей-религиоведов:

«У нас нет проблем со стороны истории. Однако со стороны религиоведения у нас всего лишь 1 преподаватель»

(студент, АРГУ)

Часть экспертов также отмечает в слабых сторонах своих кафедр малый процент ППС знающих иностранные языки. В ЮКГПУ, к примеру, из 32 членов кафедры 10 преподавателей знают иностранные языки на удовлетворительном уровне. В ЮКГПУ, КГПУ нет преподавателей, обладающих сертификатами IELTS:

«Сразу скажу, у нас на кафедре на данный момент ни у кого нет IELTS»

(эксперт, КГПУ)

Так, сильные стороны ППС по специальности «История-религиоведение»:

- большой процент докторов, кандидатов исторических, философских и социологических наук;
- проводимые на постоянной основе курсы повышения квалификации как на республиканском («Орлеу», Назарбаевская интеллектуальная школа, Назарбаевский университет), так и на локальном, местном уровне;
- существует преемственность поколений, а также наличие местных кадров, хорошо осведомленных о региональной специфике;
- все студенты, участвовавшие в фокус-групповом исследовании, отмечают объективность оценивания и высокий профессионализм ППС;

Слабые стороны:

- все студенты отмечают проблему нехватки преподавателей по религиоведению;
- малый процент знания иностранных языков среди ППС;
- загруженность административно-общественными работами профессорско-преподавательского состава;
- отсутствуют курсы повышения квалификации по религиоведению.

Анализ различных аспектов образовательного процесса глазами студентов

С целью выявления качества религиоведческого образования было проведено фокус-групповое исследование с участием студентов 1-2 курса бакалавриата «История-религиоведение» в АГУ.

Анализ данных фокус-группы продемонстрировал следующие результаты.

Мотивация выбора профессии

Практически все участники выбрали данную специальность только при поступлении в ВУЗ. Примечательно, что некоторые участники, обосновывая выбор, ссылались на возможность получения одновременно двух квалификаций – историка и религиоведа:

«...в целом, когда я пришел в университет, я хотел поступить на факультет истории. Выбрал я специальность «религиоведение» только при подаче документов в приемную комиссию. Так как была возможность получить две специальности, я выбрал ее, и сейчас тут обучаюсь»;

«...для того, чтобы получить одновременно две специальности, я выбрал специальность «история-религиоведение».

Студенты отмечают также важность и актуальность специальности: *«Поэтому, мы думаем, что данная специальность будет необходима в будущем и найдем свое место».*

Одним из косвенных индикаторов качества получаемого религиоведческого образования студентами (особенно первых курсов) является понимание разницы и способность дифференциации теологического (религиозного) и религиоведческого образования. Так, один из студентов говорит: *«Религиоведение – это не походы в мечеть, не проповеди или обучение имамов. Религиоведение – это одна из светских наук».*

Таким образом, согласно фокус-группе, к главной мотивации выбора профессии «История-религиоведение» в АГУ можно отнести возможность получения образования одновременно по двум специальностям – педагогика (история) и религиоведение.

Представляется вероятным, что подобных мнений придерживаются и студенты других учебных заведений. Эксперт из г.Шымкент утверждает:

«...обычно в педагогических ВУЗах в большинстве, девочки учатся. А вот у нас и на Истории и на Истории-религиоведение у нас девочек очень и очень мало. В основном мальчики учатся. Некоторые приходят, поступают на эту специальность с одной мыслью: «а может я, вот, в будущем, в Комитет гос.безопасности пойду, там. Ну или это консультантом-религиоведом и так далее...». То есть у них во вкладыше дипломов это прописывается, что они не только учителями могут быть, они могут работать именно в этих отделах, даже в акимате могут работать по идее».

Удовлетворенность сделанным выбором

Все опрошенные студенты вновь отмечают преимущество получения образования по двум направлениям одновременно, что подтверждает предыдущее утверждение о главной мотивации выбора профессии.

Однако, большинство опрошенных желают продолжить обучение по педагогическо-историческому направлению:

«В будущем я хочу работать учительницей. Сейчас, на втором курсе, мы проходим много предметов, касающихся нашей будущей специальности. Я заинтересована в этом и хочу быть учительницей;

«В будущем я тоже хочу работать по специальности и вести уроки по истории и религиоведению в школе. Будучи в школе, мой учитель тоже вел сразу два предмета, и я хочу быть как он».

Пару студентов первого курса отмечают, что в данный момент у них не было предметов, касающихся религиоведения:

«Я могу стать как религиоведом, так и учителем. Сейчас я точно не определился, потому что мы еще не проходили предметы по религиоведению. Если в будущем у нас они будут и заинтересуют меня, я могу стать и религиоведом. Но на данный момент я все же хочу работать учителем»;

«Со стороны истории преподаватели у нас замечательные. Есть профессора, доктора. Однако по религиоведению мы еще не проходили предметы...».

Стоит отметить, что отсутствие каких-либо базовых предметов по религиоведению на первом курсе потенциально может повлиять на выбор будущей траектории профессиональной деятельности, в связи с тем, что их отсутствие не позволит студентам вовлечься и быть заинтересованными в религиоведении.

В целом, все опрошенные студенты удовлетворены своим выбором специальности и все твердо убеждены, что у их специальности «большие перспективы», в связи с дуальным характером обучения.

Другие аспекты

Как отмечает эксперт из г.Павлодар, одним из самых больших плюсов в их университете является внедрение программы «Серпін»¹³¹.

Согласно интервью, АРГУ, КГПУ и ЮКГПУ, не испытывают недостаток в литературе на казахском языке:

¹³¹ Серпін – государственная программа, призванная обучить и трудоустроить молодежь из южного региона стран с избытком трудовых ресурсов на востоке, севере и западе Казахстана - в регионах, испытывающих дефицит кадров

«Плюс литературы у нас на государственном языке достаточно, в полной мере, да. Здесь наши студенты, не ощущают, по нашей специальности, недостаток в литературе»

(эксперт, ПГПУ)

«Но сейчас выравнивание идет по учебной литературе. Сейчас учебную литературу очень хорошо выпускают наши университеты. Почти все университеты выпускают свои учебные пособия, учебники с грифом Министерства. И они все в основном большинство написаны на государственном языке»

(эксперт, ЮКГПУ)

«Они читают и на русском языке, и на казахском, и на английском. Некоторые дисциплины проходят только на английском языке. В этой связи, большинство студентов не испытывают каких-либо проблем, учатся все равно. И на русском, и на казахском...»

(эксперт, КГПУ)

Анализ образовательных программ

В связи с тем, что образовательные программы всех высших учебных заведений ставят своей целью подготовку высококвалифицированных историков и религиоведов, способных не только работать в общеобразовательных учреждениях, но и в государственных органах в сфере религии, и других организациях, связанных с религиоведческой деятельностью, необходимым является строгое соблюдение дуальной системы образования без явного преобладания исторических или религиоведческих дисциплин. Однако в этой связи, на настоящий момент, стоит учитывать включение «Истории-религиоведения» в группу образовательных программ по направлению педагогики и соответствующую структуру образовательной программы с наличием в ней педагогических и дидактических предметов.

Анализ образовательных программ в разрезе процентного соотношения преподаваемых дисциплин выявил следующую ситуацию (на основе открытых данных, веб-сайта «ЕСУВО»)

Таблица 19 ПРОЦЕНТНОЕ СООТНОШЕНИЕ ДИСЦИПЛИН ОТ ОБЩЕГО КОЛИЧЕСТВА, В РАЗРЕЗЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ, ИСТОРИЧЕСКОЙ И РЕЛИГИОВЕДЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ, ПРОЦЕНТ (КОЛ-ВО ПРЕДМЕТОВ)

НАИМЕНОВАНИЕ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ	ПРЕДМЕТЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ	ПРЕДМЕТЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ	ПРЕДМЕТЫ РЕЛИГИОВЕДЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ
ЮКГПУ	15% (7)	44% (20)	38% (17)
КГПУ	11% (6)	41% (22)	31% (17)
КГЖПУ	14% (8)	43% (25)	28 (16%)
АРГУ	17% (9)	50% (26)	27% (14)
ПГПУ	11% (7)	67% (43)	11% (7)

Как видно из таблицы, процент соотношения предметов, которых можно отнести к педагогической науке приблизительно одинаковый по всем высшим учебным заведениям (средний процент – 13,6%). К подобным предметам относятся общедидактические предметы, такие как методика преподавания в школах, новые подходы в преподавании, инклюзивное образование и так далее.

В соответствии с целями образовательных программ, наибольшее внимание уделяется предметам, касающихся истории и религиоведения. Так, наибольшее количество процентного соотношения в общем количестве исторических дисциплин наблюдается в Павлодарском

государственном педагогическом университете – 67% или 43 предмета из 64 (включая обязательные и элективные). Ровно половина подобных предметов имеется в ОП АРГУ. Наименьший процент в КГПУ. Среди предметов, относящихся к исторической науке можно выделить «История европейской культуры», «Археология», «История первобытного общества», «Краеведение» и так далее.

Наибольший интерес представляет ситуация с религиоведческими предметами.

Большую часть, почти 40% из всего ОП, среди всех ВУЗов, реализует ЮКГПУ, где преподаются такие предметы как «Философия религии», «Религиозные книги», «Религиозная антропология», «Коран как священное писание и культурный памятник», «Современные нетрадиционные религиозные движения и культы», «Направления и течения в исламе» и так далее. Можно утверждать, что в данном случае наблюдается паритет предметов, что подтверждается и словами эксперта, который на вопрос «В процентном соотношении, сколько предметов уделено вот именно мейджеру, то есть истории, а сколько из них религиоведению?», ответил следующее:

«50 на 50. Почему? Потому что если меньше делать, то курс вообще не пройдет. И так за 4 года у нас мы этот курс настолько кромсаем, потому что в основном исторические дисциплины остаются, а все остальные, элективные, мы делаем такие, которые бы заинтересовали.»

Однако эксперт отмечает, что введение религиоведческо-философских дисциплин не всегда приветствуется со стороны обучающихся: «Ну, вот мы как-то попытались, года 2 назад, ввести в силлабусы, учебные программы философские курсы, да. Ну, например, как феноменология религии, социология религии, да, религиозное право и так далее. Но, к своему сожалению, я убедилась, что студенты вообще не одобрили. Это не интересно, говорят, одно и то же, и на философии об этом говорят, и здесь одно и то же. Нам лучше давайте такие курсы, которые заинтересуют, поднимают наш уровень. Поэтому мы в этом отношении включили другие дисциплины, например, география религии. С одной стороны, это очень интересный курс, да. Как религии распространялись по всему миру, и как сейчас идет этот процесс. Это может и с демографической, и с социологической, и с политической и даже с религиозной точки зрения рассмотреть...».

Схожий процент наблюдается и в Костанайском государственном университете – 31 процент или 17 предметов по религиоведению. К ним относятся такие предметы как «История религии», «Религиозная антропология», «Психология религии», «Религия и государство» и так далее.

Наименьшее внимание религиоведению уделяется в Павлодарском государственном педагогическом университете – всего 11% или 7 предметов за 4 года обучения. В их число входят: История духовной культуры казахского народа, Археология и археологическое религиоведение, Методика преподавания религиоведения, История мировых религий, История национальных религий, Религия и свободомыслие в Казахстане, Эволюция религии в современном мире.

Во всех ВУЗах стоит отметить практически полное отсутствие предметов по изучению государственно-конфессиональных отношений, а также малое количество фундаментальных религиоведческих дисциплин.

Малый процент дисциплин по религиоведению потенциально угрожает качеству религиоведческого образования по специальности «История-религиоведение», а также не соотносится с заявленными целями и задачи образовательных программ.

Согласно экспертным интервью, основными работодателями, активно участвующими в формировании образовательных программ, являются школы и колледжи, а также и сами студенты:

«Образовательные программы, я могу отметить тот факт, что первыми нашими потребителями, заказчиками, является средние общеобразовательные школы, лицеи, колледжи...», «...А учет пожеланий, мы естественно учитываем, при разработке образовательных программ мы приглашаем наших потенциальных работодателей,

где они определяют траектория, будущую траекторию на следующий учебный год...»; «Независимое анкетирование, где студенты могли высказывать, то есть то, что их интересует, или те вопросы которые для них до конца не раскрыты. Учитывая мнения, анкетирование, мы проводим в дальнейшем работу»

(эксперт, ПГПУ)

«Мы работаем в педагогическом ВУЗе, мы готовим прежде всего учителей для школ. В первую очередь для школ. Поэтому мы должны подстраиваться под планы работодателей. Когда мы советуемся с работодателями, это конечно для нас школы, они нам делают запросы и предложения, какие курсы лучше всего читать...»

(эксперт, ЮКГПУ)

Стоит отметить, что эксперты также отмечают проблематику освоения дуальной специальности в течении стандартных четырех лет обучения в связи с множеством различных по своему характеру предметов.

Таким образом, как показывает анализ, «История-религиоведение» является перспективной специальностью в связи с дуальным характером обучения, однако требует дальнейшего совершенствования в религиоведческих аспектах образовательной программы.

Выводы:

- 1) наличие у большинства ППС ученых степеней;
- 2) постоянство курсов повышения квалификации по общеметодическому направлению;
- 3) нехватка преподавателей по религиоведению;
- 4) отсутствие курсов повышения квалификации по линии религиоведения;
- 5) обеспеченность учебно-методическим материалом как на русском, так и на казахском языках;
- 6) большинство участников фокус-группы отметили желание работать в дальнейшем в педагогико-историческом направлении, а не в религиоведческом;
- 7) все студенты отмечают преимущество дуального образования, заключающегося в широком выборе профессиональной деятельности;

Однако анализ образовательных программ и образовательного процесса в целом выявил главную проблему специальности «История-религиоведение» - приоритетное внимание уделяется дисциплинам исторической науки, а не религиоведческой. Несмотря на то, что данная образовательная программа входит в группу программ, призванных обучать будущих педагогов общеобразовательных школ, специальность изначально была запланирована и имела дуальный характер обучения.

Так, в настоящий момент, лишь отдельные университеты предпринимают попытки по соблюдению принципов равномерного распределения предметов, в большинстве других ВУЗов наблюдается преобладание педагогических и исторических дисциплин, не имеющих прямого отношения к религиоведению.

Кроме этого, вызывает особую обеспокоенность практически полное отсутствие предметов, обучающих студентов основам государственно-конфессиональных отношений в Республике Казахстан, что служит фундаментальной основой будущих специалистов, желающих работать в организациях в сфере религии.

3.2.3 Исламоведение

В 2001 году кафедра исламоведения впервые была открыта в Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак». В 2014 по инициативе заведующей кафедры культурологии и религиоведения Курманалиевой А.Д. данная специальность была открыта в Казахском национальном университете им. Аль-Фараби.

В настоящее время специальность «Исламоведение» реализуется на трех уровнях

образования в Нур-Мубараке и КазНУ, а УИЯиДК подготавливает специалистов бакалавров и магистров.

Кафедра исламоведения Нур-Мубарака состоит из 41 преподавателя: 1 профессор, 3 доцента, 16 докторов наук, 1 кандидат наук, 6 старших преподавателей, 8 магистров.

В КазНУ и УИЯиДК специальность «Исламоведение» реализуется в рамках кафедр религиоведения¹³².

Определение понятия «исламоведение» как научной дисциплины в равной степени сложный, как и понятия «религиоведение» и «теология». Как правило, можно выделить два типа исламоведения:

1) исламоведение как светская наука – в данном типе исламоведение предстает как часть религиоведческой науки, поддисциплиной, пользующийся религиоведческим инструментарием, но сфокусированный на исламской религии;

2) исламоведение как часть религиозного образования – это такой тип исламоведения, который можно обозначить как «конфессиональное исламоведение», то есть рассмотрения ислама с теологической точки зрения¹³³.

В настоящее время, данная проблематика дифференциации исламоведения в отечественном научном сообществе, к сожалению, не находится в центре внимания. Исламоведение, согласно кафедре религиоведения и культурологии КазНУ – это «научная дисциплина, изучающая ислам, его догматику, историю, культуру, право мусульманских народов и связанные с исламом общественно-политические организации и религиозно-правовые системы и школы в прошлом и настоящем. Исламоведение как наука служит источником непредвзятой информации об исламе, духовных ценностях и ориентирах его последователей»¹³⁴.

Несмотря на отсутствие консенсуса дефиниции «исламоведение», анализ исследуемых материалов позволяет выявить следующие проблемные аспекты ее реализации в образовательном процессе.

Анализ ситуации с вступительными экзаменами

Как и в случае с «Религиоведением», согласно Приложению 2 Приказа Министерства образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении Типовых правил приема на обучение в организации образования, реализующие образовательные программы высшего и послевузовского образования» от 31 октября 2018 г. №600, желающие поступить на «Исламоведение» должны пройти творческий экзамен¹³⁵

Согласно данным Нур-Мубарака, предоставленным на официальном сайте, программа творческого экзамена для бакалавров состоит из 100 вопросов¹³⁶:

- все вопросы относятся к исламской теологии;
- используются характерные для религиозного образования термины – например, вопросы звучат следующим образом: «Расскажите о сподвижниках пророка (да благословит его аллах и приветствует)»; «Священный Коран – слово всевышнего Аллаха» и т.п.;
- не наблюдаются вопросы, касающиеся религиоведческой стороны науки.

Данные особенности творческого экзамена относятся и к вступительным экзаменам на магистратуру и докторантуру.

¹³² Качественный состав ППС данных кафедр проанализирован в подглаве 3.2.1 «Религиоведение»

¹³³ Для более подробного анализа см. подглаву 3.3 «Международный опыт религиозного и религиоведческого образования на уровне высшего и послевузовского образования»

¹³⁴ Исламоведение. Кафедра религиоведения и культурологии. КазНУ. URL: <https://www.kaznu.kz/ru/19383/page/> (дата обращения 01.10.2020)

¹³⁵ Приказа Министерства образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении Типовых правил приема на обучение в организации образования, реализующие образовательные программы высшего и послевузовского образования» от 31 октября 2018 г. №600 URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017650> (дата обращения 01.09.2020)

¹³⁶ Исламтану мамандығы бойынша шығармашылық емтихан бағдарламасы. Нур-Мубарак. URL: <https://nmu.kz/kk/islamtanu-mamandygy-bojynsha-shygarmashylyk-emitihan-bagdarlamasy/> (дата обращения 01.10.2020)

Подобные аспекты творческих и вступительных экзаменов могут демонстрировать то, что университет рассматривает специальность «исламоведение» как часть религиозного образования. Это подтверждается и двумя фактами:

а) трудоустройством выпускников – более 60% из общего количества выпускников Нур-Мубарака продолжают свою работу в Духовном управлении мусульман Казахстана;

б) мнениями студентов, выявленных в ходе проведения фокус-группового исследования среди будущих исламоведов. На вопрос «Повлияла ли ваша религиозная вера на выбор профессии?», абсолютное большинство студентов отвечают положительно:

«Вера сыграла очень важную роль в выборе данной специальности в связи с тем, что моя семья – религиозная, повлияли дяди, тети, поэтому есть вера повлияла на прямую...».

Многие студенты специальности «Исламоведение» отмечают сложность вступительных экзаменов:

«Во время поступления на учебу мы сдавали творческий экзамен, были даны вопросы, среди них были сложные вопросы, которые не соответствовали уровню наших знаний...»

(студент, Нур-Мубарак)

«Были сложности, только сейчас, после более углубленного изучения они кажутся легкими...»

(студент, КазНУ)

Так, анализ вступительных экзаменов позволяет сделать следующие выводы:

- «Исламоведение» в Нур-Мубараке рассматривается как часть религиозного, а не религиоведческого образования в связи с преимущественным теологическим характером вступительных вопросов;

- вопросы вступительных экзаменов, по словам студентов, не соответствуют уровню абитуриентов, и, в связи с этим, студенты медресе оказываются в более «выигрышном» положении по сравнению с теми, кто приходит после обычных общеобразовательных школ: «...есть ребята, которые приходят со школ, они мало знают о религии, а есть ребята приходящие с медресе, их уровень знаний выше» (студент, Нур-Мубарак).

Анализ различных аспектов образовательного процесса глазами студентов

В рамках исследования были проведены фокус-группы со студентами различных уровней образования по специальности «Исламоведение» в КазНУ и Нур-Мубараке.

Мотивация выбора профессии

Как показывают данные социологического исследования, большинство студентов в вопросах о мотивации выбора «Исламоведения» отмечают влияние официального духовенства мечетей:

«У меня был один знакомый с мечети, когда я думала над поступлением на физико-математику, он мне предложил: «почему ты не пойдешь в Нур-Мубарак?», и с тех пор я потихоньку изменила свое мнение...»

(студент, Нур-Мубарак)

«Когда я училась в 11 классе, я посещала подкурсы в Талгаре, училась там около 3-4 месяцев, там были девочки, и там мне учителя сказали почему бы мне не пойти учиться в этот универ, и порекомендовали его, и благодаря им, мои родители тоже согласились...»

(студент, Нур-Мубарак)

В Казахском национальном университете им. Аль-Фараби количество студентов, ответивших о влиянии духовенства на их выбор специальности гораздо ниже – только лишь один студент:

«Выбрать данную специальность посоветовали родители, а также учителя и имамы, которые преподавали в мечети».

Большинство студентов КазНУ утверждают, что сами выбрали данную специальность без чьих-либо советов или убеждений.

Как уже было сказано ранее, практически все студенты Нур-Мубарака также отмечают о влиянии своей веры на выбор профессии.

Иная ситуация наблюдается в КазНУ, где на идентичный вопрос о влиянии веры на выбор специальности, мнения студентов разделились, часть считает, что *«на выбор данной специальности религиозная вера оказала влияние»*, другая же часть утверждает, что *«моя вера не оказала никакого влияния на выбор специальности»*.

Удовлетворенность сделанным выбором

Все студенты КазНУ и Нур-Мубарака, принявшие участие в фокус-групповых исследованиях, не жалеют о сделанном выборе специальности:

«Я не жалею (прим.авт. - о сделанном выборе), наоборот, с каждым годом мой интерес растет»

(Нур-Мубарак)

Большинство студентов выразили желание связать свою профессиональную карьеру с данной специальностью:

«Я связываю свое будущее с данной специальностью, но не в виде преподавания. Есть же центры как «Шапагат», «Ансар», вот там хочу работать»

(Нур-Мубарак)

«Я тоже хочу работать по данной специальности, после окончания магистратуры, продолжу работу в преподавательской деятельности»

(КазНУ)

Несмотря на превалирование студентов, желающих работать в сфере выбранной специальности, некоторые обучающиеся хотят продолжить свою деятельность в несколько иной сфере:

«Не могу сказать, что стану прям исламоведом, буду работать в сфере исламской экономики»

(Нур-Мубарак)

«Я думаю, закончив исламоведение, я хочу поступить на магистратуру по психологии, и после этого работать в КНБ или выучив арабский язык работать переводчиком»

(КазНУ)

В целом, преобладающее большинство студентов удовлетворены своим выбором и процессом обучения.

Другие аспекты

Все студенты Нур-Мубарака, без исключения, отмечают необходимость внедрения дисциплины «Психология» в образовательную программу.

Студенты КазНУ помимо необходимости изучения данной дисциплины, также особо отмечают важность внедрения ораторских курсов и курсов английского языка:

«...в обязательном порядке необходимо ораторское искусство, нужно работать с аудиторией, необходимы предметы в области медиации, так как важно знать пути разрешения разногласий в сфере религии, хороший предмет»

(КазНУ)

«На самом деле английский язык был всего лишь один год, надо дальше его углублять, а также изучать арабский язык»

(студент 2 курса бакалавриата, КазНУ)

Кроме этого, студенты КазНУ также считают, что существует проблема с нехваткой академических часов по изучению арабского языка:

«...мы только испытываем трудности с арабским языком, больше ничего трудного нет»;
«...немного сложно с арабским языком, мало часов, не успеваем».

Учитывая пожелания студентов, а также предъявляемые работодателями требования к компетенциям выпускника, предмет «Ораторское искусство» был внедрен в ОП 2020-2021 года.

В Нур-Мубараке студентами также отмечается нехватка обмена международным опытом, в особенности с высшими учебными заведениями Европы. Согласно мнениям участников, в настоящее время методика изучения исламоведения ориентирована на российские программы-аналоги, тогда как необходимо изучать опыт ведущих ВУЗов Европы, таких как Оксфорд, Гарвард¹³⁷.

«...у нас есть возможности набраться опыта, и было бы хорошо, если бы отправляли не только в Турцию»;

«У нас есть связи с зарубежными университетами, но их надо улучшать».

Как уже было сказано в части проблем системного характера, студенты отмечают нехватку и некачественность производственной практики:

«У нас много теории, нет практики, нет педагогической практики, нет производственной практики, нет экспертов, которые могут анализировать и классифицировать, нет сильных экспертов, нет прикладных исследований...»; *«...с другой стороны, нет специалистов, способных анализировать влияние ислама на общество, политику и экономику, на низком уровне кажется это все у нас, нас учат только с позиции законов шариата, вот это нужно совершенствовать. Было бы хорошо, если бы исламские ученые были не только имамами и теологами в мечетях, но и общественными деятелями»*

(Нур-Мубарак)

Анализ образовательных программ

Анализ образовательных программ основывается на открытых данных «ЕСУВО» и разделен по уровням образования – бакалавриат, магистратура и докторантура.

Бакалавриат

Как было отмечено ранее, в казахстанском академическом сообществе, к сожалению, не только нет единого мнения о сущностных характеристиках «Исламоведения», но и сама специальность не подвергалась какому-либо серьезному исследованию.

В связи с этим, в настоящее время возникает противоречивая ситуация в религиозном образовании.

Образовательная программа «Исламоведение», будучи реализуемой в трех университетах Казахстана и имеющей одинаковую группу образовательных программ и одинаковый шифр специальности, имеет разные поставленные цели и задачи в зависимости от университета.

Согласно цели ОП бакалавриата КазНУ, на данной специальности осуществляется «подготовка специалистов в области исламоведения, способных на теоретическом уровне в соответствии с методологическими установками использовать научную информацию для анализа религиозных и исламоведческих процессов». Кроме этого, специалисты по данному ОП должны обладать «научным взглядом на феномен религии»¹³⁸. Согласно формируемому результатом обучения, студенты специальности «Исламоведение» в КазНУ в первую очередь должны уметь:

- классифицировать с научной точки зрения основные понятия отраслей исламоведения;

¹³⁷ Для более подробного анализа специальности «Исламоведения» в ВУЗах западных стран, см. подглаву 3.4

¹³⁸ Министерство образования и науки Республики Казахстан. Единая система управления высшим образованием. Бака-

- определять уровень достоверности хадисов пророка Мухаммада согласно цепочке передатчиков, использовать их в качестве источника в религиозных вопросах, давать им научное объяснение;

- применять полученные теоретически знания для анализа священных текстов, их изучения и объяснения религиозной цивилизации;

- использовать законодательство РК для эффективного использования профессиональных навыков;

- эффективно использовать исламскую этику, нравы и тасавууф в решении социальных проблем и в борьбе с деструктивными течениями;

- использовать теоретические религиозные знания и методы религиозного исследования на практике.

В то же время, ОП Нур-Мубарака своей целью ставит подготовку «высококвалифицированных специалистов, отвечающих требованиям современного рынка труда и работодателей, и способных обеспечивать религиозную стабильность в казахстанском обществе на основе вероубеждений школы Матуриды и ханафитского мазхаба».

Результатами обучения являются:

- умение определять роль исламоведения в современной культуре и цивилизации, ее роль в современных интеграционных процессах, особенности и значимость исламских проблем на современном этапе;

- умение демонстрировать профессиональные знания об основных концепциях мирового и казахстанского исламоведения, быть в курсе ключевых концепций исламских ученых, школ, направлений и основных вопросов современного ислама;

- умение читать и интерпретировать коранические тексты на основе вероубеждений ученого Матуриды и ханафитского мазхаба;

- умение выполнять религиозные практики, обряды, ритуалы и применять религиозные знания в различных сферах жизни;

- умение критически оценивать и объяснять религиозные практики в различных религиозных традициях канонического ислама.

Так, можно утверждать, что исламоведение в КазНУ более близок с светским типом исламоведения, обозначенным в начале данной подглавы, а в Нур-Мубараке – с конфессиональным.

К базовым дисциплинам КазНУ относятся такие дисциплины как «Гражданские отношения в исламе», «Исламская философия и межрелигиозный диалог», «История халифата», «Наука Корана», «Современные проблемы фикха», «Тажуид», «Хадисоведение», «Чтение Корана», пять разных предметов по изучению арабского языка и др.

К БД Нур-Мубарака относятся «Акыда Матрудия», «Введение в исламскую философию», «Введение учение хадисов», «Закят и хадж», «Методы хадисоведов», «Основы мазхаба Ханафи», «Религиозная пропаганда и ее методы», «Законы шариата», 4 различных курса по изучению арабского языка и др.

В обоих университетах имеется один предмет по изучению методологий религиоведческих исследований – в Нур-Мубараке это «Организация и планирование научного исследования», а в КазНУ – «Основы методов исследования». Стоит отметить наличие предмета «Введение в религиоведение» в Нур-Мубараке.

Ораторское искусство изучается в КазНУ – «Логика и религиозная риторика», однако подобный предмет в Нур-Мубараке вводится лишь с 2020 учебного года.

Отдельно можно выделить малое присутствие светских, религиоведческих дисциплин в обоих университетах – в КазНУ имеются предметы «Ислам и политика», «История исламской цивилизации», «Ислам в Казахстане», «История халифата», в Нур-Мубараке – «Введение в

науку Корана», «Грамматические принципы Корана», «История ислама», «История ислама в Казахстане», «История мазхабов», «Методы науки востоковедения», «Религиозная ситуация в современной Республике Казахстан», «Религиозные течения и организации», «Эсхатология ислама».

В обоих образовательных программах отсутствуют отдельные предметы, направленные на изучение законодательства РК в сфере религии, несмотря на заявленные результаты обучения в ОП КазНУ.

Магистратура

Целью образовательных программ являются:

- «обеспечить подготовку конкурентоспособных, толерантных и компетентных профессионалов, обладающих высоким уровнем научной религиоведческой культуры и общественного сознания, фундаментальными знаниями в области исламоведения, умеющих формулировать производственные задачи на профессиональном языке и решать их с помощью современных технологий...» (КазНУ)¹³⁹;

- «управление, организация, консультация, проведение анализа по сфере исламоведения, формирование и развитие способностей к научному и педагогическому исследованию» (Нур-Мубарак)¹⁴⁰

Главными результатами обучения в магистратуре КазНУ являются:

- уметь определять природу и специфику современных исламоведческих проблем и анализировать значимость религиозных и исламских явлений в современном обществе, а также выявлять роль исламоведения в современных интеграционных процессах;

- уметь применять профессиональные навыки по основным современным концепциям мирового и казахстанского исламоведения, знать их главных представителей, школы и направления, ориентироваться в концептуальных различиях между ними, а также в содержании исламских дискуссий современности;

- уметь анализировать исламоведческую, религиоведческую, философскую, социально-политическую и научную литературу на основании научного анализа тенденций социального, экономического и духовно-культурного развития общества.

Формируемыми у выпускников результатами обучения в Нур-Мубарака являются:

- способность определить особенности и природу современных вопросов исламоведения, роль исламоведения в современной цивилизации и культуре;

- умение показать профессиональные знания касательно основных современных концепций исламоведения в мире и Казахстане, касательно правовых школ (мазхабов) и течений, различий между ними, осведомлённость об основном содержании противоречий в мусульманском праве (фикх) и вероубеждении (ақыда);

- умение выбрать подходящие методы проведения научно-педагогического исследования, совершенствование существующих, умение интегрировать методы подходящие целям и обязанностям исследовательской работы;

- участие в создании и осуществлении научных проектов в сфере исламоведения.

К обязательным предметам для изучения в Нур-Мубараке относятся «Вопросы научного исследования», «Цели шариата», «Практика исследования», «Осмысление целей Корана». В КазНУ это такие предметы как «Методологические проблемы исламоведения», «Общие положения в шариате», «Организация и планирование научной деятельности», «Современные

139 Министерство образования и науки Республики Казахстан. Единая система управления высшим образованием. Магистратура «Исламоведение», КазНУ. URL: http://esuvo.platonus.kz/#/register/education_program/application/11788 (дата обращения 01.10.2020)

140 Министерство образования и науки Республики Казахстан. Единая система управления высшим образованием. Магистратура «Исламоведение», Нур-Мубарак. URL: http://esuvo.platonus.kz/#/register/education_program/application/4079 (дата обращения 01.10.2020)

исследования фикха».

К компонентам по выбору в КазНУ относятся «Современные проблемы исламских учений», «Классические тексты калама», «Брачно-семейные отношения в шариате», «Формирование суннитской теологии: школы Матруди и Ашари», «Современные теологические проблемы и течения в исламе», «Методы интерпретации в Коране». К данной категории в Нур-Мубараке относятся «Современные идеологические течения», «Исследование религиозных текстов», «Тематическое изучение в акиде», «Осмысление целей пророческой сунны», «Медицинские вопросы в исламской шариате».

Докторантура

Цели ОП последней степени образования в двух университетах:

- формирование и развитие таких навыков, как экспертиза, консультирование, организация и управление, исследовательская и педагогическая деятельность в области исламоведения (Нур-Мубарак);

- подготовка научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации в сфере исламоведения для государственных учреждений, системы образования, обладающих углубленным пониманием ислама как системы научного знания со специфическими мировоззренческими и методологическими проблемами, со сформированными практическими навыками и способных проводить аналитические, экспертные работы, прикладные научные исследования, осваивать новые объекты знания, генерировать их в сфере исламоведения и религиоведения, обладающих компетенциями мирового уровня в области исследований ислама, отвечающих требованиям рынка труда и современного этапа научного, социально-экономического и духовного развития Казахстана (КазНУ).

Формируемые результаты обучения в Нур-Мубараке:

- различать место ислама в культуре и цивилизации, различать природу и характер исламских проблем на современном этапе;

- уметь демонстрировать профессиональные знания основных концепций современного мира и казахстанского исламоведения, быть в курсе основных авторов, текстов и направлений, различий между ними, основного содержания дискуссий в области философии и юриспруденции;

- представление результатов проделанной работы, отчет, реферат, представление статьи;

- уметь использовать профессиональные знания в преподавании исламоведения;

- предоставление информации о религиозном контенте в средствах массовой информации, государственных органах разных уровней и общественных организациях.

В этой связи стоит отметить проблему повтора формируемых компетенций на уровне магистратуры и докторантуры в части «представление результатов проделанной работы, отчет, реферат, представление статьи».

Подобные результаты более подробно описаны в КазНУ:

- делать экспертные заключения различной степени сложности на научные материалы (монографии, статьи, видеосюжеты, аудиозаписи и т.д.) исламоведческого, религиоведческого характера с применением новейших информационных, коммуникативных технологий для государственных учреждений, системы образования и иных учреждений;

- применять при написании аналитических отчетов по разнообразным проблемам исламоведения, деструктивным салафитским культам и т.д. теоретико-методологические достижения исламоведческой науки и инновационные информационно-технические программы;

- выстраивать при осуществлении экспериментальных исследований по сложным проблемам исламоведения исследовательский процесс на основе современных компаративистских и иных методологических подходов и информационных технологий на государственном и иностранном языках;

- синтезировать и трансформировать результаты проведенных практических и социологических исследований в области исламоведения и религиоведения при составлении рекомендации, аналитических справок и иных информационных материалов с использованием современных научно-методических и технических достижений в области исламоведения и религиоведения.

К обязательным дисциплинам в Нур-Мубараке относятся:

- Взаимоотношения государства и религии;
- Исламская мысль и сознание.

К предметам по выбору относятся:

- Исламистский анализ религиозной пропаганды пророков;
- Исследования о религиях и верованиях исламского мира;
- Правила ханафитского права и их применение в современных условиях;
- Современные мировые религии;
- Миссионерское служение;
- Принципы «усула» и их влияние на приговор по шариату;
- Религии и религиозные течения;
- Система государственного управления в исламе.

В КазНУ к обязательным дисциплинам относятся:

- Основные текста ислама;
- Ханафитский мазхаб как путь диалога в религиозной традиции ислама.

К предметам по выбору:

- Истоки и история исламской религии;
- Основные источники исламского вероучения;
- Основы коранистики;
- Становление и развитие суннитской теологии;
- Диалогическая миссия Пророка Мухаммада;
- Ислам и глобализация: основные тенденции взаимного влияния;
- Исламофобия и стереотипы на религиозной почве;
- Суннитское богословие и эволюция мусульманской теолого-философской мысли;
- Суфизм в исторической перспективе;
- Феномен исламской цивилизации;
- Шиитское богословие и философская традиция;
- Шиитское направление в исламе: догматика и ритуал.

Предметы «Взаимоотношения государства и религии», «Современные мировые религии» в Нур-Мубараке, «Основные тексты ислама», «Основные источники исламского вероучения» в КазНУ носят общий, ознакомительный характер, в связи с чем, существует угроза несоответствия части дисциплин уровню образования – докторантуре, где должны изучаться более углубленные предметы, по сравнению с бакалавриатом или магистратурой.

Кроме этого, наблюдается неполное соответствие заявленных результатов обучения в виде предоставления информации в СМИ о религиозной тематике в Нур-Мубараке и умения проводить экспертные заключения с использованием исламоведческих и религиоведческих методологий в КазНУ, к предлагаемым дисциплинам в течении трех лет обучения на докторантуре. Другими словами, дисциплины в образовательных программах не в полной мере «ведут» к формируемым результатам обучения.

Таким образом, содержательный анализ образовательных программ, а также изучение материалов экспертных интервью и фокус-групповых исследований, демонстрирует сложность в определении основополагающих принципов специальности «Исламоведение» и выявляет ряд актуальных проблем в ее реализации.

Выводы:

- 1) в настоящее время в казахстанском научном пространстве не существует единого определения исламоведческой науки;
- 2) исламоведение в Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак» рассматривается, прежде всего, как часть религиозного, а не религиоведческого образования; в то же время, имея такой же шифр специальности и группу образовательных программ, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби рассматривает «Исламоведение» как сугубо научную дисциплину, имеющим тесную связь с религиоведением;
- 3) чрезмерная сложность вступительных экзаменов в бакалавриат;
- 4) подавляющее большинство обучающихся в Нур-Мубараке отмечают, что на их выбор специальности повлияли имамы или другие представители официального духовенства; тогда как в КазНУ о подобном влиянии говорит лишь один студент;
- 5) большинство студентов в обоих университетах говорят о своей удовлетворенностью выбранной профессией и желают продолжить свою профессиональную карьеру как в духовных, так и в государственных организациях;
- 6) все студенты Нур-Мубарака отмечают необходимость внедрения психологических дисциплин в образовательную программу, а также более углубленный английский язык;
- 7) существует нехватка обмена опытом с ведущими западными университетами в Нур-Мубараке;
- 8) наблюдается малое количество светских, религиоведческих дисциплин;
- 9) имеется проблема с отсутствием предметов о законодательных нормах РК в сфере религии;
- 10) существует проблема повтора формируемых компетенций в образовательных программах в разрезе уровней образования в Нур-Мубараке;
- 11) существует риск несоответствия дисциплин и формируемых результатов обучения;

3.2.4 Теология

В настоящее время специальность «Теология» реализуется на базе двух высших учебных заведений – при кафедрах религиоведения в Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак» и Международном казахско-турецком университете им. Х.А.Ясави¹⁴¹.

Анализ ситуации с вступительными экзаменами

Как и в случаях со специальностями «Религиоведение», «Исламоведение», абитуриенты, желающие поступить на «Теологию» должны сдавать творческий экзамен.

Формат экзамена идентичен с вступительными испытаниями по другим специальностям в сфере религии.

Согласно данным, находящимся в открытом доступе, к примеру, в Нур-Мубараке подобный экзамен состоит из 78 вопросов. Из них 36 отводится на определение знаний об исламе, 23 об общих вопросах религиоведения, 5 о христианстве, 4 о государственно-конфессиональных отношениях, 7 относятся к иным вопросам (иудаизм, индуизм и т.д.). Анализ мнений студентов МКТУ, демонстрирует противоречивость ситуации с подобным форматом вступительных экзаменов. Так, мнения обучающихся разделились.

Одни утверждают, что необходимость в творческих экзаменах существует:

«Считаю, что это эффективно. Теологи должны быть немного особенными и тут можно увидеть их намерения...»;

«У творческого экзамена есть и плюсы, и минусы. Плюс заключается в том что, что человек с намерением поступить именно на эту специальность...».

¹⁴¹ Качественный состав ППС указан в подглаве 3.1 «Религиоведение»

Другие же считают, что его следует убрать:

«Думаю, для нашей специальности это не нужно».

Так, в этой связи, вновь возникает противоречивая ситуация с творческим экзаменом, как и при поступлении на другие специальности в религиозной сфере. Вызывает также особую обеспокоенность содержание данных вступительных экзаменов и их объективность оценивания.

Анализ различных аспектов образовательного процесса глазами студентов

Мотивация выбора профессии и удовлетворенность сделанным выбором

Многие студенты в ходе дискуссии в рамках фокус-группы, отметили, что сами выбрали данную профессию, без влияния со стороны. В то же время, несколько студентов отметили, что поступили ради образовательного гранта:

«Не я выбрала профессию, а профессия сама выбрала меня. Я не хотела сюда поступать. Поступила из-за гранта. На самом деле я подавала на хореографию»;

«...я тоже не выбирала, поступила только ради гранта, профессия нас выбрала сама».

Все студенты намериваются продолжить профессиональную карьеру в рамках выбранной специальности. На вопрос о выборе места работы, многие ответили о желании работать в правоохранительных и местных исполнительных органах, а часть в исследовательских центрах.

Многие студенты не удовлетворены тем, что малое внимание в учебном процессе уделяется предметам по изучению государственно-конфессиональных отношений. Так, многие студенты поддержали следующее мнение:

«Нужно учить законы, у нас никто не знает законы, в частности, мы не знаем, как должна функционировать религия в рамках закона, какие ключевые принципы светскости государства мы должны знать. Поэтому нужно изучать законы...».

Другие аспекты

Среди слабых аспектов образовательного процесса, студентами выделяется прежде всего проблема с изучением арабского языка:

«...на первом семестре арабский язык преподавал турок. Не могу сказать, что мы чему-либо научились. Поэтому надо начинать изучать арабский язык на казахском языке».

Существует также проблема с объективным оцениванием обучающихся. Ряд студентов сходится во мнении, что необъективность заключается в предоставлении ряда необоснованных привилегий зарубежным студентам:

«По мне, так не объективно. Как сказала Алида, у нас ставят оценки как в школе, только за посещения занятий, однако у нас в группе большие послабления даются зарубежным студентам, даже, если они не приходят на уроки, получают одинаковые с нами оценки, потому что они приезжают учиться из-за границы».

Как было отмечено выше, студенты единогласно отмечают проблемы с отсутствием книг на государственном языке. Отсутствие материалов в библиотеке вынуждало обучающихся обращаться чаще всего к интернет ресурсам.

Существует проблема с квалифицированностью преподавателей кафедры. Так, один студент-теолог говорит:

«... если вы зададите вопрос по теме, они бывают не могут на него ответить. Затем возникает вопрос, знает ли он область, в которой является специалистом...».

Анализ образовательных программ

Согласно образовательным программам, целью специальности «Теология» является:

- в Нур-Мубараке: подготовка теологов, обладающих теоретическими знаниями и

практическими навыками в соответствии с требованиями рынка труда, компетентных в использовании современных методов исследования¹⁴²;

- в МКТУ: подготовка высококвалифицированного теолога, способного к практическому обучению и постоянному совершенствованию базовых знаний специального характера, исследовательских навыков и умения выполнять собственную исследовательскую работу в качестве краеугольного камня профессионального образования¹⁴³.

Главными результатами обучения по данной специальности в Нур-Мубараке являются:

- Получить понятие о формировании и о стадиях развития теологии как сферы науки, знания об основных теоретических и методологических способах проведения анализа религиозных проблем;

- Знать цель, методы и методологию профессиональной деятельности теолога;

- Понимать функциональные закономерности государственно-конфессиональных отношений;

- Уметь определить и обосновать общие закономерности в развитии религий, и анализировать разную информацию в сфере религии;

- Определять и быть способным объяснить общие закономерности эволюции религии и т.д.

В то же время, к формируемым результатам в МКТУ относятся следующие главные аспекты:

- Уметь применять этические нормы общения и понимания важности духовных ценностей для сохранения и развития общества, иметь критическое мышление, использовать исторические факты и принципы;

- Уметь разъяснять законодательство Республики Казахстан о религии;

- Быть способным анализировать религиозно-философские произведения;

- Уметь показывать сущность и особенности религиозно-теологических систем мировых и основных религий; знать предмет и методологию теологии, места в системе теологических наук, истории религии и развития этой отрасли;

- Быть готовым дать определения базовым знаниям об истории и методологии комментирования Корана, хадисов, тафсира и исламского правоведения с самых ранних времен по сегодняшний день и т.д.

В этой связи, экспертом из МКТУ было высказано следующее мнение о необходимости внедрения профессиональных стандартов будущих специалистов области религии:

«Вы знаете, в области религии, теологии, исламоведения профессиональных стандартов нет. Не подготовлены эти стандарты. Я считаю, что это необходимо сделать. Нам тоже будет легко. Например, следует указать сферу профессиональной деятельности. Нам нужен профессиональный стандарт, отражающий эти области, какими способностями они должны обладать, каковы основные, важные компетенции. Нам нужен профессиональный стандарт. В связи с его отсутствием мы работаем с работодателями. Мы работаем не только в нашем районе, но и в нашем регионе, где работают наши выпускники. Мы спрашиваем, какие есть возможности и потребности. По телефону, почте. Вместе с этими работодателями мы создаем образовательную программу.

Согласно образовательной программе приема 2019-2020 года, обязательными предметами на первом курсе обучения в университете Нур-Мубарак являются арабский язык, вопросы молитвы в исламе, исламская теология, на втором курсе – история религии, социология религии, введение в исламскую философию, казахские традиции, религия и социальный конфликт, психология религии, на третьем - религиозная пропаганда и ее методы, современные

142 Нур-Мубарак Египет ислам мәдениеті университеті. Теология білім беру бағдарламасының паспорты. URL: <https://ntmu.kz/wp-content/uploads/2018/04/BBB-Bakalavriat-Teologiya-4-zhyl.pdf> (дата обращения 01.10.2020)

143 МКТУ. Теология. ЕСУВО. URL: http://esuvo.platonus.kz/#/register/education_program/application/23353 (дата обращения 01.10.2020)

религиозные движения и культы, на четвертом – академическое письмо¹⁴⁴.

В число элективных входят такие дисциплины как эстетика и религиозное искусство, монотеистические религии, сравнительное религиоведение, история ислама, христианская теология, акида Матруди, введение в религиозную герменевтику, история мазхабов, радикализм и психология, психология конфликтов, основы ханафитского мазхаба, история ислама в Центральной Азии, казахские мыслители о религии, законодательство в сфере религии и др.

Так, можно утверждать, что на первом курсе преимущественно внимание уделяется основам ислама, на втором – религиоведческим дисциплинам, на третьем – современным религиозным движениям и ее проблемам, а на четвертом – академическому письму.

В МКТУ к обязательным предметам относятся история ислама, история религии, история тюркских государств, корановедение, межконфессионально-государственные отношения, основы религии ислам, арабский язык, психология религиозного радикализма, религиозная философия, турецкий язык, ясавиеведение, исламская философия, исламское искусство, религиозная традиция казахов на основе ханафизма и матрудизма, тасаввуф, теологическая реабилитация¹⁴⁵.

К элективным предметам – библеистика, жизнеописание пророка Исы, исламская антропология, исламская этика, история католической церкви, история православия, калам, методика исламского права, литургия, основы веры католицизма, основы тафсира и хадиса, патристика и апологетика, психология религии, социология религии, течения протестантизма, теологическая коммуникация и др.

Интересным представляется внедрение предметов «Теологическая реабилитация» в связи с его востребованностью в условиях казахстанских реалий¹⁴⁶.

С другой стороны, стоит отметить отсутствие обязательных курсов по религиоведческим дисциплинам. Большинство вузовских компонентов относятся к исламской религии, тогда как такие предметы, как психология и социология религии, входят в число предметов по выбору для обучающихся.

Кроме этого, многими студентами МКТУ отмечается актуальная проблема повтора внутреннего контента образовательной программы и ее повтора в разрезе курсов обучения:

«Были случаи, когда прошедший предмет мы изучали опять 3 семестра подряд. Нам это не интересно. Нам уже скучно»;

«Один предмет проходим по кругу 3-4 семестра. Качество образования структурируется не систематично».

Учитывая существующую проблему с приоритетностью изучения ислама в рамках ОП «Религиоведение» в МКТУ, описанной в подразделе 3.2.1, обнаруживается серьезная проблема в части повтора дисциплин по двум разным направлениям специальности «Религиоведение» и «Теология», и, как следствие, проблема в дифференциации двух специализаций.

Так, например, согласно «ЕСУВО», одинаковыми дисциплинами являются история ислама, корановедение, межконфессионально-государственные отношения, психология религиозного радикализма, ясавиеведение, основы тафсира, основы хадиса (в религиоведении – методика тафсира, методика хадиса), основы религиозного права, религиозная традиция казахов на основе Ханафизма и Матрудизма, теологическая коммуникация (в религиоведении – религиозная коммуникация). Таким образом, наблюдается потенциальный повтор дисциплин не только

144 Нур-Мубарак Египет ислам мәдениеті университеті теология білім беру бағдарламасының паспорты. URL: <https://nmu.kz/wp-content/uploads/2018/04/BBB-Bakalavriat-Teologiya-4-zhyl.pdf> (дата обращения 01.10.2020)

145 МКТУ. Теология. ЕСУВО. URL: http://esuvo.platonus.kz/#/register/education_program/application/23353 (дата обращения 01.10.2020)

146 К примеру, актуальность обуславливается такими нормативными документами, как Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан «Об утверждении Правил по организации теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в учреждениях уголовно-исполнительной системы» от 26 марта 2020г №247. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020200> (дата обращения 01.10.2020)

в разрезе курсов одной специальности, но также на интердисциплинарном уровне внутри одного учебного заведения.

Таким образом, анализ исследуемых материалов выявил ряд особенностей и проблемных аспектов специальности «Теология», требующих дальнейшего совершенствования.

Выводы:

- 1) наблюдается идентичная с другими специальностями в сфере религии проблематичная ситуация с творческими экзаменами;
- 2) малое количество часов отведено изучению государственно-конфессиональных отношений;
- 3) студентами Международного казахского-турецкого университета им. Х.А.Ясави отмечается слабый уровень преподавания арабского языка;
- 4) существует проблема с объективным оцениванием местных и зарубежных студентов в МКТУ;
- 5) наблюдается нехватка в материалах на государственном языке;
- 6) интересным представляется опыт МКТУ по внедрению преподавания предмета «Теологическая реабилитация»;
- 7) нехватка обязательных предметов по религиоведческим дисциплинам в МКТУ;
- 8) существует угроза внутреннего повтора содержания образовательной программы в разрезе курсов обучения в МКТУ;
- 9) обнаруживается серьезная потенциальная проблема дифференциации двух разных специальностей «Религиоведение» и «Теология» в виде дублирования дисциплин;

3.3. Международный опыт религиозного и религиоведческого образования на уровне высшего и послевузовского образования

Учитывая актуальные вопросы дифференциации, описанной в разделе 3.1 настоящего аналитического доклада, представляется логическим разделить анализ зарубежного религиозного и религиоведческого образования на две отдельные части. Хотя, безусловно, разница религиозного (теологического) и религиоведческого образования, к примеру, на Западе, в некоторых случаях носит условный характер. Данный факт объясняется социокультурной ситуацией эволюции западного общества. Однако учитывая разную предметность и цели двух направлений, данный раздел разделен на две части: религиозное образование и религиоведческое образование на уровне высшего (бакалавриат) и послевузовского (магистратура, докторантура) образования.

Кроме этого, все эксперты отмечают важность бенчмаркинга, а также учет международного опыта с целью совершенствования образовательных программ, отвечающих современным тенденциям религиоведения и теологии:

«Изучали опыт других стран, других университетов. И развивали новые направления, для того чтобы создать ОП по новому формату, отвечающему последним тенденциям религиоведения»

(ЕНУ)

«При составлении образовательных программ международный опыт учитывается. Сравниваются образовательные программы по религиоведению, университетские стандарты ряда зарубежных университетов, Йеля, университета Канзаса, университеты Европы, а также учитываются компетенции выпускников, цели и задачи...»

(КазНУ)

Эксперт из КарГУ отмечает важность международного опыта в свете процессов глобализации. Подобного мнения придерживается и эксперт из Нур-Мубарака. Кроме этого, отмечается, что западные университеты не имеют строгой формы образовательной программы и, как следствие, имеется простор для креативности при составлении ОП.

В связи с этим, необходимым является изучение международного опыта по составлению образовательных программ, их содержания и наиболее интересных аспектов, имеющих потенциал внедрения в отечественный образовательный процесс.

Религиозное образование на уровне высшего образования

В научной и образовательной среде, дефиниция «религиозное образование» не имеет строго утвержденного определения, в том числе и в постсоветском пространстве.

В Российской Федерации возможность получения религиозного (теологического) образования прямо определено в статье 87 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации» от 29.12.2012 N 273-ФЗ (ред. От 31.07.2020): «В целях формирования и развития личности в соответствии с семейными и общественными духовно-нравственными и социокультурными ценностями в основные образовательные программы могут быть включены, в том числе на основании требований соответствующих федеральных государственных образовательных стандартов, учебные предметы, курсы, дисциплины (модули), направленные на получение обучающимися знаний об основах духовно-нравственной культуры народов Российской Федерации, о нравственных принципах, об исторических и культурных традициях мировой религии (мировых религий), или альтернативные им учебные предметы, курсы, дисциплины (модули)»¹⁴⁷. Примечательно, что, согласно данному закону, образовательные программы, включающие в себя религиозные дисциплины, подлежат обязательной религиоведческой экспертизе на предмет соответствия их содержания заявляемому вероучению. Кроме этого, к обучению данным дисциплинам привлекаются централизованные религиозные организации.

В соответствии с этим, реализация подготовки по теологическому направлению осуществляется в ряде высших учебных заведений. Например, в Российском исламском институте (г.Казань) осуществляется подготовка по специальности «Теология» (бакалавриат, магистратура)¹⁴⁸. Примечательно, что в ВУЗе помимо данной специальности, есть возможность обучения по программам «Лингвистика» и «Журналистика», имеющих преимущественно конфессиональный характер (исламская журналистика и лингвистика с углубленным изучением арабского языка). В образовательной программе «Теология» помимо общеобязательных дисциплин и предметов, касающихся исламской теологии, имеются такие предметы как «Религиозная риторика», «Государственно-конфессиональные отношения», «Новые религиозные движения».

Список ВУЗов, занимающихся подготовкой специалистов в области религии в РФ насчитывает большое количество учебных заведений: Московский государственный лингвистический университет, Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, Казанский федеральный университет, Омский государственный университет, Иркутский государственный университет и так далее.

В Православном Свято-Тихоновском гуманитарном университете, помимо сугубо теологических образовательных программ, таких как «Теология», «Живопись» (имеется ввиду прежде всего церковная живопись), имеются и светские программы: «Социальная работа», «Экономика», «Филология», «Педагогическое образование». При анализе ОП светских программ можно обнаружить следующее. К примеру, в ОП «Экономика», большая часть уделяется экономическим курсам полностью светского характера, однако в ряде элективных предметов имеются такие дисциплины как «Введение в литургическое Предание», «История древней

¹⁴⁷ Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» от 29.12.2012 N 273-ФЗ (ред. От 31.07.2020) URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/0de7845187501423002e9572e4903056b41b3f7f/#dst101160 (дата обращения 01.09.2020)

¹⁴⁸ Российский исламский институт. URL: <http://www.kazanrii.ru/sveden/education/> (дата обращения 01.09.2020)

христианской церкви», «Введение в православное учение» и так далее¹⁴⁹.

Доцент Новосибирского государственного технического университета Цыплаков Д.А. верно отмечает, что в Российской Федерации сложились две стратегии обучения религии с теологических позиций в контексте государственного образовательного пространства¹⁵⁰. Первая стратегия – это вхождение религиозных дисциплин и специальностей (в некоторых случаях и целых кафедр, факультетов) в уже существующие светские образовательные учреждения (Пятигорский государственный университет, Российский государственный социальный университет, Дальневосточный федеральный университет и т.п.), а также создание новых институтов, имеющих религиозный характер, но строящихся по светским образцам. Вторая стратегия – это государственная аккредитация изначально духовных, религиозных учреждений. По мнению автора, именно первая стратегия, как показывает практика, приносит более весомые результаты в связи с их изначально светским укладом образования.

В Кыргызской Республике для осуществления религиозного образования на уровне высшего учебного заведения необходимым является получение свидетельства о регистрации в Государственной комиссии по делам религий Кыргызской Республики (ГКДР КР). Кроме этого, после прохождения подобной организации, религиозному учебному заведению необходимо также получить государственную регистрацию в качестве юридического лица в соответствии с общими требованиями законодательства¹⁵¹.

Кроме этого, как и у нас в стране, в Кыргызстане учебная программа как средних профессиональных учебных заведений религиозного характера, так и в ВУЗах должна включать следующие обязательные, общеобразовательные, светские дисциплины:

- История Кыргызстана и всемирная история;
- Граждановедение;
- Религиоведение
- География
- Социология
- Психология и педагогика
- Кыргызский и русский языки;
- Информационные технологии.

Примечательно, что при наличии диплома светского учебного заведения (как правило, общеобразовательных школ) изучение вышеперечисленных дисциплин не является обязательным.

Контролирующим государственным органом за всеми религиозным учебными заведениями является ГКДР КР совместно с Министерством образования и науки. Однако религиоведческое образование находится под прямой «юрисдикцией» Министерства образования и науки Кыргызской Республики.

В 2017 г. согласно отчету ГКДР КР на территории данной страны прошли регистрацию такие высшие учебные заведения, как Исламский университет Кыргызстана, университет «Расул Акрам», Исламский институт «Хазрети Осмон», институт Нур аль-Ислам.

В университете Анкары в Турции на факультете богословия имеются две специализации бакалавриата – «Теология» и «Богословие». Главное отличие, согласно официальному сайту, заключается в разных целях данных программ – «Теология» направлена на овладение прежде всего «глубинными знаниями об исламе в целом...», а «Богословие» направлена на студентов,

149 Документы, регламентирующие образовательный процесс. ПСТГУ. URL: <http://old.pstgu.ru/sveden/education/> (дата обращения 04.09.2020)

150 Цыплаков Д.А. Религиозное образование в России : проблема интеграции. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/religioznoe-obrazovanie-v-rossii-problema-integratsii/viewer> (дата обращения 01.09.2020)

151 «О порядке предоставления религиозного образования в Кыргызской Республике. URL: https://www.sfcg.org/wp-content/uploads/2019/10/Handbook_on_provision_of_religious_education_in_the_Kyrgyz_Republic.pdf (дата обращения 03.09.2020)

желающих получить основные знания по иудаизму, христианству, индуизму и другим восточным религиям.

Примечательно, что в программе «Теология» включены помимо исламских дисциплин, такие светско-направленные предметы как «Принципы Атаюрка и история революции», ИКТ, «Логика», «Введение в философию», «Психология религии», «История религии», а среди элективных курсов имеются «Введение в психологию», «Введение в социологию» и так далее.

Продолжая тему исламского высшего образования, стоит обратить внимание на образовательный процесс в Международном исламском университете Малайзии, который, согласно рейтингу «QS World University Ranking» 2020 г.¹⁵², находится на 37 месте среди лучших университетов мира по специализации «Теология, богословие и религиоведение» и является единственным ВУЗом в данном списке, основывающийся на исламских ценностях и принципах¹⁵³.

В данном университете имеются 14 факультетов и центров: центр языков и до университетского академического развития, факультет юриспруденции, архитектуры, экономики, образования, инженерии, информации и коммуникационных технологий, исламского знания и гуманитарных наук и так далее¹⁵⁴. Все образовательные программы основываются на исламских ценностях. К примеру, в ОП магистратуры по специальности «Политология» имеются обязательные предметы «Проблемы исламизации в политологии», «Теории политического порядка в исламе». В ОП докторантуры «Английский язык» обязательным предметом является «Изучение исламизации в языке и литературе». Обязательным предметом на обучении светской специальности «Сестринское дело» в докторантуре является «Вклад ислама в медицину».

Интересным представляется опыт западных стран по реализации религиозного образования. В связи с тем фактом, что существует множество университетов, семинарий, духовных учебных заведений, имеющих в своей структуре факультеты теологии, богословия и в целом религиозное образование, стоит рассмотреть самые конкурентоспособные, ежегодно входящие в список лучших университетов мира.

К примеру, в Оксфордском университете имеется факультет теологии и религии, выпускающим по специальностям «Теология и религия», «Теология и философия», «Религия и востоковедение» бакалавров¹⁵⁵. Студенты бакалавриата «Теология и религия» обязаны пройти 3 обязательных курса в первые три семестра¹⁵⁶: «Религия и религии», «Введение в изучение Библии», «Фигура Иисуса сквозь века», а также один из языков по выбору: новозаветный греческий, библейский иврит, коранический арабский, церковная латынь, пали, санскрит. Курс «Религия и религии» содержит в своем силлабусе темы, касающиеся социологии, психологии, философии религии.

В остальные семестры студенты должны подготовить 7 статей (из 10000 слов каждый) по 4 направлениям (курсам): Библистика, систематическая теология и этика, история религии, религия и религии (современный иудаизм, ислам, буддизм и индуизм). Стоит отметить также и необычный для отечественного образования формат экзаменационной аттестации – написание статей-эссе.

Так, религиозное образование в Оксфордском университете сосуществует внутри светского ВУЗа. Кроме этого, христианская направленность данных специальностей не препятствует

152 QS World University Ranking. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2020/theology-divinity-religious-studies> (дата обращения 03.09.2020)

153 Все остальные ВУЗы так или иначе можно отнести к заведениям, основанных на западных христианских традициях. Например: Университет Нотр-дама, KU Leuven, Ludwig-Maximilians-Universitat Munchen и так далее.

154 International Islamic University Malaysia. URL: <https://www.iium.edu.my/programme/index/undergraduate/7> (дата обращения 05.09.2020)

155 University of Oxford. Undergraduate. Theology and Religion. URL: <https://www.ox.ac.uk/admissions/undergraduate/courses-listing/theology-and-religion> (дата обращения 05.09.2020)

156 В Оксфордском университете академический год состоит из трех семестров – Миклмасс (осенний), Хилари (зимний) и Тринити (весенний).

изучению арабского или других языков. Помимо этого, изучаются национальные и мировые религии, совместно с теологическими дисциплинами.

Особый интерес вызывает Леувенский католический университет в Бельгии. Являясь католическим университетом, и имеющих в штате множество профессоров, официально придерживающихся католицизма и служащих в церкви, данное заведение является одним из наиболее влиятельных и качественных университетов в Европе.

На факультете теологии и религиоведения (стоит вновь заметить отсутствие дифференциации) «KU Leuven» осуществляет подготовку бакалавров по направлению «Теология и религиоведение», состоящим из 180 кредитов. Срок обучения – 3 года¹⁵⁷.

Образовательная программа состоит из 5 обязательных компонентов:

1) Теологический компонент – состоит из предметов из области библеистики, систематической теологии, теологической этики, истории церкви и теологии, пасторальной теологии;

2) Религиоведческий компонент – за три года обучения студенты должны пройти курсы по введению в ислам, антропологию религии, религиоведение, иудаизм, психологию религии и введение в восточные религии. Примечательно, что данные дисциплины преподаются раз в три года, что означает, что у каждого вновь поступившего студента они будут идти в разные года обучения;

3) Философский компонент - студенты должны выбрать один предмет из данного компонента каждый год. Дисциплины варьируются от «Введение в философию» до «Метафизики» и «Теории познания»;

4) Элективный компонент – в первый год должен быть выбран один элективный предмет, в последующие два года – по два предмета. Студенты обязаны изучить как минимум одну дисциплину по изучению классических языков (латинский, греческий, немецкий, иврит, французский) и как минимум один предмет из цикла предметов «Каноническое право»;

5) Индивидуальный компонент – на первом курсе все студенты изучают «Введение в теологию». Во втором и третьем курсе могут выбрать между предметами «Чтение теологических текстов: церковь и экуменизм» или «Чтение теологических текстов: христология и богословие».

Для казахстанских реалий представляется интересным опыт внедрения религиоведческого

157 KU Leuven. Bachelor of Theology and Religious Studies. URL: https://onderwijsaanbod.kuleuven.be/opleidingen/e/CQ_50074163.htm#activetab=diploma_omschrijving (дата обращения 05.09.2020)

компонента как обязательного для теологического образования. В этом компоненте обязательным является изучение других, мировых и национальных религий. Кроме этого, обязательность философского компонента также представляется преимуществом - изучение базовых принципов философии способствует развитию критических и аналитических навыков.

Подобного направления обучения придерживается и университет МакГилла в Канаде. Помимо обязательных курсов христианской теологии, студентам необходимо ежегодно выбирать курсы об иудаизме, исламе, современных проблемах религиозных движений, философии и классических языковых курсов¹⁵⁸.

Синтез подобных дисциплин из разных сфер, включая религиоведение, на теологических факультетах, готовящих прежде всего будущих священников и теологов, наблюдается и в таких крупных университетах как университет Эдинбурга¹⁵⁹, Гарвардский университет¹⁶⁰, Даремский университет¹⁶¹ и так далее.

Таким образом, анализ международного опыта религиозного образования выявил, прежде всего, тенденцию к ее секуляризации и мультиконфессиональности.

На территории постсоветских стран, в соответствии с законодательными актами в сфере образования, обязательным является изучение ряда дисциплин общеобразовательного характера, направленного на изучение светских дисциплин (например, отечественная история, география и т.п.), как правило, на первых годах обучения. Кроме этого, религиозное образование в этих странах тесно связано с государственно-конфессиональными отношениями.

Иная ситуация обстоит с западными университетами, где не существует понятия общеобразовательных дисциплин, не имеющих прямого отношения к выбранной специальности. Кроме этого, в религиозных учебных заведениях США, Великобритании, Бельгии, Нидерландов, Канады, Германии помимо теологических дисциплин, составляющих фундаментальную базу обучения, в обязательном порядке преподаются дисциплины о других религиях, а также философия и, в некоторых ВУЗах, общие предметы религиоведческого направления.

Религиоведческое образование

Перед анализом непосредственных образовательных программ в сфере религиоведческого образования логичным представляется рассмотрение формата вступительных экзаменов по специальности «Религиоведение» («Religious Studies») в разных странах.

В Российской Федерации многие университеты, реализующие программу «Религиоведение», принимают абитуриентов на основе результатов ЕГЭ. Некоторые университеты, такие как Московский государственный университет им. М.В.Ломоносова также проводят дополнительные вступительные испытания в виде письменного экзамена по предмету «Обществознание». Казанский федеральный университет в Татарстане принимает абитуриентов на основании только ЕГЭ (русский язык, история, обществознание).

В США поступление на любую специальность принимается на основе результатов «SAT» («Scholastic Aptitude Test» - «Академический оценочный тест»), который содержит в себе как стандартные тесты с 5 вариантами ответа, так и письменные секции в виде написания эссе и анализе какого-либо теста. Помимо этого, ВУЗы, являясь автономными в плане организации образовательного процесса, имеют свои, дополнительные критерии отбора в виде написания мотивационного письма, что играет большую роль при отборе кандидатов, а также получение

158 McGill University. Religious Studies (Bachelor of Theology). URL: <https://www.mcgill.ca/undergraduate-admissions/religious-studies-bachelor-theology> (дата обращения 05.09.2020)

159 Degree Programme Table. The University of Edinburgh. URL: <http://www.drps.ed.ac.uk/20-21/dpt/utdivdf.htm> (дата обращения 05.09.2020)

160 MDiv Requirements. Harvard University. URL: <https://hds.harvard.edu/academics/degree-programs/mdiv-program/mdiv-requirements> (дата обращения 05.09.2020)

161 BA Theology and Religion. Durham University. URL: <https://www.dur.ac.uk/theology.religion/undergrad/programmes/theolrel/> (дата обращения 05.09.2020)

рекомендательных писем от своих школьных учителей (например, Принстонский университет¹⁶², Государственный университет Орегона¹⁶³). Наиболее важную роль при поступлении играет мотивационное письмо.

Мотивационные и рекомендательные письма также являются условием поступления и в лучших нидерландских университетах, включая университет Гронингена и Левенский католический университет.

Общеизвестно, что при поступлении на докторантуру, все западные университеты, без исключения, требуют научное обоснование диссертационного исследования, с подробными описанием плана работы, существующей литературы, актуальности, методологий изучения выбранной темы. Главным критерием отбора, как на платные, так и на бесплатные (грантовые) места является оценивание подобного обоснования, ее релевантности, необходимости исследования для ВУЗа и тематической направленности.

Требования к написанию научного обоснования могут варьироваться, однако анализ ряда университетов показали общие элементы:

- введение (общая описательная часть изучаемой темы, актуальность проблемы);
- теория и методология (какие теоретико-методологические модели религиоведения будут использованы в ходе написания диссертации);
- обзор существующей литературы (важнейшая часть обоснования, служащая индикатором, позволяющим выявить осведомленность поступающего о выбранной теме);
- основная проблема планируемой диссертации (новизна темы);
- план исследования (что планируется выполнить в течении срока обучения, даты и предметы исследования);
- заключение;
- список использованной литературы.

Согласно Федеральным государственным образовательным стандартам Российской Федерации, выпускник-религиовед должен обладать следующими профессиональными компетенциями:

- владеть навыками логического анализа различного рода рассуждений и профессиональной аргументации в области религиоведения;
- уметь использовать теоретико-методологические инструменты религиоведческой науки;
- уметь самостоятельно собирать и обрабатывать научную информацию в области религиоведения¹⁶⁴.

Самой старейшей кафедрой религиоведения является созданная в 1959 году кафедра истории и теории атеизма и религии Московского государственного университета им. М.В.Ломоносова, которая сейчас носит название кафедры философии религии и религиоведения при философском факультете. На кафедре на уровне бакалавриата преподаются в обязательном порядке все базовые дисциплины религиоведения (социология, философия, антропология, психология религии), а также новые религиозные движения, методика преподавания и история отечественного и зарубежного религиоведения. Стоит сказать, что все преподаваемые дисциплины имеют так или иначе похожие аналоги в казахстанских ВУЗах.

В целом, согласно старшему научному сотруднику кафедры философии религии и религиоведения МГУ, Костылеву П.Н, одна из проблем российского религиоведения заключается в понимании религиоведческой науки как части философии, «ядром которой является философия

162 Application Checklist. Undergraduate Admission. Princeton University. URL: <https://admission.princeton.edu/how-apply/application-checklist> (дата обращения 05.09.2020)

163 Religious Studies, B.A. or B.S. Oregon State University. URL: <https://ecampus.oregonstate.edu/online-degrees/undergraduate/religious-studies/curriculum.htm> (дата обращения 05.09.2020)

164 Федеральный государственный образовательный стандарт высшего образования. Направление подготовки «47.03.03 Религиоведение». URL: file:///C:/Users/NIAC8/Downloads/fgos_ru_47_03_03.pdf (дата обращения 05.09.2020)

религии»¹⁶⁵. Как следствие, считает ученый, религиоведческое образование перегружено философскими предметами, и не уделяется внимание сугубо-религиоведческим дисциплинам.

Специальность «Религиоведение» также имеется и в Институте социально-философских наук и массовых коммуникаций Казанского федерального университета¹⁶⁶. Согласно ОП, все основные направления религиоведения преподаются в качестве обязательных, а также в данный ряд входят и теологические основы христианства и ислама. На первом курсе бакалавриата изучаются «Введение в специальность», «История зарубежного религиоведения» (История отечественного религиоведения на 2 курсе), «Основы информационной аналитики этнорелигиозных процессов» (преподается все три курса), «Древние религии и верования», «История восточных религий», а также «Методика написания научной работы». Последняя дисциплина, к примеру, в казахстанских ВУЗах, как правило, изучается только на четвертом курсе. Кроме этого, в отличие от отечественных ВУЗов, в данном университете имеется 4 вида практик на бакалавриате: практика по получению первичных профессиональных умений и навыков, в том числе первичных умений и навыков научно-исследовательской деятельности (на 2 курсе), исследовательская практика (на 3 курсе), преддипломная практика и практика по получению профессиональных умений и опыта профессиональной деятельности (в том числе педагогическая практика) (оба на 4 курсе).

Анализ ОП Казанского федерального университета показал, что 9 из 101 предмета (включая обязательные и элективные курсы) относятся к исламской направленности (9%), в то время как 11 из 101 предмета (11%) относятся к христианской направленности. Теоретические и фундаментальные дисциплины религиоведения (социология, психология религии, теории религии, история религиоведения, НРД, методология религиоведения, религиозная конфликтология и др.) занимают 38% от общего количества предметов. Несмотря на схожий религиозный ландшафт Татарстана с Казахстаном (приверженность большинства к исламу ханафитского мазхаба), процент изучения ислама занимает малую часть от общей программы, тогда как приоритет отдан изучению основополагающих дисциплин религиоведения. Поступление происходит на основе результатов Единого Государственного Экзамена (ЕГЭ), как и во всех других университетах по специальности «Религиоведение» в РФ.

В одном из ведущих университетов Европы, в университете Гронингена в Нидерландах, срок обучения по специальности «Религиоведение» - 3 года¹⁶⁷. В связи с отсутствием общеобразовательных дисциплин, студенты первого курса сразу приступают к изучению основ религиоведения по следующим предметам, каждый из которых составляет 7.5 кредитов: Концепции и методы, Иудаизм, Антропология религии, Индуизм и буддизм, Христианство, Психология и социология религии (совместный курс), Ислам, Религия и философия. На втором курсе продолжается обучение по концепциям и методам религиоведения (изучение идет целых 4 семестра), добавляются новые предметы, такие как «Ритуалы в теории и практике», «Религия, медиа и поп-культура», «Религия и политика», «Религия, разнообразность и идентичность». На третьем, финальном курсе, изучаются арабский язык (два уровня), секуляризм, а также другие предметы по выбору. Кроме этого, имеется курс «Семинары по дипломной работе», призванной помочь студентам подготовиться к написанию дипломной работы.

Более того, с целью завлечения потенциальных абитуриентов, на основе официального сайта существует интерактивная презентация-брошюра, которая знакомит будущих студентов со специальностью, его особенностями и важностью для современного мира¹⁶⁸.

165 Костылев П.Н. Религиоведческое образование в России, 2014. URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/26259-religiovedcheskoe-obrazovanie-v-rossii.html> (дата обращения 05.09.2020)

166 Учебный процесс. Основные образовательные программы. Казанский федеральный университет. URL: <https://kpfu.ru/isfnmk/uchebnyj-process/osnovnye-obrazovatelnye-programmy> (дата обращения 05.09.2020)

167 Bachelor-full time. Religious Studies. URL: <https://www.rug.nl/bachelors/religious-studies/#!programme> (дата обращения 06.09.2020)

168 Brochure. Religious Studies. University of Groningen. URL: <https://rug.online-magazine.nl/nl/magazine/11277/809324/>

Часть
презентации-
брошюры.
Слайд «Содержание
программы»

Как показывает практика, официальные веб-сайты многих университетов содержат красочные картинки, фотографии и видео об актуальности, значении религиоведения и рекламой собственной кафедры/факультета. Часто можно встретить на сайтах и цитаты из интервью с настоящими студентами, а также с выпускниками, позитивно отзывающихся о данной специальности. В ряде университетов каждый факультет имеет свой под-сайт и собственный, уникальный дизайн. Подобные меры способствуют привлечению новых и наиболее сильных студентов.

В университет МакГилла существует три обязательных курса для бакалавров: «Иудаизм, христианство и ислам», «Теории религии», «Семинары» (обсуждение современных трендов в религиоведении), что составляет 9 кредитов¹⁶⁹ по специализации «Религиоведение: западные религии». Помимо данного направления на выбор также имеются «Религиоведение: Азиатские религии», «Религиоведение: мировые религии» и «Религия и глобализация».

Кентский университет в Великобритании реализует программу «Религиоведение»¹⁷⁰. Распределение обязательных предметов выглядит следующим образом: на 1 курсе – «Что такое религия?», на 2 курсе – «Глобальное сравнение: теория и метод», на 3 курсе – выбор между «Богохульство: секс, скандал и религия», «Религия и японская культура», «Здоровье, медицина и тело в Восточной Азии». Каждый обязательный предмет состоит из 15 кредитов. Кроме этого, среди элективных дисциплин можно встретить «Религия в современном мире», «Введение в иудаизм и ислам», «Социология религии», «Смерть и жизнь после смерти» и так далее. Примечательно, что в данном университете существует опция взятия годовичного перерыва в виде производственной практики или участие в обмене студентов. В случае первой опции, практика должна быть оплачиваемая и цена обучения в момент ее прохождения значительно снижается.

[what_is_religious_studies.html](#) (дата обращения 06.09.2020)

¹⁶⁹ Ecalendar, Faculty of Arts, Honours Religious Studies – Western Religions <https://www.mcgill.ca/study/2020-2021/faculties/arts/undergraduate/programs/bachelor-arts-ba-honours-religious-studies-western-religions> (дата обращения 05.09.2020)

¹⁷⁰ Religious Studies – BA (Hons). University of Kent. URL: <https://www.kent.ac.uk/courses/undergraduate/54/religious-studies> (дата обращения 05.09.2020)

Стоит более подробней остановиться на ситуации с религиоведческим образованием в Великобритании. Согласно исследованию Британской Академии «Положение теологии и религиоведения в высшем образовании Великобритании» («Theology and Religious Studies Provision in UK Higher Education»), в последние года наблюдается постепенное снижение поступающих по специальности «Религиоведение» в связи, в первую очередь, с повышением цен на обучение¹⁷¹. Кроме этого, наблюдается диспергирование специальности «Религиоведение» в виде закрытия отдельных кафедр по религиоведению и включение данной специальности в другие, смежные факультеты и кафедры. С другой стороны, открываются другие, междисциплинарные специальности, главным объектом изучения которых является религия.

Интересным также представляется анализ докторских программ в университетах западной Европы. Так, в Дании для успешного завершения PhD необходимо прохождение 30 кредитов, которые можно пройти как в самом университете, так и в других датских ВУЗах, и в институтах в других странах. Кроме этого, обязательным является педагогическая и профессиональная практика (как правило, на кафедре)¹⁷². В Швеции существует схожая схема обучения, однако обязательные курсы составляют 60 кредитов и срок обучения – 4 года¹⁷³. Кроме этого, все докторанты в скандинавских странах (Дания, Норвегия, Швеция и Финляндия), как правило, рассматриваются в качестве полноценных исследователей и сотрудников соответствующих кафедр. Так, все студенты имеют трудовые договора/контракты с университетом на период их обучения, выплачивается официальная заработная плата, сопоставимая с другими преподавателями. Примечательно, что существует альтернативный способ сдачи докторской диссертации – это публикации нескольких статей на определенную тему в научных журналах¹⁷⁴.

В Стенфордском университете, США, учебная программа докторантуры включает в себя два семинара в теории и методах, одну лекцию о современных трендах в религиоведении, две дисциплины по выбору (связанных с диссертацией) и один педагогический семинар¹⁷⁵. Кроме этого, в отличие от многих европейских университетов, обязательным условием обучения является публикация научной статьи совместно с кафедрой. Существует также педагогическая практика.

Йельский университет готовит докторантов по 11 направлениям: американская религиозная история, древнее христианство, азиатские религии, ранние средиземноморские и западноазиатские религии, исламоведение, иудаика, Новый завет, Ветхий завет, философия религии, религия и современность, религиозная этика и теология. Срок обучения – от 4 до 7 лет (как правило, около шести лет). Каждое из направлений имеет свои критерии поступления и свои силлабусы, учебные планы. Общим предметом для всех является дисциплина «Метод и теория». Также в зависимости от выбранного направления, необходимым является изучение минимум двух классических языков. На третьем курсе обучения проводятся четыре экзамена. Остальные курсы посвящаются написанию диссертации.

В связи с проблематичностью определения методологических установок специальности «Исламоведение» в Казахстане, представляет собой особый интерес анализ данной

171 Theology and Religious Studies Provisions in UK Higher Education. The British Academy, May, 2019. URL: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/288/theology-religious-studies.pdf> (дата обращения 06.09.2020)

172 General rules and guidelines for the PhD programme at the University of Copenhagen. URL: https://teol.ku.dk/uddannelser/ph_d_uddannelse/dokumenter/General_rules_and_guidelines_for_the_PhD_programme_2014.pdf (дата обращения 06.09.2020)

173 Regulations for third-cycle education at the Faculties of Humanities and Theology. Lund University. URL: https://www.ht.lu.se/fileadmin/user_upload/ht/filserver/doktorand/Forskarutbildningsplaner-engelska/HT_FU-bestaemmelser_191211_ENG.pdf (дата обращения 06.09.2020)

174 Programme Structure – PhD. The Faculty of Theology, University of Oslo. URL: <https://www.tf.uio.no/english/research/phd/structure/index.html#Programme%20plans%20and%20regulations> (дата обращения 06.09.2020)

175 Stanford. Religious Studies. URL: <https://religiousstudies.stanford.edu/graduate-programs/requirements> (дата обращения 06.09.2020)

специальности в международном пространстве.

В Лидском университете в Великобритании, обучение по специальности «Исламоведение» занимает три года. Обязательными и элективными предметами являются:

- 1 год обучения: обязательные дисциплины - арабский для начинающих, вера мусульман: от теологии к суннитско-шиитскому сектантству, ранняя и средневековая исламская история; элективные – персидский, турецкий для начинающих, введение в арабскую и исламскую цивилизацию, религия в современной Британии;

- 2 год: обязательные предметы – шариат: теория, практика и трансформации, культура и общество в арабском мире, Коран: история, текст и интерпретации; элективные – палестинский и арабо-израильский конфликт, арабское медиа, политика и общество, глобальный джихад: от талибана до ИГИЛа, современная история Ближнего востока, черная Европа;

- 3 год: обязательные курсы – ислам и современность, хадис: история, критицизм и канонизация; элективные – политика Ближнего востока: режимы, общества и конфликт, материальная культура и культура потребления, подходы к деколонизализму, социальные движения в разных культурах.

Каждая из дисциплин составляет 20 кредитов (к примеру, средний кредит отечественных ОП – 5 кредитов), что позволяет изучить меньшие предметы по количеству, но более качественно и глубже.

В университете Мельбурна в Австралии для успешного завершения обучения по специальности «Исламоведение» необходимо освоить 24 предмета за 3 года. Примечательно, что в данном учебном заведении необходимо на первом курсе в обязательном порядке пройти общеобразовательный предмет в сфере гуманитарных наук. ОП выглядит следующим образом:

- 1 год: один из общеобразовательных дисциплин (идентичность, язык, власть, причина, первые люди в глобальном контексте, репрезентация); один из двух предметов – глобальная исламская политика или ислам в современном мире;

- 2 год: обязательный предмет – Введение в Коран; два предмета из разряда элективных – израильтяне и палестинцы: конфликт, мир, современный Израиль, зона кризиса: политика Ближнего востока, введение в исламскую духовность, первые века ислама, международные отношения: ключевые вопросы, Индонезия в мире;

- 3 год: обязательный предмет – современные вызовы и ислам; элективные – азиатские религии в социальном контексте, этические традиции в исламе, современный Ближний восток, зона кризиса: эпоха восстаний, права человека, мусульмане и исламское право.

Как видно из данной программы, акцент ставится на светских курсах и ситуации ислама в современном мире. Каждый предмет состоит из 12,5 кредитов.

В исламском колледже в Британии, бакалавриат состоит также из 3 лет. Обязательными предметами на 1 курсе являются такие предметы как исламская мысль, методология исследования в исламоведении, арабский язык, моральные ценности в исламе, жизнь Пророка, период становления ислама, а также введение в исламское право; на 2 курсе – исламская юриспруденция, хадисоведение, семейное право в исламе, исламская философия, арабский язык; на 3 курсе – арабский язык, уголовное право в исламе, современная исламская история, эсхатология в Коране, исламский мистицизм. Всего необходимых кредитов – 360.

Обязательные элементы религиоведческих дисциплин на уровне бакалавра, магистра имеются Техасском университете¹⁷⁶, Американском исламском колледже¹⁷⁷, Джорджтоунском университете¹⁷⁸ и др.

176 Middle Eastern Studies. The University of Texas at Austin. URL: https://liberalarts.utexas.edu/mes/undergraduate/islamic_studies_ba/degree_plan.php (дата обращения 01.10.2020)

177 BA Islamic Studies. American Islamic College. URL: <https://aicusa.edu/academics/undergraduate/bais> (дата обращения 01.10.2020)

178 Graduate School of Arts and Sciences. Georgetown University. URL: <https://grad.georgetown.edu/arabic-and-islamic-studies/> (дата обращения 01.10.2020)

Все вышеперечисленные университеты, кроме исламского колледжа в Великобритании, ставят основной целью научное, академическое изучение ислама, с синергией политологии, религиоведения, культурологии, философии и социологии.

Таким образом, образовательные программы религиозного образования в других странах зависят от историко-культурного контекста развития общества, в том числе образования

Выводы:

По религиозному образованию:

- 1) в странах постсоветского пространства, как правило, религиозное образование на уровне ВУЗов включает в себя и предметы государственно-конфессиональных отношений, а также общеобязательные предметы, утвержденные государственными стандартами образования;
- 2) ведущие исламские университеты в мире реализуют подготовку специалистов в других, светских специальностях, которые основываются на исламских ценностях и принципах;
- 3) особенный опыт сложился в религиозном образовании западных университетов, имеющих преимущественно христианскую направленность:
  - а) формат экзаменов в Оксфордском, Кембриджском, Гарвардском университетах – письменный, в виде научной статьи-эссе на заданную тему;
  - б) в Оксфордском университете христианская сущность высшего образования не препятствует изучению арабского языка или других языков, так или иначе тесно переплетенных с религиями;
  - в) в ряде католических факультетов университетов Европы и Северной Америки, одним из важнейших компонентов образовательного процесса является, безусловно, теологический. Однако наряду с этим в обязательном порядке изучается религиоведческий, философский компоненты;
- 4) западное религиозное образование в последние десятилетия имеет четкую тенденцию к сциентизации, секуляризации и мультиконфессиональности, путем включения в свои ОП религиоведческих теорий и методов;
- 5) наличие академической свободы в составлении ОП и независимость от каких-либо государственных стандартов многих зарубежных университетов способствует к появлению более креативных и инновационных методов, дисциплин и траекторий обучения;

По религиоведческому образованию:

- 1) поступление на бакалавриат по всем специальностям, включая «Религиоведение» в США, странах Европы, Великобритании происходит на основе общих школьных оценок. Однако важнейшим критерием отбора является мотивационные письма абитуриентов, а также рекомендации от учителей;
- 2) отбор будущих религиоведов в Российской Федерации, чаще всего, основывается на баллах ЕГЭ, хотя крупным университетам (например, МГУ) разрешено проводить собственные, письменные экзамены;
- 3) научное обоснование диссертационного исследования является наиважнейшей частью поступления на программу PhD. Именно данное обоснование служит объективной оценкой при отборе кандидатов;
- 4) многие дисциплины университетов РФ имеют аналоги в казахстанских образовательных программах;
- 5) в некоторых университетах Европы и Северной Америки, срок обучения по специальности бакалавриата «Религиоведение» («Religious Studies») занимает 3 года;
- 6) фундаментальное внимание в западных университетах уделяется теории и методам изучения религии, а также обучению написания академического текста;
- 7) анализ официальных веб-сайтов высших учебных заведений показывает, что

эффективным способом привлечения абитуриентов на свою специальность является применение интерактивных презентаций, видеоматериалов (интервью со студентами), а также активное использование на главных страницах факультетов цитат обучающихся студентов и выпускников о значимости данной специальности;

8) в Кентском университете в Великобритании, существует уникальная практика по взятию академического отпуска между 2 и 3 курсом бакалавриата (срок обучения – 3 года) для прохождения профессиональной практики, которая обязана оплачиваться работодателем;

9) наблюдается снижение поступающих на религиоведческие специальности в Великобритании, а также закрытие традиционных теологическо-религиоведческих кафедр и открытие междисциплинарных специальностей;

10) в скандинавских странах интересным представляется опыт по заключения трудового договора с докторантами и их статус – они являются полноценными исследователями на своих кафедрах, с постоянной заработной платой;

11) кроме этого, в Скандинавии возможным является написание нескольких научных статей в авторитетных журналах вместо традиционной диссертации;

12) во многих университетах мира, обязательным компонентом обучения религиоведения на всех уровнях образования является изучение минимум двух классических языков - арабского, латыни, иврита, древнегреческого, санскрита и так далее.

3.4 Перспективы развития религиозного и религиоведческого образования в высших учебных заведениях Республики Казахстан: рекомендации и предложения

Совершенствование религиозного и религиоведческого образования в высших учебных заведениях зависит от применения комплексного и системного подхода посредством общей работы ряда государственных структур.

Анализ экспертных интервью, фокус-групповых исследований и образовательных программ выявил ряд проблем общего и единичного характера, для разрешения которых предлагаются следующие рекомендации:

1) Снизить количество административно-общественных работ профессорско-преподавательского состава

На данный момент наблюдается системная проблема с большой загруженностью профессорско-преподавательского состава всех кафедр и факультетов, реализующих специальности «Религиоведение», «История-религиоведение», «Исламоведение» и «Теология». Данная загруженность проявляется в виде аккредитации, ежегодного составления образовательных программ и сдача их в бумажном и электронном виде в администрацию ВУЗа, а также другие проблемы, связанные с общественными работами.

Для того, чтобы снизить количество административных работ ППС, предлагается:

1.1 Регламентировать на нормативном уровне обязательный, единый реестр необходимых для сдачи отчетной документации

Первоначальный шаг в направлении снижения должен заключаться в нормативном регламентировании всей документации с целью исключения повторяющихся и дублирующихся отчетов как со стороны кафедры в целом, так и со стороны каждого преподавателя, в частности.

1.2 Расширить функционал интернет-портала «Единая система управления высшим образованием»

Предлагается усовершенствовать сайт «ЕСУВО» посредством расширения ее функционала с целью установления единого алгоритма загрузки кафедрами необходимых документов, отчетов и образовательных программ.

Так, с целью цифровизации образовательного процесса, необходимо нормативно закрепить обязательность загрузки всей документации исключительно в электронном виде. Данная

мера поспособствует избавлению от излишних бумажных копий, составление которых в настоящий момент дополнительно нагружают преподавателей.

Кроме этого, расширение функционала позволит всем желающим, включая студентов, преподавателей со всех ВУЗов получить моментальный доступ в каталог дисциплин, их содержанию. Это, в свою очередь, поспособствует дальнейшему совершенствованию ОП в связи с прозрачностью и последующим бенчмаркингом.

2) Рассмотреть вопрос о создании проекта «100 новых книг по религиоведению на казахском языке»

В связи с проблематичностью доступа преподавателей и студентов к материалам по религиоведению/теологии/исламоведению на казахском языке, представляется необходимым создание проекта «100 новых книг по религиоведению на казахском языке» по аналогии с проектом «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке», реализующийся на данный момент в рамках проекта «Рухани жаңғыру».

Перевод лучшей зарубежной литературы в области религиоведения поспособствует открытию доступа преподавателей и студентов к достижениям мировой науки и, как следствие, позволит повысить уровень конкурентноспособности отечественной религиоведческой/теологической/исламоведческой науки.

Однако в контексте данного проекта стоит особое внимание уделить отбору зарубежных книг, а также практической реализации (перевод, выпуск, тиражирование, распространение).

3) Рассмотреть вопрос о целесообразности творческого экзамена на бакалавриат

Несмотря на многочисленные положительные отзывы со стороны экспертов и студентов о положительных сторонах творческого экзамена при поступлении, существует проблема в намеренном завышении вступительных баллов с целью набора абитуриентов по государственным образовательным грантам, что потенциально угрожает качеству религиозного и религиоведческого образования. Кроме этого, анализ показывает наличие проблем в содержании самих творческих экзаменов.

Согласно Приложению 2 к Типовым правилам приема на обучение в организации образования, реализующие образовательные программы высшего образования, группа образовательных программ «Религия и Теология» требует творческой подготовки. Однако в связи с тем, что «Религиоведение», «Исламоведение», «Теология» не являются творческими специальностями, для обучения в которых необходимы творческие или специальные навыки. Так, для поступления на специальности в области религии достаточным являются общие знания, полученные в ходе изучения предметов «История Казахстана», «Всемирная история», «Светскость и основы религиоведения» в общеобразовательных школах.

В связи с вышеизложенным, рекомендуется рассмотреть вопрос об исключении творческого экзамена при поступлении на бакалавриат по всем специальностям в сфере религии.

4) Внедрить обязательность написания научного обоснования докторской диссертации, а также участие докторантов в исследованиях Национальных научных советов

Научное обоснование является главным критерием отбора докторантов во всех ведущих университетах. Данная мера поспособствует отбору наилучших кандидатов, диссертационная тема которых направлена на совершенствование отечественной религиоведческой науки. Стоит сказать, что внедрение подобного обоснования не должна носить формальный характер.

Кроме этого, вовлечение докторантов в научное казахстанское пространство возможно посредством их привлечения в исследовательские проекты, что позволит развить научный потенциал отечественных специалистов в сфере религии.

5) Увеличить время прохождения и количество профессиональной практики

Одной из самых проблемных сторон образовательного процесса, отмеченной практически всеми экспертами и студентами, является малочисленность производственной практики во время обучения. Эксперты сходятся во мнении, что необходимым является увеличение часов (кредитов) практики в образовательной программе. Это можно достичь посредством:

а) увеличения академических кредитов в Приказе МОН РК «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования»;

б) увеличения академических кредитов внутри образовательных программ в рамках существующих максимальных кредитов;

Кроме этого, существует проблема качества и содержания профессиональной практики, когда студенты фактически не принимают должного участия в работе баз прохождения практики. Решением подобной проблемы может служить внедрение отдельного мониторинга прохождения практики с трех сторон – со стороны самой выпускающей кафедры, со стороны МОН РК, а также со стороны КДР МИОР РК.

б) Усилить религиоведческие дисциплины в образовательной программе «Религиоведение» в Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак», Международном казахско-турском университете им. Х.А.Ясави, Университете иностранных языков и деловой карьеры

Анализ образовательных программ демонстрирует приоритетность предметов исламского направления, а также наличие сугубо-теологических дисциплин в образовательных программах «Религиоведение», что негативно сказывается на изучении других религий, а также в целом на общеметодологические и теоретические дисциплины религиоведения.

В связи с этим рекомендуется снизить количество предметов исламского направления, добавить и/или усилить новые или имеющиеся религиоведческие дисциплины, а также исключить все предметы теологического характера.

7) Усилить предметы по изучению написания академического текста по аналогии с лучшими университетами мира

Одним из ключевых аспектов профессиональной деятельности религиоведов является умение писать научные, аналитические статьи. Как показывает международный опыт, внимание данному аспекту уделяется с первого курса обучения.

В настоящее время, во всех ВУЗах, предметы, касающиеся обучения академическому письму, преподаются только на четвертом, выпускном курсе. Внедрения данных предметов с первого курса позволит повысить уровень и качество научных текстов как во время подготовки дипломной работы, так и после окончания университета в профессиональной деятельности.

7.1 Рекомендовать выпускающим кафедрам внедрение написание научного эссе/статьи в качестве экзамена

Как показывает международный опыт, лучшие университеты мира помимо традиционных форматов экзамена, активно применяют экзаменационный формат в виде написания эссе. Данная мера поспособствует совершенствованию написания научного, академического текста у студентов, а также сформирует необходимые навыки для подготовки к дипломной работе/диссертации.

8) Внедрить дисциплины, касающихся изучения государственно-конфессиональных отношений в образовательную программу «История-религиоведение»

В ОП «История-религиоведение» наблюдается практически полное отсутствие предметов, направленных на изучения законодательства в сфере религии. В связи с этим, рекомендуется внедрить предметы в данной области, по аналогии с уже имеющимися дисциплинами в ВУЗах, реализующих ОП «Религиоведение».

9) *Привлечь специалистов-религиоведов к преподаванию религиоведческих дисциплин по специальности «История-религиоведение»*

В связи с педагогической и исторической направленностью специальности «История-религиоведение» отмечается проблема в нехватке преподавателей-религиоведов на выпускающих кафедрах.

Рекомендуется привлечь религиоведов из кадров местных исполнительных органов, а также неправительственных организаций.

10) *Наладить тесную связь кафедр, реализующих образовательную программу «История-религиоведение» с местными исполнительными органами*

Анализ материалов исследования показал, что базами профессиональных практик студентов по данной специальности служат в первую очередь общеобразовательные школы и колледжи.

Однако учитывая обязательность трехгодичной отработки, представляется необходимым установление активного сотрудничества между кафедрами и местными исполнительными органами в сфере религии.

11) *Уполномоченному органу в сфере религии создать профессиональный стандарт для специалистов в области религий*

В настоящее время, согласно анализу образовательных программ в сфере религии, работодатели выступают в качестве важнейшего стейкхолдера при формировании ОП. Разработка регламентированных профессиональных стандартов со стороны работодателей позволит ВУзам учесть их при формировании образовательных программ.

Профессиональный стандарт, согласно статье 117 Трудового Кодекса Республики Казахстан от 25 ноября 2015 года №414-V ЗРК, - это стандарт, определяющий в конкретной области профессиональной деятельности требования к уровню квалификации и компетентности, к содержанию, качеству и условиям труда.

Как показывает практика, профессиональный стандарт влияет на функционирование эффективных образовательных программ, заполняя «пробел» между профессиональным образованием и сферой труда.

Так, профессиональный стандарт в сфере религии способствует:

Разработке конкретных профессиональных компетенций, необходимых для работы в условиях реального производства;

Разрешению обозначенной в докладе проблемы с неопределенностью и дублированием целей и задач специальностей «Исламоведение», «Теология», и их дальнейшей четкой дифференциации;

Избежанию повтора содержательной части образовательных программ «Религиоведение», «Теология», «Исламоведение»;

11.1) *Уполномоченному органу в сфере религии на основе профессионального стандарта разработать методические рекомендации по совершенствованию образовательных программ в сфере религии с целью внедрения светских и религиоведческих дисциплин по специальностям «Исламоведение» и «Теология»*

На данный момент существуют следующие проблемы в образовательных программах:

а) отмечается проблема отдачи приоритетного внимания историческим дисциплинам по специальности «История-религиоведение»;

б) наблюдается проблема малочисленности светских и религиоведческих дисциплин по специальностям «Исламоведение» и «Теология».

Разработка методических рекомендаций по совершенствованию образовательных

программ в сфере религии, а также ее активное продвижение на соответствующих кафедрах, поспособствует разрешению вышеобозначенных проблем.

11.2) Создать на базе Института анализа религиозной ситуации и религиоведческой экспертизы Центра Н. Назарбаева по развитию межконфессионального и межкультурного диалога специального структурного подразделения по повышению квалификации кадров, работающих в сфере религии

Несмотря на наличие разнообразных курсов, семинаров по повышению квалификации на общевузовском уровне для кафедр, реализующих образовательные программы в сфере религии, все они носят общеметодологический характер. Эксперты отмечают нехватку специально-ориентированных курсов по повышению квалификации в сфере религиоведения.

Кроме этого, разработка профессионального стандарта подразумевает постоянное повышение квалификации специалистов в своей сфере. Предлагаемое структурное подразделение поспособствует качественному профессиональному росту специалистов в сфере религии.

12) Усовершенствовать официальные веб-сайты кафедр, реализующих специальности «Религиоведение», «История-религиоведение», «Исламоведение» и «Теология»

Общеизвестно, что многие абитуриенты, в поисках специальности, в первую очередь «заходят» на официальные интернет-ресурсы высших учебных заведений в поисках нужной кафедры.

В связи с этим, с целью привлечения большего количества абитуриентов по специальностям в сфере религии, рекомендуется усовершенствование веб-сайтов кафедр и факультетов по аналогии с международными университетами.

Кроме этого, рекомендуется для каждой кафедры записать рекламные видеоролики с целью демонстрации преимуществ обучения на данной кафедре и с последующим его распространением в интернет пространстве.

13) Создать методический совет кафедр, подготавливающих специалистов в сфере религии

С целью укрепления академического сотрудничества и обмена опытом представляется необходимым создание общего методического совета кафедр всех высших учебных заведений, реализующих образовательные программы «Религиоведение», «Исламоведение», «Теология», «История-религиоведение». Подобная мера поспособствует:

- а) консолидации научного потенциала специалистов в области религии по всей Республике;
- б) установлению тесных академических связей между преподавателями разных ВУЗов;
- в) облегчению процесса обмена студентами между разными кафедрами;
- г) проведению общих мероприятий различного характера с целью дальнейшего совершенствования религиозного и религиоведческого образования в Республике Казахстан.

14) Всем высшим учебным заведениям установить тесное академическое сотрудничество с зарубежными учебными заведениями

С целью дальнейшего совершенствования религиозного и религиоведческого образования необходимо установление академического взаимодействия с ведущими высшими учебными заведениями стран Европы, Северной Америки, Российской Федерации, Афганистана, СУАРа, Монголии. Подобная мера поспособствует улучшению образовательных программ, формированию академической мобильности преподавателей и студентов, а также интеграции в мировое научное пространство.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В аналитическом докладе «Анализ текущей ситуации и перспективы развития религиозного и религиоведческого образования в Республике Казахстан» предпринята попытка комплексного, системного анализа образования в сфере религий на всех академических уровнях посредством использования различных социологических методов. Кроме этого, исследованы учебные планы, образовательные программы, а также другие материалы, непосредственно связанные с образованием.

На настоящий момент религиозное и религиоведческое образование в Республике Казахстан представляет собой сложную, многоструктурную образовательную систему, которая включает в себя все общеобразовательные школы, 9 колледжей-медресе, 2 духовные семинарии, 13 высших учебных заведений.

В ходе настоящего исследования были достигнуты следующие результаты.

Проведен анализ качества образования по дисциплине «Светскость и основы религиоведения». Установлено, что необходимо качественное обновление учебного и учебно-методического материала. Было установлено, что уровень остаточных знаний достаточен, но есть определенные задачи по формированию ценностно-мировоззренческих установок, в том числе понимания принципов светскости. По итогам исследования предложены меры по дальнейшему совершенствованию предмета: создать электронный учебник, разработать учебно-методические рекомендации для учителей, сформировать перечень рекомендуемых верифицированных интернет-ресурсов, создать Республиканский методический совет учителей, преподающих данную дисциплину;

Изучено качество образования в исламских колледжах-медресе и христианских духовных семинариях. Анализ показал, что существует проблема недостаточности педагогических кадров с учеными и академическими степенями в колледжах-медресе, уровня профориентационной работы среди абитуриентов, а также развития инфраструктуры учебных заведений. Кроме этого, наблюдается серьезная проблема с финансированием практически во всех медресе. В целях разрешения данных проблем предложены следующие меры: разработать методические рекомендации по проведению бенчмаркинга, обеспечить систематическое обучение преподавателей на курсах АО «НЦПК «Өрлеу», увеличить число образовательных грантов, создать единый центр управления колледжей-медресе, интегрировать учебные программы с образовательными программами Египетского университета исламской культуры «Нур-Мубарак», создать условия независимого финансирования.

Анализ христианских духовных семинарий показал необходимость взаимодействия и обмена опытом между православной и католической семинариями и колледжами медресе, а также со светскими высшими учебными заведениями, осуществляющими подготовку специалистов по религиозному и религиоведческому образованию. Предложены следующие шаги: внедрить программы по обмену опытом, создать общие площадки с целью обеспечения и продвижения межконфессионального диалога и сотрудничества, рассмотреть возможность придания семинариям статуса высших учебных заведений на основании анализа учебных программ.

Исследовано качество религиозного и религиоведческого образования в высших учебных заведениях. Как показывает анализ, существуют проблемы с загруженностью преподавателей административными работами во всех ВУЗах, нехваткой материалов на государственном языке, необходимостью увеличения времени производственной практики, дифференциацией содержания образовательных программ по специальностям «Религиоведение», «Исламоведение», «Теология», нехваткой преподавателей-религиоведов для подготовки по специальности «История-религиоведение», отсутствием курсов по повышению квалификации в религиоведческой сфере для преподавателей ВУЗов. В связи с этим, предложены следующие рекомендации: создать проект «100 новых книг по религиоведению на казахском языке», создать методический совет кафедр, усовершенствовать веб-сайты кафедр для привлечения абитуриентов и так далее.

В ходе исследования были определены проблемы с доступом к объектам исследования. Кроме этого, пандемия COVID-19 стала еще одной объективной преградой к непосредственному ознакомлению с образовательными учреждениями, следовательно, более углубленному изучению образовательного процесса в учебных заведениях страны.

Объемность проекта, связанная с разноплановыми аспектами в области места религий в образовании, большим количеством исследуемых объектов, дала возможность затронуть наиболее общие вопросы и моменты. Вместе с тем, мировая практика показывает, что религии в образовательном пространстве являются фокусом общественных дискуссий, государственных политик, научных и академических интересов. Все это нацеливает на продолжение дальнейших исследований, отдельно по каждой из затронутых в проекте сфер, с целью повышения уровня и качества образования, что является стратегическим направлением в развитии светского Казахстана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

Законодательство Республики Казахстан

1. Приложение к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 15 июля 2014 года № 281. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1400009691#z7>
2. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217 «Об утверждении перечня учебников, учебно-методических комплексов, пособий и другой дополнительной литературы, в том числе на электронных носителях». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900018696#z10671>
3. Приложение к Приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 21 января 2016 года № 50. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013422> (дата обращения: 20.10.2020г.)
4. Приложение 725 к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 15 июня 2015 года № 384. URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/V15011690_8#z37 (дата обращения: 15.09.2020г.)
5. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования» от 31 октября 2018 г. №604. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017669#z1554> (дата обращения 01.09.2020)
6. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 г. №319-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747#pos=141;-34 (дата обращения 01.09.2020)
7. Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении Типовых правил приема на обучение в организации образования, реализующие образовательные программы высшего и послевузовского образования» от 31 октября 2018 г. №600 URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017650> (дата обращения 01.09.2020)
8. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан «Об утверждении Правил по организации теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в учреждениях уголовно-исполнительной системы» от 26 марта 2020г №247. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020200> (дата обращения 01.10.2020)

Законодательство зарубежных стран

9. Федеральный закон от 26.09.1997 г. № 125-ФЗ «О свободе совести и о религиозных объединениях» URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/11523> (дата обращения 17.09.2020)
10. Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» от 29.12.2012 N 273-ФЗ (ред. От 31.07.2020) URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/0de7845187501423002e9572e4903056b41b3f7f/#dst101160 (дата обращения 01.09.2020)
11. Федеральный государственный образовательный стандарт высшего образования. Направление подготовки «47.03.03 Религиоведение». URL: file:///C:/Users/NIAC8/Downloads/fgos_ru_47_03_03.pdf.pdf (дата обращение 05.09.2020)
12. «О порядке предоставления религиозного образования в Кыргызской Республике. URL: https://www.sfcg.org/wp-content/uploads/2019/10/Handbook_on_provision_of_religious_education_in_the_Kyrgyz_Republic.pdf (дата обращение 03.09.2020)

Академические источники

13. Витамар А., Степанова Е.А. Школа и религия: европейский опыт. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2011. Вып. 11. С. 361-376 (с. 362)

14. Понкин И.В. Преподавание знаний о религии в светской школе: европейский опыт правового регулирования // Религиозная культура в светской школе. М.: Институт государственно-конфессиональных отношений и права, 2007. С. 6-37.

15. Мирошникова Е. М. (2016) Теология в системе религиозного образования в ФРГ // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. № 1. С. 129–142.

16. Мирошникова Е. М. (2007) Кооперационная модель государственно-церковных отношений: опыт и проблемы. М.: Институт Европы РАН.

17. Понкин И.В. Религиозное образование / Светскость государства: Словарь / Институт государственно-конфессиональных отношений и права. М., 2003. URL: http://cddk.ru/gos_i_religia/edu/rel-edu/001.htm (Дата обращения 01.10.2020)

18. Козырев Ф.Н. Неконфессиональное религиозное образование в зарубежной школе: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. Специальность: 003068063. Санкт-Петербург, 2006. 42 с.

19. Метлик И.В. Изучение религии в системе образования // Источник: Педагогика. М., 2003. №

20. Цыплаков Д.А. Религиозное образование в России : проблема интеграции. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/religioznoe-obrazovanie-v-rossii-problema-integratsii/viewer> (дата обращения 01.09.2020)

21. Костылев П.Н. Религиоведческое образование в России, 2014. URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/26259-religiovedcheskoe-obrazovanie-v-rossii.html> (дата обращения 05.09.2020)

22. Кулекеев Б.К., Казахстанская модель светскости: основные понятия и принципы, механизмы реализации. Основные аспекты государственной политики РК в сфере религии: сборник материалов обучающего семинара. Под общ.ред. Абдрасилкызы А.- Астана, НИАЦ, 2017-172 с. (19-26)

23. Карасёва, С.Г. Знания о религии в школах Беларуси: состояние и перспективы : моногр. / С. Г. Карасёва, Е. В. Шкурова. – Минск: Изд. центр БГУ, 2015. – 163 с

24. Агзамходжаев С. 2009. Современное состояние исламского образования в Узбекистане. – Проблемы становления и развития мусульманского образования на постсоветском пространстве. Н.Новгород: ИД «Медина». 158 с.

25. Муртазин М., О системе исламского образования на постсоветском мусульманском пространстве. 2019. С. 88-102.

СМИ

26. Финские школы: уроки религии помогают детям развивать чувство идентичности. URL: <https://finland.fi/ru/zhizn-i-obshhestvo/uroki-religii-pomogayut-detyam-gazviva/> (дата обращения 17.09.2020)

27. 10 заметок о шведских школах. URL: <http://bit.do/flyxi> (дата обращения 17.09.2020)

28. <https://ruletkase/2020/08/31/shvedskie-shkolniki-prodolzhat-izuchat-bibliyu-i-nacionalnyj-gimn/> - дата посещения 01.09.2020

29. Школы в США. URL: <https://academconsult.ru/shkoly-ssha> (дата обращения 17.09.2020)

30. Религиозное образование и католические школы в Канаде. URL: <http://bit.do/flyxb> (дата обращения 17.09.2020)

31. «Идти в ногу со временем». Интервью с Муфтием Ержан кажы Малгажыулы. АО «Республиканская газета «Казахстанская правда». URL: <https://kazpravda.kz/articles/view/idti-v-nogu-so-vremenem2/?print=yes.html> (дата обращения: 13.09.2020г.).
32. Проект «Строительство Исламского центра в городе Актобе». URL: <https://www.islamedu.kz/ru> (дата обращения: 20.09. 2020г.)
33. Интервью председателя Комитета по делам религий Министерства информации и общественного развития РК Ержана Нукежанова. URL: <https://liter.kz/72619-2/> (дата обращения: 18.09.2020г.)
34. Министерство образования Австрии рекомендует мусульманским учащимся не ходить на уроки во время Курбан Байрама и Уразы Байрама.... IslamToday. URL: https://islam-today.ru/islam_v_mire/ministerstvo-obrazovania-avstirii-rekomenduet-musulmanskim-ucasimsa-negodit-na-uroki-vo-vrema-kurban-bajrama-i-urazy-bajrama/ (дата обращения: 01.10.2020)
35. Религиозные школы Имама Хатипа обучают 1,3 млн. турецких учеников. URL: <https://mk-turkey.ru/education/2019/10/29/mopn-religioznye-shkoly-imama-hatipa-obuchayut.html> (дата обращения: 01.10.2020)
36. Сибирское Католическое Телевидение «Кана», Семинария «Мария – Матерь церкви» в Караганде. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZoXt5Mf600g>
37. Женские исламские учебные заведения. Al Samarkand. URL: <https://alsamarkand.com/ru/jenskie-uchebnie-zavideniya/> (дата обращения: 29.09.2020)
38. В Казани объявляется набор на катехизаторские курсы. Православие в Татарстане. URL: https://tatmitropolia.ru/newses/eparh_newsес/kaznews/?id=48255 (дата обращения: 29.09.2020)
39. Изучение религии в системе образования. Вера и Время. URL: <http://www.verav.ru/common/public.php?num=116> (дата обращения: 01.10.2020)

Учебно-методическая литература

40. Об особенностях организации образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2016-17 учебном году: Инструктивно-методическое письмо – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2016. – с.4, 124.
41. Об особенностях организации учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан в 2019-2020 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Нур-Султан: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2019. – с.184.
42. Издательство Арман-ПВ. URL: <https://www.armanpv.com/9-klass> (дата обращения: 01.10.2020)
43. Платформа электронных учебников издательства «Алматыкітап». URL: <https://www.oriq.kz/Search/Kits> (дата обращения: 01.10.2020)
44. Электронное пособие для учеников Казахстана. URL: <https://okulyk.kz/all-books/#9-class> (дата обращения: 01.10.2020)
45. Инструктивно-нормативное письмо «Об обучении основам религиозных культур и светской этики (ОРКСЭ) в общеобразовательных учреждениях Российской Федерации» для учителей и организаторов введения курса. URL: http://www.educom.ru/ru/news/detail/29_08_2012/meth_aug_2012.pdf
46. Министерство образования и науки Республики Казахстан. Единая система управления высшим образованием. Бакалавриат «Исламоведение». URL: http://esuvo.platonus.kz/#/register/education_program/application/18223 (дата обращения 01.10.2020)

Учебные заведения

47. Алматинская Православная Духовная семинария. URL: <https://seminaria.kz/> (дата обращения: 20.09.2020г.)
48. Межъепархиальная высшая духовная семинария «Мария – Матерь Церкви». URL: seminariumcatholic-kazakhstan.org/ (дата обращения: 20.09.2020г.)
49. Академия «Медина». URL: <https://medinaschool.org/about> (дата обращения: 20.09.2020г.)
50. Институт св. Фомы: в посвящении диалогу. URL: <http://sfoma.ru/education/> (дата обращения: 29.09.2020)
51. Духовный центр подготовки церковных специалистов, официальный сайт Челябинской митрополии. URL: <http://mitropolia74.ru/obrazovanie/dukhovnoe-uchilishche/> (дата обращения: 08.10.2020)
52. Новосибирская предсеминария. URL: <https://nskcathedral.ru/preobrazhenskaya-eparhiya-v-novosibirsk-eparxialnye-struktury/novosibirskaya-predseminariya/> (дата обращения: 29.09.2020)
53. Евроазиатская богословная семинария. URL: <https://www.etssem.org/cornerstone.html> (дата обращения: 09.10.2020)
54. Казанская православная духовная семинария. URL: <https://kazpds.ru/> (дата обращения: 29.09.2020)
55. Казахский национальный университет им. Аль-Фараби. URL: <https://www.kaznu.kz/> (дата обращения 01.09.2020)
56. Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева. URL: <http://enu.kz/> (дата обращения 01.09.2020)
57. Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак». URL: <https://nmu.kz/ru/> (дата обращения 01.09.2020)
58. Международный казахско-турецкий университет. URL: <http://ayu.edu.kz/> (дата обращения 01.09.2020)
59. Университет иностранных языков и деловой карьеры. URL: <https://ydu.kz/> (дата обращения 01.09.2020)
60. Карагандинский государственный университет им. Е.Букетова. URL: <https://www.ksu.kz/> (дата обращения 01.09.2020)
61. АО «Национальный центр повышения квалификации «Өрлеу». URL: <http://orleu-edu.kz/>
62. Российский исламский институт. URL: <http://www.kazanriu.ru/sveden/education/> (дата обращения 01.09.2020)
63. Казанский федеральный университет. URL: <https://kpfu.ru/> (дата обращения 05.09.2020)
64. Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет. URL: <http://old.pstgu.ru/sveden/education/> (дата обращение 04.09.2020)

Религиозные организации

65. Духовное управление мусульман Казахстана. URL: <https://www.muftyat.kz/> (дата обращения: 15.09.2020г.).
66. Духовное управление мусульман Республики Татарстан. URL: <http://dumrt.ru/ru/> (дата обращения: 05.10.2020)
67. Ташкентская и Узбекистанская епархии Среднеазиатского митрополичьего округа Русской православной церкви Московского патриархата. URL: <http://www.pravoslavie.uz/>

archdiocese/Education/tashkent_theological_seminary/office/ (дата обращения: 29.09.2020)

68. Римско-католическая церковь «Приход «Воздвижение Святого Креста». URL: http://kazan.dscs.ru/?page_id=422 (дата обращения: 29.09.2020)

69. Концепция развития религиозного (духовного) образования ДУМК до 2020 года. Ihsan.kz. URL: http://www.ihsan.kz/storage/muftiya_book_files/46/book_6176.pdf (дата обращения: 11.09.2020г.).

Источники на иностранных языках

70. Kerstin von Brömssen, Heinz Ivkovits & Graeme Nixon (2020) Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison, *Journal of Beliefs & Values*, 41:2, 132-149, DOI: 10.1080/13617672.2020.1737909 (дата обращения 01.10.2020)

71. Jackson R. *European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship // Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Munster: Waxmann, 2007. P. 27-56.

72. Kerstin von Brömssen, Heinz Ivkovits & Graeme Nixon (2020) Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison, *Journal of Beliefs & Values*, 41:2, 132-149, DOI: 10.1080/13617672.2020.1737909 (дата обращения 01.10.2020)

73. Berglund J. (2013) "Swedish Religion Education: Objective but Marinated in Lutheran Protestantism", *Termenos* 49(2): 165-184.

74. Kerstin von Brömssen, Heinz Ivkovits & Graeme Nixon (2020) Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison, *Journal of Beliefs & Values*, 41:2, 132-149, DOI: 10.1080/13617672.2020.1737909 (дата обращения 01.10.2020)

75. Jackson R. *European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship // Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Munster: Waxmann, 2007. P. 27-56.

76. Johnstone, William. *Religion in society: a sociology of religion*. NJ: Prentice Hall, 2004. 456p.

77. Banks, James. *An introduction to multicultural education*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon, 1999. 330p.

78. Moore Diane L. *Overcoming Religious Illiteracy: A Cultural Studies Approach // World History Connected*. 2006. URL: <http://worldhistoryconnected.press.uiuc.edu/4.1/moore.html> (дата обращения 17.09.2020)

79. Kozyrev F., Federov V. «Religion and Education in Russia: Historical Roots, Cultural Context and Recent Developments». 2006. URL: https://www.academia.edu/964258/Religion_and_education_in_Russia_historical_roots_cultural_context_and_recent_developments (дата обращения 17.09.2020)

80. Dinham A. «Public Religion in an Age of Ambivalence: Recovering Religious Literacy after a Century of Secularism». Leiden: Brill. 2015.

81. Grelle B. (2015) "Neutrality in Public School Religion Education: Theory and Politics".

82. Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/e/29154.pdf> (дата обращения 17.09.2020)

83. Avicenna College. URL: <https://avicenna-college.com/> (дата обращения: 01.10.2020)

84. Mosquées, imams... Les propositions de Macron pour un islam «libéré des influences étrangères». URL: https://www.lemonde.fr/societe/article/2020/10/03/mosquees-imams-les-propositions-de-macron-pour-un-islam-libere-des-influences-etrangeres_6054621_3224.html

(дата обращения: 01.10.2020)

85. Islam's growth in U.S. creates need for imams who speak everyday English. URL: <https://www.detroitnews.com/story/news/local/wayne-county/2019/11/04/us-growth-islam-creates-need-religious-muslim-scholars/40544185/> (дата обращения: 14.10.2020)

86. List of accredited Islamic schools in the United States. URL: <https://www.sacm.org/Arabicsacm/pdf/AccreditedIslamicSchools.pdf> (дата обращения 01.10.2020)

87. Al-Arqam. Islamic school and College Preparatory. URL: <https://www.alarqamislamicsschool.org/> (дата обращения: 01.10.2020)

88. State-funded faith schools. Humanists UK. URL: <https://humanism.org.uk/campaigns/schools-and-education/faith-schools/> (дата обращения: 01.10.2020)

89. Sixth Form Studies and Enrichment. Dean Close School. URL: <https://www.deanclose.org.uk/wp-content/uploads/2019/11/DCS-SENIOR-Sixth-form-Enrichment.pdf> (дата обращения: 01.10.2020)

90. Education in France. URL: <https://about-france.com/primary-secondary> (дата обращения: 01.10.2020)

91. France Today: More Christian Schools, but Teachers are Needed. URL: <https://teachbeyond.org/news/2019/11/france-today-more-christian-schools-but-teachers-are-needed/> (дата обращения: 01.10.2020)

92. Eastern Christian Schools. URL: <https://www.easternchristian.org/academics/biblical-distinctives/> (дата обращения: 01.10.2020)

93. Scheper E. Comparing Public and Private Schools. URL: https://digitalcommons.wku.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1443&context=stu_hon_theses (дата обращения: 01.10.2020)

94. Bernhardt R., Comparative Theology: Between Theology and Religious Studies. Religions 2012, 3, 964-972. doi: 10.3390/rel3040964. (дата обращения 01.10.2020)

95. Platvoet G.J., Close Harmonies: Science of Religions in Dutch Duplex Ordo Theology, 1860-1960, 1998, Numen 45 (2), 115-162. URL: <https://jangplatvoet.nl/wp-content/uploads/2016/03/Close-harmonies.2016-1.pdf> (дата обращение 01.10.2020)

96. QS World University Ranking. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2020/theology-divinity-religious-studies> (дата обращение 03.09.2020)

97. International Islamic University Malaysia. URL: <https://www.iiium.edu.my/programme/index/undergraduate/7> (дата обращения 05.09.2020)

98. University of Oxford. Undergraduate. Theology and Religion. URL: <https://www.ox.ac.uk/admissions/undergraduate/courses-listing/theology-and-religion> (дата обращения 05.09.2020)

99. KU Leuven. Bachelor of Theology and Religious Studies. URL: https://onderwijsaanbod.kuleuven.be/opleidingen/e/CQ_50074163.htm#activetab=diploma_omschrijving (дата обращения 05.09.2020)

100. McGill University. Religious Studies (Bachelor of Theology). URL: <https://www.mcgill.ca/undergraduate-admissions/religious-studies-bachelor-theology> (дата обращения 05.09.2020)

101. Degree Programme Table. The University of Edinburgh. URL: <http://www.drps.ed.ac.uk/20-21/dpt/utdivdf.htm> (дата обращения 05.09.2020)

102. MDiv Requirements. Harvard University. URL: <https://hds.harvard.edu/academics/degree-programs/mdiv-program/mdiv-requirements> (дата обращения 05.09.2020)

103. BA Theology and Religion. Durham University. URL: <https://www.dur.ac.uk/theology.religion/undergrad/programmes/theolrel/> (дата обращения 05.09.2020)

104. Application Checklist. Undergraduate Admission. Princeton University. URL: <https://admission.princeton.edu/how-apply/application-checklist> (дата обращения 05.09.2020)

105. Religious Studies, B.A. or B.S. Oregon State University. URL: <https://ecampus.oregonstate.edu/online-degrees/undergraduate/religious-studies/curriculum.htm> (дата обращения

05.09.2020)

106. Bachelor-full time. Religious Studies. URL: <https://www.rug.nl/bachelors/religious-studies/#!programme> (дата обращения 06.09.2020)

107. Brochure. Religious Studies. University of Groningen. URL: https://rug.online-magazine.nl/magazine/11277/809324/what_is_religious_studies.html (дата обращения 06.09.2020)

108. Ecalendar, Faculty of Arts, Honours Religious Studies – Western Religions <https://www.mcgill.ca/study/2020-2021/faculties/arts/undergraduate/programs/bachelor-arts-ba-honours-religious-studies-western-religions> (дата обращения 05.09.2020)

109. Religious Studies – BA (Hons). University of Kent. URL: <https://www.kent.ac.uk/courses/undergraduate/54/religious-studies> (дата обращения 05.09.2020)

110. Theology and Religious Studies Provisions in UK Higher Education. The British Academy, May, 2019. URL: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/288/theology-religious-studies.pdf> (дата обращения 06.09.2020)

111. General rules and guidelines for the PhD programme at the University of Copenhagen. URL: https://teol.ku.dk/uddannelser/ph_d_uddannelse/dokumenter/General_rules_and_guidelines_for_the_PhD_programme_2014.pdf (дата обращения 06.09.2020)

112. Regulations for third-cycle education at the Faculties of Humanities and Theology. Lund University. URL: https://www.ht.lu.se/fileadmin/user_upload/ht/filserver/doktorand/Forskarutbildningsplaner-engelska/HT_FU-bestaemmelser_191211_ENG.pdf (дата обращения 06.09.2020)

113. Programme Structure – PhD. The Faculty of Theology. University of Oslo. URL: <https://www.tf.uio.no/english/research/phd/structure/index.html#Programme%20plans%20and%20regulations> (дата обращения 06.09.2020)

114. Stanford. Religious Studies. URL: <https://religiousstudies.stanford.edu/graduate-programs/requirements> (дата обращения 06.09.2020)

115. Middle Eastern Studies. The University of Texas at Austin. URL: https://liberalarts.utexas.edu/mes/undergraduate/islamic_studies_ba/degree_plan.php (дата обращения 01.10.2020)

116. BA Islamic Studies. American Islamic College. URL: <https://aicusa.edu/academics/undergraduate/bais> (дата обращения 01.10.2020)

117. Graduate School of Arts and Sciences. Georgetown University. URL: <https://grad.georgetown.edu/arabic-and-islamic-studies/> (дата обращения 01.10.2020)

118. 3 year Aalimah and 16+ Curriculum. URL: <http://www.jamiaalhuda.com/3-year-aalima-curriculum> (дата обращения: 01.10.2020)

119. Altinyelken H., Sözeri S. (2019) Importing mosque pedagogy from Turkey: an analysis of contextual factors shaping re-contextualisation processes in the Netherlands. *Comparative Education* 55:1, pages 47-65.

120. Sudheesh K, Duggappa DR, Nethra SS. How to write a research proposal?. *Indian J Anaesth.* 2016;60(9):631-634. doi:10.4103/0019-5049.190617

121. Imam Training Day at London Muslim Centre. Compassion in Dying. Supporting your choices. URL: <https://compassionindying.org.uk/imam-training-day-at-london-muslim-centre/> (дата обращения: 01.10.2020)